Кніга трэцяя

Скрыжалі памяці

У трох кнігах

З творчай спадчыны пісьменнікаў Беларусі, якія загінулі ў гады Другой сусветнай вайны

Мінск, «Беларускі кнігазбор», 2005

УДК 821.161.3.09(092)+821.161.3-8
ББК 83.3(4 Беи)+84(4 Беи)
С 89

Укладанне, біяграфічныя даведкі
пра аўтараў і каментар
Алеся Бельскага

Збор твораў выдаецца па заказу і на сродкі
Беларускага рэспубліканскага фонду
«Узаемаразуменне і прымірэнне»
ў рамках праекта «Лёсы і памяць»

ISBN 985-504-016-3 (Кн. 3)
ISBN 985-504-017-1

Уладзімір ПАХОМЕНКА

Уладзімір Еўдакімавіч Пахоменка нарадзіўся ў 1923 г. у в. Сапрынавічы Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці.

Настаўнічаў у г. Хоцімску. Быў прызваны на вайсковую службу. З 1943 г. — на фронце, прымаў удзел у шматлікіх баях. Сяржант 1152-га стралковага палка 334-й стралковай дывізіі У. Пахоменка загінуў 22 студзеня 1945 г. Пахаваны ў Латвіі. Узнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны II ступені.

Паэтычныя здольнасці выявіліся ў школьныя гады. Пісаў вершы ў франтавых умовах. Некалькі твораў з яго літаратурна-эпісталярнай спадчыны былі надрукаваны ў газеце «Магілёўская праўда» ў 1985 г.

Паэзія

ОТОМСТИМ ЗА МУКИ ЮРИЯ СМИРНОВА

Его на кресте распинали.
Руки гвоздями ему пробивали.
Было работы тогда палачам.
Обер бесился: «Не скажешь — убью.
Ну-ка скажи только часть свою».
И снова кнутом его бил и рычал.
Но комсомолец молчал.
Мы слышим твой голос, Юрий Смирнов.
В битвах горячих мы слышим твой зов.
Праведной местью полны сердца,
Мы отомстим врагу до конца!

МЕСТЬ ЗА ДРУГА

Сапер-гвардеец шел дорогой дальней.
Пробрался он через заставы, смел,
И в предрассветной мгле сырой, туманной
Раздался взрыв — на воздух склад взлетел.
Он не успел уйти — его схватили,
Избитого, забросили в подвал.
Потом водою отливали, били.
А он молчал, терпел и не стонал.
А на лице — кровавые подтеки.
И бледный свет шатнулся впереди...
Разорванная в клочья гимнастерка,
Знак «Гвардия» сверкает на груди.
Ему на теле звезды вырезали.

Ему казалось — это страшный сон.
В крови лишь стены в каменном подвале
Всё видели, что пережил там он.
Мы в бой пошли, и немцу нет пощады.
В сердцах — огонь. Вперед, друзья, вперед!
Пусть рвут врага гранаты и снаряды,
И он от нашей мести не уйдет!

ПИСЬМО

Я тебе из далекого края
Шлю горячий-горячий привет.
Как живешь ты, моя дорогая?
Напиши мне об этом ответ.
У Балтийского моря живу я,
Где до немцев — две сотни шагов.
И тебя вспоминаю, родную,
И свинцом поливаю врагов.
Я за наше разбитое счастье,
За разлуку врагам отомщу.
За тебя, ненаглядная Настя,
В сердце недруга пулю пущу.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Васіль Леўчанка

ШТЫКОМ І ПЯРОМ

«На подступах да Клайпеды і на яе вуліцах праліта кроў сыноў і дачок многанацыянальнай Радзімы. Аб братэрстве, змацаваным крывёю, піша ў артыкуле-ўспаміне Герой Савецкага Саюза І. Барзоў. Аб братэрстве сведчаць матэрыялы, прысвечаныя простаму і мужнаму жыццю і гераічнай гібелі Уладзіміра Пахоменкі, паколькі беларус Пахоменка ішоў, па сутнасці, у тым жа страі, што і літовец Юозас Мацкявічус...».

Газета «Советская Клайпеда» (28 студзеня 1971 года), урывак з якой я прывёў, трапіла да чырвоных следапытаў Хоцімскай СШ № 1 зусім нядаўна. Толькі цяпер, праз 40 год пасля гераічнай смерці нашага земляка, ураджэнца Мсціслаўскага раёна У. Пахоменкі, на Магілёўшчыне становіцца вядомым яго прозвішча. Гэта быў бясстрашны воін і страсны паэт...

У 1983 годзе супрацоўнікам хоцімскай райгазеты «Шлях Кастрычніка» стала вядома, што ў Крымскім выдавецтве рыхтуецца да выхаду невялікі зборнік вершаў Уладзіміра Пахоменкі. Гэты факт зацікавіў рэдакцыю, паколькі перад прызывам у армію Пахоменка настаўнічаў у Хоцімску. Першыя звесткі аб паэце даслала сястра Уладзіміра Ганна Еўдакімаўна, якая жыве ў сяле Рамашкіна Крымскай вобласці. Яна і цяпер захоўвае сшыткі, у якіх Уладзімір вёў улік прачытаных кніг. Любоў да літаратуры і вызначала яго імкненне «стаць настаўнікам, а потым, па ўсёй магчымасці, і паэтам». А вось радкі з даваеннага пісьма Уладзіміра да сястры Ганны Еўдакімаўны, якія пацвярджаюць яго захапленне літаратурай і мастацтвам. «Свята Кастрычніка прайшло весела. Быў вечар. Я выступаў з дакладам (не здзіўляйцеся, атрымалася нядрэнна). Затым была пастаноўка п’есы Я. Купалы «Прымакі» і клаунад «Рэвізор» і «Цырульнік», — усё гэта пры маім удзеле і пад маім кіраўніцтвам. Зала не змаўкала ад смеху і апладысментаў. Усе гаварылі, што колькі яшчэ жывуць у Бруёўцы (вёска Хоцімскага раёна), не бачылі такога

цуду».

На жаль, не наканавана было збыцца марам Уладзіміра.

З пісьма баявога сябра Пахоменкі Івана Міхайлавіча Цісленкі:

«Уладзімір Еўдакімавіч Пахоменка — наш лепшы баявы таварыш. Мы ганарымся ім, ганарыцца ім наша Радзіма. У наступленні за г. Клайпеду ён загінуў смерцю храбрых. Мы страцілі лепшага свайго сябра і таварыша.

Мне цяжка пісаць гэта пісьмо. Ён быў першым маім сябрам. Пасмяротна Валодзю ўзнагародзілі ордэнам Айчыннай вайны. У бліндажы мы з Валодзем збіралі таварышаў, весялілі іх. Я баяніст, ён — скрыпач. Многа аб ім можна ўспомніць харошага...»

Нельга без хвалявання чытаць адно з апошніх пісьмаў самога Уладзіміра:

«Прывітанне вам з фронту. Мы прасунуліся бліжэй да ворага на адлегласць 200 метраў. Зараз умовы цяжкія: гнілая восень, дождж, гразь. Але для савецкага салдата няма цяжкасцей, якія б ён не мог пераадолець.

...Кожную пядзю зямлі бяром з боем, можа быць, давядзецца загінуць. Але я, як камсорг, павінен быць там, дзе мае салдаты.

Высылаю вам тры падзякі Радзімы за мае баявыя справы. Прашу захоўваць доўгія гады як памяць...»

Гэта было восенню. Зімой 1945 года пры вызваленні Клайпеды Пахоменка па-геройску загінуў.

Але памяць аб ім жыве. <…> Жывуць і яго вершы.

Пётра
ПРОСТЫ

Пётра Просты (Ільдэфонс Бобіч) нарадзіўся 10 (23) студзеня 1890 г. у в. Дзедзінка Друйскай воласці Віленскай губерні (цяпер Міёрскі раён Віцебскай вобласці).

У 1909 г. скончыў Ковенскую гімназію і ў верасні гэтага ж года паступіў у Віленскую духоўную каталіцкую семінарыю. У 1911 г. накіраваны ў Папскі універсітэт (Collegium Germanicum) у Рыме, які закончыў з навуковай ступенню доктара філасофіі. Ад тагачаснага папы Пія X атрымаў блаславенне на выданне газеты для беларусаў-католікаў «Беларус» («Bieiarus»). Пасля вяртання з Рыма (1913) закончыў навучанне ў Віленскай духоўнай семінарыі (1915). Пасвечаны ў святары ў ліпені 1915 г. У 1917 г. на I з’ездзе беларускіх святароў у Мінску ўступіў у Саюз ксяндзоў-беларусаў. Працаваў вікарыем у Друі і душпастырам на Дзісеншчыне (1917–1920). У 1921–1923 гг. нёс святарскую службу ў розных прыходах: вікарыем пры віленскай катэдры і адначасова законавучыцелем у Віленскай беларускай гімназіі, пробашчам у мястэчку Германавічы. З 1930 па 1940 г. — на пасадзе пробашча і дэкана ў мястэчку Іўе. У гады вайны быў арыштаваны нямецкімі акупацыйнымі ўладамі. Неўзабаве пасля турэмнага зняво-

лення і допытаў сканаў (па іншых звестках — быў забіты) 28 красавіка 1944 г. Пахаваны ў Іўі каля касцёла.

Выступаў як празаік, драматург, публіцыст, перакладчык. Першы абразок «Слёзы» надрукаваў у 1907 г., мастацкія і публіцыстычныя творы змешчаны ў «Нашай ніве», «Першым беларускім календары «Нашай нівы» на 1910 год», заходнебеларускіх выданнях «Наша думка», «Беларускія ведамасьці». Друкаваўся ў польскіх рэлігійных часопісах. У 1912 г. выдаў «Нядзеляшнія эвангеліі і навукі». Асобным выданнем выйшла кніжка «Нашто беларусам газеты» (1914). Аўтар п’есы «Свякроўка» (1917; апублікавана ў 1995 г.). У гады Другой сусветнай вайны напісаў фундаментальную працу «Навучайце ўсе народы». Некаторыя абразкі пісьменніка перакладзены на ўкраінскую і польскую мовы.

ПРОЗА

СЛЁЗЫ

Ясна гарацъ агні ў багатым палацы вяльможнага пана: гаспадар спраўляе баль.

Гнуцца дубовыя сталы ад націску дарагіх бутэлек ды страваў, грыміць музыка ў панскіх салонах, чуваць вясёлыя песні... Госці танцуюць, весяляцца, і нікому няма дзела да таго беднага мужыка, што стаіць цяпер каля варот панскага палаца — і дрыжыць ад холаду і голаду і плача ад несправядлівасці ды крыўды людской... Хлеб выйшаў ужо даўно, дровы — таксама. І ніхто не памог яму дагэтуль — мусіць, ніхто аб ім і не ведаў. І, дачуўшыся, што ў панскім палацы грыміць вяселле, пайшоў ён, няшчасны мужык, да шчаслівага пана, нібы той Лазар да багача — папрасіці ратунку... Спадзяваўся ён, што пан у гэты радасны вечар не захоча, каб бедны брат яго стагнаў, скрыўджаны — ды плакаў. Ён спадзяваўся, што пан злітуецца над яго нядоляй, прыйшоў і ціха, пакорна выцягнуў сваю руку.

Але вяльможны пан не даў яму ратунку, не пацешыў беднага; вяльможны пан выштурхаў яго за вароты — на мароз, на голад, на смерць... І стаіць ён тут, гэты бедны мужык, каля палаца панскага і дрыжыць, скасцянелы ў марозным снягу, — а з вачэй яго старыкоўскіх, па твары маршчыністай цякуць горкія слёзы, слёзы вялікай крыўды, слёзы страшнай скаргі-пракляцця...

А мароз усё крапчэе, холад пякельны сціскае беднага прамёрзлага Лазара, люты сівер ледзяністымі нажамі рэжа яго хворае цела... а слёзы цякуць з блішчачых апошнім светам вачэй...

Яшчэ мінута, другая — яшчэ адзін пацалунак марозу, адзін подмух сіверу — і, упаўшы на калені перад панскім палацам, бядак забудзецца пра свае мукі ў вялікім, непрабудным, вечным сне, яшчэ мінута — і канец, усяму канец — і беднаце, горкай цяжкай долі, і тым пякучым слёзам.

Апускаецца ён ніжэй... ціха... Ужо не варушыцца... І толькі музыка ў панскім палацы грыміць яшчэ мацней у начной цішыні...

Што гэта?! Дзе ён?

Так цёпла, так добра. Мо гэта ён у раі? Разглядваецца навокал і відзіць, што сядзіць ён на лаве ў простай мужыцкай хаце; на стале перад ім стаіць вада, хлеб ды страва... Неякісьці бедны вясковы чалавек, знайшоўшы яго нежывога пад варотамі панскага палаца, падняў ды прынёс да сваёй курнай хаты... Адагрэў ды накарміў брата свайго, чым меў, — аднімаючы нават [ад] сябе...

І той бедны аджыўшы чалавек павёў другі раз радасным вокам па хаце свайго збавіцеля. Глянуў на яго бяду і на яго сэрца, успомніў палац пана, і сэрца яго — і ўвесь садрыгнуўся... зноў глянуў на шчырую твар свайго брата-мужыка і — заплакаў ціхімі цёплымі слязьмі...

Але гэта не былі ўжо тыя страшныя слёзы — слёзы гора, пракляцця... Гэта былі добрыя слёзы, слёзы радасці, шчасця, ясныя слёзы...

ВОЛЯ

— Воля, свабода! — сорак пяць гадоў таму крычаў мужык.

— Свабода! Волю нам цар даў!..

І, зняўшы шапку, горача маліўся мужык за добрага цара, што даў волю, што асвабадзіў ад панскіх батагоў, што звольніў ад прыгону... Маліўся шчыра, горача за гэтага цара, і слёзы цяклі з вачэй, слёзы радасці і падзякі...

— Воля! Свабода!..

Няма болей панскага прыгону, не скачуць болей панскія бізуны па мужыцкай сярэдзіне... Але ёсць прыгон правіцельства, і гэтаму правіцельству з усёй сілы памагаюць яго чыноўнікі, ёсць нагайкі стражнікаў і казакоў, ёсць салдацкія кулі... Прыгон цяжэйшы, як быў перш!..

— Воля! Свабода!

Дзе ты, гэта воля? Дзе ты, свабодная мужыцкая праца?

Дзе не льецца мужыцкая кроў, мужыцкі пот, мужыцкія слёзы?..

Турмы і астрогі стогнуць ад мужыцкіх енкаў, вароны і груганы дзяўбуць мужыцкае цела ў далёкай Манджурыі, рэкамі цячэ мужыцкая кроў, і ручаямі льюцца мужыцкія слёзы!..

— Воля! Свабода!..

Гнецца мужык на ніве ад цяжкай непамернай работы, курчыцца ў хаце ад голаду і холаду, стогне ад «начальства» — і гібне ў турмах ды ў ссылцы...

І гэта — воля?

Цяжкая твая доля, бедны мужык!

Доўгія вякі нясеш ты свой нялёгкі крыж!.. Але прыйдзе гадзіна — і ты парвеш кайданы, у каторыя закавалі цябе твае мучыцелі, і высока-высока падымеш свой штандар за свабодную працу, за лепшую долю, за новае, свабоднае жыццё!..

АБРАЗКІ

Ахвяруецца Якубу Коласу

Я чуў, як мой брат-беларус спяваў свае песні.

Божа! Колькі мукі і енкаў у ягоным голасе, колькі скаргі страшнай у гэтай песні, што выходзіла з яго грудзей і смутна і нудна лілася па полі, аддавалася гулка ў лесе і падымалася вышэй і вышэй — аж да сіняга неба!

За сэрца хапала гэтая песня — песня мужыка-нявольніка.

Загудзелі ў душы ўсе струны, з грудзей вырваўся енк, і на вачах закруціліся слёзы...

Бедны, бяздольны народ; слязьмі і потам залітая зямелька.

* * *

Вот вёска, дзе жывуць мае браты.

Дрэнненькія хацёнкі пryляпіліся адна да аднэй; абапал стаяць хлявы і паветкі; дзе-нідзе ўгледзіш садок. Толькі рабіна, што плача чырвонымі слязьмі, ды кудравая бяроза, ды хвойка вексвечны глядзяць на тваю, беларус, нядолю...

Як смутна!..

А кругом раскінулася шырокае поле. Як мурашкі, высыпаліся туды мужычкі і, сагнуўшыся над цяжкімі сохамі, аруць усохшую зямельку. Тут уся іх надзея, усё іх багацце, усё іх шчасце...

* * *

У беднай, курнай хатцы, на канцы вёскі, гарыць лучына, уткнёная ў сцяну. На скрыпучай жэрдцы вісіць калыска, а ў ёй ляжыць галоднае дзіцятка. Над ім, сагнуўшыся, стаіць маці і пяе песню — нудную, смутную песню, а ў тэй песні столькі енкаў, столькі нявыплаканых слёзаў, што самому хочацца разам з ёю

плакаць і крычаць на ўвесь свет: «Ратунку! Падмогі!..»

А там, у куце, на лаве, варушыцца нешта пад кажухом. Гэта хворы мужык-гаспадар хоча падняцца, каб напіцца вады, — і не можа. Яго кінулі сілы: цяжкая непамерная праца падтачыла яго здароўе, і вось ён ляжыць, бядак, звесіўшы мазалістую руку, і спёкшыміся губамі шэпча: «Піць», а пасля доўга-доўга кашляе… Відаць, што ўжо апошнія свае дні дажывае мужык. Гэта канец гаротнага жыцця...

* * *

Вот могільнік, дзе ляжаць косці нашых дзядоў і бацькоў.

Некалькі хвоек, ліп і бярозак, з паўсотні згніўшых крыжоў — і ўсё...

Як ціха, як смутна.

Нішто не парушае вечнага сну нябожчыкаў, — іх адпачынку па цяжкім, бяздольным жыццю. Толькі часам закрычыць сава, што звіла сабе тут гняздо ў дупле старой ліпы, закаркае варона, закукуе-загалосіць зязюлька над мужыцкай нядоляй. Заўтуруюць ёй сваім шумам хвойкі і бярозы — і ізноў усё сціхне, засне...

Вось ты які, мой родны край!

Смутак вее ад тваіх вёсак, ад палёў тваіх і лясоў, ад рэк і азёраў і ад тых крыжоў, што стаяць пры дарогах. Смутак чуваць у тваіх песнях-скаргах, мужык беларускі; смутак і надзея ў тваіх малітвах, што да Бога шлеш.

Смутак і скарга...

Люблю цябе, мая родная старонка, мая матка-Беларусь! Ты выгадавала мяне, ты мне паказала нядолю і слёзы маіх братоў.

....

Віджу — усходзяць над табой зоркі ясныя. Усё святлей робіцца ў табе...

Веру — устане сонца, пашле яно нам свой свет, разгоніць туман, што спавіў цябе, Беларусь!

Прыйдуць для цябе лепшыя часы...

Для сыноў тваіх зачнецца новае жыццё — вольнае, светлае! Стануць яны ўрад са старэйшымі сваімі братамі і дружна возьмуцца да агульнай працы, а ты, маці, падымеш спаняверaную дагэтуль галаву і смела будзеш паглядаць у ясную будучыню, што нясе тваім дзяцём лепшую долю, лепшую славу!

ДРАМАТУРГІЯ

СВЯКРОЎКА
Абразок для сцэны ў 3 дзеях

Асобы

Я к у б — гаспадар, стары, сівы.
Е ў к а — ягоная жонка.
Я н к а — іхні сын.
А л е н а — Янкава жонка, маладзіца.
М а р ы л ь к а — Янкава дачка, гадоў 5-6.
Ю л ь к а — дачка Якуба.
А н у ф р э й К а ч а н — пісар, таўсты, лысы, нос чырвоны.
П ё т р а — стары гаспадар.
С і м о н і х а, Б а з ы л і х а — дзве вясковыя кабеты.
Д з е ц ю к і, д з я ў ч а т ы.

Рэч дзеецца ў вёсцы. Між 1 і 2 актам мінае 2 нядзелі,
а між 2 і 3 — цэлы год.

Акт I

Сцэна прадстаўляе гарод каля хаты Якуба, на старане відаць хату і акно. У глыбіні сцэны від сяла, хатаў і г. д.

Сцэна I

А л е н а (*навешвае бялізну на плаце і вяроўках; счакаўшы, апіраецца аб плот і гаворыць маркотна*). Ой Божа мой, Божа!

Два гадкі мінаюць, а Яначкі як няма, так няма, і лістоў во не шле... Можа, яму які трафунак стаўся, або, Божа барані, якое няшчасце?.. Мо забілі яго на вайне, ці ў плен папаўся... (*Плача.*) Яначка, Яначка, вярніся ж ты ўжо раз да мяне. Мне так цяжанька жыць на Божым свеце... Пяць год як мы пажаніліся, ды і што з таго? Вось як-неяк пажылі год, а ўжо нядоля нас разлучыла. Цябе ўзялі, а я засталася адна-адзінёшанькая на долю і нядолю. Кожны штурхае, кожны здзекуецца, ніхто не скажа і добрага слоўца... (*Плача.*) Ой гэта свякроўка, свякроўка! Цяжанька ёй прыйдзецца пры смерці за маю крыўду! Кусок хлеба, як сабацы, кіне ды яшчэ накляне ды напразываецца столькі, што і хлеба не захочацца... Ой Божа, Божа! Я-то яшчэ туды-сюды, але мая бедная Марылька... ані ёй естачкі даць, ані ў што надзець. І каму ж я што благога зрабіла, што мяне так усе ненавідзяць? (*Плача.*) Чаму ж гэта такая чорная нявестчына доля? Дзе ў хаце маладая нявестка, там няма ёй жыцця... Чаму ж гэта першыя маладыя годы марнуюцца на плачу ды чорнай рабоце?.. Цяпер замест таго каб мне толькі жыць, працаваць і цешыцца, — я вяну, сохну, затурканая, напраклінаная, і то ад каго? Ад маткі, свякроўкі!! Замест сэрца, парады для маладой нявесткі — у хаце толькі тое і чуеш, што кляцьбу ды сваркі... Ой Божа, Божа, такое ўжо жыццё гаратное.

Е ў к а (*з хаты праз акно*). Ах, маё ж ты ліхачка! Ужо ізноў стаіць і гультаіць? Есць нябось захочаш, а робіць работу — дык і ручанькі баляць? Га? Ой скаранне Боскае!..

А л е н а (*папраўляе бялізну*). Вось ізноў! І што ж я благога зробіла, што крыху пасумавала ды свайго мужыка ўспомніла ды да Бога ўздыхнула аб сваёй гаротнай долі?.. (*Плача.*)

З'ява II

Е ў к а (*уходзіць у гарод*). Ну, чаго хнюкаеш, га? Ужо табе не рэхт работа?

А л е н а. Чаго, мама, хочаце ад мяне? То ж я працую ад самога рання.

Е ў к а. А як гэта ты мне адказваеш, га? Ужо ізноў брэшаш, а? А хто я ёсць?

А л е н а. А што ж я благога сказала?

Е ў к а. Ой, нічога благога! Яшчэ і артачыцца! І жані тут сына, прымай у хату нявестку. Перад шлюбам дык такая скромная, лёсная, а пасля... го, го, го! (*Гразіць Алене кулаком.*)

А л е н а. Чаго гэта Вы, мама, чапаецеся да мяне? Што я вам зробіла?

Е ў к а (*перадражнівае*). «Зробіла, зробіла...», о, о, о! Ты ўжо многа чаго наробіла! Я навучаю, гавару, паказваю, а яна — быццам стоўп які!

А л е н а (*плача*). Ды дайце ж ужо раз супакой з гэтай сваркай, а то ўжо і жыццё збрыдла…

Е ў к а. Ого-го!.. Збрыдла, збрыдла? Не ведаю толькі чаму! Не смакуе чорны хлеб, праца? Го, го, го! Знаю я, знаю такіх паненак. Ляжала б дзень цэлы на баку ды пірагі ела б, а ты, старая, рабі, служы ёй... ого-го! Спракудзела жыццё? Як табе не ўпанараў, то ўбірайся вон, каб тут і духам тваім не пахла!

А л е н а. Але ж я жонка вашага сына. Куды ж я пайду?

Е ў к а. Ну, ну, ну! Падзівіцеся, людчыкі добрыя, які мая нявестачка язычок мае! Вот табе і на! Вось і дачакалася пацехі! А бадай ты была яшчэ малой сканала, нічым мела завязаць свет майму сыночку!

А л е н а. Няго ж то я сама ўпрашвалася, ці што? Самі ж вы гэтага хацелі.

Е ў к а. Бо дурная была, вось што!

А л е н а. Мама, мама! Чы ж гэта я не людзіна? Чы ж я вам што злога зробіла? Вы і цюцьку пагладзіце, а для нявесткі дык і добрага слова ніколі не маеце...

Е ў к а. Маўчы, сука! О! Падзівіцеся людцы, яшчэ мяне абмаўляе, што я і нетведама якая благая! Ах ты прыблуда, ты!.. (*Гразіць.*)

З’ява III

Я к у б (*уходзіць з-паза хаты, з граблямі на плячах*). Зачым жа гэта ты ізноў крычыш на Алену?

Е ў к а. А табе што за дзела? Мужык да цапа ды да плуга, а да таго, што паміж бабамі дзеецца, — не мяшайся!

Я к у б. У табе, баба, мусіць, нейкісь чорт раскватараваўся, ці што! Чуць увойдзеш, чалавек, у хату, а тут толькі і чуеш што грызню, грызню ды грызню!.. Тфу, прападзі, ліха!

Е ў к а. А табе, дзядок, ужо і я не рэхт, га? Я ўжо табе старавата? Што? Ой, змарнавала я свае маладыя гадочкі за такім мужыком, а сягоння — дык ён мяне нават і пашанаваць не ўмее.

Я к у б. Дык жыві ж, як людзіна, будзь добрай, не рабі пекла ў хаце, тады і я, і кожны пашануе.

Е ў к а. Ну, падзівіцеся, добрыя людцы, чаго ён тут толькі не наплёў на мяне? А як жа ж гэта я жыву? Я раблю пекла... га?..

Я стараюся, гарую, недаем, недасплю, працую за ўсіх, як вол, а гэты стары дармаед яшчэ глуміцца нада мной! А бадай табе язык скруціла...

Я к у б. Ну, ужо разінула ляпу! (*Махае рукой.*) Аленка, кінь ты бялізну, бяры граблі ды хадзі са мной да сена. (*Выходзяць.*)

Е ў к а (*за імі*). Ад'ю! Праваліцеся вы! Дык ён замест таго каб за жонку ўступіцца, бярэцца за нявестку... А пярун жа цябе спалі!

З'ява IV

Е ў к а (*адна*). Усё рабі сама, працуй, гаруй на старыя гады, быццам наймітка якая, а нявестка будзе вылежвацца... І нашто гэта Янка жаніўся?.. У людзей ёсць якіясь нявесткі здаровыя, працавітыя, вясёлыя, а тут што? Неякая паршывая, плаксівая — я і навучаю, і паказваю, а не раз, як не стане цярпення, дык і штурхану, а яна маўчыць, як стоўп. Чыстае скаранне Боскае з такой нявесткай. Яшчэ ж і бахура мае, і яго гадуй, слухай яго крыкаў... А каб вас ліхачка ўзяло...

З'ява V

С і м о н і х а (*ідзе з вёдрамі да студні*). А што ж ты гэта, кума, так разлябедзілася?

Е ў к а. Ой, нешчаслівая мая галава, кумачка, ужо не магу даць сабе рады, быццам насланнё якое, ці што.

С і м о н і х а (*уздыхае*). Эй, цяжка цяпер жыць беднай людзіне.

Е ў к а. Ой, ой, ой! Цяжка, цяжка! На старыя леты не мае чалавек супакою. Гарую ды гарую да грабовай дошкі, — хіба ўжо толькі тагды будзеш мець спачынак.

С і м о н і х а. Э-э... ды вы ж яшчэ маеце, дзякаваць Богу, кім выручыцца.

Е ў к а. О, а кім жа гэта?

С і м о н і х а. Ну, а Алена?

Е ў к а. Го, го, го! гэтая паненка, лялька! Дзе ёй да работы! Баіцца, каб рукі не сшурпацелі.

С і м о н і х а. Э, гукайце вы сваё, кумачка, я ж гэта бачу, як яна шчыра да работы бярэцца. Яна яшчэ дзяўчынай была працавітая ды рупная.

Е ў к а. Ага — працуе! Хіба што накрычу.

С і м о н і х а. Богам а праўдай, але вы, кумачка, занадта крычыцё на нявестку; і яна ж людзіна і сэрца мае.

Е ў к а. Вось як! Дык ты гэта вучыць мяне хочаш, ці што? Табе, кума, да гэтага няма дзела.

С і м о н і х а. Але ж калі гэта імасць зараз і гневаешся, а я так шчыра кажу, што будзеце мець грэх за нявестку.

Е ў к а. А годзе табе ад мяне! Пільнуй свайго носа, а не чужога проса.

С і м о н і х а. Ды чаго ж сярдзіцца, чаго ж крычаць? Як табе маё слова не ў лад, то я з ім назад, а брахаць няма чаго.

Е ў к а. Што? Як? Брахаць? Я брашу? Ах ты запаветраная! То ты будзеш сабе мной гэбу выціраць? А каб жа ж цябе скруціла!

С і м о н і х а. Цябе ўжо і так выкруціла... а вялікшая яшчэ цябе кара чакае, як не будзеш пакутаваць!

Е ў к а. Ды зачыні ж ты, паскуда, ляпу, бо я табе яе калом зачыню, ты чараўніца якаясь!

С і м о н і х а. Сама ты чараўніца. А хто ж гэта, калі не ты, у Юрчынай каровы малако адабраў, га?..

Е ў к а. А хварэй жа ты! Убірайся прэч з маіх вочаў, бо абязвечу!

С і м о н і х а. На, дулю з’еш! (*Паказвае фігу.*) Я і сама пайду, каб не слухаць твайго вужачага шыпення. (*Выходзіць.*)

З’ява VI

Б а з ы л і х а (*уходзіць, спакойна гаворыць*). Ды аб што ж гэта вам тут пайшло?

Е ў к а. Кажу табе, кумачка, выдумаць нельга з гэтай сукай. Яна будзе мяне вучыць, што я робіць маю з нявесткай! Падзівуйцеся, людчыкі, якая пападдзя знайшлася!

Б а з ы л і х а. Э-э-э... ды хто б там зважаў на такую Сімоніху.

Е ў к а. Але ж калі ўжо вытрымаць няможна!

Б а з ы л і х а. Вы вось лепш паслухайце, што я вам скажу, кумачка.

Е ў к а. А што ж такое? (*Абціраецца фартухом.*)

Б а з ы л і х а. А ну — угадайце. (*Смяецца.*)

Е ў к а. Ды дзе ж мне да гэтага цяпер, калі гэта лахудра так мяне рассярдзіла, што ледзь ёй галаву не пашчапала, як суцы якой.

Б а з ы л і х а. Маеце Юльку, га?

Е ў к а. Ну, ёсць... дык што?

Б а з ы л і х а. Трапляецца ёй добры кавалер.

Е ў к а (*цікава*). Га?.. а дзе?.. хто?..

Б а з ы л і х а. Чакайце, кума, я ўжо скажу.

Е ў к а. Ну, хто? Кажы ж ужо раз!

Б а з ы л і х а. Пісар наш упадабаў сабе Юльку.

Е ў к а. Пісар? Ну гэта яшчэ нішто сабе! Дзяўчына, як сама ведаеш, добрая, працавітая, бо, як той казаў, добрую школу перайшла ў маіх руках.

Б а з ы л і х а (*усміхаючыся*). Веру, веру, ого!

Е ў к а. Але ж ён не багаты, а я Юльцы таксама многа даць не магу.

Б а з ы л і х а. Але ўсё ж такі што-колечы будзе меці?

Е ў к а. Ну, ведама, не голая... Ёсць паўвалокі зямлі па маёй смерці. Кабе ж гэта не Янка ды не тая нявестка... Тагды мела б Юлька больш, была б першай багатыркай на ўсю вёску. Але што ж? Есць ёсць каму, але рабіць няма.

Б а з ы л і х а. А што чутна аб Янку?

Е ў к а. Ды нічога, сам ані адазвецца, а мне тутваждайся з жонкай ды з рабёнкам.

Б а з ы л і х а. А чы ж не магла б гэта Алена ісці на службу, нічым мае сядзець у хаце ды дарма хлеб есць?

Е ў к а. Во-во ж гэта, кумачка! Ой, святыя вашы словы. А-яй! У службу, у службу — няхай ідзе ў чужыя рукі!

Б а з ы л і х а. Вось то-та. Вам было б лепш і ёй.

Е ў к а. Ая-я! ведама, зязюлька. Ая, зараз такі, сягоння яшчэ выжыву яе з дому. Няхай ідзе з бахуром між чужых людзей. Няхай пазнае, што гэта такое — праца і кусок хлеба! Ая-я! Сам Бог вас прасвяціў!

Б а з ы л і х а. Ды я нібы гэта, кумачка, як той казаў, не таго... Ды дзе ж там? Я гэта толькі так сказала... я не хачу ёй ліха... хай Бог сцеражэ...

Е ў к а. А каб жа ж ужо раз счэзла, то ў хаці лягчэй стала б.

Б а з ы л і х а. Вы, кумачка, так не рабіце. Я гэта толькі так сабе сказала, а не то, можа, Янка скора вернецца з вайны, то што ён скажа, як Алены не найдзе ў хаце?

Е ў к а. Што? нічога! Ды я ж ягоная родная матка, што ж ён мне можа зробіць? З хаты выганіць ці зямлю адбярэ? Але ж гэта ўсё маё! Ён яшчэ мне павінен заплаціць, што я ягоную жонку гадавала.

Б а з ы л і х а. Ну-ну... але мо яму будзе-такі прыкра. Людзі, кумачка, казалі, вось гэны Лявон Каравай, што нядаўна прыйшоў у водпуск, то ён казаў, што Янка доўга ляжаў у шпіталі, ранены, але яму ўжо палепшала і яго маюцца пусціць саўсім дадому па беламу білету.

Е ў к а. А няхай сабе... Я тут гаспадыня ў сваёй хаце, а не Янка або ягоная жонка. Так зраблю, як мне захочацца.

Б а з ы л і х а. Ды па мне дзеля, робце, як хочаце. Вы разумная ды багатая, маеце права, што мне за дзела да Алены ці Янкі, — яны ж не мае дзеці.

Е ў к а. Я так-такі і зраблю, як захачу. А вы, кумачка, пагукайце з пісарам. Юльку я ўжо сама ўгавару, і ўсё будзе добра. Аяй!

Б а з ы л і х а. Дык дай жа Божа! Добра! Я зараз жа паляту да пісара. (*Выходзіць.*)

З’ява VII

Е ў к а (*адна*). Гм... што ж! пойдзе! А што скажа Янка, як вернецца? О-ва! А што мне зробіць? Ці ж я яму не родная матка? Мне вольна зрабіць, што ўздумаю. Я сама гаспадыня на сваёй сялібе. А мо і не вернецца, мо дзе... заб’юць... (*Думае.*) Не будзе навет з кім і размовіцца, як Алена адайдзе! Не будзе на кім і злосці спагнаць... Стары накрычыць на мяне, а я на каго?.. Гм, гм... Юлька яшчэ застаецца... А Алена — няхай ідзе... Толькі вось кепска, што лета... работы шмат. Захацелася ёй быць гаспадыняй на чужым грунце. Дзіва! (*Са злосцю.*) А годзі ёй да майго грунту, да мае хаты... што з таго, што і хлеб спячэ лепшы, як я, і страву варыць лепшую? Або ж і горшай не можна з’есць, ці што? Усе яе хваляць... ну дык што? Але дзе яна ўжо так усяго наўчылася? Мне дык аж стыдна перад ёй... Не, кончана дзела! Алена пойдзе на службу, да чужых, са сваім бахуром. Няхай уступіць мне з вачэй... мусіць уступіць, а не то... у, у, у! (*Гразіць кулаком і выходзіць.*)

З’ява VIII

Ю л ь к а (*выбягае з хаты, кліча*). Мама!.. мама!.. (*Агляда-ецца.*) А дзе ж гэта яна дзелася? Толькі што чула ейны гоман тутка, а ўжо і нямаш. Мо пайшла да саду? Ну дык я да яе пабягу. (*Выбягае і спатыкаецца з пісарам, убачыўшы яго, адскоквае ўбок.*)

З’ява IX

П і с а р (*уходзіць і, расставіўшы рукі, гаворыць*). Пачакай жа, Юлька-зязюлька! Ты чуць мяне не забіла...

Ю л ь к а. Але ж не, я толькі...

П і с а р. Ая-яй! Ды ты ж так мяне загрэла, што аж у мяне свечкі ў вачах сталі.

Юлька (*смяецца*). Ха-ха-ха... Але ж дык і ёсць у што загрэць, запраўдове... Каб гэта я не бачыла, то падумала б, што натрапіла на быка...

П і с а р. Няго ж гэта я такі грубы, ці што? Я яшчэ... таго... нішто сабе... малады...

Ю л ь к а. Вот табе і маеш — малады, а лысы, як гарбуз. Ха-ха-ха...

П і с а р. Э, не штука табе смяяцца. Табе блазнота ў галаве, а мне дык згрызота. Охо-хо. (*Уздыхае.*)

Ю л ь к а. Вось немаведама, чым гэта пісар можа так ужо вельмі грызціся!

П і с а р. Ой-ой — ёсць чым грызціся! Сам я бедны аднюсенькі на свеце, як палец, у хаце дык няма да каго і слова замовіць.

Ю л ь к а. Ідзіце да людзей, а там ужо нагаворыцеся даволі.

П і с а р. Ды якая там гаворка на людзях! Я хацеў бы лепш мець каго ў хаце, з кім мог бы пагаварыць.

Ю л ь к а. Запрасіце сабе — от... Базыліху, яна вам напляце за цэлае сяло.

П і с а р (*да сябе*). Думай тое, якая бойкая... (*Да Юлькі.*) Нашто ж мне старая? Я хачу маладой... вось такой, як ты... тагды але!

Ю л ь к а. Ха-ха-ха... Захацелася...

П і с а р. Або што? Можа, я табе не ўпанараў?

Ю л ь к а. Упанараў ці не ўпанараў, а за вашэцю тыкі не пайшла б.

П і с а р. А чаму ж гэта? Я яшчэ цяпер не сватаюся, але калісь мо і паспрабую.

Ю л ь к а.

Да мяне ты не хадзі,
Не псуй сабе ночы.
Я за цябе не пайду,
Бо мне се не хоча.

(*Уцякае.*)

З’ява X

П і с а р (*адзін*). Ігіт!.. Уцякла, шэльма, але пачакай жа... Абы тыка Базыліха лад зробіла, дык чалавек на старасць яшчэ ажэніцца і сагрэецца на чужым багацтве... А жыў бы ж я тады,

жыў бы!!! Ах, цямненька... Старым даў бы каленам куды палагаецца... а сам... (*аглядаецца на ўсе бакі*) піў бы я... піў бы, быццам той бык! Хата файная... зямлі шмат, э... ды і грошы, кажуць людзі, старая хавае дзесьці ў скрыні. От каб яшчэ выжылі б Алену з хаты, тагды я быў бы сабе пан, як патрэба. Старую ўзяў бы ў рукі, так што ну-ну!..

З’ява XI

А л е н а (*уходзіць, плача*). Божа ж мой, Божа, чаго яны са мной ужо не робяць?..

П і с а р (*да сябе*). Ого! Пэўне, пасварыліся! Трэба мне ўцякаць, бо нашто мне піхаць здаровую галаву пад Евангеліе, ды яшчэ перад шлюбам... (*Выходзіць.*)

М а р ы л ь к а. Матачка, плачаш? Чаго плачаш?

А л е н а. Нічога, дзетачка, маё ты шчасце (*цалуе яе*), маё ты злоцітка. Бог нас не апусціць.

М а р ы л ь к а. Бозя добры. Не плач, мама, бо Бозя будзе гневацца. Марылька будзе маліцца Божынькі за маму... ды за тату...

А л е н а. Так-так... маліся, дзіцятка, можа, Бог выслухае твайго нявіннага сэрдачка і не апусціць нас. (*Плача.*)

Здалёку далятае спеў харальны, дужа ціхенькі: «Ой, ляцелі гусі...»

А л е н а. Як пекна ўсюды на свеце, як вясёла, а мне так сумна на душы, так маркотна... так баліць сэрца... Сягоння, Божа ж мой, Божа, сягоння я маю ўсё гэта пакінуць — гэту хату, дзе з Янкам мы жылі цэлы год у шчасці... усё пакінуць, і ісці між чужых людзей на нядолю і паняверку...

Спеў зближаецца штораз больш.

Ого... яны там спяваюць... ім вясёла ў сэрцы... гэта вясна йграе ў душы... а мне так маркотна, так пуста ў сэрцу (*цалуе Марыльку*). Ты адна яшчэ, маё злотка, ты яшчэ адна любіш маму?

М а р ы л ь к а (*абнімае Алену за шыю і цалуе*). Марылька дужа-дужа любіць мамачку...

З’ява XII

Уходзяць дзяўчаты і мальцы з граблямі і са спевам.
Алена і Марылька ў абоймах настаране.

Д з я ў ч ы н а 1. Алена, чаму ты ўцякла з поля? Хадзі з намі! Мы ідзём цяпер канчаць сена... а пасля будзе музыка... вечарына...

А л е н а. Ідзіце без мяне, сястрыцы! Мне цяпер не музыка ў галаве!

М а л е ц. Хадзі з намі на зялёную луку. Там пры сене заспяваем так, што сена высахне і сэрца зрадзее.

А л е н а (*сумна*). Божа, Божа!.. (*Да іх*.) Не магу... не магу... бо... у хаце ёсць работа...

Д з я ў ч ы н а 1 (*да другой*). Гэна старая чараўніца Еўка не пусціць яе.

Д з я ў ч ы н а 2. Ціха! А то яшчэ старую наднясець!

М а л е ц. Ну, дзяўчаты, як не можа ісці, то не можа, а мы хутчэй спраўляймася, бо вечар недалёка, а работы шмат.

Д з я ў ч ы н а 1. Ну, Алена, пойдзеш ці не?

А л е н а. Ой, рада бы я пайсці... але не магу... Галавой сцяны не праломіш.

Д з я ў ч а т ы. Га, як не можа, то не можа, — а шкада! Ну, бывай здарова, Аленка, трэба спяшацца. (*Адходзяць*.)

Д з я ў ч ы н а 1. А ну, заспяваем!

Д з я ў ч ы н а 2. А якую?

У с е. «Чаму мне не пець, чаму мне не пець!» (*Спяваюць, спеў памалу сціхае*.)

А л е н а (*стаіць заслуханая, хапаецца за сэрца*). О, так страшна, так маркотна... Гэй, бывайце здаровы, мілыя людчыкі, ужо я вас не пабачу, не буду разам з вамі спяваць. Ох, як цяжка на сэрцы... Заўтра дзе? на чужыне, між чужымі... не пабачу дарагіх маіх таварышак... а родная вёска, хата... родныя горы... як у сэрцы цяжка, як баліць, якая чорная туча абнімае сэрца... Янычка, Янычка! ты далёка, не ведаеш, што робяць з тваёй жонкай... гоняць яе вон з тваёй хаты... Янка! твой рабёнак ідзе на чужыя рукі... (*Плача*.)

З’ява XIII

Ю л ь к а (*уходзіць заплаканая*). Аленка, Аленка, і ты плачаш?

А л е н а. А што ж мне рабіць? Цяжка пакінуць, дзе чалавек жыў...

Ю л ь к а. Як гэта пакінуць?

А л е н а. Мама выганяе мяне з хаты, бо кажа, што не будзе мяне задарма карміць...

Ю л ь к а. Бедная ты, сястрычка! Божа, Божа! Што гэта ў нас не дзеецца!.. І мяне мама маніцца сілай выдаць за пісара, за гэтага п’яніцу і гультая! Але... я не магу... і не пайду... хіба мяне звяжуць і занясуць у касцёл... але я і ў касцёле скажу, што мяне сілуюць і не пайду за нялюба, хоць бы мне галаву сарвалі!

А л е н а. Бог нас дасвядчуе, Юля!

Ю л ь к а. І гэта родная матка? Гэта...

А л е н а. Цыт! Юлька, родную матку грэх абмаўляць. Бог добры. Ён бачыць нашую крыўду.

Ю л ь к а. Але я ведаю, што мама як упрэцца, дык ніхто не параіць. Навет тата не паможа, дарма што абедзвюх нас так любіць. Мамка на яго закрычыць, затопае — і па ўсім.

А л е н а. Ой, Юля, горка жыць на свеце... але што ж рабіць? Карае нас Бог за грахі нашыя... Не маю я нікога — ні таткі, ні мамкі, ні сваякоў, — я бедная сірата, не маю дзе дзецца, а заўтра ўсё кіну, ды пайдзем мы з Марылькай, абедзве бяздольныя, да чужых... а ты, Юля... няхай табе Бог благаславіць ды сцеражэ ад няшчасця (*паказвае на неба*). Маліся! Там, высока, ён запаліў для ўсіх слонейка, усіх агравае, усіх бачыць... Да яго ідзі, яму аддайся ў апеку... у ім цэлая наша надзея...

Ю л ь к а. І табе, Аленка, Бог не даў долі.

А л е н а. Я не наракаю на Бога... не... дарма што сэрца... лопае... з жалю, з болю, аднача...

Ю л ь к а. Алена, я без цябе памру хіба! Не ідзі, не ідзі, сястрыца... дзе ж я дзенуся, як цябе не стане?.. Каму пажалюся? Перад кім выплачуся?!. (*Абнімаюцца і плачуць.*)

Куртына спадае.

Акт II

Сцэна прадстаўляе нутра хаты Еўкі.
Углыбіні — дзверы, па правай старане — акно.

З’ява І

Я к у б. Я табе кажу, Еўка, што з гэтага нічога не будзе, — я не пазволю дзяўчыну банітаваць: не дам Юлькі за пісара, разумееш?

Е ў к а. Глядзі яго, як расскрыпеўся стары! А ну, пабрашы яшчэ.

Я к у б. Пляці, што хочаш, а я не дам.

Ю л ь к а (*цалуе бацьку ў руку*). Татачка, Бог татачку заплоціць за гэта.

Я к у б. Не бойся, Юлечка.

Е ў ка. Ого-го... цацкайся з ёй, цацкай, але каб ты тут і трэснуў, то такі будзе так, як я захачу, а не ты.

Я к у б. Ужо ты досі тут наробіла ліха.

Е ў к а. А табе што за дзела? Я хачу, каб Юлька ішла за пісара, і баста! І так мусіць быць!

Я к у б. А ты што сабе выдумала? Я гэта ўжо нічога не значу, ці што? Ці я не бацька сваго рабёнка? Ці я не маю мець голасу і там, дзе ідзе аб долю роднай дачкі?

Е ў к а. А годзі табе! Я тут гаспадыня, а ты што? Гэта мая зямля, мая хата, ты тут з бока-прыпёка, то і голасу не маеш, і як я захачу, то вас усіх выганю на чатыры ветры, панімаеш?

Я к у б. Ой, баба! Ведзьма — баба! Не брашы і не чапайся да мяне, а не — то пажалееш!

Е ў к а. Ого! І што ты мне зробіш? Мо тое, што з Аленай? Не даў яе выгнаць, ну і што з таго? А я ёй есць не дала і не дам, бо не хачу! Няхай здыхае з голаду, прыблуда!

Я к у б. Ох ты чортавага сына дачка! Чакай, будзеш ты калісь цяжанька канаць за людскую крыўду!

Е ў к а. Што? Можа, хочаш мяне біць?.. а ну паспрабуй! Ты думаеш, што я цябе баюся або твае Алены? А вось твая Алена ўжо два дні не ела, а што мне сталася? І не дам, — хоць бы і гінула! Няхай сабе ідзе ад мяне, куды яе вочы панясуць. У мяне для яе месца нямашака!

Я к у б. І ты не баішся грэху мучыць бедную нявестку? Ой, баба, баба! Помні, Бог цябе цяжка пакарае за нявінных.

Е ў к а. Як пакарае, то мяне, а не цябе. Глядзіце, людчыкі! Ён мне тут яшчэ казанне гаворыць. Як табе не рэхт, то ўбірайся вон на ўсе чатыры бакі, — ты хрэн стары.

Ю л ь к а. Мама, што гэта...

Е ў к а. Маўчы, бо раздзяру табе губу аж да вуха!

Юлька плача.

З’ява II

Уходзіць, сланяючыся, Алена з Марылькай.

Я к у б. Глянь, чараўніца, што ты з ёй зробіла.

Е ў к а. Няхай сабе ідзе прэч, каб мае і вочы яе не бачылі. Тут няма месца для прыблудаў.

А л е н а. Мама, у мяне ўжо сілы няма! Ды змілуйцеся ж ужо не нада мной, але над бедным рабёнкам. Ад учора яшчэ не елі. Дайце хоць кусочак хлеба!

Е ў к а. Ага: «Мама, дайце», а дулю хочаш? Нічога не дам, убірайся адгэтуль, каб тут і тваім духам не смярдзела.

А л е н а. Куды ж я, бедная, пайду? Я сілы не маю, ды не маю і грашочка пры душы...

Е ў к а. А «пасобіе» за Янку брала? Га?

А л е н а. Вы сама, мама, ведаеце добра, дзе яно... у вашым куфры... Вам жа аддавала...

Е ў к а. Аддавала... Затое ела маё. Убірайся куды хочаш. Свет шырокі для такіх завалок.

Я к у б (*да Еўкі*). О, ты без сэрца, вужака ты шыпучая! (*Вымае са століка акраец хлеба і падае Алене*.)

Е ў к а (*ускаквае і адбірае хлеб*). Прэч ад хлеба! Гэта не тваё!

Я к у б. Ды падавіся ты ім, змяя падкалодная! (*Выбягае, трэснуўшы дзвярмі*.)

Е ў к а. Ідзі, ідзі ды ногі сабе паламай!

Алена садзіцца на лаву.

Е ў к а. Проч адсюль — лава не твая! Убірайся!

Юлька бярэ Алену і выходзіць з ёй з хаты.

Е ў к а. Што гэта? Юлька як быццам нешта дала Алене, — ну-ну! Папомніш жа ты гэта сабе!

З’ява III

Е ў к а (*адна*). Ха-ха-ха... як высахла Алена сабе! Не памрэ! А такі з голаду пойдзе, і ўжо раз урэшце пазбудуся з хаты гэтай завалокі! З Юлькай зараз, сягоння яшчэ, скончу; зараз прыйдзе пісар у сваты, і тагды канец зробім. А пасля... гм... гэта-то мяне,

прызнацца, трохі грызе... Янка! (*а па хвілі*) прападзі яно! Што ён мне зробіць? Пэўне ж, на родную матку не кінецца, бо гэта грэх, — а я... (*Глядзіць у акно.*) Сваты ідуць! (*Бяжыць і адчыняе дзверы.*)

З’ява IV

Уходзіць Пётра і пісар.

П ё т р а. Пахвалёны Езус Хрыстус!

Е ў к а. На векі... Вітайце, госці!

П ё т р а. Прыйшлі мы да вас па княжню для вось гэтага князя.

Е ў к а. Гэта вялікі гонар для нас бедных, але з ахвотай прымаем. (*Кліча.*) Юлька. Юлька, а Юлька!

З’ява V

Е ў к а (*да Юлькі*). Прыйшоў тутака пан малады да цябе ў сваты, — дзе мае ж ручнікі?..

Ю л ь к а. Мама!..

Е ў к а (*грозна*). Маўчы! Нясі ручнікі!

Ю л ь к а. Мілейшая смерць, мамо...

Е ў к а. Кажу, ідзі і ані слова, бо...

Юлька плача і выбягае.

Е ў к а. Не дзівуйся, васпан, гэта яшчэ маладое, ды дурное, ды не ведае, дзе яе доля чакае.

П ё т р а. Вот дзяўчына, звычайна, стыдаецца... а замуж аж пішчыць...

П і с а р. Ды яно так.

Е ў к а (*кліча*). Юлька, ды нясі ж ты ўжо раз.

П ё т р а. Не гневайцеся, кума, — мы пачакаем.

П і с а р. Не спешна (*не ўспех*) — дзень вялікі.

Е ў к а. Зараз, я ўжо пайду па яе.

П ё т р а. Ось, пане пісар, штось вам не дужа рады.

П і с а р. От, сказаў! Дык я ж не першы лепшы, але рахманы такі пісар.

П ё т р а. Я на васпана месцы... так... такі не напіраўся б.

П і с а р. А ці ж я напіраюся? От, матка хоча, годзіцца, — то і чаго яшчэ трэба? Юлька — дачка, яна павінна слухаць, што родная матка загадае.

П ё т р а. Ягомасць не рабёнак, свой розум маеш, — рабі як хочаш. (*За сцэнай крык.*)

П ё т р а. О-ей... Божухна — ды яна яе б’е!

П і с а р. Ну дык што ж! Родная матка мае права...

П ё т р а. Э... ведаеце, гэта неякая няясная справа. Я не хачу тутка і мачыць пальцаў... дык пайду сабе лепш...

П і с а р. А ну паспрабуй! Як ужо прыйшоў, то прапала.

П ё т р а. Як то прапала? Гэта ж не кірмаш!

З’ява VI

Еўка ўводзіць Юльку і штурхае яе па дарозе.

Е ў к а. Не дзівуйцеся, паны, гэта праз дурную скромнасць дзявоцкую! (*Да Юлькі.*) Падавай ручнік Пётру, — ну, хутчэй! бо як я табе падам, то аж нагамі накрыешся!

Ю л ь к а. Мама, мамачка, не завязвайце мне свету, я не хачу...

Е ў к а (*бярэ яе за рукі і цягне*). Я, матка, аддаю вам, пане малады, яе за жонку, — бярыце ды жывіце шчасліва.

П і с а р. Дзякую вам, пані-матка, будзем жыць шчасліва. Бог дасць!

П ё т р а (*сам да сябе*). Ну, такога сватання (*такіх заручын*) я яшчэ зроду не бачыў. (*Да ўсіх.*) Мне ўжо тут нечага робіць. Юлечка, не гневайся на мяне! Каб жа ж гэта я ведаў, якія гэта сваты, то б я тут і не паказаўся. Бывайце здаровенькі. (*Выходзіць.*)

Ю л ь к а. Божа мой, Божа мой! Чаго толькі яны са мной не вырабляюць!..

П і с а р. Не прыкідайся, Юля, усё будзе слаўна, вось толькі пажэнімся.

Е ў к а. Ага! Зараз такі ідзіце на клябанію ды давайце на запаведзі. І я з Юлькай прыйду неўзабаве. (*Да Юлькі.*) Ідзі збірайся, — пойдзеш да пробашча.

Юлька выходзіць і плача.

П і с а р. Усё гэта добра, але што ж з зямлёй, — пасагам?

Е ў к а. Так і будзе, як я сказала: усё аддам вам, калі будзеце мяне шанаваць, і сама каля вас прытулюся.

П і с а р. Ну, а... прымерна... парахаваўшы... Якуб то што?

Е ў к а. А няхай сабе робіць што хоча; гэта не ягоны, а мой грунт, да яго ён не мае права. З голаду не прападзе.

П і с а р. Усё гэта добра — толькі вяселле; але чуеш, паня-

матка, гэта толькі абяцанка, — а мо, як той казаў: «Тое добра, што на паперыне», ці не лепш было б спісаць наш угавар?

Е ў к а. О, о... зараз і пісаць! Чакайце, няхай выйдуць запаведзі, тады пойдзем [да] натарыша і спішам умову; не бойцеся, ужо што я абяцала, то і дам.

П і с а р. Бэ... калі так кажаце, то і добра. А цяпер, матуля, уважайце на Юльку ды прыходзьце ў клябанію, бо я ўжо іду. (*Выходзіць.*)

З'ява VII

Е ў к а (*адна*). Усё ідзе як па масле... Алена пойдзе ўпрочкі... хоць... тут, у сэрцу, якісь неспакой... (*Упарта.*) Гэ-гэ... ды каго ж я маю баяцца?.. Хто мне што зробіць?.. Я тут гаспадыня ў сваёй хаце! Ого! Што мне зробяць? Няхай хто паспрабуе, няхай хто мяне зачэпіць, тагды — апошняя яму гадзіна! Якуб? Ога, мела б гэтага целюка баяцца?.. А Янка?.. Гм, мо і зусім не вернецца, хто ведае, дзе ён, што з ім дзеецца. Гм... крыўда? Якая? Чы ж гэта я што чужое бяру? Сваё толькі бараню ад прыблудаў, гэта ж не грэх... да гэтага маю права... а можа, і грэх? (*думае*) э, дам папу на імшу ды пастаўлю свечку перад Цудатворцам, вось і канец! Адмалюся, — чаго ж тут грызціся? (*На дварэ чуваць гоман.*) А там што такое робіцца? (*Выглядвае праз дзверы і адскаквае набок.*) Алену вядуць!.. Чуць жывюсенькая... Дзіўна! Мо што сабе дрэннага зробіла? Скажуць людзі, што гэта з мае прычыны... а... (*Дзверы адчыняюцца, Якуб вядзе Алену і Марыльку, і Пётра ўходзіць.*)

З'ява VIII

Я к у б (*з абурэннем*). Паглядзі, чартоўская баба, што ты натварыла! Алена з голаду гібне... Бог цябе цяжка за яе пакарае.

Е ў к а. А ці ж я ў гэтым вінавата? Ці ж я ёй не казала ісці на службу? Чаму ж не робіла так, як я ёй казала?

Я к у б. Не таркачы ты, не мялі языком, а падай вады барджэй, чуеш?

Е ў к а. А што ж гэта — я твая слуга ці наймітка, га?

П ё т р а. Ды дай жа ж, Еўка, нягож не відзіш, што чалавечына гіне?

Е ў к а. Маўчы, ты чаго сюды ўлез? Убірайся з маёй хаты, я тут гаспадыня!

Пётра бярэ ваду і падае Алене.

А л е н а. Марылька!.. Дзе Марылька?..

М а р ы л ь к а. Тут я, мамачка, пры табе.

А л е н а. Бедная мая сіротка...

Я к у б. Супакойся, Алена, на, маеш вады напіся. Зараз дадуць табе хлеба. А ну, Пётра, збегай за хлебам да суседа, бо гэта чараўніца не дасць, гэта ж камень, а не чалавек. (*Пётра выходзіць.*)

А л е н а. Татачка, я ўжо не хачу... мне ўжо не да ежы... я ўміраю...

Я к у б. Ціха, дзетка, гэта яшчэ нічога...

А л е н а. Ой, Божухна... так цяжанька...

М а р ы л ь к а. Матачка, матуля...

А л е н а. Тата... На каго ж я кіну яе?

Я к у б. Не бойся, Аленачка, нічога табе не станецца. (*Да Еўкі.*) Паглядзі, што наробіла! І маеш ты сумленне?

Е ў к а. А ты не чапай майго сумлення!

А л е н а (*плача*). Ой, Яначка, Яначка! Чаму ж ты кінуў мяне адну, чаму не адгукнешся!

Дзверы адчыняюцца, убягае Я н к а ў салдацкай адзежы, з клункам у руках.

З'ява IX

Я н к а. Алена. Дзе Алена?

Усе адступаюцца, Еўка напужаная.

Я н к а (*да Алены*). Божа... Што гэта за няшчасце? Аленачка, што табе зробілася? Мая ты бедная жоначка, замучалі цябе... А я, нешчаслівы, не мог барджэй прыехаць, бо ляжаў ранены ў шпіталі...

А л е н а (*усміхаецца*). Яначка, Яначка...

Я н к а. Алена, Алена! Мая ты дарагая таварышка! Я спяшаўся, ехаў, я ляцеў птушкай, каб да цябе прыбегчы... Ой, не спадзеяўся я так цябе знайсці. Але не бойся, цяпер усё паправіцца. (*Да Еўкі.*) Мама! І вы такая матка?.. Гадзіна бы гэтага не зробіла.

Е ў к а. Гэдак? То ты такі сын? То ты гэтак з маткай вітаешся?! га?!

Я н к а. Нягож вы матка? Я меў бы з вамі вітацца? (*Упадае ў плач.*) Ох, я бедны сірата, я ўжо не маю маткі... (*Адварочваецца*

ад Еўкі.)

П ё т р а. Ды перастань, Янка! Грэх так плакаць, Бог з табой!

Я н к а (*бярэ Марыльку за ручку*). Марылька, бедная мая дачушка. (*Цалуе.*)

Е ў к а (*да сябе*). Штосьці мне... тут (*паказвае на сэрца*) залідала... але... пэўне, не кінецца на родную матку...

Я н к а (*да Якуба*). Тата, вы былі добры для Алены; маеце тут крыху грошы, што мне за Георгія далі, памажыце наняць мне хурманку ды забраць адгэтуль Алену. Мы пойдзем у свет, куды вочы павядуць, куды ногі панясуць, абы толькі як найдальш ад гэтага... пекла, бо баюся... граху... Памажыце мне вынесці адсюль бедную маю жонку, бо не хачу, каб глядзела на свайго ворага заклятага (*выводзіць Алену, усе выходзяць*).

Е ў к а (*застаецца адна, аглядваецца на дзверы*). Ужо забраліся... Чаго ж мне страшна (*жагнаецца*)... Іж як пачарнела з голаду... страшна... я ж хацела толькі яе пазбыцца... а што ж я вінавата? Дык жа ж яшчэ не памерла... (*аглядаецца*)... з голаду млела, з жалю... да мяне... Божухна... Алена, даруй мне, я не прагнула табе благога... ты ўсё маўчала... (*Па хвілі.*) І чаго ж я хачу, што гукаю? Юлька будзе багацейшая... Юлька? Юлька? А як ды і яна мяне пракляне за тое, што сілую яе ісці за нялюба? Янка пракляў мяне і Юльку страчу? О! (*Хапаецца за сэрца.*) Тут нешта баліць... нешта цісне... гэта Боская кара...

Адмалюся... Куплю свечку... Дам на царкву — можа, палягчэе...

Куртына спадае.

Акт III

Хата Я н к і. Дзверы зашчэплены, усярэдзіне налева аконца, направа накрыты стол, на ім хлеб, — за сталом на лаўцы сядзіць М а р ы л ь к а. Я н к а стаіць пры акне.

З’ява I

Я н к а і М ар ы л ь к а.

Я н к а. Ужо год мінуў, як я завярнуўся. Сягоння святы вечар — Куцця... зараз гвездачка пакажацца на небе... на сяле зачынаюць Каляды; усюды радасць, усюды вяселле ў сям’і... а ў мяне... так пуста і маркотна... Святы вечар!.. Абхадзіў я яго калісьці... з Аленай першы і апошні раз... Потым у акопах... Кроў лілася рэкамі... чуваліся стогны і енкі раненых... За аплатак служыў мне цвёрды чорны сухар... на пастэрку ігралі нам гарматы... Сэрца на кускі рвалася ў грудзёх ад думак аб роднай хаце, аб ёй — Алене дарагэнькай, аб дачушцы роднай... Горкімі, крывавымі слязьмі плакаў я па родным сяле, па сваёй хаце... Ірваўся душой да сваіх... І вырваўся. Ехаў з надзеяй, спадзяваўся, што слонейка засвеціць над маім жыццём... а знайшоў!.. Божа, Божа! жонку мне замучылі на смерць... І вось цяпер я зноў адзін, з рабёнкам, каля мяне пуста, зноў туга сэрца абнімае... І гэта мне наробіла родная матка... родная матка... замучыла мне жонку... узяла ад мяне палавіну душы... ах... Божа, Божа, ратуй мяне ад граху. (*Заламвае рукі.*) Што цяпер варта мае жыццё? (*Аглядаецца.*) Марылька, гэта ж мой рабёнак, мая залатая дачушка... для яе, для яе яшчэ мушу жыць!..

М а р ы л ь к а. Тата, а маму ўзялі... ужо не прыйдзе?

Я н к а. Ах, Марылька, дзевачка ты мая... ужо няма нашай матулі, узялі яе, закапалі ў сырую зямлю, — яе душа там у Бозі, высока, яна спаглядае на нас.

М а р ы л ь к а (*углядаецца ўвысь*). Дзе? дзе? Я яе не бачу!

Я н к а. Не бачыш і не пабачыш, бо яе ўжо цяпер няможна бачыць, яна цяпер там (*паказвае на неба*), высока — у Бозі — з анёлкамі разам...

М а р ы л ь к а. Матачка высока ў Бозі... там на зорках... праўда? А прыйдзе калі?

Я н к а. Ох, каб ды прыйшла... Каб яе яшчэ хоць пабачыць. (*Уздыхае.*) Алена, Алена! ты ўжо ў Бога... спаглянь тут на нас, бедных сірот (*спускае галаву і абцірае слёзы*).

М а р ы л ь к а. Татуля... а ўжо зорка ўзышла? Ужо можна куццю есць?

Я н к а. Узышла ўжо, зараз будзем вячэраць. Перажагнайся, Марылька, змоў за мной... пацеры за душу мамуньці...

Кленчаць, мовяць «Анёл Панскі».

Я н к а (*устае, бярэ акраец хлеба, абцірае слёзы, кроіць і дае кусок Марылі*). На, мая ты дачушка, гэта Божы дар! Тата не мае лепшага, бо мы дужа і дужа бедныя...

М а р ы л ь к а. А куцці не будзе?

Я н к а. Не будзе, дзетка! На другі год — то ўжо дам табе і куцці. (*Кладзе кусок хлеба на пустое месца.*) Алена, і аб табе не забыліся. Спаглянь на нас. Мо твой дух тутка блізка — можа, тут пры нас стаіць...

Чуваць лёгкі стук у дзверы.

Я н к а. Хто гэта можа быць цяпер, гэтак позна, калі цяпер усе сядзяць пры святой вячэры?

М а р ы л ь к а. Тата! Я баюся... нехта стукае...

Я н к а. Гэта, можа, мышка дзе скрабецца, не бойся, дачушка.

М а р ы л ь к а (*туліцца да Янкі*). Тата, так чагось цёмна за акном...

Я н к а. Гэта чорная ночка абняла зямельку, ды слонейка схавалася за гарамі, вось і цёмна стала на свеце (*да сябе*)... як у маёй душы.

М а р ы л ь к а. Нешта так маркотна... я баюся...

Я н к а. Маё ты золатка, не бойся нічога... (*Туліць яе да сябе, у тым зноў чуваць стук.*)

М а р ы л ь к а. Вось зноў нешта стукае, можа, гэта матуля?

Я н к а. Табе прычулася. (*Слухае.*) Хто там?

Г о л а с. Я, Юлька, адчыні ж скарэй!

Янка бяжыць хутка і адчыняе дзверы.
Уходзіць Юлька, бледная, пастарэўшы.

З'ява II

Я н к а (*здзіўлёны*). Юлечка! Сястрыца! Ты? уночы? да мяне?..

Ю л ь к а. Так, браток мой, да цябе, але... (*Неспакойна.*)

Я н к а. Што сталася, Юлька?

Ю л ь к а. Яначка, брацітка... Я тут не адна... (*Адчыняе дзверы, уходзіць Якуб і вядзе памалу Еўку і садзіць яе на лаўку.*)

Янка глядзіць здзіўлёны, пасля моршчыць лоб і грозна прастаецца.

Ю л ь к а. Янка! Браток! помні... грэх... гэта ж матка, умі-

рае...

Е ў к а. Яначка, Яначка... я прыехала... не магла...

Я н к а. І чаго ж вы яшчэ хочаце ад мяне тутка ў святы вечар?..

Е ў к а. Я... ужо над магілай... Янка, сынок, даруй мне...

Янка маўчыць.

Я к у б (*абцірае слёзы*). Янка, гэта ж твая родная матка! Глянь, сама прыходзіць... Адпусціся... Не будзь як каменны... Грэх...

Е ў к а. Я... не магу сканаць... з грахом на душы... я ўжо спавядалася... учора... Янка!.. Бог цяжка мяне... пакараў... глянь на мяне... ужо жыцця ў мяне... так, як і няма... грызота не дае супакою... жыццё загубіла... Яначка... правінілася... страшэнна...

Я н к а (*засланяе вочы*). Божа мой, Божа — памажы мне!

Е ў к а. Я... ад смерці Алены... не мела хвілі... супакою... Бог мяне... карае... І Юльку я змарнавала... аддала за п’яніцу... прапіў усё... і заліўся... на смерць... Кара Божая... Юлька мне... даравала... Юля... падыдзі... ось так — блізка — блізюсенька... гэтак лягчэй мне.

Юлька кленчыць каля Еўкі і кладзе галаву ёй на калені.

Я к у б. Ой, Бог цярплівы, але і справядлівы.

Ю л ь к а. Татачка, перастань! Я ўжо ўсё даравала, — я даўнейшая Юлька. Матачка, супакойся!

Янка абцірае слёзы.

Е ў к а. Янка... чуеш, сынок?.. Усе мне даравалі... а ты... не хочаш?.. Я без твайго слова не магу... не магу сканаць... мне страшна... Суд Божы... ах... я твая матка...

Янка борацца сам з сабой.

Е ў к а. Я ўчыніла табе страшную крыўду... я ведаю... бачыш... я прызнаюся... аднача... даруй, даруй мне, Яначка. Сягоння Хрыстус нарадзіўся... і мне выбачыў... выбач і ты, Яначка... (*Плача.*) Янучок... падыдзі, глянь на сваю матку… скажы

хоць слоўца!..

Я н к а (*падходзіць на крок да Еўкі*). Мама!.. (*Да сябе.*) Штосьці за горла цісне, Божа, Божа — памажы...

Е ў к а. Ох!.. Мне нешта цісне... у грудзёх... (*аддыхае цяжка*) ужо... ужо... зьбліжаецца... страшна... Божа — не пакінь мяне...

Я н к а. Мама... я маме...

Е ў к а. Конч... Яначка... Конч скарэй, бо мне зімна... Касцянею... ужо ўсё чорна ў вачах... нешта душыць...

Я н к а. Няхай Вам Бог даруе ўсё, як я вам ад сэрца дарую.

Е ў к а. Сынок мой!

Янка кленчыць побач з Юлькай.

Е ў к а. Божа... Божа... благаславі ім, наградзі... а мне… будзь… міла... сэр... ным... (*гаворыць гэта штораз цішэй, цішэй, а на апошнім слове апускае галаву — уміраe*).

Усе плачуць.

Я к у б. Ужо канец, Бог міласэрны не даў загінуць грэшнай душэ; ужо цяпер яна на судзе...

Я н к а. Няхай ёй Бог усё забудзе і даруе, — столькі благога, столькі крыўды...

Ю л ь к а. Яначка, забудзься і ты — ужо яна ў Бога, не нашае дзела яе судзіць, гэта ж родная матка наша... Памолімся за яе душу, — няхай Бог будзе ёй міласэрным.

У с е кленчаць і мовяць «Анёл Панскі».

Канец

4 красавіка 1917
Друя

ПУБЛІЦЫСТЫКА

У КАЛЯДНЫ, ЦІХІ ВЕЧАР...

Замігацела на ясным небе гвездачка, — за ёй паказалася другая, трэцяя... і вот цэлы іх карагод развярнуўся над роднай зямелькай...

Настаў вечар, ціхі і святы...

А ў гэты вечар усе стварэнні прыціхлі і занямелі; з высокага неба сышоў на зямлю пакой небывалы і маестатычная[1] павага; сэрца людское забілася мацней, і з паняверанай душы выйшаў радасці крык і гімнаў хвалебных адгалосак...

Ідзе куцця...

З кожнага сэрца, з кожнага дому, з кожнага краю — з усёй зямлі ідзе ўвысь да неба вялікае, нестрыманае «Асанна!», як бы дым ахвярны, як бы кадзідла з алтароў...

Ідзе куцця...

Памятка ідзе вялікая, каторай ніхто з сэрца людскога выдраць не можа, каторая з году ў год аджывае ў душах з новай сілай...

Вечар святы і ціхі!

* * *

Ідзе куцця!..

А пры ёй сышліся сем'і цэлыя ламаць аплатак... Замоўклі сваркі, уляглібя нязгоды, і скаргі і енкі ўціхлі... Забыты трывогі і слёзы; забыта нядолі горкая дакука. Бо і чым жа ж наша бедната і паніжэнне перад той беднатой і паніжэннем, якой памятку сённіка святкуем?!.

...У стайні батлеемскай, на сене і саломе, у марозную зімовую ноч прыйшоў на свет убогі свету Пан...

І пастухі першыя пакланіліся Яму.

І паклон гэты быў Божаму Дзіцяці наймілейшы, бо ён прыйшоў на свет, каб бедных узбагаціць, пакорных і нізкіх падвышшыць, хворых лячыць, а ўсіх збавіць...

* * *

Гэй вы, бяздольныя, гэй вы, гаротныя! — то ваша свята настала!

У свеце вам горка, галодна-халодна, і слёзы цяжкія вам льюцца... Душа ваша плача, душа ваша енчыць, і сэрца вам б'ецца боязна!..

Адвагі! Устаньце, ідзіце, куды вас завуць анёлаў скрыдлатых напевы! Сэрцам ахвочым, простым і шчырым падхваціце нябесныя тоны: «Хвала ў вышыне Богу!»

Эхам далёкім, шырокім, як свет, неба вам радасна адкажа: «А на зямлі пакой людзям добрай волі!..»

Добрай волі будзьце, браты! Бо добрая воля і нядолю вашу асалодзіць, і неба вам адчыніць!

* * *

Вечар ціхі і святы — вечар літасці і міласэрдзя...

Чым быў бы чалавек, каб не міласэрдзе Бога, што ў вечар святы на зямлю зышоў, каб усю людскасць ратаваць з пагібелі вечнай?!. Чым быў бы свет, каб не міласэрдзе Бога, што праз новы закон зямлю адрадзіў, — праз закон міласці і справядлівасці?!.

Сам Бог даў нам прыклад і словам сваім, і жыццём, — а мы, што сынамі Божымі завёмся, за прыкладам гэтым ісці мусім верна.

Бог меў міласэрдзе і літасць для нас усіх, што ў няволі граху енчылі, — майма ж і мы міласэрдзе для братоў нашых, што маюць меней ад нас. Справядлівасць для ўсіх, міласэрдзе і літасць для слабых і бяздольных, для ўпаўшых і пакрыўджаных, — вот наша павіннасць, каторай надусё[2] трэба нам вучыцца ў вечар ціхі і святы... Як у пратэстанцкай Англіі не найдзеш кабеты, каторая б не надзяліла ў гэты вечар — «хрыстмас» там званы — убогага ці цёплай стравай, ці адзежынай якой, — так і ў нашай каталіцкай Беларусі ў святы калядны вечар ніхто не мае права забыцца аб апушчаных і бяздольных. Паспяшыць у помач, абагрэць і накарміць — гэта наш святы, вялікі абавязак. Мы не многа маем, але і тым, што маем, дзяліцца мусім, — тым большая, тым пякнейшая будзе заслуга нашая.

* * *

Вечар ціхі і святы — вечар сямейнага шчасця, лучнасці і давольства...

У гэты вечар успомніць нам трэба і аб тых, хто далёка ад роднай сямейкі, пад чужой страхой, за чужым сталом з куццёй разам слёзы невясёлай палыкаюць разлукі...

І аб тых, што ад роднай зямліцы адарваны, так як лісцінкі ад жывога пня, у чужых краях, пад небам чужым, сярод чужых, незнаёмых людзей святы вечар спатыкаюць і праводзяць адзінока; што слоўца роднага, ні песні ад дзяцінства знаёмай ніадкуль не пачуюць, не ўловяць; што да чужых, незразумелых звычаёў мусяць прывыкаць, хоць ім родная хатка і сямейка, і гутарка і песня свая простая, чутая калісьці, даўно-даўно так жыва на памяць прыходзяць, што аж сэрца стогне ў грудзях, — о, і аб тых ўздыхні, мой браток, у гэты вечар ціхі і святы...

І за ўсіх, усіх чыста памаліся ты шчыра да Бога, бо для ўсіх Бог зышоў на зямлю, бо сягодня — свята ўсіх-усіх, хто «добрай волі» ёсць!..

1913 г.
Рым

НАВАГОДНІЯ ДУМЫ

І зноў адзін год адышоў у вечнасць... Ідзе новы — невядомы, неразгаданы, таямнічы...

А на ягонае спатканне прыгатаўляюцца ўсе — і шчаслівыя і бяздольныя, і старыя і малыя. Усім ціснецца на вушы пытанне: які ён для нас будзе, гэты новы год?..

Нейкая сіла магутная і невядомая няволіць кожнага да абрахунку з самім сабой. Перад вачыма душы праходзіць мінучына з усімі сваімі радасцямі і вяселлем, з усім сваім горам і бядой. Устаюць перад сумленнем чалавека яго думкі і жаданні; ён відзіць ясна, як развеяліся ягоныя надзеі і як упалі ягоныя ідэалы, быццам замкі паветраныя, быццам сны пекныя і ўладныя... Ён лічыць загубленыя напрасна сілы і змарнаваныя хвілі дарагога часу...

А разам з сваёй індывідуальнай мінучынай устае перад вачыма душы супольная мінучына роднага краю і братняга народа. Што даў нам год мінулы?..

І мы сёння, у хвілі абрахунку, звяртаемся вокам душы да таго, што нам, беларусам, прынёс год стары, і стараемся ўгадаць, што дасць нам новы і чаго нам ад яго чакаць...

Мы сёння маем права цешыцца. Год стары даў нам многа — як на нашы слабыя сілы, дужа многа! Ён даў нам новую газету,

а ў ей новую пляцоўку працы для справы адраджэння. Ён узбудзіў новыя сілы, што дагэтуль, непазнаныя і нявыкарыстаныя, ціха спалі ў лоне народа. Усё больш і больш варухаецца народ. І хоць велізарныя масы ягоныя яшчэ не скінулі з сябе навеянай цэлымі вякамі драмоты, усё ж такі чуць не з кожным днём павялічваецца лічба тых, што зразумелі патрэбу новага жыцця і смела паднялі свой голас за вялікую справу адраджэння. Поле працы ўжо пашырылася, працаўнікоў адважных і ахвочых прыбыло, а разам з іх радамі ўзрасла і надзея на лепшую будучыну. Усё больш і больш шырыцца і ўкарэніваецца ў народзе пракананне, што так жыць, як дагэтуль жылося, далі не можна; што трэба, канешна, шукаць новых дарог і мэт. Народнае самапачуццё расце, а з ім разам расце і сведамасць народных патрэбаў і жаданняў, балючак і хваробаў. Душа народа пачынае жыць інакшым жыццём; ёй цесна стала ў цёмнай, адусюль зачыненай клетцы рэзыгнацыі і безнадзейнага застою, і вось яна стала рвацца на волю, да свету і праўды. Але ёй трэба праваднікоў, светлых і разумных, такіх, каб памаглі ёй развярнуць свае скрыдлы і паказалі мэты, куды ляцець і чаго шукаць. У ёй сіл хопіць — у гэтай здаровай, велізарнай душы беларускага народа, — у ёй сіл хопіць і на найвышэйшыя ўзлёты!

Народ устае — беларускі народ, той, аб каторым прад некалькі гадамі і не чувалася на свеце. Гэта яшчэ пачаткі, гэта першыя крокі... А зараз загаманіць, валам пойдзе, хваляй нестрыманай жывая сіла народа ўпярод, да інакшай долі, да інакшага жыцця, па правы свае і па справядлівасць!.. Зразумелі, відаць, ворагі нашыя, што ўжо не ўдзержыш нічым гэтай сілы, калі яна ракой станецца магутнай; дык прабуюць яны задзержыць яе і зглуміць у самым пачатку, калі яна яшчэ толькі ручайком ціхім плыве. Затое ў гэтым гаду павялічыліся і ворагаў нашых напасці. Але гэтага нам баяцца не трэба, гэта — добры знак: усякая справа мае сваіх праціўнікаў. Спярша смяяліся з нас і літаваліся над намі; гэта было тады, калі мы яшчэ былі сусім слабыя і толькі прабавалі нашых сіл; цяпер яны зашумелі і заварушыліся, сталі ж лічыцца з намі, бо і мы ўзраслі і небяспечнымі ім здавацца пачалі. Яны брызнуць нам злосцю ў вочы і пракляцце нам кінуць пад ногі, але справы нашай не зваююць, не змогуць! Свет зразумее, што яна справядлівая і добрая і ўступіцца за нас. Не, ворагі нам не страшны, хоць і іх рады павялічыліся ў гэтым гаду.

Такі быў год стары, мінулы, — а які новы будзе для нас?

Такім будзе, якім мы яго самі зробім! Гэту праўду трэба ўсім

добра зразумець і ўзяць блізка да сэрца. Усе мы ведаем старую як свет прыказку: «Усякі сам свайго шчасця каваль». Гэта прыказка мае свае падставы не толькі ў жыцці аддзельных людзей, але і ў жыцці цэлых народаў. Гісторыя ўсяго свету не раз ужо яе праверыла і пацвердзіла. Толькі тыя народы былі запраўды дужыя і шчаслівыя, каторыя самі сабе долю шукалі; а тыя, што чакалі злажыўшы рукі, пакуль ім доля з неба зваліцца, змарнелі і вымерлі.

Наша будучына — у нашых руках. Але каб яна была пэўнай і прыгожай, усім нам трэба ўзяцца да працы. Ніхто не мае права адцурацца ад агульнай культурнай работы; думаць толькі аб сабе, шукаць толькі свае выгады, гэта — грэх і ганьба, за каторыя будзе мсціцца і Бог і Бацькаўшчына!

З такім пракананнем трэба нам зачаць год новы. Калі мы верна пойдзем па дарозе нашых абавязкаў, год будзе добры і шчаслівы, але калі зачнём шукаць крывых сцежкаў, тым самым утрацім права чакаць і спадзявацца ад новага года благаславенства і паляпшэння нашай долі.

Шлю табе прывет, дарагі Беларускі Народзе! Няхай узмацняецца ў табе пачуццё ўласнай сілы і годнасці, а сыны Твае няхай дружна бяруцца да працы!

А тым, што выйшлі на родную ніву і ўзяліся за цяжкі плуг грамадскіх абавязкаў, даў бы Бог вытрывання і сілы!

1914 г.
Рым

«ОЙЧА НАШ» БЕЛАРУСА

Ойча наш, Каторы ёсць у небе! Глянь вокам ласкавым на зямельку нашую бедную і на сыноў яе верных, што да Цябе сёння свой голас падносяць і просяць аб благаславенстве і помач! Выцягні руку Тваю літасцівую і благаславі!

Няхай Імя Тваё свяціцца ад краю да краю! Выпішы Тваё Імя Святое на сэрцы беларускага народа знакамі незацёртымі і спраў, каб Яно ў пашане было па вёсках нашых і гарадох — ад аднаго канца Беларусі да другога! Пакіруй справай нашай так, каб яна вялася Табе на хвалу, а нам на пажытак...

Няхай прыйдзе Каралеўства Тваё — Каралеўства Праўды і Справядлівасці. Крыўдай зямелька наша поўніцца, слязьмі горкімі плача народ... Нам Праўду адабралі, не далі нам Справядл-

івасці... Цяпер мы шукаць іх хочам. Памажы, Божа! Няхай і да нас прыйдзе Каралеўства Тваё...

Няхай будзе Воля Твая, як у небе, так і на зямлі. Воля Твая хоча, каб усё стварэнне ішло сваім шляхам да супольнай мэты, каб усё расло паведлуг[1] сваіх патрэбаў і натуры. Воля Твая хоча, каб адзін народ не прашкаджаў другому ўзмацняцца і спакойна працаваць над пазнаннем Твайго Закону і над долі сваёй паляпшэннем. Няхай жа станецца Воля Твая Святая і на нашай зямлі! Няхай слонца Праўды ёй засвеціць і згоніць з яе прастораў цемру векавечную!..

Хлеба нашага штодзённага дай нам сягоння — і на векі! Долю нам дай, о Божа міласцівы, долю нам дай! Мы енчым так доўга ў паніжэнні і ганьбе; мы здзервянелі ў горы нашым і бядзе, але ў душах нашых не загасла жаданне лепшага жыцця, не ўлёгся голад Праўды і Свету... Мы галодны, мы не маем чаго есці, мы не маем нікога, хто б нам хлеба адламіў штодзённага. Узбудзіш Ты, о Божа, у народзе Тваім працаўнікоў рупных і шчырых грамаду і пашлі ж Ты іх на заглохлую ніву, каб спуставанне паправілі і засеялі зерне Дабра і Праўды.

І адпусці нам даўгі нашы... бо і мы даўгі мелі, а за даўгі ўзялі нам долю і шчасце... Даруй нам грахі нашыя — наша ляніўства і нядбальства, нязгоды і сваркі, і дай нам сілы досі, каб мы паправіліся і да лепшага ўзяліся жыцця. Адпусці нам даўгі нашы, бо і мы адпускаем нашым даўжнікам... Адпускаем усім, хто нас крыўдзіў і туманіў, хто ад нас скарбы нашыя хацеў адабраць — нашу Веру, сумленне, мову і годнасць нашу! Мсціцца не будзем... з душы адпускаем, так, як Ты, о Пане, нам прыказаў!..

І не ўводзь нас на спакусу! Сцеражы нас ад здрады Твайго Імення і Справы нашай! Мы цёмныя і слабыя, а спакусаў у нас многа: чужыя нас завуць у свае рады, хочуць перацягнуць да сябе нашы лепшыя сілы, а нам грошы абяцаюць, і выгоды, і спакой... Колькі іх — і дужых, і светлых, і багатых — за спакусай гэтаю пайшло! Адракліся і зямлі і народа — сокамі зямлі і народнай працай узгадаваныя вырадкі — і запрапасцілі, запрадалі родную справу! О, не ўвадзі ж Ты нас у спакусу, Божа Вялікі!..

Збаў нас ад злога — ад граху, ад здрады, ад ляніўства! Ворагаў нашых паканаць памажы, надзею нам у сэрца ўлі — адрадзі Ты нас, Божа, адрадзі!

1914 г.
Рым

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Янка Трацяк

«ЧАЛАВЕКАМ БЫЎ ЁН ПРОСТЫМ...»

Дай жа Божа, каб скарэй адчыніліся вочы
нашаму беларусу і каб ён скарэй зразумеў,
чаго яму найбольш і за ўсё пільней патрэба!

Пётра Просты

Можа, і з гэтай нагоды Ільдэфонс Бобіч узяў сабе псеўданім Пётра Просты, а можа, таму, што ў дарэвалюцыйныя часы вельмі часта ўжывалі псеўданімы, каб пазбегнуць прыкрасцяў ад уладаў, ды каб «падкрэсліць сацыяльны кірунак сваёй творчай дзейнасці, сувязь яе з жыццём народа (напрыклад, П. Просты, З. Бядуля, Беларус і г. д.)», як тлумачыць аўтар прадмовы да зборніка «Беларуская дакастрычніцкая проза» (Мн., 1965) В. В. Барысенка. Згадвае ён Пётру Простага і пры іншай нагодзе: «У беларускай прозе значнае месца займае алегарычнае апавяданне. Яно распрацоўвала самыя розныя і актуальныя праблемы. Так, пытанням сацыяльнай няроўнасці, жорсткага нацыянальнага і сацыяльнага ўціску, рэвалюцыйна-вызваленчай барацьбе народа прысвечаны лепшыя празаічныя алегорыі П. Простага «Воля», Ядвігіна Ш. «Павук», Цёткі «Прысяга над крывавымі разорамі», У. Галубка «Навальніца», Я. Коласа «У балоце», М. Багдановіча «Музыка» і інш.» (тамсама. С. 9).

Гэта, бадай што, быў апошні ўспамін у беларускай савецкай літаратурнай крытыцы пра Пётру Простага, а звесткі аб ім у каментары да вышэйзгаданага зборніка змяшчаюцца ў адзін радок: «Псеўданім невядомага аўтара, які друкаваўся ў «Нашай ніве» (с. 413). Праўда, яшчэ вельмі сціпла і ў шэрагу малавядомых аўтараў згадаў П. Простага Алег Лойка ў сваёй двухтомнай працы «Гісторыя беларускай літаратуры» (Мн., 1989. Ч. 2. С. 52): «Асноўныя тэмы яе [беларускай масавай прозы пачатку стагоддзя. — *Я. Т.*] — жыццё дарэвалюцыйнай вёскі, цяжкая нядоля чалавека працы, яго мары аб лепшым жыцці (апавяданні П. Беларуса «У кузні», Л. Гвазда «Цмок», П. Простага «Слёзы», Н. Бываеўскага «Перад раніцаю»)».

Пералічаныя творы Алег Лойка характарызуе як «прозу малых форм: бытавых замалёвак, пейзажных эцюдаў, дыялогаў, кароткіх сюжэтных апавяданняў» (тамсама. С. 52). Такія творы нібы складалі асобны жанр у літаратуры — абразкі (згадаем «Абразкі» Змітрака Бядулі).

З гэтага жанру і пачынаў Пётра Просты сваю літаратурную дзейнасць. Першы абразок «Слёзы» (Наша ніва. 1907. № 4) быў накіраваны супраць сацыяльнай несправядлівасці. Аўтар, на фоне бездухоўнасці і абыякавасці тых, хто цешыцца ў палацах, паказаў чуласць і добразычлівасць бедных людзей. Не могуць не крануць радкі Пётры Простага з абразка «Воля»: «Цяжкая твая доля, бедны мужык! Доўгія вякі нясеш ты свой нялёгкі крыж!.. Але прыйдзе гадзіна — і ты парвеш кайданы, у каторыя закавалі цябе твае мучыцелі, і высока падымеш свой штандар за свабодную працу, за лепшую долю, за новае, свабоднае жыццё!..» (Наша ніва. 1907. № 5).

Тэма мужыка-беларуса, вера ў яго лепшую долю, абуджэнне яго свядомасці была галоўнаю тэмай творчасці ў тагачаснай літаратуры. Да гэтай тэмы звярталіся не толькі будучыя класікі беларускай літаратуры, але і тыя, хто рабіў першыя крокі ў ёй і ўсведамляў сябе беларусам.

Так, першыя творы Пётры Простага з’явіліся ў 1907 годзе. Было тады аўтару 17 гадоў. Вучыўся ён у гімназіі ў горадзе Коўне. Не зроблены яшчэ канчаткова выбар: кім быць, чаму прысвяціць сваё жыццё; малады хлопец стаяў на раздарожжы і шукаў сябе ў літаратуры. Мы пераконваемся, што гэта былі паспяховыя пошукі. Сведчаннем таму і яго «Абразкі», што былі перакладзены на ўкраінскую мову і друкаваліся ў штомесячніку «Українська хата» (выходзіў у 1909–1914 гг. у Кіеве), а «Грамадській голос» (Львів. № 8) змясціў яго апавяданне «Скарб».

Згадваў Пётру Простага і Сяргей Палуян у артыкуле «Беларуская літаратура ў 1909 гаду»: «Пётра Просты даў адну з лепшых рэчаў таго года «Абразкі» ды і затрымаўся на гэтым. Два другія яго апавяданні — перасказы: адзін з Гарбунова-Пасадава з народных вуснаў» (Палуян С. Лісты ў будучыню. Мн., 1986).

Чаму аўтар «затрымаўся на гэтым», можна растлумачыць тым, што Ільдэфонс Бобіч выбраў сабе дарогу: адчуў пакліканне служыць Богу і ад 1909 года навучаецца ў Віленскай каталіцкай духоўнай семінарыі. Тут ён яшчэ больш зацікавіўся беларускім адраджэнскім рухам, уваходзіць у склад беларускага гуртка семінарыі, удзельнікамі якога ў часы вучобы былі маладыя клерыкі Міхал Пятроўскі, Андрэй Цікота, Віктар Шутовіч, Вінцэнт Гадлеўскі, Язэп Германовіч, Кастусь Стаповіч ды іншыя. Усе яны сталі пазней вядомымі дзеячамі нацыянальнага адраджэння Заходняе Беларусі.

У 1911 годзе Ільдэфонса Бобіча накіравалі на далейшыя студыі

ў Рым, у Папскі універсітэт. Там, у Рыме, ён шырока прапагандаваў беларускую справу і тады ўжо атрымаў бласлаўленне ад папы рымскага Пія X для першай каталіцкай беларускай газеты ў Вільні «Беларус» (першы нумар выйшаў 13.01.1913 года).

У «Беларусе» зрэдку з’яўляліся творы і Пётры Простага. Не абышоў іх сваёй увагай і Максім Багдановіч. Пры пераважна адмоўным стаўленні да мастацкіх вартасцяў паэзіі ў гэтай газеце, Максім Багдановіч між іншым заўважыў: «У аднаго толькі П. Простага ёсць праўдзівая здольнасць. Галоўная вартасць яго — у стройным развіцці думкі ды ў сціснутасці і гучнасці мовы, надзвычайна пекнай па сваему складу. Але надрукаваў ён усяго 2-3 рэчы, ды і тыя былі невялічкія» (Багдановіч М. Поўн. зб. тв. [Мн., 1993.] Т. 2. С. 228).

І Сяргей Палуян і Максім Багдановіч падштурхоўвалі таленавітага літаратара да больш актыўнае творчасці, а яна і сапраўды была нешматлікая. Можна пералічыць мастацкія і публіцыстычныя тэксты Пётры Простага, якія былі надрукаваны ў «Нашай ніве» (1907. № 4, 5; 1908. № 13; 1909. № 13–14, 19, 21; 1910. № 11), у газеце «Беларус» (1913. № 16, 25, 39; 1914. № 1, 2, 4), у «Нашай думцы» (1921. № 2), у «Беларускіх ведамасьцях» (1921. № 8) ды інш. Характэрна для гэтых твораў імкненне аўтара зазірнуць у глыбіню народнае душы, разуменне патрэбы і сцвярджэнне абавязковасці духоўнага і нацыянальнага адраджэння народа, рэлігійнасць і філасафічнасць.

У 1914 годзе асобным выданнем выйшла кніжачка П. Простага «Нашто беларусам газеты». У ёй аўтар грунтоўна і пераканаўча тлумачыць патрэбу беларускамоўнага друку. На яго думку, газета — «гэта не толькі крыніца розных ведаў, парадаў, розная інфармацыя, але і школа выхавання, і шлях да прасветы». Праблемы, якія закрануў аўтар больш за 80 гадоў таму назад, не страцілі сваёй актуальнасці і злабадзённасці. Не лішнім будзе нагадаць іх сёння:

«Але бываюць і такія газеты, што <...> патаемна падкопваюць у чалавеку ўсе святыя цноты і здаровыя засады. Яны ўсё толькі аб зямлі яму гутарку вядуць, аб яго цялесных патрэбах, як быццам чалавек быў толькі для зямлі створаны і не меў ніякіх вышэйшых мэт. Такія газеты часта-густа надта шкодны маюць уплыў на душу чалавека, і дзеля гэтага самага не можна ім верыць і трэба заўсім іх не браць у рукі. Тыя, што іх выдаюць, часта маюць іншую мэту, не праўдзівае дабро свайго народа. Яны абаламучваюць простых, легкаверных чытароў сваіх, зводзячы іх абяцанкамі раю на зямлі, прывучваюць думаць і рупіцца аб целе, а забываюць зусім аб Богу і аб душы сваёй несмяротнай.

Усе мы не раз чулі евангелічнае апавяданне аб ваўку, каторы, каб не быць пазнаным ад пастуха і тым лягчэй спуставаць аўчарнік, над-

зявае на сябе аўчынку. Вось гэтак робяць і людзі, каторыя шыраць гэткія здрадлівыя газеты, і яны ўбіраюцца ў бліскучую адзежу пекных абяцанак, і простыя людзі ім вераць, адчыняюць ім насцеж дзверы сваёй душы, здаецца, усё добра, а глядзі! і неспасцеражэшся, як табе столькі шкоды наробяць, што і паправіць трудна!

І для адраджэння народа такія газеты не многа памогуць, бо пачынаць вялікую справу адраджэння без Бога — гэта тое самае, што будаваць дом на пяску, без трывалых фундаментаў і падпор. Наш народ дагэтуль заўсёды быў рэлігійны, не выракаўся ніколі сваёй Веры, не раз кроў сваю за яе праліваў — за тое ён датрываў аж дагэтуль, і ніякія буры яго не змаглі. Калі ён і надалі астанецца верным Богу і касцёлу і Веру святую будзе шанаваць, як свой найвялікшы скарб, Бог яго пэўне не пакіне і паможа адваяваць сабе лепшую долю!

Беларускі Народзе! Сцеражы сваёй Веры і свайго сумлення!

І такіх газет нельга нам чытаць і мець штокольвек з імі супольнага, каторыя смяюцца з мовы нашай і нашай зямлі, каторыя ніякай не маюць пашаны для нашай грамадзянскай працы, стараюцца яе асмяшыць і знявечыць; каторыя дзяцей Беларускай Зямлі замест таго каб заахвоціць і павучыць, як узяцца да агульнай работы, стараюцца толькі запужаць ураеннымі страхамі і рознымі абяцанкамі перацягваюць на сваю старану; каторыя сеюць зерне нязгоды між сынамі аднэй Маткі — Беларусі, каб іх аслабіць і звясці з дарогі вялікіх абавязкаў служэння Бацькаўшчыне і братом. Шчырыя прыяцелі нашага народа так пісаць не будуць, — гэта работа ворагаў нашых, а з імі найлепш і не зыходзіцца (с. 12–13).

Дай Божа, каб скарэй адчыніліся вочы нашаму беларусу і каб ён скарэй зразумеў, чаго яму найбольш і за ўсё пільней патрэба!» (С. 15).

Растлумачыць гэтаму цёмнаму і забітаму чужым прыгнётам беларусу, «чаго яму найбольш і за ўсё пільней патрэба», было галоўнаю мэтай творчасці і жыцця Пётры Простага — Ільдэфонса Бобіча.

Пасля вяртання з Рыма (1913 г.) Ільдэфонс Бобіч скончыў навучанне ў Віленскай духоўнай семінарыі і 27.07.1915 г. быў пасвечаны ў святары. Паміж 1915 і 1919 гадамі адсутнічаюць у тагачасным друку яго творы. Магчыма, у душы маладога святара адбывалася змаганне паміж літаратарам Пётрам Простым і святаром Ільдэфонсам Бобічам. Час пазней пакажа, што перамог усё ж такі святар, але застаўся ў рукапісах адзін цудоўны твор, яскравае сведчанне супольнай творчасці і таленавітага пісьменніка, і сапраўднага хрысціяніна, багаслова. Гэта п’еса «Свякроўка». У ёй аўтар не толькі пацвердзіў словы Максіма Багдановіча, але пайшоў далей, — у выніку атрымалася драма, такая нетыповая сваёю тэматыкай і нязвыклая сваёю ідэяй. Безумоўна, тут адчуваецца рука каталіцкага святара.

П’еса, пранятая хрысціянскімі прынцыпамі несупраціўлення злу і сіле. Аўтар не асуджае пакорлівасць перад злом, а сваіх герояў у сутыкненні з ім надзяляе цярпеннем і спадзяваннем на лепшае. Адсюль героі робяцца бездапаможнымі і індыферэнтнымі, не здольнымі да актыўнага і катэгарычнага выступу супраць зла. Хацеў таго аўтар ці не, але ўскосна ён крануў вельмі далікатны і супярэчлівы, на першы погляд, матыў — матыў патурання злу, што, вядома, абвастрыла яшчэ больш драматычную сітуацыю ў п’есе, і яна ад гэтага толькі выйграла. Але, з іншага боку, магчыма, дзеля гэтага матыву аўтар не спяшаўся абнародаваць свой твор. У п’есе зло пашыраецца ды множыцца і вырашае па-свойму лёсы бліжніх. У выніку «прамень» святла гасне, а канфліктную сітуацыю вырашае сам Бог, які карае зло. Але гэта нікога не робіць шчаслівымі. І тут аўтар сцвярджае галоўную ідэю твора — ідэю адпушчэння і даравання грахоў сваім бліжнім. Усё было б добра, калі б злу не патуралі тыповыя беларускія характары: згода, паслушэнства, пакорлівасць, дагодлівасць, цярпенне, дабравольнае прыманне пакут і празмерная надзея на некага... Але гэтыя ўсе рысы (апроч апошняе) з’яўляюцца высокімі цнотамі хрысціянскае маралі. Хрысціяне, аднак, не толькі павінны падстаўляць шчокі, але і весці актыўнае змаганне супраць сілаў цемры, «супраць духаў злосці паднябёсных» (Эф. 6: 12). Зразумела, што аўтар ставіў перад сабою іншую мэту, але нельга не заўважыць наогул у нашай гісторыі і тое, што як на пачатку стагоддзя, так і ў пазнейшых часох, змаганне «супраць духаў злосці» было ў значнай ступені сярод хрысціянаў паслаблена. У выніку ж, магчыма, і наш народ мае тое, што мае. З іншага боку, народ сам праз сваю пасіўнасць не заўсёды быў актыўны ў змаганні. А вось зразумець, дзе і якія сілы, — таксама пільная патрэба беларуса. І яе святар Ільдэфонс Бобіч тлумачыў не толькі сваімі творамі, але і прамовамі, казаннямі, малітвамі. Адметнасцю яго святарскае працы былі беларускамоўныя багаслужбы. Не застаўся ён і наўзбоч практычных захадаў беларускіх святароў у нацыянальна-адраджэнскай справе. Так, разам з Уладзіславам Талочкам і Адамам Станкевічам Бобіч уваходзіць у склад арганізацыйнага камітэта з’езда ксяндзоўбеларусаў, які адбыўся 12–13 ліпеня 1921 года ў Вільні. На з’ездзе ён зачытаў рэферат: «Аб беларускім рэлігійным выдавецтве».

Разам з тым Ільдэфонс Бобіч выступае ў друку з артыкуламі багаслоўскага характару, з патрабаваннямі канечнасці рэлігійнага жыцця для беларусаў.

Працаваць прыходзілася Ільдэфонсу Бобічу ў розных прыходах: вікарыем у Друі, пробашчам у Ідольцы, вікарыем пры віленскай катэдры і адначасна да 1923 года настаўнікам у Віленскай беларускай гімназіі. У 1921–1922 гадох ён выдае вельмі каштоўную і патрэбную

працу ў трох кніжках пад назовам «Нядзельныя эвангеліі і навукі». Былі нечаканыя праблемы і перашкоды з боку польскіх рэлігійных уладаў пры надрукаванні гэтай працы (Гл.: Кс. Ад. Станкевіч. Родная мова ў святынях. 1929. С. 140). За тую працу польскае шавіністычнае духавенства доўга не пакідала ў супакоі Ільдэфонса Бобіча. Далейшыя звесткі пра яго жыццё вельмі скупыя. Вядома, што з Вільні Бобіча неўзабаве выслалі ў Германовічы на пасаду пробашча, а затым пробашчам і дэканам у мястэчка Іўе. У гэты час ён, загнаны рэлігійнымі ўладамі, адыходзіць ад чыннай беларускай дзейнасці. Але памылковым было б лічыць, што Ільдэфонса Бобіча зламалі, пераканалі альбо запалохалі. У 1941 годзе ён напісаў два тамы беларускамоўных казанняў: адзін пад назовам «Роднае слова ў касцёле», другі — «Навучайце ўсе народы». Маніўся напісаць яшчэ чатыры кнігі. Працаваў над імі, але турэмнае зняволенне пры нямецкай акупацыі перашкодзіла здзяйсненню задуманага. Не надрукавана дасюль і яго багаслоўская праца пра малітву «Ойча наш». Як бачым, Ільдэфонс Бобіч пісаў, і пісаў нямала, бо верыў, што рана ці позна творы яго спатрэбяцца людзям. І «Нядзельныя эвангеліі і навукі», і вышэйпералічаныя тэалагічныя кнігі маглі б стаць падручнікамі для беларускага духавенства...

Вось толькі ці думаў Ільдэфонс Бобіч пра тое, што некалі ўзнікне праблема адшукаць гэтыя вельмі і вельмі патрэбныя сёння працы.

Ільдэфонс Бобіч нарадзіўся 22 студзеня 1890 года ў вёсцы Дзедзіна Браслаўскага павета[1] ў сям'і небагатага беларускага селяніна, сёлета былі 105-я ўгодкі з дня яго нараджэння. Пасля турэмнага зняволення ў 1940-х гадох ксёндз занядужаў і 28 красавіка 1944 года яго не стала. Пахаваны ў мястэчку Іўе каля касцёла.

Жывуць у Іўі людзі, якія помняць Ільдэфонса Бобіча. Юзаф Юркевіч шмат гадоў працаваў у касцёле побач з святаром Бобічам, дапамагаў яму: «А кніг у яго было колькі... розных, — расказваў Ю. Юркевіч, — сам пісаў нешта... вершы складаў, нас вучыў вершам. Дарэчы, паслухайце:

Я не зайздрошчу нідзе і нікому,
Крый мяне, Божа!.. Крый мяне Божа!..
Толькі адному зайздрошчу, панове,
Хто добра пісаці ўмее і можа.

Дайце мне пёры, дайце мне карту,
Наўчэце пёрам вадзіць як трэба.
Так бы пісаў я, так бы лятаў я,
Быццам па цёмнаму небу!

Спісаў бы відокі я цэлага свету —
Як кожны пекны, кожны адменны!..
А зараз жутка марнею ўлету,
Бо невучоны, бо непісьменны.

Гэта ён сам склаў. Што вам яшчэ расказаць пра Бобіча? — перапытвае Юзаф Юркевіч. — Добрым ён быў ксяндзом, і гаварыў пап-

Алесь
ПРУДНІКАЎ

Алесь (Аляксандр Трафімавіч) Пруднікаў нарадзіўся 14 красавіка 1910 г. у в. Стары Дзедзін Клімавіцкага раёна Магілёўскай вобласці.

Пасля заканчэння Мілаславіцкай сямігодкі (1929) год вучыўся ў Магілёўскім белпедтэхнікуме. У 1930 г. працаваў на будаўніцтве чыгункі Асіповічы — Магілёў — Рослаў, пасля на будоўлях Мінска. З 1931 г. — на рэспубліканскай кніжнай базе, потым працаваў стыльрэдактарам у Дзяржаўным выдавецтве Беларусі, рэпарцёрам у БЕЛТА. Вучыўся на літфаку Мінскага педагагічнага інстытута (1932–1933). У сакавіку 1933 г. рэпрэсаваны, вызвалены з турмы праз восем месяцаў (рэабілітаваны ў 1956 г.). Затым быў прызваны ў армію, дзе служыў да 1935 г. У 1935–1936 гг. працаваў у рэдакцыі клімавіцкай райгазеты «Камуна». Скончыў Ленінградскі настаўніцкі інстытут (1938). Працаваў настаўнікам, завучам Спаскагубскай сярэдняй школы Пятроўскага раёна, пасля інспектарам Пятроўскага рана ў Карэліі. Адначасова вучыўся завочна на філалагічным факультэце Карэльскага універсітэта. З першых дзён вайны — у апалчэнні, быў разведчыкам знішчальнага батальёна. Загінуў 5 жніўня 1941 г. у час

выканання баявога задання каля в. Уткі Пятроўскага (цяпер Кандапожскага) раёна Карэліі.

Выступіў з першым вершам у рэспубліканскім друку ў 1930 г. Друкаваўся ў газетах «Чырвоная змена», «Піянер Беларусі», «Беларуская вёска», «Чырвонаармейская праўда», часопісах «Маладняк», «Узвышша», «Полымя», «Чырвоная Беларусь», «Заклік». У 1932 г. асобнай кніжкай выйшла паэма «Зямныя зоры». Аўтар паэмы «Круг дарог» (1933), а таксама іншых твораў, якія захоўваюцца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (ф. 55). Асобныя вершы паэта змешчаны ў зборніку «Крывёю сэрца» (1967).

ПАЭЗІЯ

* * *

Зацвітуць бялявыя вербы,
табуны мітусяцца хрушчоў…
Я ўбачыў клён — станам нязграбным
прыгарнуўся да ліпіных шчок.

Як квітнела ў тумане свяча —
залаціў месяц нечую голень;
можа, клёна ды ліпу вянчаў,
можа, дзеўчына спала на полі.

Толькі я, калі зорка пагасла,
заблудзіўся туды, падарожнік,
Дык пад лісцем вясенняга ясеня
паўстала радзімая пожня.

Ой, калі ўсееца дымам
ды пялёсткі пасыпле на жвір,
а калоссі зярняты падымуць
чалавечай вышэй галавы, —

прыслануся пад шатамі ясеня…
Струны крануцца надзіва.
І радзіма тады не пагасне
у песнях маіх лебядзіных.

16 чэрвеня 1929 г.

ПАМЯЦІ ПАЎЛЮКА ТРУСА

Не заспі,
пабудзі мяне рана,
о!.. мая
дарагая матуля!..

Паўлюк Трус

Не, не пабудзіць маці дарагая!..
Як сноп зарніцы неба азарыць,
Яна маўкліва выйдзе за курганы,
Дзе дзве сцяжынкі крочаць з-за гары.
Адна супыніцца ў тумане сінім,
Вачамі слёзнымі угледзіцца у даль,
Ці не пакажацца там постаць сына?..
Толькі сына ўсё чамусьці не відаць…

І пасыплюцца слёзы матчыны,
Нібы перлы рос залацістыя…
Ветры буйныя раскудлачацца,
Замятуць прастор-поле чыстае.
Бо пагасла зара юнай цвецені,
Бо замоўклі навек струны звонкія.
Асыпаюцца іх букецікі
На мурожныя травы золкія.

Больш не пабудзіць маці дарагая…
Як сноп зарніцы неба азарыць,
Яна маўкліва выйдзе за курганы,
Дзе дзве сцяжынкі крочаць з-за гары.
Адна сутуліцца ў тумане сінім,
Вачамі слёзнымі угледзіцца у даль…
Няма, няма там дарагога сына,
Ён больш не вернецца пад саламяны дах…

* * *

На вуліцы конь заірзаў
І змоўк, галаву апусціўшы.
Ён хоча туды, назад —
На ціхі зялёны гасцінец.

Туманныя ночы. Лугі. Асака.
І цёплы паўднёвы дожджык,
Дзе хвалямі мерна рака
Калышацца спелага збожжа.

Туды яму хочацца на адпачын,
На пышных лугах пакачацца,
Адчуць, міма вольх ідучы,
Рэдкае конскае шчасце.

Ён, можа, не ведае, што ў аглаблях
Жыццё сваё страціць заўчасна…
І слёзы ніхто не захоча губляць
Над чэрапам вечарам ясным…

…Вось так жа і я па гасцінцы прайду
З надзеяй на будучынь дальнюю,
Пакуль на парог забыцця прывядуць
Ногі майго развітання.

* * *

Усё так спакойна, усё адмірае.
Заўвагі, развагі на ўлонне спадуць.
І людзі запішуць былое над краем
З няведамай шчырасцю дум…

Нашчадкі, як некалі продак іх волат,
Узложаць вячысты цярновы вянок
На кнігу брыльянтаў чароўнага слова,
Даруючы памяць вякоў —
маладосць.

НА ВАКЗАЛЕ

Цішы нерухомае тут не налучыш,
хвіліны падлічаны кожным.
Чаканнем ахоплен балючым
ў натоўпе людскім падарожнік.

Жаданне ў душы кожны носіць,
гадзінамі сочыць заўзята,
як стрэлкі паўзуць па дарозе
люстровага дна цыферблата.

А дзесьці даюцца сігналы,
як лебедзі, мчацца вагоны,
душа у трывожнай навале
затоіць чуццё дарагое…

Пацякуць на перон пасажыры
з пакункамі дзеля пасадкі.
Навокала вочы чужыя
шкляную рассейваюць вадкасць.

Рассядуцца шумна знянацку,
купэ не пакінуць парожнім…
З нас кожны ў разбезе юнацкім
маленькіх шляхоў падарожнік.

Вакзал жа шуміць і гамоніць,
ён вечна хвалюецца нівай…
Так наша жыццё дарагое
хвалюецца новым прылівам.

4 верасня 1930 г.
Ворша

* * *

Ноч глухая...
Цярушыцца снег.
Затапляецца ў зарыве горад.
Месяц плечы кастлявыя гне —
Падымаецца ціха угору.

Я стаю.
Доўга думаю я...
І не верыцца нават самому,
Што мяне ўзгадавала зямля
Каля гумен, прапахлых саломай.

Дзесьці крокі рыфмуе цягнік...
Гул губляецца
Ў шпаркім разбезе...
……………………………………..

Зацвітае ў маёй крыві
Маладая пара паэзіі.

Ноч прайшла.
Пачынаецца дзень.
Свечкі зор патухаюць, бы ў моры…
...Ты сустрэўся сягоння мне
Невыказнаю радасцю, горад.

1930 г.

ЗВІНЯЦЬ АБШАРЫ

Восень звонкая — звіняць абшары,
Павуціны сцелюцца па полю...
Манеўруюць качкі у надхмар’і
Над празрыстым люстрам вадапою.
Я стаю. У садзе дрэвы зябнуць.
Думы рвуцца ў палявую цемень...
Асыпаецца лістота з яблынь
На палёў абстрыжанае цемя.
Не шкадую згубленай красы іх,
Не сумую больш па іх увечар.
Зразумеў, што на прасторах сініх
Шлях другі пралoжан чалавекам.
Пачакай, асенняя сцюдзёнасць!
На сцяжынцы, маем утрамбованай,
Мяне стрэне, юны і бадзёры,
Дзень вясенні, ў зелень
афарбованы...

І я знаю — рань зямнога раю
Зноў сады ахутае лістотай.
Вось таму і ласкава прымаю
Стынь асенняй дзіўнай пазалоты.
Я пайду на шторм свайго імкнення,
У страі тварцоў да мэты мчацца,
Каб тварыць другому пакаленню
На зямлі маёй зямное шчасце!

1931 г.

МАЛАДЫ ПЛЫТАГОН

На беразе
на пакатым —
ярусы бярвення смалянога,
гэта сосен ствалы чубатых,
якія раслі на аблогах,
якія у пушчах заснежаных
незакранутымі стаялі,
сочучы,
як месяц-ліхтар падвешаны
хістаўся адзін над палямі.
А ўранні вершалін далоні
да сонца ўвысь працягвалі...
Здавалася —
рынуцца на ўлонне,
на далячынь неабсяжную.

Гады ім дадалі дужасці,
не ахапіць — таўшчынёю.
— Цяжка з такімі
піле падужацца, —
галасіла піла шчанём.
Сырымі іх вывезлі з лесу
і палажылі на беразе
для сплаву
у краі бязлесныя,
дзе доўгія гладзі ды зоры ўверсе;
там шахты Данбаса
стоек

чакаюць у вузкія штрэкі,
каб падкрапіць стопудовыя столі іх
новым і дужым крэпам.
На якары лес стаяў
звязаным у грабёнкі,
калі пазнаёміўся я
у будцы дарожнай
з Сёмкам.

— Раніцаю адплывём, —
кінуў слоўца ўбок
і квола вачыма правёў,
паказваючы на бонт.
Хлопец ты добры, відаць,
бяры сабе лепшы шост. —
Яму я руку падаў
і разам на прыстань пайшоў.
Вячэралі рыбу і бульбу
ля вогнішча мы гурбой...
Рака стагнала бабулькаю,
кідаючыся на бонт.
— Уставай, плытагон малады, —
Пабудзілі мяне ўранні.
Над вадою,
і каля вады
паразвешаліся туманы.
Крануліся,
і...
лугі
знаёмыя нас пакідаюць;
адзін за другім загіб —
і новых абшараў далеч.
Злуе калі плынь ракі, —
штыль у руках трымай.
Практыкаваныя плытнікі
на вяку сустракалі шмат.
Неба ў вір празрысты
упала і там — нерухома.
Мінаем за прыстанню
прыстань —
Радасць усім і нікому.

Камлі набракаюць вадою,
ногі мне хвалі ліжуць,
і шлях карацее доўгі,
і адпачынак бліжай.
Жаўранкі, быццам бомы,
ў надхмарным блакіце спяваюць
адзін на падмен другому...
Толькі падмену няма нам.
— Глядзець табе на плыты,
зоркае вока плытагона.
Напагатове трымаць штыль
метраў у сем пагонных.
— Эх, хлопцы, —
я задаволен,
што ўзялі мяне з сабой.
Дагонім да Кіева
і на Волгу
пойдзем усе гурбой.
...Так плыў малады плытагон
уздоўж па Дняпры на грабёнцы.
Праходзілі постаці дзён
шырокім гасцінцам пад сонцам.

1931 г.

АБРАБАВАНЫ СТРОНГ

Гэта было на ваенным парадзе.
Горад грымеў. Хваляванні. Рух...
Стронг не бунтуе... Ён любіць
парадак...
Ён верыць Вільямсу — гаспадару.
Вось ён выходзіць вясёлым з аўто
З верай у поспехі шахтаў, Вільямс,
І па-акцёрску вітае натоўп.
І цешыцца раннем яго сям'я.
Ён Стронга рукой па плячы пахлопаў:
— Ты кроўны ангелец, Стронг!
Я помню, калі выпраўлялі ў акопы
Цябе на германскі фронт:

Дзень быў зялёны...

I лэдзі вам слалі
Свае пацалункі з букетамі руж...
Ішоў ты без імя...
Вярнуўся са славай
З-за даляў Ла-Манша пад маршы труб!
Якая ўцеха! Я многа павінен...
Бо ты пераможцам прыйшоў у Брадфард
I зноўку вугольныя крышыш цвярдыні.
Геройскі імпэт
I брытанскі форс!
Усе акіяны разлінены плаваннем,
Рэйсам увязаны ў вузел парты.
У сусветных затоках,
у бухтах і гаванях
Вугалем нашым жывуць флаты.

Спяём жа з табою мы славу вітальную
Нашай блакітнай краіне цуд!
Брытанец ніколі не здрадзіць Брытаніі.
Як спрытнасць спартсмену, як рукі плыўцу.
...Гэта было на ваенным парадзе...
Стронг у захапленні,
ён верыць, што:
Брытанец брытанцу нізашта не здрадзіць,
I можна падняць за Вільямса тост,
I можна прайсці адвячоркам па травах,
I лёгка дыхнуць, і забыць на тугу, —
Вільямс не пакрыўдзіць...
У чым жа справа?
А справа ў тым, што гады бягуць.
Глухім запусценнем на банкі лажацца,
I голад на шыю кладзе пятлю,
I Стронг не патрэбен цяпер у шахце,
Як вугаль патопленаму караблю.

Ён доўга блукаў па пляцах-праспектах,
Стамляліся ногі... Куды ісці?
I ў думках вярзлося, як быццам
ён скептык,
Не бачыць жыцця ў жыцці.

— Што ж мне — павесіцца?
Выпіць атруты?
Кінуцца з даху у бездань-шлюз?
А вы балявацьмеце, паны,
над трупам
З віватамі вугальнаму каралю,
У штрэках якога
жыццё я пакінуў?
Згарэўшых у топках за дваццаць год,
Там русасць валос маіх выбеліў іней,
Там стан мой сагнуўся у крук дугой...
А ты захаваўся, Вільямс, не чуеш?
Я горкую праўду хачу сказаць:
Ты абакраў мяне!
Я патрабую —
Вярнуць мне жыццё назад!
Не зможаш? Я знаю цябе, сабака!
Схаваўся за шторы сваёй хлусні!
Твой Стронг пасівелы не ўмее плакаць,
Маліцца зладзею, падаць ніц.
Няхай я галодным пайду з кастылямі
І з раненых ног няхай выступіць кроў, —
Я скіну адвечнага рабства лямку
На тлустыя шыі багатыроў!
Мой прадзед — жабрак старасвецкі,
Я ж быў таварам жывым свой век...
І ўрэшце народзіцца,
сонцу ўсміхнецца
У муках няволі мой сын — чалавек!

1932 г.

ЗЯМНЫЯ ЗОРЫ
Урывак з паэмы

ЗАМЕСТ УСТУПУ

Люстрам зялёным вады
легла усцяж рака;
па берагах крутых
скібы раскідала скал.

Многа прайшла шляхоў,
многа стварыла лук,
хваляў сваіх сахой
кроіла роўны луг.

Крэйду і твані глей
са дна вынасіла вон...
Мелі зашмат уклей,
мелі шырокіх вод.

...Тут, як жабрак-сірата,
стаяў над вадою млын
і прагна ваду глытаў
зяхам вірлівых глыб.

Можа, прайшлі б гады
і млынавы след знік бы,
як на паверхні вады
кругі некранутыя нікнуць…

КРУГ ДАРОГ

Урыўкі з паэмы

Кужалем сцелецца
пар і дым,
гудуць тэлеграфныя
правады —
так пачынаецца
круг дарог...

Вочы зялёныя
пражэктароў
мацаюць рэек
халодную сталь;
шпарка імчыцца
насустрач даль.
За вокнамі ноч
і гусцее цень,
плашма лажыцца
туману шчэць.
Звонка і ціха!
Ні ветру, ні зор...
Лёгкія ўздрыгі
вагонных рэсор...
Румы снуюцца —
ідуць да мэт:
— Заўтра прайдуся
ля зжатых ніў...
Яшчэ,
і яшчэ,
і яшчэ кіламетр —
і горад далёкі
за лесам знік.
Першае лета
травіцу скуб
ён з маткаю
на аблоні.

Расці, малады віхор!
Будзь стройным,
высокім
і дужым!

Цябе яшчэ многа год
чакаюць для працы напружнай.

ГАДќ

Гады языкамі не зліжуць
памяць з жыцця дарог.
Ляжаць далягляды абстрыжаныя
восенню каля дуброў.

Стаю на перонным глянцы я,
чамадан у руках парожні.
І мне прыгадалася станцыя —
першая ў падарожжы.

Адплыла яна хваляй азёрнай
(там стаялі два ясені стройныя).
Паглядзеў я вачамі зорнымі
у акно маёй памяці яснае.

З сілуэта малога —
вялікая
вырасла постаць, як дрэва.
Па-ранейшаму зноў яе клікаю,
хоць і ведаю —
не сустрэну.

Лірыка, дзіўная лірыка,
ты на мяне не падобная.
Ці не таму я і выракся
ўсякае песні нядобрае.

НАЗАД

— Слаўнай дарогі табе,
мой даражэнькі сыночак! —
Матчыны словы любей
за самых ласкавых дзявочых.

Забудзеш каханак навек,
і знікнуць яны, як паданне,
а маці у сэрцы жыве
заўсёды і ўсюды, як праўда.

На шлях яна стала, і я
шапкай махнуў на расстанне.
Маці мая... маці мая...
У сэрцы маім не растанеш.

Абстрыжаны восенню лес
завесіў абрысы паселішч,
і ластаўкі слоў маіх селі
на рукі алешын-калек.

Дарогі ў вузел звяжу
і з пройдзеных тысяч прагалаў,
як поясам, я абвяжу
па экватары земную галу.

І томамі мудрых кніг
прайду акіянаў глянцы!
...І вось падабраў цягнік
мяне з невялікай станцыі.

У тахт пад калёсны разбег
песня крылатая крочыць:
«Слаўнай дарогі табе,
мой даражэнькі сыночак!»

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Павел Пруднікаў

ЯГО ЗАБЫЦЬ НЕЛЬГА

Мне хочацца расказаць сваім сучаснікам пра шчырага паэта і чалавека, з якім я амаль чвэрць веку дзяліў і кавалак хлеба, і цыгарку, і радасць, і гора, з якім я разам пачынаў жыццё, разам выдаваў першую сваю кніжку.

Сын сялян-беднякоў, сірата, пазбаўлены шчаслівага дзяцінства, Алесь Пруднікаў толькі дзякуючы сваёй упартасці, савецкай уладзе і добрым людзям змог атрымаць адукацыю і займацца літаратурнай працай. Успамінаючы сваё дзяцінства, паэт пісаў:

Я стаю.
Доўга думаю я.
І не верыцца нават самому,
Што мяне ўзгадавала зямля
Каля гумнаў, прапахлых саломай.

А. Пруднікаў нарадзіўся 14 красавіка 1910 г. у вёсцы Стары Дзедзін Клімавіцкага раёна Магілёўскай вобласці. Трохгадовым хлапчуком ён згубіў бацьку, і яго разам са старэйшым братам Сымонам і сястрой Марыяй гадаваў айчым.

Школьны парог Алесь упершыню пераступіў у 1917 годзе, але пачатковую школу, у якой у той час налічвалася ўсяго тры класы, ён змог скончыць толькі ў 1925 годзе. Прычынай гэтага была Грамадзянская вайна. У 1929 годзе ён скончыў Мілаславіцкую сямігадовую школу, пасля некаторы час вучыўся ў Магілёўскім педтэхнікуме.

Час вучобы ў сямігодцы і педтэхнікуме з’явіўся часам нараджэння яго як паэта. Першы верш з’явіўся ў рэспубліканскім друку («Чырвоная змена») у красавіку 1930 года. У гэтым жа годзе, у кастрычніку, ён пераязджае ў Мінск, дзе спачатку працуе на будаўніцтве ў якасці чорнарабочага, затым на кніжнай базе, у Белдзяржвыдавецтве і нарэшце ў БЕЛТА.

З гэтага часу на старонках беларускага перыядычнага друку

вельмі часта пачалі з'яўляцца вершы А. Пруднікава.

У 1932 годзе ў Белдзяржвыдавецтве асобным выданнем выйшла яго паэма «Зямныя зоры», якая была станоўча адзначана тагачаснай крытыкай і цёпла сустрэта чытачамі.

З 1933 па 1935 год А. Пруднікаў служыць у радах Чырвонай Арміі. Як і раней, ён многа піша і друкуецца, толькі пераважна ў армейскіх выданнях. Гады службы ў арміі яшчэ больш загартавалі і ўзбагацілі яго.

Пасля дэмабілізацыі з арміі ён працуе ў клімавіцкай раённай газеце «Камуна». Там аднавіў работу літаб'яднання, у якім ужо ў той час расціў свой талент зараз вядомы беларускі пісьменнік Іван Новікаў, а некалькі раней пачыналі сваё літаратурнае жыццё Павел Кавалёў і Аляксей Кулакоўскі.

У 1936 годзе А. Пруднікаў паступае па літаратурны факультэт Ленінградскага настаўніцкага інстытута, які рыхтаваў спецкадры для Карэліі. Гэта казачная краіна даўно вабіла да сябе маладога паэта, і ён быў рады выкарыстаць выпадак. Пасля заканчэння інстытута ў 1938 годзе ён тры гады працуе на Поўначы — на радзіме «Калевалы» — настаўнікам. Там ён напісаў новую кніжку вершаў, некалькі паэм, апавяданняў, нарысаў; назбіраў на цэлы том фальклорнага матэрыялу. Усе гэта паэт акуратна апрацаваў і збіраўся адразу па прыездзе ў Мінск здаць у Белдзяржвыдавецтва. Аб гэтым ён паведамляў мне ў маі 1941 года, але 22 чэрвеня пачалася Айчынная вайна.

З першых дзён вайны А. Пруднікаў апынуўся ў радах апалчэнцаў, а праз некаторы час быў ужо ў партызанскім атрадзе разведчыкам. Не адно баявое заданне давялося выканаць паэту-воіну. Але ў апошнім сваім баі, у вёсцы Утукі Пятроўскага раёна, ён трапіў у рукі фашысцкіх карнікаў. 5 жніўня 1941 года пасля цяжкіх катаванняў ворагі яго павесілі.

Так трагічна абарвалася жыццё шчырага і сціплага паэта-воіна.

Не многім вядома творчасць Алеся Пруднікава. Але нягледзячы на тое, што шмат год прамінула з дня яго гераічнай смерці, нас і сёння хвалююць лепшыя яго вершы, напісаныя ў свой час аб індустрыялізацыі і калектывізацыі краіны і рэвалюцыйным руху на Захадзе, аб любві і дружбе савецкай моладзі. У адным з сваіх вершаў ён пісаў:

Дзесьці крокі рыфмуе цягнік...
Гул губляецца
Ў шпаркім разбезе...
……………………………
Зацвітае ў маёй крыві
Маладая пара паэзіі...

Так, сапраўды, ён быў маладым і застанецца назаўсёды такім у нашай памяці.

Уладзімір
РАГУЦКІ

Уладзімір Лаўрынавіч Рагуцкі нарадзіўся 9 снежня 1917 г. у в. Цёплае Чавускага раёна на Магілёўшчыне.

Вучыўся ў школе ў в. Старое Пашкава Магілёўскага раёна. У 1936 г. скончыў у Магілёве сярэднюю школу. Затым вучыўся на літаратурным факультэце Мінскага педагагічнага інстытута, які скончыў у 1939 г. Працаваў у рэдакцыі абласной газеты «Камунар Магілёўшчыны», адкуль быў прызваны ў армію. Загінуў на фронце ў 1941 г.

Першы верш апублікаваў на старонках газеты «Піянер Беларусі» ў 1934 г. У 1940 г. Дзяржаўным выдавецтвам БССР быў прыняты да друку першы зборнік яго вершаў, але рукапіс не ацалеў, быў згублены ў час вайны. Друкаваўся ў газетах «Камунар Магілёўшчыны», «Літаратура і мастацтва», часопісе «Полымя рэвалюцыі». Асобныя вершаваныя творы змешчаны ў калектыўных зборніках «Мы іх не забудзем» (1949), «Крывёю сэрца» (1967), «Покліч долі адзінай» (1979), «Анталогія беларускай паэзіі» (1993. Т. 2) і некаторых іншых.

Паэзія

ПРАХОДЖУ Я...

Мінаючы звонкія сосны,
Бурлівыя рэкі, палі,
Праходжу я вечарам росным,
Дарогамі роднай зямлі.

І чую, як нівы гамоняць,
Шумяць сінявокія льны,
Па сёлах спяваюць гармоні
Прыгожыя песні вясны.

І мне не стрымаць хвалявання,
Не выказаць радасць сваю —
Я песням іду на спатканне
І песням руку падаю...

З вясёлым агнём маладосці
Над краем яны расцвілі.

І месяц і зоры зайздросцяць
Над стэпам і борам, калі,
Мінаючы звонкія сосны,
Бурлівыя рэкі, палі,
Праходжу я вечарам росным
Дарогамі роднай зямлі.

Старое Пашкава

ПАШТАЛЬЁН

Вокны насцеж —
сонца залатое!
Азіраю пышны далягляд:
Хтось ідзе цяністай стараною, —
Зачарован зеленню прысад,
Хараством блакітнага світання,
Прывітальным посвістам сініц...
Сам асыпан пылам красавання
Белакудрых грэчак і пшаніц.

Пазнаю я русую чупрыну
І яго вясёлую хаду.
На спатканне —
стройная дзяўчына,
Несучы крынічную ваду.
Вось яны вітаюцца шчасліва,
І знімае ён, бы незнарок,
Сумку з плеч,
напхануюрупліва,
І спыняе дзеўчына свой крок.

Славіць сонца радасць маладую.
Цвет губляе топаль ля акон,
І пісьмо ад мілага — мяркую —
Падае дзяўчыне паштальён.

І пісьмо — здаецца мне — здалёку,
Ці не з мора сіняга ужо?
Мо з Адэсы, мо з Уладзівастока,
з Камсамольска-горада няўжо?

Адно бачу: лёгкая трывога,
Пунсавеюць шчокі, як зара.
І вада плюскоча на дарогу
Ручаямі срэбнымі з вядра.

І стаіць разгублена дзяўчына...
Як у вершы гэта расказаць?

Паштальён хаваецца за тынам,
І прыгожа вішні шалясцяць!

1937–1938 гг.
Старое Пашкава

НЕЗАБУДКІ

Я цяпер не ведаю спакою:
Усхвалёван раннем залатым,
Калі спудзіў качак над вадою,
Бег да кветак берагам крутым.

Доўга думкі роіліся: цуда!
Ты згубіла вочы між травы...
Гэтых воч ніколі не забуду,
Бо яны глыбокія, як вір.

Бо часамі мроіцца усюды
Прамяністы погляд малады...
А тым больш ніколі не забуду
Цягніка знікаючага дым.

Не забыць, як вольнымі часамі
Маляваць любіла кожны раз, —
Выраслалі кошыкі з грыбамі,
Караблі і сонечны гараж.

Як вясною часта з захапленнем
Праз акно на белыя сады
Ты глядзела ў лёгкім задуменні...
Ну, аб чым ты думала тады?

Мы аб гэтым гутаркі не мелі,
Ды было не цяжка адгадаць:
— Дзе знайсці такія акварэлі,
Каб такую радасць перадаць!

Вось мяне на золаку румяным
Сёння сцежка ціхая вядзе:
Я цяпер прыходжу кожны ранак —
Светлых незабудак паглядзець.

1938 г.

ХВОЯ

Цябе любіць ранак золкі,
Любіць ясная зара,
Пасля дождживыка вясёлка
Абнімае, як сястра.

І, як вечарам паволі
Ахіне прастор імжа,
На тваім шырокім голлі
Зоры спелыя дрыжаць.

І стаіш ты, ані дбаеш,
Над глыбокаю ракой,
У люстэрка пазіраеш,
Умываешся расой.

Рэюць песні над табою,
Спеюць ягады вакол,
Але заўтра, раніцою,
Ты павалішся на дол.

А як скоцішся з абрыву,
Я скажу:
— Шчаслівы пуць!
За табою над вадою
Мае мары паплывуць.

Па імклівых водах нашых
Будзе шлях твой да пары:
Мае мары разгадаўшы,
Спыняць дзесь цябе сябры.

Змераць поглядам любоўным...
І тады — у іх руках —
Станеш скрыпкаю цудоўнай,
Небывалай у вяках.

Для прыгожай гордай мэты
Зберагуць цябе як след, —
І на конкурсе сусветным
Здзівіш музыкаю свет.

Будзе дзень вялікі гушкаць
Тваю песню на руках.
Запяюць чароўна птушкі
Пад узмахамі смычка.

Нават пушчы загамоняць,
Зашумяць на ўсе лады.
Гучна ў яблыкі зазвоніць
Сад багаты, малады.

Будзе сэрца калыхацца
На высокіх хвалях струн.
Акрыляе гром авацый
Славы нашае зару.

1938 г.

М. А. НЯКРАСАВУ

Яго вабілі родныя клёны,
Сенажаці і хвалі ракі...
Адвячоркам на беразе сонным
Пачыналі спяваць бурлакі.

У іх песнях — праклёны багаццю,
Гневу-болю вялікага сказ,
Над калыскай журботнае маці
І над хатай задумлівы вяз.

Плылі гэтыя песні далёка,
На спатканне ім хлопчык, як мог,
Паскараў свае лёгкія крокі, —
І каменьчыкі беглі з-пад ног.

Ён прыходзіў на бераг высокі
Да знаёмых агнёў залатых...
І дзіцячае сэрца глыбока
Раніў сумны бурлацкі матыў.

Беглі годы... Каціліся хвалі...
Гудзеў сумна спрадвечны гушчар.
Людзі слоў незвычайных шукалі.
Іх знаходзіў вялікі пясняр.

Ён, магутны, устаў над краінай,
Дзіўных песень вялікі ўладар,
Быў адданым народным ён сынам,
Гнеўнай праўды, свабоды пясняр.

1938 г.

17 ВЕРАСНЯ

Каліны схіліліся нізка,
І плакаў засмучаны гай.
Матуля ў журбе над калыскай
Спявала:
  — Ой, баюшкі, бай!
Ты станеш на ногі, саколік,
А долі не знойдзеш нідзе,
І спевам птушыным ніколі
Цябе не парадуе дзень.

Яшчэ ад маленства да смерці
Зазнаеш нямала прынук, —
На панскіх абшарах прыйдзецца
Згінацца за працай у крук.
А сцежкі-шляхі да навукі
Для нас зараслі палыном... —
І раптам
  — на вуліцы грукат.
Матуля зірнула ў акно.
Грымелі магутныя танкі —
Чырвоныя войскі ішлі —
На новы матыў калыханку
У бедную хату няслі.

1939 г.

НА ЎСПАМІН

Хутка з кіпарысамі, з гарою
Развітанне сумнае прыйдзе.
Возьмуць рэчы розныя з сабою
На ўспамін таварышы мае.
Я на ўсё пытліва пазіраю.
Ўсхвалявала думка і мяне:
Што душою ў Крыме ўпадабаю —
Зберагу ў далёкай старане.
Мне не трэба чашкі адмысловай,
На здзіўленне свету усяму,
Не вазьму адкрытак каляровых
І шкатулкі рэдкай не вазьму,
Не вазьму і кветак беласнежных —
Не вазьму найлепшай пекнаты...
І пайду не блукаць па ўзбярэжнай,
А пайду на бераг на круты.
Там, дзе пырскі падаюць далёка,
Рэжуць чайкі крыллямі ваду, —
Я вазьму каменьчык круглашчокі
І ў сваю кішэню пакладу.
Каб і там, дзе мора не спаткаю,
У хвіліну марнае гульбы,
Як рука ў кішэню завітае,
Я не мог аб моры пазабыць.
Каб убачыць: родныя прыбоі
Коцяць камні — словам не сказаць!..
Каб запомніць: з мужнасцю якою
Трэба кожны камень абрабляць.

1940 г.

ЧАЙКА

Спала мора, поўнае спакою,
Скованае сном і цішынёй.
Нат усе хмурынкі над вадою
Застывалі гэтаю парой.
Чайка ж захлыналася ад піску
І спакойна лётала адна...
Спудзіць сон — глыбокі, багатырскі —
Як відаць, задумала яна.
Чайка мора дужае збудзіла,
А сама загінула ў імгле,
Каб зрабіцца хваляй белакрылай
І спачыць на каменнай скале.

1940 г.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Мікола Аўрамчык

ПАЭТ І ЧАЙКА

Прозвішча Рагуцкага запала мне ў памяць яшчэ з дзесяцігодкі. Яго вершы паявіліся тады ў «Чырвонай змене» і час ад часу друкаваліся на старонках «Літаратуры і мастацтва» і «Полымя рэвалюцыі».

Калі я паступіў у Мінскі педагагічны інстытут, я не ведаў, што ў ім вучыцца Уладзімір Рагуцкі.

У кастрычніцкім нумары «Полымя рэвалюцыі» быў змешчаны яго верш «Хвоя».

Аляксей Коршак хадзіў па інстытуцкім калідоры і на памяць чытаў уголас радкі з гэтага верша.

Нехта са старшакурснікаў пахваліўся, што гэты верш напісаў іх студэнт, і паказаў нам Рагуцкага, чарнявага хлопца з мілым дзявочым абліччам.

Праз нейкі месяц «Полымя рэвалюцыі» на адным развароце надрукавала побач яго і мой вершы. Мы былі імяніннікамі... Хтосьці тады і пазнаёміў мяне з Рагуцкім.

Як-ніяк ён быў усё-такі трэцякурснік, дый па ўзросце старэйшы за мяне на тры гады. Таму я звычайна неяк нясмела падыходзіў да яго на перапынках. А Уладзімір таксама быў сарамлівы і заўсёды ветлівы... У дадатак, як і большасць старшакурснікаў, ён ужо сур’ёзна рыхтаваўся да самастойнай працы ў жыцці, не сланяўся без справы і не бурапеніў, як мы, першакурснікі.

Мы зрэдку сустракаліся на калідорах, чыталі адзін аднаму свае вершы.

Відаць, любоў да літаратуры, асабліва да паэзіі, яму прышчапіў яго настаўнік, вядомы беларускі паэт Янка Журба, які вучыў Рагуцкага ў Пашкаве на Магілёўшчыне. Уладзімір неаднойчы расказваў мне пра свайго настаўніка.

Памятаю, як я ўпершыню ўбачыў Журбу, калі ён прынёс у рэдак-

цыю газеты «Піянер Беларусі» новыя вершы. Пры размове з ім я ўспомніў пра Рагуцкага. Трэба было бачыць, як засвяціўся радасцю твар Журбы, як з гонарам ён сказаў тады:

— О, дык гэта ж мой вучань!.. Я цяпер уважліва сачу за яго вершамі...

Пасля заканчэння інстытута Уладзімір да прызыву ў армію працаваў у рэдакцыі газеты «Камунар Магілёўшчыны». Ён здаў у выдавецтва зборнік сваіх вершаў. Рукапіс гэтага зборніка загінуў.

Больш я не сустракаўся з Рагуцкім. Помню толькі, што ўлетку 1940 года ў «Літаратуры і мастацтве» прачытаў два яго вершы. Адзін з іх, пра чайку, заканчваўся радкамі:

Чайка мора дужае збудзіла,
А сама загінула ў імгле,
Каб зрабіцца хваляй белакрылай
І спачыць на каменнай скале.

Як гэтая чайка, і сам паэт загінуў у імгле вайны.

У апошні год вучобы Уладзімір падараваў мне фотаздымак і некалькі сваіх вершаў, што былі перапісаны на старонках з вучнёўскага сшытка. Вершы, на жаль, не захаваліся. А фотаздымак уцалеў. Ён змяшчаўся ў кнігах «Мы іх не забудзем» і «Крывёю сэрца». З гэтага фотаздымка зроблены партрэт, які вісіць у Доме пісьменнікаў.

Рува
РЭЙЗІН

Рува Шоламавіч Рэйзін нарадзіўся ў 1911 г. у г. Лондане (Англія), куды сям'я выехала на заробкі.

Рана застаўся без бацькі. Пасля вяртання на радзіму, у Мінск, яго сям'я жыла ў нястачах і беднасці. Выхоўваўся ў дзіцячым доме ў Слуцку, адкуль уцякаў некалькі разоў. Бадзяўся з катрыншчыкамі па мястэчках Беларусі. Васемнаццацігадовым прыехаў у Мінск (1929). Працаваў мулярам на будоўлі. Вучыўся на рабфаку, а затым паступіў на літаратурны факультэт Мінскага педінстытута, які закончыў у 1937 г. У 1940 г. быў прызваны на вайсковую службу. З першых дзён вайны — на фронце. Загінуў у баі ў 1942 г.

Выступаць у друку пачаў з 1929 г. Пісаў на ідыш. Друкаваўся ў газетах «Юнгер арбайтэр» («Малады рабочы»), «Акцябэр» («Кастрычнік»), часопісе «Штэрн» («Зорка»). Выдаў зборнікі «Вершы і апавяданні» (1929), «Цяжкай працай» (1940), асобным выданнем таксама выйшла паэма «Вялікая Хартыя» (1935). Вершы Р. Рэйзіна ўключаны ў зборнік «Лира» (М., 1985). У перакладзе на беларускую мову яго творы змешчаны ў зборніках «Мы іх не забудзем» (1949), «Дзень паэзіі» (1971).

ПАЭЗІЯ

ФАНЬКА

I

Ты ўзнялася першая на дах,
І наўкол ад здзіву
І ад страху
Толькі ўсе й казалі:
— Вой-вой! Ах!
Як гэта дзяўчына
І на даху?

Потым стала больш
І больш дзяўчат
І на дахах, і на рыштаваннях.
У спяцоўках цешылі пагляд,
Непаўторныя ў сваіх стараннях.

Слухаюцца спрытных, маладых
Пэндзлі барадатыя і кельмы.
На будоўлі ўдарнай
Кожны міг
Дарагі і працавіты вельмі.

II

Як Фанька з прафтэхшколы ўпершыню
Прыйшла ў малярны цэх,
Усе наўкола
Замоўклі,
Ды парушыў цішыню
Хлапечы бліск вачэй
І смех вясёлы.

Як Фанька пэндзаль захацела ўзяць,
Усіх ад рогату аж захістала...

Было самую можна фарбаваць —
Калонай знерухомелай стаяла.

І да яе ў мурзатым хвартуху,
З запэцканай у фарбу барадою
Сам майстра падышоў
І стаў крыху
Далей,
Бо сукня ззяла чысцінёю.

— Вы сапраўды
Зрабіцца маляром
Надумалі, таварыш дарагая?
Вас не палохае ні град, ні гром?
А хлопцы толькі зыркалі й міргалі.

Спыталася:
— Не бачылі людзей? —
І падняла пакрыўджаныя бровы.
Зняла апратку верхнюю хутчэй.
Сказала:
— Рукі працаваць гатовы.

Нібыта нехта падмяніў хлапцоў,
Збянтэжыліся ўсе й пачырванелі,
І адракліся ўраз ад грубых слоў.
Спяцоўкі перад сукняй анямелі.

III

Хто гэта смяяўся?
Хто спяваў?
З малярамі смелая дзяўчына
Дах фарбуе,
Ёй хапае спраў,
Абагнаць хлапцоў
Яна павінна.

Толькі ружавее далягляд,
Фанька па драбінах хісткіх вёртка
Узлятае ўгору,
Акурат
Па сасне замроенай вавёрка.

Падымаецца наўслед за ёй
У нябёсы сонца залатое.
Быццам хочуць дружнай талакой
Цэлы дзень папрацаваць абое.

Маладыя, ясныя яны,
Сонейка і Фанька.
І абоім
З вышыні ўсе далечы відны.
І абое дружаць з неспакоем.

Вочы — іскры чорныя,
Ад іх
Сэрца ў хлопца полымна ўзгарыцца.
Фанька між напарнікаў сваіх
У сукенцы лёгкай, як царыца.

Жмурыцца прыціхлы краявід.
Ахалоду толькі сніць спякота.
Падахвочвае мужчынскі спрыт
Светлая дзявочая пяшчота...

* * *

У агнях усміхаецца горад, як зыркія птахі,
Прыселі яны на вячэрнія дахі...

Добры вечар, мой Мінск, павітацца з табою хачу.
Колькі год пад акном я катрынкі хрыпатай не чуў.

І не ўбачыш даўно ўжо, сталіца, на радасных вуліцах
Беспрытульных, што ўночы ў трушчобе забруджанай
туляцца.

Сам бадзяўся калісь, беспрытульным я быў пацаном.
А цяпер маю шлях у жыццё, маю родны я дом.

Кліча ўперад мяне, як ніколі цяпер, спадзяванне,
Жыць хачу і тварыць, поўніць грудзі мне гэта жаданне.

Мяне кветкамі горад п’яніць і дзяўчатамі зноў.
Можа, тут сваю першую я напаткаю любоў.

А сустрэнуся з ёй, дык ужо сарамліва не збочу,
Гляну смела любімай дзяўчыне ў задумныя вочы.

Не сустрэць ёй ніколі мяне больш ужо ў лахманах,
У шаўковай кашулі мяне сёння ўбачыць яна.

Падарунак куплю ёй, аддам ля той самай вітрыны,
Дзе лічыў, беспрытульны, я некалі марна гадзіны.

Горад мой, родны Мінск, ты ў вячэрніх агнях залатых.
Я іду, малады, па асветленых плошчах тваіх.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Рыгор РЭЛЕС

ПАЭТ-САЛДАТ

Творчы шлях Рувы Рэйзіна пачаўся ў канцы 20-х гадоў, напярэдадні першай савецкай пяцігодкі. Гэта быў час бурнай індустрыялізацыі, масавай калектывізацыі сельскай гаспадаркі і росту культурна-асветніцкай дзейнасці ў гарадах і вёсках. У гэты перыяд выхадцы з яўрэйскай беднаты — дробныя гандляры, саматужнікі і жабракі — таксама падаліся на заводы, фабрыкі, у калгасы, пацягнуліся да асветы. І Рува Рэйзін часта з гонарам гаварыў пра тое, як ён, у мінулым беспрытульны, які неаднойчы ўцякаў з дзіцячага дома, вандраваў з катрыншчыкам, працаваў затым малярам на буйных будоўлях, стаў паэтам, а потым і студэнтам інстытута.

Рува Рэйзін у 1929 годзе закончыў прафтэхшколу і стаў маляром-ударнікам.

Вось тады і з’явіўся ў друку першы яго верш «Фанька», які стаў хрэстаматыйным.

З таго часу на старонках газет «Акцябэр», «Юнгер арбайтэр» і часопіса «Штэрн» часта з’яўляліся яго вершы і паэмы.

Памятаю вясну 1936 года. Мы — малады празаік Моця Дзяхцяр (ён загінуў на фінскай вайне), пачынаючы паэт Захар Барсук (загінуў на фронце ў час Вялікай Айчыннай вайны), Рува Рэйзін і я — сядзелі ў выхадны дзень у парку Чэлюскінцаў.

Раптам перад намі з’явіўся высокі худы хлапец. Ён быў у адных трусіках. Рукі і грудзі пакрыты татуіроўкай.

— Рува? — запытаўся ён здзіўлена.

— Мішка Шалапут!

Хлапец заявіў:

— Я хуценька. У магазін збегаю. Такую сустрэчу нельга не адзначыць.

Калі ён знік, Рува нам сказаў:

— Гэты хлапец зух. Былы беспрытульнік. Два разы ўцякаў з дзіцячай калоніі. Спрактыкаваны кішэншчык. Пападаўся ў выключна рэдкіх выпадках.

— Адкуль ты яго ведаеш?

— У дзіцячым доме разам былі. І потым сустракаліся. Толькі не прагаварыцеся, хто я цяпер. І пра сябе не расказвайце, калі хочаце, каб я выклікаў яго на шчырую размову.

Хутка з'явіўся Шалапут. У сінім касцюме і жоўценькіх туфельках. Ён падсеў да нас і разгарнуў скрутак. Там было дзве бутэлькі, каўбаса, хлеб.

— Ну, як твае справы? — запытаўся Рува. — Усё ўверх ідуць? Яшчэ ў тым жа трэсце арудуеш? Ці, можа, пласцінку перамяніў?

Хлапец нахмурыўся і маўчаў.

— Развяжы язык, — не адставаў ад яго Рэйзін, — тут усе свае, і не бойся. Рува не з тых, хто падводзіць.

— Рува, — сказаў Мішка ціхім голасам, — вельмі прашу цябе: пра маё мінулае забудзь. А прозвішча маё Левін, калі ты да гэтага часу не ведаеш. А калі цікавішся мной па-сапраўднаму, дык магу ўвесці ў курс справы. Летась я закончыў Ленінградскі чыгуначны інстытут. Працую інжынерам у Віцебскім дэпо. Тут я ў камандзіроўцы. І табе, Рувачка, таксама пара развітацца з мінулым. Хочаш, паедзем са мной? Я цябе ў дэпо ўладкую?

Мы так і пакаціліся са смеху...

Рува любіў сяброў, быў шчыры і таварыскі, уважлівы да будзённых людскіх клопатаў. Але галоўнае, чым ён жыў, была паэзія.

Рува Рэйзін выявіў сябе ў 30-я гады як адзін з таленавітых паэтаў у яўрэйскай літаратуры. Пра гэта сведчаць хаця б такія цудоўныя вершы, як «Фанька», «У агнях усміхаецца горад...». За сваё кароткае жыццё ён паспеў выдаць тры зборнікі вершаў. Вершы Рувы Рэйзіна, лірычныя па сваёй сутнасці, былі ў той жа час прасякнуты і грамадскімі матывамі. Духоўны рост чалавека — адна з цэнтральных тэм творчасці паэта. А яшчэ ў мінскіх часопісах і газетах ён змяшчаў вершы на абаронную тэматыку. Паэт быў улюбёны ў сваю родную старонку Беларусь, яе прыроду. Усё гэта таксама знайшло адбітак у яго паэзіі.

Рува Рэйзін станоўча адносіўся да савецкай улады. Ён быў упэўнены, што калі б не яна, то ён на ўсё жыццё застаўся б катрыншчыкам альбо валацугам. Чаго грэх утойваць: любіў ён Сталіна-правадыра, толькі лічыў, што яго падводзяць кіраўнікі НКУС. Паэт, як і многія ў той час, не ведаў, што злачынствы супраць сумленных людзей сыходзілі ад Сталіна — «бацькі ўсіх народаў», як ён сам сябе называў. Таму Рува ў сваёй паэме «Вялікая Хартыя», маючы на ўвазе Канстытуцыю, якая была прынята ў гады першай пяцігодкі, так праслаўляе Сталіна. Але культаўскі пафас не складае аснову паэзіі Рувы Рэйзіна, а толькі ўсяго фрагмент яго творчасці.

Пасля інстытута яго накіравалі працаваць у вёску, ён засмучаўся:

— Мяне пасылаюць на работу ў сельскую мясцовасць, каб у армію не ўзялі.

— Але ж, — растлумачылі яму, — на сяле настаўнікаў не хапае. А ў арміі абыдуцца пакуль і без цябе.

Рува настояў на сваім: праз некалькі месяцаў ён быў на вайсковай службе. Хутка ў яўрэйскіх газетах і часопісах з'явіліся яго армейскія вершы...

Апошні раз мы бачылі Рэйзіна летам 1940 года, калі ён прыязджаў з арміі ў адпачынак. У мінскім Доме пісьменнікаў яму тады арганізавалі творчы вечар. Рува чытаў новыя вершы з армейскага жыцця. У ваеннай форме ён выглядаў бравым, падцягнутым. Спражка на ім аж зіхацела. Боты былі наглянцаваны да поўнага бляску. Куды дзявалася яго сутуласць? Адчувалася, што Рува паводзіць сябе, як належыць афіцэру.

Праз некалькі дзён мы зноў праводзілі яго ў часць.

Армія стала яго другой сям'ёй. Байцы любілі свайго ўзводнага. Яны ведалі, што ён паэт, і ганарыліся ім. Афіцэры яго таксама любілі і паважалі. Ён быў добры і справядлівы. Як верны сын Радзімы, ён аддаў жыццё ў баях за яе. Імя яго высечана на мемарыяльнай дошцы ў будынку Саюза пісьменнікаў Беларусі.

І яшчэ вось пра што думаецца сёння. Калі б не абарвалася яго маладое жыццё ў самым росквіце творчай дзейнасці, ён, безумоўна, стаў бы ў шэраг выдатных паэтаў яўрэйскай літаратуры.

Рыгор СУНІЦА

Рыгор Суніца (Рыгор Ціханавіч Лынькоў) нарадзіўся ў красавіку ці маі 1909 г. у чыгуначнай будцы каля в. Старое Сяло Рагачоўскага раёна Гомельскай вобласці.

З 1923 да 1925 г. жыў у в. Свержань на Рагачоўшчыне. Вучыўся ў мясцовай сямігодцы, пасля ў сярэдняй школе ў Бабруйску. З 1928 г. працаваў загадчыкам хаты-чытальні ў в. Ахвоцічы Бабруйскага раёна. Прыблізна ўвосень 1929 г. уладкаваўся на працу ў газету «Камуніст» (Бабруйск). Адначасова займаўся на курсах марзістаў пры гарадскім райваенкамаце. Служыў у арміі, а пасля дэмабілізацыі вярнуўся ў рэдакцыю газеты «Камуніст». Потым пераехаў у Мінск. У 1936–1941 гг. — адказны сакратар газеты «Літаратура і мастацтва». Загінуў у 1941 г. на фронце.

Выступаў як паэт, перакладчык, крытык і публіцыст. Друкавацца пачаў з 1925 г. Першыя творы апублікаваў у 1926 г. на старонках газеты «Камуніст» і ў літаратурным альманаху «Уздым» Бабруйскай філіі «Маладняка». У 1928–1931 гг. змяшчаў вершы ў штомесячніках «Вясна» і «Ударнік» — літаратурных дадатках да газеты «Камуніст».

Пераклады і артыкулы пад уласным прозвішчам і крыптанімамі Р. Л., Р. Л-коў і інш. друкаваў у газетах «Камунар Магілёўшчыны», «Камуніст», «Палеская праўда», «Літаратура і мастацтва», «Чырвоная змена», часопісе «Полымя рэвалюцыі». Перакладаў з рускай, украінскай, польскай, нямецкай, іспанскай, грузінскай, казахскай, яўрэйскай моў. У яго перакладзе на беларускую мову асобным выданнем выйшла апавяданне Л. Панцялеева «Пакет» (1938). Таксама пераклаў п’есу М. Святлова «Казка», якая была пастаўлена ў 1941 г. Удзельнічаў у перакладзе вершаў для «Выбранага» У. Маякоўскага (1940).

Аўтар артыкулаў і рэцэнзій «Творы Я. Купалы на ўкраінскай мове» (1937), «Мачыха» А. Бальзака» (1938), «П’есы беларускіх драматургаў на сцэнах братніх рэспублік» (1941) і некаторых іншых.

Зрабіў творчую спробу ў жанры прозы. У 1927 г. надрукаваў у газеце «Камуніст» апавяданне «Лыска» пад псеўданімам Р. Смелы.

Паэзія

ЭХ ВЫ, ДУМКІ…

Эх вы, думкі золатазвонныя,
Эх ды стромені бяздонныя,
Век крынічыць у вас моладасць,
Неўміручая, разгонная.

Вы, бы шыр-палі бязмежныя,
Нібы моры безбярэжныя.
У вас сіла — сіла волата,
Усё ў свеце вам падлежнае.

Вы й гарача-санцавейныя,
І віхурыста-завейныя.
Б’еце вы па часу молатам, —
Іскры ў свет лятуць надзейныя.

1926 г.

РАНІЦА

Рана, рана,
Шчэ не ўзыдзе сонца,
Сцежкай знанай
Полем іду ў бор.

Свет далёкі
Расчыніў вaконцы,
Душа рвецца
На прастор.

*

Па нізінах
Спяць яшчэ туманы,
На раслінах
Зіхаціць раса.

Вабіць даллю
Свет нязнаны.
Золак багровы —
Краса!

*

Каля рэчкі
Не шумяць чароты,
І над грэчкай
Пчолы не гудуць.

Дыша ранне
Пахам сотаў,
Захад смокча
Шэрань-муць.

*

Сонейка праменнем
Глянула з-за гаю,
Ўсім стварэнням
Кліч падала: «Жыць!»

Эх, зямелька,
Родны краю,
Як вас
Не любіць?!

1926 г.

РЫТМАКАПЫТАМУ ДРУГУ

О конь, прад табою
    бязмоцны паэты,
Не скласці ім песню

такую, як ты:
Бяжыш, і па бруку
чаканяць манеты,
Віхорныя маршы
грымяць капыты.

Ударыш аб камень,
і — пырскамі іскры,
Бы сноп метэораў,
пасыплюцца ў змрок, —
Хоць з сэрца паэта
рамантыку выскраб,
А п’е, як віно,
твой імклівісты крок.

Як зорнаю ноччу,
упіцца ім хоча,
З глыбінямі неба
у сэрца уліць,
Каб сінімі сталі
збялеўшыя вочы,
Каб даўнія рытмы
ў душы абудзіць.

І ловіць ён бег твой,
як подых вясновы,
Хапае рукамі,
як казку, як сон...
О конь, пераразвоны
сталёвых падковаў
Дарожай яму,
чымся золата звон.

Ён помніць даўно
прамінуўшыя хвілі,
Той час, адзвінеўшы
ў мінулае ўгрунь,
Калі твае ногі
вымервалі мілі
Пад музыку волава
ветравых струн.

Было: пад уздрыгі
гарматных грымотаў
Імжылася кроў
на зялёны мурог, —
Ты бег праз палі
і скрываўленым потам
Жывіў чалавека,
што к шыі прылёг...

Ўздагонку гадзюкамі
сыкалі кулі,
Звінелі напевам —
зім-зум... цэ-цэ-цэ…
Ўсё ж лірыка смерці
цябе не кранула,
Твой бег даімчаў цябе
к сіняй рацэ.

Спявалі аб смерці
халодныя хвалі,
І пырскі, як скаргі,
ляцелі на бераг,
І вербы згіналіся
з болем і жалем
Ад скаргаў халодных,
тых скаргаў бязмерных...

Ты стаў ля вады
і пачуў, як шапталі
Збялелыя вусны
падзяку, як другу...
Паранены друг твой,
таварыш Галя
Зубамі ірвала
тугую папругу.

І волю пачуў ты,
і радасным крыкам
Хацеў да жыцця
абудзіць прасторы.
О конь!.. Не збылося...
Як войстрая піка,
Працяў цябе стогн
ад бяскрайняга гора.

Хвалі халодныя
дыхалі смерцю,
Шмат тут герояў
магілу спаткала, —
Раны абмыла ў іх
любая Галя,
І... затрымцела
гарачае сэрца.

Страшкімі сталі
грымоты гарматаў.
Страшна, што сонейка
засціла дымам,
Страшна, што позна ўжо
несці адплату
За кроў і за раны...
Так марна гіне!

Вочы згаслі.
І... згасла сонца!..
Так бо здалося табе,
о конь мой.
Любы таварыш
быў дораг бясконца.
У роспачы біў ты
зямлю падковай.

У роспачы гнуліся
нізка вербы,
Пырскамі плакалі
сінія хвалі,
Скаліўся вечар
чырвонымі шчэрбамі,
Як памірала
на беразе Галя...

А за узгоркам
сціхала бойка,
Чулася: грае
апошнім акордам.
Кавэскадрон
біўся з ворагам стойка,
Непераможнай
адвагаю горды.

Гэтак было.
А ці ж так не будзе?
Конь, ты у новую
бойку гатовы?
Ты пастарэў,
але дужы у грудзях,
І на капытах
не збіты падковы.

І прад табой —
не бязмоцны паэта, —
Бачыў, склаў песню
такую, як ты:
Бяжыш, і твой бег
расцвітае санетам
І маршам паходным
звіняць капыты!

1930 г.

НА СКОНЕ ДЗЁН
Лірычная эпітафія

Сёння ты задумаўся глыбока...
З-пад імха брывей не відна вочаў:
Знаць, спаткалі думы-звадыёкі,
Пахіснулі сэрца твайго крокі
І зблудзіла сэрца ў цёмнай ночы.
Сёння ты задумаўся глыбока...

З-пад імха брывей не відна вочаў.
Ну, бяда? — вятры каменні точуць,
Дык няхай і па-над сэрцам крочуць!
Ветрам сёння тваё сэрца — камень.
З-пад імха брывей не відна вочаў...

Знаць, спаткалі думы-звадыёкі
Не пяшчыннік крохкі сярод поля:
Зваяваць не цяжка яснавокіх,
Для якіх пад сонцам свет шырокі.
А цябе вось цяжка, мой саколе,
Знаць, спаткалі думы-звадыёкі...

Пахіснулі сэрца твайго крокі
Не табою ўспешчаныя вады,
А прыйшлі што госцьмі з таго боку,
Скуль і жорсткі вецер, аднабокі.
Незнаёмых госцяў шумы-рады
Пахіснулі сэрца твайго крокі...

І зблудзіла сэрца ў цёмнай ночы,
Дзе няма ні месяца, ні зораў
І не відна, у які бок крочыць,
Бо старыя вочы ўжо не хочуць
Пазіраць у новыя прасторы, —
І зблудзіла сэрца ў цёмнай ночы...

Сёння ты задумаўся глыбока:
Калі долу хілюцца ўжо плечы, —
Апынуцца цяжка адзінокім,
З акалелым сэрцам і бязвокім.
На канцы дарогі чалавечай
Сёння ты задумаўся глыбока...

1930 г.

ПЕРАКЛАДЫ

Аляксандр Пушкін

У СІБІР

У глыбіні сібірскіх руд
Хавайце гордае цярпенне,
Не згіне праца вашых рук
І дум высокае імкненне.
Няшчасцю верная сястра,
Надзея ў змрочным падзямеллі
Абудзіць весялосць і смеласць,
Прыйдзе жаданая пара:
Сяброўства і любоў людзей
Дайдзе да вас праз змрок засоваў
Так, як у катаржныя зводы
Мой вольны спеў да вас ідзе.
Аховы цяжкія спадуць,
Астрогі рынуць — і свабода
Вас рыме ветла ля ўвахода,
І меч браты вам аддадуць.

Адам Міцкевіч

БЛЫХА І РАВІН
Байка

Равін раз у Талмудзе зарыўся па вушы,
Цярпеў, як блыха джгала, ды гнеў яго уз’юшыў.
Прысачыў, злавіў яе. Стогне ў пальцах сцятых,
Круціцца, выцягвае пыску, нажаняты:
— Даруй, рэбе, мудраму не варта гнявіцца.
О, святы сын Леві, не дай крыві праліцца!

— Кроў за кроў, — пярэчыць ён, — Вельзевула плоддзе,
Тлушч, як філістымлянка, нажыўшае ў шкодзе!
Мурашкі запас маюць, рой пчол працавітых
Зносяць мёд і воск сабе, а шэршань напітак.
Ты ж адна сярод людзей смактачом дыбаеш,
З п’яніц тым шкаднейшая, што чужога дбаеш...
Змоўк, і як палонную павалок к расправе,
Блыха нема піскнула: «А чым жыве равін?»

Уладзімір Маякоўскі

ВАЙНА АБВЕШЧАНА

«Вячэрнюю! Вячэрнюю! Вячэрнюю!
Аўстрыя! Германія! Італія!»
І на плошчу, змрочна акрэсленую чэрняю,
барвовым струменем кроў паліла!

Морду на кроў разбіла кафейня,
барвеючы крыкам звярыным:
«Атруцім крывёю гульні Рэйна!
Ядраў грымотамі ў мармур Рыма!»

З неба, падзёртага аб штыкоў джгалы,
слёзы зор прасейваліся, як мука ў сіце,
і падэшвамі сцятая жаласць вішчала:
«Ах, пусціце, пусціце, пусціце!»

Бронзавыя генералы на гранёным цокале
малілі: «Раскуйце, і мы з вамі ў ногу!»
Развітальна конніцы пацалункі цокалі,
і пяхота прагла да забойцы-перамогі.

Гамузнаму гораду вярэзіўся ў сне
рагочучы голас гарматнага баса,
а з захаду падае чырвоны снег
сакавітым ашмоццем чалавечага мяса.

Уздымаецца ля плошчы за ротай рота,
у злуючай на ілбу надзімаюцца вены.
«Гакайце, шаблі аб шоўк какотак
выцерам, выцерам на бульварах Вены!»

Газетчыкі надрываліся: «Купіце вячэрнюю!
Аўстрыя! Германія! Італія!»
А з ночы, змрочна акрэсленай чэрняю,
кроў барвовым струменем ліла і ліла.

Жнівень 1914 г.

МАМА І ЗАБІТЫ НЕМЦАМІ ВЕЧАР

Па чорных вуліцах белыя мацеры
сутаргава распасцёрліся, як па труне глазет,
паўплакваліся ў гарланячых аб пабітым
непрыяцелі:
«Ах, закрыйце, закрыйце вочы газет!»
Пісьмо.
Мама, гучней!
Дым.
Дым.
Дым яшчэ!
Што вы мямліце, мама, мне?
Бачыце —
паветра ўсё вымашчана
грукочучым пад ядрамі каменем!
Ма-а-а-ма!
Зараз прыцягнулі зранены вечар.
Трымаўся доўга,
куртаты,
шаршавы,
і ўраз —
надламіўшы тлустыя плечы,
расплакаўся, бедны, на шыі Варшавы.
Зоры ў хусцінках пад сіні паркаль
вішчалі:
«Забіты,
о любы,
о любы мой-ой!»
І ў жаху касавурыцца вока маладзіка
на мёртвы кулак з зацятай абоймай.
Збегліся дзівіцца літоўскія сёлы,
як, пацалункам ў кульцяпку ўкованая,

заслязіўшы залатыя вочы касцёлаў,
пальцы вуліц ламала Коўна.
А вечар крычыць,
бязногі,
бязрукі:
«Няпраўда,
я яшчэ магу-с —
хэ! —
здрэнькаўшы шпоры агністай мазуркай,
выкруціць русы вус!»

Званок.
Што вы,
мама?
Белая-белая, як на труне глазет.
«Пакіньце!
Аб ім гэта,
аб забітым, тэлеграма.
Ах, закрыйце,
закрыйце вочы газет!»

Кастрычнік 1914 г.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Васіль Вітка

НАША ВЯСНА

<...> Успамінаючы Бабруйск, работу на лесакамбінаце, у заводскай шматтыражцы «За ўдарныя тэмпы», супрацоўніцтва ў «Камунісце», загадзя скажу, што гэта — самыя дарагія для мяне жыццёвыя старонкі. Гэта быў час юнацтва, няхай сабе цяжкага і галоднага, але поўнага радаснага ўсведамлення сваёй непасрэднай прыналежнасці да найвялікшай перабудовы ўсяго жыцця.

Моладзь першай адчула высокую паэзію гераічных дзён, і не дзіва, што ўсе мы з такой прагнасцю імкнуліся да працы на новабудоўлях, да авалодання ведамі, да кнігі, да газеты. І свае радасці, і свае нягоды мы давяралі друкаванаму слову. Ніколі яшчэ не былі такімі блізкімі паміж сабой заметка, допіс рабселькора і паэтычныя радкі, якія выходзілі з-пад аднаго пяра, што пісала і пра камсамольскі спектакль на вёсцы, і пра нясмелыя пачуцці кахання.

Газета «Камуніст» была руплівым і чулым арганізатарам творчых сіл на Бабруйшчыне. Штомесячным літаратурным дадаткам «Вясна», альманахам «Уздым», сваімі літаратурнымі старонкамі яна далучала да творчасці ўсё новых і новых людзей.

Так, пачаўшы з рабкораўскіх допісаў, становіцца вядомым пісьменнікам тэлеграфіст са станцыі Асіповічы Хвядос Шынклер. Адну за другой піша кнігі пра жыццё і працу чыгуначных рабочых.

Незабыўным сяброўствам я абавязаны брату Лынькова — Рыгору. Тыя, хто ведаў яго па Бабруйску ў дваццатыя — трыццатыя гады, памятаюць, напэўна, пацёрты, зрудзелы шынялёк, што дастаўся яму ад старэйшага брата Міхася. У гэтым шыняльку, апаленым Грамадзянскай вайной, прайшло юнацтва абодвух братоў. Для старэйшага яно, гэтае юнацтва, канчалася, для серадольшага пачыналася. Грыша Лынькоў едзе ў вёску Ахвоцічы, непадалёк ад Бабруйска, і працуе там хатнікам — загадчыкам хаты-чытальні, асноўнага ідэйнага і культурнага асяродку ў той час на вёсцы. Актыўны прапагандыст новага жыцця, ён становіцца селькорам і

паэтам. Абраўшы сабе прыгожае паэтычнае прозвішча — Суніца, Рыгор публікуе свае першыя вершы.

Юнак з незвычайна чулай душой і суровай ашчаднасцю да кожнага свайго слова, ён адразу ж вылучыўся сярод нас маштабнасцю вобразаў, значнасцю думкі. Адзін з яго вершаў называўся «Лірычная эпітафія» і напісаны быў амаль у той час, як і вядомы верш Янкі Купалы «Сыходзіш, вёска, з яснай явы...». Успамінаючы верш Суніцы, яшчэ раз упэўніваешся, якім прадбачлівым, якім чуйным быў малады паэт да гістарычнай драмы і да псіхалагічнай складанасці характару селяніна:

Сёння ты задумаўся глыбока...
З-пад імха брывей не відна вочаў.
Знаць, спаткалі думы-звадыёкі,
Пахіснулі сэрца твайго крокі
І зблудзіла сэрца ў цёмнай ночы.
Сёння ты задумаўся глыбока...

Я прыводжу гэтыя радкі па памяці. І тое, што цераз паўвека яны не забыліся, яшчэ раз падкрэслівае, наколькі моцнае ўражанне зрабіў верш на сваіх сучаснікаў.

За сваё кароткае жыццё Рыгор Суніца надрукаваў не болей двух дзесяткаў вершаў, але яны вабілі нас музычным харавством і кампазіцыйнай дасканаласцю. Зноў па памяці прывяду пачатак яго верша, прысвечанага фізкультурніцы — жывой, рэальнай юнай бабруйчанцы, у якую, як мы здагадваліся, Грыша быў закаханы:

Не хістайся, белаблузая,
Не танцуй,
Не танцуй!
Па камандзе слухай музыку —
У ланцуг,
У ланцуг!

На старонках бабруйскай «Вясны» разгарнуў свае крылы для палёту студэнт Рагачоўскага педтэхнікума Алесь Жаўрук.

Вясна нашай маладосці натхніла ўзнёслую паэтычную прозу Барыса Мікуліча.

З душэўным болем успамінаем мы дарагія імёны гэтых людзей. Яны аддалі Радзіме не толькі сваю творчасць, але і сваё жыццё.

У першы ж дзень вайны браты Лыньковы — Міхась, які быў старшынёй Саюза пісьменнікаў, і Рыгор — адказны сакратар газеты «Літаратура і мастацтва» — пайшлі ў свае часці, да якіх былі прыпісаны. Яны не паспелі нават развітацца з сем'ямі. І адна, і другая сям'я трагічна загінулі. Няма дакладных звестак пра смерць Грышы Лынькова.

Некаторыя знаёмыя расказвалі, што бачылі яго на пераправе цераз Бярэзіну <...>

Міхасю Ціханавічу — свайму рэдактару, старэйшаму другу, удзячны многія, і асабліва тыя з нас, чыя жыццёвая і творчая біяграфія звязаны з Бабруйскам, газетай «Камуніст», з «Вясной» — часопісам і незабыўнай вясной нашага жыцця.

Васіль Вітка

СУНІЦЫ

Памяці Рыгора Лынькова

Яшчэ няспелае, дачаснае,
Упала ніцам
І запалала лета краснае
Усё ў суніцах.
Упаў на шлях апошні ясень,
Як пагранічнік.
Пад гусеніцамі не гасне,
Гарыць сунічнік.
Світанак у смузе дыміцца
На пераправах.
Гараць чырвоныя суніцы
У чорных травах.
Цівосе жыта налілося,
Запалавела —
Агнём калоссе занялося
І спапялела.
Над устрывожанай Айчынай
Маланак рэха.
Гарыць ляшчэўнік у лагчыне —
Вянкі арэхаў.
У лесе снайперы кукуюць,
А не зязюлі.
І, затаіўшыся, цікуюць
Дарогу кулі.
І колькі нас у тых лагчынах —
Не злічыць рэха.
Чарнее завязь па ляшчыне —
Вянкі арэхаў.

Далёкі досвітак дыміцца
На пераправах.
Гараць жалобныя суніцы
У чорных травах.

1976 г.

Янка Казека

НА ПАЧАТКУ ШЛЯХУ

1

Амаль усё, што вядома было пра жыццё беларускага паэта і перакладчыка Рыгора Лынькова (вершы свае ён падпісваў псеўданімам Рыгор Суніца, пераклады і артыкулы — уласным імем і прозвішчам), змясцілася ў кароценькіх біяграфічных нататках, надрукаваных у дзесятым томе БелСЭ і ў іншых выданнях. Энцыклапедыя змясціла і партрэт паэта. На фота ён у чырвонаармейскім шынялі і ў шлеме.

Раней, у 1967 годзе, гэты партрэт і верш Рыгора Суніцы «Рытмакапытаму другу» з'явіліся ў зборніку «Крывёю сэрца», складзеным з твораў беларускіх паэтаў, якія загінулі ў барацьбе з нямецкафашысцкімі захопнікамі. Для зборніка партрэт рабілі з групавога фотаздымка, які захаваўся ў Васіля Віткі і Аляксея Зарыцкага. Яны сябравалі з Рыгорам Лыньковым і ў адзін са сваіх прыездаў у Бабруйск у студзені 1934 года сфатаграфаваліся разам.

Вітка тады жыў у Жлобіне, працаваў у рэдакцыі чыгуначнай палітаддзельскай газеты «Ударнік», Зарыцкі вучыўся ў Маскоўскім інстытуце замежных моў (у Бабруйску быў у час зімовых канікулаў), а Рыгор Лынькоў працаваў у рэдакцыі газеты «Камуніст». Непадалёк ад рэдакцыі знаходзілася прыватная фатаграфія «Рэмбрант» Е. А. Нісенбаўма, дзе і зроблены быў гэты здымак. Карткі сябрам Рыгор Лынькоў паслаў з надпісамі: Вітку — «На напамінанне. Студзень 1934 г. Бабруйск»; Зарыцкаму — «Ад шчырага сэрца вітаю Маскву! Рыгор Лынькоў. 27/I – 34 г. Бабруйск». А ў зносцы напісаў: «Амаль верш. Больш нічога за тры гады».

Пры жыцці Рыгор Лынькоў не выдаў нават маленькай кніжачкі вершаў, хоць друкаваўся ён пятнаццаць гадоў. Яго творы так і засталіся на старонках бабруйскай газеты «Камуніст» і яе літаратурнага дадатку «Вясна» (выходзіў у 1928–1932 гг., апошнія нумары мелі назву «Ударнік»), альманаха «Уздым» і некаторых рэспубліканскіх выданняў.

Быў ён надзвычайна патрабавальны да сябе, клапаціўся пра мастацкую дасканаласць сваіх твораў, бясконца папраўляў напісанае, шліфаваў кожны радок. Аддаваў у друк толькі тады, калі пераконваўся, што лепш ужо, мабыць, не здолее зрабіць. У трыццатыя гады займаўся галоўным чынам перакладамі, з арыгінальнымі творамі выступаў рэдка. І знаёміць з новымі сваімі вершамі да іх апублікавання не любіў.

Большая частка вершаў Рыгора Лынькова перахоўвалася ў рукапісах і загінула ў часе вайны.

«Рытмакапытаму другу» — бадай, адзіны даступны сёння чытачу яго твор. Нават у Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна не зберaглося ніводнага даваеннага нумара «Камуніста» і «Вясны», дзе ў другой палове дваццатых — пачатку трыццатых гадоў надрукавана было шмат яго вершаў. Крыху больш пашчасціла перакладам. У аднатомніку выбраных твораў Уладзіміра Маякоўскага, выдадзеным у 1952 годзе, у яго перакладах, акрамя паэмы «Добра!» (перакладаў ён яе разам з Васілём Віткам), апублікаваны «Вайна абвешчана», «Мама і забіты немцамі вечар», «Левы марш», «Празасяданыя», «Уладзімір Ільіч!», «Юбілейнае», «Блэк энд уайт», «Таварышу Нетэ, параходу і чалавеку», «Гутарка з таварышам Леніным» і іншыя вершы выдатнага рускага савецкага паэта.

У зборнік «Крывёю сэрца» верш Рыгора Лынькова трапіў дзякуючы шчаслівай выпадковасці. Адзін з супрацоўнікаў выдавецтва «Беларусь» дзесьці адшукаў некалькі нумароў «Вясны». Пра знаходку дачуўся складальнік зборніка Анатоль Вялюгін. З вершаў Рыгора Лынькова, надрукаваных у гэтых нумарах, ён выбраў «Рытмакапытаму другу». Магчыма, і не самы дасканалы з ранніх твораў паэта, — прынамсі, у маладнякоўскіх артыкулах і аглядах у ліку лепшых называліся яго вершы «Дзяўчынцы з юндому», «Белы птах», «Рытмы завода» і іншыя. Але тых вершаў складальнік не змог знайсці. А гэты падкупіў яго шчырасцю пачуцця, рамантычнай усхваляванасцю і ўзнёсласцю. Напісаны юнаком, ён перадае светаадчуванне таго пакалення, чые першыя незабыўныя ўражанні звязаны з Кастрычніцкай рэвалюцыяй і Грамадзянскай вайною. Водсвет падзей тых памятных гераічных дзён ляжыць на ўсіх творах Рыгора Лынькова.

Друкаваўся верш «Рытмакапытаму другу» ў кастрычніцкім нумары «Вясны» за 1930 год. Незадоўга да гэтага, у ліпені, Беларусь святкавала дзесятую гадавіну свайго вызвалення ад польскай акупацыі. Газеты і часопісы публікавалі ў тым годзе — да свята і пасля яго — шмат паэтычных і празаічных твораў, у якіх услаўлялася мужнасць народа ў барацьбе з акупантамі. Адным з такіх твораў і

быў верш Рыгора Лынькова.

Узнік гэты твор з успамінаў пра Грамадзянскую вайну, пра час, «адзвінеўшы ў мінулае ўгрунь». Паэту хацелася выказаць тое, што жыло ў яго памяці і сэрцы з маленства і з гадамі ўсё больш і больш хвалявала яго ўяўленне. У аснове верша — эпізод часоў вайны: смяртэльна параненага чырвонаармейца — дзяўчыну Галю — конь вынес з поля бою да ракі, у хвалях якой яна перад смерцю «раны абмыла». Цяжка сказаць што-небудзь пэўнае пра паходжанне згаданага эпізоду, — магчыма, ён пачэрпнуты аўтарам з кніжак, магчыма, пачуты ад удзельнікаў вайны. Ды гэта, урэшце, і не мае істотнага значэння. Куды важней тое, што, узнаўляючы яго, паэт і ў будзённых падзеях заўважыў праявы выключнага, гераічнага. Натхнёна паэтызаваў ён рэвалюцыйныя імкненні моладзі.

І па адным гэтым вершы можна меркаваць пра самабытнасць, арыгінальнасць таленту яго аўтара. Васіль Вітка, які добра ведаў творчасць свайго сябра і цяпер яшчэ памятае тэксты некаторых яго вершаў, пісаў, што яны, яго вершы, былі «вельмі адметныя тады ў маладой беларускай паэзіі»*.

Рыгор Лынькоў не захапляўся, як многія з маладых паэтаў, знешнімі аздобамі, не гнаўся за знешняй кідкасцю твораў, але любіў яркі, нечаканы, дакладны вобраз. У вершы «Рытмакапытаму другу», напрыклад, пра тое, што бой каля ракі быў цяжкі, зацяты («Кавэскадрон біўся з ворагам стойка») і што многія героі знайшлі ў яе хвалях магілу, ён скажа: «Хвалі халодныя дыхалі смерцю», «і пырскі, як скаргі, ляцелі на бераг». Нельга не заўважыць, як старанна апрацаваны ў гэтым вершы кожны радок, якія ў ім паўнагучныя рыфмы, не адчуць сілы, пругкасці рытму твора. Вось хоць бы першыя строфы:

О конь, прад табою
бязмоцны паэты,
Не скласці ім песню
такую, як ты:
Бяжыш, і па бруку
чаканяць манеты,
Віхорныя маршы
грымяць капыты.
Ударыш аб камень,
і — пырскамі іскры,
Бы сноп метэораў,

* Вітка В. Выбр. тв.: У 2 т. Мн., 1973. Т. 2. С. 216.

пасыплюцца ў змрок, —
Хоць з сэрца паэта
рамантыку выскраб,
А п’е, як віно,
твой імклівісты крок.

2

Цяпер, амаль праз сорак гадоў пасля таго, як не стала Рыгора Лынькова, цяжка больш-менш поўна ўзнавіць яго жыццёвую і творчую біяграфію. Сямейны архіў Лыньковых захоўваўся ў Міхася Ціханавіча і загінуў у час вайны, а ў дзяржаўных архівах і ў рукапісных фондах бібліятэк пакуль што не ўдалося натрапіць на дакументальныя матэрыялы, звязаныя з жыццём і творчасцю паэта. Біяграфічныя звесткі пра яго даводзіцца чэрпаць у асноўным з успамінаў яго сваякоў і сяброў.

Добра ведаў Рыгора Лынькова і я. Пазнаёміліся мы позняй восенню ці то 1932, ці то 1933 года, калі ён, вярнуўшыся з вайсковай службы, узначаліў літаратурны гурток пры рэдакцыі газеты «Камуніст». Помню, яшчэ доўга хадзіў ён у вайсковай вопратцы, з пятліцамі на шынялі і гімнасцёрцы. Я тады працаваў на Бабруйскім дрэваапрацоўчым камбінаце інструктарам-масавіком шматтыражнай газеты «За ўдарныя тэмпы» і разам з іншымі камбінатаўскімі пачаткоўцамі наведваў заняткі гэтага гуртка. І цяпер, бываючы ў Бабруйску, часам прайдуся да таго дома па Сацыялістычнай вуліцы, дзе была рэдакцыя, дзе мы калісьці праседжвалі да глыбокай ночы, спрачаліся, абмяркоўвалі прачытаныя творы. Сустракаліся часта і пазней, калі Рыгор Лынькоў пераехаў у Мінск. Апошні раз бачыліся ў пачатку лістапада 1939 года: перад адыходам на службу ў Чырвоную Армію я забег у рэдакцыю газеты «Літаратура і мастацтва» развітацца з ім.

Шмат перагаворана на тых сустрэчах — найбольш пра літаратуру, пра любімых пісьменнікаў.

Рыгор Лынькоў увесь час займаўся самаадукацыяй, вельмі любіў паэзію. Здавалася, не было ў жыцці таго, чым бы ён ні цікавіўся, і такіх паэтаў, якіх бы ён ні чытаў. З ім хацелася сустракацца, цікава было гаварыць. Шкада толькі, што многае з тых нашых размоў сціраецца ў памяці.

Нікольні не прымяншаючы каштоўнасці біяграфічных звестак, якія паведамілі пра Рыгора Лынькова тыя, хто яго блізка ведаў, трэба ўсё ж улічваць, што там, дзе нельга абысціся без дакладнага факта і даты, памяць — крыніца не заўсёды надзейная. На жаль, у

апублікаваных біяграфічных нататках пра паэта, складзеных праз многа гадоў пасля яго смерці паводле сведчанняў сваякоў і сяброў, не ўсе даты ўзноўлены дакладна.

Для кнігі «Крывёю сэрца» (на яе спасылаліся пазней энцыклапедыя і іншыя выданні) звесткі пра жыццё Рыгора Лынькова складальнік браў у яго сяброў. Гутарыў ён і з Міхасём Лыньковым. А яму чамусьці думалася, што брат крыху раней, чым на самай справе, быў на вайсковай службе і пераехаў у Мінск. Гэту версію ён паўтарыў і ў адказе на мае запытанні. 9 лютага 1974 года Міхась Лынькоў пісаў пра свайго брата: «Адслужыў пэўны тэрмін у Чырвонай Арміі і пасля дэмабілізацыі працаваў у рэдакцыі бабруйскай акруговай газеты «Камуніст» да 1932 года, пасля чаго пераехаў у гор. Мінск». А вось меншы іх брат, Мікалай Ціханавіч, запэўнівае, што Рыгор жыў у Бабруйску да 1936 года. У яго збераглася «яшчэ бабруйская», як паведаміў ён мне ў лісце ад 27 мая 1977 года, Рыгорава фотакартка з такім жартоўным надпісам: «Мая морда ад 4 ліпеня 1936 г. Р. Лынькоў».

Тое, што яшчэ ў 1935 годзе Рыгор Лынькоў працаваў у Бабруйску, магу засведчыць і я. У час летніх канікулаў пасля заканчэння першага курса Мінскага педінстытута я, пабыўшы з тыдзень у сваёй вёсцы ў бацькоў, выбраўся ў Бабруйск праведаць Рыгора Лынькова. Ён угаварыў мяне папрацаваць месяц у рэдакцыі «Камуніста», пакуль вернецца з вайсковых збораў адзін іх супрацоўнік.

Вечарамі мы хадзілі ў гарадскі сад. Разы два-тры глядзелі там выступленні заезджых акрабатаў і барцоў, а то звычайна блукалі па садзе, абмяркоўвалі літаратурныя навіны, чыталі вершы. У Рыгора тады было чарговае захапленне — Эдуард Багрыцкі. Не сказаў бы, што ў яго часта і прыкметна мяняліся густы. Проста ён чытаў самых розных паэтаў і ў кожнага знаходзіў такія вершы, якія яму вельмі падабаліся і на пэўны час цалкам забіралі яго ўвагу. З твораў Багрыцкага, помніцца, ён найбольш упадабаў «Вясну» і «Кантрабандыстаў». Да гэтых вершаў найчасцей і вярталіся нашы размовы. «Вясну» ён ведаў на памяць, чытаў і хваліў ад душы: «Добра! Нічога не скажаш, добра!»

Пакуль што невядомы дзень і месяц нараджэння Рыгора Лынькова, а ў апублікаваных біяграфічных нататках недакладна названы і год яго нараджэння — 1911. Выправіць гэту памылку памаглі сваякі паэта. У пісьме Міхася Лынькова ад 9 лютага 1974 года ёсць такое сведчанне: «Нарадзіўся ён у 1909 годзе, вясной (месяца не памятаю) у сям'і рамонтнага рабочага-чыгуначніка ў будцы на 230-й вярсце

на перагоне між станцыямі Рагачоў і Тошчыца каля вёскі Старое Сяло Кісцянёўскай воласці Рагачоўскага павета Магілёўскай губерні». Гэты ж год называе і старэйшая сястра паэта, Пелагея Ціханаўна. У пісьме ад 10 лютага 1974 года яна паведаміла, што Рыгор нарадзіўся «ў красавіку або ў маі, але не пазней».

Невядома таксама, калі і дзе ён загінуў. У самым пачатку вайны быў мабілізаваны ў армію, і з таго часу ніякіх звестак пра яго ніхто са сваякоў не атрымаў. На ўсе іх запытанні ў розныя вайсковыя ўстановы прыходзіў адзін адказ, што ён прапаў без вестак у 1941 годзе.

1909 і 1941 — гэтымі датамі абмежавана вельмі кароткае жыццё Рыгора Лынькова.

Маленства яго прайшло ў той жа чыгуначнай будцы, дзе ён нарадзіўся, — кіламетраў за дзесяць ад Рагачова. Будку гэту, яе ваколіцы, заняткі і клопаты бацькоў, братоў і сясцёр падрабязна апісаў Міхась Лынькоў у аўтабіяграфіі «З родных крыніц».

Яшчэ малым хлапчуком Рыгор быў сведкам такіх падзей, якія не маглі не пакінуць пэўнага следу ў яго свядомасці. Безумоўна, увесь сэнс таго, што рабілася ў час імперыялістычнай вайны, Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый, барацьбы з інтэрвентамі, зразумеў ён пазней. А тады глядзеў, як ішлі паўз іх будку эшалоны ў бок фронту, а адтуль — санітарныя цягнікі з параненымі, праводзіў цікаўным позіркам салдатаў, што стаялі каля адчыненых дзвярэй цяплушак. Прагна ўслухоўваўся ў размовы старэйшых, рамонтнікаў, якія працавалі на чыгунцы і прыходзілі ў іх будку напіцца вады, а ў дажджлівую і халодную пару — палуднаваць. Памятаў, як хаваліся яны, меншыя, калі непадалёк ішлі баі супраць польскіх легіянераў. Бачанае, пачутае ў тыя гады адгукнецца пазней у яго вершах якой-кольвек згадкай, дэталлю, ноткай настрою.

Час быў складаны, цяжкі, і жылося тады нялёгка. У 1920 годзе памёр бацька. Міхась служыў у Чырвонай Арміі. Сястра Пелагея выйшла замуж у суседнюю вёску Станькаў. З маці засталося трое малых дзяцей, самы большы з іх — Рыгор. Каб хоць як пратрымацца з імі, яна пайшла на рамонтныя работы. Рыгор памагаў ёй, глядзеў меншых. У 1923 годзе здарылася новая бяда: трагічна загінула маці, трапіўшы пад пасажырскі цягнік. Малых братоў і сястру забраў да сябе Міхась Лынькоў. Ён ужо дэмабілізаваўся з арміі і працаваў настаўнікам у Свержані. Ім ён стаў і апекуном, і выхаваўцам.

У маі 1925 года Міхась Лынькоў быў прызначаны адказным сакратаром акруговай газеты «Камуніст» і перабраўся з малымі ў Бабруйск. Жылі спачатку на прыватнай кватэры па Кастрычніцкай, 46 — наймалі два маленькія пакойчыкі ў доме саматужніка-

пераплётчыка Курцэра, потым атрымалі двухпакаёвую кватэру па Савецкай вуліцы (у доме, які тады, здаецца, меў № 81).

Прыехаўшы ў Бабруйск, Рыгор пайшоў вучыцца ў 1-ю беларускую сярэднюю школу (пачынаў ён вучобу яшчэ ў Старым Сяле, працягваў — у Свержанскай сямігодцы). У адным з ім класе займаўся вядомы потым беларускі празаік Барыс Мікуліч, класам вышэй — паэт Аляксей Зарыцкі. Літаратурныя інтарэсы і зблізілі іх у школьныя гады. Рыгор актыўна ўдзельнічаў у грамадскай працы: выбіраўся старшынёй вучкама, у рэдкалегію насценнай газеты; разам з сябрамі-пачаткоўцамі выпускаў школьны рукапісны літаратурны часопіс. У 1926 годзе ён пачаў друкавацца на старонках «Камуніста». Першы з вядомых мне яго вершаў — «Ноч селькораўская» — апублікаваны 4 ліпеня. Увосень таго ж года ў літаратурным зборніку «Уздым» Бабруйскай філіі «Маладняка» (бібліёграфы лічаць гэта выданне альманахам) з’явілася падборка яго твораў пад агульнаю назваю «Вершы Рыгора Суніцы».

Крыху раней, у лістападзе 1925 года, часопіс «Малады араты» (№ 16) апублікаваў вялікі допіс Рыгора Лынькова «Свержанскія камсамольцы», пасланы ім у рэдакцыю яшчэ да пераезду ў Бабруйск. Напэўна, гэта і было яго першае выступленне ў друку. «Ціха, паважна, часамі шумна і весела, нават бурна праходзіць праца ў камсамольцаў мястэчка Свержань Рагачоўскага раёна Бабруйскай акругі», — так пачаў ён сваё апавяданне пра дзейнасць свержанскай камсамольскай ячэйкі. Апісаў выгляд мястэчка, домік, у якім месцілася ячэйка, расказаў пра яе працу за тры гады, пра тое, што рабілі камсамольцы «па-за межамі ячэйкі». Галоўным яе недахопам аўтар допісу лічыў «зусім малы лік сялянскіх дзяўчын у камсамоле».

Школы ён не скончыў. Заставалася правучыцца яшчэ адзін год (сярэдняя школа мела тады дзевяць класаў), але ў 1928 годзе гаркам камсамола паслаў яго загадчыкам хаты-чытальні ў вёску Ахвоцічы Бабруйскага раёна. Факт гэты і дату памятаюць Аляксей Зарыцкі і бабруйчанін Аляксей Рачэўскі, які вучыўся з Рыгорам у адным класе і зрэдку друкаваў вершы ў «Вясне». З іх сведчаннем не разыходзіцца і Міхась Лынькоў. 9 лютага 1974 года ён пісаў, што брат, «не закончыўшы апошняга класа, пайшоў па камсамольскай пуцёўцы працаваць ізбачом на вёску». Па тых звестках, якія ўдалося сабраць, працаваў ён у хаце-чытальні не менш года. Прынамсі, пад некаторымі яго вершамі, апублікаванымі ў 1929 годзе, пазначана месца іх напісання: «в. Ахвоцічы, Бабруйскі раён». Такое пазначэнне ёсць пад вершамі «Белы птах» («Вясна» № 5–6, 28 чэрвеня 1929 года) і «Здалося!..» («Вясна», № 7, 31 ліпеня 1929 года).

Было, праўда, іншае сведчанне. Васіль Вітка расказваў, што пазнаёміўся ён з Рыгорам Лыньковым у 1928 годзе, прыйшоўшы на працу ў рэдакцыю «Камуніста», і што Рыгор нібыта працаваў ужо там, а загадчыкам хаты-чытальні быў раней. Магчыма, Вітку запомніліся сустрэчы з ім у рэдакцыі. Працуючы у Ахвоцічах, Рыгор час ад часу прыязджаў у Бабруйск — па новую літаратуру, на нарады ў райкам камсамола, а то і праведаць братоў і сястру. І ніколі не абмінаў рэдакцыі. Вось у 1929 годзе (хутчэй за ўсё з восені) ён ужо сапраўды працаваў у «Камунісце». Сведчанне таго — датаванае 1929 годам фота ў кнізе Фёдара Куляшова «Міхась Лынькоў» (1961). На ім — рэдактар «Камуніста» з групай сваіх супрацоўнікаў. Як і вядзецца здаўна ў такіх выпадках, рэдактара Міхася Лынькова пасадзілі ў першым радзе ў цэнтры, побач з ім селі яго бліжэйшыя памочнікі, астатнія — побач з імі або пасталі ў другім радзе. Рыгор стаяў другі справа каля Хвядоса Шынклера, Васіль Вітка быў крайні злева.

Для Рыгора, пісаў малодшы яго брат Мікалай Ціханавіч, «было вялікім ударам тое, што яму адмовілі ў прызыве ў армію». У яго яшчэ ў маленстве было пашкоджана адно вока, і медыцынская камісія вынесла катэгарычны прысуд, што ён не прыдатны да вайсковай службы. Але ён дамогся свайго: скончыў пры гарваенкамаце курсы марзістаў, заручыўся падтрымкай гаркама камсамола і, хоць і пазней, чым яго аднагодкі, стаў чырвонаармейцам. Служыў у Магілёве, апошні год — бібліятэкарам часці.

3

У другой палове дваццатых — пачатку трыццатых гадоў Бабруйск (у той час цэнтр вялікай акругі) быў адным з асяродкаў інтэнсіўнага літаратурнага жыцця.

Маладнякоўскі рух ахапіў усю рэспубліку. З раёнаў акругі ў рэдакцыю «Камуніста» прыходзіла многа вершаў, замалёвак. Прысылалі іх галоўным чынам вучні старэйшых класаў, студэнты, настаўнікі вясковых школ. Найчасцей гэта былі бездапаможныя літаратурныя практыкаванні. Але траплялiся і творы, якія сведчылі пра бясспрэчныя здольнасці іх аўтараў, і з імі рэдакцыя завязвала больш трывалыя сувязі, лепшым іх вершам і абразкам знаходзіла месца на старонках газеты.

Пастуnова вакол «Камуніста» склалася сталая група здольнай творчай моладзі, і ўжо не ад выпадку да выпадку, а амаль кожны тыдзень паэтычныя і зрэдку празаічныя творы пачалі друкавацца ў газеце ў спецыяльным літаратурным кутку над агульнымі назвамі «Наша творчасць», «Песняры Бабруйшчыны», «Бабруйскія песняры». Не хочучы адставаць ад моды, многія з маладых выбралі

сабе псеўданімы — Пятрусь Ясны, Апанас Атава, Рыгор Суніца, Хвядос Явар (Шынклер), Алесь Жаўрук і г. д.

Адразу па прыездзе ў Бабруйск Міхась Лынькоў паклапаціўся пра арганізацыйнае аб'яднанне літаратурных сіл акругі. 9 мая 1925 года ўстаноўчы сход, на якім прысутнічала пяць маладых паэтаў і празаікаў, аформіў Бабруйскую філію «Маладняка». Зберагліся прысланыя ў ЦБ «Маладняка» копія пратакола гэтага сходу і іншыя матэрыялы пра склад філіі на пачатку яе дзейнасці: спіс «сапраўдных сяброў» (у спісе сем чалавек, сярод іх Янка Журба, які тады працаваў у Бабруйску інспектарам акруговага аддзела народнай асветы, і Міхась Лынькоў) і запоўненыя імі маладнякоўскія анкеты.

Азнаёміўшыся з гэтымі матэрыяламі, ЦБ «Маладняка» 28 ліпеня 1925 года прыняло пастанову: «Ад зацверджання складу філіі ўстрымацца да прысылкі твораў сяброў філіі ў дадатак да анкет. Сакратарыяту падрыхтаваць да наступнай парады даклад аб філіі і кіраўніцтве». Філія тэрмінова даслала ў Цэнтральнае бюро выразаныя з «Камуніста» літаратурныя матэрыялы.

Як і іншыя маладнякоўскія арганізацыі, філія разгарнула актыўную грамадскую дзейнасць: стварала літаратурныя гурткі, наладжвала выступленні маладых пісьменнікаў у рабочых і чырвонаармейскіх клубах, у школах і вёсках, пасылала сваіх членаў у раёны акругі для правядзення там літаратурных вечароў і дыспутаў.

Склад філіі мяняўся: некаторыя маладыя пісьменнікі ехалі вучыцца або на працу за межы акругі, прымаліся новыя члены аб'яднання. У справаздачы, дасланай у ЦБ «Маладняка», відаць, улетку 1926 года, Міхась Лынькоў пісаў, што да пачатку гэтага года «ўсе хлопцы параз'ехаліся хто куды», у Бабруйску асталіся толькі ён і Я. Журба. А ўвосень, калі рыхтаваўся да друку першы выпуск альманаха «Уздым», у складзе філіі было ўжо дзевяць чалавек. Хроніка другой кнігі альманаха «Уздым» (1928, с. 134) сведчыць, што на пачатак 1928 года на Бабруйшчыне было шэсць маладнякоўцаў: Міхась Лынькоў, Мікола Мікіцін, Арына Глінская, Сцяпан Голуб, Янка Хмель і Хведар Бужан, а на працягу года ў аб'яднанне прынята пяць новых членаў: Вільгельм Гараўскі, Рыгор Вахта, Барыс Мікуліч, Хвядос Шынклер і Апанас Атава.

У сваёй дзейнасці філія апіралася на шырокі актыў творчай моладзі. Літаратурны куток у газеце і перыядычныя выпускі альманаха «Уздым» ужо не маглі задаволіць патрэб аб'яднання, і ў 1928 годзе рэдакцыя «Камуніста» пачала выдаваць штомесячны літаратурны дадатак «Вясна».

Рыгор Лынькоў быў адным з найбольш актыўных удзельнікаў літаратурнага жыцця Бабруйшчыны. Бадай ніводнае пачынанне філіі,

ніводзін яе творчы вечар і дыспут не абыходзіліся без яго. I сам ён тады даволі часта друкаваўся ў «Камунісце» і ў «Вясне». А калі прыйшоў працаваць у рэдакцыю, непасрэдна займаўся падрыхтоўкай матэрыялаў для чарговых выпускаў «Вясны», пазней — літаратурных старонак газеты. I яшчэ адну добрую справу зрабіў ён бабруйчанам — арганізаваў літаратурны аддзел гарадской радыёгазеты «Пралетарскі рупар» і працяглы час кіраваў ім.

«Не бяруся, — пісаў 9 лютага 1974 года Міхась Лынькоў, — даваць ацэнку яго паэтычнай творчасці (як-ніяк я самы блізкі сваяк яго), скажу толькі, што быў ён чалавекам здольным, багата часу аддаваў самаадукацыі, быў сапраўдным патрыётам савецкай дзяржавы, сумленным чалавекам і грамадзянінам».

Ацэнка, якую Міхась Лынькоў даў чалавечым, грамадзянскім якасцям свайго брата, якраз і дапамагае лепш зразумець галоўнае ў яго паэзіі, яе сутнасць.

Напачатку Рыгор Лынькоў пісаў пераймальныя творы. Такія яго вершы з падборкі, надрукаванай у 1926 годзе ў першай кнізе альманаха «Уздым» («Мы пад старасць...», «Эх вы, думкі...» і «Раніца»). Узніклі яны ў рэчышчы масавай маладнякоўскай лірыкі, перапявалі пашыраныя ў ёй матывы, тэмы.

Мы пад старасць
Ой ды не састарымся,
Мы пад старасць
Будзем маладзей.
Ці ж у нашым жыцці
Можна быць старымі,
Радасць даастатку
Выплескаць з грудзей?!

Тады многія паэты — яго аднагодкі — якраз так імкнуліся ўславіць маладосць, неаглядныя далі, бязмежныя прасторы, так выказвалі сваю радасць, захапленне жыццём, новай явай, веліччу здзейсненага рэвалюцыяй. У Рыгора Лынькова такое захапленне не ведала межаў. Характэрны ў гэтым сэнсе верш «З уласнага» (1926), асабліва яго другая частка:

Сэрца з радасці рвецца з грудзей,
Затрымаць, закілзаць — няма сілы!
Жыццё шчасцем душу ўскаласіла.
Сэрца з радасці рвецца з грудзей.
Па-над сумам стаіць крыж пахілы,
А у будучым — столькі надзей...

Сэрца з радасці рвецца з грудзей,
Затрымаць, закілзаць — няма сілы!

Запазычваў ён далёка не лепшыя атрыбуты «бурапеннага» стылю твораў некаторых маладнякоўцаў з яго неадменнымі «ой», «эх» і «гэй».

Эх вы, думкі золатазвонныя,
Эх ды стромені бяздонныя,
Век крынічыць у вас моладасць
Неўміручая, разгонная.
…………………………

Вы й гарача-санцавейныя,
І віхурыста-завейныя.
Б'еце вы па часу молатам, —
Іскры ў свет лятуць надзейныя.

Пэўную даніну матывам масавай маладнякоўскай лірыкі аддаў у сваіх паэтычных спробах і кіраўнік філіі Міхась Лынькоў. І ў яго можна было сустрэць такія радкі:

Ў маім сэрцы пажары загойсалі,
І хвалюе бурліва кроў,
Хоць не быў я раней камсамольцам,
Хоць на карку і шмат гадоў.

Але ён, як ніхто іншы з «бабруйскіх песняроў», бачыў мастацкую прымітыўнасць большасці твораў, якія друкаваліся ў выданнях філіі, добра разумеў, што, каб стаць сапраўднымі мастакамі, «песнярам» трэба вельмі многа вучыцца, авалодваць ведамі, багаццямі культуры. У адным з літаратурных куткоў «Камуніста» ён апублікаваў верш «Чытачу», які пачынаўся радкамі:

Хоць вершы нашы
Просяць кашы...

Аўтар пісаў, што вершы гэтыя сваім зместам «з радні» вёсцы, бо ўзрошчаны яны «на чорным хлебе роднай глебай», і прасіў чытачоў:

І калі іншы час
У нас
Пясняр з мазольнаю рукой
Кране не звонкаю струной, —
Так выбачайце
І не лайце...

Творчая індывідуальнасць, самабытнасць таленту Рыгора Лынь-

кова пачалі пакрысе выяўляцца ў тых вершах, дзе ён з большым даверам паставіўся да свайго жыццёвага вопыту, да асабіста перажытага, перадуманага. Варта было яму загаварыць пра тое, што перажыў, як у вершах — яшчэ няспелых, юнацкіх — з'явіліся ўласныя лірычныя інтанацыі, больш натуральнымі сталі вобразы, мова, набылі пэўную выразнасць жыццёвыя рэаліі. Пісаліся ж гэтыя вершы адначасова з цытаванымі вышэй пераймальнымі творамі. А вершы зусім розныя, як бы і не адной рукой напісаныя. У «Ночы селькораўскай», напрыклад, адчуваюцца канкрэтныя бытавыя рэаліі, жывы малюнак ночы ў сялянскай хаце, калі ўсе, напрацаваўшыся за дзень, спалі цяжкім сном, толькі селькор складаў свой ліст у газету:

Дзесь пад мостам, па-за сценкаю
Байку дзецям кажа тхор,
А пад столлю муха трэнькае
Што папала ў перабор.
Пахне блінам недапечаным,
Пахам хлебнае дзяжы...

У «Ночы селькораўскай» ёсць радкі, здольныя запыніць на сабе ўвагу. Хоць бы першы: «Цёмна. Ноч, бы доля цыгана». Параўнанне нязвычнае, нечаканае, натуральнае ў гэтым вершы. З часам творчасць паэта станавілася ўсё больш і больш метафарычнай. Вось пачатак верша «Трактарыст» (снежань 1926 г.):

Плугамі трактара на глебе
Аб новым піша трактарыст.

«Пішы ж, пішы, камуны веснік», — горача звернецца да яго паэт. Ён увогуле вельмі чуйна ўспрымаў новае ў жыцці, з захапленнем пісаў пра рэвалюцыйны энтузіязм моладзі, яе духоўныя імкненні, мары пра сусветную рэвалюцыю. «Мы ўжо апошні бяром перавал», — так у вершы «Юнацкае» (1927) выкажа ён веру, перакананні свайго пакалення.

Нас не супыняць
Варожыя здані,
Ўсе яны — толькі гнілое смяццё.
Шчыра мы верым,
Што скора настане
Ў свеце усім маладое жыццё.

Быў ён сынам свайго часу, і гэтым цікавая яго паэзія.

Упершыню слова «я» сустрэлася ў Рыгора Лынькова, здаецца, у вершы «Дзяўчынцы з юндому» (1927):

Сам я,
вам прызнацца,
вельмі малады,
а вачам блакітным
не складаў шчэ песень.

Пачынаючы з гэтага твора, асабістыя перажыванні, матывы кахання, адданасці, дружбы занялі важнае месца ў яго паэзіі. Асабісты пачатак увайшоў і ў вершы, якія паэт прысвячаў канкрэтным палітычным тэмам, з’явам грамадскага жыцця.

«Дзяўчынцы з юндому» — твор пра маладую работніцу, якая ў маленстве была беспрытульнай і зазнала шмат гора, бадзяючыся па свеце. Потым выхоўвалася ў дзіцячым доме, пайшла працаваць у кравецкую майстэрню. Перажытае не знявечыла яе душы, не зрабіла жорсткім і абыякавым сэрца дзяўчыны: усёй сваёй істотай успрымае яна хараство жыцця. Толькі часамі ў яе вачах ажывае «маленькі сум і маленькая, таемная задума». Лірычны герой верша згадвае тую даўнюю раніцу (пасля яе «многа было зімак, многа было вёсен»), калі ўбачыў, як яна, беспрытульная дзяўчынка, спала каля ганка, накрыўшыся бруднымі лахманамі. Верш кранае шчырасцю інтанацый, задушэўнасцю роздуму пра лёс юндомаўкі, глыбокім і чыстым пачуццём юнацкай закаханасці ў «тую дзяўчыну, што працуе ў швейнай».

Чытачу, мабыць, цікава ведаць, як успрымалі творчасць Рыгора Лынькова яго сучаснікі, як ацэньвала яе тагачасная крытыка.

У пачатку 1930 года часопіс «Маладняк» (№ 2) апублікаваў артыкул Барыса Мікуліча «Бабруйшчына рапартуе». У ім размова ішла пра літаратурнае жыццё акругі, пра пісьменнікаў, творы якіх прыкметна вылучаліся з агульнай плыні тагачаснай маладой беларускай паэзіі і прозы. «Вясна» нават перадрукавала ў двух нумарах частку гэтага артыкула, прысвечаную творчасці Рыгора Суніцы і Цімоха Крысько (Васіля Віткі).

Як «станоўчы, безумоўны факт» Барыс Мікуліч адзначыў тое, што паэтычная моладзь Бабруйшчыны «не дае ў сваёй прадукцыі беспрадметнай лірыкі, асабліва якіх-небудзь упадніцкіх, песімістычных ідэй». Рыгора Суніцу ён назваў у ліку «найбольш выяўленых у паэзіі», пісаў: «Мы маем... гэткіх аўтараў, як Яўхім Кохан, Цімох Крысько, Рыгор Суніца, Алесь Жаўрук, якія рупліва, крок за крокам заваёўваюць пэўнае месца ў літаратуры» (с. 151). У артыкуле зроблена спроба вызначыць асаблівасці творчасці паэта: «Рыгор Суніца, як і Крысько, паэт з лірычным нахілам. Але ў Суніцы больш удумлівасці, больш ідэёвасці і пачуццёвасці. Кохан і Крысько

дасягаюць моцы вобразнасцю, мовай. Суніца ж дасягае мэты думкай і чаканкай верша» (с. 153).

Аўтар артыкула не памыліўся, называючы характэрныя рысы паэзіі Рыгора Лынькова: у яго творах канца дваццатых — пачатку трыццатых гадоў адчуваецца выразная грамадзянская пазіцыя, арыгінальная паэтычная думка, імкненне паглыбіцца ў сутнасць сацыяльных з'яў, даць значныя мастацкія абагульненні. І з тэхнічнага боку яго вершы таго часу («Здалося!..», «Белы птах», «Рытмакапытаму другу» і інш.) старанна апрацаваныя.

Да літаратурнай працы Рыгор Лынькоў ставіўся вельмі сур'ёзна. Шукаў новых тэм, вобразаў, паэтычных сродкаў, дамагаўся разнастайнасці рытмічнага малюнка твораў. Шмат у якіх яго вершах чуюцца меладычныя песенныя інтанацыі. Услухайцеся, як бадзёра, энергічна гучаць, напрыклад, радкі верша «Рытмы завода» (снежань 1926 г.):

Покуль сэрцы гараць,
Сілы у жылах бруяць, —
Нішто ў працы
Не стане мяжою.

Рыгор Лынькоў імкнуўся ўзбагаціць беларускую паэзію новымі формамі, не цураўся эксперыментаў у галіне паэтычнай строфікі. Мала каму вядома, што яго пяру належыць узор такой рэдкай вершаванай формы, як лірычная секстына. Прынамсі, ніхто з даследчыкаў беларускага вершаскладання раней не адзначаў гэтага факта. У форме секстыны напісаны яго верш «На сконе дзён» (1930 г., чытачам «Вясны» больш запомніўся падзагаловак твора — «Лірычная эпітафія»).

Вось першая страфа:

Сёння ты задумаўся глыбока...
З-пад імха брывей не відна вочаў:
Знаць, спаткалі думы-звадыёкі,
Пахіснулі сэрца твайго крокі
І зблудзіла сэрца у цёмнай ночы.
Сёння ты задумаўся глыбока...

Кожная з наступных пяці строф пачынаецца і канчаецца чарговым радком першай страфы.

У вершы развіваюцца дзве арганічна звязаныя між сабою тэмы, два матывы: матыў адзінокай старасці і матыў неразумення, непрымання старым чалавекам новага ў жыцці.

Калі ўлічыць, што ствараўся гэты верш у час «вялікага пералому» ў вёсцы, стане зразумела, якая глеба жывіла яго матывы, праб-

лематыку, аўтарскую думку. Працуючы ў рэдакцыі акруговай сялянскай газеты, паэт быў у гушчы ўсяго, што адбывалася тады ў вёсцы. Бачыў, як цяжка было пераадолець недавер селяніна да новых форм жыцця, пераканаць яго ў перавагах калектыўнай гаспадаркі. Асабліва такога старога, як герой верша:

Знаць, спаткалі думы-звадыёкі
Не пяшчыннік крохкі сярод поля:
Зваяваць не цяжка яснавокіх,
Для якіх пад сонцам свет шырокі.
А цябе вось цяжка, мой саколе,
Знаць, спаткалі думы-звадыёкі...

Бачыў, як моцна прырос селянін да старога вясковага ўкладу, якія складаныя канфлікты, драматычныя сітуацыі нараджала калектывізацыя. З роздуму пра гэта і ўзнікла «Лірычная эпітафія», хоць сувязь яе матываў непасрэдна з працэсамі калектывізацыі як бы не прасочваецца. Асноўным у творы стаў матыў боязі старога чалавека перад новым, невядомым, боязі астацца аднаму ў жыцці. Сваё мастацкае завяршэнне гэты матыў атрымаў у апошніх дзвюх строфах:

І зблудзіла сэрца ў цёмнай ночы,
Дзе няма ні месяца, ні зораў
І не відна, у які бок крочыць,
Бо старыя вочы ўжо не хочуць
Пазіраць у новыя прасторы, —
І зблудзіла сэрца ў цёмнай ночы...

Сёння ты задумаўся глыбока:
Калі долу хіляцца ўжо плечы, —
Апынуцца цяжка адзінокім,
З акалелым сэрцам і бязвокім.
На канцы дарогі чалавечай
Сёння ты задумаўся глыбока...

Звярнуўшыся да так званых вечных матываў і тэм — жыцця і смерці, кахання, вернасці і інш., Рыгор Лынькоў узбагаціў духоўны змест сваёй паэзіі.

З сярэдзіны трыццатых гадоў ён, як зазначалася вышэй, займаўся ў асноўным перакладамі. Перакладаў на беларускую мову творы рускіх паэтаў, кнігі для дзяцей («Пакет» Л. Панцялеева, 1938 г. і інш.). У 1941 годзе Беларускі тэатр юнага гледача паставіў перакладзеную ім п’есу Міхаіла Святлова «Казка».

Самай значнай працай Рыгора Лынькова як перакладчыка быў удзел у выданні аднатомніка выбраных твораў Уладзіміра

Маякоўскага на беларускай мове, які выйшаў у свет у 1940 годзе. Ведаючы яго таленавітыя пераклады з рускай паэзіі, у тым ліку некаторых вершаў Маякоўскага, што друкаваліся ў газетах і часопісах, рэдактар аднатомніка Пятрусь Броўка ахвотна прапанаваў яму ўдзельнічаць у гэтым выданні.

Паэму «Добра!» перакладалі ўдвух — Рыгор Лынькоў і Васіль Вітка. Праца была не з лёгкіх: трэба было зберагчы жывы голас паэта рэвалюцыі, перадаць з усімі адценнямі яго дакладныя, чаканныя страфы, дамагчыся сэнсавай і мастацкай блізкасці да арыгінала. Вітка расказваў, што працавалі яны разам. Разам шукалі адзіна патрэбнага слова, цярпліва шліфавалі радок за радком. Часам даводзілася перабраць дзесяткі варыянтаў.

Рыгор Лынькоў любіў паэзію Маякоўскага, захапляўся яркай афарыстычнасцю яго вершаў, цытаваў іх у размовах. Яму імпанавала публіцыстычная адкрытасць твораў рускага паэта, яго страсная ідэйная мэтанакіраванасць. І ў перакладах ён імкнуўся зберагчы гэтыя якасці, хацеў як мага дакладней перадаць змест, сэнс вершаў, непаўторную своеасаблівасць іх стылю. Пры гэтым дамагаўся не даслоўнай адпаведнасці арыгіналу, а стараўся так узнавіць тэкст, каб ён і на беларускай мове гучаў натуральна, з першароднай сваёй сілаю...

Рыгор Лынькоў пражыў вельмі мала, быў толькі на пачатку свайго літаратурнага шляху. Зразумела, не ўсё з таго, што друкаваў ён у дваццатыя і трыццатыя гады, вытрымала выпрабаванне часам. Але шмат якія яго вершы гучаць свежа і арыгінальна, зберaглі юнацкую адкрытасць і непасрэднасць, здзіўляюць майстэрскай чаканкай радка.

1978 г.

Мікалай Лынькоў

СЛОВА ПРА БРАТА

…Шмат думаў і згадваў пра Грышу… <…>

Да гібелі мамы і пераезду ў Свержань да Міхася ён дапамагаў на чыгунцы маме. Бацька памёр у 1921 годзе, і маці адна і абходчыкам працавала, і гаспадарку вяла. Вось ёй і дапамагалі, калі маглі, Грыша і Поля[1].

У перыяд нашага жыцця ў мястэчку Свержань Рагачоўскага раёна (1923–1925) Грыша шмат займаўся грамадскай працай, выпускаў школьную насценгазету, дапазна седзячы пры маленькай газоўцы.

Жылі мы тады ў другім невялікім школьным будынку. Асноўная частка школы месцілася ў вялікім панскім доме каля вялікага панскага саду.

Неяк позна вечарам, праз маё свавольства, лопнула ў лямпе шкло, Грыша вельмі засмуціўся і з вялікай цяжкасцю закончыў газету. Ён, зразумела, здагадаўся, хто вінаваты ў лопнутым шкле, але і голасу не падаў. І наогул, я карыстаўся яго вялікай любоўю і ніколі не чуў ад яго ні грубага слова, ні дакору ў чымсьці, а прычыны на тое, безумоўна, былі.

З 1925 года мы жылі ў горадзе Бабруйску. Спачатку на прыватнай кватэры ў хаце працавітага саматужніка-пераплётчыка Курцэра. Міхась здымаў два невялічкія пакойчыкі — адзін для сябе і адзін для нас (для мяне, Ганны і Грышы). Затым, недзе ў 1927–1928 гадах, пераехалі ў кватэру з 2-х пакояў на Савецкую вуліцу, дом, здаецца, 81. У Бабруйску мы ўсе трое вучыліся ў 1-й беларускай школе. І тады Грыша быў надзвычай актыўны. Яго выбіралі старшынёй вучкама, працаваў ён у сценгазеце і, памятаецца, з сябрамі выпускаў рукапісны літаратурны часопіс. Сярод сяброў быў яго тады і добра вядомы вам Барыс М-ч[2]. У час паміж школай і прызывам у Чырвоную Армію Грыша працаваў недзе на вёсцы загадчыкам хаты-чытальні.

Для Грышы стала вялікім ударам тое, што яму адмовілі ў прызыве ў армію. У яго адно вока было з дэфектам — вынік пападання каменем яшчэ ў час жыцця на чыгунцы ў будцы пуцявых абходчыкаў Лыньковых, што ў вёсцы Старое Сяло ў 10 км ад г. Рагачова. Дык ён дзеля таго, каб у армію ўсё ж прызвалі, паступіў на курсы марзістаў пры гарваенкамаце, якія паспяхова скончыў, затым па яго настойлівай просьбе яму зрабілі якуюсьці аперацыю (не на вачах). Пасля ўсяго гэтага яго ўсё ж у армію прызвалі. Служыў ён быццам бы ў Магілёве, на другім годзе службы быў бібліятэкарам, але наконт дакладнасці не ўпэўнены.

У 1931 г. я паступіў у Мінскі палітэхнікум сувязі (ён тады так называўся). У 1935 г. яго скончыў і недзе ў ліпені па пуцёўцы наркамата сувязі паехаў працаваць у далёкі Сталінабад (цяпер — Душанбе). З той пары мы сустракаліся толькі тады, калі я прыязджаў у адпачынак. Калі таджыкская піянерка Мамлакат Нахаігава пераўзышла рэкорд па ўборцы бавоўны (насуперак усім даўнім звычаям пачалі працаваць абедзвюма рукамі, а не адной, як раней) і была ўзнагароджана ордэнам Леніна і асабіста ад Сталіна атрымала залаты гадзіннік, Грыша вельмі зацікавіўся Таджыкістанам і прасіў у лістах

дасылаць яму падрадкоўнікі таджыкскіх вершаў. На жаль, я яшчэ не ведаў як след мову (хаця праходзіў так званую таджыкізацыю), і яго просьбаў не выканаў.

У час яго «выгнання» з рэдакцыі газеты «Камуніст» і ад’езду з Бабруйска мяне ў Беларусі не было. Помню, калі даведаўся пра гэтыя сумныя падзеі, я напісаў ліст у рэдакцыю «Комсомольской правды», у якім катэгарычна настойваў на крыштальнай сумленнасці, прыстойнасці і адданасці савецкай Радзіме майго брата Рыгора Лынькова і прасіў спагады і абароны ад цкавання. Думаю, гэты ліст нічога не памяняў, хіба што толькі падтрымаў Грышу, — я яму паведаміў пра гэты ліст. Дарэчы, у канцы 1937 года і мне давялося развітацца з камсамолам, мяне выключылі па сфальсіфікаванай і сшытай белымі ніткамі справе. У 1938 годзе аднавілі толькі фармальна, маёй асабовай справы, карткі нідзе не знайшлося. Гэта быў такі ліхі час, калі сёння і ўявіць не мог, што магло здарыцца заўтра.

У апошні раз мы бачыліся з Грышам 6 ці 7 сакавіка 1941 года. Я тады прыязджаў на месяц адпачываць у Беларусь з Ташкента. Там з 1940 года служыў у Чырвонай Арміі ў званні ваентэхніка 2-га рангу. Грыша жартам казаў: не рангу, а 2-га шпангоўта. Тады ж пабываў у вёсцы Станькаў у сястры Пелагеі Ціханаўны. Гэта непадалёк ад роднай будкі, у Рагачоўскім раёне Гомельскай вобласці. Затым у сястры Ганны Ціханаўны ў Паськавых Горках Старадарожскага раёна, яна там настаўнічала ў школе. Там, у Старадарожскім раёне, надзвычай адчувалася трывожнае перадваеннае становішча. Усё гаварыла, скажам як ёсць, што вось-вось пачнецца вайна.

У Мінску на кватэры Міхася, а Грышава кватэра была там жа, на другі бок лесвічнай пляцоўкі на 2-м паверсе дома на Кальварыі (было гэта, здаецца, 7 сакавіка 1941 г.), мы селі за стол — тры браты. Зайшла гаворка, дзе і калі сустрэнемся ў наступны раз. Міхась больш, як заўсёды, маўчаў, я сказаў, што сустрэнемся дзесьці ў Дэлі ці Бамбеі, а Грыша сказаў: «Не, сустрэнемся ў Ніццы». Але, на вялікае наша гора, мы больш не сустрэліся з Грышам, і нават ніхто не ведае, дзе ляжыць яго прах. <…>

1977 г.

Мікола СУРНАЧОЎ

Мікола (Мікалай Мікалаевіч) Сурначоў нарадзіўся восенню (па іншых звестках — у снежні) 1917 г. у в. Слабада Рагачоўскага раёна Гомельскай вобласці.

Закончыў сямігодку, вучыўся ў Гомельскім сельскагаспадарчым тэхнікуме. Атрымаўшы сярэднюю спецыяльную адукацыю, працаваў аграномам на Рагачоўшчыне. Потым перайшоў у райгазету «Камунар». З 1937 па 1939 г. вучыўся на літаратурным факультэце Гомельскага пединстытута. У 1939 г. перавёўся ў Мінскі педагагічны інстытут імя М. Горкага. Адначасова з вучобай працаваў у рэспубліканскіх газетах «Звязда» (1939–1940) і «Чырвоная змена» (1940–1941). З пачаткам вайны — на фронце. Ваяваў на Заходнім, Бранскім, Данскім, Паўднёва-Заходнім, 1-м Беларускім, Паўднёвым, 4-м Украінскім франтах. Удзельнічаў у абароне Каўказа, у баях пад Сталінградам, вызваляў родную Беларусь, а таксама Украіну, Румынію, Польшчу. Некалькі разоў быў цяжка паранены. Старшы лейтэнант, камандзір узвода М. Сурначоў загінуў у ноч з 19 на 20 красавіка 1945 г. у рукапашным баі на подступах да Берліна. Быў пахаваны ў брацкай магіле за 8 км ад Берлінскай акруговай дарогі. У 1948 г. яго прах

перанесены на брацкія могілкі у г. Бад-Фрэенвальдэ (Германія). На помніку прозвішча паэта пададзена як «Н. Н. Сурнамов».

Узнагароджаны ордэнам Чырвонай Зоркі і медалямі.

Упершыню выступіў у друку ў рагачоўскай раённай газеце «Камунар» (1933). У даваенны час яго нешматлікія творы надрукавалі газеты «Гомельская праўда», «Літаратура і мастацтва», «Чырвоная змена». Ваенная лірыка поўнасцю не ацалела, многія творы згублены ў баях і шпіталях. Найбольш славуты верш паэта часу вайны — балада «У стоптаным жыце», якая ўключалася ў шматлікія анталогіі і хрэстаматыі.

Творчая спадчына М. Сурначова сабрана ў зборніках «На сурмах баравых» (1946), «Барвовая зара» (1959), «Акопны спеў» (1986). Яго творы змяшчаліся у калектыўных кнігах «Мы іх не забудзем» (1949), «Крывёю сэрца» (1967), «На сцягу і ў сэрцы» (1982), «За цябе, Радзіма!» (1984), «Крыніцы» (1998) і інш. У Маскве ў перакладзе на рускую мову выйшаў паэтычны зборнік «Одна любовь» (1971). Пасмяротна М. Сурначоў узнагароджаны мемарыяльным медалём літаратурнага конкурсу імя М. Астроўскага, які ў 1967 г. праводзілі Саюз пісьменнікаў СССР і выдавецтва «Молодая гвардия».

Выступаў у друку з літаратурна-крытычнымі артыкуламі і рэцэнзіямі.

Паэзія

НАКАЗ

Песню звонкую Анэта
Разгубіла ў берагах.
Праплыла яна, як лета,
Разлілася па лугах.

«Ранкам чэрвеньскім пад дубам
Цалаваў мяне Лявон, —
Палымнелі мае губы,
Сэрца біла, нібы звон.

Люба нам было кахацца!
Дні міналі, быццам сон.
Але ў жніўні развітацца
Да мяне прыйшоў Лявон.

Сэрца к сэрцу прытулялі,
Сэрцы гутарку вялі,
Думы юныя крылялі,
Песняй-птушкаю плылі

Там, дзе сонца палыхае,
Шлё адтуль святло на дол,
Дзе вясёлка залатая
Абмываецца вадой.

Я Лявонку ключавою
Той вадзіцай абдала,
За сялібы ярыною
Ў пуць-дарогу правяла.

Цалавала, варкавала
І наказ такі дала:

Каб Радзіма красавала
Ад сяла і да сяла,

Каб злы вораг не сваволіў,
К нам не лез з па-за мяжы,
Наша шчасце, нашу долю
Пільна, любы, беражы».

1938 г.
Мінск

* * *

Зноў яны, драбнюткія сняжынкі,
Не сняжынкі, а пялёсткі вішань,
Замялі знаёмую сцяжынку,
На якую пагуляць я выйшаў.

Замялі, засыпалі — ні следу,
Любая, твайго не адшукаю.
І куды я ні іду, ні еду, —
Вецер зімні пра цябе спявае.

А чаму спявае?
Не згадаю.
Мабыць, і яго ты акрыліла,
Песню напявала ў ціхім гаю
І, як мне, галованьку ўскружыла.

* * *

Пра цябе не сніў і не гадаў,
Сваё сэрца праз цябе не мучыў,
А сустрэўся — і ў палон папаў,
Хоць жыццём к няволі не прывучан.

Мне здалося, што такіх, як ты,
Сонца век яшчэ не грэла,
Пра такіх на скрыпках залатых
Песняй толькі марыла капела.

Скажуць: гэта выдумка мая.
Можа, так, — не думаю пярэчыць.
Я ж таксама не супроць праяў
Слабасці у сэрцы чалавечым.

Пра цябе, адзіную маю,
Раскажу я ўсё барвовым зорам.
Гай папросіць, — гаю прапяю,
Бор захоча, — не адмоўлю бору.

Цішыня. Замёр маёвы шум,
Шум вясны і гаманлівых сёлаў.
Смешна неяк: год цябе нашу
Ў самым сэрцы без твайго дазволу.

1940 г.

БАРВОВАЯ ЗАРА

Вот и кончилось детство, Коля.
А. Суркоў

Лясная дарожка
Слядочак губляе:
То вынырне з елак,
То ў лозы знікае,

То выгнецца спінкай,
То ўся ўстрапянецца —
З заросшай лагчыны
На ўзгорак імкнецца.

На ўзгорку рабіна
Махае галоўкай,
Рабіну наведаў
Чаканы салоўка.

Шуміць таямніча,
Нібы ёй вядома,
Куды мяне клічаш,
Барвовая, з дому.

*

Аддаў бы многае, каб толькі
Сказаў мне прадапошні гром,
Аб кім спяваеш ранкам золкім,
Смуткуеш познім вечарком.

Каго вачыма сустракаеш,
Каго вітаеш праз акно,
Прад кім нясмела рассыпаеш
Усмешак дарагіх зярно.

*

Сняжынкі кволыя ляталі,
На лоб, на вусны ападалі,
Я ім зайздросціў,
А пасмеў бы, —
Сваім цяплом
Цябе сагрэў бы.

*

Табою ўсё тут заварожана:
І падужэўшыя дубкі,
І сад з прысадамі прыгожымі
На беразе крутой ракі,

І патануўшы за курганамі
Паводкай зрушаны паром,
І нават ў вершы закаханае
Маіх надзей і дум пяро.

А ты? Цябе няма,
І горыч
Спадае кропелькамі рос.
...З дубамі пра цябе гаворачы,
Мне стала горасна да слёз.

*

Стаў бы стромкаю сасонкай,
Прашумеў бы над табою,
Калі раніцаю звонкай
Крочыш к рэчцы ярыною.

Мо на стан мой на сасновы
Ўскінула б ты вочы-зоры
Ясныя, як дзень маёвы,
Сінія, нібы азёры.

1940 г.
Мінск

НА РОСТАНІ

Гадзіну горнымі наростамі
Хадзіў і не абдумваў толкам,
Што, стоячы з табой на ростані,
Цябе пакрыўджу словам колкім.

Відаць, слядамі неглыбокімі
Даўнейшай дружбы шлях адзначан,
Калі суседзямі далёкімі
Становімся пасля няўдачы.

А крыўдна!
З тонкаю вяршыняю,
Падмытая з бакоў дажджамі,
Скала махае шапкай сіняю,
Навечна стаўшы паміж намі.

1941 г.
Пяцігорск

У СТОПТАНЫМ ЖЫЦЕ

Ніколі не ехаць
Хлапцу маладому
Да роднага гаю,
Да блізкага дому.

Над ім асыпаюцца
Слуцкія краскі,
Абсмалены колас
Схіліўся да каскі.

Ляжыць ён, як віцязь,
У стоптаным жыце.
Маці спаткаеце —
Ёй не кажыце...

1941 г.
Заходні фронт

* * *

Ты мне патрэбна, як глебе вада,
Як мараку пах салёнага мора.
Клікнуць? — Не змогуць вятры перадаць.
Плакаць наўзрыд? —
Прад бярозкамі сорам.

Казку прыдумваць? — Не выйдзе на лад.
Песню складаць? — Не складаецца песня.
Сон, бы рукою, з павекаў зняла, —
Мусіў я ночы прастойваць ля весніц.

Думаў:
Цяжкая дарога баёў
Казку юнацкага сэрца прыглушыць,
Можа, яе каля родных гаёў
Куля праніжа ці бомба прыдушыць.

Думкі плывуць і плывуць валакном
Зноўку туды, ў маю родную вёску, —
Бразне галінкай бярозка ў акно,
Як на цябе, я гляджу на бярозку.

1941 г.

* * *

Старонка мая, у смутку
Ты сына свайго не кляні!
Мне ў кожным лясным закутку
Сняцца твае кляны,

Хваёвыя пералескі,
Кветак мядзвяны пах,

Узняўшыя снег пралескі
Як зараз стаяць у вачах.

Ці ноччу лаўлю над гаем
Мігценне высокіх зор,
Ці звонка ўвесь дзень махаю
Касой, аж гамоніць бор,

Ці трактарам ля узрэчча
Тарфянікі варушу,
Ці песняй прыйсці на сустрэчу
Дзяўчынку сваю прашу.

Старонка мая, з дакорам
Ты сына свайго не кляні!
Мы пройдзем любімым борам,
Здабудзем твае кляны,

Хваёвыя пералескі,
Кветак мядзвяны пах.
Узняўшыя снег пралескі
Усцелюць прад намі шлях.

Бранскі фронт

МЕСЯЦ ЗНІЗІЎСЯ...

Месяц знізіўся, лёг за карчы,
Бор ад інею быццам сівы,
Не спыняйся, у твар сячы,
Нашай поўначы люты сівер!

Біся шротам, зганяй у склеп,
Чорным дымам выкурвай зрэнкі,
Каб злы вораг зусім аслеп
І яго след замёўся навекі!

Каб чужацкіх вачэй агні
Пранасіліся, гаснучы, міма.
Не шкадуй іх, мятлой гані
Ад пpастораў маёй Радзімы!

Замятай ім шляхі, масты,
Беларускіх раўнін завея.

Месяц ранены знік у кусты,
А буран у палях шалее.

1941 г.
Заходні фронт

ПАШТОЎКА

Калі змаўкаюць мінамёты
І цішыня атуліць лог,
Я дастаю паштоўку, што ты
Прыслала з бацькаўскіх дарог.

Размыта ўся дажджамі марка,
Злінялі словы ад вады,
Але ж у слове кожным ярка
Цябе я бачу праз гады.

Вось ты праходзіш полем роўным,
І аддае табе паклон
Высокі, вечна неспакойны,
Зялёны прыдарожны клён.

Ты на зямлі асірацелай,
На папялішчах родных сёл
Ідзеш-брыдзеш хадой нясмелай,
І слёзы сыплюцца на дол.

Але я зараз добра знаю:
Мы звернем край свой у баю.
Таму сябрам штодня чытаю
Паштоўку блеклую тваю.

1941 г.
Бранскі фронт

СЛОВЫ ПОМСТЫ

Ты стаптаў нашчэнт мае сады,
Папаліў, развеяў гарады,
Наша шчасце — наш калгасны дом
Затапіў ты горкім палыном.

Я табе спакою, гад, не дам, —
Чорнай кроўю ты адкажаш нам!

Ты маю зямлю асіраціў,
Пакляваў зярняты нашых ніў,
Патравіў пракосы нашых траў,
Ты маю сям'ю ў палон забраў.

Я табе спакою, гад, не дам, —
Кроўю сэрца ты адкажаш нам!

Ты хацеў, каб для гайні тваёй
Хлеб радзіў і гай звінеў пчалой,
Білі рыбай рэкі ў берагі,
Сенажаці складаліся ў стагі...

Я табе спакою, гад, не дам, —
Сваім прахам ты адкажаш нам!

Ты жадаў, каб пёк табе пірог,
Тваіх тлустых бугаёў бярог,
Каб аддаў усё табе, што меў,
І хадзіў закуты у ярме.

Я табе спакою, гад, не дам, —
Чорнай кроўю ты адкажаш нам!

1942 г.

* * *

Як неба рассякла ракета
Узмахам вогненнай дугі,
І над прыціхшым сельсаветам
Узвіўся раптам залп, другі,

І ў дружбе не маглі адмовіць
Сто дальнабойных за мастом,
І стаў атаку славасловіць
«Кацюшы» нашай рускі гром,

І на асвечанай лагчыне
Пайшоў па стоптаным аўсе
На выручку сваёй айчыне
Строй важкіх танкаў пакрысе,

І «ястрабкі», што мужна летась
Над Свіслаччу трымалі бой,
Сабой прыкрылі поле гэта
Усё трывалаю бранёй, —

Ускінуўшы штыкі, пяхота
Пайшла на прыступ, як вясной
Ідзе на штурм рачная слота,
Ўраз крыгі крышачы сабой.

Паспрабуй загадай спыніцца:
І, быццам вал стаў нем і глух,
Пакуль надзейна сэрцу біцца,
Жыцця струменьчык не патух.

Яна, дзе крокам,
Дзе трушочкам,
Дзе проста цераз рэчку ўброд,
Дрыгвой ці высахшым пясочкам
Упэўнена ідзе ўпярод.

І, можа быць, наш шлях не просты
І абарвецца тут парой,
Але мы горад той, дзе рос ты,
Дзе ты кахаў, таварыш мой,

Той горад, дзе з табой кахалі,
Дзе мы раслі, таварыш мой,
Хоць жарка нам было, — не здалі
І, вер, ніколі не здамо.

17 кастрычніка 1942 г.

* * *

Ён не хацеў здавацца нам,
Гранатай біў браню і потым
Бег напрамкі к чужым гаям
І ледзь не захлынуўся потам.

Шляхі яго не павялі,
Не захаваў пад лісце доннік.
Яму заслужаны разлік
Прынёс на піцы рускі коннік.

Другія за кусок зямлі
Тры дні трымаліся заўзята,
Тут ярасна тры дні гулі
Над імі нашыя гарматы.

Яшчэ адзін быў. Ён за ўсіх
Не пажадаў адказваць чэсна.
Рашыў паміж кустоў чужых
Схавацца ўпотай пад арэшняй.

Над ім прайшоў шрапнельны град.
Ён паў, накрыты чорнай пенай,
Чупрынай рудай да гармат,
Нагамі ў выцвілае сена.

1942 г.

* * *

Ні шчыры мароз, ні сівыя бураны
Не спыняць мяне. Я праз горыч і смерць
Прыйду да цябе ў ціхі ліпеньскі ранак
У вочы паблеклыя паглядзець.

Як колісь, у шыбы пастукаю зрэдку
І, покуль у хатцы агеньчык мігне,
Глядзець буду моўчкі, як мук тваіх сведку —
Каліну да долу чырвоную гне.

Тут, маці мая, я тваімі вачыма
На свет пазіраць навучыўся з сяла,
Тут потым, узяўшы за рукі, айчына
Мяне па шляхах у жыццё павяла.

З пары той са мною здружылась старонка,
Любіць навучыла ніў родных напеў,
Тут я палюбіў нашых пушчаў гамонку
І голасна ў іх на жалейцы запеў.

Хоць поле радзімы засохла, як камень,
Зганьбована ворагам, змокла ў крыві,
Прынікну ад крыўды сухімі губамі
Да глебы прыбітай, да сосен крывых.

І хоць яна сёння закута, забіта,
Бярозавы сок яе грудзі заліў, —
Я, зведаўшы горычы, устаўшы з нябыту,
Сваёю бы кроўю яе ажывіў.

1942 г.

ПРЫСЯГА Ў АКОПАХ

Радзіма!
Далёкія нівы без краю,
І ластавак гнёзды над хатай маёй...
Не знаю, калі цябе зноўку спаткаю,
Калі я тваёю прайду ярыной.

А толькі гадаць нам
Аб гэтым не трэба.
Не час.
Паглядзі, па-над Волгаю дым.
Гарматнымі громамі поўніцца неба,
І бомбы равуць над акопам маім.

Няхай жа лютуе варожая зграя
І бомбамі рвецца дыван ціхіх траў.
Я губы ад гневу калёнага сцяў
І сэрцам, Радзіма, табе прысягаю.

У стэпе палынным,
У небе крылатым
Мы будзем знішчаць іх няшчадней і злей,
Каб сцежкі-дарожкі да роднае хаты
Ніколі ў жыцці не знайшоў
Ліхадзей.

1942 г.
Данскі фронт

ПАХОДНАЯ

Нам яшчэ, магчыма, давядзецца
Піць ваду балотную з канаў,

І не хутка мірна усміхнецца
Рог вясёлкі паміж росных траў.

Нам, магчыма, лёс насуліць многа
Непрадбачных і звычайных спраў,
Баявую не адну дарогу,
На якой смерць часта сустракаў,

На якой не зацвіце маліна,
Кветкі сохнуць, стогнуць крумкачы
І, як здань, зямлі маёй дзяўчына
Плача горка, косы ірвучы.

Паўднёвы фронт

* * *

Штодзень вялі мяне шляхі
З краю ў край жаданы,
Ад старай дзедаўскай страхі
Да мазанак гліняных,

Ад зацвітаўшых паплавоў
Да выкашаных ніваў, —
І ўсюды я, як свой, ішоў,
Вясёлы і шчаслівы.

То я на Волзе з-пад вясла
Раскідваў смех дзявочы,
То мне Кахетыя нясла
Віно і мёд ахвоча.

Дзе вінаград да глебы звіс
І шэпча таямніча,
Нясла мне, хвораму, кумыс
Чарнявая калмычка.

То на уральскі краявід
Не мог я надзівіцца,
То плакала прад мной наўзрыд
Палтаўская крыніца.

Казачка цёплым каймаком
Гасцінна частавала,

Бялюткі расчыняла дом,
Як сына абдымала.

І толькі б дзе ні ваяваў,
Дзе б ні быў у траншэі,
Такіх, як на радзіме, траў,
Такіх густых завеяў,

Такіх світанняў і крыніц,
Крутых віроў, палонак,
Такіх, як нашы, зараніц,
Як на Сажы сасонак, —

Я не знайшоў, як ні хацеў
Знайсці ў другой мясціне.
І доўга мой акопны спеў
Журыўся па айчыне.

1-шы Беларускі фронт

НОВЫ МОСТ

Як колісь, гонячыся хваляй
За параходамі наўсцяж,
Ізноў ты, вецер, з сіняй далі
Палошчаш апусцелы пляж.

Кідаешся, як вал, на піхты,
На залатыя каштаны.
Не гні дадолу ў гневе іх ты,
Хай дачакаюцца вясны.

Вясна цяпер не за гарамі, —
Ты бачыш, за Дняпро, наўпрост,
Шляхі пракладваем штыкамі
І пад агнём наводзім мост.

Той мост лёг на маю радзіму,
І чую, бачу я праз стэп,
Як каласіцца шнур азімых,
Як налівае важкі хлеб.

1943 г.
4-ты Украінскі фронт

ЛІСТ ДА МАЦІ

Ля хаціны тваёй сасновай
Скрозь байцы ў шынялях, бушлатах,
Маці!
Стрэнь іх там добрым словам,
Пачастуй, чым наш край багаты.

Ведай, родная маці, —
Дзеці
Пакідаюць свае дубровы,
Сенам пахнучыя павеці,
Водар пасек сваіх ліпнёвых,

Недаспелую канюшыну,
І жыты, як чарот, густыя,
І адзіную ў свеце дзяўчыну,
І юнацтва сны залатыя.

Можа стацца,
Ад кулі злое
Злягуць многія ў час атакі,
На акопах, на буераках
Адцвіце іх жыццё маладое.

Ты прыкрый іх павекі,
Мятай
Усцялі іх магілы-курганы
І паплач, як над сынам чаканым,
Майскай раніцай сіняватай.

1943 г.
Запарожжа

* * *

Што пісаць і чым парадаваць,
Не прыдумаю, павер,
Я тваімі жыў парадамі,
За цябе іду цяпер.

За цябе, што сінім ранкам
Затаілася ў ляску,

Што губляе на світанку
Слёзы на сухім пяску.

Я лічу іх; дожджык колькі
Кіне кропель на раллю,
Твае вочы сёння столькі
Слёз сярэбраных пральюць.

А дарма. З чужацкай куляю
Куляй спрэчку я вяду
І з табою, як з матуляю,
Стрэцца цераз Сож прыйду.

І, магчыма, ў той жа хаце,
Да якой мне шлях трымаць,
Ты, каханая, як маці,
Можаш госця не пазнаць.

А ні целам, ні душою
Не пакрыўджуся зусім,
На парозе прад табою
Стаўшы з ранцам франтавым.

1943 г.

РОЗДУМ

І цішыня, і стогн глухі,
І сэрца ачарсцвела быццам,
І хочацца на грунт сухі,
Нібы на ложак, апусціцца.

Мацнее бой, і ты з штыком
Ідзеш наўпрост да перамогі,
І, можа быць, сустрэне дом
Пасля вайны зусім нямногіх.

І, можа, я, як ветэран,
Паду на жоўклыя пракосы
І да маіх гаручых ран
Нахіляцца спагадна лозы.

Не гэта нас турбуе! — Што ж?
Без перамогі свет не міл мне.

Калі не я, жыць будзе ўсё ж
Зямля, што нас з табой ўзрасціла.

4-ты Украінскі фронт

СМАГА

Іншы раз брыдзеш сваёй пуцінай,
Перасохне ў горле — проста страх,
І здаецца, хоць прайшла б жанчына
З вёдрамі паўнюткімі ў руках.

Ледзь падумаў, — як з вачэй дрымота
Адлятае, ў сэрцы халадок,
Дзе падзенецца тады спякота, —
Зноўку мераеш за крокам крок.

Так і сёння, — як іду ў атаку,
Аж гарыць зямелька прада мной.
Ўспомню, краю, пра цябе, дружака,
І тады ахвотней мкнуся ў бой.

Так, магчыма, пройдзе колькі сутак,
І глядзіш — на бацькаўскай зямлі
Знойдзем той з крынічынай закутак,
Дзе зноў зможам смагу уталіць.

1943 г.

ЗЯМЛЯНКА

Да франтавой маёй хаціны
Ісці нядоўга. На бугры,
Сярод жытнёвай зеляніны,
Яна стаілася ў нары.

Страхі няма. Замест столі
З бярвення зроблены накат,
Ды куча заімшэлых голляў,
Пакладзеных паверх няўлад.

На сценцы дзве ці тры бусолі
Ды томік Блока ў шынялі,

Як бы не існавала болей
Другіх паэтаў на зямлі.

У гліне высечаны сцены,
Пячурка зроблена штыком, —
Вось мой прытулак летуценны,
Мой франтавы надзейны дом.

Яго зімой снягі ўсцілалі,
Вясной дажджы мачылі дах,
Яго шрапнеллю засыпалі
Гарматы ўдзень і па начах.

І часта зранку мінамёты
Ўзрывалі зроблены насціл.
Крышылі, як арэхі, дзоты, —
На дом мой не ставала сіл.

Абвеяны ён ветрам польным,
Абсушан сонейкам удзень,
Пад небам франтавым прывольным
Не раз туліў нас у бядзе.

І хоць з прывычкі неахвота, —
Час развітання блізка ўсё ж,
І будаваць другі нас потым
Пакліча па-суседску Сож.

Калі часіне той збывацца,
Гадаць не будзем, але мы
Не думаем вось тут, прызнацца,
Сядзець, чакаючы зімы.

1943 г.

* * *

Стаіць над попелам хаціны,
Пілотку зняўшы з галавы.
Сяло ў жалезнай павуціне,
А ў сінім небе журавы.

А ў сэрцы?
Хіба ў сэрца глянеш,
Як у крыніцу ля сяла?

Маўчаць, стаіўшыся, сяляне,
Дзе вёска некалі была,

Дым рассцілаецца атрутны,
Агонь грызе галлё ракіт...
А сэрца?
Сэрца ў гневе лютым!
А ў сінім небе?
«Ястрабкі».

1944 г.

* * *

Вея кідаецца, кружыць,
Я ж нясу, як падарунак,
Міма смерці, міма сцюжы
Твой апошні пацалунак.

Кулямёты на паляне
Заліваюцца і стынуць.
Ой, як цяжка на майдане
Галаву ў кустах пакінуць.

І нялёгка ў лютай сцюжы
Стаць скалою і на зорцы,
Калі побач кулі кружаць,
Бачыць, як на гімнасцёрцы
Зацвітаюць ружы.

Зацвітаюць, сілы таюць,
Ты ж кідаешся з гранатай.
Старана мая лясная,
Ночка цёмная, густая,
Ой, нялёгак шлях салдата!

Ўспамяніце ж вы, з якімі
Мы не бачымся гадамі,
Нас хоць снамі залатымі,
Ўспамяніце і сваімі
Дакраніцеся губамі.

1944 г.

ВЯСЕЛЛЕ

У садах яшчэ ліст не жаўцеў,
Дацвіталі яшчэ журавіны,
І даносіўся звонкі спеў
На ячменным кліну дзяўчыны.

І дзядзькі атаву граблі,
Як у жніўні, гулі касаркі.
А сваты палямі ішлі
З жаніхом да вядомай свінаркі.

Рваў пялёсткі з рамашкі жаніх
І казаў сабе:
«Любіць, не любіць,
Ці да сэрца мяне прыгалубіць,
Ці мо к д’яблу з сватамі пашле...»

Як на свята, ў сяле,
Заліваўся заслужаны бубен.
Так ішлі яны грэчкай, праз лубін,
Пад каштанамі...
Між прысад
Ехаў карны атрад.

Што ж марудна ты рос, жаніх?
Засядзелася ў дзеўках нявеста,
Дачакаўся гасцей чужых
Ды нязваных, з-за Брэста.

Цесен стаў табе родны дом,
Непрыветлівай цешча.
— Гэй, жаніх!
— Я — жаніх.
— На паром!..
Нёс асіннікам пошчак.

Не прыйдзецца, браткі, выпіваць, —
Упіліся слязамі...
А сяло?
А сяло не пазнаць:
Іскраў замець.

Дзе вяселле, шырокі круг,
Бубен дзе, дзе гармонік?

Як нявеста згубіла падруг?
Дзе стаеннікі-коні?

Запрагайце буланых, сівых,
Запрагайце!
Ад няпрошаных, ад чужых
Уцякайце!

— Гэй, жаніх!
Што ў журбе?
Ай, жаніх. Не глядзі, што не рана...
Жонкай стане вінтоўка табе,
А дружкамі сябры-партызаны.

Цешчай будзе зямлянка,
А цесць?..
І па ім сёння чарку выпіць,
Чуеш песні?
То плачуць дзесь.
А нявеста?

Вісіць на ліпе.
Чоран воран. Трава-мурава.
Ой, як гора мне сэрца цісне!
Дзе нявеста?
З пятлі галава
На дзявочыя грудзі вісне.

Цешча! Што ж ты?
Склікай музык!
З усяго, калі хочаш, свету.
Зяць, чаму ж ты не возьмеш смык,
Каб суцешыць кабету?

Хіба злая?
Не можа быць.
Мо сварлівая, кажуць людзі?
А жаніх пад ліпай стаіць,
Жаніх шэпча:
«Вяселле будзе...»

Сабірайце мужчын у сяле,
Па ваколіцах вестку шліце!
Мы вяселле зробім як след,
Збор у жыце!

І бярыце з сабой нажы,
Стрэльбы, хлопцы, не жонак бярыце…
Гэй! Гэй!
Збор у жыце!

1944 г.
Мінск

ДУМА ПРА КАЗАКА ЧУБАТАГА

Цемень.
Аб сонцы не варта марыць.
Сонца расстралялі гарматы.
І на пустых, на размытых выжарах
Енк ледзь чутны:
«Ой, маты, маты!»

І зноў цішыня.
І зноў гарматы.
Верас абвуглены нелітасціва.
І стаіць над ім казак Чубаты,
А перад ім старэнькая маты.
«Маты, маты! Шчасліва!»

А ў небе ніводнай зоркі.
Час горкі.
Лёс горкі.
І садзіцца казак на гнядога.
«Ой, імчыся віхрам, нябога,
Шлях дабудзь да роднае хаты,
Чуеш, плача на скрыжаванні маты.

Стэп бяскрайні пад Запарожжам
Пачарнеў ад сілы варожай», —
Так сказаў сябрам казак Чубаты.
І тады выглянулі ў небе зоркі,
І месяц усплыў з-за горкі,
І бліснулі шаблі сталёвай лускою,
І крыкнуў Чубаты:
«За мною!»

І як падаў казак, — плакалі травы,
Жалкаваў з вадою ў завадзях явар,
А як падалі немцы, —

Палын гаркавы
Вырастаў над імі сцяной густою.

І калі радзіма лягла за Чубатым
І ён убачыў сваю хаціну,
Сказаў Чубаты:
«Ой, маты, маты,
І ты, Чырвона Ўкраіна...»

І ўпаў як сноп,
Рослы сноп пшаніцы,
А прад ім гаі, нівы палі ніцам.

Яго слава ў бой
Ходзіць з хвілі той.

1944 г.

ЗАПАВЕТ САЛДАТА

Я не ведаю, дзе праляглі яны,
Сцежкі тыя,
Па якіх мне ісці з вайны.
Ці ўзышло тое дрэўца,
Што першым здалёк
Накіруе на мяне свой зялёны зрок,

І як зваць тую рэчку
Між лясоў, асакі-кусачкі,
Дзе мяне не пазнаюць
Балот маіх дзікія качкі.

І цікава,
Хто сустрэне мяне ля знаёмай дубравы
І пакажа:
«Твой дом далёка,
Спяшайся, спяшайся, салдат,
Да сваіх, цяпер вольных хат!»

Шмат каму не пазнаць гэтай радасці,
Хто пахован намі ў жоўтых курганах
І хто сёння к Адэсе рад ісці
І, як скошаны, падзе ў туманах.

Можа, й мне так жыццём наканована —
Не баяцца ні куль, ні мін,
Ад прыволжскіх ісці раўнін
Да Дуная, што ў путы закованы,

А праз хвілю ў ціхі Дунай
Пасці мо ад рукі варожай.
Таварыш!
Мяне пахавай,
Акружы мой курган агароджай.

А пасля перамогі вазьмі мой прах,
Пранясі праз рэкі і горы,
Гарадамі, пасёлкамі,
Пад дажджамі, вясёлкамі
На маёй Беларусі прасторы!

1944 г.

СОН

Мне сёння сніліся суніцы,
Сцяжынка праз густы хмызняк
І дзераза, што хутка віцца
Пачне ў імхах і так і сяк.

І луг мурожны, і прысады
Вакол Варшаўскае шашы
Шапталі мне: «Цябе мы рады
Сустрэць ад шчырае душы».

І так заўжды перад вачыма:
Густы хмызняк, разбег дарог...
Такою я цябе, Радзіма,
У дні суровыя збярог.

1944 г.
Румынія

З РУМЫНСКІХ ЭЦЮДАЎ

*

Апошняя мазанка
Пусціла апошні дымок.
Стаіць румын ля мазанкі,
Стаіць — не ступіць крок.
А вецер рве за крыссе
Прадымлены армяк.
Румын невясёлы —
Румын ад слёз размяк...
Не нам карміцца слёзным хлебам!
Нам свой, рускі, несці не хапае рук.
Падае баец кусок хлеба
І важна кажа: — Еш, хлапчук!

*

Дванаццаць немцаў
Зачапілі за бугарок руды
Сто дваццаць румынаў і загадалі:
— Страляй!..
І радзяцца румыны,
Як з гэтае бяды
Хутчэй уцячы,
Каб не трапіць у рай.

Як уцячы?
Крычы не крычы —
Глядзяць у румынскія спіны
Нямецкіх кулямётаў лычы.

А Прут пеніць,
Крышыць крыгі,
І праз стынь яго я ўдаль крычу:
— Мы прыйшлі к табе, радзіма мамалыгі,
Знішчыць берлінскую саранчу!

Уставай, Румынія, з попелу, галечы.
Усміхніся шчыра, шэрае сяло.
Мы да вас часова —
Выпроствай плечы,
Бяры ў рукі новае святло!

1944 г.

ЛІСТЫ

28 жніўня 1942 г.

Дарагі дружа!

Сёння прыехаў «дадому». Гляджу — два лісты: ад цябе і Алеся [наш былы аднакурснік па Гомельскім педінстытуце. — *П. П.*[1]]. Абодва вырашылі разведаць, і добра, што гэта зрабілі. Даўно не бачыліся, вестак адзін ад другога не мелі, а вось узяўся пісаць ліст — і не ведаю, аб чым расказваць. Надта ўжо многа давялося перажыць. Аб гэтым «ні ў песнях, ні ў вершах, ні проста так расказаць» (М. Ціханаў).

Разумееш — знаходжуся на пляжы. Якраз у гэты дзень адкрыццё Мінскага штучнага возера. Сюды павінна прыехаць мая дзяўчынка, раптам вестка: вайна. Еду ў горад. Усе ўстрывожаны, на вуліцах сцягі. Дзесьці ў Маскве каля мікрафона арудуе мой цёзка Мік. Асееў. Горад не пазнаць. Над ім самалёты. Гартанныя гудкі сірэн. Каля Дома пісьменніка ўзнервавана пахаджваюць А. Кучар, К. Крапіва і другія. Мая дзяўчынка ў роспачы. Яе сястра працавала на нямецкай граніцы. Супакойваю яе і маці. Ідзём глядзець «На дне» ў пастаноўцы МХАТа. Праз дзень усё пайшло хадуном. Разбудзіла мяне бамбёжка. Бягу ў рэдакцыю. У горадзе пажар. Гарыць дом на Інтэрнацыянальнай. Адкуль ні вазьміся — гомельскі лірык Кастусь Кірэенка. З кнігай вершаў. Выпіць не давялося: нідзе не дастаў віна.

Пішу патрыятычныя вершы. Ноччу дзяжуру ў рэдакцыі. Раніцай мяне аглушыла ад разрыву бомбы. Яна ўпала на пляцы Волі, якраз насупраць рэдакцыі маёй газеты. Заходжу ў рэдакцыю. Усе пазіраюць на мяне, як на нябожчыка. Ірынка (так звалі нашу адзіную жанчыну літработніцу, прыгожую і прывабную) падыходзіць і запрашае закурыць. Пазірае таемна-трывожна.

Глухата праходзіць. Вось на горад налятае мноства самалётаў. Разбіт трамвай, электрастанцыя, папсаван Дом урада, гарыць квартал за пляцам Волі каля Свіслачы. Вось захапіўся дом Янкі Купалы. Ён, гаспадар, у гэты час быў у Вільні.

Бягу да сваёй дзяўчынкі. Маці сустракае плачам. «Яна, — гаворыць пра дачку, — у шпіталі. Асколак пераламаў ёй руку». Так пасялілася ў маім сэрцы трагедыя. Чэрствым яно зрабілася і моцным, як ніколі. Сцяўшы зубы, я гатоў быў пераносіць усё і ні перад чым не схіліць галавы.

Адзінае рашэнне — ісці ў Чырвоную Армію. Наведваю сваю дзяўчынку. Прыношу ёй «мішак». Вечарам эвакуіруюся з горада з яе маці. Горад палае. Каля Дома пісьменніка П. Глебка з жонкай. З вуліцы Энгельса снапы іскраў. Вось-вось загарыцца Дом пісьменніка. Мяне затрымліваюць: дакументы мае амаль усе згарэлі. Выратоўвае П. Глебка.

У рэдакцыі вецер свішча. Бяру некалькі кніжак са свайго стала, курава і пакідаю (не думаючы, што надоўга) рэдакцыю. Толькі назаўтра я выйшаў з горада. Гэта было позна вечарам. Ад Мінска засталіся адны ўспаміны. Крыўдна стала да болю, калі глянуў я на яго, адышоўшы кіламетраў дваццаць. Вялізны слуп дыму ўзвышаўся пад маім любімым горадам. І тады чамусьці прыпомніліся радкі М. Асеева:

Свежая, сырая,
Злая моя жизнь,
Ветром раздираемая,
Вейся и кружись.

Ішоў са мной М. Аўрамчык. Памятаеш, як яго верш «Жураўлі» Я. Колас назваў класічным? Брыдзём дарогай. Пачынае пікіраваць фашысцкі самалёт, а мы ідзём у жыта і давай чытаць М. Багдановіча, А. Куляшова, П. Броўку. Чамусьці яны аказаліся пад рукамі, і, каб не сумна было ў дарозе, мы захапілі іх з сабой.

Ірынку я бачыў апошні раз 24 чэрвеня. Закурылі. Яна неяк самотна паглядзела мне ў вочы. Сказала, што не ведае, як быць з бацькамі, куды іх падзець. Але чым я мог дапамагчы яе гору? Трэба было ратаваць сваю параненую дзяўчынку. Так і не сустрэліся мы потым. На шашы забіты коні, людзі, парваны правады. Моўчкі хістаюцца прыціхлыя жыты. Вось каля дарогі труп юнака-чырвонаармейца. І так нараджаецца першы верш Айчыннай вайны:

Не вярнуцца ніколі
Хлапцу маладому
К заросшаму мохам

Забытаму дому.

Над ім асыпаюцца
Слуцкія краскі,
Абсмалены колас
Схіліўся да каскі.

Ляжыць ён, забіты,
У стоптаным жыце.
Маці спаткаеце —
Ёй не кажыце...

Аўрамчыку ён падабаўся, а мне не. Здавалася, што няма сардэчнасці, што не тое, няма сапраўднай цеплыні. І толькі цяпер я ў гэтым кірунку дасягнуў. Вось вытрымка з аднаго сёлетнега верша:

Старонка мая, у смутку
Ты сына свайго не кляні!
Мне ў кожным лясным закутку
Сняцца твае кляны,

Хваёвыя пералескі,
Кветак мядзвяны пах,
Узняўшыя снег пралескі
Як зараз стаяць у вачах.

Гэта напісана ўжо ў акопе, у адказ на боль за пакінутыя гарады і вёскі, за нашу жытнёвую Беларусь.

Развітаўся з Аўрамчыкам у Бабруйску. Сам паехаў да Магілёва. Там працаваў у «Звяздзе», а потым пайшоў у Чырвоную Армію. Праводзіла сястра. Развіталіся — сам ведаеш, як развітваюцца ў такі момант. З таго часу я не маю ніякіх вестак пра сваю сям'ю, сваіх блізкіх і родных.

Доўгі шлях прыйшлося прайсці. Дзе толькі не пабываў: і на Урале, і ў Казахстане, і, нарэшце, у Маскве. Быў разведчыкам. Цяпер прысвоілі званне малодшага палітрука. Жыву не дрэнна. Пішу амаль кожны дзень вершы. Падробней аб усім потым. Рад вельмі, што знайшліся ты і Алесь. Верш твой у газеце чытаў. Прабач, што адказваю са спазненнем. Чакаю падрабязнага ліста. Ці ведаеш, дзе штаб беларускіх пісьменнікаў? Як жывеш? Як маешся? Ці многа напісаў? Дай мой адрас сваім сябрам на ўсякі выпадак. Няхай яны мне пішуць. Адказу чакаю з нецярпеннем. Пацiскаю руку.

P. S. Хавай лісты, можа, калі-небудзь дасі маім родным па-

чытаць. Усё можа здарыцца.

20 верасня 1942 г.

Дарагі сябар!

Пісьмо выслаў, але яно вярнулася назад. Цяпер я далёка ад тых мясцін, адкуль пісаў апошні раз. Тут адбываюцца вялікія падзеі. Толькі зараз я ўбачыў сапраўдную вайну.

Не ведаю, ці давядзецца калі ўбачыцца, але памятай, што ты не забудзеш паведаміць маім родным што-кольвечы. Іх адрас: БССР, Гомельская вобл., Журавіцкі р-н, Свержанскі с/с, в. Слабада, Сурначову Мік. Яфімавічу. Беражы гэты адрас. Пасяброўску абдымаю. Спадзяюся, што хто-небудзь з нас пабывае ў родных мясцінах. Беларусь будзе савецкай!

Мікалай.

17 кастрычніка 1942 г.

Дарагі Паўлюк!

Шчыра дзякую за ліст, за беларускую газету. [Маецца на ўвазе газета «Савецкая Беларусь» і літаратурны дадатак да яе — газета-плакат «Раздавім фашысцкую гадзіну». Іх мне прыслаў на Бранскі фронт з Масквы Кузьма Чорны. — *П. П.*] Яна пазнаёміла мяне з творамі нашых карыфеяў паэтычнага слова. Надта хацеў прачытаць «Песню аб Радзіме» нашага беларускага Крылова — Кандрата Крапівы. Верш Я. Коласа крануў мяне да слёз. Хто б мог падумаць, што гэты дзядуля зможа напісаць такі верш. Падобныя рэчы былі толькі пад сілу Лермантаву ў разгар яго паэтычнай дзейнасці.

На захад, на захад
Спяшайцеся, хмары,
Варожай крывёю
Заліце пажары.

Гэта ж гімн беларускага народа. Гэта выключны верш. Цяпер пра сябе. Цяжкія баі пакуль закончыліся. Нейкае зацішша, магчыма, перад бурай. Многа напісаў, у прыватнасці, некалькі балад, некалькі вершаў лірычных. Вось адзін з іх, з лірычных:

Як неба рассякла ракета
Узмахам вогненнай дугі

І над прыціхшым сельсаветам

Узвіўся раптам залп, другі,

І ў дружбе не маглі адмовіць
Сто дальнабойных за мастом,
І стаў атаку славасловіць
«Кацюшы» нашай рускі гром,

І на асвечанай лагчыне
Пайшоў па стоптаным аўсе
На выручку сваёй Айчыне
Строй важкіх танкаў пакрысе,

І «ястрабкі», што мужна летась
Над Свіслаччу трымалі бой,
Сабой прыкрылі пашню гэту
Усёй трывалаю бранёй, —

Ускінуўшы штыкі, пяхота
Пайшла па прыступ, як вясной
Ідзе на штурм рачная слота,
Ўраз крыгі крышачы сабой.

Паспрабуй загадай спыніцца:
І, быццам вал стаў нем і глух,
Пакуль надзейна сэрцу біцца,
Жыцця струменьчык не патух.

Яна, дзе крокам, дзе трушочкам,
Дзе проста цераз рэчку ўброд,
Дрыгвой ці высахшым пясочкам
Упэўнена ідзе ўпярод.

І, можа быць, наш шлях не просты
І абарвецца тут парой,
Але мы горад той, дзе рос ты,
Дзе ты кахаў, таварыш мой,

Той горад, дзе з табой кахалі,
Дзе мы раслі, таварыш мой,
Хоць жарка нам было, — не здалі
І, вер, ніколі не здамо.

Можна б было яшчэ перапісаць вершаў з гэтага цыкла, але трэба ехаць на агнявую. Няма часу, а ліст хочацца адаслаць своечасова. Другім разам больш напішу. Ці чытаў ты літстаронку ў «Чырвонай змене», дзе былі змешчаны твае вершы пад псеўданімам Паўлюк Дабруша? Удала ахрысціў ці не? [Маюцца на

ўвазе мае вершы, надрукаваныя ў «Чырвонай змене» вясной 1941 года. — *П. П.*] Прысылай свае вершы, і калі што-небудзь з беларускіх паэтаў ёсць — прысылай, звярну.

Моцна паціскаю руку.

Мікалай.

9 снежня 1942 г.

Дарагі Паўлюк!

Ад цябе атрымаў ілюстраваную газету і больш ні слова. Чаму ты не напісаў ліста? Алесь паведаміў мне пра Кірэенку. Я вельмі ўзрадаваўся, што яшчэ адзін гомельскі «курылка» жыў і штосьці творыць. Напішы мне яго адрас або адрас той газеты, дзе ён друкаваўся.

У нас тут немцы крэпка пішчаць. Усыпалі ім здорава. Беглі і скора яшчэ пабягуць як апантаныя.

Ці чытаеш ты «На разгром врага»? [Газета Бранскага фронту. — *П. П.*] Хелемскі па-ранейшаму актыўнічае? Чаму не шлеш сваіх вершаў? Як жывуць гамяльчане? Я — па-ранейшаму. Хварэў толькі здорава, а зараз усё ў парадку.

Мікалай.

13 студзеня 1943 г.

Дарагі Паўлюк!

Можа, пакрыўдзішся, што пішу паштоўку, даруй, часу ў абрэз, усё справы і справы. Увесь час у дарозе — ніяк не дагнаць немца. Стукнуць — і пабяжыць. Дзякую за ўласныя вершы. Добрыя радкі:

А як таму у вочы глянеш,
Хто край ад ворага спасе?

Сустракаюцца русізмы — «разрушэнне», трэба — «разбурэнне». Вельмі рад, што стаў ты пісаць смялей, паўней, радзей сустракаецца недапрацаваны радок.

Добры верш К. Кірэенкі. Многа пачуцця, напісаны ад душы, ёсць добрыя радкі. Прышлі што-небудзь з вершаў уласных. Я веру, што ў цябе ёсць яшчэ лепшыя.

Прывітанне сябрам! Пішы, не забывай. Прывітанне ад Дона і Данца.

Твой аднакашнік *Мікалай.*

31 снежня 1944 г.

Добры дзень, дружа!

Вельмі рад, што нарэшце знайшлі адзін аднаго. Ведай, Паўлюк, многа мне давялося перажыць. Сем з паловай месяцаў у шпіталі. Твой адрас і мноства напісаных у акопах вершаў загінула...

Я зараз таксама на Вісле. Хутка ўдарыць вялікі гром, і я буду ўдзельнікам. Па-ранейшаму на камандней рабоце. Займаюся артразведкай. Вершаў амаль не пішу. Няма часу. Ад цябе чакаю вялікага ліста.

Твой сябра *Мікалай*.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Мікола Аўрамчык

НЕДАСПЯВАНАЯ ПЕСНЯ

Кожны раз, калі я спыняюся ў Саюзе пісьменнікаў перад мемарыяльнай дошкай, на якой залатымі літарамі высечаны імёны тых, чые сэрцы згарэлі ў пажары ваеннага ліхалецця, мне здаецца, быццам бы перада мной не калонка знаёмых прозвішчаў, а шарэнга выстраеных людзей. І ўсе ў цывільнай вопратцы. Толькі адзін Іван Шапавалаў вылучаецца сярод іх сваёй вайсковай выпраўкай. Мне чамусьці ён прыгадваецца то ў цёмна-сіняй лётнай форме, то ў зялёнай фуражцы пагранічніка...

Ажываюць успаміны...

Затаіўшы дыханне, я сачу за вяснушкаватымі рукамі Рыгора Мурашкі, які гартае вучнёўскі сшытак з маім апавяданнем.

То ўспамінаю высокую танклявую постаць Аркадзя Гейнэ. Пераступаючы з нагі на нагу, ні адзін з нас доўга не адважваецца першым увайсці ў кабінет маладога аўтара да Аркадзя Куляшова.

Паўстае ў памяці дзявочае аблічча Валодзі Рагуцкага, які на перапынку чытае мне свае новыя вершы.

Бачу перад сабой прыгожы чарнабровы твар Генадзя Шведзіка, стол якога стаіць насупраць майго ў рэдакцыі «Піянера Беларусі».

Зноў позірк затрымліваецца спачатку на адным, а пасля на другім прозвішчы, якія асабліва блізкія і дарагія майму сэрцу.

Аляксей... Мікола...

Нейкімі нязвычнымі і занадта афіцыйнымі выглядаюць у такім напісанні іх імёны.

Лёшам Коршакам і Колем Сурначовым назаўсёды засталіся для мяне гэтыя юнакі.

Пасівелі ўжо нашы аднагодкі. А Коршак і Сурначоў, якія ляжаць у брацкіх магілах, навекі засталіся маладымі ў сваіх вершах і ў нашай памяці.

Цяпер нават не верыцца, што да выдання іх паэтычных зборнікаў многія з гэтых вершаў у лепшым выпадку публікаваліся толькі ў

адным экземпляры: Коршака — у студэнцкай, а Сурначова — у салдацкай насценгазетах.

Для Сурначова гэта было вынікам ваенных абставін. А натура Коршака не дазваляла яму абіваць парогі рэдакцый. Гэты сціплы юнак саромеўся паказваць свае вершы блізкім сябрам. І хоць у інстытуце ён быў намеснікам рэдактара рукапіснага літаратурнага часопіса, вершы для насценгазеты ў яго самога даводзілася вырываць сілком.

...На Студэнцкай вуліцы не засталося і следу ад баракаў, дзе мы жылі ў часе вучобы. Але ў глыбіні двара па вуліцы Энгельса ўцалеў чырвоны цагляны будынак, у якім на другім паверсе, у вялікім пакоі справа, сярод дваццаці студэнтаў-другакурснікаў жыў Аляксей.

Яго бацька, калгасны млынар, часта прысылаў сыну пасылкі. Студэнты з усяго інтэрната прыходзілі пакаштаваць свежаніны. Аляксей не любіў, калі ў яго пыталі дазволу на гэта:

— Хіба вы не ведаеце, каторая мая тумбачка?

Таму звычайна кожны наведвальнік аблюбоўваў па свайму густу кавалак, ад якога адразаў тоўстую скварку. Дзверцы ў Аляксеевай тумбачцы ніколі не зачыняліся. Як плашкі, старчма стаялі ў ёй кавалкі сала.

За сцяной гэтага пакоя жылі студэнты кансерваторыі. Калі хлопцы збіраліся на гулянку і надзявалі пад пінжакі, паўзверх маек, беласнежныя накрухмаленыя манішкі, Аляксей жартаваў:

— Дзяўчаты, гляньце, як нашы лыцары, ідучы ў паход, прыкрываюць свае грудзі латамі!..

Студэнткі рагаталі.

У вершы «Паранены», які датаваны 1942 годам, А. Коршак пісаў:

Я б закрыў навек спакойна вочы,
Каб мой любы край
Больш не ведаў злой пакутнай ночы,
Красаваў, як май...

Для Аляксея гэта былі не пустыя словы...

Высокі Коршак і сярэдняга росту Сурначоў з выгляду былі не падобны адзін на аднаго. Мікола быў старэйшы за Аляксея на тры гады і больш разважлівы. Якраз тады М. Сурначоў надрукаваў у «Полымі рэвалюцыі» нізку вершаў «Барвовая зара» з эпіграфам з А. Суркова «Вот и кончилось детство, Коля».

Калі я прыгадваю гэты эпіграф, перада мной, як вобраз таго наіўнага дзяцінства, паўстае даўняе Міколава фота, з якога паглядае малады хлопец з люлькай у зубах, у кепцы з доўгім брылём. Мабыць, гэты фотаздымак зроблены ў гады вучобы ў тэхнікуме. Мала хто

ведае, што М. Сурначоў у свой час скончыў сельскагаспадарчы тэхнікум і працаваў у аддзеле сельскай гаспадаркі рагачоўскай газеты. Улетку 1939 года ён, студэнт Гомельскага педінстытута, быў выкліканы ў Мінск на канферэнцыю маладых пісьменнікаў. Увосень Мікола перавёўся ў наш інстытут і адначасова пачаў працаваць у рэдакцыях — у «Звяздзе», у «Чырвонай змене».

І ў Коршака і ў Сурначова было штосьці агульнае ў характарах. Адзін і другі былі стрыманыя ў пачуццях і з выгляду нехлямяжыя. На фізкультуры Аляксей не мог кінуць на патрэбную адлегласць гранату. Некаторыя кпілі з яго... Здаецца, менавіта гэтых насмешнікаў меў на ўвазе А. Коршак у адным з вершаў ваеннай пары:

Усім гэтым гладзенькім, глянцавым
Я кіну ім вокліч жывы:
— А вось яно! От яно! Гляньце вы!
Бачыце вы?!

А ў нашым запасным палку Сурначова дакаралі, што не навучыўся як след хадзіць страявым крокам...

Калі спатрэбілася, адзін з гэтых юнакоў шпурнуў сваё сэрца, як гранату, з Капыльшчыны ва Усходнюю Прусію, а другі ад казахстанскіх стэпаў прайшоў пераможным крокам да самага Берліна.

Вось што піша ў лісце з Узбекістана баявы сябра Міколы афіцэр запасу Васіль Сямёнавіч Капычэнка:

«Я вельмі рад, што ваш сябра і мой аднапалчанін Мікола Сурначоў быў таленавітым маладым паэтам. Рад і таму, што мне давялося правесці з ім шмат баявых дзён і начэй, дзяліць усе нягоды баявога паходу.

Атрымаў ад вас усё, што вы мне паслалі...

Мікола Сурначоў у любых выпадках застаўся б у маёй памяці паэтам, калі б нават ён чытаў мне вершы, не маючы да іх ніякіх адносін. І вось чаму.

Ён любіў жыццё, як Беларусь.

Ён чытаў вершы на беларускай мове так, што я зразумеў мову гэтага народа і палюбіў яе.

І вось зараз перада мной яго вершы... Я маю магчымасць праз семнаццаць гадоў чуць яго словы...

Мікола прыйшоў у наш армейскі знішчальны супрацьтанкавы артылерыйскі полк у 1944 годзе.

Вось бывае ж так: увойдзе чалавек у душу, размесціцца ў ёй, і калі ўспомніш пра яго, здаецца, што ён там знаходзіўся раней, чым ты зразумеў, што такое душа.

...Сумку палявую кірзавую, якая, не ведаю, як магла ўмяшчаць у

сабе гэтулькі шмат усяго, я ўбачыў у яго тады, калі нас перакінулі ў Польшчу, пад г. Лукаў. Убачыў таму, што ў гэты час мы сталі з ім вельмі блізкімі. Мікола быў камандзірам узвода ўпраўлення батарэі. Я быў начальнікам разведкі дывізіёна...

І вось тады, уначы, пры газоўцы ў польскай хаце Мікола пазнаёміў мяне з тым, што ляжала ў яго палявой сумцы. Гэта была непаўторна цікавая ноч. У тую ноч ён даказаў мне, чаму ён абраў шлях паэта...

А хутка пасля ночы Міколу заўважылі лётчыкі, танкісты, артылерысты і пехацінцы. У кастрычніку ці лістападзе 1944 года камандаванне фронту рашыла правесці сустрэчу лётчыкаў, якія шэфствавалі над намі, з афіцэрамі нашай танкавай арміі. І як заўсёды бывае, пасля афіцыйнай часткі пачаліся тосты... Калі б вы бачылі, як гэты сціплы, сарамлівы хлопец у «чэрчылеўскім» шынялі прачытаў верш на беларускай мове! Цяпер я перакананы, што верш яго...

З Міколам мы прывязвалі баявыя парадкі ўсяго дывізіёна, арганізоўвалі аб'яднанае назіранне і засечку цэляў па імітаваных успышках.

...Чатырнаццатага студзеня 1945 года наша танкавая армія ўвайшла ў прарыў, семнаццатага студзеня мы ўзялі Варшаву, дзевятнаццатага — Лодзь, а дваццаць дзевятага студзеня ўварваліся ў Памеранію. У пачатку лютага падышлі да важнага стратэгічнага пункта г. Пірытц. Вораг сцягнуў штрафныя часці, завязаліся жорсткія вулічныя баі, у адным з якіх Мікола быў лёгка паранены ў нагу. Вярнуўся ён са шпіталя, калі мы пасля захопу плацдарма на Одэры адышлі на адпачынак.

У другой палове красавіка наша армія зноў увайшла ў прарыў. Артылерыйская калона ўначы ішла за танкавай. Паколькі армія адарвалася ад свайго фронту на 150–200 кіламетраў, громячы тылы і камунікацыі немцаў, патрабавалася выключная дакладнасць руху па маршруце. Але першая аўтамашына адарвалася ад танкавай калоны, у выніку танкі звярнулі направа, а артылерысты, не ўдакладніўшы маршрут, паехалі прама... Наткнуліся на засаду. Немцы прапусцілі пяць машын, пачалі біць «фаўстамі», завязаўся бой. Немцы адступілі, пяць аўтамашын, якія праскочылі праз засаду, невядома дзе. Даведацца, што з імі здарылася, даручылі мне раніцай наступнага дня. Як рашыць гэту задачу? Ехаць проста на разведмашыне, гэта значыць нічога не даведацца і напэўна трапіць у лапы ворагу. І выйсце знойдзена: ёсць легкавая машына, захопленая ў немцаў у начным баі, з іх апазнавальнымі знакамі і афарбоўкай.

Праехаўшы два-тры кіламетры, бачу, стаяць машыны на ўскраі вёскі. Пад'язджаю.

Перада мной адкрылася карціна начнога няроўнага бою жменькі храбрацоў, якімі камандаваў Мікола. Забітыя немцы і нашы, машыны

спалены. Падыходжу да крайняй хаты, ля якой пад коўдрай стогне паранены парторг дывізіёна, зямляк-іркуцянін Федзя Захараў. Расплюшчвае вочы, пазнае, просіць вады. Выпіўшы некалькі глыткоў, заплюшчвае вочы і на маё пытанне, як усё адбылося, дзе Мікола, не адказвае, памёр...

Пачуўшы і пераканаўшыся, што размаўляюць рускія, са склепа, размешчанага побач з хатай, вылез салдат, які расказаў мне пра ўсё. Праскочыўшы засаду і недаехаўшы да наступнай вёскі трыста-чатырыста метраў, калона спынілася. Насустрач, лязгаючы гусеніцамі, ішоў танк ці «СУ», а ззаду пачалі аб’язджаць бронетранспарцёры. Адзін з нашых салдат падышоў да транспарцёра і, не падазраваючы, што гэта фашысты, спытаў, куды яны едуць і з якой часці.

Вось тут і пачалося. Але вельмі мала было нашых. Ворагі іх адолелі. Мікола біўся як сапраўдны герой. Пазнаць яго я мог па светлакарычневых ботах, якія былі адзінымі ў палку. А сумкі так і не знайшоў, хоць патраціў на гэта шмат часу.

Вось так закончыў свой слаўны жыццёвы шлях ваш сябра, мой таварыш Мікола Сурначоў...

Прашу вас, пакланіцеся мемарыяльнай дошцы, на якой напісана яго імя!»

Ўспамяніце ж вы, з якімі
Мы не бачымся гадамі,
Нас хоць снамі залатымі
Ўспамяніце... —

пісаў М. Сурначоў у адным са сваіх вершаў.

Чэрвеньскай ноччу сорак першага года мы з Міколам Сурначовым пакінулі Мінск. Ледзьве здолелі перабегчы Савецкую вуліцу, якая ў цэнтры горада нагадвала глыбокую вогненную раку. З трэскам гарэлі з сярэдзіны трох- і чатырохпавярховыя камяніцы, нібы драўляныя домікі.

Мы прайшлі міма Універсітэцкага гарадка і цераз чыгунку, па прывакзальным віядуку, рушылі ў бок Студэнцкай вуліцы. Трывожную цішыню парушалі свісткі цягнікоў, цемру прарэзвалі водбліскі паравозных топак.

На Студэнцкай, у інтэрнаце, не было ні душы. Я адчыніў пакой, выцягнуў з-пад ложка чамадан і ўзяў у кішэню пашпарт, студэнцкі білет і заліковую кніжку. Крыху падумаўшы, невядома дзеля чаго, захапіў альбом з фотаздымкамі, паклаў да яго пару кашуляў і, абгарнуўшы ўсё гэта тонкай коўдрай, перавязаў чамаданнымі рамянямі.

Цераз пераезд, міма Чэрвеньскага рынку, мы выйшлі вуліцай за горад, на Магілёўскую шашу.

На пагорку, дзе цяпер стаяць карпусы велазавода, пачынаўся пералесак, перад якім была будка дарожнага майстра. Мы выцягнулі са студні вады, напіліся і селі перадыхнуць. З пагорка журботным позіркам глядзелі на горад свайго юнацтва. Над ім высока шугала барвовае полымя.

З горкай іроніяй ціха прамовіліся радкі Суркова: «Вот и кончилось детство, Коля», якія Сурначоў узяў эпіграфам да нізкі вершаў «Барвовая зара», што былі надрукаваны зімой у «Полымі рэвалюцыі».

Не паспелі мы адысціся ад горада, як развіднела і над шашой з’явіліся нямецкія самалёты. На абочынах валяліся разбітыя фурманкі, ляжалі забітыя людзі.

Як і іншыя ўцекачы-выгнаннікі, мы пачалі пятляць па жыце, наводдаль ад шашы. Балюча было глядзець, як варожыя самалёты кружыліся над Красным Урочышчам, дзе быў ваенны гарадок, і скідвалі бомбы. Некаторыя зніжаліся над шашой, вышуквалі сабе здабычу.

Сурначоў са шкадаваннем глядзеў на вытаптанае жыта і, прыцмокваючы, паўтараў:

— Сцяблінына, як чарацінына!.. Які быў ураджай!.. Як на пагібель...

Ён адрываў сцябло, заціскаў у зубах і, штосьці абдумваючы, маўчаў.

Усцяж шашы мы ішлі далей.

Надвячоркам Сурначоў раптам прачытаў мне верш «У стоптаным жыце», які цяпер увайшоў у анталогію беларускай паэзіі і перакладзены на рускую мову А. Твардоўскім. Гэты верш пазней друкаваўся ў нашай палкавой насценгазеце.

Злева ад шашы была вялікая вёска. Мы прайшлі вуліцай да сярэдзіны яе і папрасіліся на начлег. Гаспадары хаты, спачуваючы людской бядзе, далі нам прытулак. Мы адразу ж заснулі.

Раніцай, адмовіўшыся ад снедання і выпіўшы толькі па шклянцы малака, мы наважыліся ісці ў Пухавіцкі ваенкамат. Я зразумеў, што ўзятыя з сабой рэчы мне болей не патрэбны. Вырашыў усё гэта пакінуць у гаспадароў.

Маладзейшая гаспадыня, відаць, разумеючы, што ў вайну мужчына-гаспадар не будзе сядзець дома, параіла запісаць іх адрас так: Рудзеншчына, вёска Матарова, Крайко Надзея.

У гады майго блукання па свеце згубіўся гэты запіс. Але ці то ад нашага веку матораў, ці то пад уплывам думак пра родны край і надзеі на вяртанне — запомнілася назва вёскі, прозвішча і імя гаспадыні.

Праўда, адразу ж пасля вайны, калі людзі не знаходзілі сваіх род-

ных і блізкіх, мне было не да пакінутых рэчаў, а тым болей не да такой дробязі, як фотаздымкі.

Але калі наша выдавецтва пачало рыхтаваць кнігу «Мы іх не забудзем», для яе неабходны былі фотаздымкі пісьменнікаў, якія не вярнуліся з вайны. Сябры пераканалі мяне, што варта ўсё-такі з’ездзіць у тую вёску, дзе я пакінуў альбом. А раптам што-небудзь з фотаздымкаў уцалела...

Вясновай раніцай я прыехаў цягніком на невялікі паўстанак, з якога трэба было пешкі дабірацца да вёскі. Ісці давялося каля дзесяці кіламетраў.

На скрыжаванні дарогі з вясковай вуліцай стаялі дзве жанчыны.

Я павітаўся з імі.

— Скажыце, калі ласка, дзе тут хата Крайко Надзеі?..

Адна з жанчын здзіўлена паглядзела на мяне:

— А што такое?.. Я Крайко Надзея...

— Прабачце... Я адзін з тых студэнтаў, што ў першыя дні вайны спыняліся на начлег у вашай хаце.

— А, помню, помню... Ну дык хадземце ў хату. Вашы рэчы ўцалелі. А ці застаўся жывы ваш сябар?..

Я сказаў, што ён загінуў пад Берлінам.

У хаце, за гасцінным сталом, хвалюючыся, разглядаў я фотаздымкі ў сваім альбоме. Перада мной зноў паўставалі знаёмыя аблічы студэнтаў-аднакурснікаў, сяброў-пісьменнікаў, былых аднакласнікаў — лейтэнантаў з кубарамі на пятліцах, сувязістаў, лётчыкаў, артылерыстаў...

Я разумею, як рызыкоўна і небяспечна было ў вайну трымаць у хаце такія здымкі. Але ў Ганны Георгіеўны, старэйшай гаспадыні хаты, свой сын быў з гэткімі ж лейтэнанцкімі кубарамі...

Яна расказвала, як схавала ўсе гэтыя фотаздымкі ў самавар і закапала яго ў зямлю. Некаторыя з іх пажоўклі ад вільгаці.

— Толькі шкада, што пласцінка не ўцалела... Паліцаі парвалі яе...

Да вайны ў кінатэатры «Чырвоная зорка» перад пачаткам сеанса можна было запісаць свой голас на гнуткую патэфонную пласцінку. Мы з Аляксеем Коршакам аднойчы зрабілі такі запіс. Гэтая пласцінка і захоўвалася ў маім альбоме.

Так незнаёмыя людзі збераглі ў час вайны многія дарагія для мяне фотаздымкі, некаторыя з якіх спатрэбіліся пры выданні кнігі «Мы іх не забудзем».

Мінула больш за дваццаць гадоў з таго часу. Мне захацелася зноў наведаць гэтую вёску.

З аўтастанцыі, што на ўскраіне Мінска, загарадны аўтобус, пасля некалькіх прыпынкаў, давёз мяне на месца за паўгадзіны.

Ажно не верыцца, што мы з Сурначовым дабіраліся сюды ледзь не цэлыя суткі.

Вёска Матарова... Аказваецца, жыхар яе, вясковы актывіст Хведар Трапашка, у трыццатыя гады перапісваўся з М. Горкім. У гісторыка-краязнаўчым музеі мясцовай сярэдняй школы ашчадна захоўваюцца лісты вялікага рускага пісьменніка.

Гаспадары, якіх я хацеў наведаць, у першыя пасляваенныя гады пераехалі ў Рудзенск.

Праз некалькі дзён я знайшоў там іх домік, у якім мы прасядзелі за сталом некалькі гадзін.

Гаспадар, Мікалай Міхайлавіч, вясёлы, дасціпны чалавек. Мы адразу ж знайшлі з ім агульную мову. Некалі, у юнацтве, ён быў аграномам непадалёк ад маіх родных мясцін. Я распытваю пра яго маці, Ганну Георгіеўну. Яна памерла тры гады таму назад. З вялікай удзячнасцю да яе я надпісаў Надзеі і Мікалаю Крайко толькі што выдадзены зборнік «Крывёю сэрца», у якім змешчана некалькі фотаздымкаў з тых, што зберагла Ганна Георгіеўна. Некаторыя з іх друкаваліся ў часопісах і кнігах.

З фотаздымкаў зроблены партрэты, што цяпер вісяць на сценах у нашым Доме пісьменнікаў.

1964–1968 гг.

Мікола Аўрамчык

ПАМЯЦІ МІКОЛЫ СУРНАЧОВА

Я помню, калі мы,
Ўчарашнія студэнты,
Дзялілі на дваіх
Салдацкі хлеб,
З тэадалітам і сталёвай лентай
Вымерваючы казахстанскі стэп.

У ранцы за спіной
Быў вопыт небагаты,
І маладых тапографаў узвод
Спяшаўся вывучыць
Ландшафт Карпатаў
Або Мазурскіх заліўных балот.

Калі ж на захад
Нас паклікалі дарогі,
Нам стужку

Не спатрэбілася браць...
Адлегласць доўгую да перамогі
Гадамі давялося вымяраць.

Не раз, бывала, мы
І ў радасці, і ў горы
Жылі надзеяй,
Выхадзіўшы свет,
Яшчэ вярнуцца ў наш далёкі горад
Пад заравам расквечаных ракет.

І кожны раз,
Калі я толькі бачу блізка
Ракет святочных
Каляровы рой,
Як загрыміць салют
Над стольным Мінскам,
Здаецца мне,
Што не закончан бой.

Як быццам і цяпер
Перад варожым дотам
Знаёмы лейтэнант
З забінтаванай галавой
Наперад кліча
Ў наступленне роту,
Іграючы на сурме баравой.

1947 г.

Мікола Аўрамчык

* * *

Адкуль бы ні вярнуўся ў горад родны —
З вагона выйду пад абцасаў стук
І мімаволі
позіркам самотным
Заўважу прывакзальны віядук.

Калісьці
з шумнай вуліцы Студэнцкай
Цераз чыгунак лініі
наўпрост
Штодзень

да гарадка Універсітэцкага
Хадзілі мы з табой праз гэты мост,
Дзе на васьмі вятрах каля вакзала —
Само сабой вядомая ўжо рэч —
І горкіх расставанняў шмат бывала,
І незабыўных радасных сустрэч.

Пад заравам нябёсаў кумачовых,
Ў палаючага Мінска на віду,
Разгневаныя,
з Колем Сурначовым
Мы рушылі праз гэты віядук
Над водбліскамі паравозных топак
І скрозь трывожнае выццё гудкоў
У гарады сталічныя Еўропы
Без універсітэцкіх гарадкоў.
Майго там сябра вернага не стала...
А гэты віядук перакідны
Астаўся мостам
з маладосці ў сталасць,
Апаленую полымем вайны.

1965 г.

Анатоль Вялюгін

ПЕСНЯ ПАЎШАГА ДРУГА

Ёсць у васьмі кіламетрах ад Берліна на ўсход брацкая магіла, у якой пахаваны малады беларускі паэт Мікола Сурначоў. Перад намі яго першая кніжка. Яна выйшла з друку больш чым праз год пасля смерці аўтара. Называецца яна «На сурмах баравых».

Эпіграфам да яе могуць служыць словы ўкраінскага песняра Андрэя Малышкі.

Немало мы воювали, стоптали чобіт рудых,
І якщо згадати мертвих, то й я зажурюся по них.
І якщо живих згадати, — няхай заніміе плач.
Бо друзі йдуць полками, і я серед них — сурмач.

Перад вайною Мікола Сурначоў змясціў у часопісе «Полымя рэвалюцыі» нізку вершаў з эпіграфам: «Вось і скончылася дзяцінства, Коля». Гэта былі ясныя, свежыя вершы аб Дняпры, шчаслівых хлебаробах, каханні:

Стаў бы стромкаю сасонкай,
Прашумеў бы над табою.

Калі раніцаю звонкай
Крочыш к рэчцы ярыною.

Мо на стан мой на сасновы
Ўскінула б ты вочы-зоры
Ясныя, як дзень маёвы,
Сінія, нібы азёры.

Вайна паклікала маладога паэта, равесніка Кастрычніка. Мікола Сурначоў пайшоў на фронт радавым чырвонаармейцам абараняць свае вялікія правы, сваё шчасце, сваю Радзіму. Ён біў ворага не толькі з вінтоўкі, ён клікаў на смяротны бой аднапалчан сваёй узнёслай, гнеўнай песняй, граючы на баравых пявучых сурмах роднай Беларусі.

«На сурмах баравых» — гэта другі па ліку зборнік маладой беларускай паэзіі (пасля кніжкі Кастуся Кірэенкі «Ранак ідзе»), што выйшаў з друку пасля вайны. Ён сведчыць аб росце нашых маладых паэтаў, творчасць якіх узмужнела на франтах Айчыннай вайны.

Тут і суровыя, прапахлыя чадам і крывёю дні чэрвеньскага і ліпеньскага адступленняў, калі, як слёзы, раняла буйнае зерне пераспелае жыта, дзе ляжаў забіты нямецкаю куляю таварыш, а над ім абсыпаліся «слуцкія краскі, абсмалены колас схіліўся да каскі»:

Ляжыць ён, як віцязь,
У стоптаным жыце.
Маці спаткаеце —
Ёй не кажыце...

(«У стоптаным жыце»,
1941 г. Заходні фронт)

Тут і завейная зіма, у якую мы абаранялі маці-Маскву.

Замятай іх шляхі, масты,
Беларускіх раўнін завея...
Месяц ранены знік у кусты,
А буран у палях шалее.

(«Месяц знізіўся»)

Паэт прысягаў на вернасць Радзіме і ў пякельных палынных стэпах пад Сталінградам:

Радзіма!
Далёкія нівы без краю
І ластавак гнёзды пад хатай маёй...
Не знаю, калі цябе зноўку спаткаю,
Калі я тваёю прайду ярыной.

Толькі дзе б ні быў паэт — ці ля мазанак гліняных, ці пад раздольнаю Волгаю, ці ў Кахетыі, якая яму, хвораму, раненаму, «нясла віно

і мёд ахвоча», ці там, дзе плакала прад ім наўзрыд палтаўская крыніца, дзе «казачка цёплым каймаком гасцінна частавала, бялюткі расчыняла дом, як сына абдымала», — акопны спеў Міколы Сурначова заўсёды журыўся аб айчыне, аб Беларусі.

Слова паэта гучала з вялікаю вераю ў суджаны час, калі ветла ўсміхнецца Перамога на роднай зямлі.

Безумоўна, некаторыя вершы Міколы Сурначова маюць на сабе адзнаку паспешлівасці, рытарычнасці. Яны пісаліся ў акопах, траншэях, але і гэтыя яго творы хвалююць сваёй надзённасцю, дыханнем вайны.

Вельмі цяжка было на фронце «акопным сурмачам» шліфаваць свой верш.

Страхі няма. Заместа столі
З бярвення зроблены накат
Ды куча заімшэлых голляў,
Пакладзеных наверх няўлад.

На сценцы дзве ці тры бусолі
Ды томік Блока ў шынялі,
Як бы не існавала болей
Другіх паэтаў на зямлі...

(«Зямлянка»)

Але і ў паходах, і ў баях паэт не кідаў паэтычнай вучобы, удасканальваў свой верш. З Міколы Сурначова вырас бы добры паэт. Гэта сцвярджаюць яго вершы, напісаныя ў 1944 годзе: «Вяселле» і «Дума пра казака Чубатага», з якіх бярэш радкі, чыстыя, важкія:

Чоран воран. Трава-мурава.
Ой, як гора мне сэрца цісне!
Дзе нявеста?
З пятлі галава
На дзявочыя грудзі вісне...

Або:

Аб сонцы не варта марыць.
Сонца расстралялі гарматы.
І на пустых, на размытых выжарах
Енк ледзь чутны:
«Ой, маты, маты!»

І зноў цішыня.
І зноў гарматы.
Верас абвуглены нелітасціва.
І стаіць над ім казак Чубаты,

А перад ім старэнькая маты.
«Маты, маты! Шчасліва!»

А ў небе ніводнай зоркі.
Час горкі.
Лёс горкі.

У пачатку 1945 года Мікола Сурначоў даслаў у Мінск апошні свой верш з Румыніі. Паэт зноў журыўся аб сваёй чароўнай айчыне, сніў аб ёй прыгожыя сны, у якіх бачыў суніцы ў барах, сцяжынкі праз густы хмызняк, дзеразу, што «хутка пачне віцца».

І так заўжды перад вачыма:
Густы хмызняк, разбег дарог...
Такою я цябе, Радзіма,
У дні суровыя збярог.

Пасля маладыя мінскія паэты чакалі ад свайго дружбака новых вершаў з-пад Берліна. Замест вершаў прыйшоў ліст ад баявых паплечнікаў Міколы Сурначова. Яны пісалі аб смерці паэта.

Такія жыццё і паэзія Міколы Сурначова — маладога паэта і друга, які загінуў у баях за наша шчасце на світанні сваёй творчасці і не даспяваў да канца юнацкую песню.

1946 г.

Рыгор Бярозкін

ТАВАРЫШ ЗАГІНУЎ НА ВАЙНЕ

Гэта быў сціплы, маўклівы юнак, бязмежна ўлюбёны ў паэзію. Я помню яго, усхваляванага, над старым камплектам «Чырвонай змены»: «Глядзіце, верш Маякоўскага, якога нават няма ў поўным Зборы твораў паэта...» Да вайны ён паспеў напісаць нямнога: некалькі вершаў пра маленства, якое адышло, пра Каўказ, куды ён ездзіў лячыцца, і яшчэ пра каханне, ціхае, чыстае, але трывожнае. У Пяцігорску, перад самай вайной, ён напісаў пра падмытую дажджамі скалу, што «махае шапкай сіняю, навечна стаўшы паміж намі». Верш называўся «На ростані» і быў прысвечаны дзяўчыне, якая пазней таксама загінула...

Усё напісанае Міколам Сурначовым на вайне дыхала сардэчнай замілаванасцю да пакінутага роднага краю, смуткам па ім. Пачуццё нейкай вінаватасці перад бацькоўскай старонкай часта агортвала яго, чалавека са зброяй, і тады нараджаліся словы, вельмі шчырыя і праўдзівыя.

Паэт лірычнага складу, надзвычай уважлівы да прыватнай дэталі, да маляўнічай падрабязнасці, Сурначоў і пра вялікае, драматычнае, скажам, пра наступленне баявой пяхоты, пісаў так, што мы, яго чытачы, заўсёды адчуваем усю нявыдуманую праўдзівасць карціны. Вось як добра сказана пра пяхоту ў адным з вершаў 1942 года:

Яна, дзе крокам,
Дзе трушочкам,
Дзе проста цераз рэчку ўброд
Дрыгвой ці высахлым пясочкам
Упэўнена ідзе ўпярод.

Армія, што «ўпэўнена ідзе ўпярод», «дзе крокам, дзе трушочкам», — такое, вядома, магло быць напісана адным з удзельнікаў наступлення, а не староннім яго назіральнікам.

Не ведаю, можа, і не зусім дарэчы разважаць аб такіх «тонкасцях», як мастацтва кампазіцыі або культура радка ў дачыненні да вершаў, што ствараліся пад агнём, у бліндажах і акопах, але, гаворачы пра ваенныя вершы Міколы Сурначова, менавіта хочацца адзначыць іх сюжэтную завершанасць і яснасць, іх кампазіцыйную зграбнасць.

Вось, напрыклад, верш 1944 года «Стаіць над попелам хаціны...» — аб салдаце, якога ваенны лёс прывёў у роднае сяло, дашчэнту спаленае фашыстамі. Скупа, некалькімі радкамі, малюе паэт карціну сяла: попел, дым і сумныя журавы ў сінім небе. Нічога не гаворыць аўтар аб помсце, што спасцігае ворагаў, і толькі канцоўка, стрыманая, лапідарна-сціслая, прымушае нас паверыць, што нелюдзі будуць пакараны:

Дым рассцілаецца атрутны,
Агонь грызе галлё ракіт...
А сэрца?
Сэрца ў гневе лютым!
А ў сінім небе?
Ястрабкі.

Чытаючы запар усе вершы Міколы Сурначова, яскрава бачыш, як мужнеў голас маладога паэта, як удасканальвалася яго майстэрства. Такія вершы 1944 года, як «Вяселле», «Думка пра казака Чубатага», «Запавет салдата», сведчылі аб тым, што Сурначоў паспяхова пераадольваў рытмічную аднастайнасць, якая адчувалася ў некаторых яго творах. Жывое і інтанацыйнае рознагалоссе запаўняе гэтыя вершы, вельмі гнуткія, выразныя па рытмах. Асабліва гэта датычыць «Вяселля», дзе гучыць мноства самых непадобных галасоў, пачуццяў, настрояў, ад ціхага гадання дзяўчыны «любіць — не

любіць» да трагічнага апавядання пра тую ж дзяўчыну, што «вісіць на ліпе», ад успамінаў пра радаснае, з цымбаламі і бубнам, вяселле ў нядаўнія гады да суровага партызанскага воклічу:

«Гэй! Гэй! Збор у жыце...»

Вядомая рэч, не ўсё, напісанае М. Сурначовым у ваенныя гады, стаяла на аднолькава высокім узроўні. Былі ў яго і вершы слабыя, агульныя, недасканалыя па мове, вершы, у якіх залішне вялікае месца займае рамантызаваны, нежывы вобраз дзяўчыны, чый «апошні пацалунак» паэт праносіць «міма смерці, міма сцюжы». Але не гэта галоўнае. Важна тое, што, робячы сваю цяжкую салдацкую справу, выконваючы свой баявы абавязак на многіх, ад Бранска да Каўказа, франтах Айчыннай вайны, Мікола Сурначоў здолеў стварыць і такія вершы, у якіх выразна чуецца біццё яго чалавечага сэрца — воіна і патрыёта, сапраўднага гуманіста.

І хіба не глыбокай чалавечай спагадлівасцю і дабратой кранае нас напісаны Сурначовым у толькі што вызваленым Запарожжы «Ліст да маці», у якім мы чытаем такія радкі:

Ля хаціны тваёй сасновай
Скрозь байцы ў шынялях, бушлатах.
Маці!
Стрэнь іх там добрым словам,
Пачастуй, чый наш край багаты.

І проста ўзрушвае ў вуснах Міколы Сурначова, у вуснах чалавека, які сам загіне праз два гады на чужой нямецкай зямлі, просьба, звернутая да маці: можа стацца, многія з тых, у шынялях і бушлатах, злягуць ад злое кулі, —

Ты прыкрый іх павекі,
Мятай
Усцялі іх магілы-курганы
І паплач, як над сынам чаканым,
Майскай раніцай сіняватай.

На франтах Вялікай Айчыннай вайны загінулі таксама маладыя беларускія паэты Аркадзь Гейнэ (які выдаў да вайны зборнік вершаў), Леанід Гаўрылаў і Аляксей Коршак. Усе яны маглі жыць сярод нас, працаваць, славіць сонца, мір, наш росквіт і нашу пераможную хаду ў будучыню. Мы абавязаны сабраць і выдаць усё лепшае, што пакінулі нашы таварышы...

1960 г.

Паўлюк Прануза

ТАКІ ЁН БЫЎ

Гавораць, што час — добры лекар, які залечвае раны і прыглушае боль. Можа, гэта і сапраўды так. Але ўспаміны аб мінулым можна параўнаць з вогнішчам, якое раздзімае вецер часу. Даўно адгрымелі баі Айчыннай вайны, але ў памяці астаюцца сябры, з якімі еў з аднаго кацялка, у адным ланцугу ішоў у атаку, над магілай якіх праліў салдацкую слязу.

У мяне захавалася некалькі ваенных лістоў ад Міколы Сурначова. Пранесены яны ў рэчавым мяшку па франтавых дарогах, пабывалі пад варожым агнём, пажоўклі ад часу, але яны — жывыя сведкі баявога жыцця паэта, які не даспяваў сваёй мужнай салдацкай песні.

Позняя дажджлівая восень 1942 года. Пад моцным артылерыйскім абстрэлам варожых гармат у акоп прыбягае лістаносец.

— Тут ёсць і беларусам! — радасна выгукнуў ён.

— Каму? — пачулася адразу некалькі галасоў. У нашым гарматным разліку было некалькі беларусаў: з Гомельшчыны, з Палесся. Лістаносец назваў маё прозвішча.

— Ад каго гэта магло быць?

Хвалюючыся, разглядаю трохкутнік, і ў вочы кінуўся знаёмы почырк: Мікола Сурначоў. Адрас мой ён знайшоў праз рэдакцыю газеты Бранскага фронту «На разгром ворага», у якой я друкаваў свае вершы на рускай мове.

— Чытай, чытай, — насядалі на мяне сябры.

Страляніна ўзмацнялася. Вораг каля акопа густа клаў міны і снарады. Не зважаючы ні на што, я разгарнуў ліст і пачаў чытаць:

«[22 чэрвеня] знаходжуся на пляжы. Якраз у гэты дзень адкрыццё Мінскага штучнага возера. <...> раптам вестка: вайна. Еду ў горад. Усе ўстрывожаны. <...> Дзесьці ў Маскве каля мікрафона арудуе мой цёзка Мік. Асееў. Горад не пазнаць. Над ім самалёты. <...> Каля Дома пісьменніка ўзнервавана пахаджваюць А. Кучар, К. Крапіва і другія. <...> Адкуль ні вазьміся — гомельскі лірык К. Кірэенка. З кнігай вершаў. <...> Вось захапіўся дом Янкі Купалы. Ён, гаспадар, у гэты час быў у Вільні <...> Адзінае рашэнне — ісці ў Чырвоную Армію. <...> Горад палае. Каля Дома пісьменніка Глебка з жонкай. <...> Мяне затрымліваюць: дакументы мае амаль усе згарэлі. Выратоўвае П. Глебка. <...> Вельмі крыўдна стала, да болю, калі я глядзеў на Мінск...

Ішоў са мной М. Аўрамчык. Памятаеш, як яго верш «Жураўлі» Я. Колас назваў класічным? Брыдзём дарогай, пачынаем <...> чытаць М. Багдановіча, А. Куляшова, П. Броўку. Чамусьці яны аказаліся пад рукамі, і, каб не сумна было ў дарозе, мы захапілі іх з сабой».

Гэты ліст «шукаў» мяне больш месяца. Напісаны ён быў не адразу — аб гэтым сведчылі почырк і рознае чарніла. Пісаўся ён, відаць, на кароткіх прывалах ці пасля бою.

Ніхто з байцоў не зварухнуўся, калі я чытаў гэты ліст. Кожны пасвойму ўспомніў, як пакідаў родныя мясціны.

— А ці ўсё вы прачыталі? — спытаў у мяне гамяльчанін. — Не ўсё? Мы яшчэ будзем слухаць.

«На шашы забітыя коні, людзі, парваныя правады. Моўчкі хістаюцца прыціхлыя жыты. Вось каля дарогі труп юнака-чырвонаармейца. І так нараджаецца першы верш Айчыннай вайны:

Не вярнуцца ніколі
Хлапцу маладому
К заросшаму мохам
Забытаму дому.

Над ім асыпаюцца
Слуцкія краскі,
Абсмалены колас
Схіліўся ля каскі.

Ляжыць ён, забіты,
У стоптаным жыце.
Маці спаткаеце —
Ёй не кажыце...»

— А хто гэта напісаў? Можа, з газеты якой?..

Я назваў імя і прозвішча. Адзін з артылерыстаў, выпускнік Гомельскага педінстытута, дзе вучыўся Мікола Сурначоў, радасна сказаў:

— Дык вось хто гэта напісаў. Ведаю яго. А дзе ён цяпер? Ён ужо і тады пісаў вершы. Цікавая сустрэча. А вы яму напішыце пра гэта і ад нашай батарэі прывітанне перадайце.

...Упершыню ўбачыў я Сурначова ў Гомелі восенню 1937 года перад уступнымі экзаменамі ў інтэрнаце па вуліцы Песіна. Калі я зайшоў у пакой, на крэслах, на ложках сядзелі незнаёмыя юнакі. Адзін з іх, больш сталы, за столікам чытаў вершы. Я, як навічок, спыніўся ў парозе.

Я выберу звонкий, как бубен, кавун
И вырежу ножиком сердце.

Я быў здзіўлены: што тут адбываецца? Можа, які дыспут? Вось юнак скончыў чытаць верш, блакітнымі вачыма зірнуў на слухачоў і спытаў:

— Ну як? Спадабалася?

Усе маўчалі. Хлапец сам за ўсіх адказаў:

— Эдуард Багрыцкі. Сапраўдная паэзія. Так трэба пісаць. А можа, хто з вас піша вершы? Няўжо ніхто? Вы ж на літфак паступаеце. Не саромейцеся.

Адзін студэнт дастаў з кішэні блакноцік і пачаў перагортваць яго. Сарамліва прызнаўся, што друкаваў свае вершы ў «Чырвонай змене», у раённай газеце. Паспрабаваў чытаць, але хутка сумеўся. З вершаў пасыпаліся росы, зоры, ружы...

— Дык будзем знаёмы, — звярнуўся да ўсіх ініцыятар паэтычнага дыспуту. — Мікола Сурначоў. З Рагачоўшчыны. Давайце я вам пачытаю вершы. Хочаце?

Такая прастата нам спадабалася.

Мікола адчыніў свой аблузаны чамадан, напакаваны кнігамі. Нас гэта вельмі здзівіла: ехаў чалавек у далёкую дарогу і нават харчоў не ўзяў з сабой. У нашых жа чамаданах ляжала ежа, чыстая бялізна. Мікола Сурначоў, на наша здзіўленне, пачаў выкладаць на тумбачку кнігі і ўголас называў аўтараў: Багрыцкі, Асееў, Ціханаў, Купала, Колас, Тычына, Уткін. Склаўшы кнігі ў акуратны стосік, ён узяў адну і разгарнуў. Пачаў чытаць Ціханава — «Баладу аб цвіках». Кнігу, відаць, трымаў перад вачыма для прыліку, бо дэкламаваў на памяць, зрэдку пазіраючы на старонку. Прачытаў, крыху падумаў — і да нас:

— Класічная рэч. Спрасаваная. Мужная.

Мы былі зачараваны чытаннем і вершамі. Сядзелі доўга. Нарэшце схамянуліся: колькі ж гадзін? Гадзінніка ні ў кога не было. Уключылі рэпрадуктар — маўчыць, значыць, ужо за поўнач. А заўтра ў 9 гадзін уступны экзамен па беларускай літаратуры. Дыскусію аб паэзіі мы прадоўжылі, лежачы на ложках.

Неяк адразу ўвайшоў у нашы сэрцы Мікола Сурначоў. Экзамены па літаратуры ён здаў на «выдатна». Экзаменатар звярнуў на яго ўвагу: затрымаў у аўдыторыі і пачаў з ім гаворку не па праграме.

— У вас свой погляд на рэчы, бліскучыя веды па літаратуры. Можа, вершы пішаце? — пацікавіўся выкладчык.

Будучы студэнт злёгку ўсміхнуўся:

— Крыху грашу вершамі. Толькі пачынаю.

— Жадаю вам поспеху, не пакідайце сваёй маладой музы, — пажадаў выкладчык.

Неўзабаве студэнцкае жыццё ўвайшло ў сваё рэчышча: заняткі, дыспуты, сходы, літаратурныя вечары. У Міколы Сурначова хапала часу на ўсё: пабыць у бібліятэцы, схадзіць у тэатр, паглядзець новую кінакарціну, пабыць на дыспуце.

Ён даражыў часам і дарэмна яго не бавіў. Пасля заняткаў, адпачыўшы і падсілкаваўшыся, ён заходзіў у чытальную залу інтэрната і

праседжваў за падручнікамі за поўнач. Кніга для яго была нечым свяшчэнным. Калі мелася лішняя капейка, ён заходзіў у кнігарню, купляў любімы томік і гаварыў сябрам:

— Які ж ты будзеш настаўнік без уласнай бібліятэчкі? Цяпер трэба збіраць кнігі. Адразу ўсяго потым не набудзеш.

Мы ведалі, што Мікола Сурначоў піша вершы. Але ён гэта ад нас спачатку ўтойваў. Шмат хто са студэнтаў пасылаў свае першыя паэтычныя спробы ў рэдакцыю газеты «Гомельская праўда», а ён не спяшаўся. Падступіцца да яго паэтычнага сакрэту было нялёгка. Занадта цікаўных ён недалюбліваў. А калі адчуваў, хто па-сапраўднаму цікавіцца паэзіяй, тым чытаў свае вершы. Мікола ніколі не патрабаваў ацэнкі сваіх вершаў. Часта ён гаварыў сваім слухачам:

— Яшчэ яны зялёныя. Няхай даспеюць у шуфлядзе.

З цікавасцю слухалі мы, як ён расказваў пра знаёмства з паэтамі А. Ушаковым і А. Жаўруком. Аднойчы на зімовых канікулах, едучы з дому, ён узяў з сабой часопіс «Полымя рэвалюцыі». Гэта быў 1937 год. У часопісе была надрукавана паэма А. Жаўрука «Крывёю сэрца». Мікола ўвайшоў у пакой інтэрната бадзёры, радасны і сказаў:

— Слухайце, хлопцы. Свежая рэч. Пакуль ехаў з Рагачова, многія мясціны завучыў. Добры твор, пра гераічную Іспанію.

Ён доўга цытаваў урыўкі з паэмы, а потым перайшоў на вершы А. Жаўрука.

— Цікавы і здольны паэт. Адчувае слова, ведае добра жыццё, — заключыў Мікола Сурначоў.

Два гады правучыўся Мікола Сурначоў у Гомельскім педінстытуце. У вольны час у пакой, дзе ён жыў, часта збіраліся сябры-аднакурснікі. Да Міколы многія гарнуліся, як да брата. Наш пакой у інтэрнаце называлі «мыслільняй». Часта ў нас адбываліся гарачыя спрэчкі аб маладой паэзіі, аб філасофіі, мастацтве. І ў гэтых спрэчках сваё слова заўсёды гаварыў Мікола Сурначоў. Разважанні яго былі грунтоўныя, глыбокія, арыгінальныя. Часта да яго на кансультацыю прыходзілі студэнты іншых курсаў. Яны чыталі свае вершы. Мікола Сурначоў цярпліва выслухоўваў іх і даваў парады. Яго сэрца было адчынена для ўсіх.

Студэнцкае жыццё ў той час было нялёгкае. Калі Мікола Сурначоў атрымліваў ад бацькоў пасылку з харчаваннем, ён гаварыў сваім сябрам: «Да сала і каўбасы доступ вольны. Хто захоча паласавацца, калі ласка, ешце на здароўе».

На трэцім годзе вучобы Мікола Сурначоў пераехаў у Мінск. На старонках «Чырвонай змены» мы часта чыталі яго вершы і нарысы. Неўзабаве нізка вершаў «Барвовая зара» з эпіграфам «Вот и кончилось детство, Коля» (А. Суркоў) з’явілася ў часопісе «Полымя рэва-

люцыі». Гэтыя словы любіў паўтараць Мікола Сурначоў, і яны былі нібы эпіграфам да яго юнацтва.

Калі па справах рэдакцыі Мікола Сурначоў прыязджаў у Гомель, ён заўсёды заходзіў у педінстытут да сяброў. Мы абступалі яго, сталічнага жыхара, распытвалі пра літаратурныя навіны. Ён ахвотна расказваў, а пра свае вершы — ні слова. Папыхваючы люлькай, хутчэй за ўсё для фацэтнасці, у педінстытуце ён не курыў, ён на памяць чытаў новыя вершы А. Куляшова, П. Броўкі і некаторых маладзейшых паэтаў, даючы свае каментарыі. Цікавіўся нашымі творамі, пытаўся, дзе друкуюцца нашы вершы. Тут, у Гомелі, падавалі свае галасы К. Кірэенка, Л. Гаўрылаў, М. Корнеў.

Праз некаторы час Мікола Сурначоў перайшоў працаваць у «Звязду». У першым да мяне лісце ваеннага часу ён пісаў: «Развітаўся з Аўрамчыкам у Бабруйску. Сам паехаў да Магілёва. Там працаваў у «Звяздзе», а потым пайшоў у Чырвоную Армію».

Вайна раскідала нас па розных суровых дарогах. Лёс павёў Міколу Сурначова праз хрыбты Урала, праз стэпы Казахстана, праз дымныя дарогі франтоў Украіны, Беларусі, Румыніі, Германіі. У яго лістах да мяне — смутак па родным краі, нянавісць да ворагаў. У жніўні 1942 года ў акопе ён склаў шчырыя радкі:

Старонка мая, у смутку
Ты сына свайго не кляні!
Мне ў кожным лясным закутку
Сняцца твае кляны,

Хваёвыя пералескі,
Кветак мядзвяны пах,
Узняўшыя снег пралескі
Як зараз стаяць у вачах.

Пасля гэтых радкоў у пісьме прыпіска: «Гэта напісана ўжо ў акопе, у адказ на боль за пакінутыя гарады і вёскі, за нашу жытнёвую Беларусь». Вайна паставілася сурова да Міколы Сурначова. І ў гэтым лісце ён сціпла паведамляе аб раненні. На сем месяцаў ён быў прыкаваны да шпітальнага ложка. Але няўрымслівае сэрца паэта рвалася на фронт. У снежні 1944 года Мікола пісаў мне з-пад Варшавы: «Я зараз таксама на Вісле. Хутка ўдарыць вялікі гром, і я буду ўдзельнікам».

Восенню 1942 года, будучы на Бранскім фронце, я даведаўся, што ў Маскве выдаецца газета-плакат «Раздавім фашысцкую гадзіну» і газета «Савецкая Беларусь». Я паслаў туды некалькі сваіх вершаў, і ў хуткім часе мне прыйшоў пакет. Раскрываю яго — ліст ад Кузьмы Чорнага, яго зборнік фельетонаў «Кат у белай манішцы» і некалькі

нумароў газет. Радасць была незвычайная.

Прачытаўшы ўсё гэта сваім сябрам, я адаслаў газету Міколу Сурначову.

А як ён быў рады, калі даведаўся аб беларускіх выданнях, калі чытаў у газетах вершы беларускіх паэтаў. Вось радкі, напісаныя Сурначовым у той далёкі суровы час: «Верш Я. Коласа крануў мяне да слёз. Хто б мог падумаць, што гэты дзядуля зможа напісаць такі верш. Падобныя рэчы былі толькі пад сілу Лермантаву ў разгар яго паэтычнай дзейнасці.

На захад, на захад
Спяшайцеся, хмары,
Варожай крывёю
Заліце пажары».

Ніколі ў сваіх лістах Мікола Сурначоў не скардзіўся на цяжкі лёс салдата. Творчая лабараторыя яго была незвычайная: акоп, кароткі прывал паміж баямі. Неаднойчы ён пісаў мне, што ў яго назбіралася многа вершаў, але некаторыя былі загублены ў шпіталях, у баях. Частку вершаў, якія прыслаў мне Мікола, я захаваў.

У 1959 годзе мне давялося ўкладаць яго зборнік «Барвовая зара». У яго я ўключыў і вершы, узятыя з лістоў паэта да мяне. Але не ўсё напісанае паэтам уключана ў зборнік. Пасля доўгіх пошукаў мне ўдалося знайсці верш «Румынскія эцюды». Ён быў надрукаваны толькі ў часопісе «Полымя», № 6 за 1966 год. Зараз ён уключаецца ў гэты зборнік[1]. Напісаны гэты верш у франтавых умовах сталай рукой таленавітага паэта. «Румынскія эцюды» раскрываюць душу савецкага воіна-вызваліцеля, які нёс свабоду, шчасце, радасць тым, хто пакутаваў ад фашызму. Нарадзіўся гэты верш пад Бухарэстам, і цяпер, праз многа год, нельга чытаць яго без хвалявання. А колькі гуманізму, чалавекалюбнасці ў такіх радках:

Уставай, Румынія, з попелу, галечы.
Усміхайся шчыра, шэрае сяло.
Мы да вас часова —
Выпроствай плечы,
Бяры ў рукі новае святло!

За гэтае «новае святло» паэт-воін не шкадаваў свайго маладога жыцця, мужна змагаўся з ворагам і вершам, і зброяй.

Восенню 1944 года ў Мінску я спаткаў Міколу Сурначова — свайго сябра па Гомельскім педінстытуце. Ён, як і я, прыбыў з фронту на кароткую пабыўку. Прыгадалі часы студэнцтва, Гомель, ён — сваю Рагачоўшчыну. У 1940 годзе летам мы былі з ім у Мінску на курсах-нарадзе пачынаючых пісьменнікаў. Пятро Глебка даў высокую

ацэнку яго твораў. Я не пазнаў голасу сябра — суровага, крыху прастуджанага. Ён прачытаў свой верш «Зямлянка», нядаўна надрукаваны ў газеце «Чырвоная змена», пацікавіўся, ці захаваў яго франтавыя лісты да мяне. Чую, як зараз, радкі з гэтага верша. Чытаў Мікола Сурначоў узнёсла, з захапленнем:

Да франтавой маёй хаціны
Ісці нядоўга. На бугры
Сярод жытнёвай зяляніны
Яна стаілася ў нары.

Было дзіўна глядзець, як у салдата, які зведаў пакуты і раны, пры расставанні ў блакітных вачах заіскрыліся слёзы. Скора цягнікі павезлі нас у розныя кірункі, і больш мы не сустракаліся...

У апошніх лістах, прысланых з Германіі, Мікола Сурначоў радаваўся, верыў, што неўзабаве вернецца на родную зямлю, да сяброў, знаёмых, да мірнай працы. І гэтая думка яшчэ мацней распальвала ў яго грудзях нянавісць да ворага, клікала наперад, надавала яму сілы.

Ужо на дымным небасхіле варожай зямлі вырысоўваўся воблік чаканай Перамогі. Баі былі жорсткія, упартыя. Вораг напружваў апошнія сілы. У адным з баёў недалёка ад варожай сталіцы, да якой ішла наша армія столькі цяжкіх гадоў, Мікола Сурначоў загінуў як герой, не даспяваўшы сваёй мужнай песні, прапахлай порахам, абпаленай пажарамі вайны. Ён загінуў далёка ад роднай Беларусі, дзе смуткавалі па ім тыя гаі і пералескі, аб якіх ён так усхвалявана пісаў і насіў іх у сэрцы. Але не памірае яго песня, яна жыве ў сэрцах і памяці нашага народа, за шчасце якога ён аддаў жыццё.

1966 г.

Феня Шапавалава

НЕКАЛЬКІ ШТРЫХОЎ

Памятаю Міколу Сурначова са школьных гадоў. У нашай Слабадзе Коля скончыў тры класы, а ў чацвёрты ўжо хадзіў у Свержань. Сямігодку канчаў у Рагачове, а потым паехаў у Гомель вучыцца ў сельскагаспадарчы тэхнікум.

Мікола вельмі любіў чытаць. Ужо калі вучыўся ў сямігодцы, дык меў сваю бібліятэчку. Кнігі, у якіх што-небудзь падабалася, ведаў на памяць — цэлыя раздзелы. Вельмі любіў чытаць іншым, а такіх, каб паслухаць, заўсёды каля Міколы збіралася многа. Вучыўся добра і памагаў вучыцца сябрам. А іх было ў яго шмат.

Яшчэ ў сямігодцы пачаў пісаць вершы і таксама чытаў іх сябрам. Мікола шанаваў старэйшых у сям'і, але асабліва любіў сваю маці Аксінню Мартынаўну. Яна шмат яму расказвала з пражытага. Калі Міколы не стала, маці яго гаварыла: «Каб ён хоць калі-небудзь сказаў што мне наперакор, можа, мне не так было б яго шкада...»

Маці доўга гаравала па сваім любімым сыне. Памерла Аксіння Мартынаўна ў 1962 годзе. Бацька паэта Мікалай Яўхімавіч жыве ў Магілёве. Там і яго брат Іван, сёстры Насця, Ліда і Ганна. А два браты — Хведар і Яўхім — злажылі, як і Мікола, свае галовы на фронце.

Мы, хто ведалі Міколу ў юначыя гады, не можам забыць яго светлы воблік.

1969 г.

Андрэй Кордзікаў

МАЕ СУСТРЭЧЫ

Гэта было восенню 1933 года. Аднойчы па запрашэнні літаратурнага аб'яднання, створанага пры рэдакцыі райгазеты «Камунар», я прыехаў на нараду. Сярод членаў літаб'яднання я заўважыў невысокага, але рухавага і энергічнага юнака з прыемным, амаль дзіцячым тварам. На выгляд яму было гадоў 19–20. Мяне зацікавіў гэты юнак, і я запытаў, хто гэта.

— Гэта раённы аграном Мікола Сурначоў. Ён спрабуе пісаць вершы.

Пачаўся разбор твораў маладых паэтаў. Першы выступіў Мікола Сурначоў. Верш яго быў яшчэ слабы, і гэты твор забракавалі. Твар Сурначова паружавеў. Як відаць, яго ўсхвалявала першая няўдача.

Праз месяц, калі мы зноў сабраліся на нараду, Сурначоў прынёс некалькі новых вершаў. Калі я прачытаў іх, мы здзівіліся: гэта былі сапраўдныя вершы, у якіх адчуваліся шчырасць, задушэўнасць, цеплыня. На гэты раз усе яны былі аднагалосна прызнаны годнымі да друку і ў хуткім часе былі апублікаваны ў газеце.

З таго часу ў раёнцы сістэматычна сталі друкавацца вершы Сурначова. Я, прызнацца, зачытваўся імі — такія яны былі жыццярадасныя і шчырыя.

Аднойчы, у жніўні, мне давялося быць у Рагачове. Я купіў у кіёску газеты, зайшоў у гарадскі парк і пачаў чытаць. Раптам хтосьці абняў мяне за плечы. Гляджу, перада мной Мікола.

— Што, перапалохаў? — з вясёлай усмешкай на твары запытаў ён. — Чаго гэта ты адзін сядзіш тут? Хадзем на бераг Дняпра. Вершы

пачытаю.

Дзень быў ціхі і сонечны. Мы селі на пясчаным беразе каля самай вады. Палюбаваўшыся прыгажосцю прыроды, Сурначоў дастаў з кішэні вучнёўскі сшытак і пачаў чытаць. Чытаў ён паважна, не спяшаючыся, выразна выгаворваючы кожнае слова. У гэтых вершах апяваў радасць жыцця, сваю бурную маладосць і родны беларускі край.

Пасля яшчэ не адзін раз гулялі мы з Сурначовым па беразе Дняпра, і кожны раз ён чытаў мне свае вершы. Яго твар тады свяціўся вясёлай іскрыстай усмешкай.

1969 г.

Дзмітрый Кавалёў

АДНА ЛЮБОЎ

Усе справы, усе мары і само жыццё Міколы Сурначова былі аддадзены ёй, адзінай любові — Радзіме. І ў гэтым тое агульнае, што аб'ядноўвае паэтаў майго ваеннага пакалення, такіх розных і непадобных і такіх блізкіх духоўна.

Калі я пазнаёміўся з Міколам Сурначовым, ён паспеў павучыцца ў інстытуце і надрукаваць свае першыя вершы ў тоўстым рэспубліканскім часопісе. Можа быць, таму ён здаваўся мне старэйшым, хаця ён быў маладзей за мяне. Хударлявы, з ледзь прыкметнымі маршчынкамі на строгім твары, блакітнымі няўсмешлівымі вачыма, ён быў чалавекам здзіўляючай душэўнай пяшчотнасці, валодаў рэдкім дарам пранікнення ў духоўны свет аднагодкаў. Памятаю, мы хадзілі з ім па гомельскім парку, і ён нанова адкрываў мяне таварышам, якія ўжо ведалі, як я пішу. Пасля такой гутаркі яны нават больш паважна сталі адносіцца да мяне. Потым мы сустракаліся з ім у Мінску ўжо як старыя знаёмыя. На Мінскім возеры ён чытаў мне свае вершы, чакаючы, што я скажу пра іх. Я тады адчуў, што Мікола шукае сябе ў ключы народнай паэзіі.

Наогул беларускай паэзіі такі народны пачатак вельмі ўласцівы.

Купала і Колас у гэтым сэнсе зрабіліся ўплывовымі настаўнікамі. Але песеннасць Міколы Сурначова была нейк больш сённяшняй, яна імкнулася да рамантычнай казачнасці. Але лад яго мовы быў занадта падабраным, чаканна разумным. Словы ён выбіраў строгія, нават сухаватыя. Яго паэзія, як мне тады здавалася, была ўжо празмерна стрыманай.

Сам Мікола Сурначоў любіў вершы шчодрыя, размашыстыя, гарэзлівыя, нават некалькі легкадумныя. Чытаў з захапленнем Ціханава,

Ісакоўскага, Твардоўскага, Пракоф’ева, Святлова, Уткіна... Добра ведаў і заходніх, і рускіх, і ўсходніх паэтаў. Здзіўляў мяне гэтай шырынёй сваёй. Ён працаваў у рэспубліканскай газеце, потым са сваім сябрам па вучобе і паэзіі Міколам Аўрамчыкам прайшоў з тэадалітам Сярэднюю Азію. Здавалася, і ўявіць сабе было немагчыма Міколу Сурначова ваенным. І вось сугуба цывільны чалавек, паэт, стаў у вайну баявым камандзірам. Ён быў некалькі разоў паранены, зноў і зноў вяртаўся ў строй.

Але ні на адзін дзень не развітваўся з паэзіяй — ні на перадавой, у акопах, ні на бальнічным ложку ў шпіталі.

Не заўсёды знаходзіў час, каб папрацаваць над радком, пазначыць нават, калі і дзе былі вершы напісаны. Аднак у адносінах да паэтычнага слова Мікола Сурначоў заставаўся верным сабе: няма неахайнасцей, няма выпадковых, першых трапіўшых слоў. І ўсё тая ж, але толькі больш спелая, выпрабаваная вайной прыхільнасць да народнай традыцыі, песеннай і казачна-рамантычнай і ў той жа час скупой у выказванні патаемнага.

А патаемнае для Міколы Сурначова — Радзіма. Адсюль — сабранасць, сканцэнтраванасць. Вайна сціснула і ўзмацніла да апошняй мяжы інтарэсы і пачуцці, перажыванні і чаканні, мары і надзеі. На маленькіх кавалачках зямлі вырашаўся лёс свету для кожнага салдата. На маленькім аркушы баявой насценгазеты вершы трымалі сябе, як салдаты ў траншэі. Усе навокал глухла ад кананады, але радкі гучалі:

Над ім асыпаюцца
Слуцкія краскі,
Абсмалены колас
Схіліўся да каскі.

Ляжыць ён, як віцязь,
У стоптаным жыце.
Маці спаткаеце —
Ёй не кажыце...

Суровая, найчалавечная казка! Быліна і быль адначасова. Але, бадай, усё ж болей песня.

Калі ж закіпае гнеў паэта, верш яго робіцца суровым і бязлітасным, як гранёны штык. Ён кідае ворагу:

Я табе спакою, гад, не дам, —
Чорнай кроўю ты адкажаш нам!

З такім пачуццём ішлі якраз у штыкавую. Як гэта ўсё зліваецца ў адзінае цэлае.

Мікола Сурначоў загінуў у апошнія дні вайны, на самых подступах

да Берліна. Да гэтага часу ён паваяваў на многіх франтах, прайшоў вызваліцелем па рускай, украінскай і па сваёй беларускай зямлі, па землях Румыніі і Польшчы. Быў ужо старшым лейтэнантам, камандзірам узвода ў армейскім знішчальным супрацьтанкавым артылерыйскім палку. Некалькі машын, якія грамілі тылы фашыстаў, трапілі ў засаду. Сурначоў, паранены незадоўга да гэтага, адмовіўся ісці ў шпіталь: войскі спяшаліся да логава ворага. У рукапашным няроўным баі Сурначоў і яго салдаты палі смерцю герояў. Пахавалі іх у брацкай магіле ў некалькіх кіламетрах ад Берліна. Нязменная спадарожніца Міколы Сурначова — палявая кірзавая сумка, набітая не толькі тапаграфічнымі картамі, але і вершамі, не была знойдзена. Але шмат з таго, што было ім напісана на вайне, усё ж уцалела. І вершы, якія яшчэ ніхто, апрача аднапалчан, не чытаў і не чуў, выйшлі ў выдавецтве «Беларусь» дзвюма тоненькімі кніжачкамі. Яны нямала сказалі сэрцу чытачоў аб адзінай і ўсеабдымнай любві Міколы Сурначова, сабранай, як у кроплі сонца, у яго юнай, трывожнай, задушэўнай паэзіі, не старэючай, як і ён сам. І гарыць над узгоркам яго брацкай магілы камсамольская, яго баявая, чырвоная зорка, аб якой ён сказаў такія выдатныя і такія прарочыя словы:

Услаўце ж зорку, зорку вызвалення!
Бо доўга-доўга будзе зорка гэта
Ісці па заняволенаму свету.
Дзе зорка гляне — там зардзее ранне.

1971 г.

Кастусь Кірэенка

ПЕСНЯ БАЯВЫХ ШЛЯХОЎ

Ляжыць ён, як віцязь,
У стоптаным жыце.
Маці спаткаеце —
Ёй не кажыце...

Як быццам пра самога сябе сказаў гэтыя сумныя словы Мікола Сурначоў. Як быццам яшчэ ў 1941 годзе пачула яго сэрца той страшны ўдар агню і сталі, што падкасіў яго потым, як віцязя, на самым пярэдадні Перамогі...

Няўрымслівы шукальнік, чулы і таварыскі, але заўсёды бескампрамісны да фальшу слова, няпэўнасці погляду, браку пачуцця...

Такім Мікола запомніўся мне і ўсім сябрам у гады вучобы ў

Гомельскім педінстытуце, такім ён быў у час нядоўгай сваёй працы ў газетах «Звязда» і «Чырвоная змена», і такім жа ён паказаў сябе ў страі змагароў за Айчыну.

Пяро журналіста на чырвонаармейскую вінтоўку Мікола Сурначоў змяніў у першыя ж дні Вялікай Айчыннай вайны. Але ён біў ненавісных ворагаў не толькі агнём салдацкай зброі. Ён змагаўся супроць іх і кожным радком сваіх мужных франтавых песень. У яго паходным блакноце былі занатаваны цікавыя паэтычныя задумы, накіды новых вершаў, зробленыя паэтам непасрэдна на полі бою. Паэт заклікаў сваіх сяброў на подзвігі і на славу ў імя Радзімы і светлага, мірнага жыцця.

Некалькі разоў цяжка паранены, Мікола, як толькі папраўляўся, адразу ж спяшаўся вярнуцца да сваіх аднапалчан.

На штурм Берліна ён ішоў ужо вопытным баявым камандзірам, якога любілі байцы. Вось што пісалі ў сваім пісьме з Берліна франтавыя паплечнікі Міколы:

«У горадзе Пірыцы мы з Міколам Сурначовым пайшлі ў баявую разведку. Каля самага горада нас немцы абстралялі. Мікола быў паранены асколкам міны, якая разарвалася ў пяці метрах ад нас. Пры дапамозе таварышаў удалося вынесці яго з поля бою і накіраваць у шпіталь. Ён быў паранены ў жывот. І вось, калі мы прагналі немцаў за Одэр і рыхтаваліся да апошняга штурму Берліна, да нас са шпіталя вярнуўся і Мікола. Мы ўсе былі рады бачыць свайго камандзіра, з якім так доўга білі ворага.

Пачаўся штурм Берліна. Мікола заняў сваё баявое месца і зноў павёў нас у бой. Ішло бязлітаснае знішчэнне ворага. Да Берліна заставаліся лічаныя кіламетры. У адной жорсткай сутычцы з фашыстамі Міколу параніла ў руку. Раненне было цяжкое, але наш адважны камандзір адмовіўся ехаць у шпіталь і працягваў весці бой. І вось у ноч з 19 на 20 красавіка мы непрыкметна паглыбіліся далёка ў тыл фашыстаў і напалі на адступаючую калону нямецкіх войскаў. Пачаўся цяжкі бой, які перайшоў у рукапашную схватку. Перамога была за намі. Толькі не было ўжо Міколы. Нямецкі снарад «фаўст» трапіў у яго. Смерць наступіла імгненна. Міколу пахавалі у брацкай магіле ў 8 кіламетрах ад Берліна. Над магілай свайго сябра мы пакляліся адпомсціць ворагам за яго смерць. Сваё слова мы стрымалі. Вораг разбіты.

Жывыя, натхнёныя словы паэзіі Сурначова, яго баявыя песні, якія ён ствараў пад гукі мін і снарадаў, будуць вечна жыць у нашых сэрцах».

Так гераічна загінуў Мікола Сурначоў.

Кароткім, але поўным творчага натхнення і пафасу барацьбы

было жыццё гэтага таленавітага паэта.

З яго вершамі наш чытач пазнаёміўся яшчэ да вайны. Творчасці маладога паэта ўжо тады былі ўласцівыя ўдумлівасць, паэтычнае бачанне свету, шчырасць і цеплыня. Аўтар умеў знаходзіць цікавыя, метафарычныя вобразы, любіў рытмічную разнастайнасць, свежае, трапнае слова. У гады змагання памужнеў сам паэт, стала больш мужнай і яго паэзія. Паэт сумуе па роднай зямлі Беларусі, але гэта не сум разгубленасці і адчаю, а палымянае, мужнае пачуццё чалавека, які ўпэўнены ва ўрачыстасці сваіх ідэалаў, у сваёй перамозе. Кожны яго верш дыхае спапяляючай нянавісцю да ворага.

Дзяржаўнае выдавецтва БССР выпусціла ў 1946 годзе пасмяротна зборнік вершаў Міколы Сурначова «На сурмах баравых».

Нельга стрымаць хвалявання, калі чытаеш франтавыя вершы Сурначова, — гэты, як правільна адзначыў Анатоль Вялюгін у прадмове да кнігі «Мы іх не забудзем», своеасаблівы паэтычны летапіс Вялікай Айчыннай вайны. Заходні фронт і Бранскі фронт... Данскі фронт і 1-шы Беларускі фронт... 4-ты Украінскі фронт і зноў 1-шы Беларускі... Беларусь... Каўказ... Украіна... Румынія... Польшча... Германія... Гэтыя і іншыя подпісы пад вершамі Сурначова гавораць самі за сябе. Яны сведчаць пра тое, што паэт-воін быў усюды і заўсёды там, куды пасылала Радзіма, дзе ішлі няспынныя баі, у якіх кожны савецкі салдат, у тым ліку і Мікола Сурначоў, імкнуўся як найхутчэй наблізіць апошнюю хвіліну змагання і тым самым прынесці жаданы мір і бяспеку роднай з маленства зямлі...

У вершы «Чырвоная зорка», які датаваны 1944 годам і быў напісаны ў вызваленым Мінску, чытаем:

У акопе часта, седзячы ў завею,
Я гадаваў цярплівую надзею,
Што прынясу спакой ў паходным ранцы
Для вас,
Пакінутых ў няволі станцый,
Да зорак тых,
Што падбіраў ў крыніцах,
Да зведаўшых выгнанне маладзіцаў,
Да ліп мядовых і вішнёвых вёсак,
Да Свіслачы і раненых бярозак.
Я ў Мінск прыйшоў.
Хілюся на калені
Прад горадам, што дачакаў збаўлення.
Услаўце ж зорку, зорку вызвалення!

Бо доўга-доўга будзе зорка гэта
Ісці па заняволенаму свету.
Дзе зорка гляне — там зардзее ранне.

Над брацкай магілай, дзе пахаваны і Мікола Сурначоў, гарыць не згасае і ніколі не згасне ўслаўленая ўсімі народамі зорка, аб якой так цёпла сказала слова паэта. Сам паэт застаўся ляжаць там, дзе здзейсніўся яго апошні баявы подзвіг, але песня паэта вярнулася пад роднае песнярова неба і жыве з намі і будзе жыць заўсёды, пакуль у чалавечых сэрцах застаецца незгасальная самаахвярная любасць да маці-Айчыны.

1946–1979 гг.

Іван Плахатнюк

«ЛЯЖЫЦЬ ЁН, ЯК ВІЦЯЗЬ...»

Быў снежань 1944 года. У 1643-ці лёгкі артылерыйскі полк (ЛАП) прыбыло папаўненне. Полк размяшчаўся ў сасновым лесе на правым беразе Віслы недалёка ад Варшавы. У другую батарэю было прызначана чалавек 5–6 навічкоў: я — радыст, яшчэ адзін малады салдат — тэлефаніст, астатнія — агневікі. Мой камандзір аддзялення, высокі, худы, на гады два старэйшы за мяне, малодшы сяржант Ваня Кагукін, збегаў за вячэрай. І пакуль мы ўпляталі кашу, Ваня расказаў гісторыю палка. Сфарміраваны ў 1943 годзе як знішчальны супрацьтанкавы напярэдадні баёў на Курскай дузе, ён браў Кіеў, прайшоў па поўдні Украіны да Румыніі, вызваляў Заходнюю Украіну, абараняў Сандамірскі плацдарм. І вось выпалі два месяцы перадыху, калі ёсць час, каб папоўніцца людзьмі, тэхнікай і зброяй. Уведаў я і тое, што полк уваходзіць у 2-ю гвардзейскую танкавую армію 9-га танкавага корпуса 1-га Беларускага фронту, якім камандаваў маршал Г. К. Жукаў.

На другі дзень пасля снедання прывялі ў зямлянку камандзіра ўзвода ўпраўлення. Лейтэнант Сурначоў як ваенны афіцэр, кажучы мякка, не глядзеўся: без належнай выпраўкі, сярэдняга росту, прыгорблены, з простым «неадбеленым» тварам. Галава была перабінтавана. Пасля патрэбнага ў такім выпадку дакладу ён прывітаўся за руку. Я крыху збянтэжыўся, бо да гэтага часу афіцэры са мной так ніколі не здароваліся. Ён распытаў, адкуль я родам, а таксама пра маіх бацькоў. Уведаўшы, што мой бацька знаходзіцца недзе ў нямецкай няволі, сказаў: «Прыйшоў час выручаць яго. Хутка

нас чакаюць баі ўжо ў Германіі». Потым Сурначоў расказаў, чым з'яўляецца наш ЛАП, батарэя, узвод упраўлення, аб нашай ролі ў складзе танкавага злучэння. Полк уваходзіць у прарыў разам з танкамі, а там — па абставінах. Амаль усюды гарматы вядуць агонь па бачных цэлях прамой наводкай. «Сваёй радыёстанцыяй практычна будзеш заняты мала. Затое бесперапынна разам з агневікамі прыйдзецца цягаць снарады. Ты, як пяхота, пойдзеш у атаку і ўвесь час будзеш капаць зямлю: у першую чаргу — агнявую пазіцыю для гарматы, пасля — для аўтамашыны і акоп сабе. У баі выжывае і выйграе той, хто першы закапаецца ў зямлю».

Камандзір батарэі капітан Васільеў быў чалавекам сярэдняга росту, шырокага целаскладу, адным словам, здаравяк. Помню, як раніцай дзяншчык Ляднёў ліў яму на голыя рукі і спіну халодную ваду. На заўсёды чыста выгаленых шчоках — пунсовы румянец. Не ведаю яго радаслоўнай, але чамусьці напамінаў ён мне паніча. Магчыма, таму, што камбат заўсёды пакрыкваў на ўсіх. І няцяжка было заўважыць, што капітан Васільеў быў «у не ладах» з Сурначовым. Жыў у асобнай зямлянцы, хаця двум афіцэрам батарэі можна было б размясціцца і разам. Па паводзінах, адукацыі і культуры мовы капітан цягнуў на класаў сем. І, відаць, тут яўна не ўжывалася мяккая, інтэлігентная манера Сурначова з адкрыта салдафонскай Васільева.

Наш ад'езд на перадавую быў начны і спешны. Цяпер мы ведаем прычыну: камандаванне вымушана было паскорыць пачатак Вісла-Одэрскай аперацыі, каб выратаваць саюзнікаў, якія цярпелі паражэнне на Заходнім фронце ад нямецкіх танкавых кліноў.

Па пантонным мосце пераехалі Віслу і занялі месца, адведзенае палку на Мангушэўскім плацдарме, на поўдні ад Варшавы. А далей было ўсё, як абяцаў мне Сурначоў. Ніхто не разагнуў спіну, пакуль не былі падрыхтаваны ўкрыцці для гармат, «студэбекераў», снарадаў, выкапаны траншэі і зямлянкі. Мы закопваліся ў зямлю.

На світанку 14 студзеня зямля здрыганулася ад залпаў тысяч гармат, мінамётаў і «кацюшаў». Пасля артпадрыхтоўкі прыйшла каманда на марш, ды так хутка, што мы з цяжкасцю паспелі скруціць тэлефонны дрот паміж НП і агнявой. Следам за танкамі пайшоў у прарыў і наш артылерыйскі полк. У гэты раз мы сутыкнуліся з немцамі, якія спрабавалі прарвацца праз шашу. Батарэя наша першай уступіла ў бой. Сітуацыя не дазволіла павярнуць гарматы, мы спешыліся і з крыкам «ура!» атакуем праціўніка. Я знаходжуся ў ланцугу, якім камандуе лейтэнант Сурначоў. Гэта быў мой першы бой з ворагам. Ад нечаканага ўдару немцы адкочваюцца. У снежнай дымцы мільгаюць цёмна-зялёныя фігуры. У спешцы вяду ў той бок

беспрыцэльны агонь з карабіна і не заўважаю, як мяне абганяюць многія батарэйцы. Схамянуцца мяне прымушае Сурначоў: «Хочаш пастраляць? Тады бяжы ўперад. Адсюль можна раніць сваіх». Так амаль па-бацькоўску вучыў камандзір узвода ваяваць навабранцаў.

Новы прыліў наступальнаму парыву прыдаюць дзве «трыццацьчацвёркі». Бяжым за танкамі. Праціўнік, апомніўшыся ад нечаканага удару, арганізоўвае супраціўленне. Відаць, мы наскочылі на добра ўзброеную групіроўку. Узмацніўся кулямётны агонь, па танках пачалі прыстрэльвацца «фаўстнікі». Мы залеглі. Наглядаю, як амаль побач уперадзе, справа і злева, кладуцца кулямётныя і аўтаматныя чэргі. На памяць прыходзіць, што падобнае бачыў у кіно. Побач — забітыя фашысты, сярод нас ужо ёсць раненыя. Чую размову лейтэнанта Сурначова з камандзірам бліжняга танка.

— Далей не пайду. Не маю загаду. Я павінен даганяць сваю брыгаду. Калі спалю машыну — аддадуць пад суд.

— Пакуль я не адвяду салдатаў, не ўздумай ад’язджаць назад. Прашу цябе!

Пaступае каманда вяртацца да машын. Пад прыкрыццём танкаў адыходзім назад. Наша калона зноў рухаецца на захад, пакінуўшы ў тыле «пры сваіх інтарэсах» нямецкую групіроўку. Відаць, з ёй разбяруцца агульнавайсковыя часці, якія ідуць следам за намі.

...Сурначоў, па характары сціплы, сарамяжлівы, ніколі не хваліўся перад батарэйцамі сваім паэтычным талентам. Відаць, былі праблемы з публікацыяй у франтавых умовах. І ён пісаў у сваю палявую сумку. Нават па тым, як доўга па начах у яго зямлянцы трапятаў агеньчык, няцяжка было здагадацца, што лейтэнант складае...

Аднойчы сабраліся мы невялікай групай. Пасля дасціпных жартаў, успамінаў нас пацягнула на лірыку. Тым больш, побач свой паэт. І мы пачалі прасіць яго пачытаць што-небудзь. Як кажуць, ламацца ён не стаў:

— Дык пра што вам прачытаць?

— Пра каханне, — усміхнуўся нехта.

— Гэта ў памяці, — сказаў Сурначоў і, не адкрываючы сумку, стаў чытаць пра каханне.

Час не пакінуў у памяці ўсе падрабязнасці той імправізаванай сустрэчы з беларускай паэзіяй у прыфрантавым лесе. Але тады я ўслухоўваўся ў меладычную беларускую мову і знаходзіў у ёй блізкае мне, роднае і знаёмае.

— Таварыш лейтэнант! Вы ж напалову складаеце вершы па-ўкраінску.

— Не здзіўляйся, салдат. Родам жа я з Гомельшчыны. А гэта —

поўдзень Беларусі. Там у нас што беларусы, што ўкраінцы — усё ўперамешку. Таму і ў мовах шмат чаго агульнага.

І Сурначоў расказаў, калі ён ваяваў на Украіне, часта да хрыпаты даводзілася спрачацца, якому народу належаць песні «Закувала зязюленька», «Ой, хмелю мой, хмелю», «Бандароўна».

Свае ваенныя вершы Сурначоў чытаў па напісаным, кожны раз доўга корпаўся ў сваёй сумцы. Помніцца, было пра зямлянку, наступленне пяхоты. Кожны раз у пачатку або ў канцы ён заўважаў: «Гэта напісана на Данскім фронце, гэта — на Украінскім, гэта — у Румыніі...»

У пачатку красавіка полк ужо быў на Кюстрынскім плацдарме. Рыхтавалася бітва за Берлін, да якога напрамую заставалася ўсяго 70 кіламетраў. На другі дзень наступлення лейтэнант Сурначоў куляй быў ранены ў руку. У гэтых адносінах яму не шанцавала. Па розных даных я падлічыў, што за час вайны Сурначоў атрымаў пяць раненняў. Але і на гэты раз, падвязаўшы руку да пляча, ён застаўся ў страі.

Мы прыбліжаліся да прыгарадаў Берліна. Зацягнуты начны маршкідок нарадзіў сумненні. І недарэмныя: мы аказаліся ў тыле варожага ўмацаванага раёна, насычанага войскамі. Пачаўся бой. Уверх узлятаюць ракеты. Нямецкі танк расстрэльвае нас гарматным агнём. Успыхнулі машыны. Вораг палівае кулямі. Невялікай групе салдатаў удалося вырвацца і дабрацца да лесу. Пасля мы далучыліся да сваіх. У гэтым баі я быў цяжка ранены: асколкі пасеклі грудзі і раструшчылі кісць правай рукі. А што ж адбылося з Сурначовым, іншымі батарэйцамі?

Пазней з пісьма Вані Кагукіна я даведаўся, што Сурначоў загінуў.

Для мяне існуе дзве версіі смерці Міколы Сурначова. Першая — ён загінуў у рукапашным баі на шашы. Пра гэта з Берліна напісалі ў шпіталь аднапалчане. У другім пісьме камандзір разведкі дывізіёна маёр Васіль Сямёнавіч Капычэнка расказвае, што камандаванне даручыла яму па гарачых слядах выехаць на месца гібелі 2-й батарэі. «Перада мною адкрылася карціна начнога няроўнага бою жменькі храбрацоў, якімі камандаваў Мікалай. Забітыя немцы, спаленыя машыны... Пазнаць яго я мог па светла-карычневых ботах, якія былі адзінымі ў палку. А сумку так і не знайшоў, хаця і патраціў на гэта шмат часу...»

Пахаваны лейтэнант Сурначоў у брацкай магіле ў горадзе Фрэйдэнбергу.

Калі ўжо былі напісаны гэтыя радкі, мне пашанцавала пабываць у Берліне. Адным з першых жаданняў была спроба знайсці магілу Сурначова. Але як, дзе ўзяць транспарт, праваднікá? І тут спаткаўся чалавек, які блізка прыняў да сэрца расказаную мной адысею 2-й

батарэі і дапамог арганізаваць пошук. Гэта быў свяшчэннік рускай праваслаўнай царквы беларус Анатоль Каляда.

Мы едзем на месца апошняга бою батарэі. Гэта кіламетраў дваццаць ад берлінскага кальцавога аўтабана. У Фрэйдэнбергу захаванняў савецкіх воінаў не знаходзім. Адзін з мясцовых жыхароў ахвотна расказаў, што астанкі з брацкай магілы былі перанесены ў райцэнтр Бад-Фрэенвальдэ. Едзем туды і знаходзім могілкі загінуўшых савецкіх воінаў. Тут пахавана каля 2000 чалавек. На могілках больш дзвюхсот мармуровых пліт. На кожнай — надпісы воінскіх званняў, прозвішчы загінуўшых. На ўзвышэнні — скульптурная фігура салдата.

Пасля доўгіх пошукаў знайшлі подпіс: «л-нт Сурнамов Н. Н.». На вялікі жаль, зроблена памылка ў прозвішчы...

Так мы аказаліся першымі блізкімі людзьмі Сурначова, якія наведалі яго магілу. Памаўчалі, зрабілі здымкі. А ў Патсдаме свяшчэннік паабяцаў правесці богаслужэнне за памяць загінуўшага воіна, беларускага паэта Міколы Сурначова. Пакуль жа ў храме запалілі свечкі.

1969 г.

Анатоль Вярцінскі

ТРЫ СУСТРЭЧЫ З СУРНАЧОВЫМ

Тройчы сустрэўся я з Міколам Сурначовым. Не асабіста, вядома. Асабіста сустрэцца мы з ім ужо не маглі. Хаця б па той простай прычыне, што прах мужнага воіна і паэта спачывае вось ужо семнаццатую вясну ў адной з брацкіх магіл, што пад самым Берлінам. Паэт, праўда, прасіў, на той выпадак, калі ён загіне ад варожай кулі:

Таварыш!
Мяне пахавай,
Акружы мой курган агароджай.

А пасля перамогі вазьмі мой прах,
Пранясі праз рэкі і горы...
На маёй Беларусі прасторы!

Верш называецца «Запавет салдата». «Таварыш», а дакладней, Радзіма зрабіла намнога больш таго, аб чым прасіў салдат, дала яму другое пасмяротнае жыццё, — але прах яго ўсё ж застаўся ў чужой зямлі...

Дык вось я сустракаўся з Сурначовым. Упершыню гэта адбылося неўзабаве пасля вайны. Я прачытаў верш Міколы Аўрамчыка, прысвечаны памяці паэта. Верш быў напісаны як успамін аб сваім

таварышу, у ім жыва трапятала памяць сэрца, — і гэта рабіла радкі асабліва пранікнёнымі і хвалюючымі, а тое, аб чым у іх гаварылася, — асабліва верагодным. Верш глыбока ўзрушыў мяне, васемнаццацігадовага юнака. Я не ведаў, хто такі Сурначоў, нічога не ведаў аб абставінах яго смерці, невядома мне было нават, што такое «баравая сурма». Але вобраз «лейтэнанта з забінтаванай галавой», які, іграючы на сурме баравой, кліча ў наступленне роту, доўга не даваў мне спакою...

Пазней мне трапілася ў рукі тоненькая, у шэранькай вокладцы кніжка — Мікола Сурначоў «На сурмах баравых». Я з хваляваннем разгарнуў кніжачку, прабег вачыма прадмову. Тое, аб чым я даведаўся з яе, прымусіла яшчэ раз успомніць верш, прысвечаны Сурначову. Толькі цяпер вобраз «лейтэнанта з забінтаванай галавой» стаў для мяне больш акрэслены і канкрэтны. Дадам яшчэ: і больш блізкі.

За прадмовай ішлі вершы, аб якіх баявыя сябры паэта пісалі з Берліна: «Жывыя натхнёныя словы паэзіі Сурначова, яго баявыя песні, якія ён тварыў пад гукі мін і снарадаў, будуць вечна жыць у нашых сэрцах».

Адразу ж кідалася ў вочы адна асаблівасць зборнічка — пераважная большасць вершаў была напісана ў гады вайны, пад імі значыліся назвы розных франтоў. Вершы былі своеасаблівым дзённікам салдата. І ў іх, як і ў салдацкім дзённіку, не заставалася месца для чаго-небудзь занадта асабістага, дробязнага. Яны прысвячаліся самаму дарагому, самаму запаветнаму, самаму свяшчэннаму. Прасякнутыя вялікай сыноўняй любоўю да Радзімы і болем за яе раны і пакуты, яны палыхалі нянавісцю да ворага, гучалі гневам і суровай мужнасцю воінскай прысягі. «Я губы ад гневу калёнага сцяў і сэрцам, Радзіма, табе прысягаю», — пісаў Сурначоў у вершы «Прысяга ў акопах». Пад вершам стаіць подпіс: «1942 год. Данскі фронт». А апошні яго верш быў напісаны у 1944 годзе на румынскай зямлі. Гэтая невялічкая, усяго ў дванаццаць радкоў, лебядзіная песня паэта напоўнена самым светлым пачуццём — пачуццём любві да роднага краю. Сніцца паэту ўсё тое, што запала ў сэрца з дзяцінства, — суніцы, сцяжынка ў хмызняку, мурожны луг, прысады «вакол Варшаўскае шашы», — і ён гаворыць:

І так заўжды перад вачыма:
Густы хмызняк, разбег дарог...
Такою я цябе, Радзіма,
У дні суровыя збярог.

На жаль, Сурначову не ўдалося ажыццявіць адну з самых запа-

ветных сваіх задум — прысвяціць верш Дню Перамогі, таму дню, аб якім ён са сваімі баявымі сябрамі марыў і да якога мужна пракладваў шлях штыком і пяром...

Нядаўна я сустрэўся з Сурначовым трэці раз. Сустрэўся з яго бацькамі, з домам, дзе ён нарадзіўся, з яго роднай Слабадой, што недалёка ад той Варшаўскай шашы, аб якой паэт успамінае ў апошнім вершы. Слабада пры ўсім яе падабенстве да іншых такіх жа вёсачак на Рагачоўшчыне мае і сваю адметную адзнаку — у ёй асабліва многа садоў. Што ні двор — то сад, то яблыні і вішні. Хораша, напэўна, у вёсцы, калі сады зазелянеюць ды зацвітуць! Можа, менавіта яны і навеялі калісь басаногаму хлопчыку жаданне напісаць першы верш?

Ёсць сад і ў бацькі паэта Мікалая Яфімавіча Сурначова — састарэлага, але яшчэ даволі моцнага і жвавага чалавека. Даведаўшыся, што я хачу пагутарыць аб сыне, Мікалай Яфімавіч гасцінна запрашае ў хату.

І вось мы ўспамінаем. Дакладней, успамінае стары, а я толькі слухаю ды пытаю. «Дужа душэўны быў у мяне Коля, — расказвае Мікалай Яфімавіч. — У маці пайшоў увесь. Яна такая ж... Тады яшчэ, бывала, з-за мяжы ці з-за патравы з суседам пасварышся, дык Коля ці другі сын і пачне казаць: «Не трэба, тата... Ну што з таго, што ў цябе на адну баразну зямлі больш будзе. Не трэба сварыцца з-за такой дробязі...» Малыя былі, а ўжо разумелі больш за нас, старых. Добрыя сыны былі ў мяне. І вось...»

— У вас і другія сыны не вярнуліся?

— Не вярнуліся, — змахвае слязу стары. — Старэйшы пад Масквой загінуў, малодшы, Федзя, — ва Усходняй Прусіі...

Мікалай Яфімавіч успамінае, як ён вучыў дзяцей. Нічога не шкадаваў для таго, каб яны былі пісьменнымі. Асабліва ахвочы да кніг быў сярэдні сын, Мікола. «Гатовы быў не разлучацца з кніжкаю, — успамінае бацька. — Іншы раз, калі Коля чытаў што-небудзь цікавае ўголас, дык цэлая хата народу збіралася».

— Ці не захаваліся якія-небудзь пісьмы ад Колі? — пытаю я.

У шуфлядзе старога стала захавалася некалькі пісем. Уласна кажучы, гэта і не пісьмы ў сённяшнім разуменні, а кароткія франтавыя паштоўкі і трохкутнікі з грыфам «воінскае» і нумарам палявой пошты. «Добры дзень, дарагія бацькі, — піша паэт. — Я жывы і здаровы. Знаходжуся ў 70 кіламетрах ад Варшавы. Не турбуйцеся аба мне. Палякі да нас вельмі добра адносяцца. Яны вельмі ўдзячны, што мы выгналі немцаў з іх радзімы...». «Я па-ранейшаму жывы і здаровы, — другая паштоўка. — Справы мае ідуць добра. Сёння мяне павіншавалі з урадавай узнагародай — ордэнам Чырвоная Зорка». У кожным

пісьме Сурначоў турбуецца аб бацьках, іх здароўі, аб малодшых братах і сёстрах. Усё просіць: «Жывіце дружна». І яшчэ: «Пішыце часцей». Вельмі ўжо хочацца атрымаць яму вестку з роднага краю, вельмі ўжо засумаваў ён па ім. «У вас, напэўна, скора восень, — піша Мікола, — жыта жняце, сена косіце. Як хацелася б наведаць!»

А вось і яшчэ адно пісьмо. Яно ўжо не ад Сурначова. Не яго почырк. У ім паведамляецца: «Ваш сын гвардыі лейтэнант Сурначоў Мікалай Мікалаевіч... у баі за сацыялістычную Радзіму, праявіўшы геройства і мужнасць, паў смерцю храбрых 20 красавіка 1945 года. Пахаваны ў пасёлку Фрэйдэнберг (Германія)...»

— Так хацеў вярнуцца і вось не вярнуўся, — у голасе старога ўстрывожаныя горыч і боль.

— Гэта не зусім так, — гавару я на развітанне. — Не зусім так, Мікалай Яфімавіч. Ваш сын вярнуўся да нас...

Гавару я не толькі для таго, каб суцешыць бацьку паэта, а з глыбокім перакананнем, што гэта сапраўды так, што яго сын жыве. Жыве ў памяці яго баявых сяброў і землякоў, жыве ў сваёй натхнёнай песні. І на памяць мне зноў прыходзіць верш, з якога пачалося маё знаёмства з Сурначовым:

І кожны раз,
Калі я толькі бачу блізка
Ракет святочных
Каляровы рой,
Як загрыміць салют
Над стольным Мінскам,
Здаецца мне,
Што не закончан бой.

Як быццам і цяпер
Перад варожым дотам
Знаёмы лейтэнант
З забінтаванай галавой
Наперад кліча
Ў наступленне роту,
Іграючы на сурме баравой.

1962 г.

Аляксей Пысін

У СЯСТРЫ ПАЭТА

Ніколі не ехаць

Хлапцу маладому
Да роднага гаю,
Да блізкага дому.

Над ім асыпаюцца
Слуцкія краскі,
Абсмалены колас
Схіліўся да каскі.

Ляжыць ён, як віцязь,
У стоптаным жыце.
Маці спаткаеце —
Ёй не кажыце...

Даўно ў маёй памяці жыве гэты верш, запомніўся ён неяк адразу, без завучвання і стаў побач з нямногімі шэдэўрамі паэзіі і народнай творчасці, якія складаюць маю асабістую анталогію. У гэтых дванаццаці радках і мой боль і смутак па тых, якія загінулі, мае вяртанне ў вогненнае мінулае, і мая ўцеха, што вось быў жа і сярод нас, у самым пекле вайны, юнак, якому ўдалося, мажліва, адным выдыхам у час высокага душэўнага ўзлёту стварыць цудоўны верш, які можа быць і рэквіемам, і песняй, і нерукатворным помнікам усім, хто не вярнуўся з вайны, у тым ліку і самому паэту.

Нават мы, сучаснікі і аднагодкі, мала ведаем пра Міколу Сурначова. Даведнік паведамляе: «Нарадзіўся ў 1917 годзе на Гомельшчыне ў сялянскай сям'і. Вучыўся на літаратурным факультэце Гомельскага педагагічнага інстытута. Працаваў у рэдакцыях рэспубліканскіх газет. У час Вялікай Айчыннай вайны служыў у Савецкай Арміі, удзельнічаў у абароне Каўказа, у вызваленні Украіны, Беларусі і Польшчы. Загінуў у красавіку 1945 г. на фронце». Вось і ўсё. Кароткі мужны жыццяпіс, які мог бы ўмясціцца на магільнай пліце.

Засталіся нямногія ўспаміны сяброў паэта, і яны ў поўнай меры сталі штрыхамі яго вобраза і ўнутранай біяграфіі. Вось што пісаў Дзмітрый Кавалёў: «Калі я пазнаёміўся з Міколам Сурначовым, ён паспеў павучыцца ў інстытуце і надрукаваць свае першыя вершы ў тоўстым рэспубліканскім часопісе. Можа быць, таму ён здаваўся мне старэйшым, хоць быў маладзей за мяне. Хударлявы, з ледзь прыкметнымі маршчынкамі на строгім твары, блакітнымі няўсмешлівымі вачыма, ён быў чалавекам здзіўляючай душэўнай пяшчотнасці, валодаў рэдкім дарам пранікнення ў духоўны свет аднагодкаў».

А з пісьма, якое адразу ж пасля вайны даслалі франтавікі бацькам Сурначова, мы даведаліся пра апошнія дні яго франтавога жыцця. Цяжка паранены ў руку, старшы лейтэнант Сурначоў адмовіўся ехаць

у шпіталь, бо пачынаўся штурм Берліна, і ён вельмі хацеў удзельнічаць у гэтым штурме. Падраздзяленне супрацьтанкавай артылерыі граміла тылы фашыстаў. Некалькі машын трапіла ў засаду. У няроўным рукапашным баі Мікола Сурначоў і яго салдаты загінулі. Пахавалі іх у васьмі кіламетрах ад Берліна. Палявая кірзавая сумка Міколы Сурначова, набітая не толькі геаграфічнымі картамі, але і вершамі, не была знойдзена. Нямногае з таго, што ўцалела, было выдадзена пасля вайны дзвюма тоненькімі кніжкамі.

...Аднойчы на Карабанаўскіх могілках у Магілёве кінуўся мне ў вочы магільны надпіс: «Ксенія Мартынаўна Сурначова. 1885–1961». Абнадзейваючая здагадка павяла мяне ў пошук. Праз некаторы час даведаўся, што на могілках у ціхім бярэзнічку пахавана маці Міколы Сурначова. І яшчэ стала вядома, што ў Магілёве жыве бацька, жывуць тры сястры і брат паэта. Наталля, Лідзія і Ганна — медыцынскія работнікі, Іван — рабочы завода «Строммашына».

Цяпер дакараю сябе, што ў свой час не наведаў старога Мікалая Яўхімавіча, усё адкладаў сустрэчу на потым, шукаючы нейкага зручнага выпадку. Жыў ён на Карабанаўскай вуліцы ў новым зялёным доміку з малодшай дачкой Ганнай. Нідзе ўжо не працаваў, бо стары, пенсіянер. Любіў сад і гародчык пры ім, пах свежай зямлі нагадваў яму родную вёску і тое поле, на якім усё жыццё рабіў. Сям’я ў Сурначовых была па-сялянску вялікая і працавітая. Сам малапісьменны, Мікалай Яўхімавіч хацеў бачыць сваіх дзяцей адукаванымі і ўвогуле цягнуўся да ўсяго новага, што несла ў вёску савецкая ўлада. Вельмі ганарыўся Міколам, які ў чатырнаццаць год пачаў друкаваць вершы і селькораўскія допісы ў раённай газеце. Гаварыў, што вось, дзякуючы сыну, прозвішча Сурначоў упершыню пачало «пісацца» друкаванымі літарамі. Калі Мікола вучыўся ў Гомелі, бацька час ад часу наведваў яго. І ўсякі раз пехатой, з важкай торбай за плячамі: сто кіламетраў не лічыў доўгай дарогай. Ды што тыя знаёмыя кіламетры!

У час апошняй вайны, у 1942 годзе, клапоцячыся аб дзецях, Мікалай Яўхімавіч з яшчэ цяжэйшай торбай, напакаванай харчамі, рушыў з Рагачоўшчыны ў блакіраваны ворагам Ленінград. Чуў, што ленінградцы галадаюць, а там яго сын і дачка! Салдат Першай сусветнай вайны і ўдзельнік Грамадзянскай, ён меркаваў, што недзе ж удасца яму перайсці лінію фронту, адрасы ж дзяцей трымаў у памяці. Не ведаў бацька, што старэйшы сын Яўхім, інжынер караблебудавання, яшчэ на пачатку вайны пайшоў добраахвотнікам у народнае апалчэнне і загінуў у баях на Волхаўскім напрамку. А дачка Лідзія ўжо не студэнтка — яна сяржант медыцынскай службы ў адным з ваенных шпіталяў Ленінграда. Лінію фронту не перайшоў, вярнуўся

ні з чым. Калі вайна ішла ўжо к канцу, стары страціў яшчэ двух сыноў: ва Усходняй Прусіі загінуў Фёдар, пад Берлінам застаўся Мікола.

Праз нейкі час пасля вайны Сурначовы пераехалі з Рагачоўшчыны ў Магілёў: бацькі і астатнія дзеці. У зялёным доміку на Карабанаўскай вуліцы пры жыцці Мікалая Яўхімавіча (памёр у 1972 годзе) знаходзіліся перададзеныя яму на захаванне дыплом і медаль лаўрэата Ленінскага камсамола імя М. Астроўскага, якая пасмяротна была прысуджана яго сыну Міколу, паэту-франтавіку.

Дарогай братоў ішла ў жыццё Лідзія Мікалаеўна Сурначова, якая на пяць гадоў маладзейшая за Міколу. Пасля заканчэння сямігодкі вучылася ў Ленінградскім медыцынскім тэхнікуме. Дыплом фельчара атрымала ў канцы ліпеня, калі грымела ўжо вайна. Паехала суправаджаць эвакуіраваных дзяцей. 400 малышоў ясельнага ўзросту — і дзесяць іх, медыцынскіх нянек. Дабраліся толькі да станцыі Балагое, далей не было як: з боку Старой Русы вораг адрэзаў дарогу. Вярнуліся ў Ленінград, аддалі дзяцей мацяркам. Лідзія Сурначова стала медыцынскай сястрой ваеннага шпіталя. Пасля прарыву блакады разам з франтавым шпіталем выехала ўслед за наступаючымі войскамі.

У Фінляндыі пад Выбаргам атрымала вестку ад брата. Мікола Сурначоў пісаў аднекуль з-пад Варшавы.

— Пісьмо тое не захавалася, — кажа цяпер Лідзія Мікалаеўна. — Ды яно ўсё ў памяці. Звычайны салдацкі трохкутнічак, дробныя радкі, напісаныя алоўкам. Брат паведамляў, дзе ён быў, дзе ваяваў. Радаваўся, што наша армія імкліва наступае, што скора фашысцкі звер будзе дабіты ва ўласным логаве. У пісьме былі і такія словы: «Дарагая сястрыца! Я думаю пра цябе і пра ўсіх дзяўчат, прыгожых і пяшчотных, якіх вайна абула ў кірзавыя боты, а на плечы ўскінула суровы армейскі шынель. Уяўляю цябе на полі бою, бачу, як ратуеш параненага воіна, засланяючы сабой ад варожай кулі. Мяне таксама ўжо тройчы бінтавалі ласкавыя дзявочыя рукі, я адчуваў, што ад дотыку іх цішэў мой боль, хутчэй зажывалі раны. Салдаты Вялікай Айчыннай вайны ніколі не забудуць сваіх сясцёр. Трымайся, сястрыца, да перамогі ўжо недалёка!»

Усё далей на Захад пасоўваўся прыфрантавы шпіталь. Беларусь. Літва. Усходняя Прусія. Колькі радавых і камандзіраў у белых бінтах і гіпсавых павязках, вяртаючыся на бераг жыцця, называюць і яе, Лідзію Сурначову, па-роднаму коратка і ўдзячна: «Сястра!» Двое сутак ішлі баі за авалоданне горадам Інстэрбургам. Двое сутак не спалі ваенныя ўрачы і медсёстры. Падбіралі параненых і рабілі ім перавязкі на вуліцах абложанага горада, пад няспынным вогненным абстрэлам. Лідзія Мікалаеўна ўспамінае, што за тыя сорак восем гадзін праз яе рукі прайшло каля 500 параненых.

Пасля заканчэння вайны на Захадзе быў Далёкі Усход. Перамога над Японіяй. Вяртанне на радзіму. Дома дэмабілізаваная франтавічка даведалася, што бацька і сястра Наталля таксама змагаліся, каб наблізіць перамогу над ворагам: былі партызанскімі сувязнымі.

Вось ужо дваццаць гадоў Лідзія Мікалаеўна працуе загадчыцай пакоя маці і дзіцяці на Магілёўскім чыгуначным вакзале. Кажучы пра гэта, пажартавала:

— Усё жыццё за няньку. За гэты час і сваіх чацвёра выняньчыла.

За сцяной вакзала спыняюцца і зноў ідуць у вялікую дарогу цягнікі. Сыходзяць пасажыры з дзецьмі, трэба перачакаць нейкую часіну, а можа, і ўсю ноч. Вядома ж, адразу знаходзяць пакой маці і дзіцяці, у якім усё ёсць для адпачынку: медыцынскі нагляд і дапамога. Вось маладая маці прывяла сына, а сама пабегла, відаць, у білетную касу. Лідзія Мікалаеўна, якая сёння тут дзяжурыць, пагаварыла з хлопчыкам, дала яму танк і нейкія цацкі, той сцішана заняўся сваёй справай. Сястра паэта! У нашым уяўленні склаўся абагульнены вобраз самай блізкай і роднай спадарожніцы маленства і юнацтва паэта, яго даверанай асобы, хавальніцы сакрэтаў і літаратурнай спадчыны. Сёстры ў чымсьці дапаўнялі сваіх славутых братоў, рабілі іх багацейшымі ў многіх адносінах. З пачуццём запозненай цікавасці і шкадаваннем, што ўсё, аб чым цяпер расказваецца, маглі мы ведаць раней, слухаю Лідзію Мікалаеўну.

— Наша радзіма — вёска Слабада Рагачоўскага раёна. За крайнімі хатамі адразу ж пачынаўся лес. У вёсцы была толькі пачатковая школа. Сямігодку Мікола канчаў у Рагачове. Потым ён вучыўся на агранома ў Гомельскім сельскагаспадарчым тэхнікуме, гэта недзе ў пачатку трыццатых гадоў. Вучыўся і адначасова быў настаўнікам на пункце ліквідацыі непісьменнасці сярод дарослых. Едучы на вакацыі дамоў, запасіў усім нам падарункі: каму хусцінку, каму плацце альбо чаравічкі. Самы лепшы падарунак, вядома ж, — маці, якую вельмі любіў і шанаваў. Калі пачаў вучыцца ў Гомельскім педагагічным інстытуце, прыкметна пасталеў. Гэту сталасць паважалі ў ім старэйшыя. І старшыня калгаса, і нават дзяды звярталіся да яго як да раўні, абмяркоўвалі з ім самыя сур'ёзныя справы, раіліся.

Міколу цягнула да людзей, кожнае лета працаваў ён разам з калгаснікамі ў полі і на лузе. Прымаў удзел у грамадскіх справах, дапамагаў выпускаць калгасную насценную газету. Многа чытаў, прыахвочваў да чытання сясцёр. Дома ў нас сабралася ніштаватая бібліятэка. Бацька ў час вайны склаў кнігі ў скрыню і так захаваў дзесьці ў зямлі, што потым і сам не змог знайсці...

Лідзія Мікалаеўна ўспамінае маленства і школьныя гады, уваскрашае абразкі, кожны з якіх мае дачыненне да брата і дае магчымасць

лепей уявіць, як складваўся характар, умацоўваліся воля і маральныя сілы будучага паэта-франтавіка.

1974 г.

Аляксей Пысін

ВЕРШЫ МІКОЛЫ СУРНАЧОВА

Зноў асколак сляпы
На ўспамін?
Рух рукі перасмяг,
Прыпыніўся,
Б'е вайна трэці раз па ім,
Перад гэтым — зімою, на Вісле.

Так руку апякло,
Так сцяло —
Не ўтрываць,
Не ўтрымаць пісталета.
І не выняць паперу й сціло
З-пад слюды палявога планшэта.

І рука і плячо
У вязьме
Загусцелага белага бінту,
У шпіталь ён свой боль павязе
І пакіне апошнюю бітву.

Тыл спагадна суцешыць яго,
Ды наросхліст душа забурліла:
Толькі тыдзень застаўся ўсяго,
Толькі тыдзень —
Да штурму Берліна.

І — наперад з сябрамі. Без слоў.
Весняй роўняддзю, чорнаю пашай.
З перабітай рукою павёў
У той бой, найцяжэйшы з баёў.
Рукапашны.

Адляталі душы жаўрукі
З поля бою — ужо начнога.
Паміж паўшымі — вершаў радкі,

Веснавыя радкі Сурначова.

У радках — сэрца хлеб трапяткі,
У радках — сурначынкі-крывінкі...
Паўтарае планета віткі,
Выкругляе дубы і крынічкі.

Узняла ў родным слове ралля,
Насыцелая,
Лесу слаямі, —
Пушчы Мележа, Янкі Брыля
З барадулінскімі салаўямі.

1981 г.

Мікола
СЯМАШКА

Мікола (Мікалай Пятровіч) Сямашка нарадзіўся ў 1914 г. у в. Барылы (пазней злілася з в. Катушанкі) Полацкага раёна Віцебскай вобласці.

Скончыўшы сямігодку, доўгі час працаваў у ветранскай раённай газеце (выходзіла ў тагачасным Ветранскім раёне). З 1939 г. — у арміі, удзельнічаў у паходзе ў Заходнюю Беларусь. У 1940–1941 гг. працаваў загадчыкам літаратурнага аддзела рэдакцыі беластоцкай газеты «Вольная праца». З першых дзён вайны знаходзіўся на фронце. Загінуў у 1941 г. пры абароне Оршы.

У друку з вершамі выступіў у 1926 г. на старонках газеты «Чырвоная Полаччына». Творы М. Сямашкі таксама друкаваліся ў полацкіх літаратурна-мастацкіх альманахах «Росквіт» і «Зарніцы», часопісе «Полымя рэвалюцыі», газетах «Літаратура і мастацтва», «Чырвоная змена», «Звязда» і некаторых іншых. Аўтар кнігі паэзіі «Шчырасць» (1939). У чэрвені 1941 г. у Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі быў здадзены новы зборнік вершаў. Асобныя вершы змешчаны ў зборніках «Мы іх не забудзем» (1949), «Анталогія беларускай паэзіі» (1961. Т. 3), «Крывёю сэрца» (1967), «На сцягу і ў сэрцы» (1982), «Анталогія беларускай паэзіі» (1993. Т. 2) і інш. Выступаў з нарысамі, спрабаваў свае сілы ў мастацкім перакладзе.

Паэзія

ЭХ, ПАШТО...

Кругом ціш, кругом бляск,
сінь сняговая.
Вёскі зрэбныя ў гурбах ляжаць...
Эх, зіма ты,
зіма сінябровая,
люба мне табе песні складаць.

Люба мне у марозныя раніцы
слухаць спеў
завірухі ліхой...
Мае думкі, бы хмель, завіваюцца...
Бор качае сівой галавой.

Эх, пашто,
ну пашто сумаваць мне,
жудасць чорную ў сэрцы насіць,
калі дні віхрамётныя вабяць, —
толькі мне маладому
і плыць.

Кругом ціш, кругом бляск,
сінь сняговая.
Вёскі зрэбныя у гурбах ляжаць...
Эх, зіма ты,
зіма сінябровая,
люба мне табе песні спяваць.

в. Барылы

ВЯСНЫ Ў ГРУДЗЁХ Я НЕ ЗГУБЛЮ

Зіма,
зіма ў завеях, з маразамі,
па-за вакном
ільсніцца белы снег.
Сасонкі ў шэрані —
хістаюць галавамі
і ціха шэпчуць гімн вясне.

Была вясна...
даліны расквіталі,
была вясна...
Журчаннем ручайкоў
ліліся песні ў узбуджаныя далі,
а ў сэрцы
былі копны слоў.

Хоць сёння ты
сваімі дыванамі
услала дарагую мне зямлю,
усё ж люблю,
люблю цябе, зіма, я,
вясны ж ў грудзёх
ніколі не згублю.

10 студзеня 1928 г.
Полацк

ПАЙДУ ЎПЕРАД

Няхай сабе зіма завеямі рагоча,
Зямлю ўсцілае белым дыванам.
У маіх грудзях — май радасны кляхоча
Расквітшаю чаромхай у цвецень пад вакном.

Не хочацца так мне успамінаць старое
І сэрца маладое акутваць у жаль...
Калі жыццё у нас бурлівіць маладое,

Калі што дзень ярчэй аснежаная даль.

Няхай сабе зіма завеямі рагоча,
Зямлю ўсцілае белым дыванам.
Уперад я пайду, дзе дзень агнём плюскоча,
Уперад я пайду насустрач новым дням...

в. Барылы
Ветрынскі р-н

З ВЕРШАЎ АБ РАДЗІМЕ

Багаццем паўнаводных рэк,
Прасторамі стэпоў і гор,
Агнём (яму не дагарэць)
Заманлівых вячэрніх зор,

Вясновым гулам буйных вод,
Узнятай песняй над зямлёй,
Усмешкай шчырай і жывой
Дзяўчыны любае маёй, —

Я гэтым шчасны, гэтым рад,
Жыццю — у пояс мой паклон.
Я гордым стаў, бо я багат
Нясходжанай сваёй зямлёй.

Прыслухайся: гудзе яна
Кіпучай сілай маладой,
Дыміцца на ўзбярэжжы дня
Густым туманам над вадой.

Разносяць спелыя палі
Мядовы пах каля прысад,
Сады высока узраслі
Каля калгасных новых хат.

І ва усе яе бакі,
Ва ўсе канцы маёй зямлі
Спяшаць-імчацца цягнікі,
Плывуць па рэках караблі.

Таму увечар, ў час начны,
Гадзінамі не сплю падчас, —
Палёў дыханне, шум лясны,
Узняты, я іду страчаць.

І сэрца стукае мацней
Тады,
Мацней і гарачэй...
Здаецца: шчасця да мяне
Ніхто не адчуваў яшчэ.

1936 г.

ПАСТУХ

Ані канца, ні краю —
Шырок калгасны луг.
Надвечар каля гаю
Сабраў кароў пастух.
На пень усеўся чынна.
Як важны гаспадар,
Трубу з-пад пахі выняў —
Вялікі дзедаў скарб.
Ён вытрубіць, што хочаш,
Хоць што, матыў любы, —
І слухаюць ахвоча
Шырокія дубы,
І слухаюць уважна
І гай, і дальні бор,
Як песняю працяжнай,
Берасцяной трубой
Высокі дзед чаруе.
Сабраўшыся у круг,
Кароўі статак чуе,
Як трубіць іх пастух.
Знаёма ім размова
Трубы, бо дзед не раз
Іх цешыў,
і каровам
Так любы дзедаў сказ.

Ім добра ў вечар сіні
Паслухаць мудры сказ,
Адчуць цяжар у вымі
Густога малака.
Ані канца, ні краю —
Шырок прастор палёў.
Надвечар каля гаю
Сабраў пастух кароў.

1937 г.

ДЗЯВОЧАЯ

За ракою — луг някошаны
І прасторы спелых ніў.
За ракою той — харошы мой
Весялун і гарманіст.

Чую днём спакойны ляскат я:
Водзіць трактар за ракой
Самы лепшы, самы ласкавы,
Яснавокі сокал мой.

А як зоры тыя спелыя
Згубіць вечар малады,
Кліча любы песняй смелаю
Пад гармоніка лады.

Як дайсці? На мост — не хочацца
Гэткі круг дарма даваць,
За раку ж так сэрца просіцца...
Нацянькі — рукой падаць.

Не адолею я гэтага:
Ці мне цешыцца, ці не,
Што люблю яго, зарэчнага,
Што далёка ад мяне?

Ну, няхай. Не так шырокая
Рэчка з бегам ціхіх вод, —
Адшукаю неглыбокае,
Перайду яе ўброд.

1937 г.

Полацк

ЧАКАННЕ

Цішыня. Спяць спакойна сады.
Ноч прыйшла з ношай мар залатых.
Ад нагрэтай спакойнай вады
Пахне моцным туманам густым.

Ў сінім марыве ў лузе кусты...
Драч азваўся у соннай траве.
Я ў чаканні прыціх, я застыў,
Я лаўлю сэрцам крокі твае.

Прыйдзеш.
Знаю: табе, як і мне,
Не дружыць з адзіноты тугой.
Пэўне, ў свеце не любяць мацней,
Як з табой мы адзін аднаго.

Хай табе не казаў я аб тым,
Не ступіў за прызнанняў парог, —
Колькі шчырасці ў сэрцы сваім
Для адной для цябе я збярог!

Сёння ж, мусіць, усё раскажу,
Хай таму будзе сведкаю ноч,
Што у думах так доўга нашу,
Што ў грудзях пасяліў так даўно.

Выплыў месяца серп залаты,
Пакаціўся па роснай траве...
Я ў чаканні прыціх, я застыў, —
Мне пачуліся крокі твае.

17 чэрвеня 1937 г.

СТУДЭНТЦЫ

Вечар. Зоры. Месяц светлы,

І снягоў сыпучых бель...
Зноўку думы мне прынеслі
Успаміны аб табе.

Помніш: ліпы шалясцелі
За заслонай аканіц,
Мы ж над Пушкіным сядзелі
Аж да ранішніх зарніц.

І спрачаліся з табою
Па-дружацку мы падчас,
І ўдваіх хадзілі ў поле
Росы цёплыя страчаць.

І, дарэшты ўсхваляваны,
Быццам слухаў цэлы свет,
Горача табе чытаў я
Вершы новыя свае.

...Дык прыедзь ізноў, як росы
Згубіць ліпень у траве,
Пачытаем мае строфы
Недапісаных паэм.

1937 г.

ЖЫЦЦЁ НАМ Б'Е СВАІМ ЧАЛОМ

Жыццё нам б'е сваім чалом,
Зямлі дзівоснымі садамі
І песні шчырае цяпло
Навекі падружыла з намі.

Падумай, любая: з табой
За ўсіх мы багацей на свеце.
У нас — лугі з густой травой,
Лясы і рэкі, моры й вецер.

Мы ў свет вялікі увайшлі,
Гарачым сонцам абагрэты, —
Гаспадары сваёй зямлі,

Гаспадары сваёй планеты.

Таму вось,
Светлая, як дзень,
З багаццем дум сваіх глыбокіх,
Ты па зямлі сваёй ідзеш
Такім упартым, цвёрдым крокам.

Таму
І дзень шчаслівы твой
Табою радаснай адзначан
Высокай песняй маладой,
Усмешкай шчырай і гарачай.

ВЕЧАР НА ВОЗЕРЫ

Вечар.
І над возерам глыбокім
Задрамалі дымныя кусты.
Паў на воды маладзік высокі
Трапяткім паўкругам залатым.

Ціш такая — не здрыгнуць асокі,
На вадзе — шырокія кругі, —
Жыраваць з сярэдзіны глыбокай
Прыплываюць рыбы ў берагі.

Разгайдалі карасі хрыбтамі
Шкло вады туманна-залатой
У аір прайшлі верацянамі
Шчукі за здабычаю сваёй.

А за дальнім берагам пакатым,
У сям'і лазовых хмызнякоў,
Маладых, гарачых і заўзятых
Перамовы й спрэчкі салаўёў.

Так, да самай ранішняй зарніцы
Неспакойным рыбам вандраваць,
Туманам над возерам дыміцца,
Працавітым салаўям не спаць.

26 мая 1938 г.

ТЫ ВЫЙДЗІ Ў САД

Ты выйдзі у сад. У гэты цёплы вечар
Так добра ў ім — расцвіўшым, маладым.
І неба сіняе з любоўю чалавечай
Прасцерла рукі зорныя над ім.

Багат ён сёлета, наш сад калгасны:
Ва ўборы вішні гонкія стаяць,
Пад поглядам маладзіковым ясным
Пажарам белым яблыні гарацць.

Тут родна ўсё. Тут усяму мы рады.
Тут дрэва кожнае знаёма нам з табой, —
Старэнькаму садоўніку брыгада
Дапамагала ранняю вясной.

Мы удваіх з табой тут працавалі,
Сухое голле нішчылі і мох,
Крынічнаю вадою палівалі
Карэньчык кожны дрэў,
Каб жыць, расці ён мог.

Каб цёплым маем, пад шпачыны гоман,
Наш сад квітнеў, як нашае жыццё,
Каб красаваў ён, родны і знаёмы,
Шырокіх яблынь кветкавы шацёр.

І ён стаіць пад зорамі, спакойны,
Плён працы нашае, убраўшыся у бель.
І кветка кожная, і ліст жывы зялёны
З табой гаворыць, кліча да сябе.

Прыйдзі ж у сад, вясны маёй сяброўка,
У наш агульны і прыгожы дом, —
Шчырэйшай будзе нашая гаворка
Пад яблыняю белай маладой.

28 мая 1938 г.

ДЗЕ ТЫ

Неба цёмна-сіняе глядзела
З зайздрасцю з вышынь сваіх нямых,
Як крылатай птушкай ты ляцела
Да зямлі, прастораў палявых.

Юнаю парашутысткай смелай
Прыняла дачку сваю зямля,
Рук цяплом вяснова-загарэлых
Стрэціла сяброў цябе сям'я.

Я, з калгаса, першамайскім святам
У сталічным горадзе быў госць
І, сказаць па шчырасці, крылатых
Я дзяўчат не бачыў да таго.

На цябе, з цікавасцю узнятай,
Наглядзецца я тады не мог, —
Трэба ж пра усё сваім дзяўчатам
Расказаць, прыехаўшы дамоў.

Пра цябе ў калгасе расказаў я:
«Асаблівых не было прыкмет, —
Як усе, звычайная такая,
На шчаках — вяснушак лёгкі след».

І цяпер вось, ідучы за плугам
Шырынёй нязмераных палёў,
Ўспамінаю, як старога друга,
Воч тваіх дзявочае цяпло.

Дзе ты, у якіх такіх шыротах,
У якіх абветраных краях?..
Можа, ты ўжо водзіш самалёты,
Дзеўчына вясёлая мая?..

1938 г.

ПАЧАТАК ЛЕТА

Цеплынёй і радасцю сагрэты,
Я іду. Кругом шумяць сады...

Вось ён, залаты пачатак лета!
Дзе ні глянеш — скрозь яго сляды.

Некранутыя касой густыя пожні
З ранішняй прахладаю расы,
Сіні гай, рамонак прыдарожны,
Маладога жыта каласы,

Рэк імклівых, буйных, мнагаводных
Светлая празрыстая вада,
Спелых зор, далёкіх і халодных,
Звонкая, заманлівая даль,

Любае сяброўкі родны голас
Пад гармонік позняю парой, —
Вось ён, скарб, багаты, незлічоны, —
Лета гаспадарнага дабро!

Гэткім часам весялей удвое!
Вечар, ноч і працавіты дзень,
І жыве, здаецца, й нежывое,
Песня гарачэй і маладзей.

1938 г.

ДОЖДЖ ПРАЙШОЎ

Дождж прайшоў.
І адплываюць хмары
Краем неба дальнім на спачын.
Сабіраюць з гор ваду імшары,
Каб да часу вільгаць зберагчы.

Маладою рожаніцай дужай
Загула абмытая зямля.
І чуваць, як прарастае дружна
Ярына на ўспаханых палях.

І чуваць, як наплываюць сокі
У сцяблы дубоў і свежых траў,
Як у яблынь, гонкіх і шырокіх,
Адсачае тонкая кара.

— Жыць! — сказала сонца маладое, —

Аглядзеўшы ўзгоркі, шыр далін, —
Каб ніякай сіле не адолець
Прагавітасць да жыцця зямлі.

Слава ж сонцу яснаму і ветрам,
Жыватворчым веснавым дажджам,
Маладой зямлі, цяплом сагрэтай,
Ў добры час расціць і нараджаць!

1938 г.

НЕПАРУШНАЕ СЛОВА

Усё так звычайна і проста
(Без лішніх узвышаных слоў), —
І вось нечаканая ростань
Ў сям'і прыдарожных дубоў.

Быў сведкай чарэмхавы вечар,
Як мы пакляліся тады
У дружбе гарачай навечна,
Ў пачуццях сваіх маладых.

З таго дня мінула нямнога,
Як я развітаўся з табой,
Ды цьмяных сумненняў трывога
Падыдзе да сэрца парой.

Тады паўстае прада мною
Той вечар з барвовай зарой,
І дуб, заручоны з вясною,
І гоман зялёных бароў,

І ты, маладая дзяўчына,
З сардэчнаю шчырасцю слоў...
Адценні трывог беспрычынных
Ганю тады з сэрца далоў.

У дружбе, з узнятасцю новай,
Клянуся табе і сабе,
Тваё непарушнае слова
Хаваю у сэрца глыбей.

1938 г.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Станіслаў Шушкевіч

НА АРШАНШЧЫНЕ ЛЯ СІНЯЕ РАКІ

Міколу Сямашку — паэту і салдату

За балотам, за узгоркам гэтым,
Дзе прабег гасцінец праз лясок і гаць,
Полаччына блізка. Дом паэта,
Глянеш, дык, здаецца, як рукой падаць.

Яблынька у полі на паўмежку,
Возера, якіх не бачыў свет.
Не адну дарожку я і сцежку
Пратаптаў, праездзіў там як след.

Не з адной рачулкі і крыніцы
Вусны прагныя, гарачыя пілі,
І смачнейшай, вось як там, суніцы
Не сустрэць на ўсёй зямлі.

І дзяўчат з вачыма-васількамі
Прыгажэйшых, лепшых не шукай.
Там, здаецца, ажывае камень,
Калі прыйдзе свежы, светлы май.

І вяснянкі — песні залатыя —
На узгорку над ракою чуў.
Дайце крылы, і ў мясціны тыя
Ластаўкай імклівай палячу.

Ёсць куток далёкі, сэрцу мілы
На Аршаншчыне ля быстрае ракі...
Там насыпаны высокія магілы
У зацішку вербаў і ракіт.

І вось там, дзе ўсё агнём палала,
А цяпер вянкі — на просценькіх капцах,
У радах салдацкіх больш не стала
Простага вясковага хлапца.

Полаччына блізка, прад вачыма,
Дзе прабег гасцінец праз лясок і гаць.
Спіце, слаўныя! Квітней, мая Радзіма,
Кожны за цябе гатоў жыццё аддаць.

1958 г.

Леў ТАЛАЛАЙ

Леў Барысавіч Талалай нарадзіўся ў 1906 г. на Магілёўшчыне.

У 1925–1926 гг. працаваў настаўнікам Ведаражскай пачатковай школы Магілёўскага раёна. З 1926 па 1928 г. вучыўся ў Віцебскім педагагічным тэхнікуме. Затым быў прызваны на вайсковую службу (1928–1932). Ёсць звесткі, што ён служыў у арміі таксама звыштэрмінова. У 1932–1936 гг. — супрацоўнік яўрэйскай газеты «Юнгер арбайтэр» («Малады рабочы»). Некалькі гадоў да вайны выкладаў рускую мову і літаратуру ў сярэдніх школах ў Мінску. З першых дзён вайны зноў у арміі. Загінуў у 1942 г. на фронце.

Друкавацца пачаў з 1924 г. Пісаў творы на ідыш. Выйшлі яго зборнікі вершаў «Мой першы сноп» (1932), «У паходзе» (1940). Падборка вершаў змешчана ў зборніку «Лира» (М., 1985). Яго вершы на беларускую мову пераклалі А. Бялевіч, Р. Няхай, Р. Барадулін. Творы друкаваліся ў кнізе «Мы іх не забудзем» (1949), часопісе «Іскры Ільіча», газетах «Чырвоная змена», «Літаратура і мастацтва» і інш.

Паэзія

РАЗВІТАННЕ

Цяжэй, чым з усімі,
Развітвацца мне
З чырвоналобым цяляткам.
Тужліва глядзіць
З мокрай мордачкай ён,
Нібыта мяне лічыць таткам.

Цяжэй, чым з усімі,
Развітвацца мне
З жарэбчыкам маладзенькім.
Ледзь ціха гукну —
Наўздагон да мяне
Ляціць
Са сваім ценем ценькім.

Цяжэй, чым з усімі,
Развітвацца мне
З маім сябруком.
Гэта Янкель
Залезе на дрэва,
Каб зорку дастаць.
Ён быстры, задзірысты,
Цямкі.

А вочы — агрэст,
Нос — гароху стручок.
Вясёлы любою парою,
З усімі на «ты» ён,
З усімі як свой:
Са мной, з жарабяткам,
З каровай.

Цяжэй, чым з усімі,
Развітацца мне
З Ханэлэ —
Любай дзяўчынай.
— Давай пацалуемся, —
Ёй кажу, —
Ад'езд мой
Таму прычынай.

Я еду ў краіну,
Якую завуць
Арміяй,
І, як у цудзе,
Збудзецца ўсё,
І жарэбчык канём
У кавалерыі будзе.

Хана здарослее,
З'явіцца той,
З кім паляціць
Без мяне ўжо,
Бо трапяткую душу
Заўсягды
Вабіць таемна бязмежжа.

Ах, блізка цягнік,
І цалуюся я
З бацькам калючабародым,
З мамай —
Прыцьмелыя вочы ў яе,
З Ханэлэ, —
Вусны, як мёдам,
Падсаладзіла
Ростань сама.
Ды не пыхкай
Так, паравоз!
Не забуду я ўсіх
Блізкіх
На станцыі ціхай.

ТЭЎЕ-МАЛОЧНІК

Ён едзе марудна, парыпваюць колы.
Навошта спяшацца? І сонца высока.
І ўсмешка на вуснах яго. І наўкола
Ўсміхаецца ўсё задуменна й далёка.

Дзе позірк ні кінеш — раздолле без краю,
Палеткі ў зіхценні, лясы ў перагудзе,
Што ж, Тэўе, рабі так, як сэрца жадае.
Хай будуць шчаслівыя добрыя людзі.

У Бродскага множацца самі мільёны,
А ў Тэўі ўсе дочкі, хоць торбы навешай.
Каб наадварот стала ўсё, дык ягоны
Быў клопат лягчэйшы б і лёс ласкавейшы.

Ён едзе марудна, пагруквае посуд.
Ён бачыць сябе ў перапаленай блясе.
Спыніўся, бо лопнула раптам атоса.
Цяпер рамантуй, злазь у гразь, завіхайся.

І хіліцца ўніз галава ў неспакоі.
І ўсмешка ад Тэўі далей уцякае.
Якое ўжо заўтра насунецца злое,
Бяда да яго зноў прыліпне якая?

Пазнішчылі ўсё, што нажыў сваім потам.
І выгналі старцам з ягонай сядзібы.
І дзе гэта заўтра? І дзе гэта потым?
І друзам аселі пабітыя шыбы.

...Стаіць гаспадарліва восень сытђя.
За плугам яўрэй прыпыніўся на момант,
Вачыма зажураны вырай вітае.
Ну, выліты Тэўе, да болю знаёмы.

У хвалях раллі маладзеюць загоны,
Цяжкая зямля на лямех наліпае.
І гэта пачатак любові ягонай,
Што з даўніх часін яшчэ ў сэрцы жывая.

Калоссе казыча брыво небакраю.
І жмурыцца сонца ратаю-яўрэю.
І кожны ў ім роднае штосьці пазнае,
А ён ад усмешкі сваёй маладзее.

Дзе позірк ні кінеш — раздолле без краю,
Палеткі ў зіхценні, лясы ў перагудзе.
Што ж, Тэўе, рабі так, як сэрца жадае.
Хай будуць шчаслівыя добрыя людзі.

У палявым штабе

Глыбокаю ноччу чуваць страляніна.
У ззянні ракет — таямнічыя цені.
Глыбокаю ноччу мы ведаць павінны,
Хто блукае ля нашых палеткаў вясенніх.

Шапочуць лісты ў задуменні глыбокім,
Дазоры ідуць баявыя.
Праносяць салдат ледзьве чутныя крокі
Праз жыта, праз росы густыя.

Далёка ўначы расцвітаюць ракеты,
Палаюць агнямі нябёсы.
Як дорага мне ты, радзіма Саветаў,
Жыта́ твае, песні і росы.

НА МАРШЫ

Тры дні і тры начы
Полк рухаецца жвава.
Налева глянеш — лес,
Зірнеш — лясы направа.

Зялёная зіма —
Хваіны ды яліны.
Калісьці як-ніяк
Лес скончыцца павінны.

Прысталі людзі ўсе.
Ступаюць коні вяла.
Стамілася звінець
І песня запявалы.

Ды адступіўся лес.
Стаяць за хатай хата.
Прыбрана вёска ўся,
Як на якое свята.

Вясёлы брэх сабак,
Нязлосны шып гусіны.
У гожых маладзіц
Ажно гарацць хусціны.

Каб стому нам прагнаць,
Рачулка з лесу выйшла.
Дзяўчаты пачалі
Бялізну мыць увішна.

Якія ў кожнай з іх
Задзірыстыя рухі,
Як вабіць кожны стан,
Як вабяць гэты рукі!

І вечар звесялеў,
І неба пасінела,
І песня над шыхтом
Узвысілася смела.

Зрабілі тут прывал.
І на вясёлым мосце
У скокі ўсе пайшлі,
Гаспадары і госці.

Палкоўнік — шэры вус,
І вочы — смех сінечы,
Як самы першы зух,
Расправіў горда плечы.

На мосце дошкі ўсе
Трывалыя, бо з клёну.
Сасновыя ніяк
Не вытрымалі б звону.

На беразе ляжу,
Папера на прыкладзе.
І пішацца ў мяне
З усімі ў добрым ладзе…

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Рыгор Рэлес

ЛЕЎ ТАЛАЛАЙ

Леў Талалай — яўрэйскі паэт, член Саюза пісьменнікаў. Сваё жыццё і творчасць з юнацкіх гадоў паэт прысвяціў Савецкай Арміі, у шэрагах якой доўгі час знаходзіўся.

Яго даваенная паэзія адлюстроўвала побыт новай калгаснай вёскі і вайсковае жыццё. Байцы ў вершах Талалая — адважныя людзі, якія сталі на абарону сваёй Радзімы, жывуць думамі пра родны край, пра блізкіх і родных, чые інтарэсы яны абараняюць.

На прывалах, у паходах Талалай прыгадвае сваіх сяброў, свой родны дом, калгас. У гэтым сэнсе вельмі характэрным з'яўляецца верш «На прывале» з аднайменнага зборніка твораў:

Я сядзеў на мураве зялёнай,
Паснедаў я з апетытам.
Крынічнай вады напіўся
І песню ціха сабе заспяваў.

У такія хвіліны на сэрцы,
Як пасля добрага дажджу,
Свежа і спакойна; свет шырокі, светлы,
Прыгадваюцца вясёлыя прыгоды.

Вось я — хлапчына маленькі,
Сябры мяне заўсёды палохалі:
— Ты не зможаш зрабіцца чырвонаармейцам,
У пяхоту цябе не возьмуць!

Успамінаючы сваё армейскае жыццё, паэт прыходзіць да высновы:

Ніхто ў свеце не скажа,
Што дарэмна я вінтоўку насіў.

Вялікае ўражанне стварае верш «На маршы». Тры дні і тры ночы полк праходзіць бясконцы лес. Стаміліся людзі, коні престалі. Не чут-

но ў ротах песні. Раптам паказалася вёска. Брэшуць сабакі, гагочуць гусі, жанчыны палошчуць на рэчцы бялізну. Усе байцы зрабіліся бадзёрымі, забыліся на стому і на мосце пусціліся ў скокі:

На мосце дошкі ўсе
Трывалыя, бо з клёну.
Сасновыя ніяк
Не вытрымалі б звону.

І малюнак агульнай радасці заключаецца наступнай страфой:

На беразе ляжу,
Папера на прыкладзе.
І пішацца ў мяне,
З усімі ў добрым ладзе...

(Пер. Р. Барадуліна)

Праз радкі «І пішацца ў мяне З усімі ў добрым ладзе…» аўтар перадае радасць і ажыўленне пасля цяжкога паходу.

Наогул салдацкая песня пераважае ва ўсёй творчасці Л. Талалая. Яна з'яўляецца самым каштоўным у яго паэзіі. І гэта зразумела: Талалай доўгі час служыў у арміі. Тэрміновая служба, пасля чатыры гады звыш тэрміну. У 1937 годзе, пасля дэмабілізацыі, паэт перайшоў на педагагічную работу. Але і ў гэты час ён шмат пісаў пра армію. Ён умеў хвалююча выказаць думкі і пачуцці, перадаць настрой чалавечага сэрца.

З першых дзён Айчыннай вайны Леў Талалай быў на фронце. Ён загінуў у 1942 годзе ў самым росквіце жыццёвых і творчых сіл. Паэт аддаў жыццё за Радзіму, за светлую і мірную будучыню.

Андрэй
УШАКОЎ

Андрэй Фёдаравіч Ушакоў (выступаў таксама пад псеўданімам Андрэй Бязмежны) нарадзіўся 16 кастрычніка 1912 г. у в. Рабяткі Чавускага раёна Магілёўскай вобласці.

Пасля заканчэння сямігодкі вучыўся ў прафтэхшколе, а калі яе скончыў, працаваў слесарам Віцебскага дэпо і майстэрняў авіяпарка. Скончыў падрыхтоўчыя курсы (1930), пасля чаго ў 1930–1931 гг. вучыўся на крытыка-творчым аддзяленні Вышэйшага педагагічнага інстытута ў Мінску. Затым працаваў слесарам на швейнай фабрыцы «Сцяг індустрыялізацыі» ў Віцебску. У 1932–1933 гг. вучыўся на сцэнарным аддзяленні Віцебскага кінатэхнікума. Уваходзіў у Віцебскую філію БелАППа. З 1933 па 1934 г. вучыўся ва Усесаюзным інстытуце кінематаграфіі ў Маскве, адначасова працаваў слесарам на будаўніцтве Маскоўскага метро. Пасля ліквідацыі сцэнарнага аддзялення ў Інстытуце кінематаграфіі перайшоў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры імя М. Г. Чарнышэўскага на аддзяленне мастацтва літаратурнага факультэта (скончыў у 1939 г.). З жніўня па кастрычнік 1939 г. працаваў інспектарам ва Упраўленні па справах мастацтва пры СНК БССР. У кастрычніку гэтага ж года прызваны ў армію, быў

сакратаром рэдакцыі дывізіённай газеты «За Советскую Родину» (Гомель). З першых дзён вайны ўдзельнічаў у баях на Магілёўшчыне і Гомельшчыне. Загінуў летам 1941 г. пад Гомелем пры пераправе праз раку Сож.

Першыя вершы надрукаваў у газетах «Чырвоная змена» (1928) і «Віцебскі пралетарый» (1929). Першую кніжку вершаў «Рабочы пульс» (1932) выдаў у сааўтарстве з П. Ананьевым. Аўтар паэтычных зборнікаў «Праца і маладосць» (1933), «Зарава вагранак» (1933), «Голас Радзімы» (1938). На старонках перыёдыкі надрукаваў паэмы «Говар машын» (1930), «Шуміць хвоя» (1930), урывак з паэмы «1920 год» (1934). У 1962 г. выйшла кніга выбраных твораў А. Ушакова «Наша маладосць».

Працаваў у жанры дзіцячай літаратуры. Разам з А. Жаўруком выдаў асобнымі кніжкамі паэмы «Пра майго таварыша» (1939) і «Пра слаўных папанінцаў нашага дзетсада» (1939). Творы для дзяцей друкаваліся ў часопісе «Іскры Ільіча» і «Піянер Беларусі». Кніжка «Пра майго катка», створаная разам з Алесем Жаўруком, пабачыла свет у 1950 г.

Пісаў апавяданні і нарысы, спрабаваў свае сілы ў драматургіі, перакладаў з рускай і ўкраінскай моў. У сааўтарстве з А. Жаўруком стварыў лібрэта першай беларускай аперэты «Зарэчны барок» (музыка М. Чуркіна). Выступаў і як крытык (артыкулы «Вайсковая беларуская літаратура», «Аб некаторых «дробязях» паэзіі», «Аманал» А. Куляшова», «Аб п’есе «Хто смяецца апошнім» і інш.). Асобныя вершы А. Ушакова перакладзены на рускую, балгарскую, польскую і армянскую мовы.

ПАЭЗІЯ

ЗІМОЙ У ЛІЦЕЙНАЙ

Эх, мароз! Акон не зачыняй
Ледзяной халоднаю фіранкай,
Навакол пячэ гарачыня
З чарнаблузае мае ваграккі.

Вентылятар! Больш паветра дай,
Награбай шырокімі рукамі,
Хай кіпіць чыгунная руда,
Быццам лава ў кратэры вулкана.

З жолаба слясарным малатком
Выбілі гліняны корак,
І чыгун гарачым малаком
У каўшы пацёк з напорам.

Замільгалі чорныя каўшы,
Ад апок — да жолаба ваграккі.
Вокамгненна часткі для машын
Застываюць чэрстваю балванкай.

Ад гарачай працы — потны твар,
Цяжка дышуць змораныя грудзі.
— Эх, давай, вясёлая братва,
Бо чыгун застыгне, — не марудзіць.

После змены можна адпачыць,
Не стаяць без працы ні хвіліны!
Моцныя на печах абручы,
З кажуха не абгарэла гліна.

Дык хутчэй, мая лапата, сып
У вагранку новую калошу...

Праз акно відаць: на карпусы
Ападае снежная пароша.

Сэрца рвецца радасна з грудзей:
Сёння сталлю ўсе заліты формы,
Як ніколі, быў ударны дзень —
Сем працэнтаў дадзена звыш нормы.

Зноў пячэ гарачыня вакол,
Як вулкан, гудзе, кіпіць вагранка...
Звонка кроплі капаюць з акон,
Растаюць марозныя фіранкі.

1930 г.

* * *

Вечар спіць. Навокал цішыня,
Ліхтары, бы верставыя вехі,
І здалёку, квола на санях
Адвячорак з вуліцы пад'ехаў.

Ледзь прыкметна дыхае зямля,
Кудрамі туман з-пад кепкі лезе.
Гукі... Сціхлі... Узрастаюць...
Ляск
На заводзе чорствага жалеза.

Вецер пазяхнуў ды лёг ізноў,
Нейкая таемнасць у паветры...
І пачуццяў хмельнае віно
Распусціла легкакрылы ветразь.

І здаецца — лепшага няма:
Над машынай зараз сілу выліць,
Там у далях — творчасці размах,
Палатно шырокае — імклівасць.

Быццам хто за рэчкаю прысеў
Ды развешвае туману сеці...
Хутка гул фабрычны прынясе
У ахапку мне гарэзны вецер.

Гэта значыць, чорныя каўшы
Разлілі чыгун гарачы ў формы,

Ад таго сталёвы гул машын
Стаў мацней, гуллівей і напорней.

І тады я чую: б’ецца пульс
І мацнее з кожнаю хвілінай,
Бо зарадку новую адтуль
Мне прынеслі лёскаты машыны.

Адвячорак думы ўскаласіў,
Чуцен вечара мядовы водыр.
— Вецер! Ну хутчэй нясі
Чорствы пах з ліцейнага завода.

Хай праравецца гэта цішыня
Говарам адлітай сталі!..
...Праімчаўся вечар на санях
І застыў акамянела ў далях.

1930 г.

* * *

Вятроў ліхія табуны
Прабеглі па асенніх лужах.
З глухой паўночнай стараны
Прыходзіць снежаньская сцюжа.

Ва ўзоры казачных раслін
Марозам шкло акон убрана.
Як пра маленства успамін,
Ў паветры першаснежны ранак.

У гэткі б час у цішыні
Хутчэй зарыцца ў кніжак груды
І радавацца, як праз дні
Чаканая прыходзіць мудрасць.

Так на парозе забыцця,
Праз мукі родаў, смерці націск,
Пачуўшы першы крык дзіцяці,
Шчасліва радуецца маці.

1934 г.

* * *

Дзяўчыну бачыў я, такую, як і ты,
Яна спяшалася з партфелем на заняткі.
Такія ж вочы дзіўнай яснаты,
Прычоска, як твая, і губы тонкай складкі.

І мне хацелася дагнаць яе хутчэй,
Каб прывітацца з дзіўнай незнаёмкай.
Яна зірнула, і зрабілася няёмка
За халадок зусім чужых вачэй.

1935 г.

* * *

Праз кісейную фіранку
Ты глядзіш на белы свет:
— Дзе ж той, суджаны цыганкай,
З чубам кручаным валет?!

Не выходзіць штось насустрач
Столькі год чаканы госць!
Праглядзела вочы ў люстра,
Даглядаўшы прыгажосць.

Колькі песень праспявана,
Колькі выплакана слёз...
Адгукніся, мой каханы,
Ашчасліў дзявочы лёс!..

Не жыццё, а непрабудны
Сон. Пародыя жыцця.
За акном праходзяць будні,
Не крануў твайго жыцця.

Свет далей парога хаты
На цябе наводзіць жах...
Ля акна ідуць дзяўчаты
З метрапалітэнскіх шахт.

Смех нясуць на вуснах спелых,
Твары іх пакрыў загар.

Ты глядзіш услед нясмела
І хаваеш бледны твар.

Ім чужая невядома
Адзіноцтва боль твая.
Ўся краіна родны дом ім,
А таварышы — сям’я.

Вечар стрэне рэчкай, паркам
Яснавокіх, маладых.
Кавалеры лепшай маркі
Заглядаюцца на іх:

— Лепш, як вы, хоць пад прысягу
Не знайсці на ўсёй зямлі...
Гэта права на павагу
Шчырай працай здабылі.

І яна, як лепшы помнік,
Да патомкаў дажыве.
А табе што можна ўспомніць,
Для чаго пражыты век?!

Кроў гарачая астыне,
Пасівее кудраў смоль,
У тугіх дзявочых скрынях
Папсуе сукенкі моль.

І закончыш дамаседкай
Век нікчэмны і ляны,
Каб апавядаць суседкам
Пра залеташнія сны,

Ведаць на тавары цэны
І які ў каго абед.
Хлопцы з метрапалітэна
Усміхнуцца не табе!

І ад сэрца пазайздросціш,
Насупер свайму быццю,
Іх багатай маладосці,
Іх разумнаму жыццю.

Прычакаеш гэткіх — дзе там...
Раз’ядае сэрца боль.

І прыйдзе замест валета
Інвалід, сівы кароль.

Жнівень 1934 г.

ЯК МНОГАМУ ІМ ТЫ Ў ЖЫЦЦІ АБАВЯЗАН

Ля дарогі узняўся высокі курган,
Ён горда глядзіць на жыты і пожні.
Перад брацкай магілаю партызан
Спыніся і шапку здымі, падарожнік!

Навекі, як вобраз бацькоў сваіх,
Імёны іх прачытай і запомні.
Ты пройдзеш па полі, па сцежках лясных,
Праз ціхі вечар і ясныя промні.

Каб даць спакой здранцвелым нагам,
Прысядзеш спачыць у цяньку пад вязы.
І, можа, будзе зусім няўцям,
Як многаму ім ты ў жыцці абавязан!

1936 г.

НА ІМПЕРЫЯЛІСТЫЧНАЙ ВАЙНЕ

Надвячэрняя ціш у акопах,
Тонкай дымкай пакрыты абшар.
Два салдаты па воўчых тропах
Прабіраюцца ў ціхі яр.

Азіраючыся з апаскай,
Прывіталіся поціскам рук.
І садзяцца на змятыя краскі
Пад стагодні, кроністы бук.

Рускі немца частуе махоркай,
Немец рускага — хлебам сухім.
І пачынаецца разам гаворка,
Зразумелая толькі ім, —

Па мазолях на жорсткіх далонях
(След батрацтва ў чужым двары),
Па жыццю, што бязлітасна скроні
Замарозіла без пары,

Па скалечанай маладосці
Пазнаюць па класу братоў
І рашуча гавораць:
— Досыць
Праліваць маладую кроў!
Годзе, братка!
Паваявалі
За багацце другіх, за медалі,
За асінавыя крыжы!

Густа пахла згарэлым порахам.
Ноч запальвала ліхтары.
Прывіталіся моўчкі два ворагі,
Развіталіся два сябры.

А назаўтра іскрыстым раннем
Сонца бачыла, як у лясок
З дружнай песняю на братанне
Выйшаў цэлы стралковы полк.

1935 г.

РАДАСЛОЎНАЯ

Прасачы ад малпы ці Адама
Продкаў паважаных развіццё.
Быццам за замкамі, за гадамі
Захавана іхняе жыццё.

Рослы селянін з-пад Магілева,
Жыў мой прадзед у глухім сяле.
Жыў на месцы ўсё жыццё, як дрэва,
Ў цемры, як кажан жыве ў дупле.

Свет не бачачы далей мястэчка,
Працаваў з зары і да зары,
Гнуў спіну ў абшарніцкім двары
І сатлеў пакорна, быццам свечка.

На паглум аддай жыццё ў салдаты!
Дзед, хоць быў і смелы чалавек,
Каб не скласці косці на Карпатах,
Палец на руцэ адсек.

Сорак сутак насустрэчу сонцу
Бацька ехаў у чужую даль
Шапкамі перамагаць японца
І прывёз кастыль, а не медаль.

Каля Віслы брат памёр ад газаў,
Роднай не пабачыўшы зямлі.
І нарэшце — камбайнер калгаса —
Я апошні з нашае сям'і.

За гадамі, за глухой заслонай
Бачу продкаў невясёлы век.
Я з свае вялікай радаслоўнай —
Самы найшчаслівы чалавек!

1936 г.

* * *

Дзе ты, чарнавокая,
Блізкая, далёкая,
Светлая, падобная вясне?
Можа, ў гэты вечар
Ты чакаеш стрэчы
І таксама марыш пра мяне?!

Каля воднай станцыі
З песнямі і танцамі
Моладзь весялілася гурбой.
За цяністым паркам,
Дзе прастор байдаркам,
Там я пазнаёміўся з табой.

Кожнай сваёй рыскаю
Ты мне стала блізкаю,
Нібы сябравалі многа год.
Над ракой блукалі,

Песенькі спявалі,
Разам сустракалі сонца ўсход.

Птушкі чулі-бачылі,
Стрэчу як прызначылі,
Дзе дубы над возерам раслі.
Час быў нешчаслівы —
Трохгадзінны лівень
Нашу дружбу цёплую разліў.

З той пары прыходжу я
Ў парк, цябе, прыгожая,
Поглядам шукаю між дзяўчат.
Колькі ні ўглядаўся,
А цябе няма ўсё, —
Сумны я вяртаюся назад.

Дзе ж ты, чарнавокая,
Блізкая, далёкая,
Светлая, падобная вясне?
Можа, ў гэты вечар
Ты чакаеш стрэчы
І таксама марыш пра мяне?!

1937 г.

РАЗВІТАННЕ З ЛАГЕРАМ

Адкрасавала залатое лета
Травой духмянай, гулам пчол ля кветак,
Кустом ажыны, пахам канюшыны,
Вясёлым хорам галасоў птушыных.

Малінавым адпалымнела ранкам,
Дугой вясёлкі, росчыркам маланкі,
Ў лісці зялёным адшумела ліўнем,
Састарылася пладаносным жніўнем.

Прыходзіць восень ў сівізне тумана,
І воблакі, як хвалі акіяна,
Навіслі над зямлёй з нямой пагрозай...
Цяжэй і халадней на травах росы.

Наліты чырванню рабіны гроны,
Шумяць тужлівай пазалотай клёны.
Імкнуць у вырай птушкі ў высі шэрай...
І нам пара на зімнія кватэры.

Тут дні міналі лагернай вучобы:
Вось мы капалі ротаю акопы,
Вось стрэльбішча ў густых і рослых травах,
Вунь рэчка, дзе масцілі пераправу,

Вунь хмызнякі, дзе мы вялі разведку...
Ўсё, што было работы нашай сведкай, —
Бывай.
Да будучай вясны, да стрэчы новай.
Бяжыць дарога ўся ў лісці барвовым.

1940 г.

ПАРАШУТЫСТКА

Неспакойна вятры запелі,
Буйным градам сякуць у твар.
Толькі роўна гудзіць прапелер,
Праразаючы хвалі хмар.

Самалёт ў навальнічнай зоне.
Беспрасветная ноч. Імгла.
І дзяўчына ў камбінезоне
Узыходзіць на край крыла.

Перад ёю, як ноч, невядомасць
І бяздонная глыбіня,
А над ёю раскаты грому,
Неба ў бляску маланак-агня.

Толькі моцна дзяўчына станам,
І спакойны пранікліві зрок.
Ў глыб паветранага акіяна
Яна смела заносіць крок.

Прарываючы з свістам шалёным
Горы хмар, заглушаючы гром,
Ўніз імчыцца, дзе коўдрай зялёнай
Разаслаўся аэрадром.

Яна ўпэўнена прызямліцца,
Камандзіру адкажа: «Ёсць!»
Гэта водзіць нас праз навальніцы
Наша ўпартая маладосць.

Прыйдзе час з лютым ворагам біцца
Нам, бясстрашным і маладым.
Добра помнім пра нашы граніцы
І тады, калі нават спім!

1936 г.

ПАГРАНІЧНІК

У гнёзды, у лес, у зацішак травы
Хаваюцца птушкі у навальніцу.
І толькі спакойным стаіць вартавы
З надзейнай вінтоўкаю на граніцы.

Ён слухае пільна, як дрэвы гудуць,
У шэпце лісця, у буры і громе
Ён адчувае шпіёнаў хаду,
Як адчувае надвор'е барометр.

А за плячыма ляжаць палі,
Гарады і вёскі, лясы і гаці.
Тысячы дзён ідзі па зямлі, —
Не пералічыш ўсяго багацця.

Заводы ўздымаюць па гарадах
Дымныя трубы да хмар высокіх.
Пад сонцам пяшчотным у рослых садах
Плады наліваюцца спелым сокам.

На складах высокіх зубчатых гор
Ляжаць руды наздраватыя глыбы,
У вадаёмах марэй і азёр
Плодзіцца самая смачная рыба.

Рукамі бяры гэты дзіўны дар!
Ён дадзен табе! Ён твой! Ён кроўны!
Усё тваё! Ты ўсяму гаспадар!
Ніхто па багаццю табе не роўны.

...Ўначы, калі дожджык сячэ круты,
Бура стагоднія дрэвы круціць,
Аб ім непакояцца, як браты,
Зусім яму не знаёмыя людзі.

І кожны стрэл над спакоем граніц
Па ўсёй зямлі адгукаецца рэхам, —
Па ўсёй зямлі — мільёны радні,
Куды б ні пайшоў, куды б ні паехаў.

Адданасць радзіме — надзейны пароль,
Ты з ім, як друг, праходзь усямесна.
Голас народа у буру і ў золь
Яго сагравае, як сонца увесну.

У гнёзды, у лес, у зацішак травы
Хаваюцца птушкі у навальніцу.
І толькі спакойным стаіць вартавы
З надзейнай вінтоўкаю на граніцы.

1937 г.

НА ШАЎКОВЫЯ ТРАВЫ ПАЛА РАСА

З народнага

На шаўковыя травы пала раса,
Уранні пала, а ўдзень растала.
А твая каса, а твая краса
Назаўсёды мне ў сэрца запала.

А шчыміць жа сэрца маё, шчыміць
Нестрывалым сумам балючым.
А паліць жа і не спаліць
Гэты сум ды агнём пякучым.

А шчыміць жа сэрца маё, шчыміць
Нестрывалым сумам балючым.
А ліць жа і не заліць
Гэты сум ды слязам гаручым.

— Ты, дзяўчынка, мяне пашкадуй,
Цёпла, ветліва усміхніся.

Абдымі мяне, пацалуй,
Маёй жонкаю назавіся!

Май 1939 г.

З ДУШНАЙ ХАТЫ Ў САД Я ВЫЙШЛА
З народнага

З душнай хаты ў сад я выйшла
Пагуляці, малада.
Салаўі пяюць на вішнях, —
Ой, бяда, ой, бяда.

Я адна хаджу, сумую,
Ой, бяда, ой, бяда.
Тата кліча — я не чую,
Ой, бяда, ой, бяда.

Чым я сум свой утаймую?
Ой, бяда, ой, бяда.
Маці кліча — я не чую,
Ой, бяда, ой, бяда.

Радасць сэрца агарнула:
Любы клікнуў — я пачула, —
Ой, бяда, ой, бяда!

Май 1939 г.

КАЛЫХАНКА

Добрым часам, ціхай ночкай,
Лёгкі сон, зляці на вочкі,
Баю, баю, баю, бай,
Спі спакойна, засынай.

Каб ты цяжкіх сноў не знала,
Бесклапотна засынала,
Табе песеньку спяю
Я пра долюшку тваю.

Ў цяжкай зморы на пастаці
Нарадзіла цябе маці,
Шостай ты ў сям'і была
І без догляду расла.

Табе маці не спявала,
А зязюля кукавала,
Буйны дожджычак купаў,
Золкі вецер калыхаў.

А цяпер, маё малое,
Больш не ўбачыш гора злое.
Ясным ранкам вераснёвым
Зажылі жыццём мы новым.

Ты расці, ты цвіці,
Будзь шчаслівай у жыцці.

1939–1940 гг.
Мінск — Гомель

А МОЖА БЫЦЬ

А можа быць, яшчэ любоў не згасла, —
Ты будзеш па-ранейшаму любіць
І жыць са мною радасна і шчасна?
А можа быць?..

Я адчуваю, любіш ты другога...
А можа, у грудзях тваіх гарыць
Яшчэ хоць іскра пачуцця былога?
А можа быць?..

Ды хто б ні быў сапернік мой лісліві,
Як я люблю — яму так не любіць.
І, можа быць, ты будзеш з ім шчаслівай,
Але мяне табе не пазабыць.

20 чэрвеня 1940 г.
Літва, дарога на Вільню

* * *

Як вясною смугою пакрыліся далі,
Над ракою з табою мы моўчкі стаялі.
Пазіралі-стаялі, а плыткія хвалі,
Быццам наша жыццё,
ў небыццё праплывалі.

Зноў вясною смугою пакрыліся далі,
Зноў імчацца-бруяцца няўтомныя хвалі,
Зноў курлыкаюць жоравы над галавою,
Толькі ты над ракою стаіш не са мною.

1939 г.
Масква

З ПАЭМЫ «КРЫЛАТАЕ СЭРЦА»

У люстры плыткіх дзвінскіх вод
Барвовы дагараў заход.
Агню жывыя языкі
Лізалі грабяні ракі.
У гэта полымя стралой
Ўляцела лодка.
Там у ёй
Сядзеў юнак з сваёй сяброўкай.
Здавалася, што адзін міг —
І полымя ахопіць іх,
Ды лодка пад рукою лоўкай
Імкліва ўперад праплыла
Па стромах, як па гладзі шкла.
І толькі спуджана ўзляталі
З-пад вёслаў пырскі-жамчугі.
Наўсцяж густой вады стаялі,
Як дзве карціны, берагі.
Над кручаю на левы бераг
Крывыя вербы выйшлі ў шэраг
Глядзецца ў чорныя віры.
А там, за вербамі, ўгары,
За мураванай агарожай,
Развесіў голле пышны сад.

Там гул аркестра, смех дзяўчат.
Як ранне, свежых і прыгожых.
У шызай дымцы адвячорка
Успенская заснула горка.
Стаяла дрэўняя царква,
Нібыта векавуха-дзева.
Высокай хваляю трава
Пад лёгкім ветрыка павевам
Збягала пад адхон гары.
Як сведка даўняе пары,
Муры, падмытыя вадою,
Глядзелі ў мутны вадасцёк,
Увасабляючы сабою
Старога Віцебска куток.
На правым беразе адхонным
Бярвенне ў промнях залатых.
Адсюль вадзілі плытагоны
Ў дарогу дальнюю плыты.
З чырвоным сцягам урачыста
Глядзела ўдаль рачная прыстань,
Да трапа сходкавы праход
Старая арка вартавала.
Пад парай грузны параход
Цягуча падаваў сігналы.
Было прыемна юнаку
Паволі грэбсці ў пругкіх хвалях,
Глядзець на плыткую раку
І вечарэючыя далі.
І разам з гэтым незнарок
Спыніць свой на дзяўчыне зрок.
Яна ж, стаіўшы ўздых глыбокі,
Рукамі закрывае твар,
Каб захаваць, што, быццам жар,
Ад позірку палаюць шчокі.

* * *

У вагонным акне
Ты глядзіш на мяне
І махаеш бязвольнай рукою.
Здрыгануўся цягнік
І у цемені знік,
І павёз маё сэрца з сабою.

Я гляджу табе ўслед —
Апусцеў раптам свет.
Толькі ў цемені восеньскай ночы
Усё мрояцца мне
У вагонным акне
Ціхім сумам налітыя вочы.

16 кастрычніка 1939 г.
Мінск

* * *

Як шмат і лёгкіх і суровых
Дарог пралегла ў белы свет.
Ты сам па іх свой значыш след,
Сам гаспадар шляхоў жыццёвых.
Ды важна зразу чалавеку
Знайсці сябе ў сваім жыцці,
Сваёю сцежкаю ісці,
А не блукаць,
А не паўзці
Не здольным ні на што калекам.
Глядзіш, як у хлапца другога
Чым не занята галава:
Імкненняў многа, планаў многа,
Але мінае год і два,
А там і цэлага паўвека,
І сушыць горкая туга, —
Што ён ні чорту качарга
Ні богу свечка. Нуль. Няўмека.

Здаецца, меў і розум смелы
І здатным чалавекам слыў,
Але не так, як мог, пражыў,
Пражыў, як мокрае згарэла:
Ні полымя, ні цеплыні,
Бяздарна праляцелі дні
Ў бясплоднай, дробнай мітусні.

1940 г.

ДОЖДЖ

Бліснулі маланкі ў хмарах чорных,
Быццам кавалерыі клінкі.
Лінуў дождж такі густы і спорны,
Жвавы, цёплы, радасны такі.

Па палатках кроплі гулка білі,
Абмывалі пыл з лісця бяроз.
Вецер праляцеў на лёгкім крыллі,
Дождж усё мацнеў, і рос, і рос.

І адразу з пенных, мутных лужын
Дружна заспявалі раўчакі,
Па нізінах, па слядах калюжын
Шпарка паімчалі да ракі.

А зямля, засмяглая ад спёкі,
Мыла твар вадою дажджавой.
Прагная,
Яна піла патокі
Лісцем дрэў,
Паніклаю травой.

А калі сплыла густая хмара,
Дождж угаманіўся,
Гром прыціх,
Свежая дыхнула тлустай парай
Ад праменняў цёплых,
Залатых.

Тхнула водарам з гушчараў-нетраў
Ад смалы, ад кветак.

І кругом
Гэтакае чыстае паветра, —
Хоць бяры і пі яго нагбом.

Птушкі заспявалі урачыста
Песню-славу сонечнаму дню.
Свет такім стаў чыстым і празрыстым,
Быццам нарадзіўся ўпершыню.

Ліпень 1940 г.
Маладзечна

РАНАК

Асіны палахлівы ліст
Дрыжыць пад раннім колкім ветрам.
Над лагерам зайграў гарніст
І рэхам абудзіў паветра.

Знікае млявасць.
Дружна ўсе
Выходзім з цёплае палаткі,
Наперагонкі па расе
Бяжым да рэчкі на заняткі.

Мы, як дубовыя кражы, —
З нас кожны дужы і здаровы.
І гэтак лёгка на душы,
Настрой, як светлы дзень вясновы.

Туман ўзнімаецца ўгару,
Чапляецца за голлі дрэваў,
І птушкі летнюю зару
Вясёлым сустракаюць спевам.

Вось сонца яснага прамень
Пакрыў яліны пазалотай.
Вітанне, новы слаўны дзень,
З вучобай, з спорнаю работай!

Жнівень 1940 г.

РАЗВЕДЧЫК

Асцярожным, мяккім крокам
Ён ідзе між хвой старых,
Па густым асеннім змроку,
Па ярах,
Равах крутых.

Ён ідзе, вядзе разведку.
Ціха, сонна ўсё наўкол.
Толькі птушка ўскрыкне зрэдку,
Шышка зваліцца на дол.

Можа, ворагі заўважаць
І адрэжуць шлях назад?..
Ён за хваляю заляжа,
Злоснай гутаркай адкажа
Яго верны аўтамат.

Азвярэлы вораг рыне
На яго, шлючы праклён.
Смерцю труса не загіне,
Не патрапіць у палон.

Да апошняе хвіліны
Будзе мужным
І пакіне
Для сябе адзін патрон.

Кастрычнік 1940 г.

* * *

Дзень мінуў, і сонца круг патух,
Запаліўшы воблакі праменнем.
Што карыснага зрабіў, мой друг,
Ты правер перад сваім сумленнем.

Каб не мучыў сорам перад тым,
Як апошняя часіна прыйдзе,
Што ты век пражыў жыццём пустым,
Што нашчадкі на цябе у крыўдзе.

1941 г.

Пераклад

Міхаіл Лермантаў

Прадказанне

Прыдзе Расіі чорная пара,
Калі карона упадзе цара,
Забудзе чэрнь к яму сваю любоў
І ежа многіх будзе смерць і кроў;
Калі дзяцей, калі нявінных жон
Не абароніць звергнуты закон;
Калі чума ад тухлых мерцвякоў
Пачне блукаць паміж гнілых двароў,
Каб хусткаю з хацінак выклікаць,
І стане голад бедны край знішчаць;
І зарава асвеціць хвалі рэк:
Прыдзе ў той дзень магутны чалавек,
Тады ты зразумееш — для чаго
Булатны нож быў у руцэ яго.
І гора для цябе! — Твой плач, твой скон
Тады палічыць толькі смешным ён.
І ўсё ў ім будзе жахам, чорным злом,
Як плашч яго з узвышаным чалом.

КАЗКА ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

ПРА МУХУ БУРКУХУ І ДЗЯЎЧЫНКУ ГРАЗНУХУ*

Казка гэтая пра муху,
Ўсім вядомую Буркуху.
Многа дзе яна лятала,
Шмат куткоў утульных знала,
Але больш усіх мясцін
Быў ёй любы кут адзін.
Там не мучыла трывога
За жыццё яе штодня, —
Бруду многа,
Ежы многа —
Бесклапотнасць, цішыня!
Там жыла адна дзяўчынка,
Вечна брудная, як свінка, —
Есці ёй паставіць маці,
А дзяўчынка разалье,
У кісель залепіць плацце,
Суп развозіць па стале,
Вымажа варэннем кніжку,
На падлогу скіне лыжку,
Нос накорміць,
па шчаках
Паразмажа — глянуць страх!
І заўсёды да Гразнухі
Цэлым роем ліпнуць мухі,
Абступіўшы міску цесна,
З ёй ядуць яны сумесна.

* Твор напісаны разам з Алесем Жаўруком.

А гуляць яна ідзе —
Дваццаць мух над ёй гудзе.
Цэлы дзень лятаюць следам —
Чуюць мухі мёду пах
І садзяцца, каб паснедаць,
На губах
І на шчаках.
І Буркуха з ёю ела,
Вечна клопатаў не мела,
А пад’еўшы, кожным ранкам
Вылятала на гулянку.
Вось ляціць яна к сяброўкам.
Там жылі ў другім двары
Мухі, божыя кароўкі,
Павукі і камары.
Прыляцела к ім, а мухі
Убіваюцца ад скрухі:
Трэці тыдзень не пускаюць
Іх у дом гаспадары,
Трэці тыдзень галадаюць
Павукі і камары.
Ім жыцця няма нікому
Ад вакольнай чыстаты.
Надышлі часы ліхія —
Хоць кідай знаёмы двор.
Сталі мухі ўсе худыя —
Ледзь лятаюць,
Ледзь жывыя, —
Надышоў мушыны мор.
Сталі скардзіцца тут мухі:
— Хоць лажыся памірай!
— А ў мяне, — пішчыць Буркуха, —
У дзяўчынкі у Гразнухі
Не жыццё, а проста рай!
Раптам, быццам бы з засады,
З-за парэчкавых кустоў
Ўніз пасыпалася градам
Стая пры́ткіх вераб’ёў.
Мухі ўсе аслупянелі,
Вераб’і іх тут жа з’елі,
Толькі наша муха — ўбок

Ды штосілы науцёк.
З жаху ўся яна спацела,
Пяць завулкаў праляцела
І тады хутчэй цішком
Праз акно — у нечый дом.
Бачыць муха: ў цяжкім горы
Цёця нейкая сядзіць,
А у ложку хлопчык хворы
Ў непрытомнасці ляжыць.
Погляд мутны і пануры —
У яго тэмпература,
Ад яго гарачыня,
Як у печы ад агня.
Муха бліжэй падляцела,
Хлапчуку на губы села,
Па шчаках перапаўзла
Ды адразу — да стала.
Вось прыволле дзе для мухі,
Спрытнай збродлівай Буркухі!
Можна есці,
Можна піць —
Нечапана ўсё стаіць.
Спрабаваўшы сёе-тое —
Суп, кісель, сухарык, чай, —
Муха бачыць: што такое
Там у шкляначцы — чакай!
І к лякарству ўжо ляціць,
Падпаўзла і стала піць.
Як хлябнула — дрэнна стала —
На нагах ледзь устаяла:
— Як жа гэта піць малому? —
Вельмі горкае ж віно! —
І хутчэй к сабе дадому
Паляцела праз акно.
Ледзь жывой Буркуха-муха
Даляцела да Гразнухі,
Да сяброўкі да старой,
І хутчэй на губы к ёй.
Тут яна лякарства горач
Смачным мёдам запіла.

А праз дзень дзяўчынка хворай
Ў непрытомнасці злягла.
Погляд мутны і пахмуры —
У яе тэмпература,
Ад яе гарачыня,
Як у печы ад агня.
Плача мама,
Плача тата:
— Хто ў хваробе вінаваты?
Што далей, то не лягчэй,
Трэба доктара хутчэй.
Так дзяўчынка прахварэла
Цэлы тыдзень, як злягла, —
Ад спякоты ўся гарэла,
Ані ела, ні піла.
Дзеці ўсе ідуць купацца —
Ёй прыходзіцца астацца,
Дзеці ўсе ідуць у кіно,
А яна глядзіць ў акно.
Дзецям — яблыкі і вішні,
Ёй жа зноў — мікстуры выйшлі,
Дзецям — з макам піражкі,
А Гразнусе — парашкі.

Толькі зараз вы дзяўчынку
Не пазнаеце, сябры:
Ходзіць чыстай, як карцінка,
Разам з дзецьмі па двары.
Пыл сцірае у пакоі,
Мые рукі прад ядою,
Мые ногі перад сном,
Чысціць зубы парашком.
А для мух ў былой сяброўкі
Пачастункаў поўна зноўку,
Толькі іншых — бачыш ты:
Мухаморы,
Мухалоўкі
І ліпучыя лісты.

ПРОЗА

АБКРАДЗЕНАЕ ЖЫЦЦЁ
Апавяданне

Віктар Недасекін нясмела прайшоў праз густы і цёмны калідор да крайняга пакоя. На дзвярах вісеў замок. Недасекін пераступіў з нагі на нагу і гучна кашлянуў. «Хоць бы хто заўважыў, што я тут быў» — падумаў ён і моцна пастукаў у дзверы. Як бы выконваючы яго жаданне, прыадчынілася суседняя кватэра і з-за дзвярэй высунулася ўскалмачаная галава жанчыны.

— Ці ж вы не бачыце, што замок вісіць? — захутваючыся ў шырокі халат і выходзячы ў карыдор, ухмыльнулася жанчына.

— А я і не заўважыў... — вінаватым тонам адказаў Недасекін. — Тут галаву можна згубіць. Чацвёрты раз заходжу і ніяк не магу заспець дома. Грошы трэба перадаць... — Апошнія словы ён прамовіў падкрэслена.

— Клапоціцеся ўсё ж ткі? — падступаючы бліжэй, пацікавілася жанчына.

— Ну а як жа, — з робленай гордасцю адказаў Недасекін. — Абавязак...

— Таццяна трэці дзень як у больніцы і прасіла вас зайсці... Ведаеце, дзе больніца? — І, не чакаючы адказаў, пачала тлумачыць: — Гэта як ідзеш на рынак, па вуліцы...

— Ды я ведаю, ведаю — перапыніў яе Недасекін. Відаць, гаворка на гэтую тэму для яго была непрыемнай. — Дык я і пабягу хутчэй, бывайце здаровенькі... — сказаў ён, ужо крочачы па калідоры.

А за гадзіну перад гэтым з Недасекіным здарыўся выпадак, які моцна занепакоіў яго. У інстытуце ён прывітаўся з ішоўшымі насустрач знаёмымі дзяўчатамі. Тыя прайшлі міма яго, робячы выгляд, што не заўважаюць. А парторг, убачыўшы, запытаўся:

— Ну як, грошы Таццяне аднёс?

— У-у яшчэ ўчора, — схлусіў Недасекін.

Цяпер неабходна было тэрмінова адшукаць яе і аддаць грошы, інакш выкрыюць яго ману. Толькі як іх перадаць? У бальніцы запытаюцца: ад каго? Адказаць: «Ад мужа»? Як непрыемна гучыць слова «муж»! А можа, ужо бацька. Схлусіць — брат? Яшчэ павядуць да Тані ў палату. Пачнуць паказваць дзіцёнка, будуць віншаваць... А можа, Таня і глядзець не захоча на яго, пры людзях прагоніць. Сораму не абярэшся! Хіба грошы ў пакетцы перадаць, а самому хуценька ўйсці? Не. Гэтак яны могуць згубіцца. Таня ж яшчэ слабая здароўем... І тут прыходзіць у галаву звярыная думка: а можа, дзіцёнак пры родах памрэ?.. Бываюць жа такія выпадкі... «Я ў нашу медыцыну веру, яна мне два разы жыццё выратавала», — успомніў ён словы сябра, які нядаўна выйшаў з бальніцы. — Яму выратавала жыццё, а мне загубіць, — горка ўсміхнуўся над сабой Недасекін. А можа, не пайсці і пачакаць дні два?..

З дому ён выйшаў шпаркімі крокамі, але чым бліжэй падыходзіў да рынку, тым усё больш і больш крокі яго рабіліся павольнымі. Нарэшце ён спыніўся зусім. Вось і рынак, і вуліца, на якой змяшчаецца бальніца. — А жанчына ж не сказала нумар дома? Нават назву вуліцы не сказала — мільгнула ў галаве думка. Чаго ж я тады сюды іду? Можа, бальніца зусім у іншым баку?.. Ну канешне, — пачаў ён запэўніваць самога сябе, хоць добра ведаў, што бальніца менавіта на гэтай вуліцы, тут ён не раз праходзіў і бачыў яе. Гэта быў самаабман. Гульня ў хованкі з сваім сумленнем. Недасекін адчуў, што яму сорамна будзе цяпер сустрэцца з Таццянай. Ён нічога не зможа сказаць ёй у сваё апраўданне. А маўчаць ці неразважна ўхмыляцца — цяжка і ніякавата. І ён збочыў на другую вуліцу і пайшоў па ёй, пільна ўглядаючыся ў шыльды, усё больш набаўляючы крок.

Таня сядзела на ложку. Цела млела ад слабасці, хіліла на сон. Побач у калясцы спала дзіцё. Ад яе толькі што выйшлі сяброўкі, аднакурсніцы яе інстытута. Яны прынеслі падарункі: кветкі, матэрыі, каляску, нават таз купілі, каб было ў чым купаць дзіцёнка. Сяброўкі радаваліся за яе, падбадзёрвалі, і Таццяне як ніколі хацелася жыць, вучыцца і гадаваць дзіцё. Яна нават пакінула думаць аб тым, што ў яго не будзе бацькі. Бацька ёсць, але хіба можна яго назваць бацькам, калі ён выракся сваёй крыві!

Год таму назад Таццяна пазнаёмілася з Недасекіным Віктарам. Ён паабяцаў жаніцца, а як даведаўся, што яна зацяжарыла, пачаў вымушаць зрабіць аборт. Доўга ў Тані змагаліся два пачуцці — любоў да Віктара і да дзіцёнка. Радасць мацярынства аказалася мацнейшай. Яму, першаму дзіцяці, яна прысвяціла

столькі дзявочых мар! Стварала малюнкі сумеснага шчаслівага жыцця і ўжо загадзя любіла будучае дзіцё, і зараз гэта павінна рассеяцца, як сон. А што калі пасля аборту не будзе дзяцей? Значыць, усё жыццё быць адзінокай і ўпякаць сябе ў непаправімай бядзе? Або народзіцца калека. Каму патрэбны такія дзеці? Сяброўкі падтрымалі яе, абяцалі прыходзіць і дапамагаць у вучобе, пакуль падрасце дзіцё. Яна скончыць другі курс інстытута разам з сваімі сяброўкамі. Таня распытвала пра навіны ў інстытуце. Занепакоілася, хто цяпер выконвае яе нагрузку культработніка групы і шкадавала, што яшчэ не хутка звернецца на работу. Дзяўчаты яе заспакойвалі:

— Гадаваць дзяцей цяпер таксама грамадская нагрузка. А пакуль сядзі дома і ні аб чым не думай.

Каб даць спакой і не дакучаць, яны яе пакінулі, паабяцаўшы часта наведваць. Цяпер Таня сядзела змораная, але шчаслівая. На сэрцы было лёгка і радасна...

У гэты час пачуўся стук у дзверы. Не чакаючы дазволу, дзверы адчыніліся і ўвайшоў Віктар. Ён суха прывітаўся і сеў у крэсла. Прайшло некалькі цяжкіх мінут маўчання. Нарэшце Таня слабым голасам, нясмела загаварыла:

— Ты не хочаш мяне прывітаць, дык я цябе прывітаю з бацькоўствам. А дзіцё якое здаровае ў нас. Восем фунтаў важыць. Мне нават прэмію ў 100 рублёў далі...

— Прыходзячы на хаўтуры, ніколі не віншуюць з нябожчыкамі. Ты гэта павінна ведаць! — Недасекіну ад злосці хацелася абразіць яе, сказаць, што дзіцёнак не яго і хутчэй адсюль пайсці, але Таня папярэдзіла:

— Няўжо ты яго ніколі не будзеш кахаць? Ён жа твой...

Віктар няёмка закруціўся на крэсле:

— Я не хацеў дзіцёнка — і кахаць яго не магу.

— Віктар, ты ж не бачыў дзіцё... Пачакай, зараз прачнецца... Ты нават не пажадаў даведацца, сын ці дачка.

— Я нецікаўны, — нахабна адказаў Віктар.

— Ты ж не хочаш параіцца, як назваць яго.

— Для мяне ўсё роўна...

— Ты за грошы злуешся. Скажы, за грошы?

Віктар маўчаў, утопіўшыся поглядам у падлогу.

— Табе шкада іх. Дык вось, забяры назад... — Таня схапіла грошы і кінула іх у твар Віктару. — Забяры! Хіба мне грошы твае патрэбны... Я сама сына выгадую. Працаваць пайду, а яго чалавекам зраблю. Дзяржава дапаможа. Мне тваё сумленне патрэбна, а не грошы, ты ж яго бацька. Вырасце сын і запытаецца:

«Дзе тата?» Што яму адказаць? Адказаць, што ты аказаўся нягоднікам, ашукаў мяне і кінуў роднага сына? Абкраў мае пачуцці кахання і гордасць сям'і, абкраў у сына радасць кахання да бацькі. Ці хопіць у цябе нахабнасці потым паглядзець яму ў вочы?

— Ну, мне няма калі з табой лаяцца, — прамовіў Недасекін, рвануўся вон і, не зачыніўшы дзвярэй, гулкімі крокамі пайшоў па калідоры.

Ён ішоў і ні аб чым не думаў. Ён баяўся думаць, як злачынца, які, ведаючы, што не будзе апраўдання за зроблены ўчынак, баіцца думаць пра сваю кару. У адчуванні была пустата і нахабная абыякавасць.

ШЫРОКАЯ РАДАСЦЬ

Урывак з аповесці «Зялёная вада»

Павучынаю на плоце павіс вечар. Апошняя прозалаць зайчыкам саскочыла з чорных сцен дэпо і растала ў сутонні. Некалькі хвілін, бы на шалях, вечар пераважваў дзень. Гіры хісталіся. А калі паволі туман і дым, што назбіраўся за дзень, аграмаднаю крыгаю споўз на велізарную чашку шаль, вечар пераважыў дзень. Сутонне змыла ружовасць неба, — бы вугалі пасля пажару дацьмелі і не гараць чырванню. А цяпер застаўся халодны прысак — шэрыя хмурынкі. Было прахладна. Можа, што вячэрняя свежасць непрыкметнай хваляй абдала цела Касмача, ці што гады ўжо немаладыя, — паставіў каўнер паліто і стаў з боку ганка. Выходзілі з вытворчай нарады. Шумелі і спрачаліся. Касмач не спрачаўся сёння, проста выйшаў на ганак дэпоўскае сталовай і, аблакаціўшыся на пеpакладзіну, маўчаў. Хацелася адпачыць. За дзень фізічная праца змарыла, а тут і грамадскія абавязкі. Старасць, — адпачыць бы дзе адвячоркам, сядзець пад вакном у цішы і марыць. Грудзі ўжо змучаныя, і гаварыць неяк цяжка. Можа, ад працы, што ўвесь век сагнуўшыся стаяў на падпілкам, што было дрэнна дыхаць, — а толькі ныюць цяпер, і адпачынак не лішні. Ведае Касмач, што цяжка працаваць, толькі дапамога яго неабходна. Не такі час сядзець склаўшы рукі, калі ўсё кіпіць жыццём, бурліць, ідзе наперад, — як уседзіць самому, не пабегчы разам з усімі, не крыкнуць юнаком:

— Я з вамі разам! ідзем! Гэй, шпарчэй там крок! Запявала, зацягвай песню!

Ён першым уведаў горач жыцця, знае яго сапраўднасць. Таму трэба імкнуцца да нечага лепшага, нешта тварыць. Сумленне не дазваляе сядзець. І працуе Касмач на колькі хапае сіл. Ужо паўсотні за плячыма, як верставых слупоў — гадоў мінуўшых. А ён прайшоў падарожнікам з торбай за плячыма — жыццёвымі турботамі, мінуў іх, нідзе не прысеўшы, бо, покуль сіла ёсць і гэта шырокая жыццёвая дарога заве ўдаль, — трэба ісці.

— На пенсію б вам, Ігнатавіч. Адпачыць не пашкодзіла б. Старасць падходзіць.

На Касмача гэта так часамі рабочыя кажуць.

— Эйт. Яшчэ не скора прыстань, таварыш. Сып у качагарку вугалля, працуй. Вось яшчэ. — Тады падымае ўгору рукі і напружвае мускулы: — Пакуль крукам не сагнуліся, нажымай на падпілак. Маладыя, а пра адпачынак пагаварваюць. І не сорам.

І той, хто казаў пра адпачынак, — засароміцца. Не па настрою сказаў Ігнатавіча. Стары яшчэ вунь як жадае працаваць, а тут пра пенсію ўспамінаюць. І нейкавата перад старым робіцца. Вось так бы самому разгульна грымець — працаваць. І адыходзіць паднажаць у працы, каб чыстым засталося сумленне.

Даўно заціхлі галасы, а ён стаіць ўсё на ганку і дзівіцца ўдаль. Захацелася падумаць аднаму аб тым, аб сім, каб ніхто не перашкаджаў. І ў думах усплыло радасцю: запрацуе дэпо. Пашырым, знацца. Новых рабочых прымуць — моладзь з фабзавуча, не тое будзе. Старыкі: сям'я, клопаты, ім што — 7 гадзін адбарабаніў, ды і ўсё. Яны яшчэ з старой закваскай. А тут трэба нажаць, каб усё трашчэла.

І, сарваўшыся з ганка, разгульна зашагаў, адкрыўшы грудзі, да горада. Сцямнела. Уздоўж станцыі агні морам зор, паглядзеў вакол: стала радасна, весела. Усё акаляючае даходзіла да нутра і настрайвала там струны пачуцця на мінорныя лады.

Відно было: вялізманым дрэвам кучаравілася труба дэпоўскай электрастанцыі жоўтым дымам. За плотам вугальны склад. Там чмыхаюць цягнікі. Гулка, хуценька пырскаюць смехам і бягуць удаль. Глянеш на далячынь — шырокі размах імкненняў. Хочацца бегчы ўслед, крычаць і смяяцца:

— Шырокі прастор зямлі. Шырокі прастор працы.

А ў цемені вырысоўваецца, аркаю ўздымаецца эстакада для вугаля. Ляпае пад'ёмны кран, падымаючы кадкі з вугалем, а ў цемені гэта здаецца, быццам нехта вялікімі вёдрамі чэрпае ваду з студні. За вугалем, бліскаючы вачыма, бягуць цягнікі некуды ўдаль, толькі ззаду мільгаюць чырвоным трыкутнікам тры ліхтары. І хочацца Касмачу здзець шапку, махаць услед таварнаму і

радавацца ад душы.

Гэта значыць — павязуць некуды эшалоны бярвення, пабудуюць дом. А трактарам узаруць старую быльнікавую мяжу. Эх, прастор чыгункі! Шырокі прастор, як і жыццёвая радасць! Ну як не кахаць цябе! Як не аддаць і сэрца і пачуцці табе, родная чыгунка! А чаму родная? І выплыла ў памяці: з малых год жыў тут, зрадніўся — горам і пакутаю жыццёваю. Чалавек прывыкае да працы, а з ёю пераносіць горач, крыўду, смутак і радасць, пазнае сапраўднасць жыцця, — таму яна і здаецца роднай.

Дзесяцігадовым пайшоў Юрка (так звалі Касмача) на чыгунку ў дэпо вучнем. Пасля вярцелася кола жыцця і так да старых год, пакуль смерць спыніць яго кастлявай рукой. І яшчэ памятае: хілы, слабенькі, па 11 гадзін працуе. Галава — стопудовы цяжар, — цела не варушыцца ад стомы, а працаваць трэба — жыць ненавошта. Тады моладзь жыла не так, як цяпер. Цяпер і школы, і фабзавучы, усё ў меру. А тады. Ці так было? Эйт, ці варта думаць... за 5 год вучнёўства нічога не навучыў майстар. За папяросамі ды за гарэлкаю пасылаў увесь час. Напіваўся і за вушы драў. А каму паскардзіцца? Боязна — яшчэ прагоняць. Быў выпадак: п’яны майстар балюча выдраў за вушы. Маленькім звярком сагнуўся Юрка ў камячок, — бы няма яго, і ад крыўды і болю заплакаў. І першы раз з’явілася ў галаве запытанне: за што? У чым я вінаваты? Адказу не знайшоў — толькі вокал былі п’яныя вочы і незнаёмая праца. Майстар застаўляе працаваць, а як працаваць? Ці растлумачылі яму... І не вытрымаў — пабег да маці. Расказаў аб крыўдзе — матчына сэрца зразумее. Хворая маці ласкаю прыгалубіла, пацалавала дарагое сваё дзіцё і заплакала. Гэта азначала: «Крыўдзяць цябе — шкада, а як жа жыць будзем?» І Юрка зразумеў — у слёзах прачытаў матчыну роспач — і зноў пайшоў на працу. І так не раз. Таму, можа, пасля пражытых нягод — чыгунка стала роднай і блізкай. Таму і праца пры новым жыцці стала каханай, і яе шануе ад усяго сэрца. Пасля пакуты — усягды бывае шырокая радасць. А цяпер інакшае жыццё... І весела зрабілася да бяскраю, як малому дзіцяці, ад гэтых новых год і што пражытыя гады не звернуцца ўжо. Наперадзе шырокі шлях вольнай працы...

Набліжаўся горад.

Ярчэй гарэлі агні.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Аляксей Зарыцкі

АНДРЭЙ УШАКОЎ

З беларускім паэтам Андрэем Фёдаравічам Ушаковым я ўпершыню сустрэўся ў Маскве амаль трыццаць гадоў назад. Добра помню скромнага светлавалосага хлопца з дабрадушным удумлівым тварам. Нягледзячы на сваю маладосць, паэт паспеў ужо набыць немалы жыццёвы вопыт: скончыўшы сямігодку, ён некалькі год працаваў слесарам у віцебскім чыгуначным дэпо і ў майстэрнях авіяпарка.

У 1932–1933 гг. Ушакоў вучыўся на сцэнарным аддзяленні Віцебскага кінатэхнікума. У Маскву ён прывёз свае першыя зборнікі вершаў: «Рабочы пульс», выдадзены ў 1932 годзе ў Мінску (у гэтую кніжку ўвайшлі таксама і творы пачынаючага паэта Паўлюка Ананьева), а яшчэ «Зарыва вагранак» і «Праца і маладосць». Гэтыя два зборнікі Ушакова выйшлі ў свет на год пазней, першы ў Мінску, другі, як значылася на ім, быў выпушчаны ў Віцебску аргкамітэтам віцебскага Саюза савецкіх пісьменнікаў. Тры кнігі, выдадзеныя за два гады, — вось сапраўды бурны старт маладога паэта.

Зразумела, што цяпер, праз столькі год, перачытваючы гэтыя зборнікі, знаходзіш у іх шмат наіўнага і недасканалага. Вельмі высока за гэты час вырасла наша беларуская паэзія, непараўнальна ўзняўся яе ўзровень, але ў тыя гады голас Андрэя Ушакова выразна гучаў у хоры галасоў яго паэтычных аднагодкаў. І сёння гэтыя першыя зборнікі паэта не страцілі свайго значэння. Асноўная вартасць іх, на маю думку, заключаецца ў тым, што Андрэй Ушакоў адным з першых беларускіх паэтаў паспрабаваў у меру сваіх сіл узбагаціць тагачасную беларускую паэзію творамі аб горадзе і заводзе. Сам Андрэй Ушакоў паходзіць не з рабочых. Нарадзіўся ён у вёсцы Рабяткі, што ў Чавускім раёне на Магілёўшчыне, 16 кастрычніка 1912 года і прайшоў звычайны шлях вясковага хлапчука — быў падпаскам, скончыў сельскую сямігодку. Але некалькі год працы на заводах, цесная сувязь з рабочым асяроддзем пакінулі глыбокі след у яго душы і ў творчасці. <…>

Жыццёвы шлях Андрэя Ушакова быў шляхам многіх і многіх сялянскіх хлопцаў, якія, калі пачалося разгорнутае сацыялістычнае будаўніцтва, прыйшлі з вёскі на завод, палюбілі яго, зрадніліся з ім. Таму так шчыра і жыццёва пераканаўча гучаць яго радкі:

Знітавацца мне з кожнай дэталлю,
За завод свой хварэць душой.
І цяпер — маё сэрца з металам
У кіпучых і круглых каўшох.

Качарга, ланцэт, малаток
Сталі роднымі з цягам часу.
Не, не той я, зусім не той —
Учарашні падлетак-падпасак.

Гэты ўчарашні падлетак-падпасак, вядома, добра помніць, як зусім нядаўна ён «мядовы жытнёвы водар піў з шырокіх раздольных ніў». Але, жадаючы як найхутчэй зліцца з рабочым калектывам, лірычны герой Ушакова часам стараецца нават і не ўспамінаць аб харастве роднай прыроды, на ўлонні якой ён узрос, відаць, думаючы, што падобныя ўспаміны будуць замінаць яму ў працы. Гэтая наіўнасць думкі параджае, вядома, і такія наіўныя радкі, як:

Бачыш, месяц, маю сур’ёзнасць,
Што на твары спацелым лягла?
Не кажы мне пра ніцыя лозы
І не кліч на азёрную гладзь.

Вось так са строф паэта перад намі пачынае вымалёўвацца аблічча лірычнага героя яго першых твораў, аблічча маладога рабочага пачатку трыццатых год, выхадца з сяла, часамі яшчэ па-вясковаму наіўнага, але ўсёй душой адданага сваёй працы. Рабочы калектыў стаў яму роднай сям’ёй, завод родным домам, у якім кожная драбніца дарагая. Нават пра сваю табельную марку ён не можа гаварыць без хвалявання:

Імчацца і кружацца дні — карусель,
Мінаюць, праходзяць, бягуць.
Бляшаны кружочак 77,
Як вока сваё, берагу.

Андрэй Ушакоў імкнецца ўславіць у вершах свой цэх, сваіх сяброў-рабочых. Ён бачыць новае хараство ў стваральнай працы і спрабуе апаэтызаваць яе:

З жолаба слясарным малатком

Выбілі гліняны корак,
І чыгун гарачым малаком
У каўшы пацёк з напорам.

Замільгалі чорныя каўшы
Ад апок — да жолаба ваграНкі.
Вокамгненна часткі для машын
Застываюць чэрстваю балванкай.

Далёка не ўсё ўдавалася тады маладому паэту. Часта, не знаходзячы патрэбных паэтычных сродкаў, ён збіваўся на сухаваты пераказ, часам клаў у аснову верша неглыбокі замысел. Не хапала Андрэю Ушакову і паэтычнай самастойнасці: моцныя ўплывы іншых паэтаў адчуваліся вельмі выразна. Але мне хочацца ў першую чаргу падкрэсліць усё тое станоўчае, што было ў першых зборніках Ушакова. Многія з яго ранніх вершаў, на маю думку, цікавыя перш за ўсё не з літаратурна-гістарычнага боку, а таму, што яны і сёння хвалююць нас як творы, надзеленыя паэтычным пачуццём і паэтычнай думкай. <…>

Андрэй Ушакоў вучыўся на тэатразнаўчым аддзяленні філалагічнага факультэта Маскоўскага інстытута гісторыі, філасофіі і літаратуры. У гэтым самым інстытуце вучыўся і мой стары знаёмы, друг дзяцінства паэт Алесь Жаўрук. Ушакоў і Жаўрук моцна падружыліся. Я нярэдка прыязджаў да іх на маскоўскую ўскраіну Астанкіна, дзе яны жылі ў студэнцкім інтэрнаце. Ушакоў цалкам аддаўся вучобе. Літаратура па-ранейшаму аставалася яго асноўнай справай, але, моцна палюбіўшы тэатр, ён з цікавасцю паглыбіўся ў вывучэнне тэатразнаўства. Учарашні падлетак-падпасак, зрабіўшыся заўзятым тэатралам, стараўся не прапусціць ні адной новай пастаноўкі.

Да сваёй творчасці паэт пачаў ставіцца больш патрабавальна. Ён сур’ёзна задумваецца над выпрацоўкай уласнага творчага почырка, многа чытае, працуе над пытаннямі паэтычнай мовы і формы. Стаўшы больш патрабавальным, паэт значна менш друкуецца. Новая кніга вершаў Ушакова «Голас Радзімы» выйшла ў свет толькі ў 1938 годзе, яна шмат чым адрозніваецца ад яго першых зборнікаў.

У «Голасе Радзімы» ўжо не было вершаў, звязаных з заводам, з жыццём і працай рабочай моладзі. І шкада, што Ушакоў не паглыбіў тое новае, свежае, што кідалася ў вочы ў такіх яго кніжках, як «Зарыва вагранак» і «Праца і маладосць». Новы зборнік не выходзіў з кола тэм, якія ў тыя гады распрацоўваліся большасцю тагачасных паэтаў. Вершы аб грамадзянскай вайне ў Іспаніі, аб нашых пагранічніках, аб Чырвонай Арміі, нарэшце, і лірычныя вершы аб каханні і дружбе — вось асноўныя тэмы, якія Андрэй Ушакоў закрануў у зборніку «Голас

Радзімы». У гэтай кнізе паэт ужо не звяртаецца да інтанацыйнага верша, да паэтыкі Маякоўскага, якой ён спрабаваў карыстацца ў «Рабочым пульсе», «Зарыве вагранак» і «Працы і маладосці». Ён апранае свае думкі ў строгія класічныя памеры.

Трэба сказаць, што і ў гэтым зборніку не ўсё яшчэ знаходзілася на патрэбнай вышыні. Многія вершы не вытрымалі выпрабавання часам. Аднак лепшыя творы з гэтай кніжкі, такія, як «Мужнасць», «Пагранічнік», «Парашутыстка», «Як многаму ты ім у жыцці абавязан», песня «Дзе ты, чарнавокая», якую спяваюць і сёння, і некаторыя іншыя, жывуць і хвалююць нас дагэтуль.

Для гэтых лепшых вершаў паэта характэрна імкненне да яснага строгага малюнка, да лаканічнасці і закончанасці. Вось, напрыклад, пачатак верша «Мужнасць»:

Плынь серабрыстае ракі
Сабой фронт падзяліла.
Стаяць на берагах палкі —
Два ворагі, дзве сілы.

Асеннім вее халадком,
Пакрыта даль імглою.
Як пругкі тыгр перад прыжком,
Мост выгнуўся дугою.

Немнагаслоўна, але сапраўды выразна.

У гэтых лепшых творах зборніка «Голас Радзімы» Ушакоў намацвае пад сабой уласную паэтычную глебу, больш сталым робіцца яго паэтычны голас. Свае поспехі ў гэтым напрамку ён замацоўвае ў трох лепшых, на маю думку, вершах: «Пераход», «Развітанне з лагерам» і «Начлег», якія не ўвайшлі ў кнігу «Голас Радзімы», бо напісаны былі пасля яе выхаду. Дакладнасць малюнка, сцісласць і выразнасць праяўляюцца ў гэтых творах з найбольшай сілай:

Нас сустрэла ў пажоўклых кустах лазняка
Ціхай ласкавай гаворкай рака:
— Добра ў флягу халоднай вады набраць,
Добра смагу з засохлага горла прагнаць.
Мы ж прайшлі па мастку.

Гэта страфа з верша «Пераход». Такія радкі не зблытаеш з радкамі іншых паэтаў. Некалькі трапных радкоў, і перад нашымі вачамі рака і жывы малюнак пераходу па мастку, а вушы нашы чуюць прывабны рачны плёскат. Умелая ўнутраная рыфмоўка «флягу» — «смагу»

непрыкметна, але вельмі моцна падкрэслівае фізічны стан байцоў у час пераходу і перадае іх адчуванне чытачу. Чытаеш і сам сябе адчуваеш байцом, на губах якога запяклася смага. А вось радкі з верша «Развітанне з лагерам»:

Прыходзіць восень ў сівізне тумана,
І воблакі, як хвалі акіяна,
Навіслі над зямлёй з нямой пагрозай...
Цяжэй і халадней на травах росы.

Наліты чырванню рабіны гроны,
Шумяць тужліва пазалотай клёны.
Імкнуць у вырай птушкі ў высі шэрай...
І нам пара на зімнія кватэры.

Адным радком «І нам пара на зімнія кватэры», адным удалым «празаізмам» паэт асвяжае традыцыйную карціну восені, прымушае нас успрымаць яе па-новаму.

Лепшыя вершы Ушакова гаварылі аб яго значных магчымасцях, аб тым, што ён мог бы парадаваць нас яшчэ многімі добрымі творамі. Але «Голас Радзімы» быў апошнім зборнікам паэта.

Зімой 1944 года мне давялося ляжаць у ваенным шпіталі ў Баравічах. Маім суседам па ложку быў ранены камандзір узвода супрацьтанкавых ружжаў Аляксей Яфімавіч Атрошчанка, які, дарэчы, цяпер працуе навуковым супрацоўнікам у Акадэміі навук БССР. Пазнаёміліся, разгаварыліся, аказалася, што ён вучыўся разам з Ушаковым у інстытуце, нават у адной групе, што ў 1939 годзе яго разам з Ушаковым накіравалі на працу ў Мінск ва Упраўленне па справах мастацтва, дзе Ушакоў некаторы час працаваў інспектарам Галоўрэперткама. Добра ведаў Аляксей Яфімавіч і Алеся Жаўрука. Мы гаварылі тады аб іх як аб жывых. Толькі прыехаўшы ў Мінск пасля перамогі, я даведаўся, што абодва яны яшчэ ў пачатку вайны палі смерцю харобрых — Алесь Жаўрук у 1942 годзе пад Сталінградам, а Андрэй Ушакоў у 1941 годзе пад Гомелем, дзе ён быў сакратаром рэдакцыі дывізіённай газеты «За Советскую Родину».

Андрэй Ушакоў быў вельмі скромным, працавітым і адукаваным чалавекам. Ён паспяхова выступаў і як крытык, змясціўшы ў нашым друку некалькі кваліфікаваных артыкулаў аб паэзіі і тэатры. З поспехам перакладаў паэт на беларускую мову творы Лермантава і Джамбула. Спрабаваў Ушакоў свае сілы і ў драматургіі. Разам з Алесем Жаўруком ён напісаў лібрэта першай беларускай аперэты <...>, музыку да якой стварыў наш старэйшы кампазітар М. М. Чуркін. Разам два сябры-паэты выдалі і зборнік дзіцячых вершаў.

Мікалай Цюпенкін

АНДРЭЙ УШАКОЎ, ВАЕННЫ ЖУРНАЛІСТ

...Гомель, другая палавіна кастрычніка 1939 года. У рэдакцыю нашай дывізіённай газеты прыйшоў чырвонаармеец. З выгляду яму можна было даць гадоў 25–26. Сярэдняга росту, хударлявы і трошкі сутулаваты, прадаўгаваты прыемны твар, стомленыя, але заўсёды добрыя шэрыя вочы, — такім мне запомніўся Андрэй Ушакоў.

Зайшоўшы ў пакой рэдакцыі, ён не па-вайсковаму прыклаў далонь рукі да правай скроні і далажыў рэдактару пра тое, што ён, чырвонаармеец Ушакоў, прыбыў у яго, рэдактарава, распараджэнне, для праходжання ваеннай службы. З гэтага часу і да ліпеня 1941 года мы працавалі разам: ён — сакратаром, а я — інструктарам, а пасля рэдактарам газеты.

Пазней, у Палітупраўленні, мне гаварылі, што члену Саюза пісьменнікаў Ушакову прапаноўвалі работу ў армейскай і нават у акруговай газеце, але ён папрасіўся ў дывізіённую. «Там, у гушчы салдацкай масы, я хутчэй адшліфуюся на новай для мяне ніве», — разважаў ён, выбіраючы сабе службу.

Вывучаць штодзённае салдацкае жыццё, быт арміі Ушакоў пачаў з таго, што асабіста сам стаў жыць жыццём радавога, не шукаючы для сябе ніякіх прывілеяў. Для выканання абавязкаў штодзённай вайсковай службы ён быў прыкамандзіраваны да страявога падраздзялення. Цяжкавата даваліся яму страявая і фізічная падрыхтоўка, стралковая справа, палявая вывучка, аднак да ўсяго гэтага Андрэй адносіўся сур’ёзна і ніколі ні на што не наракаў. За ўвесь час яго вайсковай службы за ім не было заўважана ніводнага парушэння яе парадку. Ходзячы на стрэльбішча па заданні рэдакцыі, ён навучаўся там страляць не толькі з вінтоўкі, але і з кулямёта. Арганізоўваючы матэрыял для газеты ў часцях, разам з байцамі рабіў шматкіламетровыя пешыя пераходы, тыднямі жыў у зімовых лагерах, капаў у мёрзлым грунце акопы, выконваў вучэбныя тактычныя задачы, кажучы працей — шмат поўзаў на жываце. З часцей ён вяртаўся ў рэдакцыю хоць і стомлены, але заўсёды задаволены.

— Калі б я не паглядзеў і не пастраляў сам з ручнога кулямёта, — жартам гаварыў ён, — не паявілася б у мяне параўнанне, што кулямёт пры страляніне дрыжыць, як у ліхаманцы. Цяпер гэтае параўнанне — у маім блакноце. Спатрэбіцца...

Добрасумленна выконваючы нялёгкія рэдакцыйныя заданні і салдацкія абавязкі, Андрэй не пераставаў займацца літаратурнай творчасцю. У час ваеннай службы ён, па яго выказванні, «дапрацоўваў» лібрэта аперэты «Зарэчны барок».

По ініцыятыве Ушакова пры рэдакцыі быў створаны літаратурны гурток з пачынаючых армейскіх паэтаў. Іх было чалавек пяць ці шэсць, ім памагаў, раіў, вучыў іх Ушакоў. Час ад часу вершы пачынаючых друкаваліся ў газеце і, як я цяпер успамінаю, у аглядах яны хваліліся.

Адзін ці два, дакладна не памятаю, са сваіх вершаў на рускай мове ён напісаў для нашай дывізіённай газеты. На просьбы — даць больш — ён звычайна аднекваўся:

— Усяму свой час, — і паляпваў рукамі па стосіку сваіх запісных кніжак. — Тут у мяне матэрыялу хопіць і для вершаў, і для паэм, і яшчэ, можа, для сяго-таго...

Ніколі, нідзе і ні перад кім не спасылаўся Ушакоў на тое, што мае вышэйшую літаратурную адукацыю і з'яўляецца пісьменнікам. У спрэчках Андрэй з аднолькавай увагай выслухоўваў пярэчанні і рэдактара і наборшчыка і, у залежнасці ад сутнасці справы, цвёрда адстойваў свой пункт гледжання або згаджаўся з довадамі таварышаў.

У дзеючай арміі нам з Андрэем разам давялося быць з 22 чэрвеня да 17 ліпеня 1941 года.

На другі дзень вайны пачаўся для нас той сумны шлях адступлення, які ў свой час называлі актыўнай абаронай. Андрэй Ушакоў быў засмучаны няўдачамі нашай арміі, балюча іх перажываў, але яго моцная воля, самавалоданне дазвалялі яму ні на адну мінуту не траціць духу, не кідацца ў паніку. Ён перанёс не адзін дзесятак бамбёжак і штурмовак, удзельнічаў у баях па ліквідацыі дыверсійных груп. Трапляў і ў іншыя сітуацыі, але нідзе яго нельга было западозрыць у баязлівасці.

З першага дня вайны ён не расставаўся ніколі з алоўкам і блакнотам. Пісаў і ў дарозе, седзячы ў аўтафургоне, і ў час адпачынку, і ў час яды — усюды. Не ведаю, ствараў ён вершы ці пісаў чарнавікі артыкулаў. Хутчэй за ўсё, запісваў усё бачанае і перажытае, спадзеючыся пасля надаць гэтаму літаратурную форму. А бачыць і перажыць яму давялося многае.

Помню такі выпадак. Па абочынах дарогі бясконцым патокам ішлі бежанцы. Злавеснае, дагэтуль нечуванае слова «акупацыя» стала цяпер для гэтых людзей сінонімам слоў «палон», «рабства», «смерць». Яны ішлі, не ведаючы нават куды. Абы далей ад ненавіснай акупацыі...

Раптам нашы машыны спыніліся. Мы з Андрэем пайшлі ў галаву калоны даведацца, што здарылася. Тое, што мы ўбачылі, і цяпер не выходзіць у мяне з галавы. Памятаю, Андрэй глядзеў на гэта спалатнелы, а губы яго дрыжалі.

Ля абочыны шашы стаяла высокая сукаватая елка. На ёй галовамі ўніз віселі два акрываўленыя трупы. Пад імі на зямлі капашыліся

акрываўленыя камячкі — дзеці, хлопчык і дзяўчынка, якія яшчэ не навучыліся ні гаварыць, ні хадзіць. Потым высветлілася: дзеці былі непашкоджаныя, але іх целы, пакрытыя аднымі толькі сарочкамі, скрозь былі ў крыві.

Чэрвеньская ноч кароткая. Відаць, нямнога часу прайшло, як парашутысты-дыверсанты схапілі гэтых няшчасных жанчын з дзецьмі і зрабілі сваё крывавае злачынства, разлічанае на маральную дэзарганізацыю савецкіх людзей: жанчын павесілі за ногі, спаласаваўшы іх целы нажамі і кінуўшы пад трупы бездапаможных дзяцей.

Ушакоў з шафёрам галаўной машыны цёплай вадой, злітай з радыятара, вымылі і знятымі з сябе майкамі выцерлі целы дзяцей ад крыві. Другія байцы падалі дзве мужчынскія сарочкі і коўдру: у іх апранулі і захуталі дзяцей. Сапёрнымі лапатамі байцы выкапалі магілу, знялі трупы з дрэва, паклалі ў яму, накрылі шынялём, засыпалі зямлёю.

Аўтакалона рушыла ў дарогу.

Як мне расказваў наборшчык, Андрэй, сеўшы ў будку друкарні, адразу ж пачаў штосьці абдумваць і пісаць. Пісаў ён усю дарогу, пісаў у час адпачынку, з алоўкам хадзіў узад-уперад па ўзлессі, абдумваў. І зноў пісаў.

Падвечар гэтага злашчаснага дня Андрэй напісаў артыкул, прызначаны для армейскай газеты. Ён прачытаў яго мне; праз чвэрць стагоддзя мне трохі помніцца змест артыкула.

Расказаўшы пра ўбачанае ім пад елкаю на абочыне шашы, Ушакоў звяртаўся да салдатаў нашай арміі з заклікам ваяваць так, каб выратаваныя хлопчык і дзяўчынка, калі яны вырастуць, былі такія шчаслівыя, як таго хацелі іх бацькі. Вельмі ярка, таленавіта Андрэй пісаў, што пакуты народа ў канчатковым выніку яшчэ мацней загартуюць савецкі клінок, які адсячэ галаву фашысцкай гідры. Свой артыкул Андрэй хацеў перадаць у армейскую ці франтавую газету.

Канстанцін Сіманаў у «Жывых і мёртвых» з дакументальнай праўдзівасцю расказаў пра становішча газетчыкаў у тыя дні. Мы адступалі тою ж дарогай, якую апісвае Сіманаў, і Андрэю не ўдалося знайсці рэдакцыі ні армейскай, ні франтавой газеты...

Апошні бой, апошняя сустрэча... Нашы часці аказаліся акружаныя ў трохкутніку Чавусы, Крычаў, Прапойск. Фашысты занялі Крычаў, паміж Крычавам і Прапойскам выйшлі да Сожа. Шаша Прапойск — Крычаў забіта нямецкімі салдатамі, іх ваеннай тэхнікай. З 9-га па 15-е ліпеня — няспынныя баі ў акружэнні.

15 ліпеня ля вёскі Гіжынка, на ўсход ад Чавусаў, з раніцы завязаўся бой з нямецкімі аўтаматчыкамі. Мой і Ушакова акопчыкі былі побач. З нязменным спакоем, чамусьці скінуўшы з галавы каску, Андрэй

засяроджана разглядаў наперадзе сябе кусты і дрэвы, час ад часу страляючы. Амаль побач з акопам, праскуголіўшы, шлёпнулася міна. Мне на галаву і плечы пасыпаліся лясное смецце, зямля. Я зірнуў у бок Андрэя. Той, нібы нічога не здарылася, спакойна выняў з вінтоўкі замок, працёр насоўкаю, зноў уставіў і працягваў страляць. У той дзень нямецкія аўтаматчыкі, зрабіўшы некалькі атак, не здолелі дасягнуць сваёй мэты: пасеяць сярод чырвонаармейцаў паніку, раздрабіць іх на маленькія групы.

Увечары мяне выклікаў да сябе ваенкам і накіраваў у другую часць, куды я адразу ж пачаў прабірацца. Андрэй застаўся з байцамі. Увесь наступны дзень, 16 ліпеня, баі працягваліся. Але Андрэя я ўжо не бачыў.

Падвечар 16 ліпеня ім быў перададзены загад: прабівацца ноччу да ракі Сож, фарсіраваць яе і сканцэнтравацца на яе левым беразе, ля вёскі Старынкі.

Калі раніцаю 17 ліпеня ў Старынцы сабраліся рэшткі злучэння, якое выйшла з акружэння, Андрэя сярод байцоў не было. На працягу месяца фарміраваліся мы пасля на ўсходнім беразе ракі Сож, і ўвесь гэты час ішлі да нас з акружэння байцы і камандзіры. Я распытваў у іх пра Ушакова, але ніхто з іх не мог мне нічога расказаць. Што з ім здарылася пасля 16 ліпеня 1941 года — я не ведаю і да гэтага часу.

Вера
ХАРУЖАЯ

Вера Захараўна Харужая нарадзілася 27 верасня 1903 г. у г. Бабруйску.

Скончыла Мазырскую адзіную працоўную школу 2-й ступені (1919). Настаўнічала на Мазыршчыне. Удзельнічала ў баях супраць арміі Булак-Балаховіча (1920). Працавала загадчыкам аддзела палітасветы у Мазырскім і Бабруйскім павятовых камітэтах камсамола. З 1922 г. — у апараце ЦК КСМБ, вучылася ў Цэнтральнай савецка-партыйнай школе. Адначасова была членам рэдкалегіі газеты «Малады араты», супрацоўніцай часопіса «Полымя» і газеты «Чырвоная змена», а таксама працавала выхавальніцай Мінскага дома юнацтва і камсамольскай камуны. У лютым 1924 г. накіравана на падпольную работу ў Заходнюю Беларусь, была кааптавана ў склад ЦК камітэта камсамола Заходняй Беларусі, а затым выбрана сакратаром Цэнтральнага камітэта. Уваходзіла ў склад ЦК Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі, ЦК камсамола Польшчы. Арганізатар выдання падпольнай газеты «Малады камуніст», супрацоўнічала з часопісамі «Камуністычны Інтэрнацыянал» і газетай «Чырвоны сцяг». Кіравала працай II канферэнцыі КСМЗБ (Вільня, 1925), была дэлегатам II канферэнцыі КПЗБ (1924), III з'езда кампартыі Польшчы. 15 верасня 1925 г. арыштавана дэфензівай і пасля 15-месячнага зняволення прыгаворана судом да 8 гадоў турмы. На судовых працэсах у Брэсце (1927) і Беластоку (1928) выступіла з палымянымі прамовамі, у якіх выкрывала антынародную палітыку польскага санацыйнага рэжыму ў Заходняй Беларусі. Пакаранне адбывала ў катаржнай жаночай турме «Фордан» (Быдгашчцкае ваяводства). Вызвалена з няволі ў выніку

абмену палітвязнямі паміж урадамі СССР і Польшчы. З 1935 г. працавала на «Балхашбудзе». У 1937 г. была беспадстаўна рэпрэсавана і трапіла ў турму. Пасля ўз'яднання Заходняй і Усходняй Беларусі вярнулася на радзіму, была на партыйнай рабоце ў Целяханах і Пінску. На пачатку вайны ўдзельнічала ў арганізацыі партызанскага атрада В. Каржа. З вясны 1942 г. працавала ў апараце ЦК КП(б)Б у Маскве. У верасні 1942 г. была накіравана ў варожы тыл. Удзельнічала ў антыфашысцкім падполлі ў акупіраваным Віцебску. Група Харужай збірала і перадавала звесткі пра ворага, вяла агітацыю сярод насельніцтва супраць акупацыйнай улады. 13 лістапада 1942 г. была арыштавана і неўзабаве закатавана гітлераўцамі. У 1960 г. В. Харужай пасмяротна прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. Яе імем названы вуліцы, плошчы, школы ў Мінску, Брэсце, Віцебску, Бабруйску, Мазыры, помнікі і мемарыяльныя дошкі ўстаноўлены ў Бабруйску, Мінску, Мазыры, Брэсце, Віцебску, Пінску і інш.

Друкавацца пачала з 1922 г. Пісала на беларускай, рускай і польскай мовах. Змяшчала допісы, замалёўкі і артыкулы ў газетах «Красная смена», «Малады араты» і інш. У маскоўскім выдавецтве «Молодая гвардия» ў 1932 г. выйшла яе кніга «Письма на волю» (гэтая кніга ў 1932 г. была выдадзена ў перакладзе на беларускую мову, а ў 1934 г. пабачыла свет на польскай мове). Выдала кнігі «Мы — маладая гвардыя рабочых і сялян» (Вільня, 1933), «Увага, школьнікі!» (Беласток, 1933), «За Чырвоны Кастрычнік у Заходняй Беларусі» (Вільня, 1933; на польскай мове). «Письма на волю» былі перавыдадзены асобнымі кнігамі ў 1957 г. і 1962 г., у перакладзе на беларускую мову ў 1958 г., на польскую — у 1961 г. Лісты, артыкулы В. Харужай і ўспаміны пра яе склалі зборнік «Славная дочь белорусского народа» (1960; 1962. 2-е выд.; на беларускай мове — 1960). Мемуарныя матэрыялы таксама сабраны ў кнізе «Жизнь, отданная борьбе» (1975; 1983. 2-е изд.). Жыццю і творчай дзейнасці В. Харужай прысвечаны кнігі І. Новікава, Р. Няхая, Г. Васілеўскай, Г. Мушынс-

кай-Гофман і інш., шматлікія публікацыі ў перыядычным друку.

ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ ПРОЗА

ПИСЬМА ИЗ ПОДПОЛЬЯ
(1924–1925)

25 августа 1924 г.
Товарищу С.

Хороший друг, милый мой С!

В конце июня первый раз получила возможность написать вам письма. Как я волновалась! Это писание продолжалось с перерывом два дня. Что там я написала, не знаю — не перечитывала, чувствовала только, что в жизни моей таких важных писем, писем, которые заставили бы меня так глубоко пережить каждую строчку, я еще не писала. Еще бы — ведь это были письма к самым дорогим, самым любимым, самым близким друзьям...

А после этого потянулось долгое ожидание. Мне казалось, что прошло два — три года после того, как я послала вам эти письма. Я боялась спрашивать, есть ли уже. Так больно, так страшно было бы услышать «нет»! И вдруг четыре дня тому назад — о, счастье, о, радость — есть!

Эти четыре дня, пока я получила его уже в руки, были еще тяжелее. А потом это была не только моя радость. Вместе со мною торжествовали еще многие-многие. Это письмо уже перестало быть для нас просто письмом, оно выросло в символ, в целую идею...

...Что ж тебе написать обо мне? Живу по-прежнему, широко и жадно хватая жизнь. По-прежнему вокруг меня разлита огромная, яркая радость. Но, кроме радости, есть теперь и очень, очень много горя. Обстоятельства, условия жизни так жестоки,

[1] Аресты.
[2] Натан Зандер — один из организаторов комсомола Белоруссии.
[3] Полицейским и шпикам.
[4] «Мои знакомые в деревне» — крестьянская молодежь.

так суровы, так не хотят считаться с планами, намерениями и желаниями отдельных людей. Жить стало страшно трудно. «Эмиграция»[1], всегда сильная, теперь приняла необычайные размеры. «Уезжают» близкие и дальние, родные и знакомые. «Уезжают» целыми группами и в одиночку. Больнее всего бывает при «отъезде» целых групп. Тогда становится еще тяжелее жить...

Особенно широко развита «эмиграция» среди молодежи. Молодежи с ее широким размахом, с большим темпераментом особенно трудно сидеть и ждать лучших обстоятельств. Поэтому «уезжают», и часто надолго. Наш общий знакомый Борис Зандер[2] «уехал» вторично и говорил, что, вероятно, уже не вернется никогда...

Я пока «уезжать» не собираюсь. Со всей моей энергией, с жаждой жизни я хочу побороть скверные обстоятельства, хочу жить именно там, где я хочу, делать то, что я хочу. Ну, посмотрим...

30 августа 1924 г.

Товарищу С.

Сегодня у меня такое светлое настроение! Вчера наперекор всем и всему, назло нашим «попечителям»[3], была у нас веселая вечеринка. Тесный круг моих молодых друзей праздновал начало занятий в следующем, высшем «курсе». Все они окончили «среднюю школу», и вчера мы их провожали в «университет». Было радостно, весело! Говорили, вспоминали трудное прошлое, рассказывали о своих мечтах и надеждах на будущее. А мы, желая им быть сильными и стойкими в жизни, просили не забывать и того лучшего, что дал им комсомол. Пели наши любимые песни, и я, пожалуй, переживала больше всех. Ты ведь понимаешь, чего мне стоят эти песни, сколько будят они во мне...

Сегодня поеду на несколько дней к моим знакомым в деревню[4]. Они уже давно ждут меня, будут мне рады, а я буду рада еще больше. Люблю бывать у них и бываю довольно часто. Круг моих деревенских знакомых всё расширяется...

25 июля 1925 г.

---

[5] Организации.

[6] Был казнен.

[7] Речь идет о казни польского комсомольца С. Энгеля, ликвидировавшего опасного провокатора.

[8] Знамена, вывешенные на телеграфных проводах.

Товарищу С.

...Сердит ты на меня, должно быть, за то, что не писала, во всю ивановскую. Ругаешься, вероятно, как «расейский» извозчик. Ну, не сердись, не ругайся. Я уже не так виновата, как ты себе представляешь из твоей дали. Вблизи моя вина, вопреки всем законам физики, выглядит значительно меньше. Во-первых, была очень занята («ну, это не оправдание!» — чувствую, что ты сейчас же скажешь), а во-вторых, был целый ряд непреодолимых «объективных условий». То, что это оправдание, вероятно, и ты согласишься. Какие такие «объективные условия», писать тебе не буду, твоя фантазия поможет тебе догадаться.

Живется у нас бурно, как никогда. Дни у нас — это целые месяцы, а месяцы — годы, конечно, не по объему времени, а по объему происходящих событий, по объему их содержания. Представь себе, что уже лето 1925 года. Ты понимаешь, что это значит. И этим самым летом я еще имею возможность писать тебе письмо. Не верю своим ушам и глазам. Как хорошо! Как чудесно и неожиданно, необыкновенно!

<...>

Опять эти проклятые «объективные условия» задержали твое письмо еще на три дня и перенесли его вместе со мной еще в новый город. Только что окончилось интересное заседание. Недавно только ушел мой последний гость. А я после этого должна была еще с полчаса заниматься финансовыми делами моей «фирмы»[5]. Окончила и, несмотря на то, что уже час ночи, решила всё-таки дописать сегодня это письмо...

Два дня тому назад уехал «за границу»[6] еще один наш приятель, много сделавший и очень заслуженный человек[7]. Больно и тяжело было с ним расставаться. Особенно тяжелы были последние два дня, когда мы все уже наверное знали, что он «едет», и едет навсегда. Провожали мы его с песнями, цветами, но особенное впечатление делали эти развевающиеся «платки»[8], которыми многие из нас махали еще долго после того, как скрылся уносящий его поезд. Окружающие, смотря на нас, понимали, что мы провожали кого-то не только очень близкого и родного, но и хорошего, заслуживающего уважения человека, что «отъезд» этот необыкновенный, что мы этого отъезда не забудем...

Но не только болью, а и энтузиазмом всех нас наполнил его

[9] Анатолий Ажгирей (А. Вольный) — белорусский поэт, редактор газеты «Малады араты».

отъезд. Многие, в особенности молодые наши друзья, с горящими глазами говорили: «Так уехать и я бы хотел! Сделать столько, сколько он сделал, и делать именно так, с беззаветной любовью к делу, самоотверженно и гордо... Я готов так же работать!» Приятно и радостно было видеть этот восторг и энтузиазм, и это сглаживало боль утраты, еще больше укрепляло веру в наши силы, наполняло еще большим желанием работать безудержно, всю себя отдать работе...

29 июля 1925 г.
Товарищу С.

Дела наши идут хорошо. Работать с каждым днем труднее, но тяжелые обстоятельства еще больше закаляют нас, учат. Настроение у нас великолепное. Энергии, желания работать и бодрости — хоть отбавляй! Перед нами столько прекрасных, всю душу наполняющих примеров!

В общем — хорошо!

Я часто получаю большие письма от моих родных и друзей.

С каким удовольствием мы их читаем, сколько воспоминаний, сколько хорошего, теплого чувства они у меня вызывают.

Недавно с письмами прислали фотографии. С какой радостью я долго смотрела в родные знакомые лица. Был там и Толик[9]. Несколько дней тому назад читала его рассказ и там, между прочим, увидела такую строчку:

«Хорошая девушка!.. Какой же подарок ей принести? Вот если бы кусок неба сорвать ей на платок голубой!»

Представь себе только, какой радостью на меня повеяло, сколько милого, прекрасного, незабываемого вспомнилось!.. Помнишь, ведь, пожалуй, самая лучшая эпоха нашей жизни была овеяна этим голубым куском неба?

Помнишь, как тогда всё самое светлое и лучшее вплоть до самого «скорей» у нас называлось голубым. А я часто говорила: голубое «скорей»!

...Передай всем от меня горячий сердечный привет. Скажи, что я не только живу, но и горю жизнью, работой, восторгом, энергией. Скажи, что мы жизнь берем за жабры, не даем себя съесть с кашей, что пока это блестяще удается, что мы — победители — постараемся побеждать до конца!

...Какая прекрасная штука жизнь, да еще такая жизнь, какой я живу! Любимая, чудная работа, неповторяемые, не поддающиеся описанию условия работы, широчайший размах, несмот-

* Публикуются письма 1926–1929 гг.

ря ни на что. Как я счастлива!

Без даты. Незадолго до ареста.
Матери

...Я работаю с прежней радостью, отдаю работе всю душу, люблю ее, может быть, еще больше, еще сознательнее, чем раньше, счастлива успехом моего любимого дела... Разве могут остановить или хотя бы на минуту удержать меня все трудности, все препятствия? А сколько трудностей и препятствий, и каких больших препятствий, есть в моей работе, ты ведь себе, я думаю, представляешь...

Но ведь я, мамочка, не одна, о, совсем не одна! У меня много друзей, и какие они все хорошие, энергичные, преданные, храбрые! Так вот нам, молодым, храбрым и энергичным, разве страшны трудности жизни? Нет, мамочка, нам хорошо, мы счастливы, веселы и радостны...

ПИСЬМА НА ВОЛЮ*

22 марта 1926 г.
Всем родным

Пишу вам теперь из тюрьмы. Не огорчайтесь. Ничего особенного в этом нет. Я здорова, морально чувствую себя превосходно. Ничего, увидимся еще, хотя, может быть, и не так скоро... Что же мне писать о себе? После той бурной и интересной жизни, какой я жила до сих пор, трудно сидеть в тюрьме.

Но ничего. Вы ведь знаете, что мне везде и всегда хорошо. Стараюсь, чтобы в тюрьме время даром не пропало. Учусь, много читаю, вспоминаю о прошлом, мечтаю о будущем...

26 апреля 1926 г.
Матери

...Обо мне, мамочка, и не думай плакать! У меня совсем не такая печальная судьба, чтобы ее надо было оплакивать. Нет, мамочка, я и теперь так же бодра, как в 1920/1921 году, когда мы жили еще вместе. Ведь я же прекрасно знала, что меня ожидает, и это ни на минуту не остановило, не заставило меня даже призадуматься. Ничего, мамочка, ведь я сижу только восемь месяцев. Ну, так что ж это значит — двадцать два года свободы и восемь месяцев тюрьмы? Ерунда! Всё переживем. А с креп-

кой верой в свою правоту и с надеждой на лучшее будущее и тюрьма — не тюрьма. Да к тому же я и в тюрьме не сижу без дела: много читаю, учусь — на свободе ведь не было времени читать. Помогаю учиться и другим девушкам, которые знают меньше меня, которые не могли, как я, учиться в школе.

Каждый четверг нам приносят из города письма, и те, у кого есть родные, получают свидания. Хоть на свидании говорить можно только пятнадцать минут, но день этот у нас является самым лучшим днем: девушки видят свободных людей, узнают новости, и каждое свидание у нас является радостью для всей камеры.

Время летит незаметно, и мы даже иногда удивляемся, что прошло уже восемь месяцев, а иногда, наоборот, кажется, что прошли уже целые годы, и тяжело думать, что на самом деле нет еще даже одного года.

Но ничего, мамочка, ведь самое главное — это молодость и здоровье. А и того и другого у меня пока что довольно...

27 мая 1926 г.
Сестре Надежде

...Я здорова и телом и духом. Тюрьма не только не сломала меня, но, наоборот, сделала еще крепче, еще бодрее. Я не огорчаюсь, не предаюсь печальным мыслям, а только стараюсь использовать драгоценное время: учусь, много читаю. За эти восемь месяцев прочла около пятидесяти серьезных, хороших книг. Видишь, нет худа без добра. К тому же до тюрьмы я жила такой интересной, такой прекрасной, увлекательной жизнью, что одни только воспоминания могут во много раз скрасить тюремную жизнь, не говоря уже о надеждах на будущее.

Конечно, не хочется сидеть за каменными стенами, быть отгороженной от всего мира, но... это для меня не было неожиданностью. Я сознательно шла на это. И, понятно, теперь не ною, не жалуюсь.

22 июня 1926 г.
Сестре Надежде

...А у меня путаются под ногами серые тюремные дни. Не даю им опутать себя. Из их липкой серой паутины стараюсь ткать яркие цветы шелка, а из нудных, одуряющих, похожих на хлюпанье осеннего дождя звуков создавать дивные песни борьбы и побед. Иногда, как сегодня, например, невыносимо давит тюрьма, душит бешеная злоба. Иногда как будто солнце всходит, рассеивает мглу, и становится светло и покойно.

А в общем — ничего. Время обладает дивной способностью:

независимо от того, хорошо ли, плохо ли человеку, всё неуклонно двигаться вперед, уходить, уносить с собою всё-всё. Это хорошо. Читаю с неутомимой жадностью. Много и серьезно учусь.

Не пишу больше по уважительной причине: не хватает бумаги.

15 июля 1926 г.
Сестре Любови

...Обо мне не печалься... Я живу и чувствую жизнь, люблю ее еще больше, чем когда бы то ни было... Пусть не пугают тебя страшные слова: «решетка», «высокие стены», «замки». Я и не думаю не только умирать, но и засыпать (я ведь живучая). Я и теперь чувствую себя частичкой той бурной жизни, какой жила раньше, а чего не вижу, дополняю фантазией, чувством. Да я ведь и не одна, а это ведь так много значит. Будь, моя милая, обо мне спокойна: мне хорошо.

24 февраля 1927 г.
Матери

...Полгода уже сволочи эти не пропускают твоих и ничьих писем. Злюсь, беспокоюсь, но люблю вас еще больше... С таким нетерпением жду того времени, когда уж опять смогу с вами переписываться, но это еще не скоро, после суда. А до суда еще, наверное, около года. Но ничего! Потерплю...

А ты, мамочка, не печалься обо мне. Мне хорошо. Я говорю это не для того, чтобы тебя успокоить, а так, от всего сердца, серьезно. Ты сама подумай: я сижу за то, во что пламенно верю. Позади у меня два года энергичной, полной огня, плодотворной работы, впереди — блещущая всеми солнцами мира свобода и опять работа, а теперь — за стенами тюрьмы — товарищи мои, моя дорогая партия с каждым днем растет, ширится, крепнет...

Ну, разве может быть кому-нибудь лучше, чем мне? А несколько лет насилия, оскорблений и голода — это ерунда, это только прибавит бодрости, злобы, энергии... Буду больше любить свободу, сильнее ненавидеть врагов, лучше работать.

25 мая 1927 г.
Сестре Надежде

...Я хотела тебе так много написать, но теперь не могу: очень волнуюсь. Сегодня в нашу тюрьму пришли пять новых девушек. Все в синяках и кровоподтеках, с выкрученными ногами и руками, с дико блуждающими глазами...

Собственно говоря, к этому уже давно пора привыкнуть: ведь в другом виде к нам в тюрьму никогда не приходят, но всё-таки каждый раз это здорово действует. Но ничего, нас они этим не победят, не испугают. Вот еще только двадцать пять дней тому назад — Первого мая — перед тюрьмой у нас была демонстрация. Не понять тебе нашего торжества. Об этом рассказать нельзя, — это надо пережить...

Мне хорошо и светло, больше чем светло. Смешными мне кажутся все старые представления о тюрьме как об обители мрака, гробовой тишины, медленного умирания. У нас кипит жизнь, полная событий...

24 октября 1927 г.
Матери

...У меня скоро суд. Ждем его с нетерпением. Получили уже обвинительные акты. Живем теперь, как в лихорадке, забросили все занятия, думаем, мечтаем, строим планы для тех, кто, вероятно, пойдет на свободу, уже начинаем прощаться. Грустно и весело, очень оживленно...

Так странно мне вам обо всем этом писать. Поймете ли вы меня, нас теперь? По-моему, свободные люди вообще не могут нас понять. А всё-таки мне хочется вам об этом рассказать...

27 октября 1927 г.
Сестре Любови

Скоро у меня второй суд. Это будет очень большой интересный процесс. Представь себе огромную массу народа на скамье подсудимых. Почти все — мои близкие друзья, товарищи, с которыми вместе работали на свободе, переживали победы и поражения. Многих из них я не видела два года, некоторых узнала, когда уже сидели по тюрьмам. И вот теперь мы все встретимся, будем говорить...

Суд наш, вероятно, продолжится целый месяц. Это значит, целый месяц два раза в день проходить по городу, видеть свободных людей, целый месяц быть вместе с дорогими, любимыми товарищами.

Можешь ли ты понять всё это? Мой первый суд, о котором ты уже знаешь, был по сравнению с этим совсем маленьким и продолжался только восемь дней. Так пойми же мое состояние, пойми, с каким нетерпением я жду этого суда. Тем более что со дня ареста прошло уже более двух лет и суд, верно, освободит хоть несколько парней и девушек, с которыми вместе сидим, сжились, срослись. Меня, конечно, свобода не ждет, но тем лучше я понимаю моих любимиц, которые, наверное, пойдут уже на свободу. Как сказать тебе это всё так, чтобы ты меня поняла, почувствовала всё это?

Знаешь, если бы ты хоть на один день пришла к нам в тюрьму или на суд, ты бы в сотни раз сильнее полюбила комсомол и работу. Ну, ладно, напишу тебе больше после суда; тогда расскажу много интересного.

Ну, надо кончать. Уже поздно (конечно, по-нашему) — девять часов. Сейчас потушат свет. Завтра кончу.

Опять пишу тебе. Здравствуй! Теперь о самом главном, о самом прекрасном. Через несколько дней — десятая годовщина Октябрьской революции. Десятая! Представляю себе ваше торжество. Иногда мы сидим и долго-долго думаем и говорим о том, чем должна быть для вас десятая годовщина, как она у вас пройдет. Но пойми, чем же она будет для нас, запертых за высокими стенами, тяжело придавленных фашистским сапогом пана Пилсудского. Нам кажется, что в этот день солнце будет светить совсем иначе, кажется, что мы так громко будем петь «Интернационал», что и вы услышите, что грудь разорвется, не выдержит всей радости, торжества, злобы и энтузиазма. Как мы счастливы будем, если узнаем, что вы вспоминаете о нас!

А потом у вас опять праздник — годовщина комсомола. Моего родного, милого комсомола! А знаешь, я до самого ареста работала в организации. А после тюрьмы — прощай, союз! Буду уже совсем взрослым человеком. Вот недавно мне уже исполнилось двадцать три года. Как это много!

Не знаю, известно ли тебе что-нибудь о нашем движении, я могла бы и хотела бы написать тебе целые кипы, но сейчас не могу. Скажу только одно: движение наше растет и ширится, крепнет с каждым днем, приносит нам новые победы. Мы хоть и с кровавыми жертвами, но идем к Октябрю. Много легче сидеть в тюрьме, зная, что там, за стенами, всё выше подымаются волны, сидеть в тюрьме, зная, что освободит тебя революция! Правда, тюрьма — тяжелая штука, очень, очень тяжелая, но ведь без нее не обойдешься...

20 января 1928 г.
Всем родным

...У меня большое событие: скоро в конце концов будет наш процесс. Подумайте: несколько лет мы его ждали, и вот остался только один месяц. Поймите же наше волнение, нетерпение, радость, а вместе с тем и тревогу!

Многие из заключенных собираются на свободу, ведь уже всё-таки пару лет отсидели. Но последние приговоры на политпроцессах в «свободной демократической Польше» оставляют нам всё меньше надежды.

В последнее время самые меньшие приговоры — четыре года. Недавно два парня, освобожденные окружным судом, после апелляции получили по шесть лет. Другой парень получил восемь лет. Знаете, верно, про процесс на Западной Украине, где несколько человек получили вечную тюрьму, другие — по двадцать, пятнадцать, десять, восемь, шесть лет. И вот на днях апелляционный суд этот приговор утвердил. А вот наша (сидит со мной в одной камере) В. в окружном суде получила пять лет, а в апелляционном — восемь, и это в то время, когда она уже четыре года сидела раньше и только десять месяцев была на свободе.

Всё это заставляет всех нас с большим нетерпением ждать суда. Но всё это ни на волосок не ослабляет и не ломает нас. Ах, если б вы видели, какие бодрые, сильные все наши товарищи!

Моей особы все эти приговоры не касаются: у меня нет двух перспектив — свобода или тюрьма. Конечно, тюрьма, и не два-три года. Я снисхождения не жду. Получу много, и черт с ними! Наплевать мне на их приговор! Думаю, что сами господа судьи вместе со своим Пилсудским будут за меня отсиживать последние годы моего приговора. Мы будем сидеть в тюрьме, но за нас работают товарищи на свободе и сама история.

28 февраля 1928 г.
Сестре Надежде

...Пусть тебя ни капельки не смущает, что ты не можешь присылать мне деньги. Я ведь живу не одна. У нас огромная коммуна и много друзей, которые о нас не забывают. Не беспокойся обо мне: мне хорошо, так хорошо, насколько может быть хорошо в тюрьме.

22 марта 1928 г.
Брату Василию

...Вы себе воображаете, что я уже накануне могилы, а это совсем смешно. Ни чахотки, ни ревматизма — этих неотлучных спутников всех заключенных — у меня еще нет. Вместо всех ужасных болезней у меня только немножко не в порядке сердце, но это ведь не болезнь, а только, кажется, результат нервного расстройства.

Ну, вот о моем драгоценном здоровье вам уже всё известно. Смотрите же, бросьте беспокоиться...

У меня время летит и летит. Уже третья весна в тюрьме, а осень уже будет четвертая. У нас уже совсем тепло. Как я люблю раннюю весну! Но не меньше весны люблю я и лето, и осень, и зиму, люблю беспрерывный торжественный хоровод различных, по-своему прекрасных месяцев, дней.

Какое счастье, что в тюрьме я всё-таки вижу, чувствую меняющиеся времена года!.. Пойдите обязательно в лес и нарвите подснежников...

Без даты.
Всем родным

...До суда уже только три недели. Дни летят и ползут, а мы хотим как можно лучше использовать время — учимся до изнеможения. Вот видите: в тюрьме и спешим, и устаем, и времени нам не хватает...

Настроение приподнятое, неспокойное. В эту неделю выслали в другие тюрьмы много наших парней и девушек. Мы обыкновенно не знаем, куда они уезжают, не знаем, каковы там условия, не знаем, встретимся ли мы еще когда-нибудь в жизни: провожаем-то ведь их не на свободу, а в другую тюрьму, и потому эти разлуки мы очень остро переживаем...

Без даты.
Сестре Надежде

...Если бы ты знала, с каким нетерпением мы все ждем суда. Мы придем не покорными овечками, не только не будем просить об освобождении, но гордо и смело заявим, что нас не испугали ни пытки, ни дефензива, ни годы в тюрьме, не испугает и приговор; что мы всегда будем верны нашей борьбе, что мы верим в победу. Пойми же, как я должна быть счастлива. Думаю о суде как о празднике, как о победе, несмотря на то, что получу много лет. Но что мне их приговор! Какую силу он имеет над нами, когда всё ближе тот день, когда мы над ними вынесем свой приговор, более суровый, чем годы тюрьмы.

12 апреля 1928 г.
Сестре Надежде

Неужели я тебе до сих пор не написала, что открытки и книжки получила? Получила. Спасибо огромное, сердечное. Виды действительно расчудесные. Как рады были мы все! Все открытки разложили на столе и на кроватях — устроили себе картинную галерею — и ходим рассматривать. Сколько размаха, силы, красоты. Особенно мне нравится «Прибой волн».

Этим ты доставила нам большую радость: еще бы — не выходя из тюремной камеры, побывать в горах и на море, столько видеть, так далеко быть. Спасибо, спасибо!

...У меня всё хорошо, я в последнее время совсем здорова, много учусь, с восторгом встречаю весну, а она у нас солнечная, ласковая...

Без даты.
Подруге Р. Кляшториной

Так давно тебе не писала. Ничего о тебе не знаю, с таким трудом представляю себе тебя теперешней, совсем взрослой, солидной. Но зато как ярко вижу тебя в прошлом. В тюрьме никогда не забудешь старого друга, а полюбишь его еще горячей, и тебя я так горячо люблю, так жадно жду возможности с тобой списаться, узнать о тебе всё-всё, что ты пережила за эти необычные годы. Сколько интересного за эти годы! Кажется, хватило бы на десять лет «спокойной» жизни. Пиши — теперь есть возможность писать ко мне обо всем, не боясь цензуры.

...О себе уже не могу писать. Через несколько дней у меня последний суд. Напишу тебе о нем после. Живу, бодра, здорова. Жизнь прекрасна, и из тюремного окошечка кажется еще прекраснее.

23 апреля 1928 г.
Подруге Р. Кляшториной

...Если бы я хотела определить мою жизнь, я бы сказала, что вся моя жизнь — это яркий солнечный весенний день, и я бы не соврала — это действительно так. Как-то недавно я думала о своей жизни, вспоминала всё-всё и нашла одно печальное событие, один ужасный день — это смерть Ленина. Вот это, и только это действительно было самым большим горем, какое я пережила. Правда, бывают иногда тяжелые дни, когда узнаешь о больших провалах, о неудачах в работе. Вот теперь, например, у нас в партии очень тяжелое время, но разве это может сделать нашу, мою жизнь осенним днем? Никогда!..

16 мая 1928 г.
Всем родным

...Уже несколько дней продолжается наш суд. У меня столько новых впечатлений, давно забытых переживаний! Вообразите себе, какое наслаждение видеть два раза в день лес и поля, свободных людей, детишек, улицы, дома, небо и солнце. Много, много неба, беспредельного, голубого, и яркого солнца. И всё это весеннее, радостное.

Настроение у меня, как и у всех нас, весеннее, бодрое. Я не чувствую проведенных в тюрьме лет, забываю о моих (о, ужас!) двадцати четырех годах и чувствую себя восемнадцатилетней...

23 мая 1928 г.
Сестре Надежде

Ты удивляешься, верно, что я тебе ничего не пишу о суде. Трудно о нем писать и не хочется. Напишу подробнее, когда всё кончится.

У нас очень весело, много бодрости, смеха. Иногда целыми часами, сидя в зале суда, мы забываем, что это нас судят. Много впечатлений, очень различных, радостных встреч, давно не виданных картин.

Хорошо, что суд именно весною! Мы захлебываемся от восторга, когда видим зеленеющий лес и кучи ребятишек. Как праздника, ждем того дня, когда увидим цветущие сады. Мы уже давно не видели всей этой торжественной красоты, и кто знает, сколько лет еще многие из нас не увидят ее...

Как хочу я, чтобы все вы — мои любимые и свободные — всей душой вдыхали весну и голубое небо, чтобы, как дети, носились, радостные и веселые, по тому лесу, который я вижу только через решетчатое оконце тюремной каретки!

Без даты.
Всем родным

...Суд мой уже фактически закончен. Ждем приговора. Узнаем через несколько дней. Я здорова и бодра. Да как может быть иначе, когда пережито столько интересного, незабываемого?

2 июня 1928 г.
Товарищу С.

...Ты, верно, думаешь о моем суде. Он уже почти окончился. Теперь у нас последний перерыв. Ждем приговора. Особенных неожиданностей он нам, конечно, не принесет. Даже не десятки, а только единицы пойдут на свободу, и это несмотря на то, что

до суда мы сидели три года. Прокурор требовал для всех подсудимых по восемь — десять лет. Освободить просит только одного — провокатора. Интересно, правда?

У нас редко бывает такое живое, бодрое настроение, как теперь. Правда, хочется на свободу до чертиков, но разве еще двух-, трех-, пятилетняя перспектива тюрьмы может уменьшить нашу жизнерадостность, бодрость, силу? А силу нашу мы так крепко почувствовали, показали.

Во всё время процесса мы были крепко организованной, сплоченной, бурлящей энергией массой. Все выступления говорили о нашей несокрушимой силе, готовности бороться дальше, дышали презрением и ненавистью к ним, неустрашимостью и безграничной преданностью делу.

И это в то время, когда каждое слово грозило новым годом тюрьмы... Но кто об этом думал! Нам затыкали рот на каждом третьем слове, прерывали и переходили «к порядку дня». Но зато как они дрожали и бледнели во время наших демонстраций. А для нас это были минуты высочайшего, незабываемого наслаждения. Как жаль, что ты не мог быть вместе с нами, что ты не видел наших ребят. Я их буду любить и помнить всю мою жизнь...

Вероятно, тотчас же после приговора всех нас развезут по различным тюрьмам. Это еще увеличивает торжественность настроения.

Мы прощаемся со старыми товарищами, с которыми так долго сидели вместе, так крепко связаны всей нашей своеобразно прекрасной тюремной жизнью, полной внутреннего света, напряженной работы, тоски и смеха, нужды и песен, смелейших полетов мечтаний и неустанной работы мысли...

Это только *отчасти* правильно, что мы в стороне от жизни, потому что мы более чутко прислушиваемся к каждому шороху жизни и гораздо сильнее реагируем (правда, только чувством и мыслью) на все ее проявления, чем вы, стоящие в самом центре ее...

С нетерпением жду перевода в новую тюрьму. Подумай только, я уже три года живу в том же городе, в той же «комнате». Когда это я вела такой постоянный образ жизни?

---

[1] А. Ажгирей.

[2] К восьмилетнему приговору В. Хоружая прибавляет не включенное в него время предварительного заключения.

[3] Брат В. Хоружей.

Где мне придется очутиться, не знаю, совсем не знаю, но ты пиши, я твои письма буду получать. Так не хочется, чтобы из-за переезда оборвалась наша переписка. Возможно, что после суда я буду аккуратно вообще получать письма, так что пиши очень часто и очень много обо всем, обо всем.

Опять спрашиваю о Толе[1]. Где он, каков он и что с ним? Напиши всё, что знаешь. Ох, как я хочу найти его... Если бы я могла всех вас, так горячо любимых, видеть, обнять, всё рассказать и обо всем расспросить! Как лелею я мечту о встрече с вами, с какой глубокой нежностью думаю о вас, как страстно хочу знать о вас. А всё это будет, будет!

1 июля 1928 г.
Товарищу С.

Мы в тюрьме теперь на перепутье. Суд окончился. Приговор уже оглашен. Мне дали больше десяти лет[2]. Проводили на свободу несколько товарищей, ждем отъезда в новую тюрьму и пока сидим на месте. Серьезных систематических занятий еще, конечно, не возобновили, читаем беллетристику, благо как раз нам прислали пачку хороших книг. Живости, бодрости у нас всегда было довольно, а теперь суд над нами принес столько новых впечатлений, столько новых волн силы!

О ходе процесса я уже писала. Остается прибавить немного, но, пожалуй, самое прекрасное: мощный «Интернационал» осужденных под градом ударов полицейских. А затем (запомни, друг, картинку) — растрепанные волосы, изорванная одежда, синяки и ссадины на лицах, на всем теле. А глаза — солнца, пламя пожаров.

И могучая, победная, грозная песня через окно черной тюремной каретки, через штыки полицейских в широкие улицы насторожившегося и с угрозой притихшего городка...

Тогда же.
Матери

...Мамочка моя дорогая, любимая, родная! Вася[3] говорит, что и теперь, когда ты пишешь мне, ты много плачешь. Не надо этого, моя родная, дорогая. Мне так больно об этом знать.

Мамочка, ты хочешь моего счастья, так чего же ты плачешь, когда я счастлива? Да, мама, я не лгу, а искренне говорю тебе то, что глубоко чувствую. Я счастливая, такая счастливая, каких есть, наверное, мало. Разве это не наивысшее счастье, какое только может быть: жить и бороться, бороться с беспредельною верою в победу, отдавать любимой работе и борьбе все силы,

всю душу, все нервы, быть молодой, иметь много дорогих и любимых друзей.

Да разве это всё, что я имею? Вот видишь, мамочка, — это не пустые слова, найдется много людей, которые мне позавидуют.

Но, наверно, перед тобой всё время мелькает страшное слово «тюрьма». Оно и вызывает у тебя слезы. Так знай, что тюрьма мне совсем не страшна, она только частично ограничила, но совсем не отбила у меня моего счастья, ибо я не перестала быть тем, чем была.

Думая о тюрьме, вы, вероятно, представляете себе голод и холод, и издевательства, и всякие беды. Всё это так, но с голоду нам не дадут умереть товарищи. Мы ведь оставили на свободе тысячи дорогих товарищей, которые всегда помнят о нас. В тюрьме у нас «коммуна». Делимся каждым куском. Издевательств немало, но мы не сгибаем шеи, не даем на нас ездить. А кроме всего этого, у нас всегда бодрый дух, всегда много песен (хотя за это наказывают) и смеха. Правда, порой и грустим, но это только облачка на ясном небе.

Так не плачь же, моя родная, ибо нечего плакать, ибо твои слезы болью отзываются в моем сердце...

Без даты.

Сестре Любови

Ты уже, наверное, знаешь, что суд наш кончился. В июне огласили нам приговор. Наименьшее удивление вызвали мои десять лет. Я и не сомневалась, что получу столько...

Как видишь, нет худа без добра. Пригодилось даже то, что мы сидели три года до процесса. Таким образом, те товарищи, которые получили по два с половиной и три года, уже пошли и идут на свободу. Если бы ты видела, что это за праздник у нас, если бы знала, какая радость отправлять на свободу товарищей! Как те, кто выходит на волю, так и те, кто остается, помнят об этом годами.

Но у нас не стало меньше «населения». Вероятно, через один-два месяца придет новых больше, чем вышло.

Беря на круг, мы очень довольны ходом процесса. Конечно, не приговором, а тем, что нам удалось провести нашу линию. Если бы ты видела наше единство, революционную гордость

---

[4] Речь идет о Карле Мельперте (Эрнесте Пилипенко), старом революционере, члене Компартии Польши.

перед лицом врага, неустрашимость, силу, веру и горячее стремление еще и еще раз доказать, что нас не скрутили, не сломили, что наше дело непобедимо.

Навсегда, на всю жизнь останется в памяти процесс. Разумеется, с нами не «цацкались». Наплевав на всякую «демократию» и все процессуальные формы, судья на каждом слове затыкал нам рот, выводил из зала, несколько раз судил заочно, а после приговора полицейские оставили нам «на память» порядочное количество синяков и рубцов.

Разумеется, мы не мирились с этим, а отвечали мощными демонстрациями, песнями как в самом зале суда, так и по всему городу по дороге в тюрьму.

Одним словом, процесс прошел так хорошо, что мы даже сами не надеялись, не ждали лучшего. А ко всему этому еще такой «подарок»: провокатор (который пришел на суд и оклеветал немало товарищей) накануне оглашения приговора покончил жизнь самоубийством — отравился. Разве не интересное это явление, не доказательство нашей моральной победы?

Ты просила написать тебе не только о радостях, но и о грустных моментах нашей жизни. Хорошо, напишу. Так вот, одной из самых тяжелых мыслей в связи с окончанием процесса является мысль о том, что самый старый товарищ — участник процесса — и притом самый больной, наверно, умрет в тюрьме (не высидит тех восьми лет, которые ему дали)[4].

Ему теперь сорок семь или сорок восемь лет. Половину своей жизни он провел в подполье, сидел несколько раз при царизме, а из десяти лет существования «независимой» Польши он сидит в заточении уже семь-восемь лет.

Разумеется, в результате такой жизни его мучат все болезни, какие только есть на свете, и грозит даже паралич. Его жена, совсем молодая женщина, умерла несколько лет тому назад в тюрьме, а на свободе осталась одна их малолетняя дочка.

Вот мысль об этом товарище и смущает меня, да и всех нас. Его очень любят все товарищи, зовут его «наш батька», да он и на самом деле настоящий отец со своей заботой обо всем и всех. О, сколько бы я отдала, чтобы хоть немного помочь ему!

<…>

Снова пишу тебе. Ждем отъезда в другую тюрьму, а пока что не чувствуем себя крепко на одном месте. Занятия прервали еще перед судом, а теперь нужно было бы продолжать (у нас летом тоже каникулы), но очень хочется при расставании с моими дорогими девчатами еще что-нибудь дать им, что-нибудь

напомнить, подготовить их к тому часу, когда они останутся без нас всех.

Жаль покидать ребят и девчат, с которыми так сжилась и так полюбила, но хочется ехать. Хочу увидеть новые места, новых людей, новую обстановку.

Очень хочется учиться... Как это ни смешно, но я за три года тюрьмы не имела времени учиться. Давно уже выработала себе план занятий и с нетерпением жду, когда смогу претворить его в жизнь...

2 июля 1928 г.
Товарищу С.

...Захотелось отвлечься от тяжелого, гнетущего настроения, какое царит сейчас у нас в камере, да и во всем отделе. У нас бывают, правда редко, дни, полные холодной царапающей тревоги. Тогда всё утихает, исчезают громкие споры, рассказы, прерываются мечты и воспоминания, у всех насуплены брови, почти не прочитанные переворачиваются страницы книги, быстро снует иголка, нетерпеливо звучат шаги. А во всем воздухе, в словах, во взглядах, в мыслях, в движениях — тревога, тревога и к ней ожидание еще чего-то большего, что еще должно случиться. У нас так бывает, когда случается что-нибудь нехорошее, — кажется, что должно быть еще и еще, и это «еще» не заставляет себя ждать и сыплется, как из рога изобилия.

Вот так и сегодня. Завтра уже всё будет на своем месте — шум, гам, неумолчные и неотложные, почти «неразрешимые» дискуссии — и совершившееся будет казаться меньшим и естественным. А сегодня не по себе...

Расскажу тебе о первом звене этой цепи. Утром узнали, что арестована наша девушка, которая только пять месяцев тому назад вышла на свободу после трех лет тюрьмы. Понимаешь ли ты это? Мы позеленели сегодня, когда услышали об этом. Пять месяцев! Они казались нам неделей! Мы еще почти не привыкли к тому, что она ушла, еще видим ее в камере, на прогулке. А она даже не освоилась со свободой, со всем новым, что произошло за эти три года, никого и ничего не видала, ничего не слышала, не надышалась солнцем и небом, не вытряхнула из себя тюрьмы, — и... опять тюрьма, опять та же камера, та же прогулка, те же лица, опять свобода — только воспоминания и... мечты, а действительность — тюрьма, тюрьма и тюрьма.

Вот когда давит злоба, вот когда всё существо превращается в крик возмущения! Мы не можем привыкнуть к этому, помириться, хоть это — далеко не первый факт. О, сколько у нас есть

еще таких ребят, которым свобода только пахнула в лицо и промчалась мимо, как вихрь, ворвавшийся в душные стены тюрьмы. А они после первого приступа злобы с теми же светлыми, гордыми лицами идут дальше, дальше в тюрьму, но ведь всё-таки к свободе...

Я так хочу, чтобы ты это хорошенько понял, чтоб это и тебя тоже больно царапнуло и заставило нахмурить брови... Я хочу тебя видеть, чтоб рассказать тебе много-много ужасного и прекрасного, темного и лучезарного. В эту неделю я узнала особенно много интересного, что заставило быстрее вертеться все винтики души. О, если бы я могла тебе всё это рассказать!

Я тебя, верно, повергла в самое мрачное настроение. Ну, подыми голову и улыбнись, посмотри на меня, я тоже уже сейчас улыбаюсь. Мы ведь сильнее всего этого, ведь мы — победители, а не кто другой. А вспомнить об этом — и все тревоги становятся маленькими и ничтожными, и душу заполняет одно наше «хо-орошо!».

...Над нами теперь собираются тучи. С недели на неделю ждем введения в жизнь нового тюремного регламента, по которому мы будем приравнены в правах к уголовным: тогда книги и письменные принадлежности будем получать только в награду за «хорошее поведение». Мы, понятно, без боя не сдадимся, и вот теперь идет на всех парах подготовка с обеих сторон баррикады. Возможно, что это придет во всей своей красе не сразу, но мы готовы.

С нетерпением жду осени. Уж очень хочу уехать в другую тюрьму. Ведь это будет целое событие, целая куча новостей.

Сейчас уходит на свободу наша Р. Уже все мы волнуемся почти столько же, как и она сама, напряженно прислушиваемся к каждому звуку в коридоре, а половина камеры непостижимым образом поместилась на окне, чтобы видеть ее хоть одним глазом уже почти свободную.

...Вот я недавно была злющая-презлющая, а теперь думаю об Р., представляю себе ее счастливое лицо и сияющие радостью и болью глаза, и мне становится радостно и хорошо. Ох, какая у нас радость провожать на свободу! Уже, уже ее нету! Еще слышу последний крик: «Девушки, товарищи, до свидания! До свидания!» Как чудно, прекрасно!

---

[5] Прогулка закончена. Заходите!

26 июля 1928 г.
Всем родным

...Я еще, как видите, в той же тюрьме. Уедем, думаю, позже, после того, как получим мотивированные приговоры... Откуда у вас черные мысли? Да что со мной может случиться? Ведь меня так усердно охраняют, берегут, стерегут! Нет, не думайте ничего плохого, мне хорошо...

Во время процесса я с интересом присматривалась к нашим родителям. Были различные — рабочие и мещане, поляки и евреи, но как они сливались в одну массу, как одинаково реагировали. Помню их слезы и вздохи во время речей адвокатов, угрюмое молчание в ответ прокурору. Но какой гордостью горели их лица во время наших выступлений...

Без даты.
Маленьким племянницам

...Вчера была страшная буря. Мы все не спали, прислушивались к вою ветра и уносились на свободу. А когда бывает хорошая погода и весь наш двор накаляется от солнца, нам опять хочется на свободу, в лес, в поле. Вы знаете, верно, что мы гуляем всего два часа в день. О, если бы вы знали, как нам не хочется возвращаться в камеру, как смотрим мы на часы, и нам кажется, что кто-то нарочно толкает стрелку, как мы ненавидим этот окрик: «Spacer skonczony. Prosze schodzić!»[5].

В нашей камере никогда не бывает солнца, и только по вечерам всё небо перед нашим окном пламенеет золотом и багрянцем, переливается фиолетом, синевой и изумрудом. Тогда мы по очереди влезаем на окно, по нескольку минут жадно смотрим, смотрим на небо, на деревья вдали, за стеной, на маленькие домики на горизонте. Но нам на окнах сидеть нельзя, и за это нас наказывают, лишают свиданий и посылок от родных...

Мы знаем очень много песен, и нам очень хочется петь, но этого нельзя делать. Мы всё-таки иногда рискуем, и это приносит нам большую радость. Вообще-то у нас скучно никогда не бывает, но бывает тоскливо, иногда всю грудь разрывает злоба, а иной раз вдруг ни с того ни с сего так захочется на волю, что себе места не находишь. Мы здесь очень близко сживаемся друг с другом, крепко любим друг друга, и те из нас, кто уходит на

---

[6] Речь идет о сыне Марии Скшинецкой, родившемся в Белостокской тюрьме.

[7] Брат Василий.

[8] Лиза Закс — подруга В. Хоружей.

свободу, никогда нас не забывают и много месяцев, уже будучи на свободе, больше всего думают о нас, душою с нами...

К нам в гости пришел общий любимец всей тюрьмы — Владик. Это двухлетний мальчик, умный и черноглазый, такой солидный, спокойный. Он совсем не знает самых простых вещей, о которых знают все дети, живущие на свободе, но зато хорошо знает весь тюремный механизм и часто понаслышке от старших говорит о свободе. Он с матерью должен сидеть еще целый год...[6]

...Прервала письмо на целых десять минут: играла с Владиком в мячик, и он чуть ли не первый раз громко смеялся и хлопал в ладоши, а вся камера заливалась смехом вместе с ним...

27 сентября 1928 г.
Всем родным

...Я набегалась на прогулке, а теперь пишу вам и часто поглядываю в окно. Там сияет такое голубое, чистое голубое небо. Как это хорошо, что в тюрьме видишь небо! Ведь это такая красота, какой никакими словами не опишешь! Теперь вспоминаю иногда, как часто в детстве я смотрела дома на закат, когда небо и река сливались в одно огненное море, а на душе бывало так радостно и тревожно. О, как хочу я видеть еще когда-нибудь мою дорогую реку, закат и палисадник!

Сентябрь 1928 г.
Сестре Любови

Любочка родненькая, дорогая!

Получила посланные тобой деньги из Минска и удивилась: как ты попала в Минск? Потом прочитала Васино[7] письмо и узнала, что поехала учиться. Ах, как рада, что ты в Минске. В моем любимом Минске!

Видела ли ты уже моих товарищей?.. Была ли в клубе? С большой радостью представляю себе тебя в клубе и всюду, где я бывала,— с теми же милыми друзьями моими, которых я никогда не забуду.

Получила ли ты и Лиза[8] мое письмо от 22 июля?

Давно ли ты в Минске, долго ли еще будешь? Вернешься в Мозырь или поедешь в другой округ? С нетерпением жду твоего письма, знаю, что в нем будет много интересного.

Напиши, Любочка, о своих товарищах по курсам, о впечатлениях, встречах. Попроси Лизу, чтобы она сводила тебя в тот детский дом, где я работала. Узнай, есть ли там еще кто-нибудь

---

[9] Из «Миниатюр» А. Безыменского.

из ребят или преподавателей, кто помнит меня; скажи, что я их всех люблю и помню, шлю горячий привет. Напиши, где мои воспитанники — Анищук, Оля и Вася Кобец и все, все мои дорогие, любимые ребятки. Возможно, там еще работает дядька Терешка, передай и ему от меня поклон.

А в коммуне, где жил Римша, уже, наверное, никого не осталось. Куда они все разлетелись, мои голубки родные? Как жаль, что я даже не знаю, кто из моих друзей где находится, не знаю, как о них спрашивать. Но ты же сама, Любочка, знаешь, что всем моим знакомым, кого встретишь, надо обязательно передать мой сердечный привет.

Была ли уже в театре, что там теперь идет? Любочка, меня захлестывают, захлестывают воспоминания...

Пиши мне, пиши как можно больше, пусть напишут и Лиза, и Римша, и все, кто захочет. Это будет для меня большой праздник.

Напиши, Любочка, больше о себе, о своей работе, личной жизни. Как это удивительно, что я должна о вашей жизни узнавать из книг! До сих пор не знаю еще, послала ли ты мне книги…

Еще раз прошу тебя, Любочка, пришли мне две-три самые лучшие белорусские, потому что новых белорусских у меня нет, не видела еще ни одной.

Ну, всего лучшего тебе, всем вам, моим любимым.

Благодарю вас от своего имени и от имени всей нашей коммуны.

Целую вас, жду писем. Пишите, пишите!

Вера.

10 октября 1928 г.
Товарищу С.

Ты, вероятно, объяснил себе мое долгое молчание самыми мрачными предположениями, а мне радостно, легко, хорошо. В самые лучшие минуты повторяю:

В нем пламень пылал и соловушка пел,
Цветы расцветали и бури гремели.[9]

Никаких угнетенных настроений и в помине нет. Небо голубое, голубое-голубое, и светит горячее яркое солнце.

...Я зачитываюсь поэзией, увлекаюсь экономикой и истори-

[10] Проституток.

ей. Учусь с наслаждением, ужасаюсь своему невежеству, всё боюсь, что не успею пройти всего, что хочется.

А на свете столько прекрасных книг, столько областей науки!

20 октября 1928 г.
Всем родным

...Итак, я уже в новой тюрьме. Приехала вчера вечером. Целых два дня была в дороге, видела так много новых людей, новых картин. Представьте себе, что за удовольствие после трех лет.

Тут сижу в одиночке. Здесь нас, политических, очень мало, поэтому еще дороже и интереснее будут ваши письма.

Ох, как теперь буду ждать ваших писем. Смотрите же, не забывайте и пишите, пишите. Денег пока что не посылайте, а лучше пришлите книг.

25 октября 1928 г.
Сестре Надежде

...В дороге я целых тринадцать часов провела на этапе в обществе «Rontrolnych kobiet»[10]. Ну и наслушалась и насмотрелась! Потом езда по железной дороге. Видишь, сколько новых впечатлений! Успела уже осмотреться в новой тюрьме. Перемена огромная. Прекрасные условия для глубоких философских размышлений: тишина и почти полное одиночество. Совершенно новая для меня обстановка. Вот и теперь сижу в своей одиночке, а вокруг тихо-тихо. Только наверху, надо мной, кто-то мерно без устали шагает по своей камере. Читать, читать!.. Как хорошо, что на свете есть книги!

Без даты.
Сестре Надежде

...Мне так странно в новой тюрьме. Подумай только: там нас было двести — триста политических — парней и девушек, а здесь только несколько человек. Там каждую неделю было восемь — десять свиданий, штук десять писем, каждые две-три недели приходили новые с новостями, за стенами — большой город с большой, активной организацией, а тут — одно свидание за два месяца, одно письмо за неделю — полторы, новые не приходят вовсе, а если и приходят, то из другой тюрьмы после двух-трех лет заключения; за стенами маленькое захолустное местечко.

Видишь, какая разница.

---

[11] Осужденная.

Я, конечно, и тут учусь, много читаю, восхищаюсь прекрасным видом реки, которая течет у нас под окнами. Чувствую в себе много силы и бодрости, не знаю, что такое скука, тоска. Радуюсь, что уже идет четвертый год...

Каждое утро просыпаюсь с чувством большой радости, улыбаюсь солнцу, а часто мне грудь распирает радость жизни, сознание своей силы, веры в свою победу, правоту.

2 ноября 1928 г.
Товарищу С.

...Боюсь, что всё мое сегодняшнее письмо к тебе будет песней, столько разных чувств у меня на душе сегодня, вчера, всю неделю, почти всегда. Хочется кружиться, петь, мчаться вперед, вперед, далеко, в солнечные золотистые осенние дали. Так хорошо, хорошо. Утром река, протекающая под самыми окнами, серо-голубая, кутается в прозрачную вуаль тумана и чуть-чуть отвечает улыбкой багровому небу, а днем, голубая и зеленая, вся искрится и сияет солнцем в золотых кудрях леса.

Я так упиваюсь солнцем, воздухом и осенью — увы, из окна, — что потом долго читаю стихи об осени, весне, зиме и лете и вся сливаюсь с автором их в певучих, ярких и красочных строфах. Ой, нет, не вся, потому что в них часто прорывается грусть, иногда боль, а я этого знать не хочу, не хочу...

...Ты, конечно, уже знаешь, что я в новой тюрьме, далеко-далеко от вас. Это — сущая каторга, совсем не похожая на нашу прежнюю тюрьму. Нас, политических, здесь очень мало, так что было бы очень скучно, если бы я умела скучать, сильно чувствовалась бы оторванность от мира, если бы в душе у меня не был весь мир. Учиться буду, учиться. В порядке дня у меня экономика, история, литература. Через год — философия и языки, а дальше не хочу думать: наук хватит на сто, не только на пять лет. Теперь серьезно прохожу польскую и украинскую литературу. Интересно, очень интересно!

...Пиши скорей и чаще. Я теперь уже «karna»[11], и поэтому письма идут не через окружной суд, а прямо на тюрьму — это гораздо скорее. Теперь уже не будет таких неприятных казусов, какие были раньше. Так пиши же больше. В той тюрьме письма были дорогой весточкой, а в этой — в сто раз дороже. Смотри

---

[12] Поэма А. Безыменского.

[13] Имеется в виду комсомольская организация.

[14] Речь идет о праздновавшейся тогда 10-й годовщине комсомола Белоруссии.

же, пиши, пиши, а то разозлюсь и по приезде надеру уши. И сейчас же вышли книги, а то у нас библиотечка в карман поместится.

Пока что вышли, что хочешь (и так будет хорошо), только непременно «Комсомолию»[12], а потом я тебе скажу, чего я хочу. Ну, жду, жду твоих писем и книг, дорогих, распрекрасных...

...Знаешь, я написала «маме»[13] ко дню рождения поздравительное письмецо. Правда, еще много времени, но я так хочу, чтобы оно не опоздало[14], пришло. Ты-то поймешь, сколько стоили мне эти строчки, как всей душой, всеми нервами я их писала. «Мама», «мама», родная, любимая! Пять лет я уже ее не видела, но полюбила за эти годы так, как никогда. Приедешь ли ты к «маме» на праздник? Я хочу, чтобы вы все-все съехались, чтобы в этот день все были вместе, а я в этот день тоже буду с вами, с «мамой». Как больно и радостно мне будет! Ведь я уже такая взрослая, так давно уехала от «мамы», а всё еще считаю себя ее младшей дочкой, горжусь ею, радуюсь, что у меня есть такая «мама».

А знаешь, какая у меня к тебе просьба? Где бы ты ни был в этот день, вспомни обо мне и напиши... Сделаешь это, правда?

5 ноября 1928 г.
Сестре Любови

...Как ты хороша в своем порыве, когда хочешь перелить в мои жилы свою кровь, свои силы. Нет, моя родная, не надо, совсем не надо этого хотеть. Ты на воле сделаешь больше меня, свою кровь, энергию, силу израсходуешь с большей пользой, а у меня и силы и бодрости хватит. Хватит не только на тюрьму, но и на работу (и еще какую работу!) после тюрьмы...

Ты не думай, что я слабею, чахну с каждым годом. О нет! Вообрази себе, что теперь, после трех лет тюрьмы, я ощущаю в себе гораздо больше огня, силы, радости, чем, кажется, имела раньше. Я не слабею, а становлюсь сильней, дух у меня не угасает, а разгорается ярче. Тюрьма убивает только слабеньких, а сильным вливает в душу животворящий родник. А я — сильная. Так будь же за меня спокойна...

Хочу поделиться с тобой своей большой радостью: на днях получила письмо от моих старых товарищей. Не знаю, поймешь ли ты всю глубину моего счастья? Пять лет ничего о них не знала, думала, что они уже рассыпались в разные стороны, давно про меня забыли, а тут — все они вместе, помнят меня, любят,

шлют приветы, ждут. Много ли есть на свете лучших вещей?

...В одиночке я уже не сижу. Хоть и мало нас тут — всего только пять, но мы уже вместе, в общей камере. Интересно, что и ты и Надя — обе не могли примириться с мыслью, что я в одиночке, обе чутко поняли, что мне было это очень тяжело. Такое совпадение меня удивило и обрадовало. Но это уже прошло. Я уже снова слышу человеческую речь, смех и песни, и сама громче и больше всех смеюсь. Нам очень хорошо вместе, и мы учимся, учимся. Знаешь, у нас редко когда бывают сейчас серые, однообразные, понурые дни. Мы живем и чувствуем жизнь и ее радость; даже тут, в этом глухом углу, каждый день приносит нам какой-нибудь подарок, какое-нибудь интересное явление. А я по мере возможности стараюсь сделать за день как можно больше. Учусь с великой охотой, дня не хватает — уж очень коротки дни.

...Если бы ты знала, чем является теперь для меня каждый из моих старых друзей, найденных после стольких лет. Так славно и хорошо в здешнем безлюдье чувствовать связь с далеким вольным миром.

Тогда же.
Всем родным

...А у нас — теплая солнечная золотая осень. Река такая красивая, задумчивая и прозрачная в осеннем наряде. А сегодня на прогулке я с Полчинской и О. сидели на скамейке под грушей, смотрели на бледное голубое небо, на нас падали золотые листья, и мы себя воображали на свободе, в саду или в лесу.

Ох, как не хочется уходить с прогулки, как незаметно пролетает час. Мы часто говорим, что когда выйдем на свободу, то спать будем на дворе, чтобы как можно меньше быть в стенах, под крышей.

15 ноября 1928 г.
Всем родным

...Вот уже и половина ноября. Через полтора месяца новый, странный и неизвестный год, но хороший тем, что перечеркивает старый. Нет его, прошел, отсижен еще один. Ну, довольно философии...

1 декабря 1928 г.

---

[15] Работник ЦК ЛКСМБ в 20-е гг.

[16] Не позволю.

Товарищу Л. Розенблюму[15]

Недавно была годовщина Октябрьской революции. Сколько переживалось с радостью и болью. Нас, с красными бантиками, не выпустили на прогулку. Мы, маленькая, далеко заброшенная кучка в несколько человек, так громко и свободно пели «Интернационал», чтоб нас слышали у вас и на всем свете, и чувствовали мы себя не группкой, а огромной массой, могучей силой.

Да и как было не чувствовать себя силой, когда наша наивысшая власть — начальник тюрьмы — топал ногами и кричал: «Nie pozwalam»[16], а в ответ ему безудержным потоком неслась грозная, боевая песня. Как волновалось наше начальство, каким смешным и ничтожным казалось нам. Ну, разве ты бы не ответил полным презрения хохотом, если бы тебе говорили:

— Каждый ваш шаг в тюрьме намечается мною. Вы можете делать только то, что я вам позволяю... Надо было бы спросить у меня позволения. (Ты слышишь?) Ведь это беспорядок в тюрьме, ведь это на улице, в городе слышно...

А мы только этого и хотели.

Потом начальство переходило на другой тон и говорило:

— Ведь я так забочусь о вашем здоровье, ведь я столько добра вам желаю...

Да, хоть в наши праздники особенно тяжело чувствуешь тюрьму, заточение, одиночество, но зато никогда себя не ощущаешь такой силой, никогда так ярко не видишь, что мы — это весь мир, что нас не победишь, не сломишь!

26 декабря 1928 г.
Сестре Любови

...О, как хотела бы в эти дни быть с тобой, со всеми вами. Как дороги мне эти дни. Передай от меня пламенный привет комсомолу. Я всей душой с вами и в тюрьме, всегда и везде, везде.

Мои дорогие, незабываемые, так трудно сказать в письме всё то, что сегодня хотелось бы вам сказать, но вы поймете меня. Годы, проведенные нами вместе, связали нас на всю жизнь, а мне на всю жизнь дали силы, закал, сделали меня достойной вас и непобедимой. Я горда тем, что вышла из нашей семьи, и сегодня, в такой радостный день, протягиваю вам руку, буду счастлива, если вспомните обо мне, всегда и везде вашей.

Тогда же..
Товарищу С.

...Это было несколько недель тому назад, но мне так хочется тебе это рассказать. За окном где-то заходит солнце, и наши три сосны и река розово улыбаются уходящему светилу. Мы сидим и читаем газеты, увлекаемся, спорим, и вдруг — музыка. Мы все через миг у окна, жадно тянемся через решетки и слушаем, слушаем. Это не оркестр, а шарманка или флейта. Уличный музыкант. Я сижу на подоконнике, и меня окутывают нежные, издалека доносящиеся, как будто последними лучами солнца приносимые звуки. Я слушаю, и мне кажется, что на подоконнике, рядом со мной, — ты. Мне так радостно, хорошо, хочется протянуть руку, чтобы тебя обнять, и я улыбаюсь и солнцу, и музыке, и тебе.

Ну, как же это будет, когда мы встретимся? Я так часто вижу нашу будущую встречу.

Сегодня как-то не могу много писать, а теперь уже скоро прогулка... Пришли мне еще несколько книжек: те прочла одним духом.

28 декабря 1928 г.
Товарищу С.

...Только что кончила читать (еще раз) «Комсомолию». И захотелось мне тотчас же поговорить с тобой, принести тебе все волны горячей радости, и где-то, где-то глубоко искорки боли и ярко горящее пламя пережитого, и всё-всё, что приносит мне с собой, вызывает во мне эта бесконечно дорогая поэма, эта сказка и песня — быль обо мне и о тебе, обо всех нас.

В ту минуту, когда я прочла последнюю строчку, и мелькнула мысль: «Написать, скорей, сейчас», — помчались один за другим образы, милые, всегда живые, послышались всегда звучащие музыкой слова. Но... разве обо всем этом напишешь?

Так вот, представь себе, что сегодня совсем не собирались читать этой поэмы. Мы уже успели ее прочесть и решили еще раз торжественно читать в новогодний вечер. Сегодня я села составить программу этого вечера, должна была просмотреть целый ряд сборников, книг, просмотрела одну, отметила нужный отрывок, взялась за «Комсомолию» и... снова прочла ее с первой до последней страницы, целые абзацы прочитывая по два раза, то и дело восклицая вслух: «Эх, хорошо, черт подери!» — или, сжимая зубы, старалась шире вздохнуть сдавленной грудью.

---

[17] А. Безыменский.

[18] Названия польских тюрем.

Прочла и... дальнейшим пунктом программы вышло письмо к тебе. Нет на свете поэмы более милой мне. Сашка[17], парень дорогой, какой же он распрекрасный, что ее написал. Ну, сам подумай: на четвертом году тюрьмы в глухой камере на нашем острове, где, кроме друг друга и администрации, мы видим только прилетающих к нам на крошки воробьев и ворон, я увидела тысячи милых, родных ребят, не просто знакомую, а родную обстановку, услышала голоса и песни, шум и стук, и музыку, и стрельбу, и чеканный шаг, и смех, смех... Ах, хорошо, хорошо мне, как хорошо! И так мне захотелось к вам, ну, на неделю, на месяц. Посмотреть, послушать, увидеть, увидеть... Но... тюрьма, тюрьма и версты границы... Ну, что там много говорить. Хочу вас видеть, хочу, хочу.

...А сколько безгранично прекрасного здесь, в Польше. Долго, долго буду рассказывать, когда встретимся. О, сколько здесь у нас на каждом шагу тем для лучезарных поэм, сколько еще не вылитых песен! Вчера последние газеты принесли долгожданные известия о судах над знакомыми ребятами. Среди них — мои тюремные ученицы, любимые мои девочки. Приговоры — пять и шесть лет. И это еще хорошо, очень хорошо, потому что в последний год в Польше восьми-, десяти-, двенадцатилетние приговоры перестали быть ужасающей новостью. И ничего! Был курс на четыре года и была бодрость, говорили: «Что там четыре года, проживем, подучимся, ладно». Был курс на шесть лет, и бодрости было не меньше, еще ярче глаза, смелее в бой, вперед. Пришел десяти-, двенадцатилетний курс — и бодрость подкрепилась большой дозой злобы, а к смелости прибавился сжатый кулак. И живем, и растем, и поем, и на прогулках (когда позволят) играем в снежки и из Вронок, Мокотовых, Лукишек, Павяков[18] каждую минуту думой улетаем к вам. Идем вместе с вами вперед и вперед, и это сознание такой могущественной силой обладает, что всё нипочем... Передай привет всей партии и комсомолу, всему СССР.

18 января 1929 г.
Товарищу С.

...О здоровье моем не умалчиваю, а не писала тогда потому, что нечего было писать, всё было без задоринки, а теперь вот

---

[19] Людвика Янковская (Любовь Ковенская) — руководящий работник Компартии Западной Белоруссии.

[20] Лия Теребило — член Компартии Западной Белоруссии.

болела и пишу тебе об этом. Неделю пролежала в кровати. Был тяжелый сердечный припадок. А теперь вот уже всё прошло. Я уже не только встала с постели, но и была на прогулке.

И с глазами у меня теперь хорошо. В прошлом году неделями ходила с завязанными глазами, то с одним, то с другим, а иногда и с обоими, а в этом году совсем хорошо. Свет вечером, правда, неважный, но глаза не болят и не краснеют.

Без даты.
Сестре Надежде

Сегодня вовсе не день писания писем, но так сильно захотелось написать, что села и пишу, вместо того, чтобы морщить лоб по расписанию над философией или историей. Я закончила часть курса и устроила себе отдых — перерыв. Уж вчера и сегодня баклуши бью, а тут еще сегодня радостный день — получила книги и, кроме того, письмо от моей Любы[19], моей милой, славной Любы. Мы сидели вместе почти три года, у нас тысячи общих друзей, нас вместе судили, я жила с ней душа в душу, все радости и горести у нас были пополам, и вот нас разделили. Я и теперь еще не могу привыкнуть радоваться или злиться без нее, но могу без нее обойтись. И она там тоже «страдает» без меня. Приходится обходиться только редкими и коротенькими письмами. Но и это такая радость...

...У нас в камере сейчас тишина. Все девушки за книжками, только Лия[20] лежит в постели и кашляет, а я «ушла к тебе». За окном гудит и ревет ветер, неся с собой целые тучи снега, а наши три сестры-елки шумят, как целый лес. Сегодня стала река. Мы ждали этого недели; каждый день, как только рассветало, подбегали к окну, а там всё плавал посредине большой длинный ледяной остров, вокруг которого еще быстрее стремились темные сердитые волны. И вот сегодня наша река скована льдом. По правде сказать, нам очень хочется побежать туда покататься — ведь так близко, шагов сто, но... это уже за стеной.

...Получила от вас письма, получила книги и конфеты. Какие вы расчудеснейшие! Ведь это всё — моря радости. О первых двух уже не говорю. Да и конфеты-то, конфеты какую сенсацию у нас произвели! Мы их осматривали со всех сторон, читали надписи, даже хотели спрятать на память, но не устояли перед соблазном и «испробовали». А теперь от всех девушек шлю

---

[21] А. Ажгирей.

горячую благодарность за всё.

13 марта 1929 г.
Товарищу Л. Розенблюму

Нужно ли тебя еще просить писать? Думаю, что нет. Знаешь, ожидание писем — это такая неотъемлемая, такая неизменная черта тюремной жизни, что без этого нельзя себе представить тюрьму. Иногда я весело смеюсь над этой «письмоманией» у моих товарок, а иногда она доходит у меня самой до такой остроты, что я пишу такие письма, как тебе сегодня.

...Ничто никогда в жизни не заставит меня любить вас меньше, меньше трепетать и сиять от радости при одном напоминании, воспоминании о вас. А напоминаний этих так трагически мало. Ты сверкнул и исчез, Толик[21] в своем упорном молчании выдержан на сто процентов, другие — гадины милые — активно вас поддерживают, и вот тебе блокада молчания. Только Ц. и Л. пробивают иногда эту немую стену, и я их за это награждаю орденом «любви и благодарности из тюрьмы». С огромным удовольствием украсила бы и твою мужественную грудь этим орденом, но... напиши хоть два письма. Напиши непременно, напиши хоть открытку, только не молчи.

15 марта 1929 г.
Подруге Г.

Твое сообщение о В.[ольном] и поразило, и огорчило, и возмутило меня до глубины души. О, черт побери! У меня слов нет, мне тяжело, мне невыносимо больно, больно. Ведь это... преступление и позор. Ах, как не хочется говорить жалкие слова. Но так больно, так тяжело... Теперь я понимаю, почему он молчит, почему молчат о нем все ребята, кого я только ни спрашивала, что с ним.

Ну и злой фарс! Я мечусь, и злюсь, и тоскую при воспоминании об этом. Знаю, что так бывает, что так может быть, но... Зачем же так случилось? Пойми меня, ты поймешь, ты должна понять. Ну, что тут напишешь? Что тут скажешь даже? Нет, нехорошо (о, только ли нехорошо?) узнавать о друзьях, дорогих и близких, после многих лет разлуки то, что я узнала о В.[ольном]. Ведь годы и тысячи верст расстояния, и совершенно другая обстановка работы, и тюрьма, наконец, вырастили, взлелеяли мою любовь и нежность к ним, мою гордость ими так, что они сейчас в сотни раз ближе, чем были раньше, тогда. А В.[ольный] ведь один из самых дорогих, самых близких... Ну, хватит об этом, довольно...

18 марта 1929 г.
Подруге Г.

Пишу тебе, переполненная радостью. На днях после апелляционного суда вышли на свободу А., Л. и Б. Освободились они на два-три года раньше. Как же мне не торжествовать? Вчера получила уже от них письма и посылку. Нет, ты вчера должна была бы прийти к нам, чтобы посмотреть, как радуются в тюрьме. Я была подавлена всей той массой любви, памяти и нежности, какую почувствовала вчера в отношениях ко мне моих милых друзей. Но не только подавлена, а и окрылена. Это так чудесно и особенно чудесно в тюрьме...

Всё так ли еще холодно у вас? У нас уже потеплело, сегодня на солнце пахло весной. Приветствуй от всех нас всех ребят. Не замерзайте там, пусть вас согревает наша большая любовь к вам.

Вот опять вспомнила о В.[ольном], и грустно стало...

12 апреля 1929 г.
Товарищу Л. Розенблюму

Итак, нам уже скоро стукнет двадцать шесть лет. Написала и испугалась. Такая огромная цифра! И когда это случилось? Меня арестовали как раз в день моего рождения, когда мне исполнилось двадцать два года, а теперь скоро двадцать шесть. Я всё еще причисляю себя к молодежи, не хочу думать, что это, к сожалению, уже только желание. Как ты миришься с этой мыслью? Думаю, что, будь я на свободе, и у меня бы не было этого прыжка, всё казалось бы понятным. А в тюрьме у всех нас большое чувство недоумения, и все мы говорим обыкновенно, что годы, просиженные в тюрьме, не считаются. Как много успели все вы за эти годы! А я сижу, сижу и сижу...

Мысль о В.[ольном] сгоняет у меня улыбку в самую радостную минуту. Для тебя это старая история, давно утратившая свою актуальность, а для меня — гром с ясного неба.

Мне больно, больно... Я не хочу с этим согласиться... Черт побери, неприятно, когда теория превращается в практику не «вообще», а на одном из близких друзей. Такие превращения бывают и здесь, у нас, да в наших условиях и в наши времена это понятно. Понятно, может быть, и тебе это «превращение» В.[ольного], но мне это дико, несуразно. Ведь все вы мне кажетесь «бронированными» от уклонов и перерождения.

---

[22] А. Кшивда — 18-летняя польская комсомолка, работница Домбровского угольного бассейна.

Тогда же.
Сестре Любови

...А у меня занятия идут полным ходом. Учусь с наслаждением, дорожу каждой минутой, прихожу к заключению, что знаю очень мало, и с новым рвением берусь за книги. А ребята присылают все новые, все более нужные и интересные книги.

Четыре года тюрьмы меня всё-таки не оторвали окончательно от жизни: правда, биение ее сердца здесь слышно очень слабо, но мы чутко к нему прислушиваемся. Странно думать, что уже скоро четыре года...

Тогда же.
Товарищу Л. Розенблюму

Опишу тебе подряд все тюремные новости: у нас были похороны — умерла уголовная старушка, и похоронили ее в крашеном гробу (а в прежней тюрьме гробы давали некрашеные), напротив нашего здания будут строить тюремную часовню (до сих пор она занимала только одну комнату), нашей товарке Анеле[22] доктор не позволяет сидеть в общей камере, потому что у нее (как и у всех из угольного района) чахотка.

А вот тебе и новости с воли: читала сегодня в газете, что на окраинах Польши крестьяне приносят в город и распродают за бесценок свои пожитки, чтобы купить даже не хлеба, а несколько фунтов картошки. Процветает моя родина, что? А ребята с воли пишут: «у нас дома голодают», «работы нет и найти нельзя», «несколько дней грузил вагоны, а теперь опять без работы», «долго тебе не писала потому, что не было денег на марку» и т. д. в том же духе. Но это ничего! Думаешь, от этого у ребят меньше бодрости, силы, активности? О нет, на этот счет хорошо.

Напиши и пошли немного денег моим хорошим друзьям и прекраснейшим ребятам В. и Е. Оба они, к несчастью, должны сидеть на правах уголовных и помощи вовсе ниоткуда не имеют, потому что отец В. — безземельный крестьянин, а у Е. совсем семьи нет. Сидеть же нужно В. шесть лет, а Е. — десять. Пошли также «Капитал», «Эмпириокритицизм» и, если хочешь, еще две-три книжки. При всем своем желании ты себе не вообразишь и сотой доли той радости, какую это принесет ребятам. Если бы ты только знал, что такое тюремная радость...

14 апреля 1929 г.
Товарищу С.

...Много раз спрашивала тебя, что с В. Теперь я уже знаю.

Тот день, когда я узнала, был для меня одним из самых горьких дней в тюрьме. Не буду об этом писать...

...Посмотри в окно: по голубой шири реки плывут сверкающие белоснежные льдины, стремясь вперед без удержу. Хорошо! Идем к окну, будем долго смотреть на реку.

...Когда же ты напишешь? Ну когда?

Без даты.
Товарищу С.

...Тебе показалось по прошлому письму, что я унываю? Ха-ха-ха, какой черт уныние — я была просто зла на вас, что вы не пишете, а это особенно чувствуется в этой дыре, куда посылают, чтобы человек забыл, что существует мир. А я не только не забываю, но всё больше чувствую себя его активной частичкой.

Представь себе, что вся моя жизнь, все годы, все дни — на свободе, в тюрьме — везде и всегда радостны. У меня не иногда бывают радости, а наоборот — иногда бывают печали. А сейчас вот — никаких угнетенных настроений и в помине нет. Небо голубое, и светит яркое, горячее солнце. Тюрьма — ерунда! Она не достигает цели, но делает чудеса в укреплении большевизма.

Мне хорошо, очень хорошо. Я не знаю, что такое скука, зато хорошо знаю, что такое радость и злоба. У-у-у! Как иногда скрежещу зубами... Ну да это неизбежно, но тотчас же покрывается радостью. Мысли и мечты о будущем прямо ослепляют. Но ведь и настоящее по-своему прекрасно. Вот живу и так люблю жизнь, как, кажется, никогда еще не любила.

Как безумно хочется вас видеть хотя бы одним глазом. Но ведь это будет, будет. Придет время, когда мы снова соберемся. Я мечтаю о том, как мы встретимся. Уже сияю от радости — вижу вас всех, и вдруг предательская мысль: а ведь все вы будете уже с усами и бородатыми, старые, некомсомольцы. О, какой ужас! Душу охватывает глупая неутомимая боль, потому что я вас никогда, никогда больше не увижу комсомольцами, такими, какими помню и люблю. Глупо это, а всё-таки больно. Ну ладно, покажитесь хоть бородатыми. А всё-таки я вас всех увижу!

---

[23] Речь идет о Мариане Бучеке — видном деятеле Компартии Польши, который более 10 лет провел в тюрьмах. Погиб в бою с немецкими оккупантами в 1939 г. под Варшавой.

[24] Екатерина Кнапова — коммунистка, участница краковского восстания в ноябре 1923 г. Умерла в тюрьме «Фордон».

5 июня 1929 г.
Товарищу С.

Что тебе написать на этом клочке самое важное? Поделюсь моей огромной радостью: получила со свободы письмо от товарища, который только что вышел из тюрьмы после десятилетнего заключения[23]. Хорошо, правда? Ой, только ли хорошо? Представить себе не могу его на свободе. Вспомнила, с какой болью и злобой писала тебе однажды о товарке, которая чуть успела выйти, как опять села. Ох, сколько еще таких случаев прибавило время. Тут тебе седой старик — «патриарх», разбитый болезнью, — четыре года тюрьмы, три месяца свободы, опять тюрьма; тут тебе огневой парень; тут и придавленная чахоткой, но сверкающая глазами девушка; тут и наша матуля Катя[24] (с тридцатилетним производственным стажем и такой же дочкой), которая говорит: «Ну что ж, получила отпуск на поправку, хоть и бесплатный — и то хорошо. А теперь будем ждать следующего, значит, через пять лет».

...Уже несколько дней почти не занимаюсь. У нас огромное событие: приехали новые, привезли с собой шестьдесят лет приговора на шесть человек, новости, волну оживления.

Продуктов нам не посылай, потому что нельзя — надо у самого министра получить разрешение.

Тогда же.
Подруге Р. Кляшториной

У нас столько событий, что совсем нет тюремной кладбищенской тишины. Недавно было бурное Первое мая, с пением, криками, побоями, демонстрацией перед тюрьмой. Было столько торжества и радости, что и теперь, когда, кроме побоев, на нас посыпались разные наказания, мы сияем и не думаем сдаваться, на удар отвечаем ударом.

Опять были аресты, опять к нам пришли новые — синие от побоев, еле сдерживающие стоны. Но ведь у нас это не новость, мы к этому уже привыкли, это работы не останавливает. Про нас уже, наверное, можно сказать, что мы прошли «через огонь и воду и медные трубы».

Сейчас про себя много писать не смогу: волнуюсь немножко. В камере, да и во всей тюрьме далеко не спокойно. Но мне хорошо, совсем хорошо. Ведь борьба и здесь со мной, и здесь со мной то, что дороже всего на свете.

---

[1] Связная Антонина Ермакович.

Нас очень много, все мы такие сильные, нас не устрашишь. Знаешь, столько светлых ребят у нас есть и таких прекрасных, что о каждом в отдельности надо целую книгу писать. Вот встретимся когда-нибудь все вместе, и ты сама увидишь, сколько силы и красоты в них есть. Увидимся, да, да, наверное увидимся, будет хорошо и светло.

Пиши мне обязательно много-много, но не посылай «на ветер» — это значит: не шли на тюремный адрес, а отсылай Н. Если бы ты знала, какая огромная радость — письмо в тюрьме...

ПИСЬМА ИЗ ВИТЕБСКОГО ПОДПОЛЬЯ
(октябрь — ноябрь 1942 г.)

3 октября 1942 г.

Пока ей (Тоне)[1] тут делать нечего. Пусть она придет в следующее воскресенье. Обстановка очень сложная. Много нового, интересного. Немцы переносят всё под землю. Под городом строятся капитальные сооружения. На аэродроме все самолеты под землей на глубине 6 метров. Солдат очень мало... Результаты вчерашнего налета еще неизвестны. Сообщу. Почва работы подготовлена прекрасно. Как я рада, что уже здесь. Бывай.

Вера.

11 октября 1942 г.

Привет, Василь. В общем, всё интересно, как мы и ожидали, только несколько труднее. На сегодняшний день главная трудность состоит в нашей личной неустроенности. Но уже есть надежда. Нужны деньги. И, пожалуй, скоро мы заживем, как родовитые граждане. Во что бы то ни стало пришли скорее денег. Если еще не поздно, сообщи Юрину, что Околович усиленно разыскивала полиция и конфисковала ее вещи. Может быть, это ему неизвестно. Здесь я о ней слышу только хорошее. Пойми, как важно, чтобы не было ошибки...

На днях, из-за плохой погоды на аэродроме, скопилось и стояло 128 самолетов 4 дня. Я узнала, когда улетели.

Перепиши, пожалуйста, и перешли по записанному у тебя адресу это письмецо. Буду очень тебе благодарна.

Два дня тому назад со станции отправлен поезд из 80 ваго-

нов с ранеными. Их каждый день хоронят...

Из Германии непрерывно возвращается много тяжелобольных, инвалидов. Там сами себе делают увечья, чтобы выехать назад... Ну хватит. О самом интересующем и важном писать не могу.

Вера.

18 октября 1942 г.

Дорогие друзья мои. Шлю мое первое послание с первыми впечатлениями. Прежде всего хочу сообщить о настроениях то, что для меня является новым и, мне кажется, важным... Сегодня главное — это всеобщая безграничная ненависть к немцам. Я не стану приводить доказательств, они будут на деле...

Многие думают, что теперь вести борьбу невозможно и нецелесообразно ввиду верной гибели. Что борьба будет иметь смысл тогда, когда приблизится Красная Армия. Но страшная действительность корректирует эти взгляды и заставляет действовать сегодня. Вчерашней ночью на станции «нечаянно» столкнулись два состава. На лесозаводе то и дело портятся станки, выполняющие самые срочные заказы военным организациям. На строительстве укреплений обваливается земля и давит немца-конвоира. Иначе не может быть, потому что жизнь совершенно невыносима. На аэродроме работает 1300 человек, они зарабатывают по 8–12 марок в месяц, а булка хлеба стоит 16 марок. Получают еще 200 граммов хлеба и жидкий суп, и это всё. Больше ничего нигде не дают, кроме 100 граммов хлеба для детей.

На всех предприятиях немцы, мастера и начальники, бьют рабочих кулаками, ногами, палками. В городе очень неспокойно. Каждый день на улицах облавы. По ночам проверка жильцов по домам. В то же время усиленно действует пропаганда. Радио обещает справедливое и равномерное распределение продуктов, введение карточной системы...

Пробиваю дорогу, живу, *Вера.*

25 октября 1942 г.

...Сегодня движутся войска в сторону Смоленска. Я видела две колонны пехоты по 300 чел. Один офицер, вернувшийся из-под Сталинграда, говорил, что их войска бывают в боях только две недели, после двух недель идут на отдых и сменяются другими. Возможно, что и тут происходит то же самое (см. мое другое письмо).

Пожалуйста, перешли это письмецо по такому адресу: Москва, 8, Новое шоссе, Устюжаниной. Обратный укажи твой адрес. Привези мне письмо, уже должно быть. Крепко жму руку. Привет сердечный моей гвардии.

Вера.

25 октября 1942 г.

Здравствуй, друг! Вчера послала тебе письмо другой дорогой. Получил ли ты его?.. Тоню передай обкому КП(б)Б. Для связи используй девчат из группы, они без дела, в городе каждый человек нам дорог для работы. Но знаешь, ведь пока что мы не можем быстро расширять круг наших связей. Сейчас у нас до 20 чел. Хочу закрепить, основательно использовать пока этих.

В город прибыло много беженцев из Суража. Говорят, что немцы оттуда выселяют всех жителей. Ужо несколько дней идет всё усиливающаяся переброска войск всех родов оружия со стороны Смоленска на Сураж по железной и шоссейной дорогам. Используешь ли ты эти мои сообщения? Налажен ли контакт с другими организациями? На аэродроме теперь 71 самолет, прибыло 5 новой конструкции, высокомеханизированные, а управляются одним пилотом, большая грузоподъемность, 3 пушки. Скоро пришлю подробное описание.

На днях уехали к вам на машине 8 пленных. Остальных пленных взяли под конвой. Многие девушки вызываются па допросы, пока никого не арестовали. Пленные работали 23 октября 1942 г. на аэродроме.

Сегодня неожиданно получила твое письмо с политинформацией. Спасибо. О «Смелом» и «Сидорове» думаю, что ты написал воскресной почтой, жду ответа с твоим мнением. Может, «Сидоров» возьмется прописать наши паспорта? Сведения о подземных ангарах не подтвердились, есть только бомбохранилище на глубине 9 метров, почти в центре аэродрома, возле оврага и картофелехранилища...

У гестапо есть школа, учится до 50 чел., большинство девушек. Многие девушки уже работают. Скоро напишу снова для центра. У нас вовсе нет денег, если завтра не пришлешь, придется продавать часы. Твоя поездка в обком лишит нас связи недели на две. Нельзя пока одолжить советских и прислать? Здесь есть чудесные люди. Меня очень злит необходимость действовать медленно, но так вернее. Правда?

---

[2] Евдокия Суранова.

Вера.

Получено 26 октября 1942 г.

Очень беспокоюсь за воскресную почту... Принесла ли Тоня 2 письма? Присылай политинформации за истекшие дни, необходимость тебе понятна. С нашими документами жить невозможно. Надо, чтобы «Смелый» через «Сидорова» попробовал достать новые. Думаю, что за большие деньги это можно. Со своей стороны принимаю меры через верного посредника. Нужны деньги. Это опасно, но необходимо, иначе ничего не выйдет. Дуся[2] уже раз попалась во время ночной проверки. Спасло то, что ночевала у родного дяди. В общем, необходимо изменить положение...

На аэродроме теперь постоянно находится около 50 самолетов, большинство «мессершмитты». Стоят очень тесно на поверхности. Почему давно нет наших самолетов? Жители очень просят прилететь. Это для них большая радость. Связного постараюсь найти. Тоню откомандируй в обком, рекомендуй в отряд.

Вера.

26 октября 1942 г.

Дорогие друзья мои! Сегодня на Смоленском рынке снова повешены три человека. На перекладине виселицы над их головами прибита доска с надписью на немецком и русском языках: «Мы украли хлеб и картофель, предназначенный для германского населения, не потому, что были голодны, а потому, что хотели спекулировать, наживаться». Казалось бы, что гражданское население должно было с удовлетворением отнестись к этому новому акту «справедливого правосудия» и с благодарностью оценить «заботу» о нем германского военного командования. Но не эти чувства волновали гражданское население. Весь день перед виселицей стояла толпа. (Я сама, взволнованная и потрясенная, долго не могла уйти со страшного места.) При мне две пожилые женщины, поспешно подойдя к виселице, прерывающимися голосами начали вслух читать надписи. Когда дочитали до конца, одна из них сказала: «А как было на самом деле, кто его знает». И обе тяжело вздохнули. «Постепенно со всеми нами будет то же самое», — проговорил бородатый старик... К толпе подошли два немца, и все тотчас утихли. Немцы вынули фотоаппараты и долго старательно фотографировали и повешенных, и толпу перед виселицей. В это время подъехала

автомашина с группой немецких офицеров. Они медленно высадились из машины и медленно, важно направились к виселице. Толпа не расступилась перед ними, но они шли на людей, как будто перед ними никого не было. Расставив ноги и заложив руки за спину, долго осматривали свою новую победу спереди, а потом обошли вокруг и стали рассматривать сзади. Вдруг завыла сирена. Тревога. Все подняли головы кверху. «Советские самолеты! Они, верно, заметили, что здесь высадились немцы», — высказала свои соображения старушка. Офицеры вдруг потеряли интерес к виселице и несколько поспешней, чем высадились, сели в машину и уехали. А толпа напряженно следила за полетом советского самолета.

Повешены буфетчик, шофер и грузчик по доносу кладовщика в полевую комендатуру. Люди живут в таких условиях, что на заработок существовать невозможно, и поэтому крадут всё, что только можно украсть там, где работаешь. Пекари крадут хлеб, сапожники — кожу, машинистки — бумагу, шоферы — бензин и всё, что перевозят. Железнодорожники умеют моментально расхватывать платформу медного лома, сдать его немцам и вторично получить спирт. И всё это окрашивается своеобразным патриотизмом: «Ведь немцам от этого вред». И люди чувствуют некоторое удовлетворение своей ненависти, а ненависть ширится и крепнет, бурлит и клокочет. Каждый день и каждый час рождает новые волны ненависти на улице, на работе, дома.

Люди идут по тротуарам. Два офицера верхом на лошадях въезжают на тротуар и, величественно, небрежно помахивая хлыстами над головами прохожих, теснят их к домам, заставляют сходить на мостовую. Ах, какими глазами смотрят на них в это время «освобожденные и приобщенные к европейской культуре» люди!..

Бывший старший бухгалтер работает грузчиком в полевой комендатуре. «Я получаю три марки в неделю, — говорит он. — Вы понимаете, что значит три марки при нашей работе и при теперешних ценах на продукты? У меня семья, мы изголодались окончательно, ведь питаемся только бураками со жмыхом. Я не могу тратить мои последние силы, они нужны будут Родине на лучшее дело, к тому же ведь я своими собственными руками помогаю грабить нашу страну. Ведь я гружу для отправки в Германию наш хлеб, наш лес, железо, всё, что они только могут заграбастать. Нет, я больше не могу! Не пойду больше на эту проклятую работу, буду искать другого способа пропитать-

ся. Пусть они подавятся своими тремя марками».

Через два дня его повели на работу под конвоем, но перед работой дали 25 палок. Таких случаев сотни. Бьют не только за невыход на работу, бьют и за то, что мало земли насыпано на носилках, и за то, что не понимаешь, что говорит по-немецки мастер или контролер.

Поздно вечером в квартиру, где в семье есть девушки, стучатся. В чем дело? «Мы хотим с Вами танцевать». Ничего не помогает: ни отказы, ни уговоры, ни просьбы. Они вламываются в квартиру, и возмущенные родители должны делать приветливые лица и принимать гостей, а девушки должны выслушивать нахальные шутки и весело смеяться.

«В городе у нас теперь просторно, — говорит одна пожилая женщина. — Дома разрушены, фабрики не дымят, чистого воздуха сколько угодно, а дышать нечем. Задыхаешься и в квартире и на улице». Такие разговоры ведутся не только в тесном кругу близких людей, это слышишь и на улице и на базаре. Люди перестают бояться высказывать вслух свое недовольство, потому что оно становится всеобщим.

Заходишь к случайному сапожнику починить ботинки. Он требует за маленькую починку 5 марок. На мое возражение, что это слишком дорого, он отвечает: «Я не хочу ваших марок, я их век не знал и знать не хочу. Дайте мне один рубль, наш рубль, такой, на который я могу купить 1 кг хлеба. Не умели мы ценить нашей прежней жизни. Всё нам казалось недостаточно хорошо, и оценили ее только теперь, когда нас от нее освободили. Да уже до того освободили, что и жить не хочется».

— И когда это мучение кончится? — говорит идущая рядом со мной по улице незнакомая старушка. — Второй год мучаемся, страдаем, хоть бы Бог дал пережить это и снова дождаться наших...

Вера.

28 октября 1942 г.

Только что кончилась воздушная тревога — налет советских самолетов. Не знаю еще, каковы результаты бомбардировки, но видно, как полыхают в трех местах пожары и беспрерывно рвутся снаряды: бомба попала в склад боеприпасов на аэродроме. Тревога началась в сумерках, в 6 часов, и кончилась только в 9-м.

Друзья мои! Невозможно вам передать наши переживания в эти часы. Радость за то, что они прилетели, горячее пожелание им успеха, тревога за мирных жителей, бешеная злоба к зениткам, открывшим ураганный огонь, мучительное беспокойство за летчиков, за самолеты, желание прикрыть их, помочь бить прямо в цель — в проклятые гнезда — не промахнуться.

Мы стоим во дворе, напряженно всматриваемся в небо. Всем существом слушаем гул моторов. «Летите, летите, мои родненькие, бейте их, проклятых, бейте сотнями, — взволнованно мечтает соседка. — Дай бог вам счастья, удачи. Поймали, миленького! Поймали!» (На скрещивании нескольких лучей прожекторов ясно вырисовывается серебристая фигура самолета, нашего родного самолетика.) К нему со всех сторон мчатся струи светящихся пуль, вокруг него рвутся снаряды, а он летит себе ровно и как бы спокойно по полосе луча прожектора. «Поднимайся вверх скорее, скорее, — чуть не плачет женщина. — Золотце мое, соколик мой, ну поднимайся же, поднимайся же скорее! Господи, хоть ты подними его, скрой от глаз дьявольских!» Сердце бешено бьется, хочется подбежать к прожектору и трахнуть по нему — потушить его. «Ушел, ушел соколик наш, целый».

Мы облегченно вздыхаем. Чуть притихает гул стрельбы. В эту минуту с громким зловещим свистом проносятся бомбы. Оглушительный взрыв потрясает воздух. В домах сыплются стекла из окон. Второй, третий, пятый... «Спасибо, миленький, хорошенько их! Еще, еще! В фельдкомендатуру, в управу, на аэродром! Бей их сотнями, их самих, их машины, их орудия!» Я слушаю эту страстную молитву и знаю, что во многих дворах, так же как и в нашем, теснятся и волнуются эти чудесные советские люди, вынесшие бездну горя, страданий и оставшиеся верными своей Родине.

Взрывы следуют один за другим. В трех местах полыхает пламя. «Хоть бы это в фельдкомендатуру или какой их склад!..» Мне вспомнилось, что еще днем у колодца (у нас, как в деревне, у колодца все новости) пожилой мужчина авторитетно гово-

рил, что сегодня, ночью, обязательно будет бомбежка, потому что уже два раза прилетали разведчики, всё осмотрели и теперь будут бомбить. А женщина сообщила, что сегодня были сброшены листовки, в которых написано: «Дорогие мирные жители! Не обижайтесь на нас, но там, где расставлены немцы, мы будем бомбить». «Ну конечно, — поддержали ее другие, — пока в город не понаехало столько войск, они не бомбили, а теперь не могут же они смотреть». Я не верю в то, что были такие листовки, но меня радует, что молва народная их придумывает, распространяет. Разрушен и сожжен штаб дивизии. На аэродроме сгорел склад снарядов и два самолета. Бомбы попали в офицерский дом, в офицерскую столовую, на полотно железной дороги возле полоцкого виадука. В солдатском доме, фельдкомендатуре, орсткомендатуре вылетели стекла, но дома целы. Сегодня от бомбы загорелся склад горючего в Чепино...

Почему мало бьют аэродром? Теперь там постоянно 60–70 самолетов. Возле сгоревших домов лежат прикрытые соломой горки снарядов (несколько десятков). Надо скорее бомбить бомбохранилище (вместимостью до 700 бомб), потому что его хотят рассредоточить.

Вы, должно быть, ругаете меня за то, что до сих пор я еще не забрала и не использую мою группу, но это не по моей вине. С нашими документами нельзя ни прописаться, ни устроиться на работу. Можно только жить у очень хороших людей, готовых из-за тебя жертвовать жизнью и семьей. Сам тоже рискуешь каждую минуту провалиться, не из-за дела, а из-за прописки и паспорта. Таково положение. Группу сейчас сюда забрать нельзя. Нам здесь так жить тоже невозможно. Нужны настоящие документы. Принимаю меры, не знаю, выйдет ли. Пока работаем вдвоем, медленно, осторожно создаем организацию из местных людей. Дело очень трудное, особенно вначале. Люди напуганы виселицами, не верят, что в городе можно что-либо сделать. Но первый десяток уже имеется. Теперь дело пойдет быстрее. Главное, устроиться нам самим. Хороших людей много. Правда, режим, обстановка дьявольски трудные, но мы их всё-таки проведем. В общем, я полна самых лучших надежд, нисколько не боюсь, что меня повесят. Девчат моих еще надеюсь использовать.

Ну вот пока всё. Не ругайте меня за то, что письмо такое длинное и что в нем так много беллетристики. Может быть, используете для газет...

А когда же я получу от вас хоть маленькую записочку?
Сердечный привет вам, будьте здоровы и счастливы.

Вера.

30 октября 1942 г.

Здравствуй, друг! Слышал ли ты, что сегодня вечером творилось у нас, и правильно ли определил по компасу? Или без компаса было ясно? Ну и бомбежки! Не знаю, известно ли тебе, что наши самолеты долго и крепко бомбили все города на магистрали Вязьма — Смоленск — Орша — Борисов — Минск. Теперь взялись за нас. Хорошо.

У нас недавно назначен новый начальник противовоздушной обороны города. Это назначение он получил в награду за участие в налетах на Москву. Принимая новый пост, он заявил, что с этого дня ни один советский самолет не появится над городом. А если появится, то не вернется обратно. Именно в эти дни и начались такие бомбежки, каких город еще не видел. Интересно, как чувствует себя теперь новый начальник?

О результатах сегодняшней бомбежки напишу тебе завтра, а пока хочу попросить с большим разбором брать адреса и записки. Вместе с адресом шли коротенькую характеристику, проверяй ценность и возможную полезность адреса...

Интересно, что за последнее время немцы распускают слухи о мире, назначают дни и часы, когда будет объявлено по радио. Думаю, что это им нужно не только для мирных жителей, но и для своих солдат. Настроение и у офицеров и у солдат очень подавленное. Некоторые солдаты говорят: «Этой зимой воевать не будем. Хватит нам». Возвращающиеся из отпусков из Германии рассказывают о большой нужде, о беспрерывных бомбежках. На днях я долго беседовала с одним эсэсовцем. Он страшно обрадовался моему знанию немецкого языка и разговорился, будучи уверен, что я немка из Риги (это не я придумала, а он). Его настроение меня крайне удивило. Он воевал уже в Польше, Бельгии, во Франции и вот после всех побед ни тени уверенности в победе. Усталость, разочарование, тяга домой, страх перед будущим.

— Война — это очень ужасная вещь. Она стоит очень много денег, много крови и жизней, и никто не знает, когда она кончится, — говорил он.

На мой вопрос, скоро ли окончится война, он замахал руками: «Нет, нет, нескоро. Русские очень сильны, их сопротивле-

ние — ужасная вещь. Мы не привыкли к такому сопротивлению».

Один немецкий офицер, поляк по национальности, когда в его присутствии жаловались на трудности жизни, рассмеялся и иронически воскликнул: «Какие вы неблагодарные, русские! Вас освободили, а вы никак не хотите этого понять и жалуетесь. Я вот поляк. Сукно на мне из Голландии, сапоги из Чехословакии, каска из Бельгии, оружие из Франции. Я по крайней мере вижу, что германская армия освободила все эти народы...»

На железной дороге и на шоссе в последние дни затишье. Войск передвигается значительно меньше, но в городе концентрация их как будто всё увеличивается. Вчера прибыло два эшелона из-под Смоленска. На Лучесах выселены почти все жители, и дома заселены немцами. В клиническом поселке по несколько семей сселено вместе. В освободившихся домах немцы.

Вчера возле железнодорожного моста эшелон с бензином наехал на мину. Сгорело 30 цистерн, сильно поврежден путь. Вчера бомба попала в блиндаж, где прятались немцы, убито 30 солдат и офицеров. Общий итог бомбежки получается солидный. К первому сообщению добавлю: убито много немцев в Сосновке, уничтожено 50 автомашин возле дома специалистов, разрушена мельница на Витьбе, сгорел склад горючего в Елагинском саду. На железной дороге повреждены пути, в Полоцком парке бомбы попали в составы с амуницией, с бензином, со свиньями и с лошадьми. Повреждены казармы на улице Бебеля, но тут получилось досадно: одна бомба разорвалась на улице, другая попала в крышу, прошла насквозь и не разорвалась. Немцы тщательно скрывают свои потери, но жители говорят, что такого урона еще ни одна бомбежка не нанесла... Люди рады налету и ждут следующего.

— Пусть мы погибнем, но больше погибнет их — сволочей. Пусть скорее прилетают и бомбят их без передышки, чтобы они не могли опомниться...

Эти чудесные люди непоколебимы в своей ненависти к врагу и в своей любви к родине. Что бы с ними ни случилось, они останутся советскими людьми, советскими патриотами. Одна моя знакомая старуха, у которой 3 сына и 3 зятя в армии, часто мне говорила: «Надо их бомбить каждый день, бомбить их заводы, их поезда, так, чтобы щепки от них на семь верст летели. Когда прилетает наш самолет, я на коленях перед образом молюсь, чтобы Бог спас, чтобы помог ему, чтоб дал ему меткость в его рученьки, светлую ясность в его глазоньки, чтобы каждая его

бомба попадала прямо в цель и била, на куски рвала проклятую нечистую силу...»

На аэродроме сгорел небольшой наружный склад. Подземное бомбохранилище цело. Сгорел только один самолет, два повреждено. Теперь там 30–40 самолетов и 15 новых стоят отдельно, направо от входа. Возле сгоревших домов горки бомб замаскированы соломой Надо бомбить, бомбить. О 200 чел. возле казино ничего не знаю, думаю, что неправильно. Обком поврежден, там уже отремонтировано. Столовая тоже. Говорят, что во время следующего налета из зениток стрелять не будут, а будут вести воздушный бой...

Вера.

4 ноября 1942 г.

Дорогие друзья мои! Посылаю вам «Минскую газету» и пачку серьезных немецких газет из Франкфурта и Гамбурга. Может быть, вы их не получаете. Это влиятельные газеты, «делающие политику». В них много интересного... Исключительно интересны статьи о Сталинграде и Ржеве. В них признается не только сила Красной Армии и высокая похвала ей, но и ужас перед этой силой.

В «Минской газете» интересна речь гауляйтера Вильгельма Кубе, обращенная к белорусским рабочим. Подлизывается, сволочь, на все лады. А «Берлинская иллюстрированная газета» показывает (для немцев) истинные цели освобождения. Самый интересный листок посылаю. При виде этой иллюстрации хочется и плакать, и ругаться, и бить, и громить их изо всех сил. Может быть, используете эти иллюстрации.

Мне срочно нужно ваше указание. Есть слух, что фельдкомендатура дала приказ постепенно забирать мужчин из города в лагерь военнопленных. Как поступить: уходить в лес, за это немцы арестовывают семьи и конфискуют имущество, оставаться и идти в лагерь, чтоб угнали в Германию? Дайте ответ.

Вера.

ПУБЛІЦЫСТЫКА

СВЕТОЗАРНАЯ МОЯ БЕЛАРУСЬ

Помните ли вы, товарищи, Провиантскую улицу в нашем Минске? Разумеется, помните. Вот она — прямая и длинная, с небольшими приветливыми домиками, садами и палисадниками, зеленая и веселая от детского и птичьего щебета. Она была у нас немощеная, па далекой окраине города... Милая, милая Провиантская улица. Такие есть в каждом нашем городе: в Могилеве и Борисове, в Слуцке и Барановичах, в Белостоке и Гомеле.

Тяжелая и сильная, как звериная лапа, скорбь хватает за душу, жгучая злость буйным пламенем обжигает сердце: наши улицы и наши города, наши шляхи и наши деревни, наши поля и сенокосы — вся наша светозарная Беларусь в руках лютого, злого врага. На превращенных в руины площадях стоят виселицы. По разрушенным нашим улицам ходят ненавистные люди с автоматами, и каждый их шаг болью откликается в моем сердце. Это мою душу они топчут подкопанными сапогами, утюжат гусеницами танков, рвут снарядами, бомбами, минами, мою душу, мою Беларусь.

Там теперь цветут перелески и синими грустными цветами, как удивленными детскими глазами, смотрят вокруг: почему так скучно, так грустно в нашей Беларуси? Над нашими речками расцвела черемуха, но к ней не прибежала веселая детвора ломать букеты, под ней не целуются, не смеются влюбленные юноши и девушки, и она осыпалась мелкими белыми снежинками, не желая ни цвести, ни пахнуть.

...Я помню, как они входили в мой родной город в 1918 году. Было утро, и мы, дети, были в школе. Вдруг послышалась музыка. Время было тревожное, и музыка звучала как-то дико и неуместно. Мы все вместе с учителем бросились к окну и застыли в тревожном удивлении: что это за войско?

— Это — войска кайзера, германского императора, — догадался учитель.

— Ой! Ну? А-ах! — зашумели оторопевшие дети, стараясь ближе протиснуться к окну.

А они шли по площади ровным, уверенным шагом, не обращая внимания на окружающее. Медные трубы оркестра оглушали ревущими звуками победы. Во всем этом было столько унижения, что я, уже взрослая четырнадцатилетняя девочка — делегатка своего класса и председатель школьного комитета, — захлестнутая волной бессильной злости, обиды и жалости, не выдержала и, отбежав от окна, крепко, горько заплакала.

Я не забыла этих слез и сегодня. Они обожгли мою душу и навсегда оставили в ней след.

Я видела фашистских молодчиков в Берлине, видела, как они истязали рабочую демонстрацию. Стая разъяренных, бешеных волков бросилась на безоружных людей и железными палками, револьверами и кастетами била их по головам, валила на землю, топтала ногами. На лицах, на одежде, на асфальте, как пламя в темноте, заблестела кровь. А они, ревя, как быки, лезли вперед, чтобы отнять у демонстрантов красное знамя. Но рабочие, идя непоколебимой стеной, несли его, и в одну удачно выбранную минуту знамя исчезло с глаз под рабочей блузой, прижатое к груди, к горячему сердцу немецкого пролетария.

Я была нелегальной и не могла принять участия в этой уличной битве. Всем своим существом я рвалась туда и, чтобы сдержаться, крепко сжимала кулаки и зубы. О, как я ненавидела их!

ЛУЧШЕ БЫТЬ ВДОВОЙ ГЕРОЯ, ЧЕМ ЖЕНОЙ ТРУСА

И вот снова пришлось встретиться с ними, выкормышами Гитлера, защитниками мрака, на моей родной земле. В первый же день вторжения фашистских войск на советскую землю мы с мужем взялись за оружие. Я сказала ему:

— Если ты будешь трусом, я перестану любить тебя, я тебя возненавижу!..

Он обнял меня — крепкий и мужественный — и ответил, усмехаясь:

— Посмотришь!

Война разбудила в нем новую волну силы, энергии, инициативы. Он сразу как-то поднялся во весь свой рост и с первой

---

[1] В. З. Корж — Герой Советского Союза, генерал-майор запаса, бывший командир партизанского соединения.

минуты начал кипучую боевую деятельность, не зная ни сна, ни отдыха. Он знал, что нужно делать, и, уверенный в своей силе, решительный и смелый, распространял вокруг себя уверенность и спокойствие, так нужные в те грозные, черные дни. Он глубоко любил жизнь и остро чувствовал ее вкус, знал цену ей. Он ходил по земле крепко, твердо и собирался жить весело и с толком, строил планы, любовался будущим. А очутившись перед ужасным лицом войны, он не испугался и всю свою силу богатыря направил на святое дело защиты Родины.

— Ну что же? Воевать? Будем воевать!

— Но драться нужно крепко, ой крепко, потому что эта война не будет легкой, — говорил он мне в короткие минуты встреч. — У оккупантов больше техники, чем у нас. Но всё равно мы их побьем и еще побываем с тобой в Берлине, правда?

Он заботливо и любовно чистил оружие и весело говорил:

— Ну, они еще испытают силу моих ударов. Даром я им жизнь не отдам... Видишь, это — бронебойная пуля, а это — трассирующая, ты таких еще не видела? Это — немецкие. На, спрячь себе на память первые трофеи. А этих гранат ты тоже не видела? Ну-ка учись, как ими пользоваться. Смотри: раз, два, три — и бросай, изо всех сил бросай! Хватит силы?

— Хватит!

— Ну, молодец!

Штыком и гранатой
Пробились ребята...
Остался в степи Железняк.

Не знал он, любимый, что эти слова так близко и непосредственно касаются его самого...

И вот товарищ К.[1] — командир нашего партизанского отряда, человек с двумя орденами и двадцатью годами боевой жизни, сотни раз близко видевший смерть и водивший на смерть других, стоит передо мной растерянный, скучный, сиротливый, повторяет:

— Ты не волнуйся, не плачь... Побереги себя для будущего. Не нужно...

Губы его вздрагивали, по щекам катились слезы, которых он не замечал, не чувствовал.

— Ты не волнуйся, дорогая...

— Говори всё. Я выдержу... Говори! — ответила я.

Вся кровь отхлынула от сердца, и оно стало холодным. Спрашивая, я уже знала, но не верила, не могла поверить, предста-

вить. «Не может быть! Нет!» — кричала в ужасном отчаянии душа.

— Он сражался, как настоящий герой... и погиб, как герой... Ты можешь гордиться им...

Я на момент сомкнула глаза, потому что всё вокруг пошатнулось, потемнело...

Отряд спешно собирался в новый поход.

— Я поеду с вами!

Командир хотел что-то сказать, возразить, но я взглянула на него, и он прочитал в моем взгляде нечто такое, что сразу же остановился и только приказал:

— Посадить в закрытую машину!

Товарищи молча расступились и дали мне место. Машина двинулась вперед, ощетинившись винтовками. Небо дрожало от мощного гула самолетов, где-то близко ухали орудия. Партизаны тихо разговаривали о недавнем бое, ухо мое жадно ловило часто повторяющееся дорогое мне имя. Он погиб в неравном бою, жизнь свою, как знамя в битве, неся впереди и ведя за собой других. Он горячей и чистой кровью своей оросил свою Беларусь, святую землю, защищая тебя, светозарную, от черной напасти.

...Я вспоминала сильные и жестокие слова Долорес Ибаррури: лучше быть вдовой героя, чем женой труса, — и по-новому поняла смысл этих слов. Я поняла, что ты, Беларусь моя, дороже самого дорогого, что, тебя любя, можно собственное сердце резать на части, быть сильнее самого себя.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Любовь Хоружая

В СЕМЬЕ

Мой милый, милый Мозырь!
Из письма Веры

Солнечный сентябрьский день. Мы только что возвратились из гимназии и наперебой рассказываем маме о подробностях школьного дня. Быстро переодеваемся в ситцевые домашние платьица. Мама торопит: «Скорее, скорее накрывайте стол, пора обедать». Уже все за столом, а место Веры пусто. Где же Вера?

— Вера-а! — раздается по двору.

— Ау-у! — слышится в ответ, и с горы вихрем несется Вера с полным передником груш. — Мамочка, я хотела к обеду принести. Смотрите, сколько насобирала под старой грушей.

Кончился обед. У мамы еще с утра настирана целая куча белья (ведь в семье 6 человек). Она посылает нас на реку полоскать. Припять — через дорогу. Но летом она обмелела и до большой воды — метров триста.

Нагруженные кошелками, тазами с бельем, мы, весело болтая, идем по перемелу.

С Верой никогда не скучно. То она придумает, как удобнее нести ношу, то мы устанавливаем старт: кто первый дойдет до того куста или камня, а то расскажет что-либо такое смешное, что мы смеемся до упаду.

Вот и река. Вода, прозрачная, чистая, как-то по-сентябрьски посинела и заметно прибыла.

Купаться нам уже не разрешают. Но Вера — старшая, она выпросила у мамы разрешение разок окунуться. Мы подбираем одежду выше колен и только бродим по воде. А Вера, раздевшись, с хохотом бросается в воду, весело плещется и уверяет, что ей совсем не холодно. Мы смотрим с завистью и страхом. Искупавшись и отдохнув, беремся за работу...

Конец дня. Сумерки. Они у нас в Белоруссии довольно продолжительные, наступают медленно, постепенно, а потом обрываются как-то вдруг. Сразу становится темно.

Это время суток у нас было самым любимым. Мы получали полную свободу. Зимой играли во дворе в снежки, лепили снежных баб, катались на санках с горы. Счастлив из нас, малышей, бывал тот, кого к себе на санки брала Вера. Она обычно взбиралась на самую кручу и правила так, что ее санки неслись с полкилометра, почти до реки. Дух захватывало.

Летом мы бежали играть на гору, в сад или на перемел. К Вере часто приходили подруги. Она уходила с ними куда-либо в город или городской сад. Но как весело мы играли, когда она оставалась с нами. Ее фантазия и выдумки были неиссякаемы. Мы строили из песка крепости и замки, инсценировали Гавроша, сцены из приключений Тома Сойера. Чаще всего Вера любила играть в школу, и всегда неизменно бывала учительницей. Очень строгой и справедливой учительницей, которая может поставить двойку, наказать даже Вальку Щиопуло, дочь известного богача, и поставить пятерку Мере или Розочке, дочкам беднячки Брохи. (Между прочим, и в действительности Вера этих девочек подготовила к поступлению в гимназию.) Во время войны «школа» у нас часто заменялась «больницей», «лазаретом», и Вера бывала уже «доктором».

Самым же любимым занятием Веры всегда было чтение вслух. Сумерки быстро сгущаются. Вот по углам уже темно. Но в широкое низкое окно еще пробивается свет красноватого заката. В небольшой комнате, которую у нас почему-то называли столовой, хотя здесь стояла большая деревянная кровать родителей и узкая кушетка Веры, еще светло.

Здесь мы, младшие, забравшись на Верину кушетку, поджав под себя ноги, затаив дыхание, слушаем, как Вера читает вслух. Сегодня интересная книга — «Хижина дяди Тома».

Самые разнообразные чувства переполняют наши детские сердца: гнев и ненависть к алчным работорговцам сменяются радостью их поражений и неудач; тревога за судьбу честных, трудолюбивых негров перерастает в надежду на их спасение, в радость их побед.

Вера уже с трудом различает буквы. А мы всё просим читать еще и еще. И она уже не читает, а рассказывает о дальнейшей судьбе героев. Рассказывает живо, образно, увлекательно, дополняя содержание раньше прочитанными книгами из жизни народов Африки и Америки.

Но вот приходит мама, зажигает лампу. Мы нехотя возвращаемся к действительности. Уходят домой соседские ребятишки, а мы садимся за уроки.

Ярко горит большая керосиновая лампа. Каждый занят своим

делом. Мама следит, чтобы не мешали друг другу. Она что-то шьет или занята по хозяйству. Иногда, а это бывало в самые холодные зимние месяцы, когда прекращались работы по осушке болот, дома и папа. Он молчалив, но очень строг и требователен. Мы все, и даже Вера с Васей, его побаиваемся. Сидим тихо, готовим уроки.

Училась Вера очень хорошо. У нее была прекрасная память и большие способности. По всем предметам, кроме рисования и пения, всегда получала пять. Домашние задания Вера выполняла в течение получаса. Долгое молчание для нее невыносимо. И вот она уже смастерила из бумаги какого-то страшного чертенка и показывает нам из-под стола. Мы визжим и громко хохочем. Папа сердится и обещает Веру наказать. Но детей у нас наказывали редко.

Вера достает из сумки библиотечную книжку и погружается в чтение. Теперь уж она забыла обо всем на свете. Чтение книг ее страсть. Она помогает в работе школьной библиотеки и достает самые интересные книги.

Прекрасна и разнообразна природа нашего маленького городка. Весь он построен на горах и пересечен оврагами. Набережными, бульваром и пристанью спускается к реке.

Вера восторженно любила природу. Самым прекрасным и величественным был восход солнца.

Это величественное зрелище всегда приводило Веру в неописуемый восторг. Помню, не раз мы договаривались с ней разбудить друг друга пораньше, чтобы посмотреть восход.

Вера безумно любила грозу и совершенно ее не боялась. Страшный грохот сотрясает всё вокруг, небо прорезают ослепительные молнии. Дворы и улицы затоплены мутными потоками воды, бегущей с гор.

— Рябиновая ночь, — со страхом произносит мама и невольно крестится. Мы жмемся поближе к ней. Надо бежать во двор, отводить воду, чтобы не подмыло сарай, не затопило погреб, не попала вода под дом. Здесь всегда первой оказывалась Вера. Она накидывает на голову какое-либо покрывало, хватает в сенях лопату и бежит во двор.

Мы смотрим на нее из окна, а она отводит воду и корчит нам страшные гримасы, приплясывает, изображая шамана или ведьму. Затем мокрая до последней нитки вбегает в кухню, смеясь и брызгая на нас водой.

— Ой, как хорошо! Я переоденусь и еще пойду. Кто со мной?

И нам всем уже хочется выбежать под дождь, так заразительно

было ее веселье.

Но коротким было детство Веры, как и большинства ее сверстников. Когда до нашего городка докатились раскаты уже не грома, а залпов «Авроры», потрясших весь мир, Вере едва исполнилось четырнадцать лет.

«Революция», «большевики», «белые», «красные», «коммунизм», «Ленин» — вот слова, которые, как молнии, прорезали горизонт, по-новому освещали мир.

Вера, которая всегда страстно любила жизнь, любила всё яркое, живое, смелое, а главное, любила людей, ненавидела несправедливость, сразу с головой уходит в новую жизнь, воспринимает революцию умом и сердцем.

1918–1920 годы. В городке устанавливается советская власть. Но скоро появляются немцы. Идет жестокая борьба. Одна банда сменяет другую. Петлюровцы, балаховцы, белополяки — все перебывали здесь. Вся жизнь взъерошилась, перевернулась. Мы больше не сумерничаем, не затеваем шумных игр на перемеле, не сидим вечерами у стола за подготовкой уроков. В доме постоянно кто-нибудь чужой: то расквартированные солдаты, то прячутся соседи, бежавшие от бандитов, то кто-либо из приезжих комсомольцев, новых друзей Веры, кому негде ночевать.

Не только мы, дети, но и мама больше не ходит по субботам и воскресеньям в церковь. По просьбе Веры и при ее ликовании в кухне и столовой сняты иконы.

Наша «столовая» превращается в «клуб», где каждый вечер до хрипоты ведутся споры: кто победит — белые или большевики, есть ли Бог, когда будет мировая революция, как будет при коммунизме устроена школа, семья, и о многом, многом другом. И, конечно, душа всех споров — Вера. Она гроза всех нытиков и маловеров.

Чай пьем без сахара. Солдаты приносят и рубят топором промерзшую буханку хлеба. На ужин и на обед всё чаще чечевица. Нет керосина. Вместо лампы горит коптилка, а то и лучина. Но жизнь бурлит, клокочет, ломает устои серенького житья-бытья, зовет к новому, неизвестному, прекрасному.

Вера окончила гимназию и целиком отдается общественно-политической работе. Вступила в комсомол. Она всё реже появляется дома. То уезжает в деревню, то ночует в ЧОНе, то вместе с товарищами несет караул, то проводит собрания, а то уходит из города на борьбу с балаховцами. Мама очень беспокоится, часто плачет, просит Веру быть осторожнее. Но Вера обычно крепко обнимает маму, целует (Вера всегда очень любила мать) и просит ее не беспокоиться.

— Я же везучая, со мной никогда ничего не случится страшного. Да и можно ли сейчас об этом думать, когда такое время, такая борьба! — И здесь же начинает рассказывать о бурных событиях, о положении на фронте, о борьбе в деревне.

И обычно такие свидания заканчивались тем, что Вера убеждала маму отдать свои сапоги или ботинки, пару теплого белья или что-либо из продуктов, без чего вполне можно обойтись дома и что так необходимо товарищам, уходящим на фронт или работающим в тяжелых условиях без одежды и пищи. Мама на время забывала о своих тревогах, завертывала и отдавала Вере, что могла.

А Вера, наскоро перекусив, счастливая, еще несколько раз целует маму, машет нам всем на прощание рукой и со свертком убегает по своим делам.

В 1921 году Вера окончательно уехала из дому. Ее послали работать в Бобруйский уком комсомола. С тех пор она бывала дома лишь редким желанным гостем. Но письма всегда старалась присылать регулярно. И письма эти были полны любви, нежности и заботы о маме и всех нас.

Вера Тризно

ШКОЛЬНЫЕ ГОДЫ

Школьные годы Веры Хоружей прошли в Мозыре — небольшом городке, утопающем в зелени фруктовых садов.

Скромный деревянный домик, в котором жила семья Хоружих, стоял на берегу многоводной красавицы Припяти. Семья, по тем временам, была небольшая: отец, мать, сын и три дочки — Надя, Вера и Люба.

В центре города — базарная площадь. На ней двухэтажное каменное здание, вход со двора, длинные темные коридоры, классные комнаты — это женская гимназия. Здесь в 1916–1919 годах в старших классах и училась Вера Хоружая. Это была девочка среднего роста, всегда в коричневом платье с черным передником. Скромно причесанные вьющиеся русые волосы заплетены в косу, пытливый, вдумчивый взгляд...

Училась Вера хорошо, но особенно любила уроки русской литературы. Она писала не трафаретные ученические сочинения по учебнику, как это делало большинство ее сверстников, а сочинения, в которых выражала свои собственные мысли и свои чувства, пусть еще не зрелые, даже ошибочные, но свои. Писала она ярко, образно, насыщая сочинения эмоциональными выражениями.

В женской гимназии не было никаких кружков, никаких ученических организаций, и ученицам негде было, кроме учебы, проявить свои наклонности. Как правило, они не занимались полезным делом.

Но Вера нашла способ быть полезной, нашла работу по душе. В гимназии заведование школьной библиотекой поручалось учителям, чаще всего литераторам. В описываемое время оно было поручено мне. Однажды Вера попросила у меня разрешения поработать со мной в библиотеке и так до окончания учебы работала в ней. Получив свободный доступ к книгам, она увлеклась чтением и прочла в эти годы массу книг из русской классической и иностранной литературы. Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Толстой, Шекспир, Гете, Шиллер, Диккенс, как помнится мне, нравились ей в школьные годы больше других.

Бурный 1917 год. Революционные идеи проникают и за каменные стены нашей гимназии. Восприимчивая душа 14-летней Веры жадно впитывает всё новое, передовое. Она в числе самых активных учениц. В это время преобразуется правописание. Из грамматики удаляется всё архаическое, устаревшее. Учащимся, правда, разрешается в течение длительного времени писать по желанию: по-новому или по-старому. Вера не раздумывая идет в число учениц, изучающих только новое правописание.

Учащиеся школы уважали ее за прямоту, смелость и избирали председателем школьного комитета. Это дает ей, девочке-подростку, право присутствовать на заседаниях педсовета. И она не просто посещает эти заседания, а вместе с передовыми учителями борется за новую школу, выступая смело, открыто против реакционно настроенных педагогов, например, за бесплатные дополнительные занятия с отстающими учениками, за организацию кружков.

Несколько позднее Вера одной из первых среди гимназисток-сверстниц и вообще представителей интеллигентской молодежи города вступает в комсомол, становится комсомолкой-активисткой.

Помню, в городе организовалась первая школа рабочей молодежи. Среди ее учащихся было много малограмотных и совершенно неграмотных ребят. Нужно было срочно подобрать для школы помещение, оборудовать его, найти учителей, учебные пособия. Во всем этом Вера принимает самое деятельное участие. В числе учителей, приглашенных Верой, была и я.

Но недолго продолжалась учеба. Вскоре ученики, а вместе с ними и комсомолка Вера, с оружием в руках ушли защищать советскую власть.

С тех пор я больше не встречалась с Верой и только в 1929 г. получила от нее единственное письмо из польской тюрьмы. В нем

она писала, что ее заветной школьной мечтой было стать преподавательницей литературы.

Такой энергичной, хотя и не крепкой здоровьем, любящей учебу и труд, смелой, мечтающей и борющейся за новую прекрасную трудовую школу была Вера-подросток в старших классах школы. Вот и всё, что сохранилось у меня в памяти о дорогой для меня ученице Вере Хоружей — ведь с тех пор прошло более 40 лет!

12 августа 1961 г.

Мария Давидович

В ТЮРЬМЕ «ФОРДОН»

Прибываем на станцию Быдгощ. Стража не дает осмотреться. Заставляют быстро усаживаться в стоящую наготове тюремную машину. Путь лежит к местечку Фордон, расположенному на далеком берегу Вислы. В этом глухом уголке панской Польши — центральная женская каторжная тюрьма. Туда пилсудчики везут осужденных за революционную деятельность и принадлежность к Коммунистической партии.

Проезжаем мимо крытых черепицей домов, огородов, садов. На мгновение удается выглянуть в крошечное окошко, пересеченное железными прутьями. Раздаются окрики конвоиров: «Не сметь!..» Глаз едва успел схватить голубой лоскут неба, промелькнувшее очертание окрестности. Сквозь шум доносятся людские голоса. В машину проникает свежий утренний воздух. Можно понять, как мы истосковались по звукам и запахам жизни за время, проведенное в камерах охранки и следственных тюрем. Жаль, очень жаль, что путь уже закончен.

Машина остановилась. Загремели ключи и железные запоры. За спиной — резкий скрежет. Дверь заперта и... на долгие годы. Что ждет нас? Ведь и здесь, в фашистском застенке, вдали от жизни, ни на минуту не ослабим борьбы!

Надзирательницы грубо торопят. Впереди — мрачные стены приземистого здания, зарешеченные щели — окна камер. Вдруг из-за решетки замечаю взмах руки и родное, близкое лицо... Вера! Вера Хоружая.

Гонят в тюремный корпус. Не успеваю прийти в себя от охватившего волнения, как дверь камеры уже захлопнулась. Нахлынули воспоминания.

...Зима 1921 года. В нашем холодном и тускло освещенном мо-

лодежном клубе имени Карла Либкнехта в Бобруйске, как всегда, людно и весело. С группой комсомольцев разбираем пачки книг. В библиотеку входит стремительной походкой хрупкая девушка среднего роста со светлыми вьющимися волосами.

— Здравствуйте! Я — Вера Хоружая. О! Как у вас много книг!

Внимательный, сосредоточенный взгляд серо-голубых глаз. Большой лоб. Простая. Приветливая. Весь вечер мы не расстаемся. На другой день уже как давнишние друзья вместе отправляемся на субботник. В изрядно поношенном полушубке, повязанная платком, Вера вместе со всеми комсомольцами расчищает железнодорожные пути, грузит дрова в вагоны. Она трудится буквально до седьмого пота, руки вспухают от холода и напряжения. Всех нас мучительно гложет голод, но не умолкает звонкий заразительный смех Веры, сыплются шутки.

...По улицам города идет ночной дозор. Это патруль частей особого назначения охраняет город от налета белобандитов. Среди дозорных с винтовкой в руках часто можно было встретить и Веру.

А вот она на самой окраине города, на собрании рабочей молодежи лесопильного завода. Вечером ее можно застать в школе ликвидации неграмотности, в политкружке. В нашем клубе она проводит вечер вопросов и ответов, собирает вокруг себя подростков и с увлечением читает им книги, пересказывает воспоминания старых большевиков о борьбе против царизма, борьбе в тюрьмах и на каторге.

...Десятки верст шагает она по глухому бездорожью Бобруйщины. В лесу, в зарослях кустарника, у дороги враг нередко подстерегал коммунистов, советских активистов. Но опасность не может остановить Веру. С увесистой пачкой свежих газет ходит она из деревни в деревню. Организует комсомольские ячейки, избы-читальни, кружки по обучению грамоте. Беседует с крестьянами, объясняет им политику партии, смысл происходящих событий. А на обратном пути в город несет букеты полевых цветов. Живую радость доставляют ей лежащие в густых зарослях тростника озера, тихоструйные речки, сосновый бор, поля и луга. Очень любит Вера родную белорусскую природу.

Из деревни возвращается она оживленная, полная впечатлений и энергии. Добывает буквари, книжки по агротехнике, сборники революционных песен и пьес, кумач. Всё это отправляет в деревни. Ведет оживленную переписку с Колей Одинцом, Витей Войновым,

---

[1] Прогулка.

Ваней Голодко, Петей Печенко и многими другими сельскими комсомольскими активистами.

— Что значительного сделала я? С чем иду сегодня на партийное собрание, и примут ли меня в члены партии? — тревожно думает Вера, делясь со мной мыслями. — Там ведь будут старые рабочие-большевики, заслуженные люди. Они и революцию делали, и воевали на фронтах, и советскую власть установили. А я что? Хочу быть в партии, да и только... Это всё, что могу сказать.

Веру Хоружую приняли в члены Коммунистической партии.

Часто мы любили бывать вдвоем, обмениваться впечатлениями, говорить о делах, о прочитанных книгах, читать стихи. Помню, с каким особым трепетом Вера читала Гёте:

Лишь тот достоин жизни и свободы,
Кто каждый день за них идет на бой!

Она читала так, что чувствовалось, как крепко запали ей в душу мысли великого поэта и как слились с ее собственными стремлениями.

Я шагаю по камере вся во власти воспоминаний. Живо представляются притихшие улицы Минска, по которым мы долго бродили. Ночь. Прощаемся. Но почему-то не уходим. Потом Вера приближается ко мне и проникновенно говорит:

— Если бы ты знала, какой у меня в душе пожар!..

Прошло шесть лет. Мне хорошо знакомо и понятно всё, что было в жизни Веры с той поры, как мы расстались, и какой у нее тогда был «в душе пожар». Мы опять вместе. Впрочем, вместе и не вместе. Где ее камера? Как встретиться с ней?

Раскрываются двери. «Spacer!»[1] Быстро выхожу в коридор и — благо нарушение положенного порядка не замечено — попадаю в объятия Веры. Вдвоем выходим на тюремный двор. Мы задыхаемся от радости встречи. Уйму вопросов надо задать друг другу. Вера хочет узнать столько, что я не успеваю отвечать. Время бежит. Команда: «Заходить!» Ох, как не хочется! Как мало времени нам было дано!

Разошлись по камерам. Толстые, чуть ли не метровые стены отделяли одну камеру от другой. В них всегда было сумрачно, сыро и холодно даже летом. Высоко в стене маленькое оконце, окованное железной решеткой. В дверях «волчок», через который стража день и ночь вела наблюдение за нами.

— На всё надо уметь находить свой способ, — задорно сказала

---

[2] Настоящая фамилия Сташевская П. П.

Вера, когда к вечеру неожиданно для меня мы очутились вместе. Был субботний день, всё тюремное начальство разъехалось раньше обычного, и Вера уговорила надзирательницу впустить ее «на часок» в камеру ко мне. Уже пятый год находилась тогда Вера в тюрьме, а я только второй.

— Ты еще была на воле, работала, жила той кипучей жизнью, о которой я уже только мечтала, — с грустью заметила она, осыпая меня вопросами. — Как проводится политическая работа в массах после разгрома Громады? А как в профсоюзах? — Отвечаю. Лицо Веры озаряется радостью, глаза светятся. — Как хорошо! Как чудесно! В такое ужасное время гнета и насилий Коммунистическая партия жива, товарищи работают и наши дела идут в гору! Скажи, кто такой Валентин Тавлай? Поэт? Это верно, что где-то в Западной Белоруссии в тюрьме сидит, стихи пишет?

Веру интересовали вопросы деятельности партийных организаций, активисты подполья, всё-всё до мельчайших подробностей.

Сколько безудержной тоски и в то же время горения было в ее вопросах!

— Ты давно читала «Правду»? Что в ней было? А что появилось после «Цемента» Гладкова? А Фадеев? Ну, расскажи, расскажи мне содержание какого-нибудь советского фильма! До чего бы мне хотелось побывать на Днепрогэсе, в колхозе, хоть денек, только взглянуть...

Чувствовалось, как всё это для нее важно, как поглощена она интересами дела, всем громадным потоком бурно несущейся жизни. Все раздумья и переживания с их муками и надеждами, скупыми радостями и глубокой тоской рождали в душе Веры неукротимую энергию и страстную мечту о будущем. Вера рвалась на волю, к работе, к борьбе.

Тюремная жизнь была полна напряжения и тревог. Условия изо дня в день ухудшались. Пилсудчики в эти годы вводили новый фашистский тюремный устав. Он лишал нас тех жалких прав, которые были добыты политическими заключенными при поддержке всего рабочего класса Польши в тягчайшей борьбе. Получение газет, книг, писем, свиданий с родными, вызов врача к больному товарищу, отказ от принудительного труда, сопротивление антисемитской травле и многое, многое другое, — всё это выливалось в постоянную яростную битву с врагом.

Начальник фордонской тюрьмы Рынкевич был еще в царское время начальником тифлисской тюрьмы. О нем, между прочим, упоминает в своей книге «Страницы жизни и борьбы» видный деятель большевистской партии Елена Дмитриевна Стасова. Октябрьская ре-

волюция выбросила этого тюремщика из нашей страны. В панской Польше он нашел приют и был использован «по специальности».

В тюрьме, несмотря на все препятствия, мы представляли организованный коллектив. Всеми нашими делами руководил партийный комитет. Вера принимала в его работе самое деятельное участие.

Много было больных. А медицинской помощи никакой. Среди нас медицинских работников тоже не было. Больные, пока могли, держались, стараясь даже скрыть свои недуги от других. Стоило только заговорить с Верой о состоянии ее здоровья, как она сразу начинала отпираться:

— Посмотри на Наташу Садовскую[2]. Была полна сил. Работала в Виленском горкоме партии. Теперь туберкулез пожирает ее. А Берта Штейман? Тоже плоха. Палчинская Ира уже восемь лет в тюрьме. От нее остались только кожа да кости. Меня так тревожит теперь болезнь Кати Кнаповой...

Краковская работница Екатерина Кнапова была самая старшая среди нас. В 1923 году она участвовала в знаменитом Краковском восстании. После его подавления ее бросили на четыре года в тюрьму. Вернувшись на волю, Кнапова продолжала революционную работу. Рабочие избрали ее членом правления профсоюза химиков. Вскоре Катю снова посадили в тюрьму, еще на пять лет. В «Фордоне» она тяжело заболела. Вера относилась к ней с большой нежностью, ласково называла матулей и очень заботилась о ней. Политзаключенные боролись за жизнь Кати как только могли. Но тюремщики даже врача не допустили к ней. Нас постигло большое горе. Кнапова умерла. Глубоко переживала Вера смерть старшей подруги.

Прибывали всё новые товарищи, больные и изувеченные в дефензиве (охранке) и следственных тюрьмах. Беспартийная работница Розенблат, арестованная только за то, что ее муж был коммунистом, после допроса в Луцкой дефензиве страдала тяжелым нервно-психическим расстройством. В «Фордоне» ее состояние ухудшилось, и, очутившись одна, она повесилась. Вера была потрясена. Варварство и жестокость пилсудчиков вызывали в ней возмущение и жгучую ненависть к палачам.

Без содрогания невозможно вспомнить об участи наших подруг, арестованных в период беременности. В тюрьме они рожали и в тюрьме оставались с грудными ребятишками. Мучительную боль вызывал вид малышей в сырой холодной камере, за решеткой. Вереницей проходят перед мысленным взором эти мужественные женщины с их горестной материнской судьбой. Среди них варшавская работница Мария Вишневская, много лет проработавшая

в коммунистическом подполье, и ее девочка Зося — наша общая любимица; Юзефа Обурко и ее трехмесячная Вандочка; Софья Панкова, родившая в пинской тюрьме сына Алешу и очень тосковавшая по нем.

Тогда Вера впервые встретилась с Софьей Панковой. С тех пор дружба, родившаяся в фашистском застенке, сопровождала их всю жизнь, до последнего вздоха. Вместе отправились они во вражеский тыл во время Великой Отечественной войны. Вместе работали в витебском партийном подполье. И там, схваченные гестаповцами, вместе закончили свой героический жизненный путь.

Софья Панкова — коммунистка с 1919 года. Она была активным работником подпольной Коммунистической партии Западной Белоруссии. Ее знали рабочие Белостока и крестьяне Полесья, среди которых она вела революционную работу. Дважды судили ее за это в панской Польше. Девять лет она провела в тюрьмах. В «Фордоне» Софья Панкова по поручению партийного комитета была представителем политических заключенных при переговорах с тюремной администрацией. Смело и мужественно выступала она перед врагом.

В тюрьме Вера сдружилась со многими коммунистками и комсомолками, белорусками и польками, еврейками и украинками. С большой сердечностью относилась она к людям и оставила светлый след в душе многих, с кем близко общалась.

Прогулка на тюремном дворе... Идя «цепочкой», в нескольких шагах друг от друга, мы всё же ухитрялись передавать нужное. Иногда удавалось нарушить этот порядок, и мы по три-четыре человека ходили рядом или на близком расстоянии. Тогда обменивались информацией о важнейших политических событиях, передавали сообщения с воли, намечали планы своих действий.

Тридцать минут прогулки — как это много! Можно двигаться, ходить по настоящей земле, увидеть над собой небо, встретить улыбку товарищей, дружеское рукопожатие. Вера была подвижная и, как всегда, ходила очень быстро, казалось, хотела этим продлить прогулку. Тюремная администрация понимала, как важна была для нас прогулка, и, в порядке наказания, часто многих политзаключенных лишала ее.

Помню один сумрачный день. После длительного перерыва вышли на прогулку. Пошатывало. Опять окрики часовых: «Только поодиночке!», «Не разговаривать!», «Не сметь!..». Зимний ветер пронизывал насквозь. Холодно, тоскливо. Невдалеке по кругу шагала Вера. И вот замечаю: Вера что-то тихо сказала впереди идущей. Та в свою очередь следующей — и дальше. Какое-то оживление. И до

меня донеслись строчки любимого ею белорусского поэта М. Богдановича:

Я пад яе зімовай маскай —
Пад снегам — бачу твар вясны.
І вее верш мой дзіўнай казкай,
І ясны ён, як зорак сны.

В душе Веры, уже так много испытавшей, жила неуемная сила молодости, дух поэзии. Острое ощущение жизни — большой, осмысленной, яркой — помогало ей отбросить от себя всё, что угнетало и омрачало. В этом постоянном напряжении духовных сил она сама крепла и мужала. В жизнь, полную лишений и невзгод, она вносила бодрость и жизнерадостность. И сама их черпала в неустанной суровой борьбе.

Получили тревожное известие: в тюрьме во Вронках, куда во времена кайзеровской Германии была брошена Роза Люксембург, наши товарищи объявили голодовку в знак протеста против нового тюремного устава, который там вводился с особым ожесточением. Проводим голодовку солидарности с политзаключенными Вронок, хотя знаем, что за это нам не миновать новых гонений.

Тюрьма бурлит. Слышу бодрый голос Веры. Она перекликается через окно с товарищами, бросает едкие слова в адрес пана Рынкевича. Вера — пример выдержки и стойкости.

Наступил вечер после напряженного, тревожного дня. Тихо в тюрьме. Всё точно замерло. Наши с Верой камеры на одном этаже и на одной стороне. Этажом ниже в камере коммунистка Наташа. Туберкулез подтачивал ее силы. В томительном тюремном безмолвии слышится приглушенный голос Веры:

— Наташа, ты спишь? Спой что-нибудь!

Наташа тихо запела:

Есть на Волге утес, диким мохом оброс...

Задушевная песня льется под мрачными сводами.

...чтоб свободу, как мать дорогую, любить...

— Наташа, спой это еще раз, — просит Вера.

Наташа поет. Часовой где-то притаился, он не знает содержания, но, видимо, покорен звуками песни. Когда песня кончилась, снова раздается окрик: «Хватит! Нельзя!»

Снова всё умолкло. Но уже всё как будто по-другому. На душе стало светлее, и не так гнетут дневные волнения.

Вера умела в час отчаянной неравной борьбы вдохнуть свежую, бодрящую струю.

Важнейшей нашей заботой было поддержание связи с волей, с партией. И как ни трудно это было, мы находились в тесном непрерывном контакте с партийными товарищами. Нам сообщали о работе партии, о важнейших политических событиях, передавали советы, указания. Мы в свою очередь извещали о прибывших товарищах, о своей жизни и борьбе. Не раз наши письма подпольно печатались и распространялись партийными организациями. Они вызывали в народных массах отклики сочувствия. Наши выступления в тюрьме сливались с общенародной освободительной борьбой против фашизма.

С нами в заключении находилась беспартийная работница Адель Кишневская. Однажды она ждала на свидание мужа — рабочего варшавского хлебозавода. Мы решили передать через него письмо к рабочим. В нем описали наше положение и борьбу, которую мы вели. Вера была близка с Аделью и подсказала, как ее муж мог бы лучше распространить наше письмо среди рабочих. Во время свидания Адели удалось передать мужу письмо. Через некоторое время мы получили ответ. Рабочие поздравляли нас с Международным женским днем 8 Марта и прислали корзину кренделей в форме восьмерки. Они писали: «...знайте, что рабочие о вас помнят и всегда готовы вам помочь». Письмо и подарок рабочих до глубины души взволновали нас. «Этого никогда не забыть! — говорила Вера. — Я как на крыльях!»

Как воздух, нам необходимы были вести из Советского Союза. Каждая крупица сведений о советской стране воодушевляла нас, укрепляла силы. Мы были счастливы, когда нам с воли удавалось получить номера «Правды» со статьями о ходе выполнения первой пятилетки, коллективизации, с решениями XVI съезда партии. Очень помогали нам письма, которые получала Вера. Неукротимо было ее желание узнать побольше о жизни нашей родины. И она вела обширную переписку с родными и друзьями. Пока можно было, пользовалась общей почтой, потом — нелегальным путем.

В 1931 году привезли в тюрьму крестьянку Сохачевского уезда Варшавского воеводства Юзефу Обурко. Всё ее «преступление» состояло в том, что она в качестве посланца от крестьян своего округа ездила в составе рабоче-крестьянской делегации в Советский Союз. Кампанию за посылку этой делегации проводила Коммунистическая партия Польши. Хотя правительство панской Польши не выдавало делегатам виз и запретило им поездку в СССР под угрозой ареста, кампания получила широкую поддержку народа.

Юзефа Обурко участвовала в работе Европейского антифашистского крестьянского конгресса, проходившего в Берлине, а оттуда в составе польской делегации выехала в СССР. На польскую крестьянку сильное впечатление произвела жизнь советского крестьянства без помещиков и кулаков, молодые, только организованные колхозы, с тракторами и комбайнами, жизнь раскрепощенных женщин и весь уклад свободной советской жизни. Вернувшись домой, она на крестьянских сходах рассказывала об этом. Пилсудчики от угроз перешли к делу: Обурко, несмотря на беременность, арестовали и осудили на четыре года тюремного заключения.

На прогулках Вера не отходила от Юзефы. Всё расспрашивала ее, а потом и другим передавала.

— Осуществленные мечты! — восторженно говорила Вера и сама уносилась мечтою вдаль: — Будущее, я вижу тебя совсем близко!.. Скорей бы!..

Приближалась годовщина Великой Октябрьской социалистической революции. На прогулке по «цепочке» передаем, какой линии будем держаться. Мы, конечно, знаем, что нас неминуемо ждет расправа. Но, невзирая ни на что, готовим демонстрацию. Все в напряженном состоянии.

Утром 7 ноября все до единого прикрепляем на грудь красные ленточки. По условному сигналу во всех камерах поем «Интернационал». Тюремщики наготове. Врываются в камеры, пускают в ход приклады винтовок. Нас избивают, волокут в карцер. Но мы не унимаемся и в карцерах. Начинается «рабан» — коллективный протест, сопровождаемый грохотом в обитые железом двери карцеров. Страшный шум разносится далеко за пределы тюрьмы, которая оглашается призывами: «Долой тюремный фашистский режим!» В эти призывы врезается звонкий голос Веры из соседнего карцера: «Долой фашистскую диктатуру!» В другом конце возглас: «Долой политику подготовки войны!..» Поем революционные песни. Поем дружно, громко. Наше выступление звучит, как набат, как призыв.

Возле тюрьмы собираются жители местечка Фордон. Они слышат наш «рабан», наши лозунги и песни. Найдутся же среди них люди, чьи сердца откликнутся, возмутятся лютой расправой над политическими заключенными.

Прошли сутки. Нас выпускают из карцера. Мы едва держимся на ногах. Голодные, избитые, но торжествующие. Хорошо отпраздновали Октябрьскую годовщину!

Голос начальника тюрьмы срывается от ярости:

— Каленым железом выжгу ваши демонстрации! Что вы мне наделали! Не только Фордон, весь Быдгощ подняли на ноги!

Вера ликовала.

— Вот здорово! В Фордоне люди не спали и толпились возле тюрьмы. Расшевелили захолустье от спячки. Да еще Быдгощ на ноги подняли. Совсем неплохо!

И, повернувшись к тюремщикам, саркастически заметила:

— Вот к чему приводит ваша политика репрессий! Она льет воду на нашу мельницу. Трудящиеся Быдгоща и Фордона сочувствуют нам, поддерживают нас.

Шли недели, месяцы, годы. «Разве не самое главное в том, — говорила Вера, — что и здесь, далеко от нашей родины, которую многие из товарищей никогда в жизни даже не видели, мы живем единой с ней жизнью. Как хорошо! Как я счастлива!»

Как свой личный, интимный праздник переживала Вера годовщину ленинского комсомола Белоруссии. Она беспредельно любила свою родную организацию, выпестовавшую ее. Вера способна была без конца рассказывать о боевых делах комсомола двадцатых годов.

Читатели «Писем на волю» Веры Хоружей, наверное, запомнили ее волнующее письмо комсомолу Советской Белоруссии ко дню его десятилетия. А сколько изобретательности проявила Вера, чтобы отправить это письмо! Оно было ею написано на узких полосках папиросной бумаги мельчайшими буковками. Письмо упрятали в каблук туфли выходившей на волю коммунистки. Родные Веры потратили потом несколько дней, пока с помощью лупы восстановили истертый текст письма.

Одно время мы издавали рукописный журнал «На баррикады!». Вышло всего три номера. Разумеется, тюремная администрация и ведать не ведала о журнале. Хлопот с его выпуском было много. Готовился журнал в строжайшей тайне и хранился особенно тщательно. Душой этого журнала была Вера Хоружая. Она редактировала и сама писала интересные статьи хорошим публицистическим языком. Экземпляры этого журнала, к сожалению, не сохранились.

Запомнился январский 1931 года номер журнала. Он открывался статьей Веры «Всегда с В. И. Лениным». Вера вдумчиво и очень проникновенно описала глубину народного горя и всего пережитого в связи с утратой любимого вождя. Ее статья произвела на всех большое впечатление. Меня она особенно взволновала. Вспомнился Минск, день 22 января 1924 года, наше незабываемое собрание в

партийном клубе имени Карла Маркса. Об одном умолчала Вера — о своем содержательном и волнующем выступлении на том собрании.

— Всем, что во мне есть сколько-нибудь истинно стоящего, я обязана партии, нашей лучезарной родине, — часто говорила Вера. — Никогда не забыть мне старших товарищей большевиков — Кнорина, Славинского и многих-многих других.

Тюрьма для нас, как и для старшего поколения большевиков, была своеобразным университетом. Годы заключения мы старались максимально использовать для пополнения своих знаний. Изучали марксизм-ленинизм, исторический опыт КПСС, материалы истории польского народа и Коммунистической партии Польши, а также других стран. Многие осваивали русский язык, некоторые — иностранные языки, Вера изучала французский язык.

Среди политических заключенных были молодые коммунистки, комсомолки и беспартийные, не имевшие еще серьезного опыта революционной борьбы и основ политических знаний. Мы стремились к тому, чтобы в камерах они находились с более подготовленными товарищами, которые вели с ними систематическую работу. Уходя на волю, такие товарищи потом чувствовали себя более уверенно, были лучше подготовлены и снова активно включались в работу.

Нам удавалось получать изданные на польском языке произведения В. И. Ленина «Государство и революция», «Пролетарская революция и ренегат Каутский», «Империализм как высшая стадия капитализма» и другие. Книги эти вплетались в обложки других изданий, обычно реакционных польских авторов, и разными путями доставлялись в тюрьму. Все книги зачитывались до дыр. Рискуя многим, мы прятали их, чтобы тюремщики не обнаружили во время частых обысков. Труды В. И. Ленина мы берегли, как самое дорогое. Это было тоже нелегким делом. Особенно много изобретательности и ловкости проявила Ванда Михалевская. Иногда мы делили книги на части, по главам. В виде тонких тетрадей их легче спрятать и можно было читать «конвейером».

Ничто так глубоко не раскрывает внутренней сущности человека, как обстановка суровых испытаний. Вспомнился маленький эпизод. Мы тащим свое выстиранное белье во двор для просушки. Но в отведенное для этого место нас не пускают: там идет какой-то ремонт. Конвоир открывает тяжелую железную калитку и пропускает нас на незнакомый двор, тоже огороженный тюремной стеной. Неожиданно видим небольшую лужайку, всю покрытую густой

травой, полевыми цветами, залитую солнцем. Кажется, ничего удивительного. Но мы ошеломлены. Ведь уже давно никто из нас близко не видел такого. В эти долгие тюремные годы даже обыкновенная трава и цветок нам были недоступны. Вера низко наклоняется, припадает к земле, кажется, готова обнять этот ее клочок. Потом она быстро рвет цветы, траву, прячет и уносит с собой эту драгоценную находку, чтобы одарить ею подруг. Брат Веры — Василий Захарович — до сих пор хранит пару засушенных цветочков, посланных тогда Верой в письме.

Много лет спустя, уже на свободе, Вера, вспоминая нашу тюремную жизнь, как-то сказала:

— Даже в то проклятое время мы любили и солнце, и небо, и простую траву, и цветы. Как тоскливо было вдали от всего, чем замечательна жизнь. Это и научило меня по-новому ценить и ощущать жизнь — это большое человеческое счастье.

Годы, прожитые Верой в подполье и в тюрьмах, не иссушили ее души, широко открытой всему прекрасному. В ее полном красоты духовном облике появились новые качества. В фашистской неволе Вера не только сохранила, но и приумножила запас своих духовных сил.

Вряд ли кто-либо сумеет полнее и ярче выразить самые существенные стороны духовного облика Веры Хоружей в ту пору, чем это сделала она сама в своих «Письмах на волю». И что может быть значимее того, что сказала об этих письмах Надежда Константиновна Крупская еще в 1932 году в своей статье в «Правде», значимее того тепла, сердечного привета и тех пожеланий, которые она адресовала Вере.

Почти девять лет провела Вера Хоружая в тюрьмах и в кипучей революционной борьбе в подполье. И через все испытания стойко пронесла она свою глубокую веру в партию, широкий светлый взгляд на жизнь и жажду дела для счастья народа.

Июль 1960 г.

Генрих Вагнер

НАС ПОЗНАКОМИЛА МУЗЫКА

1939 год... Варшава занята фашистами. Спасаясь от коричневой чумы, люди уходят на восток. Там, за Бугом, в Стране Советов найдут они приют и тепло. А пока что — дороги, дороги, дороги. Длинные вереницы людей. Нестерпимые боль и гнев в сердцах. Мне, семнад-

цатилетнему юноше, также пришлось покинуть отчий дом и вместе с огромным людским потоком идти на восток, испытывая все ужасы фашистского нашествия.

Уже будучи студентом Белгосконсерватории, я узнал, что мой отец находится в Белоруссии и живет в маленьком местечке Телеханы, недалеко от Пинска. В этом красивом и тихом уголке нашли приют десятки беженцев.

Телеханы! Здесь я не только испытал великую радость от общения с неповторимой красотой Белоруссии, здесь я впервые встретился с Верой Захаровной Хоружей — человеком необыкновенной судьбы. Она нередко приезжала сюда, работая инструктором Пинского обкома партии. Нас познакомила музыка. Заглянув однажды в клуб, где мы готовили концерт, Вера Захаровна поинтересовалась его программой, расспросила о нашей жизни. Поскольку мы почти не владели русским языком, Хоружая беседовала с нами на польском. Мне тогда трудно было оценить всю многогранность и человечность, глубокий талант и огромные дарования Веры Захаровны. Но при встречах с ней, а их было немало, я чувствовал, что это необычный человек.

Все беженцы, в том числе и мой отец, не раз обращались к Вере Захаровне со всевозможными просьбами, и всегда она была для них как родная мать...

Помню, однажды в январе 1941 года мы с отцом репетировали концертную программу. Каким же было наше удивление, когда в зал вошла Вера Захаровна. Мы сразу же остановили репетицию, но Хоружая жестом руки просила нас продолжать репетицию дальше. Отец играл «Цыганские напевы» Сарасате, а я ему аккомпанировал. Когда мы закончили, Вера Захаровна попросила, чтобы я сыграл что-нибудь из Шопена. Я с радостью исполнил экспромт «До диез минор». Она сидела недалеко от меня на сцене и слушала. Музыка великого композитора зачаровала ее. Потом Вера Захаровна расспрашивала меня про учебу в Белгосконсерватории, где я тогда занимался, про родных, которые остались в Варшаве. Мне думается, что тогдашнее мое исполнение Шопена не было совершенным, но Вера Захаровна слушала меня с большим вниманием. Видимо, она очень соскучилась по музыке. После окончания экспромта Вера Захаровна пожелала мне успехов и предложила во время летних каникул устроить в клубе концерт совместно с художественной самодеятельностью.

Больше нам встретиться не довелось. Летом 1941 года я уходил из Минска на восток, вновь спасаясь от фашистской чумы. Не

довелось встретиться с Верой Захаровной и моему отцу. Он был замучен фашистами в Телеханах.

Приезжая в Телеханы, я каждый раз вспоминаю наши встречи с Верой Захаровной, долгие беседы с ней. И тогда перед глазами вновь и вновь встает светлый образ героини советского народа.

Василий Корж

В ПЕРВЫЕ ДНИ ВОЙНЫ

Мне хотелось бы рассказать о Вере Хоружей, этом дорогом для меня человеке, пламенном революционере, верном солдате Коммунистической партии, рассказать о благородных чертах ее характера, так ярко проявившихся в самый критический момент для нашей Родины — в первые дни нападения фашистской Германии.

Эти события застигли нас в Пинске.

22 июня 1941 года, когда были получены первые известия о войне, у меня, как у старого партизана, участника Гражданской войны, который к этому времени уже навоевался с фашизмом, будучи добровольцем в Испании, мысль заработала в одном направлении: внезапное нападение может дать временный успех врагу, нельзя терять ни минуты, нужно немедленно создавать партизанские отряды, вооружать и организовывать народ на борьбу с врагом.

Я пошел к секретарю Пинского обкома партии тов. Минченко А. М. Там я встретил Веру Хоружую — инструктора обкома и ее мужа Сергея Корнилова — заведующего военным отделом Пинского горкома.

Поздоровавшись, Вера Захаровна задает мне вопрос:

— Ну, что думает делать старый партизан?

— А вот иду к секретарю и хочу предложить свои услуги. По моим соображениям, нельзя терять ни минуты, нужно немедленно организовывать партизанские отряды, вооружать и поднимать народ на борьбу.

После моих слов у Веры загорелись глаза. Она, видимо, также имела какие-то планы на этот счет и, наверное, уже советовалась с С. Г. Корниловым как военным специалистом. Конкретные предложения, с которыми я шел к секретарю обкома, лишь подлили масла в огонь. А он уже горел в ее душе.

— Очень правильно ты говоришь, Василий Захарович, — сказала Хоружая и, подумав, добавила: — Берите нас с Сергеем первыми партизанами вашего отряда.

Когда я вошел в кабинет, там были секретари обкома Минченко и Шаповалов. Я высказал свои планы. Кто-то из них сказал:

— Пока нет никаких указаний.

Я тут же возразил:

— Указания будут. Нельзя терять время, надо действовать!

Мои предложения были одобрены. Товарищи Минченко и Шаповалов дали распоряжение секретарю Пинского горкома тов. Гимельштейну помочь мне создать партизанский отряд из коммунистов и комсомольцев города. Получив «благословение» партийного руководства, я вышел из кабинета.

— Есть санкция, — сказал я Вере. — Нужно немедленно приступать к организации отряда. Пойдем в горком. Раз уж вы хотите считать себя первыми бойцами нашего отряда, будете помогать мне.

Развернулась напряженная работа по подбору бойцов.

Самым активным помощником в организации партизанского отряда была Вера. Она отбирала людей и направляла их в горком партии, где я с каждым из них беседовал. При подборе добровольцев учитывалось состояние здоровья, семейное положение, дисциплинированность, готовность выполнять самые опасные задания, ну и, конечно, желание товарища быть зачисленным в отряд.

Помню, ко мне явился высокий, худой, немного сутулый юноша в поношенной шинели, без всякой военной выправки. По виду — больной. Я спросил:

— Как у вас со здоровьем, молодой человек?

Юноша мгновенно переменился — порозовел, вытянулся, сутулости как не бывало.

— Я совершенно здоров, товарищ командир, — сказал он. — Готов выполнить любое задание по защите Родины!

Помню, я губу закусил от удовольствия. По своему опыту знал — из таких толк будет. Это был Иван Чуклай.

Самыми молодыми в отряде были секретарь горкома комсомола Саша Беркович, Виктор Лифантьев и Эдуард Нордман.

Через несколько дней первый партизанский отряд в составе 60 человек — коммунистов, комсомольцев и беспартийных города Пинска — был создан. Он состоял из трех групп. Командиром одной из них был С. Г. Корнилов.

28 июня на подступах к Пинску наш отряд уже вступил в бой с немецкими танками. Боец Солохин — инструктор Пинского горкома партии — связкой гранат подбил головной танк. Чуклай, Солохин и командир их группы С. Корнилов первыми забрались на танк и захватили его экипаж в плен.

К вечеру 3 июля наша разведка установила, что севернее Пинска

движется кавалерия неприятеля. За ночь мы сосредоточились в трех километрах от города, в районе имения Заполье, и заняли боевую позицию вдоль дороги. Часть людей окопалась и укрылась за вековыми липами. Группа Корнилова расположилась на кладбище, несколько восточнее Заполья. Все с напряжением ждали противника.

В предрассветном тумане 4 июля два эскадрона кавалерии неприятеля вышли из леса и походным порядком двинулись на Пинск по дороге, вдоль которой залегли партизаны. Каждый из нас взял на мушку противника и ждал команды. Мне хотелось подпустить врага поближе с таким расчетом, чтобы бить без промаха.

Я взял на мушку командира и был уверен, что от моей пули ему не уйти. Заранее условились, что мой выстрел послужит сигналом для открытия огня.

Первый эскадрон противника уже оторвался от леса и поравнялся с цепью партизан, второй — выходил из леса. Залп, второй...

В рядах врага началось замешательство, многие повернули обратно в лес, лошади без всадников метались по дороге, потом побежали за отступавшими. Минут через пять с опушки леса фашисты открыли сильный огонь по нас из пулеметов.

Мы не в состоянии были надолго задержать противника и по команде, отстреливаясь, начали отходить вдоль дороги в овраг на окраине города.

Группа Корнилова начала огнем прикрывать наш отход. К Корнилову был послан связной с приказом отрываться от противника и присоединяться к нам.

Фашисты открыли шквальный огонь, от которого рожь срезало, как косой. Вскоре в овраг собрались бойцы всех групп. Помню, выползают изо ржи комсомольцы Чуклай, Нордман и Беркович. Все они в крови, особенно Чуклай.

— Что, ранен? — спрашиваю.

— Нет, — как-то виновато и печально ответил Чуклай.

— Откуда же кровь?

— Убит Корнилов, товарищ командир. Мы его несли, но нас так начали обстреливать, что пришлось тело оставить. Вот его партбилет и наган.

Жаль было оставлять тело Корнилова, но там уже был противник. В этом бою было ранено еще два человека. Они были отправлены в советский тыл.

Перед уходом из оврага весь отряд поклялся отомстить врагу за смерть своего товарища. Партизаны сделали залп в сторону врага. Это был прощальный салют нашему другу. Тут же мы договорились ничего не говорить Вере Захаровне о смерти мужа. Я сказал бойцам, что при встрече сам буду перед ней отчитываться.

С запада город обстреливала немецкая артиллерия. Кавалерия, которую мы несколько потрепали, больше на Пинск с севера не наступала, но обстрел с этого направления усилился. Мы организованно уходили через западную часть города за реку Пину.

Артиллерийский обстрел нарастал. Со свистом проносились снаряды, сыпались осколки. На мосту мы встретили секретаря обкома тов. Шаповалова и Хоружую, проводивших эвакуацию населения. Они уже подготовили грузовые машины для нашего отряда и людей для уничтожения моста.

Мне страшно было отчитываться перед Верой, ведь она к тому же была беременна. Как сказать ей, что муж, отец ее будущего ребенка, убит? Я начал было уходить от прямого разговора, чтобы смягчить удар, но она со слезами на глазах потребовала:

— Говори, товарищ командир, я выдержу. Только бы не остался он там раненый, ведь он такой сильный. Тогда эти сволочи будут его пытать, издеваться над ним.

Мы решили переправить Веру в советский тыл. Но, разгадав наше намерение, она заявила:

— Никуда я не поеду. Мы на своей земле, я в отряде буду защищать Родину, мстить за мужа.

Не говоря больше ни слова, я отдал команду «по машинам», и мы двинулись в направлении Столина.

Затем отряд повернул в Давид-Городокский район. Через реку Припять перебрались с помощью Пинской речной флотилии, где командиром был полковник Рогачев. Здесь мы пополнились боеприпасами и взрывчаткой.

Для укрытия отряда и развертывания боевых действий мы избрали Житковичский район. Очень быстро установили связь с местным населением. Ни один день не проходил у нас впустую. На дорогах устраивали засады и били оккупантов, вовлекая в борьбу местных жителей.

Вера Хоружая имела большой опыт подпольной работы в Западной Белоруссии и в это тяжелое время крепко помогала нам наладить политическую работу среди населения, поднимала боевой дух бойцов отряда. Особенно умело работала с молодежью.

Наш отряд был небольшой, и приходилось часто маневрировать, перебираться с места на место. Мы разбивали отряд на небольшие группы и нападали на противника одновременно в разных местах. Это наводило страх на врага. Противник даже сам преувеличивал наши силы, что было нам на руку. У населения создавалось представление, что нас очень много, и оно смелее втягивалось в борьбу, увеличивая численность отряда.

Обстановка осложнялась. Надо было всемерно наращивать силы партизан для борьбы с врагом.

Мы должны были установить связь с командованием Советской Армии. Посоветовавшись между собой, руководство отряда (я, Г. - Карасев, В. Хоружая и И. Чуклай) решило во что бы то ни стало связаться с Москвой и просить, чтобы нам сбрасывали оружие и боеприпасы. Мы установили место для сбрасывания военных грузов с самолета, сигналы и систему дежурства. Для осуществления связи назначили В. Хоружую. Сопровождать Веру вызвались Конушкин с женой и Самусевич, которые ничего не знали о задании. Мне очень хотелось сохранить жизнь Веры — этого пламенного борца за дело коммунизма, благородную женщину, мать двоих детей. Но зная, что для нее долг превыше всего, я ей этого не высказал.

Преодолевая трудности и опасности, Вера перебралась через линию фронта и связалась с советским командованием. Но долго находиться в тылу она не могла и вскоре снова вернулась в подполье.

Анна Иванькова

С ВЕРОЙ В ПОБЕДУ

Наконец Вера Хоружая добилась своего. Во главе женщин-добровольцев ЦК КПБ послал ее в оккупированный и залитый кровью Витебск. Среди добровольцев в этой группе была и я.

Когда я впервые увидела Веру Хоружую, меня поразила ее седина, которая никак не соответствовала ее моложавому энергичному лицу. Будто золотистую ниву посеребрил до срока выпавший мороз. Глаза у Веры были молодые, на людей смотрели дружелюбно, весело и вместе с тем испытующе. Но они становились темными, колючими, когда речь заходила о зверствах гитлеровцев на оккупированной территории. Этими глазами Вера твердо, без страха смотрела в лицо смерти.

В конце лета 1942 года мы перешли линию фронта. Курс держали на Витебск. Переход был нелегким. Перед отправкой в тыл врага нам с необходимой в таких случаях суровой откровенностью сказали, что некоторые из нас, возможно, никогда не вернутся назад. И как хорошо, что руководителем группы была Вера Хоружая! Несколько простых ободряющих слов, сказанных опытной подпольщицей, и к уставшим возвращались силы, приходила уверенность.

Пережив много опасностей, описание которых составило бы целую книгу, пробрались мы, наконец, в бывший Суражский район. Там наша группа проводила работу с местным населением. Мы

рассказывали людям о Большой земле, поддерживали в них уверенность в неминуемой победе, разоблачали фашистскую пропаганду.

В первых числах октября 1942 года Вера Хоружая, Софья Панкова и Евдокия Суранова пробрались в Витебск для организации подпольной работы.

В Витебске Вера очутилась впервые. Обстановка в городе — немецкие патрули на улицах, бесконечные проверки документов, непрекращающиеся облавы на партизан и просто «подозрительных» людей, виселицы на площадях — обязывала к внутренней собранности, большой осторожности. Действовать здесь опрометчиво, по первому побуждению было крайне неразумно. Каждый нерассчитанный шаг грозил гибелью.

У Веры были адреса, рекомендации. Но все ли нужные люди на месте? А вдруг нарвешься на предателя? Подпольщику всегда приходится рисковать, часто полагаться на свое, выработанное в тяжелой и опасной работе чутье.

Мне и моим подругам очень хотелось следовать за Верой, разделить с ней опасность, которой она подвергалась. Но дисциплина не позволяла этого делать. Впрочем, в работе у нас недостатка не было. Находясь в партизанском отряде Михаила Бирюлина, мы выполняли разнообразные поручения товарища Кудинова, работника Витебского обкома партии. Связь с Верой осуществлялась через комсомолку А. Ф. Ермакович (Тоню).

Но однажды случилось так, что патруль, проверяя документы, отобрал у Тони паспорт. Она вернулась в отряд, так и не повидав Веру. Связь с Хоружей оборвалась.

Спустя пару недель после этого события Кудинов отправляет в Витебск меня. Я несла Вере шифровку, зашитую в пальто, и три тысячи немецких марок. Со мной была комсомолка Люба. Нас обеих можно было принять за крестьянок, отправившихся на базар, каждая в руках держала по авоське, набитой свеклой, редькой, мешочками с крупой.

Вот и заснеженный берег Западной Двины — последней преграды на нашем двенадцатикилометровом, но таком трудном пути к Витебску. Преодолеть ее оказалось не так-то просто. Стрежень Двины в это время еще не был скован льдом. Темная, быстро текущая полоса воды заставила нас остановиться. На наше счастье, поблизости оказались мальчишки, дети местных жителей. Отцы некоторых из них партизанили. Мальчишки — народ понятливый. Они с готовностью согласились перевезти нас на лодке.

В городе мы зашли к довоенным знакомым Любы. Те, разумеет-

ся, не знали, чем Люба занимается теперь. В разговоре мы незаметно выяснили обстановку и отправились каждая по своему заданию. Мне надо было попасть в угловой дом под номером 4, в саду, кажется, по Тракторной улице. Сердце тревожно забилось в груди, когда на мой стук в сенях послышался шорох, затем лязгнул запор и срывающийся голос предложил войти. Мне было известно, что в этом доме должна была проживать большая семья Воробьевых: шестидесятилетняя бабушка Маша, ее сын, невестка, еще одна женщина и двое детей.

— Я к бабушке Маше на примерку, — сказала я.

Это был пароль.

На пороге вместо ожидаемой старушки стояла женщина средних лет.

— Входите, входите! — заговорила она. — Марии Игнатьевны дома нет. Посидите, обогрейтесь, а я мигом за ней сбегаю.

Незнакомка накинула на себя пальто и выскочила на улицу. Когда за ней захлопнулась калитка, из соседнего дома через двор прибежала другая женщина. С плачем она бросилась ко мне:

— Уходите скорее! Все арестованы — и бабушка и партизанки... Бегите, она отправилась за полицаями.

Мне ничего не оставалось делать, как покинуть квартиру.

На улице я смешалась с толпой и пошла быстро, не оглядываясь. По городу, гремя сапогами, ходили немецкие патрули, я слышала их гортанные возгласы-крики: «Хальт! Аусвайс!» Дул пронизывающий, холодный ветер. На сердце было тяжело, но я постаралась взять себя в руки. Надвигался вечер, надо было подумать о ночлеге. Так как других знакомых у меня не было, я отправилась к Любиным. Сказала, что не сумела продать свой товар и хочу завтра снова попасть на базар. Это прозвучало правдоподобно: в руках у меня была всё та же авоська с овощами и крупой.

Вечером в городе поднялась страшная суматоха. Оказалось, что партизаны убили фашистского ставленника — редактора оккупационной газеты «Новая жизнь» — Брандта. По радио сообщили об аресте 50 заложников, о продолжении облавы. В такой обстановке важно было не растеряться, принять немедленно решение и действовать быстро, решительно, как велела инструкция и как подсказывала ситуация. В доме топилась печка. Я воспользовалась этим и незаметно сожгла шифровку. Деньги спрятала.

Спать в эту ночь не пришлось. Утром я отправилась по другому, запасному адресу — на Песочную улицу, в дом № 25 — и уточнила у обитателей его полученные мною сведения. Всё оказалось правдой. Подпольная группа во главе с Верой Хоружей была арестована и находилась в застенках гестапо. Арестованных зверски избивали, все

они в синяках и кровоподтеках. Эти нерадостные известия я и принесла из Витебска.

Впоследствии мне удалось узнать некоторые подробности, касающиеся пребывания Веры Хоружей в Витебске. Вела она себя здесь как опытная подпольщица. Прибыв в город, Вера зашла в небольшой домик, где жили две учительницы, и попросила ее накормить. Ее посадили за стол, напоили чаем, завязался разговор. А через несколько дней, когда учительницы встретили Веру на Смоленском рынке, ее уже трудно было узнать. На ней была другая одежда, и даже лицо заметно изменилось.

Так началась подпольная жизнь. Вера часто меняла квартиры, и никто из дававших ей приют не знал, кто она такая и что делает в этом городе. Но если Веру никто не знал, то она знала многих и многое: в каком направлении движутся войска противника, как они вооружены, какая техника сконцентрирована в городе. Вера ходит по улицам, по базару, проникает на железнодорожный узел, на аэродром, в комендатуру, всё замечает, запоминает, делает выводы. А ночью при свете коптилки она пишет письма. Их получают родные, близкие, их изучают в подпольном горкоме партии, в ЦК, в партизанском штабе... Письма Веры Хоружей и по сей день читают и перечитывают многие люди, испытывая глубокое душевное волнение...

В ноябре Вера попала в лапы гестапо. Жители рассказывают, что сидела она в помещении бывшей зеркальной фабрики. На допросах вела себя мужественно, героически.

— Я вас ненавижу! Я советская патриотка и делала всё, чтобы вас уничтожить. Больше я не скажу вам ни слова, — бросила она палачам.

Никто из оставшихся в живых не видел, как погибла Вера Хоружая. Известно только, что морозным ноябрьским утром ее вместе с подругами гитлеровцы отвезли в Иловский овраг и расстреляли. Один из местных жителей находился недалеко от места расстрела. Он рассказывает, что в овраге были слышны крики и выстрелы, а когда палачи ушли, земля еще шевелилась: гестаповцы закапывали людей полуживыми.

Когда началось наступление Советской Армии, фашисты, чтобы скрыть следы своих чудовищных преступлений, откопали трупы расстрелянных и сожгли...

Август 1960 г.

Ніна Дарафеенка

АБ ВЕРЫ ХАРУЖАЙ — НОВАЕ СЛОВА

Аб Веры Харужай напісана нямала кніг, артыкулаў, успамінаў, вершаў і нават песняў. Неаднаразова друкаваліся яе пісьмы розных гадоў. Беларускі народ ведае сваю гераіню. А вось невялічкі, гераічна-трагічны кавалачак яе ваеннай біяграфіі, звязаны з Віцебскам, даследаваны даволі павярхоўна. З публікацыі ў публікацыю пераходзілі адны і тыя ж звесткі аб яе сувязі з сям'ёй Вараб'ёвых і Антонавых. Гэты артыкул перш за ўсе накіраваны супраць тых дамарошчаных фальсіфікатараў, якія замест далейшых сур'ёзных даследаванняў, асабліва ў 1992–1993 гадоў, узяліся распускаць чуткі аб тым, што Харужая нічога не змагла зрабіць за час сваёй кароткай дзейнасці ў падполлі Віцебска. Або вось апошні прыклад. У гарадской газеце «Віцьбічы» ад 6 кастрычніка 1998 года з'явіўся невялікі артыкул, прысвечаны 95-годдзю з дня нараджэння Харужай. Гэта прыемна. Але з-за недасведчанасці журналіста ў ім дапушчана памылак і недакладнасцяў больш, чым радкоў у артыкуле. Па-другое. Да гэтага часу не развеяліся сумненні наконт прычыны гібелі Харужай і яе сяброў па падполлі. Дзве гэтыя праблемы і даследуе аўтар.

З Масквы Вера Захараўна Харужая выехала 24 жніўня 1942 года і прыбыла ў прыфрантавую паласу да Віцебскіх (Суражскіх) «варот», дзе размяшчалася штаб-кватэра Віцебскага падпольнага абкама партыі (першы сакратар Іван Андрэевіч Стулаў) і абласная аператыўна-чэкісцкая група (кіраўнік Сямён Васільевіч Юрын — «Васільеў»). На іх Вера ўскладала вялікія надзеі. Яна так і пісала: «Теперь всё зависит от Стулова и Юрина. Думаю, что и за ними дело не станет, и мы скоро будем на месте».

Група Харужай размясцілася ў навакольных вёсках, а больш дакладна — іх перакідвалі з адной вёскі ў другую (Шэйно, Даўгавіцы, Ківалы, Пудаць і інш.). У складзе групы было 18 жанчын рознага ўзросту, рознага сацыяльнага паходжання, розных нацыянальнасцяў. Сярод іх было 10 камуністаў, 6 камсамольцаў і двое беспартыйных. Большая частка групы прайшла асабістую падрыхтоўку або ў спецшколах. Віцебск добра ведала толькі Еўдакія Савічна Суранава. У пералічаных вёсках, а часцей у навакольным лесе, далей ад цікаўных вачэй, працягвалася падрыхтоўка: вывучаўся план Віцебска, падыходы да яго, сродкі сувязі, шыфры. Гутарку з дзяўчатамі праводзіў вопытны падпольшчык Сяргей Восіпавіч Прытыцкі, перадавалі свой багаты вопыт падпольнай работы Харужая і Соф'я

Сяргееўна Панкова. Шмат увагі ўдзяляла Вера згуртаванню групы, гатоўнасці да ўзаемавыручкі, вучыла маўчаць, назіраць, запамінаць. Як адзначаюць відавочцы, амаль кожны дзень на працягу месяца па некалькі гадзін Харужая працавала з Юрыным, распрацоўваючы «легенду», рыхтуючы дакументы. Рэдактар падпольнай газеты «Віцебскі рабочы» В. Е. Самуцін гаварыў, што нягледзячы на тое, што гэтыя два чалавекі падоўгу працавалі разам, згоды ў іх не было, часта спрачаліся, нават даводзілася іх мірыць.

20 верасня 1942 года праз «вароты» Вера Харужая, Тоня Ермаковіч (па мужу Узкая) і Дуся Суранава ў суправаджэнні адказнага арганізатара абкама КП(б)Б па горадзе Віцебску Васіля Раманавіча Кудзінава ступілі на партызанскую зямлю ў размяшчэнне атрада М. Ф. Біруліна 1-й Беларускай партызанскай брыгады.

У якасці ж каго і з якімі паўнамоцтвамі накіроўвалася Харужая ў Віцебск і чаму менавіта ў Віцебск?

У спісах партработнікаў, накіраваных у тыл ворага, пад нумарам 27 лічыцца Харужая. Супраць яе прозвішча пазначана: «Включить в состав подпольного партийного центра в Витебске»; сакратар ЦК КП(б)Б Рыгор Барысавіч Эйдзінаў удакладніў: «Хоружая — революционерка высшего класса и направлялась в Витебск как эмиссар ЦК Белоруссии с очень широкими полномочиями... Это выше, чем секретарь горкома партии». Накіраванне такой вопытнай падпольшчыцы ў Віцебск тлумачыцца, у першую чаргу, яго ваенна-стратэгічным значэннем для абодвух ваюючых бакоў. Горад уяўляў з сябе буйны транспартны вузел на адказным напрамку ваенных дзеянняў. Пасля бітвы пад Масквой і контрнаступлення нашых войскаў Віцебск стаў прыфрантавым горадам, увайшоў у зону армейскага тылу, быў насычаны варожымі войскамі, разведвальнымі і контрразведвальнымі органамі, тут размясцілася мноства штабоў, рамонтных майстэрняў, складоў, шпіталяў, сюды адводзіліся на перафарміраванне разбітыя франтавыя часці.

З другога боку, да канца 1942 года Віцебск стаў горадам выключна вострай унутранай барацьбы, ужо дзейнічала 56 падпольных груп, было закінута нямала нашых армейскіх разведчыкаў, нават з радыёстанцыяй. Горад літаральна кішэў разведчыкамі з абодвух бакоў. Вера адразу ацаніла работу сваіх папярэднікаў і прызнала, што «почва для работы подготовлена прекрасно». Аднак бяда была ў тым, што падпольны партыйны цэнтр, зацверджаны абкамам КП(б)Б у 1941 годзе яшчэ да акупацыі Віцебска, не запрацаваў, яго кіраўнікі Іваноў і Папоў самавольна пакінулі горад. Адказны арганізатар абкама партыі па гораду Віцебску Кудзінаў знаходзіўся ў размяшчэнні партызанаў і кіраваў падполлем з дапамогай сувязных.

Падпольны ж гаркам КП(б)Б быў створаны толькі 7 красавіка 1943 года і заставаўся ўвесь час у партызанскай зоне. Зразумела, што падпольныя групы горада вымушаны былі ўстанаўліваць сувязі па-за горадам, як каму ўдавалася: з армейскімі і аперчэкісцкімі групамі, партызанскімі фарміраваннямі, з Кудзінавым, як прадстаўніком партыйных органаў, камсамольскімі работнікамі. У выніку разведінфармацыя паступала з горада разрозненнай, не давала цэльнага ўяўлення аб становішчы ў горадзе. Абстаноўка настойліва патрабавала стварэння адзінага кіруючага цэнтра непасрэдна ў Віцебску. Зрабіць гэта павінна была Вера Харужая.

27 верасня 1942 года партызанская сувязная Клаўдзія Дзямідаўна Балдачова («Бяроза») прывяла ў Віцебск на вуліцу Трактарную, 4 а да Параб'ёвых Дусю Суранаву і Антаніну Піліпаўну Ермаковіч. Першыя сувязі пасланцоў Харужай былі ўстаноўлены з падпольнай групай А. І. Ліпці, якая паспяхова дзейнічала ў пральні, размешчанай у цэнтры горада, з сям'ёй Марыі Ільінічны Мацэнка, якая пазней стала інструктарам абкама партыі па Віцебску, сёстрамі Ефрасінняй і Аляксандрай Волат, якія да гэтага выконвалі заданні армейскага разведчыка П. С. Татарынава. Яны азнаёміліся з абстаноўкай.

1 кастрычніка ў суправаджэнні Тоні Ермаковіч, якая прыступіла да выканання ролі сувязной, у Віцебск прыбыла Вера Харужая. Зноў да Вараб'ёвых. Аб гэтай сям'і ў пасляваеннай літаратуры, прысвечанай Харужай, сказана шмат добрых і заслужаных слоў, асабліва аб гаспадыні дома Марыі Ігнацьеўне («Бабуля Маша»). Яе сын Васіль Сямёнавіч працаваў на хлебазаводзе і стаў адным з найбольш актыўных памочнікаў Веры, як і яго жонка Агаф'я Максімаўна. Вараб'ёвы даводзіліся сваякамі Дусі Суранавай і прыхільна сустрэлі пасланцоў Вялікай зямлі.

Яшчэ па дарозе Вера зразумела, што іх дакументы зроблены дрэнна і карыстацца імі небяспечна, а абстаноўка ў горадзе аказалася значна больш складанай, чым бачылася тым, хто іх накіраваў. Ужо ў першых сваіх пісьмах Вера паведамляла: «Обстановка очень сложная», «В общем, всё интересно... только несколько труднее». Сярод 104-х (з другіх крыніц — 118) адрасоў, якія меліся ў Харужай, аказалася «много пустых мест». Патрабавалася дасканалая праверка.

Удзвюх з Суранавай Харужая ўпарта і нястомна рабілі тое, што павінна была рабіць вялікая і добра падрыхтаваная яе група. Іх агульныя намаганні і вопыт Веры дапамаглі за кароткі час падабраць пасапраўднаму каштоўных памочнікаў сярод нашых землякоў. Не выпадкова ў пісьмах Веры часта сустракаюцца выразы: «Хороших людей много», «Это чудесные люди» і г. д.

25 кастрычніка Харужая паведамляла, што ў іх на сувязі ўжо ёсць

да 20 чалавек. А калі ўлічыць, што сярод гэтых дваццаці былі і кіраўнікі падпольных груп, то агульная лічба будзе ў некалькі разоў большая. Толькі група «Радзіма», што дзейнічала на чыгунцы, налічвала да 30 чалавек, якія, згодна з паведамленнем Веры, «кое-что делают». Вельмі важна было тое, што ўдалося ўстанавіць кантакт з разведчыцай армейскай групы Вольгай Пінчук. Аднойчы з яе дапамогай Вера пераправіла сваё пісьмо.

У сям'і Мацэнкі адбылося вельмі каштоўнае знаёмства з мясцовай жыхаркай, латышкай па нацыянальнасці, якая добра ведала нямецкую мову і мела надзейныя дакументы — камуністкай Марыяй Іванаўнай Гульбе. Дзень за днём Гульбе хадзіла па горадзе, заходзіла ў розныя ўстановы, да знаёмых, асабліва да тых, што працавалі ў акупацыйным апараце. А вечарамі Гульбе і Вера падоўгу гутарылі ў падвале дома па 2-й Ветранай (цяпер Грыбаедава,14), дзе юцілася сям'я Мацэнкі, яе маці і брат. Брат інфармаваў Веру аб становішчы на чыгунцы, дзе працаваў.

Разведчыц вельмі цікавіў аэрадром, размешчаны амаль у цэнтры горада. Таму сапраўднай знаходкай для Веры аказалася сціплая краўчыха-інвалід, член падпольнай групы К. С. Акаловіч, Матрона Кліменцьеўна Оскер. Непрыкметны яе домік непадалёк ад аэрадрома (5-я Вінчэўскага,16) стаў явачнай кватэрай, дзе Вера сустракалася з многімі людзьмі. Тут адбылася і тая таямнічая сустрэча з «нявестай партызана Германовіча», аб якой пісалі многія даследчыкі, але не ведалі, з кім і дзе яна праходзіла. «Нявестай» аказалася камсамолка Зінаіда Аляксандраўна Шаракова (Мацвіевіч), якая працавала на аэрадроме. Пасля сустрэчы з «цёцяй Аняй» (так адрэкамендавалася Харужая) кожны дзень на працягу месяца пасля работы Зіна падрабязна інфармавала Оскер аб аэрадроме. Вера пазнаёмілася і з групай ваеннапалонных, якія працавалі на аэрадроме, а таксама з некаторымі членамі групы К. С. Акаловіч.

Яшчэ ў партызанскай зоне Кудзінаў пазнаёміў Веру з кіраўніком баявой дыверсійнай групы Мікалаем Якаўлевічам Нагібавым («Смелы»). Вера неаднаразова ўпамінае аб ім у пісьмах. На жаль, многія сувязі Харужай у віцебскім падполлі застаюцца не расшыфраваныя: хто такія Азолавы, аб якіх яна ўпамінае двойчы, хто такая «Зорачка», якую Вера не знайшла, але сувязі яе не кранала, невядома, да каго хадзіла Вера і сувязная на Пясчаную, 25. Засталіся ў пісьмах Харужай і іншыя неразгаданыя сакрэты. Нягледзячы ні на што, Харужай і Суранавай удалося ўстанавіць сувязі з многімі падпольнымі групамі, прыцягнуць да работы новых людзей. Вера накіроўвала дзейнасць падполля, нават экзаменавала, рабіла ўсё, каб павысіць «кваліфікацыю» падпольшчыкаў. Вера дзейнічала згодна з заданнем, і ёй уда-

лося займець сваіх людзей на важнейшых аб'ектах ворага, атрымліваць разведінфармацыю амаль з усіх куткоў горада: аэрадрома, чыгункі, радыёвузла, хлебазавода, управы, раёна Пескаваціка і др. Такім чынам, упершыню непасрэдна ў горадзе, дзе на кожных восем жыхароў у той час прыходзіўся адзін узброены акупант ці яго памагаты, запрацаваў кіруючы партыйны цэнтр. Ён дзейнічаў з 27 верасня да 13 лістапада 1942 года. Назва ж «група Харужай» адносіцца толькі да той групы жанчын, што прыбылі з Верай з Масквы. У Віцебску з Харужай працавала толькі Дуся Суранава, сем разоў у якасці сувязной пабывала тут Тоня Ермаковіч, Соф'я Панкова арыштавана ў дзень прыходу, а Ганна Іванькова пасылалася толькі для высвятлення прычын маўчання Веры. Яна першая прынесла вестку аб арышце Веры і яе таварышаў. Астатнія члены групы ў Віцебску не былі.

Аб тым, што партыйны цэнтр працаваў эфектыўна, сведчыць ацэнка яго дзейнасці сакратаром ЦК КП(б)Б Эйдзінавым: «Для действий фронтовой авиации она [Харужая. — *Н. Д.*] дала больше, чем за многое время до нее. Ее информация поступала сразу же в штаб армии, штаб фронта, в ЦК. Шифровки могут быть у Кудинова».

Такая ацэнка кампетэнтнага кіраўніка, а таксама выкладзеныя вышэй факты будуць абвяржэннем вымыслаў розных фальсіфікатараў і недасведчаных журналістаў. Гаварыць і пісаць трэба не аб тым, што не зрабіла Вера і яе таварышы, а здзіўляцца таму, як яна ў самых неспрыяльных, небяспечных умовах магла столькі зрабіць.

13 лістапада 1942 года на кватэры Вараб'ёвых былі арыштаваны Вера Харужая (па дакументах Ганна Карнілава), Соф'я Панкова (Антаніна Заско), Дуся Суранава (Марыя Пятроўская), Клава Балдачова («Бяроза»), Васіль Вараб'ёў, Марыя Вараб'ёва («Бабуля Маша»), дзве яе нявесткі Агаф'я Вараб'ёва і Ганна Васільева.

18 лістапада ўсе арыштаваныя былі перададзены з гарадской турмы ў СД і ўтрымліваліся ў падвалах на Успенскай горцы (зараз філіял абласнога краязнаўчага музея). Пасля першага допыту Харужую і Панкову ізалявалі ад астатніх. Нягледзячы на страшэнныя пакуты, бесперапынныя допыты і катаванні, ніхто не выдаў сваіх таварышаў па падполлі, таму ніводнага чалавека больш не арыштавалі. Толькі Ганна Васільева не вытрымала і назвала сапраўднае імя Харужай, дала згоду супрацоўнічаць з ворагам. За што пазней і панесла пакаранне.

Гаворачы пра аб'ектыўныя і суб'ектыўныя прычыны такога хуткага правалу, можна з упэўненасцю сцвярджаць, што былі і тыя, і другія, але пераважалі прычыны суб'ектыўныя. Звернемся да пісьмаў

Веры Захараўны аб матэрыяльнай падтрымцы групы. У пісьме ад 11 кастрычніка Вера пісала на імя Кудзінава: «На сегодняшний день главная трудность состоит в нашей личной неустроенности, но уже есть надежда. Нужны деньги... Во что бы то ни стало пришли денег». 25 кастрычніка ўжо больш катэгарычна: «У нас вовсе нет денег, если завтра не пришлешь, придется продавать часы. ...Нельзя пока одолжить советских и прислать?»

А цяпер будзем уважлівыя. Удалося пазнаёміцца з пяццю рознымі варыянтамі надрукаваных і ненадрукаваных пісьмаў Харужай. У ненадрукаваным варыянце гэтага пісьма напісана крыху інакш: «...надо иначе получить мои деньги и вызвать девчат. Пока одолжи советские и пришли».

Розніца невялікая, але вельмі істотная. Тут ёсць словы «мои деньги», якія падкрэсліваюць, што для групы Харужай існавалі спецыяльна прызначаныя грошы. Вядома, што не толькі грошы, а і іншыя каштоўнасці. Па дарозе з Масквы яны захоўваліся ў Панковай. Член групы Л. В. Даброціна бачыла іх і гаварыла Тоні Ермаковіч: «Куда же всё это девалось, ведь столько было».

Адказ на гэтае пытанне знаходзім у дакладных Кудзінава, напісаных ужо пасля гібелі Харужай: «При отъезде из обкома, Вера не взяла с собой ни советских, ни немецких денег, т. к. она все ценности сдала тов. Стулову, а последнего в то время не было в обкоме», «Ценности остались у Стулова. На мои запросы деньги я получил только 18 ноября... Жизнь на нелегальном положении, при частой смене квартир, требовала денег». Чаму ж так недаравальна спазніліся?

А тым часам Вера і Дуся галадалі. Дуся саромелася есці ў сваіх родзічаў Вараб’ёвых, вельмі чакала грошай. Абедзве яны былі кепска апрануты. Прыкладна такія ж адносіны былі і да астатніх членаў групы. Панкова, якая засталася замест Веры, просіць Эйдзінава: «Хотелось бы встретиться лично ... Сидим почти голодные, кроме хлеба почти ничего нет... У всех товарищей сложилось очень скверное впечатление — мы никому не нужны, поэтому нами так бросаются. У всех одно и то же: пусть нас расформируют и пошлют скорее в дело...» Нічога не змянілася. Вера загінула, група была раскідана.

Аб дакументах. Многія адказныя асобы займаліся пытаннямі падрыхтоўкі дакументаў для групы Харужай. Ішла інтэнсіўная перапіска. У адной з запісак Вера пералічыла ўсё, што ёй можа спатрэбіцца ў падполлі і прасіла прысласць да яе людзей з дакументамі, згодна з яе парадамі. Эйдзінаў дае ўказанне загадчыку аргінструктарскага аддзела ЦК КП(б)Б Закурдаеву (даты няма): «Посылаю два витебских паспорта. Они дают представление, как оформлять паспорта для Ви-

тебска. Образец нового вкладыша есть в Москве в Управлении погранвойск. Надо очень быстро переоформить паспорт».

Перапіска засталася для гісторыі, а справы былі зусім іншыя. Пашпарты не перааформілі ні для Веры, ні пазней для астатняй групы. А Вера ўвесь час прасіла і напамінала: «С нашими документами жить невозможно», «С нашими документами нельзя ни прописаться, ни устроиться на работу. Можно жить только у очень хороших людей, готовых из-за тебя жертвовать жизнью и семьей», «Может, «Сидоров» возьмется прописать наши паспорта?» Наўмысна ці па безадказнасці, але зноў спазніліся. Сувязная да «Сідарава» была паслана тады, калі не вярнулася ад Веры сувязная Балдачова, і стала зразумелым, што з Верай штосьці здарылася. Стары чэкіст Е. І. Хмялёў («Сідараў») працаваў у жыллёвай канторы і ўжо прапісаў армейскую разведчыцу Шуру Вінаградаву. Згадзіўся дапамагчы і Веры. Але было позна. Ва ўсіх гэтых падзеях зусім убаку засталіся чэкісты, у прыватнасці, Юрын. Як піша Кудзінаў, яны лічылі, «что это дело не ихнее и нечего впутываться». Іх дапамога абмежавалася інфармацыяй аб Віцебску і быў пастаўлены нейкі штамп у дакументах.

Ёсць яшчэ адна запіска Веры, якая не мае дачынення да дакументаў, але дапаўняе ўжо сказанае і сведчыць аб тым, што нечаканасці пачаліся яшчэ з Масквы. Вось гэтая запіска ад 28 жніўня 1942 года: «Уважаемый товарищ Эйдинов! Наш техник-радист тов. Николаев беспокоится, что ему пришлют вместо Асановской радистку из другой организации, с которой у него не будет согласовано всё как надо... Прошу Вас горячо и убедительно дать крепкую взбучку тому, кто забрал у нас Асановскую и даже не поставил ЦК в известность... Распорядитесь, чтобы незамедлительно была дана новая радистка... У нас всё в порядке, мы готовы к действию». Рацыі ў Веры не было. Ужо арыштаванай Веры Кудзінаў паведамляў: «Сегодня в обком. Привезу рацию». І сапраўды, 26 лістапада, у самы цяжкі час для Харужай і ўсіх арыштаваных, Кудзінаў на цэлы месяц выехаў у абкам партыі. Чаму, маючы грошы і каштоўнасці, не паспрабавалі выкупіць каго-небудзь з арыштаваных?

Аператыўна сталі вырашацца толькі тыя пытанні, якія ўжо бескарысна было вырашаць. Што гэта? Простая абыякавасць, недобрасумленнасць, перастрахоўка або злачыннасць?

4 снежня 1942 года, узятыя з розных камер у 6 гадзін раніцы, Вера Харужая, Дуся Суранава, Клава Балдачова (Шадурская) і трое Вараб’ёвых былі расстраляны. Дзе? У лагеры ваеннапалонных на тэрыторыі былога 5-га чыгуначнага палка. Чаму там? Па вельмі простай прычыне. Кожны дзень у лагеры памірала шмат людзей, і ўвесь час былі адкрытымі свежавыкапаныя ямы, у любую хвіліну

гатовыя прыняць новыя ахвяры.

Зусім выпадкова знайшлася сведка апошніх гадзін жыцця Веры — Ганна Сцяпанаўна Кіташова, віцебская падпольшчыца, якая 3 снежня 1942 года была кінута ў падвалы СД, у камеру, бітком набітую арыштаванымі. Гарэла тусклая лямпачка, месца свабоднага не было. Кіташова прысела на край парашы. Малады хлопец, які сядзеў непадалёку, каб неяк падтрымаць «новенькую», паказаў на жанчыну, якая ляжала на саломе, і сказаў, што з яе трэба браць прыклад. Усе ў камеры называлі яе «настаўніцай». Яна ляжала спакойна, ні з кім не размаўляла, толькі паціху стагнала ды прасіла піць. Кроў праступала праз усю вопратку, ногі былі ў сіняках, а твар распух. Побач з «настаўніцай» увесь час знаходзілася жанчына сярэдніх гадоў, як і першая, з чорнымі прамымі валасамі, рэдкімі зубамі, апранутая ва ўсё чорнае. З бляшанкі яна паіла «настаўніцу». Так выглядала і была апранута ў дзень арышту Соф’я Панкова. Вопратка ж «настаўніцы» была быццам бы ўзята з гардэроба Харужай.

4 снежня 1942 года ў 6 гадзін раніцы ў камеры з’явіліся гітлераўцы з сабакам, сталі па спісе выклікаць арыштаваных. Сяброўка «настаўніцы» дапамагла ёй падняцца на ногі, а сама кінулася да сцяны, з намерам нацарапаць штосьці. Ці паспела яна напісаць што-небудзь? У гэтую хвіліну гітлеравец дубінкай ударыў «настаўніцу», і сяброўка вярнулася, каб яе падтрымаць. У канцы таго ж дня вязняў, што засталіся ў падвале, сагналі ў адно месца сартаваць прывезеную вопратку. Яе было вельмі многа. Кіташова апазнала коўдру і каралі жанчыны, якая сядзела непадалёк ад яе з дзвюма невялікімі дзяўчынкамі і ўвесь час накрывала іх гэтай коўдрай. Лёс вывезеных раніцай не пакідаў сумненняў. Харужую і яе сяброў прыняла віцебская зямля. Брат Веры Харужай Васіль Захаравіч сустракаўся з Кіташовай і потым у сваёй паштоўцы яшчэ раз пацвердзіў нам, што «настаўніца» і яе сяброўка — гэта Вера Харужая і Соф’я Панкова, і не толькі па вопратцы, але і па паводзінах. Так загінулі цудоўныя людзі, палымяныя патрыёты Радзімы. Яны ўсе былі вартыя свайго кіраўніка — Веры Захараўны Харужай. І вось пытанне. А ці магла Вера Харужая пакінуць горад, каб вырашыць усе пытанні, якія маглі б умацаваць іх становішча ў горадзе, або зусім пакінуць горад? Прычыны ж для гэтага былі, і даволі важкія. Да ўсяго ж Вера мела двух дзяцей, якія ўжо страцілі бацьку. Практычна яна магла так паступіць. Ды толькі яна не была б тады Харужай. Справа для Веры Захараўны заўсёды стаяла на першым месцы. Нават калі б абставіны былі ў сто разоў больш цяжкія, Вера засталася б на даручаным ёй баявым пасту.

17 мая 1960 года Веры Захараўне Харужай пасмяротна было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. У Віцебску адна з вуліц (былая Трактарная) і СШ № 19 носяць яе імя. У двары сярэдняй школы № 31 устаноўлены бюст Харужай. <...>

Галіна Айзенштат

«УСЕ ГАВОРАЦЬ — Я СЭРЦА РАСКІНУЎ...»

...Так, гэта было. Мы глядзелі фільмы і спектаклі, чыталі кнігі пра тое, як чалавек быў гатовы адрачыся ад свайго кахання ў імя «класавых інтарэсаў», і... ганарыліся яго мужнасцю. Бо нас жа са школы вучылі, што няма нічога вышэйшага, чым чысціня ідэалогіі, адданасць партыі, справе рэвалюцыі. Усё астатняе — дробязь, нейкія там пачуцці і сумненне ці тое ж каханне. З такім дробнабуржуазным перажыткам трэба бязлітасна змагацца і вынішчаць яго.

Толькі цяпер мы пачынаем разумець, да якіх непапраўных страт гэта прывяло. Толькі цяпер пачынаем уголас заяўляць аб прыярытэце агульначалавечых каштоўнасцей над усім астатнім.

Гэта прасвятленне (інакш і не скажаш) дае нам сёння магчымасць па-новаму паглядзець на многія заблытаныя вузлы як асобных гістарычных перыядаў, так і людзей. Апошняе не менш важна, бо праз лёс асобнага чалавека лепш бачыцца і сама эпоха.

Таму і вырашыла нарэшце вярнуцца да пытання, якое хвалявала мяне многія гады.

...А звярнуў на яго маю ўвагу Мікалай Сямёнавіч Арэхва, яшчэ калі быў навуковым супрацоўнікам Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ. «Вы не ведаеце, якімі паводзінамі Анатоля Вольнага была ўзрушана Харужая? — аднойчы спытаў ён мяне. — Вельмі ж роспачныя пісьмы дасылала яна з турмы на гэты конт. Так, В. у яе пісьмах — Анатоль Вольны. Да пэўнага часу даводзілася маўчаць пра гэта, пакуль Вольны не быў рэабілітаваны. Відаць, Харужая кахала яго. У прынцыпе, усе іх сябры аб гэтым ведалі...»

Нават каб раптам грымнуў пярун, не была б настолькі ашаломлена, прыадчынялася яшчэ адна, зусім не вядомая для мяне старонка жыцця Вольнага. Але чаму ні слова аб гэтым не сказаў некалі С. Ашаровіч, былы загадчык Урадавай бібліятэкі, на жаль, даўно ўжо нябожчык? Ён добра ведаў і Вольнага, і Харужую па працы ў камсамоле (Ашаровіч загадваў аддзелам палітасветы Аляксандраўскага райкама камсамола Мінска, Вольны быў членам райкама, Харужая вяла грамадскую працу ў дзіцячых дамах горада). Пасля вызвалення з белапольскай турмы Харужая амаль месяц жыла ў яго кватэры.

Дык я ж і не пытала пра гэта. Гаворка больш ішла пра тое, у якім цяжкім становішчы апынулася Харужая пасля вяртання ў Мінск. Спачатку віншаванні, кветкі, а потым допыты ў следчага. А ў хуткім часе (не па сваёй волі) яна апынулася на Балхашбудзе...

...Падзякавала Мікалаю Сямёнавічу за «падказку». Ён наогул шмат

дапамог мне сваімі ўспамінамі і парадамі, калі збірала матэрыялы аб Вольным. Цяпер вось і сам задае пытанне, спадзеючыся, што я ведаю адказ на яго. Але я губляюся ў здагадках, не асэнсавала яшчэ пачутага. Неяк яны не «глядзеліся» побач: палымяная «жалезная» рэвалюцыянерка Вера Харужая і вясёлы, легкадумны (зразумела, на першы погляд) удзельнік сяброўскіх застолляў Анатоль Вольны.

Пасля той гутаркі з Мікалаем Сямёнавічам шмат вады сплыло... І толькі цяпер, здаецца, змагу даць адказ на яго пытанне. Безумоўна, гэта версія, але пабудаваная на фактах і дакументах.

...Ажгірэй (Вольны — яго псеўданім) пераехаў у Мінск восенню 1921 года. Яго, супрацоўніка Ігуменскага (Чэрвеньскага) павятовага гаркама камсамола, адазвалі ў ЦК КСМБ загадваць сектарам друку.

Харужая прыйшла працаваць сюды інструктарам у аддзел палітасветы пасля заканчэння Мінскай партыйнай школы ў 1923 годзе. Аднак пазнаёміцца яны маглі значна раней, скажам, на III Усебеларускім з'ездзе камсамола ў верасні 1921 года, дэлегатамі якога былі.

У архіве Інстытута гісторыі партыі захаваліся анкеты Харужай і Ажгірэя. Вера запоўніла яе хімічным алоўкам, Анатоль — сінім (відаць, прыдбаць аловак было лягчэй, чым ручку з чарнілам). На з'езд яна была накіравана чацвёртай Бабруйскай акруговай гарадской камсамольскай канферэнцыяй з правам рашаючага голасу. Харужая, тады васемнаццацігадовая дзяўчына, ужо загадвала палітасветаддзелам акруговага камітэта камсамола, а Ажгірэй — да пераходу ў ЦК камсамола — такім жа аддзелам у Ігуменскім паветгаркаме.

З'езды камсамола тады праводзіліся ледзь не кожныя паўгода, камсамольцаў было мала, ды і сама Беларусь па памерах складалася ўсяго з шасці акруг, так што верагоднасць знаёмства, лічы, стопрацэнтная.

Але больш блізкія адносіны, магчыма, узніклі падчас работы Харужай і Ажгірэя ў ЦК КСМБ (гэтая назва захоўвалася да 1924 года, калі камсамолу было нададзена імя Леніна). Вера шмат тады выступала ў «Красной смене», ездзіла на Случчыну паглядзець, як там жыве моладзь, наведвала выхаванцаў Мінскага дзіцячага дома. Працу з дзецьмі яна лічыла вельмі важнай (так пісала сама), а ў анкеце адзначыла, што з'яўляецца «школьнай работніцай».

Анатоль жа шмат намаганняў і сіл паклаў на тое, каб разгарнуць у рэспубліцы маладзёжны друк. У студзені 1923 года была створана газета для сялянскай моладзі «Юный пахарь» (пазней — «Малады араты»). Анатоль стаў яе рэдактарам, прыцягнуўшы да супрацоўніцтва Харужую. У лютым 1923 года пад агульнай шапкай «Дело школы — дело комсомола» на першай паласе надрукаваны

нататкі Вольнага «На помощь школе» і Харужай «На средства населения». Размова ідзе аб тым, каб камсамол, усё насельніцтва больш дапамагалі школе, настаўнікам, бо, як падкрэслівала Харужая, «лишь та ячейка хороша, где и школа работает и учитель не голодает».

Увосень 1923 года Вольны пачынае рэдагаваць часопіс «Маладняк», а таксама зборнік «Комсомольское село». На пасадзе рэдактара «Юного пахаря» яго змяніла Харужая, якая адсюль і пайшла ў падполле Заходняй Беларусі.

Дзелавыя якасці абоіх нам вядомы. А якія ў іх былі характары? У 1924 годзе ЦК камсамола зацвердзіў характарыстыкі на сваіх супрацоўнікаў. Аддаўшы належнае творчым здольнасцям Вольнага, яго працаздольнасці, адзначылі, што «умеет владеть собой, но не всегда. Ошибки свои признает неохотно, но умеет делать из них соответствующие выводы. Дисциплинирован. К склокам и группировкам не склонен. К личным недостаткам следует отнести неорганизованность в личной жизни. К достоинствам — преданный товарищ».

Характарыстыка Харужай не выкладзена, ёсць толькі рашэнне: зацвердзіць, але з папраўкамі — выключыць пункты «занимается марксистским образованием и льстива» (?!), прыбавіўшы да пункта «дисциплинированна» слова «недостаточно» и «способна к деревенской работе» (згадзіцеся, трохі нечакана для нас — жалезная рэвалюцыянерка Харужая не зусім дысцыплінаваная, а неарганізаваны ў асабістым жыцці Вольны дысцыплінаваны).

Цікава, ці ўжыліся б яны, калі б лёс наканаваў ім быць разам? Седзячы ў турме, Харужая прагна лавіла кожную звестку пра Анатоля. 15 сакавіка 1929 года (глядзі кнігу «Славная дочь белорусского народа», Дзяржаўнае выдавецтва БССР, Мінск, 1960. — *Г. А.*). «Твое сообщение о В. и поразило, и огорчило, и возмутило меня до глубины души. О, черт побери! У меня слов нет, мне тяжело, мне невыносимо больно, больно. Ведь это... преступление и позор. Ах, как не хочется говорить жалкие слова. Но так больно, так тяжело... Теперь я понимаю, почему он молчит, почему молчат о нем все ребята, кого только ни спрашивала, что с ним.

Ну и злой фарс! Я мечусь, и злюсь, и тоскую при воспоминании об этом. Знаю, что так бывает, что так может быть, но... Зачем же так случилось?.. Что тут скажешь даже? Нет, нехорошо (о, только ли нехорошо?) узнавать о друзьях, дорогих и близких, после многих лет разлуки то, что я узнала о В. Ведь годы и тысячи верст расстояния, и совершенно другая обстановка работы, и тюрьма, наконец, вырастили, взлелеяли мою любовь и нежность к ним, мою гордость ими так, что они сейчас в сотни раз ближе, чем были раньше, тогда. А В. ведь один из самых близких, самых дорогих...»

18 сакавіка. «Вот опять вспомнила о В., и грустно стало...»

12 красавіка. «Мысль о В. сгоняет у меня улыбку в самую радостную минуту... Мне больно, больно... Я не хочу с этим согласиться... Черт побери, неприятно, когда теория превращается в практику не «вообще», а на одном из близких друзей. Такие превращения бывают и здесь, у нас, да в наших условиях и в наши времена это понятно. Понятно, может быть, и тебе это «превращенье» В., но мне это дико, несуразно. Ведь все вы мне кажетесь «бронированными» от уклонов и перерождения».

14 красавіка. «Много раз спрашивала тебя, что с В. Теперь я уже знаю. Тот день, когда я узнала, был для меня одним из самых горьких дней в тюрьме...» (Лісты Харужай адрасаваны розным людзям, але кожнаму яна задавала пытанне пра Вольнага. — *Г. А.*)

Што ж такое магло здарыцца з Вольным, што Харужая была ў такім адчаі?

Каб адказаць на гэта пытанне, трэба ведаць, чым займаўся Вольны ў 1929 годзе. Справа гэта не такая ўжо бесперспектыўная, як можа здацца на першы погляд. У тыя гады часопісы рэспублікі, асабліва «Полымя», давалі падрабязную хроніку пра пісьменнікаў, іх творчыя справы. Хаця Вольны ўжо працаваў у кіно, яго таксама не абміналі, бо цікавасць да кінамастацтва была вялікая.

«Вольны і Файнцыпер распрацоўваюць сцэнарый новага гістарычнага фільма «Белы генерал» (стракапытаўшчына ў Гомелі) — «Полымя», 1929 г. № 1.

«У сучасны момант на кінафабрыцы Белдзяржкіно канчаецца пастаноўка наступных карцін: «Сосны шумяць» па сцэнарыю А. Вольнага, рэжысёр Малчанаў, аператар Казлоўскі. Работа па мантажы ідзе з такім разлікам, каб скончыць яе ў пачатку сакавіка... Вольны з рэжысёрам Файнцыперам напісаў і здаў у Белдзяржкіно новы сцэнарый «Отель «Савой». Новы сцэнарый малюе гістарычныя падзеі ў Гомелі, вядомыя пад назвай «стракапытаўшчына». Рэжысёр Файнцыпер канчае падрыхтоўчую працу да здымкаў, якія будуць зроблены ў Гомельшчыне і Ленінградзе», — «Полымя», № 2.

«Выйшаў другім выданнем калектыўны раман «Ваўчаняты» (яго напісалі Вольны, Дудар, Александровіч. — *Г. А.*). Белдзяржвыдавецтву Вольны здаў сваю прыгодніцкую аповесць «Антон Савіцкі» — «Полымя», № 3.

«Вольны піша сцэнарый «Наша пяцігодка». Ім жа задумана цікавая гістарычная тэма «70-я і 80-я гады ў беларускім сацыяльна-культурным руху...».

«Вольны закончыў сцэнарый «Волат». Атрымаў станоўчы водгук

Галоўрэпертуару БССР. Фільм будзе ставіць рэжысёр У. Корш» — «Полымя», № 6.

«На кінафабрыцы ў Ленінградзе заканчваецца мантаж карціны «Отель «Савой» — «Полымя», № 10.

Як бачым, увесь год Вольны напружана працаваў. Ні ў чым «такім» ён не замешаны, інакш у той час гаворка была кароткая, бо ўжо распачалася барацьба з «нацдэмаўшчынай». Выходзіць, нехта пусціў аб ім проста плётку?

Можа, і так. Але прыгадаю вось што. Вольны любіў весці сябе як «забубенная головушка». Яму вельмі хацелася быць падобным да свайго любімца Сяргея Ясеніна. І ў паводзінах, і ў вершах. «Мне прыгажэй з пятлёй на сэрцы (?!), чым шлях шукаць сабе заезджаны», — абвяшчаў ён у зборніку «Табе», выдадзеным у 1927 годзе. Альбо: «Вось таму гэтак п'ю я і плачу, што цвярозым сіней за ўсіх стану».

Дарэчы, Харужая вельмі любіла слова «сінь», «сіняе», нярэдка ўжывала яго ў сваіх артыкулах. А Вольны — у вершах. Міжволі падумаеш, ці простае тут супадзенне. У зборніку «Табе» ёсць паэма «Сінія кветкі». Цяжка сказаць, каму канкрэтна яна адрасавана, можа, і Харужай. «Ты была мне сястрой, ты як маці была... Хачу споведзь я любай прынесці...» Слова «сінь» тут неаднойчы абыгрываецца: «сінь далёкая», «сінь нябесная», «які шлях у свеце сіні...».

Альбо такі пасаж: «Усе гавораць — я сэрца раскінуў // пазаплатанай рукавіцай... // так заўсёды — шукаем мы ў свеце // птушкі той, што знайсці немагчыма... //ад яе вечна гінуць паэты — неіснуючай, песенняй, сіняй...// просіш ты, каб я стаў чалавекам, я і сам чалавека шукаю...»

Эпітэт «сіні» Вольны выкарыстоўвае нават там, дзе ён не вельмі падыходзіць, як, напрыклад, у вершы «З васенняй байкі»: «Вось і ўзняўся ён... Сам народ наш сіні — волат той цудоўны!»

Значыцца, чалавек, ад якога ён «пераняў» гэтае слова, быў сапраўды яму дарагі?

Безумоўна, у тыя гады, калі Харужая працавала разам з ім, Вольны быў іншым — рамантыкам-камсамольцам, аўтарам гераічных аповесцей «Ваўчаняты» (у сааўтарстве з Дударом і Александровічам), «Два», папулярнага зборніка вершаў (у сааўтарстве з Александровічам) «Камсамольская нота», шматлікіх злабадзённых артыкулаў у газетах і часопісах.

Цяпер жа ён пачаў займацца «чыстым» мастацтвам, ды яшчэ новым, «модным» — кінадраматургічным. З'явіліся слава, грошы, на якія можна было «гульнуць».

Але ці «гуляў» Вольны толькі таму, што быў «валацугам»? Хутчэй, хацеў заглушыць трывогу, бо многае ў жыцці пачало насцярожваць, выклікаць непаразуменне, адчай. Асабліва калі пайшлі нападкі на Купалу, якога любіў, на Дудара, з якім сябраваў...

Вольны, калі меркаваць па тагачасных газетах і часопісах, не выступаў з асуджэннем каго-небудзь. А гэта было няпроста, калі амаль усе паддаліся тады гэтай «хваробе». І, можа, каб не прымушалі выказвацца, знарок заваёўваў рэпутацыю гулякі, якога больш нічога не цікавіць?

Але ці магла Харужая прымірыцца з такім «перараджэннем» яго? «Жалезная» Вера, якая і ў турме імкнулася заставацца гераічнай і нязломнай? Эпоха патрабавала людзей менавіта такога складу, і Харужая імкнулася адпавядаць гэтым патрабаванням.

Вольны ж пад уплывам тых змен, што адбываліся ў грамадстве, змяніўся, пасталеў. Харужая, седзячы ў турме, прымала свет паранейшаму, бо ад рэальнага жыцця была ізалявана і ідэалізавала яго і людзей на волі.

Можа, пасля турмы яна неяк інакш пачала ўспрымаць падзеі? Ашаровіч казаў, што яна нервавалася ад абвінавачванняў, якія прад'яўлялі ёй, але верыла, што ёсць ворагі, канечне, не адносячы гэтага да сябе. Тым больш што ёй «пашчасціла», яе «справу» не «раскруцілі».

Але жыццё пайшло ўжо не ў тым кірунку, як ёй дасюль марылася. Жыццё абоіх — і Харужай, і Вольнага — аказалася драматычным (Вольнага расстралялі ў 1937 годзе). І, відаць, інакшым у тых абставінах быць не магло. Бо ўсё вырашаў класавы падыход. Спасцігні Харужую іншы лёс, чым той, які чакаў яе пасля вяртання ў Саюз, хто ведае, ці не давялося б ёй выступаць у ролі абвінаваўцы або сведкі па «справе» Вольнага?

І рабіла б яна гэта шчыра, бо сапраўды лічыла, што ён адступіў ад ідэалаў маладосці. Значыць, здрадзіў, «перарадзіўся», а такім літасці не было. І нават на пачуццё, калі яно захавалася, трэба было б бязлітасна «наступіць».

Ці не перабіраю я ў сваіх здагадках? Думаю, што не. Рэальнасць таго часу, факты, падзеі, якія нам вядомы, былі, на жаль, куды больш фантастычна жудаснымі.

Дарэчы, Мікалай Сямёнавіч Арэхва з маёй версіяй пагадзіўся...

Максім Танк

ДУМА ПРА ВЕРУ ХАРУЖУЮ

Ці ў бары, ля смалістых карэнняў,
Ці мо там, дзе жыты ўскаласілі,
Пад якім курганом безыменным
Ты, Харужая Вера, спачыла?
Дума-песня ўсё ходзіць па краю,
Ходзіць, кліча цябе і шукае,
Бо не можа ні песня, ні сэрца
Сумным весткам паверыць аб смерці.

Зноў тваё ўсё жыццё баявое
Устае перад намі сягоння:
Вось ідзеш ты асенняй парою
Па шляхах Беларусі Заходняй,
Каб узняць сцяг чырвоны паўстання,
Каб павесці народ на змаганне
Супраць жудаснай панскай няволі,
За свабоду, за лепшую долю.

Колькі раз пад агнём ты стаяла!
Толькі перад тваёю адвагай
Немінучая смерць адступала
З дэфензыўскаю чорнай ватагай.
Не зламалі цябе казематы
І Лукішак сцюдзёныя краты.
У панурым у пекле астрожным
Засталася ты неперarможнай.

Год за годам міналі. На волю
Сэрца рвацца не пераставала,
Да сяброў баявых, што ў падполлі
Ні на міг барацьбы не спынялі.
І хоць кашаль сухотны, няспынны
Не даваў адпачыць ні хвіліны,
У паўночнай напружанай цішы
Ты лісты палымяныя пішаш.

Пішаш ты палымяныя словы,
Што ўжо блізак наш дзень вызвалення,
І здаецца, ў астрозе суровым
Ад тваіх слоў палае каменне...
Помніш ты, як у дзень вераснёвы
Векавыя апалі аковы,
І як сонца з Усходу ўставала,
І як волю краіна вітала?!

А калі вораг люты парушыў
Нашы межы і мірную працу,
Ты, паходны шынель апрануўшы,
Зноў пайшла за радзіму змагацца.
Не забудуць цябе, партызанка,
Па-над Сожам світальныя ранкі
І сябры, што парою прадвесняй
Пра цябе пяюць думы і песні.

1952 г.

Алесь Бачыла

ЛІСТЫ ВЕРЫ ХАРУЖАЙ

1. ЖАДАННЕ

...У турме я ўсё ж бачу, адчуваю, як мяняюцца поры года!.. Схадзіце абавязкова ў лес і нарвіце пралесак.

З ліста брату

Зелянее за кратамі бэз —
Сведка мар нерасцвіўшых маіх...
Дарагія, схадзіце у лес
І нарвіце пралесак жывых.

З імі сцежкай праб'ецца лясной
Подых волі да змрочных муроў,
І павее на сэрца вясной,
Пахам траў і спакоем бароў.

І забудуцца змрочныя сны,
І скрозь цемень бяссонных начэй
Будуць мне усміхацца яны
Дабратой вашых мілых вачэй.

А пакуль не зацвіў яшчэ бэз —
Сведка дзён неспакойных маіх, —
Дарагія, схадзіце у лес,
Прынясіце пралесак жывых.

2. ДА МАЦІ

Дарагая, ты плачаш... Не трэба, не трэба...
Хай цябе не палохае лёс мой цяжкі...
Калі ўбачу праз краты бясхмарнае неба,
Мне здаецца, што гэта цвітуць васількі.

І здаецца, бягу я сцяжынкай у жыце,
І так светла навокал, так радасна мне,
І высока-высока у чыстым блакіце
Жаўрукі пачынаюць на шчасце звінець.

І душою і сэрцам я з вамі, на волі,
Адчуваю, як далеч згушчае смугу,
І лаўлю кожны подых спакойнага поля
І надыхацца ўволю ніяк не магу.

І пакуль нада мной наша роднае неба —
Аніякі мяне не палохае лёс.
За мяне ты не бойся. А плакаць не трэба,
Лепей будзем смяяцца над горам да слёз.

1960 г.

Міхась Калачынскі

ЧЫРВОНЫЯ РУЖЫ

Наўсцяж па ярах, па ярах
Полымя ружаў шугае.
А вецер сухі ў яварах
Блукае, кагосьці шукае.

Шукае — не знойдзе нідзе,
Журыцца, хілячы ружы,
Слядамі, слядамі ідзе
Апошнімі Веры Харужай.

Па чорных ярах, па зямлі,
Голай, размытай дажджамі,
Падпольшчыцу ў ноч вялі,
Чужынцы вялі пад штыкамі.

Што сталася з ёю тады?
Былі хіба ў горы сведкі?
Пацёмкі... сумота... сляды...
Цвітуць над слядамі кветкі.

Гараць у зацішку яроў
Раннія зыркія ружы,
Як раны,
як гнеў,
як кроў,
Як памяць аб Веры Харужай.

1961 г.

Адам Русак

ВЕРЫ ХАРУЖАЙ

Паўночнай парою
Гуляла пурга за сцяною,
А маці сынка калыхала
І песню спявала:
«Бывай, мой сыночак, бывай,
У полымі родны наш край.
Пайду я насустрач віхуры,
Дзе свішчуць свінцовыя буры,
Ўсім дзецям на свеце
Сонца я панясу».

Не данесла сонца матуля,
Прабіла ёй сэрца варожая куля.
Фашысцкія вылюдкі маці забілі
І дзетак маленькіх асірацілі.

Устань жа, матуля, устань,
На дочак, сыноў сваіх глянь!
Бачыш, яны прыйшлі
Пакланіцца табе да зямлі.
Мільёны за імі ідуць.
Дзецям сонца яны нясуць!
Сонца ўсім дзецям на свеце
Нясуць!

1970 г.

Іван
ШАПАВАЛАЎ

Іван Еўдакімавіч Шапавалаў нарадзіўся 26 студзеня 1907 г. у в. Бежаўка Бурынскага раёна Сумскай вобласці (Украіна).

У 1923 г. скончыў школу 2-й ступені ў Смаленску. Працаваў рабочым на Смаленскай гарадской жывёлабойні. З снежня 1923 г. добраахвотна пайшоў у армію, служыў у войсках ЧОН Смаленскай губерні, пасля — у губваенкамаце. У 1925–1939 гг. — на вайсковай службе ў Беларусі: перш у Полацку, затым у пагранатрадзе ў Жыткавічах, на погранзаставе непадалёку ад Турава, пазней у Мінску. Вучыўся завочна ў Літаратурным інстытуце імя М. Горкага. З 1939 г. — у Маскве, працаваў у палітупраўленні пагранічных войскаў НКУС СССР. У 1940 г. перайшоў на працу ў часопіс «Пограничник», быў загадчыкам літаратурнага аддзела. Удзельнічаў у паходзе ў Заходнюю Беларусь. У першы дзень вайны па заданні рэдакцыі часопіса «Пограничник» выехаў з Масквы ў камандзіроўку ў Беларусь. 26 чэрвеня 1941 г. батальённы камісар Шапавалаў выводзіў у тыл пагранічнікаў з разгромленых застаў. Загінуў у гэты дзень пры бамбардзіроўцы пад Барысавам.

Літаратурную працу распачаў у канцы 20-х гг. Пісаў на

рускай мове. Выступаў як паэт, празаік, нарысіст. Уваходзіў у СП БССР з 1934 г. Першыя творы ў беларускай перыёдыцы з'явіліся ў 1931 г. Выдаў у Мінску паэтычныя зборнікі «Товарищи» (1932), «Держинцы» (1934), «Время близится» (1937), паэму-аповесць «Ян Рендя» (1932), аповесць «Большевики границы», кнігу прозы «Ненадуманные рассказы» (1939). Паводле аповесці «Большевики границы» ў 1940 г. напісаў лібрэта оперы «Пограничники» (музыка А. Туранкова). У чэрвені 1941 г. у Мінску павінна была пабачыць свет другая частка кнігі «Большевики границы».

Асобныя творы друкаваліся ў газетах «Рабочий», «Советская Белоруссия», «Літаратура і мастацтва», часопісах «Напагатове», «Пограничник» (Масква), альманахах «Атака», «Бойцы», уключаліся ў «Антологию белорусской литературы» (1934), «Альманах русской секции ССПБ» (1937). У перакладзе на беларускую мову творы І. Шапавалава змешчаны ў часопісах «Полымя рэвалюцыі», «Іскры Ільіча», газетах «Літаратура і мастацтва», «Звязда», «Чырвоная змена», калектыўных кнігах «Зборнік для гурткоў мастацкай самадзейнасці» (1938), «Камсамол на граніцы» (1939), «Мы іх не забудзем» (1949).

Паэзія

О ВАЛЕНКАХ И О ГЕРОЙСТВЕ

Ох, неохота
покидать постель,
Где телу так тепло
и истомно.
За окном
от мороза потрескивает ель,
И ветер скулит,
как сука бездомная.
Еще бы хоть часик,
хоть десять минут...
Этак, не спать,
а не двигаться б только.
Но голос дежурного
забирается внутрь,
В постели становится
неуютно, колко.
Часовые стрелки
чуть-чуть разошлись.
(Поменьше которая,
от большей отстала).
В загадку ночи черной
ушли
Часовой
и его подруга
из вороненной стали.

*

С припухших век
сон сдут морозным ветром.

Как дома, часовой
в угрюмой чаще этой.
Он знает,
как шумит вон тот дуб
и вон этот.
Дорогу
чует он
по мутным силуэтам.
Очертанья и шумы, в мозгу
слагаясь,
В сумме
дали приказ ногам:
«стоп»!
...Куст направо
выше, чем полагается,
И... необычно густой...
— Стой!..
Тень порхнула,
блеснуло дуло.
И снова темно —
не видно ни зги.
Только по лесу,
сквозь тьмы завесу,
Удалялись
торопливые шаги.
Через минуту их слышно
не стало.
(Только ветра вой
уловит слух.)

На тропе лежать остались
Валенки и тулуп.
Закон границы
нерушим и строг.
«Не пропустить!» —
его суровый смысл.
(На снегу
оставили босые ноги
след,
Очень необычный для зимы...)

Ноги горят...
— Не уйдет!..
...Уйдет!!.

А-ы-х!..
...твою мать...
шпионья морда!..
— Вреш, гад!..
теперь то я...
ага! Ввот...
(Стон слабый поодаль.)

*

Холодная, блестящая
Слеза луны
По щеке неба спящего
Катилась вниз.
И в бороде запуталась
У черных туч.
На ледяной реки атлас
Пробился луч.

*

Когда в госпиталь
ему, безногому,
Принесли орден
Знамени Красного,
Вымолвил:
— Это очень много!..
За что?..
Правда же, напрасно!..
Взяв розетку в исхудавшие
пальцы,
Обращаясь к себе,
произнес, догадываясь:
— ...Ведь как же иначе?..
он бы...
смотался?!.
А в валенках...
в валенках
не догнать его, гада.

*

На всех границах
вы встретите их!

Везде,
где красно-зеленые столбы
высятся.
Знать хотите, сколько таких?
Т ы с я ч и!..

ТАМ, ГДЕ ВОЙНА
Зарисовка

Черная ночь.
Сон
бежит прочь.
Граница.
Телефон.
Звонок.
Пара строк
на обрывок
бумаги ложится.
...В районе N-ского столба
(излюбленное место банд)
Готовится
прорыв...
— Застава...
В ружье!
(В грудь сердце бьет.)

Крадутся воры.
Украдкой,
с оглядкой,
Сжимая маузера,
по одному
В ночную муть
сочится враг.
Окрик короткий,
резкий и жесткий:
...«Стой!»
Блеск...
Треск...
— О-о-о-ой!
— Товарищ На-чальник!
Я... у... ми... ра... а... ю...

... «!» Стон
режет уши.
Выстрелы глуше,
Удирают!..
«Стой!»
Залп.
Стон.
С четырех сторон
окружен враг.

Разбиты.
Смяты.
Неразряженные взяты
маузера.

Белый лист
Чист.
Лампа
мигает часто.
Коменданту участка
Рапорт:
«...месяца
... в ... часов.
Сов.
Секретно.
«...ликвидирована...
...В составе...
...Задержаны...
...Доставлены на заставу...»

Ясно, конкретно.
Лишь одна строка...
(дрогнула рука):
«Из нашего
состава...
Убит 1 (один).
Ранен 1 (один).
Подпись:
Начальник N-ской заставы.

26 января 1930 г.

ПРОЗА

Большевики границы
Отрывки из повести

ЖИЗНЬ НА ЗАСТАВЕ

— А правда, что в колхозе заставят из одного котла есть? А как с хлебом, когда уродится? Говорят, весь заберут, только по пайке на душу оставлять будут.

Спрашивающий сидел в тени, за вязанками лука, которые висели над полатями; можно было разглядеть только маленькие, умные, с хитрецой глаза и вздернутый нос.

В избе было душно от самосадки и коптящей лампы, повешенной высоко у потолка. В переднем углу за столом, под литографской картиной, засиженной мухами, Божьей Матери, распахнув полушубок, сидел Лунгин. На скамьях вдоль бурых бревенчатых стен расположилось еще пять человек. Сосредоточенно глядя в пол, они туго, с трудом обмозговывают — про себя и вслух — незнакомое, пугающее своей новизной, странное слово — колхоз.

— ...Так я еще раз повторяю, товарищи, — заговорил начальник заставы, — в колхоз вы вступаете для того, чтобы вместе обрабатывать землю. Говоря по-книжному, колхоз производственное, а не бытовое объединение. Это значит, что вы работаете на общей земле, общими лошадьми, машинами, урожай ссыпаете в общий сарай, на всё заработанное каждым членом колхоза ведется учет, чтобы потом точно рассчитаться. Ни о каком одном котле, общих женах и прочей чепухе речи быть не может.

— Так-то оно так, — затягиваясь в последний раз цигаркой, процедил сидевший на полатях Степан Щур.

— Да и против мира идти опасно, — вставил тихо Герасим

Конопатский, рыжеволосый бородач. — У нас-то ведь своей пахоти — плюнуть некуда, да и сенокосу не больше того. Придется мир задеть, а кому охота свою землю отдавать?

— Брось, тебе говорю, Григор, этот колхоз! Я тебе уже сказала и еще раз говорю, что я в него не пойду, на чужую землю не сяду, из одной миски с Панасовой Зинкой щи хлебать не буду. Пойдешь — бери своих сосунов, забирай свое барахло и убирайся. Не надо ты мне!* — Выпалив всё это, стоя у люльки с ребенком, хозяйка хаты как-то сразу успокоилась.

— Параска, замолчь! — не повышая голоса, обернулся к жене Григор Калманович.

— У нас тетка Параска первой колхозницей будет, — вставил Лунгин.

— Не буду я и не буду! Сказала, не пойду и не пойду... — огрызнулась Параска и, в последний раз качнув люльку, снова полезла на печь. — Тебе хорошо колхозы устраивать. Тебе за это по сто рублей денег в месяц платят, а жить-то в них нам придется, — ворчала она по адресу Лунгина.

Дед Демьян сидел рядом с Лунгиным, молча посасывая трубку.

— Ты, Герасим, пойми, что вам, бедноте, только начать надо. А против мира, говоришь? Против кого? Мацукевичеву землю тронуть боишься? Ты же, когда партизанил, не боялся кого и покрупнее Мацукевича!

— Чего бояться? Я не про страх речь веду. Не у одного Мацукевича землю брать придется. Ты сам знаешь, начальник, какая земля у нас. Там лес, тут болото. Пахоти — всего ничего. А колхозу — ему целый кусок надо. Вот ты и подумай, где его взять.

— Теперь я приду дохаты, мои детки плачут. Я им хлебца кусочек дам, картошку — вот они и молчат. А в колхозе чем я их кормить буду? Их у меня шесть штук, не хватит моего пайка их прокормить! — снова подала голос Параска.

— Смолкни, Параска! — уже с раздражением обратился к жене Григор. — А ты нам, товарищ начальник, до точности всё расскажи, что и как. Жизнь менять — не шутки шутить. Тебе мы доверяем... только твой ум хорошо, а свой лучше. Уж ты про всё доложи.

Лунгина слушали внимательно. Сосредоточенно дымили

---

[1] Местный полесский оборот речи.

цигарками, сплевывали.

— Так... Значит, ты говоришь, что землю нам вырежут. Ну, и всё там, что полагается. А скажи, начальник, по чистой совести — война с весны начнется?

До сих пор молчавший Кузьма Хомицевич заговорил простуженным, надтреснутым голосом. Он сидел у самой двери, его старый, подбитый овчиной пиджак был аккуратно заплатан на локтях, и сам он был весь аккуратный, крепкий. Лунгин удивленно взглянул на Хомицевича:

— Кто тебе, Кузьма, про войну наплел?

— Люди говорят.

— Какие люди?

— Все люди говорят, вот и спросил. Я не таю, что на душе есть, спрашиваю открыто, чтобы потом ни на себя, ни на тебя не пенять.

Он помолчал. Молчали и остальные.

— Мне ведь, товарищ начальник, хоть так, хоть этак, дальше жить по-старому невмоготу. Силушки не хватает, хоть ее у меня и немало...

Он выпрямился, встал со скамьи и подошел к столу, нагнувшись, чтобы не задеть мигающую лампу. Да, силы в этом человеке было много! Только теперь, когда он двигался, была видна вся его могучая, широкоплечая фигура. В его руке, казалось, легко бы могла вместиться маленькая голова сидящего слева от Лунгина тщедушного человечка, Кирилла Базуна. Этот тоже молчал в течение всего вечера.

— ...Я, брат начальник, вот он, весь тут. И податься мне, кроме колхоза, некуда. А только хочу, чтобы потом уже назад мне ходу не было. Чтобы сам себе мог сказать, худо ли, хорошо ли первое-то время будет: знал, куда шел. А насчет войны я спросил, сам знаешь... В Польше петух кричит — моих детей будит. Ну, и ходит слух про нее, про войну. А в общем — пиши меня!

И могучим, почерневшим от навоза и земли пальцем ткнул в переплет лежащей перед Лунгиным записной книжки.

— Хорошо ты, Кузьма, сказал. Ну, а как остальные товарищи?

Наступило тягостное молчание. Лунгин медленно обводил присутствующих взглядом, и только старик Демьян не опустил своих глаз.

— На меня не гляди, начальник, — заговорил он с легкой усмешкой. — Меня можешь без разглядывания писать. Я, правда, стар, но силы еще есть. А бирюком жить — пожил, доволь-

но. Может, на старости-то лет по-человечьи пожить доведется. А Мацукевичева земля — я на нее мое полное право имею. Моими соками он добро наживал; выходит, добро-то не его — мое!

— Пиши и меня, — подняв голову, обратился к Лунгину Григор Калманович.

— Григор! Со свету сживу! В избу не пущу! Да что же это такое? Товарищ начальник... — Параска с неожиданным проворством соскочила с печи и, растрепанная, с расстегнутой на груди сорочкой, со сбившимся платком, подбежала к столу.

— Это куда ж ты, начальник, народ подбиваешь? Ты сегодня здесь, завтра хвостом накрылся — нет тебя, а куда ты его тянешь с шестерыми-то детьми? Григор! Ты ума тронулся? Куда ты свою дурную голову суешь? Ты был там? Видел? Да как же ты...

Она кричала громко, визгливо, размахивая руками. Глаза ее горели, изо рта брызгала слюна. В эту минуту женщина была страшной. Но Калманович спокойно взял ее за руки и повторил Лунгину:

— Пиши, говорю. А тебя я бы поучил, кабы людей не было. Иди спи.

Пыл Параски сразу остыл. Она как-то осела, стала даже будто меньше ростом. Голос из визгливого превратился в тихий, жалобный.

— Что ж ты делаешь, ирод ты несчастный! Пусти руки-то, клещами своими зацепил... Куда ты свою голову суешь? — На глазах женщины показались слезы. Всхлипывая, она пошла шатающейся походкой к полатям.

— Не плачь, тетка Параска, тебе же лучше будет, — объяснял Лунгин. Ему ответили тихие причитания и всхлипывания.

— Ну, а остальные?

Поднялся Кирилл Базун. Он чинно вышел из-за стола, встал против висящей в углу Богоматери, истово перекрестился и торжественно произнес:

— Меня пиши, товарищ начальник!

Лунгин не сдержал улыбки.

— Ты что ж, Кирилл, в колхоз с Богом идешь?

— А кто его знает, товарищ начальник, есть ли он, Бог, нету ли? Коли есть — поможет, молитву мою приняв. Нету — что ж? Оно тоже не повредит. Рука от этого не отвалится, а на душе спокойней. Написал, что ли?

— Написал.

— Ну, помоги, Господи. — И Кирилл еще раз широко перекрестился. Окружающие серьезно, внимательно следили за

движениями его тщедушной фигуры.

— Антихристовым делом занялся, а у Бога помощи просишь, — снова всхлипнула на печи женщина.

— Ты, тетка Параска, про антихриста зря перед сном вспоминаешь. Коли человек жизнь свою правильно поставить хочет, не антихристово это дело, а Христово. И люди верные нас на это дело зовут. Хоть бы начальника взять — правильный он человек. И в газетах теперь про это печатают, а ты говоришь — антихристово дело! — Базун стоял посреди избы — маленький, с поднятой рукой, в которой зажимал овчинную шапку-ушатку. — Я жизнь свою и своих детей на новую путю ставлю, а ты — антихристово дело!..

Он взмахнул шапкой, что-то хотел сказать еще, но раздумал и пошел на прежнее место.

Лед был разбит. Лунгин спокойно взглянул в бесцветные глаза Конопатского.

— Ну, а тебя, Герасим, писать?

— Можно писать.

— Ты подумай хорошо, чтоб не сказал потом — подумать не дали.

— Я всегда спервоначалу подумаю, а потом говорю. Сказал — пиши, значит — пиши. Так думаю, что хоть может и плохо, а хуже моего не будет и в колхозе. Своего хлеба мне до Рождества не хватает, а мясо — когда женился, последний раз только и ел. Пиши.

— А тебя, Степан?

Щур засуетился.

— Мне — только бы не первому... А от людей я никогда не отстану. Ты сам, начальник, мою жизнь ведаешь. И меня пиши... — Он заерзал на полатях, зачем-то привстал, потом сел опять и стал сворачивать цигарку.

— Ну вот, — Лунгин удовлетворенно окинул взглядом присутствующих. — Стало быть, товарищи, начало колхозу на наших хуторах мы сегодня положили. Сегодняшнее наше решение мы оформим приговором. Будем РИК просить, чтобы нам землемера выслали, а до этого времени наш колхоз еще подвырастет...

— В добрый бы час... — вырвалось у Базуна.

— Часы все одинаковые, Кирилл, не бойся.

— Это ты не скажи, товарищ начальник. Час на час не приходится...

— Уж начали, так поскорее бы!

Конопатский запахнул изношенный тулуп, нахлобучил заса-

ленный, без звезды красноармейский шлем и, попрощавшись, первый вышел из избы. Когда он был еще в сенях, от освещенного окна на улице шарахнулась какая-то фигура, притаилась за углом избы. Конопатский, выйдя в темноту, не заметил ее и широко зашагал к своему хутору.

Выждав минуту, фигура отделилась от стены и быстро заковыляла в противоположную сторону.

Когда Лунгин открыл дверь своей комнаты, Даша лежала в кровати, но лампа на столе ярко горела.

— Ты что не спишь до сих пор?

— Не спится. — Голос обиженный, глаза смотрят с укором.

— Чего ты такая?

— Ты же обещал сегодня раньше придти.

— Эх, Дашутка! Сейчас большое дело сделали. — Лунгин разделся и сел на кровать к жене. — А есть я хочу — собаку съесть готов.

— Там ужин, на плите в кухне, сам возьми, — уже спокойно отозвалась женщина, тихо погладив руку мужа.

Когда он вернулся из кухни, Даша резала хлеб. На столе уже стояли чашки, сахарница, чистая тарелка, лежали нож, вилка.

— Зачем ты встала? Что я сам не мог этого сделать?

— Мне всё равно спать не хочется. И чаю захотелось.

— Да, так мы, Дашутка, колхоз-то всё-таки сколотили. Сегодня шесть человек бедноты записалось, — говорил Лунгин, с аппетитом принимаясь за поджаренное сало с картофелем.

— А я ждала, ждала, двенадцать — нет, час — нет. Чего только не лезло в голову... — думая о своем, отозвалась жена. — Почему мне, Андрейка, когда тебя нет, всякая гадость мерещится? Где-нибудь выстрел, может, и за границей вовсе, а мне... Вот, кажется, пришел бы тогда — заругалась бы я, а войдешь — и не могу ничего тебе сказать, только плакать хочется...

— Ну что со мной станется, Даша? Сама ты подумай. Работы сейчас много, ты это знаешь, а изводишь ты себя, не спишь да глупости думаешь. Вот это напрасно.

— Я знаю, Андрей, что у тебя работа. Но ведь я — тоже человек. А ты на меня последнее время почти совсем внимания не обращаешь. Только и вижу тебя, что ночью, да и то, когда не посплю.

— Чушь ты городишь, жена! — Когда Лунгин называл Дашу «жена», это значило, что он начинал нервничать. — Ты же знаешь... Синев — парень молодой. Ну, Говоруха, этот — крепкий, но своей работы я же ему не поручу?! А теперь вот еще

колхоз. Дело-то ведь так обстоит: сам сделаешь — спокойней как-то, знаешь, что сделано...

— Вот ты всё бы сам да сам! В конце концов, и сам ты измотаешься вдрызг, и не так будет сделано, как надо, и меня в придачу изведешь. А ведь мне от тебя очень, очень немного нужно сейчас, Андрей. Ведь если бы не это (Даша указала на свой возвышающийся под рубашкой живот), я бы тебе звука не сказала! Лыжи бы подвязала да пошла бродить... И в школе бы меня хватило и где хочешь. А так Груздева приходила раньше, а теперь за зачеты села — полмесяца глаз не кажет, и сидишь тут одна, как...

Голос Даши дрогнул. Чтобы не расплакаться, она замолчала. Лунгин пил чай, глядя в стену перед собою. В душе ему было жаль Дашу. Он крепко любил жену, но выходило как-то так, что одно дело навертывалось на другое, и для жены оставались только отрывочно брошенные фразы да короткие встречи, обычно поздно вечером, когда он приходил с границы. В глубине души Лунгин и сам чувствовал, что здесь у него что-то не так, что нужно как-то иначе, но как именно иначе, этого он не знал и не находил времени разобраться в этом вопросе. Ведь вот Груздев, он по-другому со своей Ольгой живет. Правда, у него пока не... (он посмотрел на живот жены), но разве это может чему-нибудь мешать? Ведь это же будет его, Лунгина, ребенок! А глаза у него обязательно будут Дашины — такие же темноголубые, большие и ласковые...

— Эх, Дашутка... — он осторожно притянул жену к себе и поцеловал ее в лоб. — Не злись ты на меня, пожалуйста, и себя не изводи. Вот немножко поубавится работенки, опять вместе часто будем. Да к этому времени у нас и... оно будет. А весною, или летом лучше, отпуск получу, достану путевки. На юг поедем, вот где красота-то будет!

Даша прижалась щекой к груди мужа, прислушиваясь и к его словам, и к тому новому, что она носила в себе. Но из коридора постучали, она отпрянула от Лунгина и юркнула под одеяло.

— Товарищ начальник, вас комендант к телефону просит, — раздался из-за двери голос Прохорова.

— Иду.

Лунгин застегнул ворот френча и вышел из комнаты.

— Лунгин? Выезжайте сейчас к N-скому столбу. Я буду там, — прозвучал в трубку голос коменданта Ипатьева.

— Есть, товарищ комендант. Товарищ дежурный, разбудите Пузырева, пусть седлает коней, — сказал Лунгин, давая отбой. Скажите Синеву — за меня остается.

Он прошел к себе в комнату.

— Меня Ипатьев зовет, Даша. Я, наверное, раньше утра не вернусь. Ты ложись и спи спокойно, — говорил он, одевая полушубок и затягиваясь ремнем. Голос был сухой, совсем не тот, каким только что говорил Лунгин о поездке на курорт.

— Да ты переобуйся, портянки свежие одень, а то ноги застудишь...

— Дай, пожалуй.

Даша быстро достала аккуратно сложенные суконные портянки, и пока муж переобувался, внимательно следила погрустневшими глазами за его движениями.

— Ну, ложись, Дашутка, спокойной ночи.

Лунгин обнял и крепко поцеловал жену.

— Вот когда ты такой, мне как-то хорошо, Андрей, а иногда — ты такой... чужой. Ну иди, а то вспотеешь, простудишься!

Сзади — лес. Волки воют в лесу. Хохочет филин. Лось, редкий гость, заревет. В оголенном переплете ветвей жалобно скулит ветер.

Впереди — болото. Летом оно покрыто предательски манящим бархатом зелени. Зимою, незамерзающее, оно пробивается бурыми пятнами сквозь снежную пелену. Лезут из-под снега стебли высохших трав, голого, чахлого кустарника, и, змеею скользя меж ними, шипит поземка… Дикое место. Жутко здесь днем. Страшно ночью. Невольно лезут в голову слышанные давно, в раннем детстве, рассказы о всякой нечисти.

Но меж болотом и лесом притаилось человечье гнездо: изба, домашние постройки, гумно…

Песня была частой гостьей в кордоне. Любят песню пограничники.

Поют они и свои, пограничные, — об Андрее Коробицине, о «красных маках», поют и старинные народные песни. Не громко, тихо поют: задушевнее выходит...

Особенно хорошо поет Грунь. Голос у него низкий, грудной, полнозвучный. Когда он запевает, все остальные без уговора смолкают и слушают, не двигаясь, а он поет, не замечая, что ему не подтягивают.

Поет он всегда стоя, прислонясь к чему-нибудь спиной, закрыв глаза, чуть отвернув коротко остриженную голову, и щеки его всегда красит песня легким румянцем. И сейчас он стоит в своей обычной позе у печки, в которой весело потрескивают березовые поленья. Лица слушателей обращены к нему. У Марных застывает на губах умиротворяющая спокойная улыбка. Маленький Корзинин охватил руками колени и, положив на них щеку, кажется спящим. Помогаев присел на дрова возле пылающей печки: подперев рукою подбородок, он внимательно всматривается в веселую игру огня. Его лицо с резкими грубыми чертами раскраснелось от жара, и по нему неуловимо скользят розовые и желтые блики пламени. Гончаренко, до песни писавший письмо, откинулся на спинку стула и так и сидит, забыв положить ручку с пером. Корько, примостившийся с газетой в углу, смотрит Груню прямо в рот, газета лежит на коленях.

Ой, да не степно-о-й
о-рел
поднимается… —

торжественно звучит голос...

Ой, да то ручно-о-ой
бурлак
разгуля-а-ется...

Вряд ли слушающие вдумываются в смысл песни. Под ее обаянием каждый думает о чем-то своем, каждый из них сейчас вот, хоть и одет одинаково с остальными, резко не похож на другого. И в то же время есть что-то общее между этими людьми, что-то соединяет их...

Ой, да не лета-ай,
орел...
Ни-изко у-у земли...
Ой, да не гуля-ай,
бурлак,
Бли-изко к бе-е-регу-у...

Грунь оборвал песню.

И бойцы, словно просыпаясь, ожили.

Легко выпрямив сильное тело, первым встал Помогаев.

— Спать пора.

Корзинин зевнул, потянулся.

— И что это писем нету мне...

Марных, что-то вспомнив, быстро выбежал из комнаты, гремя железными подковками каблуков.

Корько, положив на стол газету, принялся расставлять шашки. Гончаренко снова взялся за свое письмо.

Грунь постоял еще минуту, потом, открыв глаза, вынул махорку и стал свертывать папироску. Делал он это с безразличным, даже скучающим видом. Тому, кто вошел бы сюда только сейчас, трудно было бы поверить, что за минуту перед тем он держал здесь всех под обаянием своего голоса.

Никто из пограничников не напомнил о песне ни одним словом, но у всех было чувство, какое бывает у уставшего человека после крепкого, освежающего сна.

Из коридора донеслась резкая трель свистка. Дежурный звал на ужин.

Поужинав, бойцы стали собираться на границу. Собирался и Финько.

— Вы сейчас не идете, — заметив его приготовления, сказал дежурный.

— Как не иду?

Финько круто повернулся, удивленно, даже как будто растерянно взглянул на дежурного.

— Переставили вас в другую смену, очень просто. Чего вы так... всполошились?..

Говоруха улыбнулся.

— Я не полошусь, — медленно снимая полушубок, уже спокойно отозвался Финько. — Мне-то... даже лучше.

Ветер гонит тучи снежинок. Черное небо забрызгано обледенелыми звездами. Они зябко подрагивают, и, кажется, вот-вот и их закружит ветер вместе со снегом над мерзнущей землей.

Когда смотришь на звезды, мороз кажется сильнее, и телу, запакованному в овчины, сукно и войлок, невольно передается зябкая дрожь.

С северо-запада, из-за леса, который чуть виден на горизонте, медленно ползет тяжелая туча. Ночь, и без того темная, становится еще темнее...

Время от времени, среди свиста поземки, от мороза потрескивает старая сосна или дуб. И этот хрустящий, крякающий звук, донесенный леденящим ветром, всегда тревожен в напряженной тишине границы.

Навстречу надвигающейся вьюге шагали два пограничника. Они были обуты в хорошо просушенные валенки. Но полушубки их уже обледенели, заиндевели и шлемы, оставляющие

открытыми только глаза и нос.

— ...А Полещук меня всё уговаривает, чтобы я на сверхсрочную подавал, а я говорю — что-то не хочется... — тихо говорил Марных, закрывая шерстяной перчаткой нос и рот. — А ты как? Остался бы?

— Я!.. — отозвался Малышев. И Марных почувствовал, что товарищ его не слушает, думая о чем-то своем. — Я... не думал еще… За два года успею подумать...

Марных шел чуть впереди, шагая уверенно, хотя не было видно никаких признаков дороги. Только изредка он сверял правильность движения, останавливаясь и глядя на верхушки деревьев. Скоро снег повалил сплошной пеленой.

Пограничники скрылись за несущейся стеной метели.

— Андрей, Андрей!

Даша поднялась с постели, тяжелой осторожной походкой прошла через комнату и постучала в стену. Лунгин вошел.

— Андрюша... — шепотом произнесла женщина. — Я, наверное... скоро... — Бледное лицо ее покрыл румянец, в глазах заблестели слезы... — Андрюша, съезди за акушеркой... Ой, спина... ой!

Она села, почти упала на табуретку.

Лунгин нагнулся. Молча поцеловал холодный лоб жены. Потом осторожно помог ей дойти до кровати, сорвал с вешалки шинель, накрыл Дашу.

— Ну, я быстренько, Дашутка...

Торопливо пройдя по коридору, он распахнул дверь в кордон:

— Товарищ дежурный, мою лошадь, коновода не надо.

— Есть.

На Лунгина пахнуло теплом и тем особым запахом, который свойственен казарме зимой: смесь запахов отсыревшего шинельного сукна, простых сапог, мыла и здоровых человеческих тел. С коек неслось мирное похрапывание, сопение и ровное дыхание спящих бойцов. Монотонно тикали «ходики». Лампа на столике дежурного освещала только телефонный аппарат и часть стены с инструкциями в рамочках, да угол пирамиды для винтовок, накрытых простыней. Свет лампы рождал огромные, колеблющиеся черные тени.

Всё это — и запах, и звуки, и тени — было так знакомо, так близко Лунгину. Бесшумно ступая обутыми в валенки ногами, он еще раз подошел к двери своей комнаты, прислушался.

За дверью было тихо.

Он нерешительно взялся было за ручку, но передумал и открыл дверь напротив.

Прикрученная лампа слабо освещала маленький столик с возвышающейся на нем стопкой книг, койку со спящим человеком и газету на полу, очевидно, выпавшую из рук спящего.

— Синев, а Синев...

Спящий быстро перевернулся на спину, открыл глаза и сел:

— Что? Тревога?! — Он уже сбросил ноги на пол, готовясь натянуть брюки.

— Успокойся, никакой тревоги... Слушай, Синев, я за акушеркой поеду, женка родить собралась. Останешься за меня. В случае комендант позвонит — скажешь, в чем дело...

— Хорошо, — совсем проснувшимся голосом проговорил помощник начальника заставы. Он снова лег под одеяло. — А на чем же ты привезешь ее? Повозочный-то не вернулся еще.

— В деревне найму. А туда — верхом. Только бы поспеть... Ну, я поехал!

Быстро спустившись с крыльца, Лунгин отвязал коня, тяжеловато вскочил в седло. За воротами заставы ветер швырнул ему снегом в лицо.

Повернув налево, Лунгин отдал поводья, не заботясь больше о дороге, — конь ее знал.

Моряк (официальная кличка лошади, тщательно выписанная на дощечке, прибитой над ее станком в конюшне), а попросту, по-обыденному Мишка, почуяв свободу, сам перешел на ровную, широкую рысь. Скоро Лунгин, оглянувшись среди слепящей глаза метели, увидел лишь далекий огонек заставы, зорко глядящий в темноту. Огонек мигал, на мгновение исчезал, закрывался совсем, но уже в следующую секунду снова сверлил ночь желтым пристальным глазом.

Дорогу сильно замело. Мишка сменил рысь на частый широкий шаг, подминая копытами рассыпчатый, неслежавшийся снег.

Лунгин ехал, опустив голову, глубоко засунув в карманы полушубка руки, мерно покачиваясь в седле. Снег набивался под шлем, за воротник, но всадник не обращал на это внимания.

Так же, как гонимые ветром хлопья снега, думы кружились в нем, перегоняя одна другую, и где-то на дне сознания ложились холодным снежным сугробом.

...Он, Андрей Лунгин, начальник N-ской заставы, будет отцом. Как странно... Немножечко страшно... и радостно. Скорей бы доехать, а то... Нет, поспею. Ведь «это» так скоро не бывает...

Он не решался назвать «это» полным именем. Пожалуй, ему до последней минуты даже не верилось как-то, что «это» будет. Даже теперь, когда он ехал за акушеркой, ему представлялось возможным, что вот он приедет на заставу, а его, словно ни в чем не бывало, встретит Даша, как всегда замкнутая, ласковая и чуть грустная.

Да, Даша... Какая она стала! А всего-то год с небольшим назад он с необъяснимым для самого себя смущением и волнением написал рапорт коменданту, прося «внести изменения в послужной список», переправить «холост» на «женат».

Потом... Потом он ее даже видел-то очень мало. Да, да... Он почти не знает, как она жила всё это время.

«Нужно будет теперь... как-то иначе...»

Мишка, попав ногою на обледенелый, чуть запорошенный снегом бугорок, поскользнулся. Лунгин, качнувшись в седле, оглянулся.

«Сволочь кузнец, не умеет шипы ставить. Двух недель нет, как Мишку ковал — и опять шипов нет... а еще — восемь с половиной километров».

Сейчас должна быть ломаная береза, а от нее — ровно восемь. Лунгин выпрямился, еще раз оглянулся кругом, хоть и не ожидал видеть ничего нового. Всё до последней мелочи было ему знакомо, казалось даже, что снежинки, несущиеся навстречу, и те он раньше видел...

Уже четыре года Лунгин на этом участке. Говорят, что он знает в лицо не только каждого из обитателей малочисленных окрестных деревень и хуторов, но может узнать по голосу, чья собака лает. И это — почти правда.

Восемь лет подряд, начав рядовым бойцом, только что вернувшись с врангелевского фронта, он изо дня в день, из ночи в ночь привык всматриваться туда, на «их» сторону, привык различать неслышные для неопытного уха шорохи и трески, привык читать иероглифы следов на снегу, на свежей пашне, на росистой утренней траве.

Он изучил и полюбил границу.

Как-то назначили его, учтя «долголетнюю службу на границе», в Минск. Он не выдержал там и двух месяцев, подал рапорт с просьбой вернуть на границу. В УПО его поняли: послали вот на эту заставу...

Хорошо на границе. Чем? Черт его знает, как объяснить. Да и нужно ли объяснять? Он нужен именно здесь — и всё.

Вот и ломаная береза.

— Ну, Мишка, веселей!

ПИСЬМО ПОДРУГЕ
Рассказ

Милая Галя!

Вот уже больше года, как я на заставе, а ты за всё это время удосужилась написать мне только одно письмо, и то совсем малюсенькое. Я хотела на тебя рассердиться и не отвечать, но... как видишь, отвечаю. Такая уж я не злопамятная.

Ты меня спрашиваешь, как я живу, не скучаю ли, каким человеком оказался Семен. Попробую удовлетворить твое любопытство, но это уже совсем не потому, что я люблю писать. Дело в том, что я схватила ангину и третьи сутки не выхожу из комнаты. Таким образом у меня появилось много свободного времени, которое я прямо не знаю куда девать. Вот я и взялась за письмо к тебе. Всё лишний час уйдет. Читать уже не могу, в глазах рябит. Решила написать. Если бы не болела, ни в жизнь не стала бы этого делать, ну, самое большое — черкнула бы пару слов. В общем, тебе подвезло, а поэтому вооружись терпением и слушай, вернее, читай.

Прежде всего о том, что меня больше всего волнует и радует:

Галька! Я скоро буду... мамой. Это немножечко страшно, но ты подумай только, как это замечательно. Хотя что я тебе говорю? Ты ведь еще совсем девчонка и ничего в этих делах не смыслишь. По моим расчетам (доктор тоже так сказал), это будет, видимо, в начале ноября. Ты понимаешь, что это значит? К двадцатой годовщине я подарю всем вам нового, совсем нового, никогда раньше не жившего на свете человека.

Правда, здорово?!

Ты спрашиваешь о Семене. Он хороший. Только я его редко вижу. У него ведь нет разницы между днем и ночью и его рабочее время ненормировано. (Вот написала о нормировании рабочего времени и невольно улыбнулась, так не подходит это слово к условиям границы.) Очень редко выпадает так, что под вечер нам удается вместе побродить полчасика в лесу. А лес здесь, Галя, особенный. Человеку, который никогда не был на границе,

трудно представить, как тихо здесь по вечерам и ночью. Такой тишины ты нигде больше не услышишь. Она, эта тишина, как струна натянутая, кажется, тронь — и лопнет. Каждую секунду ждешь, что ее расколет звук выстрела, иногда далекого, приглушенного, иногда резкого, близкого. Это напряжение меня вначале очень утомляло, сейчас — ничего, привыкла, видимо.

Потом, знаешь еще что? Мною овладевает очень странное чувство, когда Семен уходит из кордона. Каждый раз навязчиво возникает вопрос: может быть, я его больше не увижу? Вначале это чувство тоже было острее, теперь несколько притупилось, но исчезнуть оно, по-моему, не сможет никогда, так как не исчезнут причины, которые его порождают. Ведь, понимаешь, когда его нет, каждый, может быть, случайный услышанный выстрел отдается в мозгу мыслью: «может быть, по нем». Ведь здесь холостыми патронами не стреляют. Я не скажу, что это тяготит; нет, это просто порождает постоянное состояние какой-то напряженности, готовности ко всяким неожиданностям. Я бы сказала, что мы здесь привыкли ожидать неожиданностей.

Когда мы бываем вместе, нам очень хорошо. Когда порознь — ожидаем встречи, и это тоже хорошо, а кроме того, работы так много, что твой вопрос о скуке меня прямо рассмешил. Во-первых, у меня восемь человек ребят-пограничников, которых я на отрядном совещании жен начсостава обязалась подготовить за четыре группы, а у них с грамотой туговато было. Но сейчас они у меня уже читают и пишут, как заправские грамотеи. Один только — с ним прямо беда. Вечно путает «е» и «и» и обязательно напишет наоборот. Я ему начала задавать по целой странице таких слов, на которых он бы мог упражняться. Он очень добросовестно всё выполняет и страшно смущается, когда я всё еще нахожу у него ошибки. Но у него дело пойдет обязательно. А когда он смущается и краснеет, мне становится очень весело. Он такой большущий, сильный и смелый (имеет уже 6 задержаний), а я перед ним совсем девочка.

Потом — цветы. Я их вокруг кордона много-много насажала. Семян в колхозе достала и немножко из Минска выписала. Только страшно обидно — нигде не смогла достать нарциссов. А так много разных достала. Ребята в прошлый выходной сделали замечательные клумбы. Нередко бывает, что я встану утром (я рано встаю), а цветы уже политы. Сами ребята поливают. Ко мне они все относятся очень хорошо. Как-то особенно бережно. Называют меня «товарищ Морозова», а я вначале никак

привыкнуть не могла к этому, до 23-х лет Сергеевой была. Теперь уже привыкла. Если ты сможешь достать семян нарциссов, вышли обязательно. Я в будущую весну их посажу, а это лето как-нибудь обойдемся.

Ну, потом я научилась ездить верхом (сейчас пока прекратила — врач запретил). Вначале я очень боялась лошади. Мне почему-то казалось, что она меня обязательно укусит за голову. А теперь я очень полюбила нашего Громобоя, и он меня уже знает — когда я его зову, подходит и сует морду к рукам. Я ему корочки ношу. Прошлой осенью я участвовала в конном переходе. Нас по 10 человек от каждого отряда в Минск ездило. Звездный пробег был. Прошел наш отряд хорошо. Мы все получили грамоты от начальника Управления погранохраны.

Потом меня Семен научил стрелять из пистолета и из боевой винтовки (из мелкокалиберной, ты помнишь, я и дома неплохо стреляла). Тоже вначале боялась отдачи винтовки и зверски моргала.

В прошлую осень я насобирала очень много грибов. Мы их сушили, а часть замариновали. Последние грибы доедали на 1 Мая. Кстати, на Первое мая у нас было очень весело. Я с ребятами разучила несколько новых песен, потом здесь есть два очень способных парня и любят литературу. Мы с ними декламировали Пушкина. Один, Тишкин по фамилии, так читает «Скупого рыцаря», что только рот раскроешь, а приехал на границу — еле читать умел. Потом танцевали прямо на берегу речки, на поляне, и всё дело окончилось мировым обедом. Мы с Силуновым (это наш повар) готовились к этому обеду дня три и очень трусили, что он не удастся, даже раза два поругались, но всё обошлось как нельзя лучше. Только я чуть было не испортила пирожки. Понимаешь, дрожжи несвежие были. Их привезли еще 25 апреля. Не подходит тесто, хоть ты плачь. Но всё обошлось хорошо. Тесто в конце концов подошло, обед получился отличный, и нас ребята благодарили.

Я, между прочим, после одного случая шутя называю себя замповара. Это так было дело. На заставе была боевая тревога. Людей мало. Мой Силунов (повар) котлеты делать начал, а тут человек дозарезу на тревогу нужен. Пришлось мне его котлеты дожаривать, а он — за винтовку, и на границу убежал. Осталась я тогда, можно сказать, начальником гарнизона. Я да один красноармеец у кордона — вот и всё. Мне на кухню ребята тоже винтовку принесли, «на всякий случай». Ну, она так и провисела на гвоздике, не понадобилась на этот раз. Я котлеты дожари-

ла, сижу жду. Они уже сохнуть начали, а ребят всё нет, так обидно. Только вечером вернулись. Поругала я их, что не вовремя обедать приходят, но они с таким аппетитом ели мой обед, как будто он и не перестоялся совсем.

Еще был случай, когда мне за телефониста пришлось работать, а раз часовым у кордона стоять, но я и так уже много написала и тебе наверняка надоело читать мою болтовню. Может быть, скоро приедет Семен. Уже начинает светать.

Пиши мне чаще.

Целую крепко.

Твоя *Варя.*

P. S. Обязательно пришли семян.

В.

Меня просили написать очерк о женщинах нашей границы, о наших боевых подругах.

Вместо очерка я привожу это письмо жены советского пограничника, каким оно было или каким могло быть.

Ив. Ш.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Васіль Феранц

ПЯСНЯР ГРАНІЦЫ

У кожнага мастака, пісьменніка як і ў кожнага чалавека, свае жыццёвыя шляхі-пуцявіны і свая біяграфія і лёс. Кожнаму выпадае свой непаўторны час, у рамках якога працуе і творыць пісьменнік, і толькі ён вызначае творчы лёс мастака слова. Час дыктуе творчы напрамак, ідэйную пераканнасць і шляхі здзяйснення сваіх планаў і задум. Колькі іх, калісьці вядомых літаратараў, прамільгнула ў гісторыі літаратуры, не пакінуўшы ў ёй колькі-небудзь значнага следу, і толькі ў цэнтральных бібліятэках можна адшукаць іх кнігі, пазнаёміцца з імі, каб скласці ўражанне аб вядомых калісьці творах і іх аўтарах. Не таму, што яны заганныя, «аднадзёнкі», — так склаўся іх лёс і лёс іх аўтараў, такі выпаў ім час, — яны жылі ім і ў ім і адступіцца ад яго не маглі. А хутка грымнула вайна, якая ў самым пачатку, у росквіце абарвала жыццё і творчы шлях стольміх нашых пісьменнікаў, якія маглі б вельмі многа сказаць, раскрыцца ў поўную сілу свайго даравання...

Імя Івана Еўдакімавіча Шапавалава сёння, бадай, нічога не гаворыць чытачу. У перадваенныя гады ён быў даволі чытаемым і дастаткова вядомым пісьменнікам, кнігі якога, пачынаючы з 20-х гадоў, часта выдаваліся. Шапавалаў быў літаратарам, абуджаным і народжаным рэвалюцыяй, якой ён цалкам прысвяціў сваю творчасць. Быў чалавекам і паэтам сваёй эпохі, свайго часу...

Нарадзіўся Іван Шапавалаў 26 студзеня 1907 г. Нялёгкім выдалася дзяцінства будучага пісьменніка. З малых гадоў давялося пазнаць нястачу, нярэдка — сіроцкі холад і голад. Хлапчуком пасвіў жывёлу ў вясковага багацея. Як і цяпер, тады моладзь імкнулася ў горад, і вось 17-гадовы Іван Шапавалаў працуе на заводзе ў Ліпецку. Адсюль ён дабравольцам пайшоў у Чырвоную Армію. Вайсковая служба вызначыла ўвесь яго далейшы лёс, які не абдзяліў вясковага хлопца здольнасцямі.

— Бацька выдатна маляваў і ляпіў, любіў музыку, спяваў, выдатна іграў на гітары, — успамінае Ігар Іванавіч Шапавалаў, сын пісьменніка. — Ён неаднаразова атрымліваў прызы на стралковых спаборніцтвах, якія захоўваюцца ў мяне і цяпер... Узнагароджаны імянной шашкай — быў добрым коннікам. У запісной кніжцы бацькі я знайшоў такі запіс, які вельмі мне запомніўся: «Вышэйшае задавальненне ў жыцці — пазнаваць; шчасце — у рабоце, менавіта работа дазваляе пазнаваць, вывучаць...» Бацька быў таксама моцным лыжнікам, выдатна вадзіў аўтамабіль.

У пагранічных войсках на Беларусі Іван Еўдакімавіч Шапавалаў прайшоў шлях ад радавога байца да намесніка камандзіра авіяатрада. Доўгі час служыў на Палессі, у 18-м пагранічным атрадзе ў Жыткавічах. У 1929–1930 гг. быў зампалітам заставы ў вёсцы Вільча, непадалёку ад Турава. Марыя Сідараўна Канапацкая, жыхарка Вільчы, успамінае: «Шапавалаў быў невысокага росту, каржакаваты, з добрай, сціплай усмешкай... Камандзірам заставы ў той час быў Пякарскі, у адрозненне ад іншых, сумленны, шчыры чалавек. Я тады толькі прыйшла ў вёску замуж. Жыла ў суседняй вёсцы Малішаў. Хата бацькі мужа, Зміцера, стаяла ў Вільчы, на беразе Случы, на самым краю дзяржавы. Сустрэў неяк Пякарскі: «Трэба рабіць вобыск у багацеяў, ёсць у іх золата, з мясцовых ніхто не згаджаецца ў панятыя, а ты новая ў вёсцы, цябе тут не ведаюць як камсамолку, павінна паказаць сябе актывісткай». Мусіла згадзіцца. Пайшлі з Шапавалавым, двума байцамі і яшчэ з адным хлопцам — камсамольцам. Шапавалаў адчуваў сябе няёмка, але загад выканаў сумленна. Знайшлі-такі золата, у свіную мешанку ўкінуў яго ў торбачцы Пятро Кулакевіч, як тады лічылася, кулак. Выслалі яго потым, згінуў недзе. Панёс золата Шапавалаў на заставу, з мокрай торбачкі капае...»

...Вольны ад службы час афіцэр-пагранічнік цалкам аддаваў літаратурнай рабоце. Ужо ў пачатку трыццатых гадоў ён зарэкамендаваў сябе як самабытны, таленавіты пісьменнік і паэт. З лютага 1938 г. служыў у Мінску. Вучыўся ў літаратурным аб’яднанні Чырвонай Арміі і Флоту пры Доме афіцэраў Беларускай ваеннай акругі, затым — у Літаратурным інстытуце імя М. Горкага. У 27-гадовым узросце Шапавалава прынялі ў Саюз пісьменнікаў СССР, білет № 1583 падпісаў Аляксей Максімавіч Горкі. У верасні 1939 г. у Маскве быў адкрыты часопіс «Пограничник», і Шапавалава запрасілі ў яго на пасаду загадчыка літаратурнага аддзела.

Шапавалаў пісаў вершы, апавяданні, нарысы, прысвечаныя пагранічным будням, ён любіў гэтую неспакойную, трывожную, але высакародную, рамантычную службу. Пісьменніка нездарма крытыкі называлі песняром граніцы. Яе вартавым ён прысвяціў кнігу

вершаў «Таварыш» і аповесць-паэму «Ян Рэндзя» з эпіграфам «Чэкістам-пагранічнікам Жыткавіцкага пагранічнага атрада асобай пагранічнай акругі БССР прысвячаю». Ён пісаў у паэме: «...Мы яшчэ сустрэнемся, напэўна. І сённяшняе ўстане як у сне... Як радасна і незвычайна самая звычайнасць нашых дзён!» Выйшлі гэтыя кнігі ў 1932 г., больш чым паўстагоддзя назад, і цяпер можна ўвачавідкі ўпэўніцца, наколькі быў правы паэт і наколькі памыляўся. Толькі то была святая вера, прадыктаваная сваім непаўторным часам...

У наступныя гады ў выдавецтвах рэспублікі выходзяць кнігі Шапавалава «Дзяржынцы», «Час набліжаецца», зборнік апавяданняў «Ненадуманыя расказы» аб буднях граніцы, аповесць «Бальшавікі граніцы», у многім аўтабіяграфічная. У ёй дзейнічаюць і жывуць пагранічнікі і людзі маляўнічай вёскі Вільча ў глыбіні Палесся, якую, відаць, вельмі любіў Шапавалаў, як і наш сучаснік, пісьменнік Віктар Казько, які значную частку свайго часу праводзіць у гэтай вёсцы, дзе каля ціхай Случы, былой памежнай рэчкі, пад стогадовымі дубамі вельмі лёгка і хораша дыхаецца, думаецца, пішацца...

Цікавы і незвычайны лёс выдаўся маленькай, надзвычай маляўнічай вёсцы Вільчы на ціхай, непрыкметнай Случы. Яна, як славуты Нізок на Уздзеншчыне, стала калыскай таленту не аднаго беларускага пісьменніка. Каларытныя фігуры яе жыхароў можна без цяжкасці сустрэць амаль ва ўсіх творах Івана Шапавалава, Віктара Казько. Жыў тут і працаваў і не раз успамінаў мясцовых сялян у сваіх творах пісьменнік і вучоны Навум Перкін.

«Бальшавікі граніцы» — галоўны і найбольш значны твор Івана Шапавалава. Нялёгкія, нярэдка трагічныя падзеі калектывізацыі паўстаюць са старонак кнігі на фоне замежжа, дзе праз рэчку, у некалькіх дзесятках метраў зусім іншая, чужая ідэалогія, незразумелае жыццё пад крыламі белага польскага арла. Вораг не дрэмле, уплыў яго адчуваецца і ў настроях сялян, і ў грамадскай працы, нават ва ўчынках некаторых пагранічнікаў. Не абмінуў творчасць Івана Шапавалава і ўплыў Міхаіла Шолахава, асабліва ў калізіях класавай барацьбы, раскрыцця сялянскай псіхалогіі пры ўступленні ў калгас, непрымірымасці розных светапоглядаў. Знайшлося месца і прататыпу Паўліка Марозава, калі 12-гадовы Міколка Круковіч выдае кулака-бацьку і гіне ад яго рук... Хто мае права сёння, з вышыні пазіцый свайго часу крытыкаваць пісьменніка, якому лёс адмераў так мала часу на зямлі?..

За кароткі час «Бальшавікі граніцы» былі перавыдадзены двойчы, кніга стала любімым творам не толькі пагранічнікаў. Шапавалаў стварыў таксама лібрэта оперы «Пагранічнікі», музыку да якой напісаў А. Туранкоў. Ён прымаў актыўны ўдзел у арганізацыі рускай секцыі Саюза пісьменнікаў Беларусі. Закончыў другую частку кнігі «Баль-

шавікі граніцы», яна павінна была выйсці ў Мінску ў чэрвені 1941 г. Аўтар атрымаў сігнальны экземпляр, але ў той трагічны летні месяц было ўжо не да кніг... Пачалася вайна, у полымі якой згарэў і Іван Еўдакімавіч Шапавалаў. Загінуў ён, як і жыў, на граніцы, якую так любіў. У першы дзень вайны Шапавалаў выехаў з Масквы з пасведчаннем часопіса «Пагранічнік» у раён Брэста, дзе першымі прынялі бой з гітлераўскай армадай яго баявыя сябры. Пісьменнік хацеў убачыць іх подзвіг, напісаць пра яго ў часопіс, сам прыняць удзел у баях.

24 чэрвеня, напярэдадні ад'езду, ён напісаў пісьмо жонцы, якой на гэты час не было ў Маскве, яна адпачывала з сынам і дачкой на поўдні: «Прывучай дзяцей да працы... Трымайся мужна, жадаю табе сілы і вытрымкі. Моцна цісну руку, мой таварыш, маці маіх дзяцей. Мы жывём у цяжкі, але вялікі час, пражывём яго так, каб не было сорамна за сябе ў гэтыя грозныя дні». І прыпіска сыну: «Ігар! Ты яшчэ малы, але цяпер старэйшы мужчына ў сям'і. Беражы маці і сястру. Старанна вучыся. Гэта цяпер самае галоўнае. Будзь дужым, за бацьку табе сорамна не будзе...» Было тады Івану Шапавалаву 34 гады. Нямнога пражыў, мала стварыў — толькі малую частку таго, што мог...

26 чэрвеня батальённы камісар Шапавалаў выводзіў на перафарміраванне ў тыл пагранічнікаў з разгромленых застаў. У лесе каля Барысава на калону аўтамашын наляцела авіяцыя ворага.

Шапавалаў загадаў усім разбегчыся па лесе і стаяў, назіраючы, як выконваюць загад. Побач упала бомба... Недзе там, каля Барысава, ён і пахаваны.

Сведкам гібелі Шапавалава стаў Канстанцін Міхайлавіч Сіманаў. У кнізе «Розныя дні вайны» ён пісаў: «Палкоўнік-пагранічнік раптам сказаў, што сёння забіла аднаго пісьменніка.

— Там, у ляску, дзе мы стаялі... — ён назваў прозвішча — Шапавалаў.

І я ўспомніў батальённага камісара — пагранічніка, які заходзіў да нас у клуб пісьменнікаў. Успомніў машыну, пагранічніка побач з ёй і зразумеў, што быў сведкам гэтай смерці...»

Імя Шапавалава ўвекавечана на мемарыяльнай дошцы Цэнтральнага Дома літаратара ў Маскве, ён уваходзіць ва ўсе літаратурныя анталогіі Саюза пісьменнікаў Беларусі. Толькі творы яго ў пасляваенныя гады не перавыдаваліся і не вядомы шырокаму чытачу, а яны заслугоўваюць увагі і памяці, як і іх аўтар, герой-пагранічнік.

Генадзь
ШВЕДЗІК

Генадзь Барысавіч Шведзік нарадзіўся 4 сакавіка 1914 г. у г. Бабруйску.

Закончыўшы сямігодку, паехаў працаваць на новабудоўлі ў г. Бірабіджан. Пасля вяртання ў Мінск (1929) паступіў вучыцца на рабфак. У 1937 г. скончыў літаратурны факультэт Мінскага педінстытута. Адначасова працаваў у газеце «Юнгер арбайтэр» («Малады рабочы»). Потым загадваў аддзелам у газеце «Піянер Беларусі». З 1938 па 1940 г. настаўнічаў у Мінску, быў навуковым супрацоўнікам Інстытута мовы і літаратуры АН Беларусі. З пачаткам вайны — у эвакуцыі (Узбекістан, г. Наманган). Выкладаў у школе. У кастрычніку 1941 г. добраахвотна пайшоў на фронт. Трапіў у кулямётную роту 1-га батальёна 210-га стралковага палка 82-й дывізіі, у шэрагах якой ваяваў на Заходнім фронце. Кулямётчык Г. Шведзік загінуў 11 кастрычніка 1942 г. у баі пад Бранскам.

Выступаць у друку пачаў з 1929 г. Пісаў свае творы на ідыш. Друкаваўся ў газетах «Акцябэр» («Кастрычнік»), часопісе «Штэрн» («Зорка»). Выдаў паэтычныя кнігі «Старт» (1934), «Вершы» (1939), а таксама паэму для дзяцей «Наш Джым» (1935). Асобнымі выданнямі ў перакладзе на беларускую мову выйшлі кнігі твораў

Г. Шведзіка «Лірыка» (1962), «Матчына сляза» (1989). Асобныя вершы перакладзены на рускую мову.

Выступаў як перакладчык. Пераклаў на ідыш асобныя творы Л. Талстога, А. Чэхава, Джамбула і інш. Спрабаваў свае сілы ў жанры літаратурнай крытыкі.

Паэзія

* * *

Я вечарам бачыў,
калі змяркала,
як сонца
сцежку чырвоную ткала
у рэчцы
з праменняў —
вогненных нітак,
прырода прымала
чароўны набытак...
Я думаў,
і ў зрэнках
свяцілася ўсмешка, —
што і ў мяне
чырвоная сцежка.
Ды не спускаюся
я у глыбіні,
сцежка мая,
доля мая
сягае
да горнай
зіхотнай вяршыні,
дзе песню знайду запаветную я!

1929 г.

* * *

Зіма, зіма — ў снягах двары,
Твае вятры — мае сябры:
Рагочуць, плачуць нездарма,
Сумёты горамі — зіма.

Ступі — і знікне ў снезе след.
Зіма — бліскучы белы свет.
Сняжынак трапяткіх раі.
У футрах туляцца гаі.

Завей шалёная гульня,
Танцуюць дол і вышыня.
Зіма, шукаючы прыгод,
Вядзе вясёлы карагод
І тчэ нястомна палатно,
Якому межаў не відно.
Але яна ўсё тчэ і тчэ
Пад свіст:
— Яшчэ, яшчэ, яшчэ!

1929 г.

НА КАТКУ

Б’е бубен, б’е бубен.
Яго не суняць.
І весела флейце
З ім разам пяяць.
А ім адгукаецца
Кожны куток.
Як чыстае люстра,
Зіхоча каток.

Вятрыска-гарэза
Нячутна падбег,
Сарваў з мяне шапку
І кінуў у снег.
Завеяла срэбрам

Мае кучары.
Стаю, пасівелы,
Нібыта стары.

Хлапец за дзяўчынаю
Кінуўся ўслед
І шэпча на вуха
Ёй нейкі сакрэт.
Смяецца дзяўчына.
І ён, трапяткі,
Таксама смяецца.
Смяюццаканькі.

Спявае, гамоніць,
Звініць карагод.
Усе —
ў карагодзе.
А я —
пасярод.

1933 г.

НА ЛЫЖАХ

О як, браткі,
люблю я маразы,
Дарог бясконцасць у крутым палёце.
Снег умінаюць лыжы-палазы.
І сонейка!
І ты не на самоце.

Стаю, дзіўлюся.
Колькі дабрыні
Ва ўласным сэрцы адчуваю сёння.
Наперад!
Бачыш —
удалечыні
Палёў бязмежных снегавое ўлонне.

Так свежа,
так прыгожа навакол,

Што нават сцюжа поўніцца пяшчотай.
Мароз блакітны.
                    Беласнежны дол.
А далягляд зіхоча пазалотай.

Мне хараша.
                    Вятрыска не гудзе.
І я ўглядаюся ў сябе самога.
Куды мяне за іншымі вядзе
Святлівая і чыстая дарога?

Узбоч,
          нібыта ў квецені,
                              сады.
Наперадзе —
                    прывабныя вяршыні.
Я дужы,
          небывала малады,
Як сёння кожны
                    у маёй краіне.

1934 г.

* * *

Даспявае жыта ўлетку.
Даспявае зерне дум.
Слых лагодзіць на палетку
Каласоў даспелых шум.

Міла бачыць — сад ірдзее
Спелым водарам пладоў.
Край бацькоўскі маладзее
Буйным росквітам садоў.

Зоркі ўцехі, зоркі долі
Мне ўсміхаюцца здаля.
Пець хачу я, як ніколі,
Пра цябе, мая зямля!

1934 г.

* * *

Бяздумна ты пайшла ў яго абдымкі,
У полымя раптоўнага пажару.
А ён — нібы катрыншчык той, што песні
То на адным, то на другім двары пяе.
Калі цябе пакінуў ён, як іншых,
Ты з крыўдай горкай закусіла губы
І, каб сагрэць збалелую душу,
Да вогнішча другога падалася...
А потым? Потым — іншыя кастры
Прыцягвалі і вабілі няўмольна.
Ты нават і заўважыць не паспела,
Як васількі тваіх вачэй паблякклі
І як згарае маладосць твая...
І калі ты пабачыла мяне
З дзяўчынай — і бадзёрай, і лагоднай, —
Ты штосьці хрыплавата заспявала.
І я пачуў у гэтым дзіўным спеве
Такую невымоўную тугу,
Што захацеў табе падаць руку,
Сказаць: — Няўжо няма сцяжыны
іншай,
Чым тая, па якой ідзеш ты зараз?
Яшчэ ступіць ты можаш на дарогу,
Якая ўсім нясе святло і радасць.
Яшчэ не позна — толькі крок зрабі!

1932 г.

* * *

Бэці

Шчаслівай хвіліны чакаю з журбой,
Мне чуюцца ўдалечы крокі,
Як покліч спаткацца, нарэшце, з табой
У свеце, што гэткі шырокі.
Нязнанасці пераступіўшы мяжу,
Шчымліва стаіўшы дыханне,
Табе запаветныя словы скажу:
Лагода, пяшчота, каханне...
І ў вокнах раптоўна заззяюць кастры,
Трамваі на рэйках зазвоняць,
І мараў маіх і лятункаў, сябры,
Ніхто на зямлі не дагоніць!
Пачую, як тахкае сэрца ў грудзях,
Як квеценню бэз выбухае,
Пабачу табою азораны шлях,
Красуня мая дарагая...

1933 г.

* * *

Паглынаюць далеч колы,
Скрозь лясы
Ляціць цягнік.
І зары
Касцёр вясёлы
Неаднойчы ўзнік
І знік.

Недзе там,
На Беларусі,
Маці слёзы лье
Ў журбе:
— Да каго ж я
Прыгарнуся,

Мой сыночак,
Без цябе?..

А цягнік —
як лічыць крокі.
Вёрсты —
хуткія вятры.
Запалі,
Усход Далёкі,
Нам світальныя кастры!

1936 г.

ВЕЧАР

Вечар ціхі, вечар зорны
Лёг лагоднай сінявой.
У яго далонях горад
Студзіць лоб гарачы свой.

У абдымках вечаровых
Ён замоўк і пацішэў.
Да яго схіліўся вечар
І вядзе дзівосны спеў.

Тут у полі, на прасторы
Каласочкам я стаю.
Дык паслухай, калі ласка,
Што табе я напяю.

Вечар — мяккая пяшчота.
Вечар — зоркі з цемнаты.
Для цябе саспела ў сэрцы
Песня — ціхая, як ты...

1933 г.

* * *

Ці бачыў ты жыты густыя,
Як лёгка ліпеньская ноч
Галовы гладзіць каласам,
Калі за лесам сонца сядзе?
Глядзіш ты на жыты густыя, —
Задумліва-ўрачыста ўсё!
Ды тут прахопіцца вятрэц
І каласы зашэпчуць шумна...

Ці бачыў ты жыты густыя,
Ці бачыў ты жытнёвы шквал?
Жыты хвалююцца, бягуць, —
Куды ні кінеш прагны позірк.
Адно ў жыты густыя кінься,
Цябе падхопіць, як дзіця,
І чуеш, як цябе нясе
Да сініх-сініх даляглядаў...

1938 г.

ПРЫХОД ВЯСНЫ

Праз пушчы і палеткі
Ідзе да нас вясна.
На вуліцы ўся ў кветках
Ізноў стаіць яна.

У кожнай хаце наскай
Дзіцячы твар ў акне.
— Вясна, зрабі мне ласку,
Заходзь
Ка мне.
— Ка мне!..
— Цябе чакалі гэтак
Зімой у халады.

Вясна,
Нясі нам кветак,

Хадзі да нас сюды.
Вясна ім кажа ветла:
— Я вас люблю усіх.
Я вам пралесак светлых
Нясу з палян лясных.

Пушчу вам рэкі ўдалеч,
Сагрэю сонцам сінь,
Каб лёгкія блукалі
Па хвалях парусы.

Для вас здалёк, з-за мора,
Я птушак шлю сюды,
Залью праменнем горад
І ажыўлю сады...

Узводзіць промняў шаты
Над вуліцай вясна.
І разам ва ўсе хаты
Да ўсіх зайшла яна.

1938 г.

ПАМЯЦІ БРАТА

Брат мой,
ты быў маёй радасцю першай.
Як любіць сапраўдны паэт свае вершы,
Гэтак і я цябе шчыра любіў,
Добрай усмешкі тваёй не забыў...

Брат,
я кашулю тваю апранаў,
Родную блізкасць тваю адчуваў.

Белыя зубы,
а вочы, як неба...
Разам дзялілі мы лустачку хлеба,
Быў для мяне ты — у шчасці, ў журбе —
Нават бліжэй, чым я сам для сябе.

Болей няма цябе, родны!..
У сэрцы
Толькі туга па табе застанецца.

Маршаў жалобных не помню, браток.
Сыпаўся дробны, маўклівы пясок,
І засланяў ад мяне ён навекі
Збітае з дошак, маўклівае века...

...Як удавалася песня мая, —
Быў ты шчаслівы не меней, чым я!
Што я скажу табе сёння, мой брат?
Ведаю,
не ад ступлю я назад!

Так! Без малення, без слёз у жыцці,
Толькі наперад, наперад ісці,
Цвёрда зямлю адчуваць пад нагамі,
Хоць і нялёгка бывае часамі.

Ёсць барацьба!
І пакуль я жывы —
Я апускаць не хачу галавы.
Свет наш — вялікі і ясны.
Упарта
Ўперад рванусяз вясновага старта!

1934 г.

* * *

Ноч. Ды з якой сінечай!
Не спіцца зусім паэту.
Але не хвалюйся — маўчы.
Яшчэ аніколі ў жыцці я не бачыў
Гэткай цудоўнай начы.

Птушкі-пяюшкі ў гнёздах спяць.
Матылёк на кветцы
Спіць. Нават вецер сціх.
Нячутна праходжу міма,

На пальчыках мякка ступаю, —
Толькі б не спудзіць іх.

Пазасыналі дрэвы,
стоячы ў цёмным садзе,
Сон —
як празрысты дым.
І толькі галінка хвоі
нешта яшчэ шапоча —
Не зразумець аб чым.

Гадаю, што можа сніцца зараз
начному саду.
Што б ні сказаў — зманю.
Можа, ён з месца ўзняўся
і паляцеў раптоўна
Ў ясную вышыню?..

Вось жа было б прыгожа!
Я прыпыніўся нават:
Моўчкі глядзі, сачы:
Так урачыста, важна — неверагодна зялёны
Сад лунае ўначы.

1938 г.

МОРА І ЗЯМЛЯ

Я чуў, што мора не любіць зямлі,
І з гэтым згадзіцца варта, —
Пабачыў, як тупа, цяжка яно
Шпурляе каменне у твар ёй.

Пабачыў, як з пенаю на губах
Зямлі мора шле праклёны,
Ды крыўды не мае зямля, нібы
Не бачыць злосці ягонай.

Усё гэта так. Ды калі ўжо зямля
З морам ваюе да зморы,
Чаму ж тады, як сабака, цішком
Да берага лашчыцца мора?

З маленства просіць прабачыць яму,
Нібы вінаваты школьнік.
Мора ў адчаі: не можа яно
Зямлю угнявіць ніколі.

Мора ў адчаі: маўчыць зямля,
Усё ёй нібы забава, —
Ці мора хоча каменне шпурнуць,
Ці лашчыцца, як сабака.

1939 г.

МОРА І ПТУШКА

Пашчасціла бачыць мне дзіўную дружбу
Чорнага мора
З маленькай птушкаю.
З мокрай далоні карміла мора
Сяброўку —
І цешылася пястушкаю.

А мора такое вялізнае — ўміг
Захоча і сонца патушыць,
Пушынка — маленькая птушка,
Ды дружба мілая, чыстая ў іх.

Напэўна, мору страшэнна самотна,
Што месца сабе не знаходзіць, смелае,
Таму яно ноччу наўзрыд галасіла,
І выйсці яму з берагоў хацелася.

А зараз сіняе, як птушаня.
Сябрамі любуецца цішыня.

Калі я самотны буду ў жыцці
І сэрца ў гаркоце затужыцца,
Хай гэтая дружба прыпомніцца мне
Чорнага мора
І птушачкі.

1939 г.

МОРА

Колькі адценняў мае яно,
Ну хто так адкажа скора?
Колькі настрояў мае яно, —
Само толькі ведае
мора.

Настрояў і фарбаў —
хоць адбаўляй.
Мора — паэт найвялікшы самы.
Вось паэтычную б школу стварыць,
І я ўзяў бы гэты напрамак.

Які ж у яго непаўторны стыль,
Пра гэткі паэты трызняць вякамі.
Тады, калі мора шалёна шуміць,
Тады, калі мора зацята маўчыць,
У ім і святла
і жыцця —
з берагамі.

Вечна няўрымсны,
новы паэт,
Вечна неперайmальны,
натхнёны.
Ну як жа магу я
яго не ўслаўляць,
Не быць пад уплывам ягоным?!

Мне хочацца быць,
як яно,
круглы год
Лагодным,
бадзёрым,
заўзятым.
Падобным на пакаленне маё
У бурным стагоддзі дваццатым.

1940 г.

* * *

Песня — што птушка, —
говорыш ты мне,
Як зловіш — не упускай.
Садзіся, пішы.
Бо раптоўна ўпырхне,
Назад тады не чакай.

Песня — што птушка?
Ды сэнсу няма
Трымаць за хвост яе.
Калі прыляціць да паэта сама —
І ўдзень і ўначы пяе.

Тады ўжо за справу
бярыся, паэт,
Слухай яе ды пішы...
І хай запяе тую песню ўвесь свет, —
Птушка ў маёй душы.

1940 г.

ЛЯ ВЕЧНА СІНЯГА ВОЗЕРА

Мы на Каўказе бачылі
Адвечнай сіні возера.
І чыстае,
І свежае,
І вечна
Сіняе, сіняе...
— Чаму гэта? — я пытаюся.
Ты адказаў:
— Хаваецца
Тут, у гары,
Крэйда сіняя,
Таму і сінее возера...
Дзіцяці, магчыма, кожнаму
Лёгка ў такое паверыць.

А мне дык зусім не хочацца
Гэткае разумець.
Хіба сінеча вечная
З крэйдаю
Спалучаюцца?
Не пасміхайся, дружа мой.
Сам я прычыну высветлю.

*

Калісьці жыла ў гэтым краі
Дзяўчына,
Не дужа прыгожая
І не такая ўжо зграбная.
Ды сэрца было ў яе чыстае,
Чысцюткае,
Як сляза.
А хлопец, што закахаўся
У тую дзяўчыну,
Быў зграбны,
Надзіва прыгожы.
Ды сэрца,
Як камень, халоднае меў.
Яе ён, вядома, пакінуў,
Бо палічыў, што не варта
Такая дзяўчына яго...
Маліла яна,
І прасіла,
І пралівала слёзы,
Ды толькі каменнае сэрца
Не адгукнулася ёй.
Адна на беразе возера
Горка дзяўчына плакала
І выплакала
У возера
Усе свае вочы —
Сінія.
Ад гэтага стала сінім
Возера, што схавала
Дзяўчыну на самым дне.

А хлопец блукаў па свеце
У пошуках прыгажуні,
Што вартай была б яго.
Але не знайшоў, вярнуўся,
Урэшце, назад сюды.
І ўбачыў добрыя вочы,
Пяшчотныя вочы дзяўчыны,
Што закахана глядзелі
З возера на яго.
Хацеў ён пайсці адгэтуль,
Ды сінія вочы ўладна
Цягнулі яго
На дно.
І над вадою сіняй,
Нібы каменны востраў,
Сэрца яго застыла.

*

І вечна ты сіняе, возера,
Вечна ты сіняе, сіняе.
Вачэй маіх колер мяняецца,
З сіняга шэрым робіцца.
Можа, таму і поўніцца
Спеў мой журбой бязмежнаю,
Што і ў кахання вялікага
Ёсць берагі і мяжа.
Пагляд мой,
Не будзь летуценным,
Пагляд мой,
Сіней і ззяй!
Інакш гэта ўсё паўторыцца
І тое ж з табою станецца.
Помні пра сіняе возера,
Помні!
Не забывай!

1940 г.

МАТЧЫНА СЛЯЗА

Павязе на фронт нас сёння эшалон.
Мы па Самаркандзе строем крочым.
Маці, маці!..
З брам, з дзвярэй, з акон
Развітальна ўслед глядзяць іх вочы.

І ў якія вочы я ні зазірну,
Пазнаю пагляд сваёй матулі.
Бачу мару я ва ўсіх адну, —
Каб нас кулі
Ў бойцы абмінулі.

Матчыны пагляды зычаць перамог.
І мацнее вера — не загіну.
Словамі ніхто б сказаць не змог,
Што без слоў гаворыць маці сыну.

Вось матуля, што знаёма ўжо з бядой, —
Рукі высахлі, і твар гаротны, —
Вынесла з варот вядро з вадой
Для сыноў, што ў бой ідуць смяротны.

Не паспела вейкі выцерці рукой,
Як сляза сарвалася ў вадзіцу.
Стала чыстаю вада такой,
Быццам бы з далёкай той крыніцы.

Дзе б я ні праходзіў
праз агонь і дым, —
Покуль не прашые куля грудзі,
Матчына слязіна ззяць заўжды
Прад вачмі маімі ў змроку будзе.

Зоркай непагаснай будзе зваць здаля,
Каб ішоў наперад я няспынна,
Аж пакуль не стане ўся зямля
Чыстаю, як матчына слязіна.

1941 г.

КАЛЯ АКНА

Паэзіі голас чуваць вам ці не?
Родная песня гукае:
— Браты паэты, ратуйце мяне!
Хутчэй! Я крывёю сцякаю.

Эх! Я страціў занадта шмат,
Я зведаў замнога страху.
Хутка цямнее. За далягляд
Ляцяць цягнікі на захад.

Апошні прамень дагарэў у акне,
Нібыта сцяг згарнулі.
— Наперад! Адпомсці! —
загадваюць мне
Вочы старэнькай матулі.

1941 г.

СПЯВАЮЦЬ ПЕЎНІ

У крыку — слодыч і пакута:
Што можа сэрцу быць бліжэй,
Чым песня пеўня, што пачута
На першай лініі траншэй?

Яна з сардэчнаю тугою
Гучыць аднекуль з дальніх хат,
Хвалюе снежнай цішынёю
Людзей, аглухлых ад гармат.

Яна мне поўніць шчасцем грудзі.
Пра салаўя — не гавары,
Калі пачуццяў столькі будзіць
Хрыпаты певень на зары!

І сэрца гнеўнае салдата
Цераз агонь варожы мкне

Да беларускай роднай хаты,
Дзе радасна жылося мне.

У крыку — слодыч і пакута:
Што можа сэрцу быць бліжэй,
Чым песня пеўня, што пачута
На першай лініі траншэй?

1942 г.

ЗАПЯВАЛА

Быць у батальёне запявалам
Цяжка, браце;
Толькі родны край
Прыгадаеш ідучы, бывала,
Раптам чуеш голас:
— Запявай.

— Зацягні, браток! — крычаць наўкола.
Ты ўзмахнеш курчавай галавой:
— «Тры танкісты, тры сябры вясёлых,
Экіпаж машыны баявой».

І паўстануць зноў перад вачыма
Гарадок у квецені садоў,
Любая смуглявая дзяўчына,
Першы верш і першая любоў.

І здаецца, мы па вулках крочым
Дарагога сэрцу гарадка.
Колькі кветак, колькі шчасця ў вочах —
Родныя выходзяць сустракаць.

І яна стаіць ля светлых вокан,
Запявалы голас пазнае.
Невычэрпнай радасцю глыбокай
Раптам сэрца поўніцца яе.

Чэзне ўсё. Ізноў пыліць дарога.
Да цябе далёка, горад мой.
Вось чаму
То радасць,
То трывога
Прагучаць у песні баявой.

1941 г.

ЛІСТЫ*

4 ліпеня 1942 г.
Бухара

...Сёння прачытаў у газеце, што Янкі Купалы не стала. Здалося, што пасля такога месяц больш свяціць у небе не будзе. Мы ж усе так былі прывязаны да гэтага любімага, сапраўды беларускага чалавека. І раптам... А зусім нядаўна мы ў Чэбаксарах пілі з ім віно. Так вось яно, дзіця маё...

16 ліпеня 1942 г.
Бухара

...Знаходжуся ў размеркавальным пункце. Куды мы паедзем, не ведаю. Адно пэўна ведаю — на фронт. Я залічаны ў маршавую роту, і мы гатовы ў паход. Цераз плячо — скрутак шыняля, новая чырвонаармейская форма і моцныя, быццам з жалеза, чаравікі. За спінай рукзак, на поясе біклажка, пры баку сумка. У далейшым у ёй будзе ляжаць граната, а пакуль яна твая. Там ляжаць твая фотакартка, твае лісты, некалькі вучнёўскіх сшыткаў і аловак. Цяпер мне не хапае яшчэ вінтоўкі і процівагаза. Праўда, не стае і ваенных ведаў, але страляць я ўмею добра, і гэта важна. Настрой у мяне аптымістычны, я веру ў хуткую нашу перамогу і спадзяюся, што мы неўзабаве сустрэнемся. Калі я думаю пра цябе, мне робіцца сумна, я адчуваю, як ты хвалюешся і перажываеш. Але, даражэнькая, ты павінна разумець, што як пісьменнік і як грамадзянін я не мог заставацца ў глыбокім тыле. Калі застануся цэлы і прайду ўсе сем смярцей, я стану сапраўдным пісьменнікам...

17 жніўня 1942 г.

...Едзем на захад, у напрамку да Смаленска, бліжэй да роднага дому. У вагоне даволі весела, пяюць, смяюцца. Я асабіста

* Усе прыведзеныя лісты былі адрасаваны паэтам жонцы — Б. Б. Рубінай.

надзіва спакойны, быццам еду ў камандзіроўку. Хачу, каб і ты не хвалявалася...

28 жніўня 1942 г.

...Прамінулі горад Куйбышаў. Дарога ідзе на Маскву, з Масквы на Смаленск. Там будзе мой фронт. Толькі што прачытаў зводку пра тое, што там нашыя войскі атрымалі вялікую перамогу. Добра было б мець такія перамогі аж да Мінска і далей. Я пішу табе ліст, а па даху вагона б'е, стукае дождж, сапраўдны расійскі дождж, неба шэрае і нізкае. Гэты пейзаж крануў мяне да слёз, нагадаўшы родныя мясціны. Гэтае пачуццё, такая любоў да роднага краю для мяне новыя...

30 жніўня 1942 г.

...Мы стаім каля станцыі Разань. Некалі я пісаў у вершы, што горад Разань рыфмуецца з горадам Бірабіджан. Да Масквы засталося дзвесце кіламетраў. Неба тут светлае, але трэба быць пільнымі, каб чорныя сцярвятнікі яго не забрудзілі...

31 жніўня 1942 г.

...Прывітанне табе з Масквы. Прыехалі сюды сёння раніцай. Масква стаіць велічная і спакойная. Жыхары кажуць, што паўтара месяца як нямецкіх «чорных птушак» не відаць. Тут усё ў парадку. Мы былі ў цудоўнай добраўпарадкаванай лазні. З вялікім апетытам паабедалі. Дзеці ў Маскве гуляюць у салдатаў, салдаты гуляюць са смерцю. Адным словам — вайна...

6 верасня 1942 г.

...Нарэшце прыбылі на месца прызначэння. Знаходзімся ў некалькіх кіламетрах ад лініі фронту. Сёння прыгожы вераснёўскі дзень. Я сяджу і сачу, як ляцяць нямецкія «чорныя птушкі», чую сімфонію смерці ад снарадаў і бомб. Я паспеў ужо звыкнуцца з гэтым, і яно не ўплывае на мой сон і апетыт. Сёння бачыў, як нашы збілі нямецкі самалёт, ад яго застаўся адзін толькі попел. Хутчэй бы такое сталася з усімі фашыстамі, якія нясуць у нашу краіну смерць і пакуты...

30 верасня 1942 г.

...Ужо месяц, як я ваюю. А ад цябе ўсё няма лістоў. Цяпер я залічаны ў кулямётную часць. Гэта значыць, што буду яшчэ бліжэй да фронту. Днямі пашлю табе ліст з вершамі...

5 кастрычніка 1942 г.

...Я табе абяцаў паслаць ліст з вершамі. Вось ты іх маеш, мой першы крытык. Я здаровы, сплю моцна, ем з апетытам і сумую. Сумую па табе. Галоўнае, не падай духам, не сумуй. Усё будзе добра...

7 кастрычніка 1942 г.

...У гэты час сяджу ў «цырульні», адкуль пайду ў лазню. Гэтыя мерапрыемствы на фронце вельмі рэдкія. Яшчэ большая рэдкасць сядзець на лаўцы ля стала ў вясковай хаце і пісаць табе ліст, амаль як у дамашняй абстаноўцы. Прыйшоў я сюды з перадавой лініі фронту, дзе знаходзяцца толькі бліндажы, акопы ды траншэі — жытло для франтавікоў. Я знаходжуся ў некалькіх кіламетрах ад немцаў, а адчуванне ўжо зусім іншае — быццам я далёка ад фронту. Хутка пагалю сваю зарослую, вельмі зарослую бараду (не памятаю, калі галіўся) і пайду ў вясковую лазню. Адтуль — да сябе дамоў, у бліндаж. Назад — да самай перадавой лініі фронту. Наперадзе ад мяне няма чырвонаармейцаў. Тут я чую гукі нямецкай мовы, што далятаюць з іх лініі фронту. Такім чынам, знаходжуся я *на самай мяжы паміж дзвюма паловамі свету*. Тут не запальваюць агонь, уначы не кураць, саграюцца толькі ўласным цяплом. Таму для мяне так дзіўна, нязвыкла сядзець ля стала ў цёплай хаце... Абавязкова паведамі, ці атрымала апошнія мае вершы. Шкада будзе, калі яны згубяцца. Учора я іх цярпліва перапісваў застылымі рукамі ў халодным бліндажы. Як бачыш, быць салдатам нялёгка. І ўсё ж я не бядую. Як пісьменнік я шмат выйграў. Калі буду пісаць, дык буду пісаць толькі добра. Гэта я магу з упэўненасцю сказаць. Бо я сёе-тое пабачыў і на ўласных плячах перанёс...

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Эдзі Агняцвет

МАЛАДОСЦЬ НЕ ЗГІНУЛА...

На Беларусі няма ніводнай сям'і, якая б не паслала на франты Айчыннай вайны сваіх верных сыноў.

Поплеч са сваімі рускімі, беларускімі, украінскімі братамі адважна змагаўся і малады яўрэйскі паэт Генадзь Шведзік. Быў ён радавым кулямётнай роты. Дзесьці каля вёскі Дваешкі на Смаленшчыне ёсць узгорак. Там пахаваны 11 кастрычніка 1942 года паэт, які за два гады да гэтага, у роздуме аб жыцці, пісаў аб сабе:

Мой сябар прамовіць праз хвілю маўчання:
«Быў простым ён хлопцам і братам маім»...

Генадзь Барысавіч Шведзік нарадзіўся 4 сакавіка 1914 года ў Бабруйску.

Сёстры Генадзя ўспамінаюць, што першы свой верш «Ленін» ён напісаў у канцы студзеня 1924 года, дзевяцігадовы хлопчык пісаў гэты верш і горка плакаў, узрушаны смерцю Ільіча...

Кажуць, што вочы — гэта душа чалавека. І сапраўды, у шырока адкрытых, блакітных вачах Генадзя свяцілася яго душа — шчырая, ясная, даверлівая. Быў ён незвычайна прыгожым і сціплым юнаком. Я ведала яго як добрага камсамольскага сябра і вельмі здольнага паэта. Быў ён закаханы ў жыццё, у маладосць. Помню, ён часта паўтараў словы свайго любімага паэта Эдуарда Багрыцкага: «Маладосць не згінула, маладосць жыве!»

Г. Шведзік працаваў рабочым на будоўлях Бірабіджана, вучыўся на літаратурным факультэце Мінскага педінстытута, працаваў журналістам у газеце «Піянер Беларусі» і навуковым супрацоўнікам у Інстытуце мовы і літаратуры Акадэміі навук БССР. Потым — вайна, фронт, кулямётная рота.

Г. Шведзік напісаў дзве кніжкі вершаў: «Старт» (1934), «Вершы» (1939), а таксама паэму для дзяцей пра негрыцянскага хлопчыка Джыма.

Маёй ты не бачыў ніколі Айчыны?
Дык пойдзем!
На свеце няма прыгажэй
Лясоў Беларусі,
палёў Украіны,
І досвіткаў мінскіх,
і крымскіх начэй.

У невялічкай кніжцы «Лірыка», выдадзенай Дзяржаўным выдавецтвам БССР у 1962 годзе ў перакладах беларускіх паэтаў, сабраны выбраныя лірычныя вершы Г. Шведзіка.

Паэт быў сынам свайго веку — чалавекам рамантычнай, гарачай душы. У цяжкіх франтавых умовах пісаў ён мужныя, баявыя вершы. Прыгадаем некалькі радкоў з верша «Запявала»:

Быць у батальёне запявалам
Цяжка, браце;
Толькі родны край
Прыгадаеш ідучы, бывала,
Раптам чуеш голас:
— Запявай.

— Зацягні, браток! — крычаць наўкола.
Ты ўзмахнеш курчавай галавой:
— «Тры танкісты, тры сябры вясёлых,
Экіпаж машыны баявой».

І паўстануць зноў перад вачыма
Гарадок у квецені садоў,
Любая смуглявая дзяўчына,
Першы верш і першая любоў.

(Пераклад А. Вялюгіна і А. Зарыцкага)

Калі я чытаю гэты верш, мне зноў і зноў прыпамінаецца апошняя сустрэча з паэтам. Гэта было ў 1941 годзе. Некалькі дзён знаходзіліся ва Узбекістане вайсковыя курсы, дзе праходзіў кароткае навучанне Генадзь. Ён пазваніў мне: «Сёння едзем на фронт. Бывай! Пажадай мне ўдачы!»

Генадзь Шведзік пражыў кароткае жыццё — усяго дваццаць восем год. ...Мы схіляем галовы перад светлай памяццю мужнага савецкага воіна, паэта, чалавека.

Станіслаў Шушкевіч

ЯГО ГОЛАС АБАРВАЎСЯ НА ПЕРШАЙ ЛІНІІ ТРАНШЭЙ

На мармуровай дошцы ў Саюзе пісьменнікаў Беларусі залатымі літарамі высечаны імёны паэтаў, якія загінулі ў час Вялікай Айчыннай вайны, абараняючы Радзіму. Сярод іх — імя Генадзя Шведзіка.

...Калі на Бабруйскім лесапільным заводзе было завозна з прыёмам драўніны, тады плытагоны яшчэ далёка за горадам кідалі якары і прыпынялі плыты, а самі перабіраліся на бераг, раскладалі кастры, варылі ежу, адпачывалі. Гарадскія хлапчукі любілі плытагонскія стойбішчы, гуртом прыбягалі на шырокія плёсы і квяцістыя сенажаці, рабілі буданы ў лазняку, збіралі карчы і сухое ламʼё на кастры.

Сінявокі Геня з віхрастым непаслухмяным чубам, здавалася, мог быць тут бясконца, але баяўся разгневаць сваю добрую маці, і як толькі пачынала змяркацца, ён імчаўся дадому вячэраць, выбіваючы чачотку босымі пяткамі па драўляных бабруйскіх тратуарах.

Толькі аднойчы ён спазніўся да сваёй напалоханай маці, прыйшоў дадому ноччу. А здарылася вось што. На крутым павароце ракі велізарны плыт зачапіўся за камень, лопнулі лазовыя віткі на ромжыне, і бярвенні пачалі расплывацца. Плытагоны на лодцы кінуліся ратаваць сваё багацце, лавіць бярвенні, далучаць іх да плыта.

Хлапчук ім памагаў. Ён падплываў да бервяна, навальваўся на камель грудзьмі, кіруючы яго да плыта. Калі работа была скончана, плытагоны запрасілі Геню да сябе на вячэру.

Асабліва ярка прыгадалася маленства салдату-кулямётчыку Генадзю Шведзіку восенню 1942 года. Як дораг быў цяпер Генадзю голас пеўня на досвітку ў апусцелай прыфрантавой вёсцы Дваешкі, які нагадваў любы горад Бабруйск, яго ціхія вуліцы, яго прыгожыя ўскраіны.

І сэрца гнеўнае салдата
Цераз агонь варожы мкне
Да беларускай роднай хаты,
Дзе радасна жылося мне.

У крыку — слодыч і пакута:
Што можа сэрцу быць бліжэй,
Чым песня пеўня, што пачута
На першай лініі траншэй?

Не суджана было Генадзю Шведзіку вярнуцца з франтавых дарог

дадому. Верныя сябры пахавалі яго, палявою поштай адаслалі жалобнае паведамленне сям'і нябожчыка, а разам з ім невялічкі пакунак з рукапісамі.

У цяжкіх, суровых умовах пісаў паэт цёплыя лірычныя вершы, поўныя хараства і шчырасці:

І паўстане зноў перад вачыма
Гарадок у квецені садоў,
Любая смуглявая дзяўчына,
Першы верш і першая любоў.

Друкавацца Генадзь Шведзік пачаў з 1927 года. Яго творы заўважыў вядомы яўрэйскі паэт Ізі Харык і даў аб іх станоўчы водгук.

У 1934 годзе Беларускае дзяржаўнае выдавецтва выпусціла першы зборнік паэтычных твораў Генадзя Шведзіка, а ў 1939 годзе ў тым жа выдавецтве выйшаў яго зборнік «Вершы». Паэма Шведзіка «Наш Джым» была адзначана рэспубліканскай прэміяй у 1933 годзе.

Кароткае, але цікавае і змястоўнае было жыццё Генадзя Шведзіка. Юнаком ён пабываў на далёкаўсходніх новабудоўлях. Вярнуўшыся з Далёкага Усходу, паступіў вучыцца на рабфак, а пасля ў Вышэйшы педагагічны інстытут імя М. Горкага ў Мінску. Працаваў выкладчыкам рускай мовы і літаратуры, загадчыкам школьнага аддзела газеты «Піянер Беларусі», а пасля — навуковым супрацоўнікам Інстытута мовы і літаратуры АН БССР.

Тыя, хто сустракаўся з паэтам, памятаюць яго як простага, сціплага чалавека. Ён быў сур'ёзны ў працы, але ўмеў жартаваць і весяліцца. У ім не было нічога надуманага, штучнага. Яго душа была адкрыта кожнаму, і ўсёй сваёй істотай паэт быў ворагам усяго паказнога і вычварнага. Такім і я ведаў Генадзя ў самыя першыя гады яго творчага росту.

Пасля смерці паэта рэдакцыя мастацкай літаратуры Дзяржаўнага выдавецтва БССР выдала невялічкую кніжку Генадзя Шведзіка «Лірыка» ў перакладах з яўрэйскай мовы.

Славу і подзвіг не кранае ніколі іржа, не сціраюць вятры, не змываюць дажджы. Разгортваючы кніжку паэта, бачыш яго жывым, адчуваеш рытм яго маладога сэрца, чуеш яго натхнёны голас пра хараство Радзімы.

Прыходзь! Пазнаёмся з Айчынай маёю.
Калі ты сумленны, жывы чалавек,
Калі хараство адчуваеш душою, —
Ты сябрам маім застанешся навек.

Іван Кудраўцаў

ЛІРЫЧНЫ ГОЛАС

Ён не пакінуў вялікай літаратурнай спадчыны. За непрацяглы час, які давялося працаваць у паэзіі, Генадзь Шведзік выдаў дзве кнігі вершаў і паэму для дзяцей. У 28-гадовым узросце ён загінуў на Бранскім фронце радавым кулямётнай роты. Але і тое, што паспеў паэт напісаць, адбілася як пэўны след у літаратуры.

Гэта быў юнак, улюбёны ў жыццё і ў паэзію. Ён рана пачаў пісаць. У 1929 годзе вершы пятнаццацігадовага падлетка Генадзя Шведзіка з'яўляюцца ў друку. Праз некалькі гадоў Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі выпускае яго першую кнігу «Старт», неўзабаве — другую, «Вершы».

За плячыма быў ужо ніштаваты жыццёвы шлях. Пасля сканчэння бабруйскай сямігодкі — работа на Далёкім Усходзе, затым — рабфак, літаратурны факультэт Мінскага педагагічнага інстытута. Працаваў у газеце «Піянер Беларусі», быў навуковым супрацоўнікам Інстытута мовы і літаратуры Акадэміі навук БССР. Вайна, фронт...

Выдадзеная ў 1962 годзе Дзяржаўным выдавецтвам БССР у перакладзе з яўрэйскай мовы на беларускую невялічкая кніга вершаў Г. Шведзіка «Лірыка» сведчыць, што гэта быў здольны паэт, і яму было што сказаць чытачу.

Ён нямала пабачыў на сваім кароткім вяку, дыхаў паветрам неабсяжных прастораў нашай Айчыны. І паэту лцбыя гэтыя прасторы, уся бацькаўшчына, для яго «на свеце няма прыгажэй лясоў Беларусі, палёў Украіны, і досвіткаў мінскіх, і крымскіх начэй» («Гэта ўсё — мой дом»). Лірызмам, задушэўнай шчырасцю прасякнуты вершы Г. Шведзіка пра родны край, пра дарагія сэрцу мясціны. Такія яго прыродаапісальныя вершы. Такія і вершы, прысвечаныя бацькаўшчыне, і вершы, адрасаваныя сябрам. А хіба ж не наскрозь лірычны напісаны ў суровым 1942-м верш «Спяваюць пеўні» — усхваляванае слова-прызнанне салдата, што знаходзіцца на пярэднім краі і аглух ад гарматнага грукату! Там, у траншэі, ён пачуў песню пеўня і шчыра кажа:

Яна мне поўніць шчасцем грудзі.
Пра салаўя — не гавары,
Калі пачуццяў столькі будзіць
Хрыпаты певень на зары!

І сэрца гнеўнае салдата

Цераз агонь варожы мкне
Да беларускай роднай хаты,
Дзе радасна жылося мне.

У крыку — слодыч і пакута:
Што можа сэрцу быць бліжэй,
Чым песня пеўня, што пачута
На першай лініі траншэй?

Як і ў кожнага пісьменніка па прызванні, у Г. Шведзіка былі свае творчыя планы, непакоілі творчыя задумы. Многае хацелася напісаць, калі выкіраваўся ў літаратурную дарогу. Паэт прысягаў сабе ісці толькі наперад, цвёрда адчуваючы зямлю пад нагамі — як бы ні было часам цяжка.

«Свет наш — вялікі і ясны. Упарта ўперад рвануся з вясновага старта!» — ускліквaў паэт у напісаным у 1934 годзе вершы «Памяці брата».

Але за ўдала ўзятым стартам неўзабаве надышоў непрадбачаны трагічны фініш: 11 кастрычніка 1942 года Генадзя Шведзіка не стала.

Рыгор Бярозкін

СЛОВА ПРА ДРУГА

11 кастрычніка 1942 года загінуў радавы кулямётнай роты малады яўрэйскі паэт Генадзь Шведзік.

«Ён быў добры таварыш, просты, ніколі не выхваляўся сваёй адукацыяй. Мы блізка з ім пасябравалі — яўрэйскі пісьменнік і былы вясковы пастух... Шведзік пахаваны каля вёскі Дваешкі Смаленскай вобласці», — так пісаў жонцы паэта камандзір роты старшы лейтэнант Талстоў...

Я таксама з ім сябраваў. І, здаецца, гэта было зусім нядаўна: з Дома ўрада толькі знялі апошнія рыштаванні, па галоўнай вуліцы, па Савецкай, беглі маленькія трамваі і тонка звінелі, быццам увесь час кацілі перад сабой вясёлыя абручы.

Па горадзе хадзіў надзіва прыгожы юнак: кучаравы, блакітнавокі, у паношанай скуранай тужурцы. Хлопец заўсёды спяшаўся і, прыціснуўшы да сцяны або ў кут любога, хто трапляўся пад руку, «душыў» яго вершамі: «Думай» Багрыцкага, лірыкай Гейнэ, уступам да куляшоўскага «Аманала».

Было ў той час майму таварышу васемнаццаць год. Толькі што здадзена ў друк першая кніжка «Старт»: вершы пра маладосць, пра

каханне, пра Далёкі Усход, дзе ён жыў і працаваў камунарам. Успаміны пра далёкі край былі і радасныя — ах, якія маразы! Якія ўсходы сонца! — і сумныя: там засталася магіла брата... У бясконцых праходках па горадзе, у інстытуцкіх аўдыторыях, у вайсковым лагеры (былі там яшчэ і Грамовіч, і Грахоўскі) нараджаліся новыя задумы, пісаліся новыя рэчы: паэма пра негрыцянскага хлопчыка Джыма, цыкл пра Далёкі Усход, вершы пра цудоўную дзяўчыну, студэнтку з хімфака, што стане пазней яго жонкай, а неўзабаве і салдацкай удавою...

З армейскага эшалона, набліжаючыся да фронту, Шведзік пісаў сваёй жонцы ў адным з пісем: «Сёння даведаўся, што памёр Янка Купала. Гэта было так, быццам я даведаўся, што больш ніколі не ўбачу месяца ў нябёсах. Мы ж так прызвычаіліся, што ён існуе, што ён ёсць, гэты блізкі, сардэчны чалавек! Ці даўно мы пілі з ім віно ў Чэбаксарах...»

...Пісаць ён пачаў у 1928 годзе. Апошнія яго вершы, створаныя на фронце, пад агнём, датаваны жніўнем-вераснем сорак другога.

Ён жыў як паэт. Ён загінуў як паэт і воін, чыё палкае, шчырае слова не разыходзілася са справай, з учынкам і з дзеяй.

Вечная слава яму, салдату савецкай паэзіі, радавому вялікай вайны, міламу майму таварышу, што спіць у магіле каля вёскі Дваешкі, на братняй Смаленскай зямлі...

Хвядос ШЫНКЛЕР

Хвядос Сяргеевіч Шынклер нарадзіўся 22 верасня 1903 г. на станцыі Рудзенск Мінскага павета (цяпер Пухавіцкі раён Мінскай вобласці).

У 1914–1920 гг. вучыўся ў Мінскім рэальным вучылішчы. Не пакідаючы вучобы, з 1919 г. пачаў працаваць тэлеграфістам на чыгунцы, на станцыі Рудзенск. Адначасова з гэтай працай быў бібліятэкарам, загадчыкам клуба, вёў камсамольскую і прафсаюзную дзейнасць. Уваходзіў у літаратурнае аб'яднанне «Маладняк», пазней — БелАПП. З 1929 г. — супрацоўнік бабруйскай акруговай газеты «Камуніст», а са снежня 1931 г. — сакратар рэдакцыі раённа-транспартнай газеты «Ударнік» у Жлобіне. У 1935–1941 гг. працаваў у газеце «Літаратура і мастацтва» і часопісе «Полымя рэвалюцыі». З пачаткам вайны эвакуіраваўся ў г. Свярдлоўск (Расія), са жніўня 1941 г. па сакавік 1942 г. працаваў там тэлеграфістам на Цэнтральным тэлеграфе. У 1942 г. добраахвотна пайшоў у армію. Закончыўшы чатырохмесячныя курсы, трапіў на фронт. З кастрычніка 1942 г. — камандзір узвода 1-й роты 93-й асобай стралковай дывізіі. Малодшы лейтэнант Шынклер загінуў 25 кастрычніка 1942 г. на схіле безыменнай вышыні 95,9 каля пасёлка Бекетаўка пад Ста-

лінградам.

Друкавацца пачаў з 1922 г. Першае апавяданне «Пас зачапіў» апублікаваў у 1928 г. (літаратурны дадатак «Вясна» да газеты «Камуніст»). Выступаў як празаік, заявіў пра сябе як крытык, нарысіст, дзіцячы пісьменнік, пісаў вершы, перакладаў з іншых моў. У даваенны час асобнымі выданнямі выйшлі кнігі прозы «Ічэ» (1929), «Стрэлачнік Мігай» (1930), «Блок» (1933), «Сонца пад шпалы» (1933), «Запіскі інструктара Томана» (1934). Аўтар аповесці для дзяцей «Петрык-завадатар» (1935; 1973. 3-е выд.), п'есы для юных гледачоў «Пачэсны рэйс» (1939). У сааўтарстве з Ю. Рудзько напісаў кінасцэнарый «Шчаслівы шлях» (1940). У час вайны стварыў дзённік «Пульс жыцця» (у 1942 г. апублікаваны ў перакладзе на рускую мову ў Маскве, а ў 1950 г. выйшаў асобным выданнем па-беларуску ў Мінску) і «Дзённік сувязіста» (1942; апублікаваны ў 1957 г.). Пяру Х. Шынклера належаць артыкулы і рэцэнзіі «Чатырохсотлецце беларускага друку» (1928), «Юбілей Ц. Гартнага» (1928), «Шлях паэта» (1930), «Расійскія пісьменнікі на беларускай мове» (1930) і інш. У 1960 г. выйшлі «Выбраныя творы» Х. Шынклера, у 1984 г. — кніга прозы і ўспамінаў пра пісьменніка «Апошні рэйс».

ПРОЗА

СТРЭЛАЧНІК МІГАЙ
Апавяданне

Хто яе ведае, што зрабіла чыгунка з нашым Сымонам. Але вярнуўся ён са службы на чыгунцы іншым чалавекам. Нібы падмяніў яго хто там ці ўракнуў. Хто яго ведае...

Памятае наша вёска Сымона Мігая вясёлым, гуллівым хлопцам, які красіў усю моладзь. Прыгожы, зграбны хлапец. Чарнявы, з кучаравай галавой, з шэрымі прыгожымі вачыма — заглядзіся. Ніякае гульбішча, ніякае пракудніцтва не абыходзілася без яго. Ды што — не абыходзілася! Ён звычайна быў і завадатарам-канаводам на ўсе ўчынкі. Калі ж траплялася — не адкідаў і чарку гарэлкі перакуліць. А разгуляецца, дык чаркай справа і не канчалася.

Што казаць — спрытны, самавіты хлапец быў!

Так ад роду было яму напісана быць украсай нашае вёскі. Прайшлі б маладыя гады, перабушавала б маладая кроў — быў бы з яго добры, разумны гаспадар. Так заўсёды бывае. Але не па сэрцу яму вясковае жыццё прыйшлося, не захацеў па-дзедаўску сядзець — працаваць на зямлі, захацеў выйсці ў людзі, працерабіць сабе новы шлях. Не падабаўся яму сялянскі лазовы лапаць, захацеў набыць гарадскія бліскучыя боты. Вось і пайшоў ён на службу, на чыгунку. Казалі людзі, пашанцавала Сымону: прыладзіўся, усталяваўся недзе служыць стрэлачнікам.

Ды нядоўга нешта паслужыў. Неяк праз гады тры зноў з’явіўся ён у роднай вёсцы.

Ды другім чалавекам прыйшоў да нас Сымон Мігай. Не пазнаць у ім былога гуллівага, гарэзлівага завадатара. Ціхі нейкі, мэрам да зямлі прыбіты стаўся. Няма былой весялосці ў вачах, нейкі балючы сум бязмерны відаць у іх. Няма спрытных, жвавых рухаў, замест іх паважнасць нейкая, сталасць ды павольнасць. Смеху, ухмылкі не пабачыш на вуснах яго — крывіць іх,

скажае нейкая балючая грымаса, лапкі-зморшчынкі. А калі гарэлкі чарку па старому звычаю дакляруе хто выпіць — глыбока, цяжка ўздыхне ды моўчкі адыдзе.

Чалавек малады, а на вячорках нідзе яго не пабачыш, ад людзей хаваецца і да грамады рэдка падыходзіць. Другі, зусім другі чалавек...

І з чаго б то стала? Колькі разоў пачыналі людзі дапытвацца ад Мігая, чаму пакінуў ён чыгунку, ці добра працаваць на ёй, ці няўжо на вёсцы лепей, — нічога не адказвае, махне рукой ды пойдзе.

Дзівак чалавек, што казаць...

Нешта нейкае зрабіла з ім чыгунка. Хто ж яго ведае... Знаходзілі некаторыя з тых, што языком ахвочы патрапаць ды розум маюць спрытны, дапытлівы, розныя здагадкі, але нічога путнага і яны прыдумаць не маглі.

Здагадкамі тут нічога не растлумачыш. Дый хацелася ведаць сапраўдную праўду. А Мігай нічагуткі казаць не хоча, абмінае, адхіляе ўсе пытанні. Так і пачалі казаць у нас пра яго: Мігай — не чапай.

Так-так... Другім чалавекам вярнула нам чыгунка Сымона Мігая.

Цёплым вясновым надвячоркам павыпаўзалі людцы з хат адпачыць ад дзённае працы, пагаманіць аб тым аб сім, парадавацца на ажываючую прыроду, поўнымі грудзьмі ўдыхнуць у сябе лёгкае, пахучае паветра.

Сабралася грамада ля хаты старога дзядзькі Нічыпара, які нямала пабачыў на сваім доўгім жыццёвым шляху, нямала меў розных прыгод.

Ён, як і заўсёды, заўладаў агульнай увагай, апавядае, як давялося яму праехаць аднойчы на чыгунцы, колькі папакутаваць давялося яму, непісьменнаму, загнанаму вясковаму чалавеку, які не ведае распарадкаў чыгуначнай сумятні. Колькі гора нацярпеўся, колькі паздзекаваліся з яго разбазыраныя чыгуначныя чыноўнікі.

— Лепей і не знацца, браткі мае, з гэтай чартапхайкай! — заключыў дзядзька Нічыпар.

— Вось і не кажыце, дзядзька, — адазваўся тут Сымон Мігай. — Не ведаеце вы чыгункі, нельга і казаць пра яе гэтак!

— Што не ведаю? Не ве-е-едаю... Шмат ужо ты яе ведаеш. Відаць, на каго яна цябе перарабіла, да сябе падобным не стаў, ад людзей вунь нават хаваешся...

— Ат! Што вы разумееце. Чыгунка — гэта такая складаная машына, якую нялёгка зразумець, трэба пабыць хоць самым мізэрным шрубочкам у ёй, зразумець сваё месца ў гэтай машыне, дык тады не скажаш так, як вы... З мяне яна чалавека зрабіла, ды нялёгка далося гэта мне... Вялікую віну ўзяў я на сябе перад чыгункай, як расквітацца з ёй, і не ведаю... Ды што казаць...

— А вось ужо як пачаў, дык і сказаў бы людзям, чаму цябе чыгунка твая навучыла, якую адукацыю табе дала. Няма чаго хавацца ўжо!

— Ды ўжо ж... раскажу. Слухайце. Мо іначай пра чыгунку казаць будзеце...

І пачаў Сымон апавядаць сваю гісторыю. Зразумела, з якой цікавасцю ўсе слухалі яго, бо расказваў ён тую таямніцу, якую так даўно хацелася ўсім ведаць.

...Прыйшоў гэта я на чыгунку. Вось, бадай, так глядзеў на яе, як дзядзька Нічыпар. Ну, працаваў трохі на шляху ў рамонце, а потым трапіў на лепшую пасаду, стрэлачнікам. Тут ужо служба далікатнейшая, намагацца сілай столькі не трэба, паварочвай стрэлкі, як табе загадаюць, ды прапускай па каляях цягнікі, паравозы.

Абжыўся, пазнаёміўся з людзьмі... А станцыя — нішто сабе, дзейная, грузаў шмат перакідае, працы хапае. Але і жыць весела. І горад блізка. Быў ля станцыі спірытусавы завод, амаль штодня падаваліся туды па спецыяльнай каляі вагоны пад пагрузку. За пагрузку вагонаў станцыйнае начальства атрымлівала звычайна ад уласніка завода аплату за паслугі — ці то грашмі, ці то натурай — спірытусам. Так ужо на чыгунцы вядзецца. Называецца гэта «капытковы збор», ну, а па-простаму будзе — хабар...

— Ну, вось табе і твая чыгунка, бачыш — хабары бяруць, — не сцярпеў нехта.

— А вы ўжо, дзядзька, калі ўзяліся слухаць, дык слухайце, а то...

— І праўда, хлопцы, чаго сунецеся, не перашкаджайце!

— Так... Дык вось з капытковых гэтых перападала тое-сёе і нам, стрэлачнікам. Так што жылося мне някепска, было чаго выпіць, было і закусіць. Так паглядзіш прызвычаеным вокам — бо непрызвычаенае ж не ўсё здолее прыкмеціць, тут асобныя акуляры патрэбны, дык як паглядзіш — ой-ёй што рабілася!

Звычайная рэч, калі начальства ходзіць «пад шэфа», як кажуць па-далікатнаму, ну, а наш брат — проста «пад мухай». Так сабе ніштавата і жылося.

Ды вось мухі гэтыя капытковыя і нарабілі для мяне такога, што і сёння адчуваю, ніяк запамятаваць не магу...

— Гэ-э-эх, мухі, мухі...

— Аднойчы, на свята, атрымалі мы зверх капытковай нормы. Набраліся што называецца. Да службы не праспаўся я, пайшоў на дзяжурства, а ў вачах мітульга нейкая, у нагах казінец. Дзяжуру. Перакідаю стрэлкі. Так-сяк сходзіць. Пачалі мы рыхтаваць падачу вагонаў пад завод, тут я нешта заспяшаўся, перакінуў няёмка баланс, што перацягвае рэйкі, дык пяро не прыкінулася як след да рамачнай рэйкі, і пайшлі вагоны па стрэлцы ўразрэз... Збочылі з галоўнае каляі на заводскую ды з адхону ўніз. Пабег я за імі следам... Ды што ж, дагоніш іх, ці што? А калі і дагоніш? Ляпаюць па стыках вагоны, і я ўгрунь за імі. А яны ўсё далей-далей, коцяцца хутчэй ды хутчэй...

Гляджу я — ідзе ля каляі нейкі салдат, мусіць, з кашараў ішоў. Бачу — схапіў ён шпаліну, відаць, думаў затрымаць вагоны, ды не кінуў шпалу ўпоперак рэек, але паставіў канцом на рэйку, а за другі сам трымае...

І не падумаў, відаць, чалавек, што з гэтага паратунак малы. Ці збянтэжыўся ён з неспадзеўкі, ці што?..

...Наскочылі вагоны на шпалу, крутанулі яе пад сябе, а з ёй і салдата, уздрыгнулі, грымнулі ды далей пабеглі... А на каляі, бачу, ляжыць паміж рэек шпала, а ля яе салдат. Курчыцца...

Падбег я. Тут усе мухі з галавы маёй павыляталі... Адразу цвярозасць найшла. Але што ж з тае цвярозасці...

Ляжыць бядак, енчыць, з ботаў кроў цурком хлышча. Гляджу, а яму абедзве пяты так і адцяло... Як перакуліўся са шпалай, так і папаў нагамі на рэйку...

...Прыбеглі людзі, войкаюць. Забралі салдата таго ў бальніцу. За ім і я, як непрытомны, пацёгся. Колькі дзён прасядзеў ля яго ложка! Што ж, прапаў чалавек... без пят, як без ног, — хадзіць нельга, а бязногі чалавек што ж за работнік...

— А вагоны? — запытаўся нехта.

— На шчапы... Закаціліся на заводскую каляю, грохнулі з разгону ў тупік — і збірай толькі шчапы...

Тут мне і выдалі воўчы білет, ды без права паступлення на чыгунку...

Вось, браткі мае, якая гісторыя!.. Перакаланула яна мяне ўсяго. Назаўсёды ўсе мухі з галавы маёй павыганяла, ды так,

што і не вернуцца яны больш у яе. Шмат-шмат перадумаў я за ãýòû ÷àñ. Âîñü òóò ³ çðàçóìå¢ ÿ ÷ûãóíêó. Ãýòà òàáå íå çàáà¢êà ÿêàÿ. Ãýòà ñóð’¸çíàÿ âÿë³êàÿ ìàøûíà, ÿêàÿ ðîá³öü àäêàçíóþ ïðàöó. Ãýòà æ ïàäóìàöü òîëüê³ — êîëüê³ ãðóçà¢ ÿíà ðîçíûõ ïåðàê³äàå, äû øòî ãðóçà¢, — à ëþäçåé êîëüê³ ïåðàâîç³öü!

ßêàÿ æ ãýòà âÿë³êàÿ àäêàçíàñöü, ïàäóìàéöå ñàì³! ßêîé íàïðóæàíàé, íàëàäæàíàé ïðàöû âûìàãàå ÿíà! Ëåäçü ñïëàøà¢ — âîñü òàáå ³ êàòàñòðîôà.

Òóò ÿê ó ìàøûíå. Óñå ÷àñòê³ ÿå ïàâ³ííû áûöü ïðàâåðàíû, êîæíû øðóáî÷àê, êîæíàÿ øàñö¸ðêà, êîæíàÿ ãàéêà ïàâ³ííà áûöü íà ñâà³ì ìåñöû, âåäàöü ÿãî ³ âûêîíâàöü ÿê ñëåä ñâàþ ïðàöó. À ñàì ñóåööà ÿêàÿ-íåáóäçü ÷àñòêà — çàñêë³ãî÷à¢ñÿ ìàøûíà, ïà÷íå ðûïåöü, äàâàöü ïåðàáî³ äû é ñòàíå...

...Âîñü íàøà ñòàíöûÿ, ÷àñòêà âÿë³êàé ÷ûãóíà÷íàé ìàøûíû, çàïàìÿòàâàëà àá ñâà¸é ðîë³. Ïà÷àë³ øðóáî÷ê³, øàñö¸ðà÷ê³ êåïñêà ïðàöàâàöü, çàðûïåëà, ÿê íÿìàçàíàÿ, ìàøûíà, ñàì ñàâà¢ñÿ àäç³í äðîáíåíüê³ øðóáî÷àê, ³ ìàøûíà ïàëàìàëàñÿ... À êàá æà ãýòà äû ïðû ïàñàæûðñê³ì öÿãí³êó, êîëüê³ àõâÿð áÿçâ³ííûõ áûëî á!.. Äûé òàê âîñü áåç àõâÿð íå àáûøëîñÿ.

Ñâà¸ æûöö¸ ÿ çàìàðóäç³¢ ³ ÷àëàâåêà çàãóá³¢. À ÷àìó? Ãàðýëêà ¢ñ¸ â³ííà! ßíà ñà øëÿõó çâîäç³öü, íà ïðàñòóïàê øòóðõàå...

Øìàò-øìàò äóìàê ó ìà¸é ãàëàâå ïðàáåãëà çà ãýòû ÷àñ... ×àëàâåêàì ïðàç íÿø÷àñöå çðàá³ëà ìÿíå ÷ûãóíêà.

Çðàçóìå¢ ÿ ÿå àäòàãî, ïàëþá³¢... Äû âûê³íóë³ ç ìàøûíû ñàïñóòû øðóáîê, ³ íÿìà ìíå í³äçå öÿïåð ìåñöà.

À áåç ÷ûãóíê³ öÿæêà, íóäíà æûöü ìíå öÿïåð, ïðû çâû÷à³¢ñÿ ÿ äà ÿå. Òàê õî÷àööà ïàêâ³òàööà çà ñâîé ïðàñòóïàê, çðàá³öü øòî-íåáóäçü äîáðàå äëÿ ÿå, ïàìàãà÷û íàëàäç³öü ìàøûíó, êàá äîáðà ïðàöàâàëà, àëå êóäû æ? Âî ¢÷û á³ëåò — ³ íÿìà çâàðîòó. Âûê³íóòû íà ñìåòí³ê, çëàìàíû øðóáîê...

Âîñü ê³ì ñòà¢ñÿ öÿïåð ÿ...

Ïðàéøë³ ãàäû. Àäãðûìåë³ ãðîìû ðýâàëþöû³, ñö³õëà çàâ³ðóõà, ïà÷àë³ ¢çâîäç³öü ðûøòàâàííå íîâàé, ñâåòëàé ïàáóäîâû.

Äàë¸êà àä ðîäíàé â¸ñê³ àïûíó¢ñÿ ÿ. Äàâÿëîñÿ ìíå ïàïðàöàâàöü íà ÷ûãóíöû. Ïàä÷àñ ïðàöû íå ðàç óñïàì³íà¢ Ñûìîíà Ì³ãàÿ ³ ÿãî ã³ñòîðûþ. Ïàëþá³¢ ³ ÿ ÷ûãóíêó, çàõàï³¢ñÿ ³ ÿ ñòðîéíàñöþ, ñâîåàñàáë³âûì õàðàñòâîì ÿå ïðàöû ³ çðàçóìå¢ Ñûìîíà. Çðàçóìå¢, ÷àìó òàê öÿæêà áûëî ÿìó àä÷óâàöü ñÿáå âûê³íóòûì, íÿãîäíûì øðóáî÷êàì ãýòàé âÿë³êàé ñêëàäàíàé ìàøûíû. Äáà¢ ÿ, ø÷ûðà ³ ¢âàæë³âà äáà¢ àá òûì, êàá áûöü íà ñâà³ì ìåñöû, äîáðà âûêîí-

ваць сваю працу маленькага шрубочка, ад якога залежыць праца машыны.

І ізноў успамінаў Мігая.

Аднойчы давялося мне выехаць на маленькую станцыю. Хоць маленькая яна была, хоць зусім мала было тут чыгуначнікаў, але тут добра, прыкладна для іншых працаваў мясцком. Вёў вялікую культурна-асветную работу сярод членаў свайго саюза, меў шэфства над вёскай суседняй і там дапамагаў сялянству выбрацца з векавечнай цемры, распачаць новае, светлае, прыгожае жыццё.

У гэтым мясцкоме спаткаўся я з Сымонам Мігаём. Рэвалюцыя анулявала яго воўчы білет, звярнула шрубок на старое месца, дала магчымасць пасквітацца за былы, мо і несвядомы, праступак.

І шчыра, старанна квітаўся Сымон Мігай.

Уся вялікая культурная работа, пра якую чутно было і за межамі станцыі, была справай рук Мігая, старшыні мясцкома чыгуначнікаў.

З вясёлым тварам спаткаў мяне Мігай. Відаць было, што чалавек жыве, захоплены жыццём, бачыць у ім сэнс, працуе, закаханы ў працу.

— Квітаюся, браток, квітаюся, — казаў ён. — А галоўнае, родны мой, не пабачыш ты на нашай станцыі аніводнага п’янага. Няма, брат, гэтай брыдоты ў нас! На сваім прыкладзе пераканаў я ўсіх. Наша частка машыны працуе добра, сумленна, кожны шрубок на месцы, не хістаецца, роўна і гладка ідзе. За нашу частку машыны можна быць спакойным!

Я ахвотна паверыў Сымону Мігаю.

СОНЦА ПАД ШПАЛЫ
Урывак з аповесці

За семафорам — наколькі можна бачыць — як мурашкі, варушацца, працуюць рамонтныя. Ажывіўся, змяніўся выгляд пуцей. Няма звычайнага зацішша, пустэльнасці, што пануе тут ад праходу да праходу цягніка.

Адзін пуць доўгім бліскучым ланцужком бяжыць туды, далёка, у лес. Другога — не відаць, ён увесь стракаціць рабочымі, якія, паскідаўшы з сябе кашулі, пад пякучым апальваючым спіны сонцам размерана ўздымаюць падбойкі і раўнамерна, напружана, з глухім мяккім стукам убіваюць іх у раскіданыя паміж шпаламі

«скрыні» зямлі — падбіваюць новыя, толькі што пакладзеныя шпалы.

Глянуць здалёк — металічныя аправы канцоў узнятых угору падбоек яркімі, слепячымі вочы агеньчыкамі блішчаць на сонцы. Хутка апускаючыся ўніз, яны маланкай цягнуць за сабой стужкі-праменьчыкі, нібы заганяюць іх пад шпалы.

Лёгкі пах свежых сасновых шпал перамешваецца з пахам раскапанай, зляжалай, тлустай зямлі. Гэты асаблівы, нейкі церпкі водар так прыемна ўцягваць у сябе, адчуваць у ім тую асалоду, якой вось так даўно не адчувалася. Асалоду працы. Асалоду згоднай арганізаванасці цэлай грамады над рамонтам старой, запушчанай чыгункі, над прыданнем ёй належнага для працы стану.

Даўно... Даўно ўжо праходзіў тут капітальны рамонт! Гадоў, мусіць, з дзесяць. Семдзесят працэнтаў верхняй пабудовы шляху прыйшло ў поўную нягоднасць. І як толькі цягнікі маглі хадзіць, як трымалі гэты цяжар здрузлелыя шпалы? Дзіўна проста!

Гэта ж не жартачкі: семдзесят працэнтаў трупехласці!

Ходзіць, шнуруе па сваім пікеце Алесь Дзераш. Поўнымі грудзьмі ўцягвае ў сябе дурнап'яны пах смолі, пах зямлі. Ад паху гэтага хутчэй цурчыць кроў па жылах, пружыняцца мускулы, і здаровая, хвалюючая ўздымнасць, напружанасць сіл напаўняе маладое, моцна скляпанае цела.

І не вытрымаць — самі рукі сціскаюцца, так і карціць схапіць, сашчапіць падбойку, так, як калісь, аддацца працы, у працы ахалодзіць, змарыць запал, даць выхад нахлынуўшай радасці, уздыму.

— Дай, братка, мне сюды... — не сцярпеў-такі Алесь, падышоў да бліжэйшага рабочага.

Той са здзіўленнем паглядзеў на Дзераша. «Няўжо ізноў не гэтак раблю?» — падумалася.

Часта здаралася, што прыходзілася Дзерашу брацца самому за падбойку або штопку, каб паказаць, як трэба рабіць. Арцель уся з маладых, толькі вось гэтымі днямі набраных з вёскі хлапцоў; звычкі да працы няма, і паказваць трэба.

Зразумеў хлапцова недаўменне Дзераш.

— Не, браток, не паказваць буду. Працуеш ты добра. Вось за гэта і адпачні трохі. Проста вось самому, гледзячы на вас, папрацаваць захацелася...

І замігцела падбойка ў дужых умелых руках.

— Га-а-а-а...

— Так, так, арцельны, гані сонца пад шпалы! — падвесяліл-

ісяхлопцы. — Папрацуй, папрацуй крыху...

— Не прывыкаць, — кінуў Дзераш, — колькі гадоў ужо сонейка пад шпалы заганяю, вось і вас давялося вучыць...

Люба паглядзець, як працуе Дзераш. Відаць — спрактыкаваны, не ўпершыню працуе. Падбойка, як механізаваная, робіць сваю справу. І неяк ямчэй робіць, чымся ў руках іншых. І не відаць, каб чалавек напружваўся, стамляўся, выдыхаўся. От, так, гуляе быццам.

Эх, і добра ж пападбіваць! Адчувае Дзераш, як раўнамерна пачала цячы кроў па жылах, няма той перашкаджаючай, незразумелай даўкасці, што ўзбаламучвала кроў, замінала, перапаўняла цела. Знайшоўся выхад: праца паглынае збытак энергіі, у нармальны стан прыходзіць цела.

— Ну, годзе! Будзе...

І ізноў зашнураваў Дзераш па сваім пікеце. Спакайней неяк стала. Раўней дышацца. Можна за работай наглядаць.

Спыніцца, задумаецца, марыць Дзераш, забудзе пра ўсё наўкольнае. Потым трасяне галавой, ізноў рушыць, шнуруе.

— А ўсё ж, хлопцы, наша арцель лепей і хутчэй робіць, — там-сям кіне. І далей, і далей ідзе.

— А вось ты, браток, — звяртаецца да аднаго хлапца, што рабіў зарубку шпал, — не гэтак робіш. Вунь глядзі: зарэзаў нажоўкай зашмат, бач — раўчачок застаўся... І нахіл у зарубцы не такі зрабіў — не роўны. Трэба ж на адну дваццатую рабіць, як вучыў... Глянь?!

Паклаў на зарубку Дзераш лякала — шчыліна відаць пад ёй.

— Бачыў? Ну вось, а пакладзеш на такую зарубку рэйку, што будзе? Па прарэзу большаму вада пройдзе — прухне шпала. Зарубка няроўная, валокны памне рэйка — ізноў шпала будзе прухнець.

— Не, не варта так рабіць... — нездаволена ківае Дзераш і паказвае, як трэба, — схапіў дэксель, зрабіў зарубку. Паклаў лякала — як тут было! — Бачыш? То-та ж...

І далей пайшоў.

У канцы пікета пачалі ўжо прышываць рэйкі да шпал. І тут напрактыкаванае Дзерашава вока бачыць памылкі.

— Прышывайце, хлопчыкі, як след, каб не давялося перашываць... Уб'еш кастыль не так, як трэба, вымеш — дзірка, вось табе і будзе шпала псавацца. А шпал у нас нямнога. Бачыце, да якога стану дайшлі, што павыманы? Вучыцеся як след рабіць!

Слухаюць Дзераша хлопцы. Першыя дні, праўда, не тое было.

Адчувалася нездаволенасць.

Што маладому, не працаваўшаму на чыгунцы хлапцу, які прыйшоў сюды на сезон падзарабіць? Абы адбыць свой «урок» ды хутчэй скончыць працу і — дахаты...

А тут малады арцельны адразу ўз'еўся. Ты яму тое не так, ты яму гэтае не гэтак. Тое трэба вось так, гэтае трэба вось гэтак. І зацягвае толькі працу.

Вунь у суседніх арцелях урок канчаюць. Апошнюю, адзінаццатую, шпалу на чалавека адрабляюць, а тут над дзевятай корпаешся. Куды варта? Хай яно згарыць з такой працай!

Ведама, малады арцельны, ды яшчэ курсант, выслужыцца хоча!

Бачыў, адчуваў нездавальненне Дзераш. Ды пасміхаўся.

— Нічога, хлопцы! З першых дзён адстанем, больш часу зойме навучанне, ды і то больш васьмі гадзін працаваць не будзеце ж, а далей пабачыце, хто хутчэй скончыць — мы ці яны, хто скароціць свой дзень працоўны! — Кажа, бо памятае — сам быў амаль такім самым нецярплівым калісьці.

— Трэба ж працаваць як след. Не на пана працуеце, на сябе. Цяп-ляп рабіць не гожа. Рабіце, як навучаю, — і сапраўднымі рабочымі будзеце, і работа будзе лепшая ад іншых...

Разаб'е Дзераш арцель на асобныя групы, а ў кожнай групе — на пары. Двум меней спрактыкаваным хлапцам-навічкам дасць адкапваць «скрыні» паміж шпал на цэлым звяне рэек; другая пара, што больш часу працавала на рамонце, расшывае старую шпалу, выцягвае яе і зацягвае новую; трэцяя пара, больш спрактыкаваная, падштопвае шпалу, засыпае скрыню, затрамбоўвае, раўняе баласт.

— Ды што нам па-замежнаму рабіць! — чулася, як пачынаў Дзераш новыя прыёмы паказваць. Не падабаецца хлапцам падзеленасць, аднастайнасць працы.

— Дурні, дурні! Якое тут замежжа? Не па-замежнаму, а панавуковаму. Вунь вам за мяжой, у Швейцарыі, падбіваюць і жалезныя, і бетонныя, і драўляныя шпалы аднолькава, робяць нядбала, а мы вось гэтак рабіць не будзем! Не ўсё добра тое, што замежнае. А вось рацыяналізаваць працу трэба! Але што ж вы, мусіць, і слова «рацыяналізацыя» не разумееце, — смяецца Дзераш. — Ну, растлумачу пасля работы. А на справе, бадай, і самі пабачыце, ці варта рацыяналізаваць...

Некалькі дзён толькі прайшло, як працуе арцель пад Дзерашавым кіраваннем. І незадаволення як не было. Арцель слухае Дзераша, робіць так, як загадае.

І дзіўна. Панавучаліся хлопцы патрэбным размераным прыёмам, і праўда, — урок свой канчаюць хутчэй, а як прымае работу ўчастковае начальства, — Дзерашаву арцель хваляць.

— Лепшая! — кажуць.

І пачынаюць хлопцы з другіх арцелей прасіцца да Дзераша.

Смяецца той толькі.

— Прымем, хлопцы? — пытае.

— Не, — крычаць, — хай у сябе рацыяналізуюць арцелі!

— А-а-а... Зразумелі рацыяналізацыю такі?! — ізноў смяецца Дзераш.

Аддасць сонейка моц сваю жыватворную, выльe праменнямі гарачымі на зямлю, зморыцца, менш заўзята пячэ і паволі коціцца па небасхіле за лес шэры, далёкі — на адпачынак.

Канчае работу і рамонтная Дзерашава арцель, збірае інструмент і па новых, беленькіх, яшчэ не забруджаных, сёння ўласнымі рукамі пакладзеных шпалах шнуруе да вакзала, у казарму, на адпачынак. Свежы рахманы ветрык так прыемна абвявае нагартаванае, бронзавае цела.

Хоць змарыліся за час працы, але цікавасць бярэ верх на ўсім, — закідваюць Дзераша пытаннямі, просяць растлумачыць усё незразумелае, з чым спаткаліся на працы за дзень.

Дакладна, старанна тлумачыць Алесь. Тое-сёе, што патрабуе больш дасканалых, падрабязных абгаварэнняў, пакідае на вечар, на час заняткаў тэхнічнага гуртка, што наладзіў ён з маладымі рабочымі і ў якім два разы на тыдзень знаёміць іх з чыгуначнай гаспадаркай.

Ад вакзала хлопцы разыходзяцца: арцель — у казарму, Алесь збочвае на пасёлак прыстанцыйны — дахаты.

Увечары прыходзіць Алесь у казарму рамонтных. Пры святле невялікай лямпачкі, што, асвятляючы вузкае кола ля стала, пакідае ў цьмяным змроку пастаўленыя пры сценках нязграбныя лавы на козліках, на якіх адпачываюць пасля працы сезонныя рамонтнікі, сялянскія хлопцы, — тут, ля стала, у цесным акружэнні хлапцоў выкладае Алесь свае тэхнічныя веды, навучае неспрактыкаваных рамонтнікаў.

Здолеў прыахвоціць да ведаў вытворчых маладых хлапцоўсялян вясёлы, таварыскі арцельны Дзераш. Запалам сваім на працы, захапленнем працоўным працэсам рамонту пуцей, прыкладам сваім уздзейнічаў на іх, выклікаў павагу да чыгункі, да вірлівага суладнага жыцця яе.

І ўважна слухаюць хлопцы тэарэтычнае абгрунтаванне тых

работ, што машынальна выконваюць на рамонце па загаду арцельнага. Цесна згрудзяцца, схіляцца ў купінцы над сталом, пільна ловяць словы дзіўныя Дзерашавы, сочаць рухі яго жвавыя, як тлумачыць што ён.

І зразумелым, простым у сваёй складанасці робіцца тое, што здавалася нядаўна лішнім, непатрэбным.

Пытаецца віхрасты, кірпаты хлопец, што больш за ўсіх палюбіў за кароткі час сваёй працы чыгунку:

— А чаму не адразу забіваюцца ўсе кастылі ў шпалу, чаму раней вы глядзіцё здалёк, прыкладаючыся да рэйкі?

І не паспее адказаць Дзераш, як ізноў кідае пытанне цікаўны хлопец:

— І чаму вы так любіце чыгунку, таварыш Дзераш, калі вы яе спазналі так добра? Вы ж яшчэ зусім малады...

Смяецца Алесь.

— Бач, чаго ведаць захацелася?! Адразу, брат, не спазнаеш такую складаную рэч, як чыгунка, праўду сказаў ты... А спазнаеш, — палюбіш назаўсёды! Ну, а калі цікава, дык паслухайце...

— Раскажыце, таварыш Дзераш, — просяць хлопцы.

Доўга расказвае Алесь пра сваё жыццё, працу на чыгунцы, што зрадніла з ёй.

Слухаюць, самі захапляюцца хлопцы, загараюцца жаданнем застацца ў штаце на чыгунцы, працаваць на ёй.

Вярсты за дзве ад маленькай чыгуначнай станцыі стаіць у густым лесе, што хмура наступае на пуці, будка пераезнага вартаўніка. Шэрай вузкай стужкай праразае глухі лес гасцінец, узнімаецца да чыгуначных пуцей, пераваливае праз іх, ідзе далей. Гэта і ёсць пераезд. Яго і бліжэйшы — як вокам акінуць — участак пуцей вартуе пажылы вартаўнік Максім. Пільна сочыць рух цягнікоў, што густа-часта ідуць удзень.

Пакажацца здалёк над лесам дымок цягніка, пачуецца павольнае ўзгрымванне рэек, і Максім зачыняе шлагбаум, стаіць на пераездзе, трымае зялёны сігнал:

— «Вольны шлях, язджай поўным ходам!»

Грыменне рэек штораз пасіляецца, яскравей абмалёўваецца асілак цягнік, чуцен гучны прарэзлівы свісток.

— «Бачу, ходу не памяншаю!» — нібы кажа і міма праносіцца з грукатам, стукатам, лязгам цягнік. Глядзіць у вокны вагонаў Максім — не разбярэш, хто там едзе, — мігцяць уваччу запыленыя шыбы.

Праскочыць цягнік, выйдзе Максім на сярэдзіну пуцей, стаіць тут з сігналам, ажно пакуль не схаваецца за паваротам задні тормаз, — праводзіць, назірае ход цягніка: так патрабуе інструкцыя. Потым сыдзе з пуцей, адкіне шлагбаум.

— «Едзь, каму трэба, і вам шлях вольны!»

Так дзень у дзень.

І не толькі ўдзень, а і ўначы ідуць цягнікі. Праўда, іх меней, але пасажырскія сустракаць трэба. І стары Максім, не давяраючы гадзінніку, часта стаіць, прыліпнуўшы да акенца, — напружвае вочы, ловіць агеньчыкі цягніка, іскры дымавой істужкі ягонай, хапае ліхтар, бяжыць на пераезд. Спозніцца выпадкам цягнік, — доўга-доўга прыходзіцца чакаць старому, не верыць, бывае, вачам, не-не ды і выйдзе на двор, слыхам ловіць знаёмыя гукі.

Дзень у дзень... Ноч у ноч...

Такая служба пераезных. Чужы спакой вартуй, свайго спакою не май.

Толькі адпачнеш як след па-людску іншы раз удзень, калі хто з старэйшых дзяцей або жонка возьмецца сачыць каляю, перакідаць «шлагбон».

Падрос ужо і малы Алеська. Зробіць з ашмотку сабе «хляг» і разам з таткам ходзіць сустракаць цягнікі. Сур'ёзна стаіць на пераездзе, выставіўшы ўперад адну нагу, моцна трымае ў руцэ сігнал. Ад напружання прыкусіць кончык языка. Пройдзе цягнік, і Алесь важна пераходзіць на пуці, не міргнуўшы глядзіць на кандуктара з задняга тормаза, а той возьме ды «пад казырок» зробіць. Бачыць служаку маладога, пашану належную аддае.

Рады, ганарыцца Алеська.

— Служы, сынку, вучыся, — кажа стары Максім, і на твары яго свеціцца засмучоная ўхмылка.

«А мо калі і спатрэбіцца... Хто ведае!»

Возьме ласкава хлопца за плечыкі худзенькія, і пойдуць разам у будку: службу справілі, цягнік прапусцілі!

Боязна было спачатку Алесю хадзіць на пераезд. Цягнікоў, страшных, грымучых, чорных, ахутаных пасмамі дыму, баяўся. Але бачыў, як спакойна стаіць бацька, і сам пасмялеў. А цікава стаяць, як татка, з «хлягам» у руцэ, паказваць вольны шлях страшыдлу гэтаму!

Два разы на дзень ачышчае ад смецця свой пераезд Максім. Часта пераязджаюць пераезд падводы, забруджваецца смеццем раўчачок між рэйкай і контррэйкай. Бярэ Максім венік, скрабніцу, — пыл хмараю стаіць над пуцямі.

І тут Алеська дапамагае бацьку, завіхаецца з венікам.

А зімой цяжэй бывае. Нялёгка ачысціць пераезныя контррэйкі

ад лёду. Доўга прыходзіцца дзяўбаць ломам, а то і сякерай старому Максіму. Гурбы снегу адкідае лапатай Алесь.

— Працуй, працуй, памочнічак мой! — падбадзёрвае сына малога Максім. Рады стары — расце, гадуецца памочнік.

Так паступова асвойтаўся Алеська з пераездам і цягнікамі. Часта сам бяжыць, папярэджвае:

— Татачка! Дымок відаць, хутка будзе цягнік...

Хутка прыйшлося Алесю спазнацца з цягнікамі бліжэй. Падрос хлопец, трэба ў школу аддаваць. Блізка школы нідзе няма. Старэйшыя браты ездзяць вучыцца ў горад, што за якіх вёрст шэсцьдзесят адсюль. Прыйшлося і Алесю разам з імі ехаць. Пашыла маці торбачку на кнігі, што засталіся ад навучання старэйшых братоў, і паехаў Алесь у школу.

Пабачыў цяпер цягнік ён як след. Не на хаду, як імчыцца паўз пераезд, а як стаіць, пыхкае, набірае сіл — вады і дроў, нецярпліва пасвіствае — патрабуе адпраўлення. Мітусяцца ля вагонаў пасажыры: хто вылазіць, хто садзіцца — парадку аніякага. Проста галава ходырам ходзіць.

Падштурхнулі, пасадзілі ў вагон браты і нашага Алеся; не агледзеўся, як крануўся цягнік, затросся вагон — паехалі. З здзіўленнем пазіраў навокал Алесь: на вокны, лавы, на людзей — незвычайнае ўсё, не так, як у хаце. А за вокнамі мігцяць слупы, дрэвы, веерам разыходзяцца гоні. Шпарка ж ідзе гэты цягнік!

Прыгледзеўся, асвойтаўся і тут Алесь. Хутка адчуваў сябе ўжо як дома. Пападзе толькі ў вагон, так і глядзіць, каб на паліцу ўзлезці ды прыкархнуць крыху, пакуль той горад. Уначы ж дома не выспішся, дужа рана — прыцемкам — уставаць прыходзіцца. А паездзіўшы крыху, знаёмствы завёў Алесь. Тут і вучні з сваёй станцыі і з суседніх. Як толькі ў вагон — пайшлі гамонкі, роспыты пра ўрокі, падзуджванні, кепікі, жарты. Весела!

І з дзядзькамі-кандуктарамі азнаёміўся шустры Алесь.

Калі няма кантралёра ў цягніку, ідзе правяраць білеты сам галоўны кандуктар. Як толькі кранецца з службовага вагона, дзе едуць вучні, Алесь — тут:

— Дайце, дзядзенька, мне папрабіваць білеты!

І ідзе па цягніку кандуктар, крычыць:

— Ваш-шы білеты: прад'явіце білеты-ы!

За ім з абцужкамі ў руках важна выступае Алесь, ветліва бярэ білеты ў пасажыраў, праглядае, прабівае, аддае назад. Здзіўлена глядзяць на малога кантралёра пасажыры, потым бачаць за ім галоўнага, зразумеюць, у чым справа, рагочуць:

— Ай да кантралёр!

А Алесь хоць бы што. І не пасміхаецца.

Так штодня ездзіць Алесь у школу. У вагоне, дзе вучні, едуць зазвычай чыгуначнікі. Вагон так і называюць: «службовы». Збяруцца ў якое аддзяленне, гавораць пра службовыя свае справы. Аб чым і гаварыць, як не аб чыгунцы, людзям, што ведаюць адзін аднаго па службе, але параскіданы па розных станцыях, участках?

Шмат цікавага можна пачуць тут, шмат здарэнняў чыгуначных уведаць. Любіць паслухаць гутаркі такія Алесь. Непрыкметна для сябе вывучае, знаёміцца з усімі чыгуначнымі парадкамі. Нічога ад яго вока не збяжыць — усё бачыць, калі ж не зразумее, — распытвае ў старых, старанна запамінае.

Калі ж не цікавіць нішто ў вагоне, няма каго паслухаць, надакучыць з хлапцамі блазнаваць, — сцішыцца, сядзе, глядзіць у акно.

Прыйдзе гэта цягнік на станцыю якую, сустракае яго разнае тутэйшае маленькае чыгуначнае начальства. Убачыць Алесь дарожнага майстра, падскочыць:

— А у вас, дзядзя майстар, на кар’еры трыста сорак шостай вярсты як скінулі звяно рэек ля галоўнага пуці, так і не прышылі іх кастылямі да шпалаў — непарадак, дзядзенька, парасцягаюць...

— Брысь-сь-сь, шэльма! — акрысіцца майстар.

А сам думае: «І то праўда, трэба арцельнаму Сымону загадаць, каб прышыў... Расцягаць-то не расцягнуць, але паедзе ПЧ[1], пабачыць і — непрыемнасць...»

А на другой станцыі забяжыць Алесь у тэлеграф да старшага тэлеграфіста, захліпваючыся, дакладвае:

— На трыста семнаццатай вярсце, на дзевятым пікеце алешына завалілася галінамі на правады, перашкаджае, мусіць, працаваць тэлеграфу...

— Бач, малое, і яно нешта разумее? Малайчына! Мы-то глядзім, што на дыспетчарскім нейкае незразумелае дзеянне...

---

[1] Для скарачэння тэлеграм назвы чыгуначных пасад былі зашыфраваны ў спецыяльна апрацаваную сістэму ўмоўных літар, якія з цягам часу перайшлі ў канцылярскі ўжытак, адсюль трапілі ў жывую мову чыгуначнікаў. Мова чыгуначнікаў стракаціць рознымі такімі скарачэннямі. ПЧ — начальнік участка аддзела шляху.

Чуў, ШН?[2] Цяпер, брат, ясна — спалучэнне правадоў. Ну, дзякуй табе, хлопча. Маладзец ты!

Так вось кожную зіму штодня ездзіць у школу, усім цікавіцца, усюды нос свой паткне Алеська. Лепей ад якога старога служакі ведае тыя перагоны, па якіх едзе. І не дзіўна: большая частка жыцця — не дома. А гадзіне пятай устане, паедзе, а гадзіне сёмай увечары прыедзе. Ад цямна да цямна. Урокі вучыць на вакзале, чакаючы цягніка, а то ў самым цягніку, забраўшыся на верхнюю паліцу, прыгарнуўшыся з кнігай да мутнага святла ліхтара.

Толькі летам прыходзяць вольныя хвіліны. Толькі летам не трэба ездзіць у школу. І скарыстоўвае Алесь гэты час як належыць — то ў лес па ягады, грыбы, то на рэчку з вудзільнам. Забрыдзе далёка, толькі пад вечар успомніць пра хату, ловіць вухам знаёмыя гукі паравоза і па гуку тым ідзе нацянькі да чыгункі, на будку.

Не забывае, праўда, і на бацьку старога, нельга гэтага сказаць, дапамагае яму пільнаваць пераезд. Так, як калісь, сур'ёзна стаіць з зялёным сігналам, але стаіць адзін, самастойна; гэта ўжо не гульня, не забаўка, гэта ўжо сапраўдная служба за старога бацьку.

---

[2] ШН — наглядчык тэлеграфа. (*Заўв. аўтара.*)

ДЗЁННІКІ

ПУЛЬС ЖЫЦЦЯ
Запіскі тэлеграфіста

9 верасня 1941 года

На франтоне высокага блакітнага будынка золатам зіхацяць накладныя строгія літары: «Пошта. Тэлеграф. Тэлефон».

Адшукаў камендатуру. Мяне злучаюць з дырэктарам Цэнтральнага тэлеграфа. Бяру трубку тэлефона, коратка гавару аб мэце майго прыходу.

— Вы інжынер? — пытанне з трубкі.

«Так, — хацелася сказаць, — крыху асаблівай кваліфікацыі». Але схамянуўся, усміхнуўся сам сабе і кажу:

— Не. Тэлефаніст. Марзіст.

— Заходзьце. Вам зараз выпішуць пропуск.

Вось я і ў кабінеце дырэктара. За сталом — сухарлявы, з чыста паголеным тварам мужчына. Усім выглядам сваім і кволай усмешкай ён нагадвае замкнёнага ў сабе, далёкага ад гарачай і напружанай работы тэлеграфа вучонага. Толькі форменныя пятліцы на чорным кіцелі з дзвюма сінімі зорачкамі на іх сведчаць, што гэта — дырэктар. Усё аблічча яго неяк вабіць да сябе, і размаўляць з ім лёгка, прыемна. Я ізноў, крыху падрабязней, гавару пра сябе.

— Хвілінку, — ён бярэ трубку тэлефона і выклікае да сябе начальніка эксплуатацыі і старшыню рабачкома. Своеасаблівая камісія гэтая праглядвае мае дакументы. Адрывістыя запытанні, рэплікі.

— Дванаццаць год не работалі на апараце... Адукацыя ваша?

— Сярэдняя.

Здзіўлена падымаюцца бровы дырэктара:

— А вось... Цяперашняя ваша спецыяльнасць?.. Як жа так? Вы скончылі спецыяльную навучальную ўстанову?

— Не.

— Як жа так? — ізноў неўразуменне.

Я ледзь не засмяяўся:

— Здольнасці, мабыць...

— Ага! Здольнасці... — дырэктар здаволен. — Ну што ж, паспрабуем? — паказвае ён на апарат Морзе, што стаіць у кутку пакоя.

Падыходжу. Бяруся за ключ. Нейкае дзіўнае адчуванне ахоплівае мяне. Я хвалююся?! Хачу трымацца вальней, усміхаюся, але ўсмешка выходзіць нацяжнай. Адчуваю: гэта — знешняя, удаваная абыякавасць. А папраўдзе — тут, ля гэтага так знаёмага апарата, у адзін нейкі ледзь улоўны міг пранеслася перад нутраным маім зрокам усё жыццё.

У маленстве трывожна білася сэрца, калі слухаў я гудзенне тэлеграфных дратоў. Таямнічае, незразумелае, яно здавалася грозным. Я бег дадому, ратуючыся ад гэтай няўмольнай, нямоўкнучай і бязлітаснай сілы. Крыху старэйшы, ужо смялейшы і больш упэўнены ў сабе, я доўга стаяў, прыхіліўшыся да тэлеграфнага слупа. Я ўслухоўваўся ў невыразныя шумы, што струменілі ў ім. Я намагаўся адгадаць у гэтых шумах чалавечую мову — словы, складзеныя з іх тэлеграмы. Марна!..

А шаснаццацігадовым хлапчуком я ўжо быў тэлеграфістам. Рассыпалася, развеялася ўся дзіцячая тэлеграфная рамантыка. Я даведаўся пра сакрэты сваёй прафесіі — усё было гэтак проста, усё грунтавалася на законах фізікі, дзеянні электрычнасці. І — хутка я быў ужо абыякавы да сваёй спецыяльнасці. Памятаю, ганарыўся толькі незвычайна сваёй раўнапраўнасцю самастойнага работніка.

Бяруся за ключ. Апарат разрэгуліраваны. Старыя экзаменацыйныя хітрыкі! Скарачаю разгон ключа, падымаю крыху якар магніта — апарат гучыць выразна, чыста. Пачынаю работаць і са здзіўленнем заўважаю: я не выпаў з тэмпу апошніх год сваёй работы ў тэлеграфе, я работаю шпарка! Крыху вязнуць, часам зліваючыся, працяжнікі. Гэта мяне нервуе, — прыкра перад маімі экзаменатарамі. А яны, як выявілася, здаволены.

— Годзе... — гаворыць дырэктар, і кволая сарамлівая ўсмешка ізноў блукае на яго твары.

— Адразу відаць марзіста, — заяўляе начальнік эксплуатацыі.

Гэта ўжо гучыць як пахвала.

Кароткая, напаўголас нарада камісіі. Мне вызначаюць двухтыднёвы выпрабавальны тэрмін. Атрымліваю часовы пропуск.

Дык, значыць — я ізноў тэлеграфіст. Каб сказаў мне хто гэта месяцы тры назад, нізавошта не паверыў бы! Якіх толькі нечаканак не рыхтуе нам жыццё. Ну, што ж... Папрацуем тэлеграфістам.

— Заўтра а восьмай гадзіне раніцы на дзяжурства. Зойдзеце адразу да мяне, — гаворыць начальнік эксплуатацыі.

— Добра, — адказваю я на першае распараджэнне майго начальства.

10 верасня

Начальніка эксплуатацыі я сустрэў у калідоры. Разам узыходзім на пяты паверх. Ля дзвярэй вартавы. Паказваю пропуск, праходжу.

Велізарная апаратная зала ашаломлівае мяне шумам і трэскам апаратаў Бадо і Юза, што стаяць у ім роўнымі шарэнгамі. Убаку — меншая зала. «Клопферная» — чытаю я на дзвярах. Тут.

Заходзім. Раздзеленыя шкляной пераборкай стаяць здвоеныя рады марзянак. З бакоў яны таксама аддзелены адна ад аднае шклом. Гэта мне зразумела: большасць марзістаў — слыхачы. Калі прымаюць тэлеграмы, яны ўключаюць клопфер — невялікі ўзмоцненага тыпу магнітны якар, змешчаны ў драўлянай паліраванай, спераду адкрытай скрыначцы, якая ўзмацняе гук, — рэпрадуктар. Ловячы на слых тэлеграфныя знакі — камбінацыі кропак і працяжнікаў, клапферысты прымаюць тэлеграмы без стужкі — на слых. Працэс прыёму значна паскорваецца. А шкляныя пераборкі заглушаюць стук суседніх клопфераў.

Я не клапферыст, я проста марзіст. Працаваў я ў свой час на чыгуначным тэлеграфе, а там клопфераў няма. Праўда, і там шмат ёсць слыхачоў, якія прымаюць на слых і па больш слабаму гуку магнітнага якара апарата. Я таксама прабаваў «браць на слых», але гэта было нібы балаўство. Я не авалодаў гэтым вышэйшым класам мастацтва тэлеграфіста.

Прыслухоўваюся. Работаюць «паштовыя» тэлеграфісты добра — шпарка і выразна. Я ўспамінаю крыўдную мянушку, якой яшчэ ў далёкім мінулым узнагародзілі іх чыгуначныя тэлеграфісты — «сургучнікі», намякаючы гэтым на сургуч, які суправаджае ўсе сур'ёзныя паштовыя аперацыі.

Дарэмна, вядома, крыўдзілі чыгуначнікі сваіх паштовых калег. Проста на апараты, якія злучалі паштовы тэлеграф з чыгуначным, найменш нагружаныя работай, ставілі менш кваліфікаваных работнікаў, часта вучняў. Гэта былі «фушэры» (так тады называлі дрэнных работнікаў). І не было падстаў пагардліва

гаварыць пра ўсіх паштовых тэлеграфістаў.

Паштавікі, вядома, не адставалі ў цэхавай заядласці: яны абзывалі чыгуначнікаў мазутчыкамі, абражаючы гэтым іх карпарацыю.

Успамінаю пра гэтыя цэхавыя лаянкі, і мне смешна. Як выраслі за гэтыя гады нашы людзі, як далёка адышлі яны ад карпаратыўнай абмежаванасці!

Мяне знаёмяць з брыгадзірам.

— Вельмі рады! — гаворыць ён. — Вось добра! У мяне вялікі некамплект у змене.

Сапраўды. Некалькі апаратаў стаяць сіроткамі. Іх абслугоўваюць у нагрузку дзяжурныя суседніх апаратаў.

Брыгадзір вядзе мяне да апарата. Мяне сустракаюць цікаўныя позіркі маіх новых калег: прыйшоў навічок! Гэта ўвага бянтэжыць мяне.

Заўважаю: у змене, акрамя брыгадзіра, усяго двое мужчын. Праца тэлеграфіста ўсё больш становіцца працай жаночай. Даюць сябе знаць, вядома, і дні, якія перажывае наша краіна. Шмат тэлеграфістаў працуе за ключом у іншых абставінах, у іншым адзенні — у зялёных гімнасцёрках, пад акампанемент артылерыйскай кананады.

Распісваюся ў прыёме дзяжурства. На даручанай мне лініі толькі адзін тэлеграфны пункт — нескладаны двухбаковы абмен.

Пачынаю аваладваць напаўзабытымі прыёмамі работы. Мяне выклікае мой партнёр.

— НП, — говорыць ён.

Чаму НП? Я памятаю, у мой час прыём прапаноўваўся ўмоўным ПП, што значыць «прошу принимать», а адказвалі на гэта ПД — «прошу давать».

Павяртаюся да суседа. На мяне ветліва, з запытальнай усмешкай глядзіць сімпатычная чарнавокая шатэнка.

— Што значыць НП?

Мае неўразуменне рассмяшыла яе. Відаць, яе інтрыгуе загадка: што за тэлеграфіст, які не ведае простых рэчаў!

— «Начинаю передачу». А згода даецца літарамі ПО — «прием обеспечен».

— Дзякую, — я бяруся за ключ і даю гэтае ПО. Катэгарычнасць формы прапановы — не «прашу», а «пачынаю» — мне не падабаецца.

Праз пару хвілін я пераканаўся, што шатэнка сочыць за паводзінамі навічка-суседа. У мяне кончылася стужка. Па звыч-

цы я хацеў націснуць ключ — спыніць бег току; тады мой партнёр не зможа работаць, а ўвага яго будзе прыкута да апарата. Я выбіў «стужка ўся» і схапіў бланк, каб засунуць яго, як ізаляцыю, між кантактамі ключа.

— Нашто гэта? — суседка падыходзіць да мяне і выцягвае з прымацаванай да стала разеткі штэпсель. У тую ж хвіліну я здагадваюся аб прызначэнні разеткі: праз яе ўключаецца ў лінію апарат або клопфер — што бывае патрэбна. А трэцяя, непрадугледжаная, функцыя разеткі — вось гэта самае «націсканне».

— Але гэта непатрэбна, — нібы працягвае маю думку суседка. Яна ізноў уключае апарат, бярэцца за ключ і выбівае кароткае слова «міг». — Ён пачакае міг, хвілінку і без націскання.

— Дзякую, — ізноў кажу я і ў адзнаку гэтай удзячнасці вырашаю задаволіць нявыказаную цікаўнасць суседкі. — Я дванаццаць год не работаў у тэлеграфе.

— Ах, вось яно што!..

Я, аднак, бачу, што не дасягнуў сваёй мэты. Я толькі падагрэў цікаўнасць і выклікаў у маёй суседкі новае неўразуменне — а хто ты, а чаму ізноў прыйшоў у тэлеграф? Гэтыя пытанні напісаны на яе рухавым выразным твары. Але я не хачу быць залішне шматслоўным. Ды і навошта?

Настаў мой час перадачы. Я бяру стос ляжаўшых за апаратам тэлеграм і — ізноў абескуражан. Паштовы тэлеграф сустракае мяне сюрпрызамі! На першым бланку наклеена рад за радам тэлеграфная стужка. Але на стужцы гэтай не звычайны літарны шрыфт Бадо або Юза, а нешта накшталт няроўнай рысы метэаралагічнага запісу. Што гэта значыць? Бяру другую тэлеграму, трэцюю — тое ж самае. Набралася гэтай сейсмаграфіі штук восем.

Я чую прыглушаны смех. Гэта, вядома, суседка. Смяшлівыя зморшчынкі забаўна збегліся да яе пераносіцы.

— Што за чорт? — уголас кажу я. — Ніколі не бачыў такіх іерогліфаў...

Яна смяецца ўжо не тоячыся. Потым бярэ чысты тэлеграфны бланк і кладзе яго да верхняга краю іерагліфічнай рысы. І я выразна бачу знакі азбукі Морзе. Ніжні край рысы толькі злучае адрэзкі верхніх знакаў.

— Гэта андулятарны запіс. Тэлеграма прынята па радыё праз пушыраванне...

— Зразумела! — узрадаваўся я. — Гэтыя тэрміны мне знаёмы, але мне не даводзілася бачыць іх арэчаўлёнымі.

І яшчэ не раз пасабляла мне суседка. Яна, пэўна, вырашыла ўзяць шэфства нада мной. Нічога не маю супраць. Мне прыемна яе ўвага.

— Як вас зваць? — спытаў я ў яе.

— Таццяна Сяргееўна. А вас?

— Леанід Сяргеевіч.

— Брацік, выходзіць?

— Так, сястрыца. Меншая сястрыца.

— Згодна, — гаворыць яна.

Згода на дружбу? Няхай так. Будзем дружыць.

Я перадаю андулятарныя тэлеграмы, перасоўваючы па іерогліфах чысты бланк. Гэта не зусім зручна, але без бланка вока мае не адрознівае знакаў верхняй рысы.

Вось і змена. Непрыкметна прайшло дзяжурства.

— Шмат жа вы праз мяне сёння «мігнулі», — вінавата кажу я сястрычцы.

Яна не разумее. Я паказваю на ключ.

— А-а... Глупства. Затое ў вас не было лішніх замінак. І я сваю работу зрабіла. Ну, да заўтра... Не! Да вечара. Я роблю сёння ноч, вы — таксама.

— Да вечара!

Роблю — раблю. Так гавораць уральцы.

11 верасня

Учора ў дваццаць чатыры гадзіны мясцовага часу (у дваццаць дзве — маскоўскага, па якому вядзе лік часу тэлеграф) уступіў у першае начное дзяжурства.

Дзяжуру воддаль ад маёй celesнай сястрыцы, нават у другім радзе апаратаў. Я не маю яшчэ сталага рабочага месца, буду замяняць таварышаў, якія карыстаюцца выхаднымі днямі (агульнага выхаднога дня ў тэлеграфе з яго няспыннай работай не можа быць). Такі мой, навічка, лёс.

Сёння шні мой апарат нічым не вызначаўся, у начны час ён мала нагружан работай. Мне нудна. Прыглядваюся да новых сваіх суседзяў. Маю ўвагу прыцягвае сусед з правага боку, сярэдняга веку мужчына. Ён сядзіць роўна, не гарбаціцца, як шмат якія тэлеграфісты, хоць іх і перасцерагаюць ад гэтага, шкоднага здароўю выкрыўлення хрыбта, уціскання грудзей. Наогул мой сусед нейкі падцягнуты, акуратны. І гэта гармануе з яго сухаватым, з рэзкімі рысамі тварам. Ён нагадвае мне тыпічнага англійскага лорда.

Сусед таксама цікавіцца мной. Ён часам кідае ў мой бок шпаркі позірк, ён прыслухоўваецца да гуку маёй работы, сочыць, як я прымаю. Гэта крыху нервуе мяне, выбівае з раўнавагі. Я не люблю працаваць — чым бы ні займаўся — пад назіраючым староннім позіркам. А цікаўнасць майго суседа мае выпрабаваўчае адценне: ён ацэньвае маю работу!

І ва мне ўзнімаецца глухая варожасць да лорда.

Хоць я і паспаў пару гадзін перад начным дзяжурствам, але пад раніцу, к 6–7 гадзінам, павекі наліваюцца волавам, міжвольна зліпаюцца — мяне нястрымна хіліць да сну.

Я памятаю гэтыя стамляючыя перадранішнія гадзіны дзяжурстваў у юнацкія мае гады. Велізарным напружаннем волі ўдавалася мне тады вырвацца з цяжкіх лап сну. А сёння я быў бяссільны. Як ні намагаўся я адолець сон, ён не адступаўся ад мяне, цісnуў сваім цяжарам на мозг, абвалакваў цела, звязваў рукі. Я пачынаў выпадаць з рэчаіснасці, ляцеў у бездань. Цяжкія абдымкі раптам станавіліся мяккімі, асцярожнымі, ласкавымі. Змагацца з гэтымі здрадніцкімі абдымкамі сну было нялёгка. Я ішоў курыць. Але курэнне чмуціла мяне і, бадай, толькі павялічвала пакуты.

У курылцы я стыкнуўся са сваім суседам. Курылі моўчкі. Загаварыў нечакана ён.

— Чыгуначнік?

— У мінулым. А што?

— Ды, гляджу, знак перабою даеш па-старому, чыгуначнаму, і звычка ў цябе ў рабоце ўся чыгуначніцкая, — гаворыць ён з выразным уральскім «о» і таксама чыста па-ўральску, без даліманаў пераходзіць на «ты».

— А вы?

— Быў і я ў чыгуначніках. Пачынаў юнаком у тэлеграфнай калоне, верхалазам па слупах. Быў і тэлеграфістам, і наглядчыкам тэлеграфа.

Курым.

— Ад сну ратуешся?

— Ага...

— Бачу, — смяецца ён. — Даўно не дзяжурыў?

— Дванаццаць год.

— Эге! А робіш нічё (уральскае — нічога). Ну, значыць, і тут я вытрымаў выпрабаванне. Сусед мой траціць надзіманасць лорда, часам перакідваецца са мной парай, другой слоў. І я ўжо не адчуваю да яго беспрычыннай, глухой варожасці.

Крытычныя гадзіны стамляючага адзінаборства са сном прамінулі. Канчаю дзяжурства.

«Спаць! Спаць! Спаць!» — адна толькі думка, адно жаданне валодае мною. Спяшаюся дадому.

12 верасня

Пасля дзённага адпачынку — ізноў на ноч. Так пабудован наш графік дзяжурстваў — дзве ночы дзяжурыш узапар.

«Якая ж будзе другая ноч», — гэтая думка гняла, не давала мне спакою ўсю дарогу да ЦТ (Цэнтральны тэлеграф).

І ізноў на новым месцы, з новымі суседзямі. Прыгледзецца да іх не ўдалося — работы было шмат, паспявай толькі рабіць. Гэта, напэўна, выратавала мяне і ад крытычных гадзін, калі так уладарна прад'яўляе свае права сон. Сёння ён пакінуў мяне ў спакоі. Заняты работай, распалены ёю, я забыў пра сон. Ці сон забыў пра мяне?

Але пад раніцу я быў зможан другім, што непрыкметна падабраўся да мяне і нечакана адолеў, ворагам.

Раптам халодная хваля млявасці разлілася па целе, я адчуваў незвычайную і дзіўную лёгкасць у нагах. Мне цяжка падняць руку. Ключ выслізгвае з вялых, бяссільных пальцаў.

Стома...

Вялікіх намаганняў каштавала мне апошняя гадзіна работы гэтай другой ночы дзяжурства.

15 верасня

Ларош. Яклак. Еўкеж. Зегмі. Зезер. Жыршу.

Вычварныя, дзіўныя гучаннем сваім словы. Гэта не жывая іншакраінная мова і не эсперанта. Гэта — банкаўскі, кадзіраваны — умоўны лексікон. Банкаўскія грашовыя перaказы стракацяць такімі вось ларошамі і зезерамі. Мне не даводзілася сустракацца з гэтай «мовай», і ад нязвычкі я баюся наблытаць. Я ведаю (сястрыца, канешне, сказала), што словы банкаўскага кода складаюцца з пяці літар і ў іх павінна быць не менш як два галосныя гукі. Гэта пасабляе мне прымаць кадзіраваныя тэлеграмы. Але ўсё ж увага пры прыёме іх падвойваецца. Вось гэта падвоеная ўвага ледзь не падвяла мяне.

Парадокс як быццам? Аднак — гэта так.

Дзяжурыў я на чацвёртым па ліку апараце. Гастраліраванне па клопфернай знаёміць мяне з нашай вобласцю, характэрнымі асаблівасцямі розных яе пунктаў. Але яно не дае магчымасці набыць навык у абслугоўванні лініі. Кожная ж лінія мае свае, часта неўласцівыя іншым асаблівасці.

Сённяшні мой апарат адрозніваецца ад ранейшых тым, што абслугоўвае дзве лініі. Калі канчаецца вызначаны графікам час аднае лініі, пераключаешся на другую (за апаратам стаіць своеасаблівая «шпакоўня» з двума штэпсельнымі гнёздамі і зашклёнымі акенцамі над імі).

Паглыбіўся я ў свае «яклакі» і забыўся на графік. Раптам да мяне падыходзіць брыгадзір. Твар у яго ўстрывожаны:

— Вас клічуць на «авія»!

Гляджу, а ў акенцы над штэпсельным гняздом лініі, з якой мне трэба было пачаць работу пяць мінут назад, мігціць белая палоска паперы і чуцен характэрны шлёпаючы гук.

І як я не пачуў гэтага прыглушанага выкліку? Перабіваю «яклакі» словам «міг» (каб стужка магла гаварыць, гэтае «міг» прагучала б на другім канцы лініі, як крык) і перастаўляю штэпсель. Шлёпанне пераходзіць у нармальны гучны выклік. Я адказваю.

— Эх, варона! — гаворыць партнёр.

Нервова спісваю са стужкі тэлеграму, гляджу на гадзіннік: затрымаў тэлеграму на дзве мінуты. Бегма дастаўляю тэлеграму на стол сарціроўкі, вяртаюся і дзякую партнёру за тое, што ён здагадаўся пазваніць па тэлефоне.

Возьмем да ўвагі: працаваць трэба спакойна, з улікам усіх асаблівасцей рабочага месца, каб пазбегнуць нечаканых прамашак.

Тое, што авіядэпешы перадаюцца без чаргі, тое, што прыемна бачыць, як за 3–4 мінуты такая дэпеша праходзіць тысячы кіламетраў, адольваючы два — тры перапрыёмных пункты, — гэта ўсё знешні бок справы. А які велізарны сэнс закладзен у кароткім найменаванні дэпешы — «авія», у колькі разоў узрасло значэнне яго ў нашы баявыя дні!

На базах, аэрадромах стаяць шарэнгі магутных самалётаў. У іхніх умястоўных фюзеляжах тэрміновы груз — адказныя дэталі машын і агрэгатаў, каштоўная вытворчая сыравіна для заводаў і фабрык, тэрміновая, дзяржаўнай важнасці пошта. На лётных пляцоўках, у зацішных пералесках гатовы штохвіліны ўзнесціся ўгору грозныя паветраныя крэпасці. Іхняе чэрава поўна бомб, тарпед — адплата ворагу, які пасягнуў на нашу Радзіму. І на далёкіх тылавых базах, і на блізкіх да фронту пляцоўках ля самалётаў дзяжураць гатовыя да выканання задання лётчыкі. І вось у камандныя пункты сыходзяцца з усіх бакоў краіны кароткія тэлеграмы. «Авія»! Сіноптыкі дакладна вывяраюць, сумiруюць іх, яны вызначаюць беспамылковы прагноз надвор’я.

І тады настае старт. Ракочуць маторы, самалёты адрываюцца ад зямлі. Лётчыкі ўпэўнена вядуць паветраныя караблі, яны спакойны за свой шлях.

Як дакладна павінна працаваць сувязь. Як павінен ганарыцца тэлеграфіст, скарачаючы хоць на паўхвіліны тэрмін прахаджэння «авія»!

А я?

Варона...

17 верасня

Дзяжурыў раніцою. Нічога выдатнага, каб занатаваць...

Хаця — не! Пертэль. Нішто сабе слоўца?

Пертэль! Я адразу было і не здагадаўся. Прымаю службовую тэлеграму: «Ваш пертэль № 434 шыфр няправільны. Цвярдзіце». Што за пертэль? — задумаўся я. І тут з'явілася здагадка: пераказ па тэлеграфу. Пертэль! Неўміручая словатворчасць паштовага ведамства. Так і занатуем. Варта ўвагі і гэтае «цвярдзіце» — маўляў, «пацвярдзіце».

Тэлеграф наогул прыносіць у мову досыць арыгінальныя слоўныя звароты. Іншы раз і не зразумееш, навошта і дзеля чаго? Ёсць граматнае слова «тэлеграфіруйце», раптам з'яўляецца «тэлеграфце». Бывае часам, што і ўдалае, — ну, хоць бы «малніруйце». Але арыгінальней за ўсё, бадай, гэты гучны «пертэль».

Дарэчы, яшчэ адзін кур'ёз. Нейкі дырэктар райгандлю паведаміў свайму ўпаўнаважанаму: «вашу камандзіроўку пралангіруют пяць дзён». Здорава выходзіць: «пра-лан-гі-рую». Не простае камандзіровачнае пасведчанне, а міжнародны пакт!

Ну, хопіць. Час ісці на начное дзяжурства. Якім будзе яно... З кім (выбачайце, з чым) змагацца буду — са сном ці стомаю?

Турбуе чаканне гэтага адзінаборства, што так выматвае мае сілы. Ці ж мне было ісці ў тэлеграф?

19 верасня

Аддзяжурыў ноч, другую, і... нічога! Не змагаўся. Не было з кім. І сон не атакаваў мяне, і стома не падкрадвалася.

Адступілі? Абкружаюць? Рыхтуюць каверзу спадціха?

Бадай што не. З нязвычкі, відаць, усё гэта было. Уцягваюся ў работу, уваходжу, так сказаць, у форму.

Гэта пачынае радаваць мяне.

21 верасня

Скарачаючы дарогу, глухімі завулкамі ішоў я да ЦТ. З расхліснутага акна пахілага дамка, асеўшага пад цяжарам грамоздкай, уздутай пухіром (на купецка-ўральскі манер) страхі даляцелі да мяне гукі бравурнай музыкі. Патэфон. Што гэта? Ну, вядома, балеро. «Твае ружы квітнелі для мяне» — пазнаю я. І ў той жа міг балеро змяняецца размагнічаным танга «Твая песня чаруе мяне». Я прыскорваю хаду, імкліва павяртаю за рог завулка, але расхліснутае акно праследуе мяне «Пырскамі шампанскага».

У квітнеючых садах маёй радзімы — Беларусі — паламаны ружы, кволыя пялёсткі іх бязлітасна памяты, яны растаптаны цяжкім ботам. І не мілагучныя песні майго народа вольна льюцца з апаганеных садоў, — стогны знявечаных мацярок, праклёны дзяўчат, плач асіроцелых дзяцей клічуць да помсты. Гневам закіпае кроў, агнём гарыць сэрца. Не памятаю, як апынуўся я ў апаратнай.

— Авія!

— Авія!

— Авія! — чую з усіх бакоў.

Я пераводжу дыханне. Кідаюся да апарата і праз мінуту радасна абвяшчаю:

— Авія!

Я бачу — так, я бачу! — у чыстым блакітным паднябессі імчаць на захад ключы імклівых ястрабкоў, эскадрыллі магутных бамбавозаў. Я чую грозную і пераможную песню іх матораў! І гэта ўрачыстая песня хвалюе мяне. Гэта песня — для мяне!

Мне хочацца крыкнуць слаўным сокалам-лётчыкам:

— Ляціце, любыя, хутчэй! Нізрыньце свой смертаносны груз на галовы ворагаў маёй радзімы. Няхай льецца ракой і дыміць іх чорная, паганая кроў. Тлустай і ўрадлівай стане зямля. І ў знак ачышчэння і адраджэння яе ізноў у садах будуць квітнець духмяныя барвовыя ружы. Для мяне, для ўсяго народа — братоў маіх і сёстраў.

— Авія!

— Авія!

— Авія! — нясецца з усіх бакоў.

Які цудоўны сёння лётны дзень!

23 верасня

Здарылася тое, чаго я баяўся з першага дня маёй работы і чаго, здавалася мне, я шчасліва ўнікнуў.

Я збіў руку...

Пачаў я работаць у шпаркім тэмпе і быў здаволен, што змагу ісці на ўзроўні лепшых работнікаў.

І ў гэтым была мая памылка.

Сёння з раніцы я пачаў перадаваць тэлеграмы, спадзеючыся хутка ліквідаваць загрузку. Але мой партнёр, малады і слабы яшчэ работнік, не хацеў «завышацца», пусціць стружку пад стол, — ён хацеў прымаць услед.

— Давай цішэй, чаго трашчыш, — перабіў ён мяне.

Я паспрабаваў работаць павольней. Гэта мне давалася нялёгка. Кісць рукі ў мяне адвыкла ад ключа, яна яшчэ не разработалася, перамена тэмпу была ёй не пад сілу. Працяжнікі выходзілі няроўныя, літары неаднолькавыя памерам — то большыя, то меншыя. Адным словам, шрыфт агідны. Я стаў старацца, нерваваць. Раптам пачалі зрывацца кропкі, яны «віслі на слупах», як іранізуюць тэлеграфісты. Маю работу нельга было чытаць — я сам гэта бачыў на стужцы. Раззлаваны ўшчэнт, я вярнуўся да звычнага тэмпу, але... З літарамі А, В, П, Р, якія пачынаюцца кропкай, была тая ж гісторыя: кропкі «віслі на слупах». Даць гэтыя літары было пакутліва цяжка: я ўвесь сціскаўся, рука сутаргава ўздрыгвала, «нацэльваючыся» на кропку, а яна не заўсёды выходзіла, зрывалася, і я чытаў на стужцы нешта іншае, зусім непатрэбнае мне. Замест А на стужцы было Т, замест В — М, замест П — Г. Я ведаю, якая прыемнасць прымаць такую работу!

Трэба было даваць знак перабою, вяртацца на слова-два назад і — ізноў дрыжаць над злашчаснай кропкай. Мучыўся сам, мучыў партнёра...

Вось гэта і ёсць збіць руку — самая жахлівая прафесійная траўма марзіста, якая надоўга, а то і назаўсёды робіць яго калекам. Выправіць збітую руку можна толькі, прымусіўшы сябе работаць вельмі павольна, рытмічна (а галоўнае, спакойна, без гарачкі), надоўга забыўшы пра шпаркі тэмп. Не ўсім гэта ўдаецца, шмат хто назаўсёды траціць гладкасць і роўнасць шрыфту. Працяжнікі ў іх — розныя па велічыні нават у адной літары, кропкі неахайныя, часта зрываюцца.

Збіў руку і я. Гэтага са мной ніколі не здаралася. Я быў прыгнечан, настрой у мяне знік. Затаіўшы ў сабе крыўду (на каго ж, хаця!), пануры і злосны, прымаў я тэлеграмы. Я доўга ўчытваў-

ся ў невыразныя мясціны на стужцы, але партнёра майго стараўся не перабіваць. Са збітай рукой я траціў сваю перавагу над ім, слабым работнікам. Задзірацца не варта было... Гэта злашчаснае «зніжэнне» біла па маім самалюбстве. Адным словам, становішча не з вельмі прыемных.

І вось мяне прарвала. Дзіка, неразумна, страшэнна непрыгожа…

Напружана чытаючы невыразную работу майго партнёра, я раптам чую:

— Прабачце... Можна вас патурбаваць на хвіліну?

Падымаю галаву. Каля мяне стаіць дзяўчына з падстрыжанымі, колеру льну кудзеркамі. У яе руках пачка тэлеграм. Па пісьму бачу — мае.

— Калі ласка! — кажу ёй і выбіваю ключом «міг». Мой партнёр спыняе перадачу.

— Вось гэта ўваходзячыя тэлеграмы, — гаворыць дзяўчына, — а вы адрас напісалі не на месцы. Трэба ў правым верхнім кутку...

— Але вы ж ведаеце, што ўваходзячых бланак сёння няма, усе зрасходаваны. А гэта бланкі для праходзячых. Правы куток у іх разграфлён для адзнак аб далейшай перадачы.

— Вось тут і трэба было напісаць адрас. Між радкоў. Вы перапішыце, калі ласка.

Ці то маладосць і катэгарычнасць тону дзяўчыны з кудзеркамі зачапіла мяне, ці то прарвалася крыўда за збітую руку, але — груба і рэзка — я кінуў:

— Перапісваць мне няма часу, я заняты прыёмам! — і павярнуўся да апарата, паспеўшы заўважыць, праўда, здзіўленае неўразуменне ў вачах субяседніцы.

У наступную хвіліну я ўбачыў вузкую, амаль дзіцячую руку, якая паклала перада мной злашчасныя тэлеграмы. Я рэзка павярнуўся — дзяўчына была ўжо ля дзвярэй. Я схапіў тэлеграмы і шпурнуў іх у шчыліну, якая падзяляе два рады апаратаў, — на канвеер. Ля стала кантролю тэлеграмы павінны былі з'явіцца адначасова з самім строгім кантралёрам.

Не прамінула і пяці мінут, да мяне падыходзіць разносчыца — усё з тымі ж тэлеграмамі. Адрасы ў іх былі тлуста падкрэслены.

— Загадалі перапісаць! — сказала разносчыца і паклала тэлеграмы на мой стол.

Ах, «загадалі»?! Тэлеграмы накіраваліся па канвееры назад.

А яшчэ праз пяць мінут да мяне падышла сястрыца; яна сёння замяняла брыгадзіра, які быў выхадны.

— У чым справа, брацец? Калі дэпешу скласці, рассыльны

не будзе бачыць адрас... — пачала было яна.

— Я гэта ведаю, — перапыніў я, — але няма бланак, а перапісаць адрас мог і сам кантралёр. Куды менш часу пайшло б, чым на ўсе гэтыя хаджэнні.

— Кожны занят сваёй справай...

— Я перапісваць не буду! — ізноў адсек я.

І гэта пайшла, здзіўлена паківаўшы галавой.

Неўзабаве сястрыца вярнулася. Усё з тымі ж ненавіснымі мне тэлеграмамі. Я ледзь не выхапіў іх у яе з рук — скамячыць, падраць хацелася.

— Вось так, брацік?

Напісаны мною праз увесь бланк адрас быў сцёрты гумкай і выпісан нанова рукой Таццяны Сяргееўны ў правым верхнім кутку.

Я глядзеў на сястрыцу. Злосць і гнеў згаслі, мне было ўжо сорамна. На маю нацягненую ўсмешку яна таксама ўсміхнулася і з дакорам прамовіла:

— А я не думала, што вы такі, Леанід Сяргеевіч...

— Які такі?

— Злы і ўпарты. Насмерць перапалохалі ўсіх кантралёраў.

Жартавала яна ці насур'ёз сказала — усё адно мне было хоць скрозь зямлю праваліцца. Так усё гэта неразумна і агідна выйшла...

У канцы дзяжурства сястрыца абвясціла мне:

— Вас выклікаюць да начальніка эксплуатацыі.

Не было амбарасу...

Здаю дзяжурства і іду да начальства.

Начальнік эксплуатацыі ветліва сустракае мяне:

— Вось аддаём загад аб залічэнні вас тэлеграфістам-марзістам першага разраду.

Я здзіўлен. Ідучы сюды, я чакаў зусім не гэтага.

— А... іспыты? — не разумею я.

— Няма патрэбы. Працуеце вы добра, скаргаў на вас не было, наадварот — водгукі самыя пахвальныя.

Вось табе і маеш! А мой дзікі выбрык? А збітая рука?..

— У якую ж вас змену прызначыць? — задумваецца начальнік эксплуатацыі.

Мне не хацелася б пакінуць змену, дзе я ўжо маю прыяцеляў, не хочацца ізноў прызвычайвацца да новых людзей.

— А ці нельга застацца ў гэтай змене?

Тон маёй просьбы выклікае ўсмешку.

— Спадабалася? Ну, добра. І брыгадзір прасіў пакінуць вас

у яго. Атрымлівайце сталы пропуск і вось прачытайце і распішыцеся.

Ён падае мне аркушок паперы з вядомай мне формулай аб захаванні тэлеграфнай тайны. Чытаю, распісваюся.

Дык вось. Я тэлеграфіст... энскага Цэнтральнага тэлеграфа. Уласна, чым жа былі гэтыя мінулыя дванаццаць год? Перапынкам у працы? Досыць усё ж доўгі перапынак! А стаж, стаж? Страчан стаж!

Пацеха.

А дзянёк які! Не, не магу дараваць сабе. Гэтак ганебна выскачыць з рамак... Трэба трымаць сябе ў руках.

24 верасня

— Ну, — сказаў сёння раніцаю брыгадзір, — калі вы ўжо сапраўдны тэлеграфіст, атрымлівайце і сталы апарат. Уступайце на Марцьянава.

Падыходжу да новага, нарэшце сталага рабочага месца. Аглядваюся: з правага боку — Таццяна Сяргееўна, проста перада мной, за шклом Міхаіл Мікалаевіч, мой кампаньён па курылцы. Прыемнае мне суседства прыяцеляў.

На лініі дзве станцыі, Марцьянава і Бор.

Выклікаю Бор, прапаную дэпешы.

— Хто робіць? — стрэчнае пытанне.

— Новы чалавек, незнаёмы, — ухіляюся я ад простага адказу.

— А хто, як прозвішча? — налягае Бор.

Прыходзіцца назваць сябе.

— Не ведаю такой. Ну, добра. А я Ніна Ашчэпкава. У мяне шыфроўка.

— Змяню стужку.

— Падрыхтавалася, мілка? — пытаецца мая новая знаёмая праз пару мінут.

— Падрыхтаваўся, — адказваю.

— Ты хто, ён ці яна? — ізноў пытанне цікаўнай знаёма-незнаёмкі, — безасабовы канчатак майго прозвішча блытае яе.

— Ён, — кажу.

— Ну, усё адно, — рэзонна адказвае Ніна. — Робім.

— Робім.

Я прымаю шыфроўку і здаю яе разам са стужкай у аддзел асабліва важных дэпеш. Пачынаю перадачу. Работаю роўна і павольна. Але над кропкамі дрыжу. Нялёгка будзе мне выправіць

збітую руку...

З цікавасцю ўчытваюся ў змест тэлеграм — гэта ж «мая» лінія! Пад канец дзяжурства я ўжо ў асноўным знаём з эканомікай раёнаў Марцьянава і Бор. Марцьянава — вугальны раён, Бор — пераважна сельскагаспадарчы, але мае і пару металаапрацоўчых заводаў — тыповы для Урала комплекс. І ў Марцьянаве, і ў Боры спешкава манціруюцца эвакуіраваныя з прыфрантавой паласы заводы, папаўняючы мясцовую прамысловую базу. Шмат тэлеграм гаворыць аб новых, абаронных, заданнях. Дэпешы адказныя, лінія, значыць, сур'ёзная.

Здаю дзяжурства. Падлічваю: перадаў 48 тэлеграм, прыняў 56. Да змены расшыў апарат — усе начныя рэшткі ліквідаваны.

Нядрэнна! Я здаволен сабой.

27 верасня

Выявілася, — тэлеграф вельмі карысны ў справе паднаўлення ведаў геаграфіі сваёй радзімы. Куды, куды толькі не ідуць тэлеграмы, гэтыя вестуны шчасця і гора, радасці і смутку. Нябачнымі ніцямі звязвае тэлеграф самыя аддаленыя канцы краіны — ад Камчаткі да Ленінграда, ад Харога да мыса Жадання.

Колькі даўно забытых геаграфічных найменняў ажыло ў маёй памяці за гэтыя дні.

Працуючы на тэлеграфе, можна зусім нечакана атрымаць шмат карысных ведаў. Хіба не карысна, да прыкладу, даведацца, што ў Саратаве ёсць Карысны завулак?!

30 верасня

Нагрузка лініі — ды не толькі маёй — расце. Начны зацішак даваў магчымасць разгружаць лініі сувязі, а ў апошні час не тое: амаль заўсёды ранішняя змена знаходзіць на апараце па 30–40, а то і больш неперададаных тэлеграм, ды блізка таго бывае і на кожным лінейным пункце. Работа ідзе ў напружаным тэмпе круглыя суткі. Не паспееш агледзецца, як прамінаюць гадзіны дзяжурства.

У канцы работы адчуваеш стому, але гэта не тая стома, што так уразіла мяне тады. Гэта стома прыемная: здаволен сабой, сваёй работай, бачыш яе карысць. Бо кожная тэлеграма, перададзеная на гадзіну-дзве хутчэй, — гэта на дзве гадзіны хутчэй дастаўленая дырэктыва, на дзве гадзіны раней вырашанае складанае пытанне працы абароннага прадпрыемства, гэта — своечасова атрыманае баявое заданне. І я не схлушу, калі скажу, што гэта — лішні снарад, лішняя міна, лішняя кулямётная чарга.

Але — ці «лішняя»?!

І калі я садзейнічаў такой лішняй плаўцы металу, значыць, гарачай сталлю заліта яшчэ не адна прагная звярыная глотка гітлераўскага бандыта.

І я ганаруся сваёй працай, я адчуваю, амаль на вагу і зрок, яе каштоўнасць. Гэта, вядома, не мае бахвальства. Я бачу, як таварышы па рабоце поўняцца пачуццём законнага гонару за сваю працу, непрыкметную, але патрэбную радзіме працу.

У працы забываеш і пра некаторыя свае асабістыя справы. Калі бачыш перад сабой важныя тэлеграмы, бывае, адмовішся ад абедзеннага перапынку. Што з таго калі паабедаеш на 3–4 гадзіны пазней, — важней, каб тэлеграмы былі дастаўлены ў тэрмін.

А вось з перакуркай горш... Ды і тут можна прыстасавацца. Заявіць партнёр па рабоце «стужка ўся» — і бяжыш пакурыць. Пакуль ён спіша з істужкі ды зменіць яе, мінуты 3–4 у маім распараджэнні. Але — разладзілася мая курыцельная дружба з Міхаілам Мікалаевічам — ходзім курыць па адным.

— Курыў, Міхаіл Мікалаевіч? — падымаюся я да шкла, што разгароджвае нас.

— Не ўдалося пакуль! — смяецца ён.

— А я разок управіўся.

— Даганю!

І вось заўважыў я за Міхаілам Мікалаевічам адну асаблівасць. Толькі прыйдзе з перакуркі, сядзе за апарат, і я неўзабаве чую яго голас:

— Авія!

Прыгледзеўся я. Усё зразумела. Міхаіл Мікалаевіч ходзіць курыць перад самым прыёмам «авія». Тут бы, здаецца, сядзець ды пільнаваць, а ён ідзе курыць. Ясна. Міхаіл Мікалаевіч падупаў «хваробе» шмат якіх старых тэлеграфістаў: ён сустракае адказны момант работы лоб у лоб. Гэта можна было б назваць любоўю да моцных адчуванняў. Але гэта не тое. Гэта дае сябе знаць шматгадовая напружаная і нервовая работа, так характэрная для тэлеграфа. Носьбіт гэтай «хваробы» любіць нервовае ўзрушэнне, ён адчувае асалоду ад разлічанай, да секунды выверанай дакладнасці. Гэта — як зацяжка добрай папяросай. Я ведаю (і я праверыў гэта): толькі падыходзіць Міхаіл Мікалаевіч да апарата, ён чуе першы гук выкліку на прыём «авія». Ён здаволены.

І я ўспамінаю. У мяне быў старшы па змене тэлеграфіст (так на чыгунцы называлі брыгадзіраў). І не было выпадку, каб ён прыйшоў на дзяжурства хоць бы на хвіліну раней або пазней

вызначанага часу. Разлягаўся першы густы ўдар насценнага гадзінніка, і яму ўторвалі рыпеннем шырока расхліснутыя дзверы — у тэлеграф уваходзіў мой старшы па змене. Ён даставаў з кішэні гадзіннік і здаволена ўсміхаўся: ён быў дакладны, як гадзіннік, — гадзіннік быў дакладны, як ён.

Ведаў я і другога аматара моцных адчуванняў. Памятаю і прозвішча яго — Біруля. Ён быў дзяжурным па станцыі. Пажылы, флегматычны чалавек.

Вось з уваходнага стрэлачнага паста паведамляюць аб набліжэнні поезда.

— Добра... — спакойна адказвае Біруля.

Ён павольна дастае партсігар, бярэ папяросу, падыходзіць да печкі і, прыхіліўшыся да яе, курыць. Вочы яго нічога не выяўляюць, ён як быццам паглынут далёкімі ад навакольнай рэчаіснасці думкамі, ён абыякавы да ўсяго.

Чуцен ужо гул поезда. Нарастаючы, гул гэты пераходзіць у выразнае грыменне колаў, ужо можна адрозніць парывістае, напружанае дыханне паравоза.

Ніяк не зменьваючы выразу твару, Біруля роўным крокам падыходзіць да стала, бярэ прымацаванае да абруча жазло і выходзіць на платформу. Плаўным рухам рукі кінуўшы недакурак у урну, ён тым жа мерным крокам ідзе па платформе да каляі. Калі паравоз раўняецца з асфальтаванай дарожкай, што вядзе ад вакзала, Біруля робіць па ёй апошні крок і адначасова ўзнімае ўгору абруч з жазлом. У абруч праходзіць працягнутая наперад рука машыніста.

Праз секунду разлягаецца гудок паравоза — поезд праследаваў станцыю з ходу. І машыніст, і паравоз, і дзяжурны па станцыі, і абруч з жазлом — усё зработала, як дакладнейшы механізм.

Рытмічна грымяць колы вагонаў, перагукваючыся аб сваім, ім адным зразумелым, а ля краю асфальтаванай дарожкі стаіць, як манумент, спакойны і знешне абыякавы да ўсяго дзяжурны па станцыі. А ў душы яго, я ведаю, музыка. Уздымная, лагодзячая напружаныя да грані нервы. І стукат колаў — як згодны і суладжаны акампанемент гэтаму гімну дакладнасці.

— Вы доўга працавалі тэлеграфістам? — спытаўся я неяк у гэтага «аматара моцных адчуванняў».

— Так. Дваццаць год, — адказаў ён. — А што?

— Ды так. Проста пацікавіўся, — ухіліўся я ад адказу, не хочучы раскрываць сакрэт і, можа, зрабіць непрыемнасць старому. Таму што ўсе гэтыя аматары нервовых узрушэнняў неах-

вотна прызнаюцца ў сваёй хваробе.

Так. Калі Міхаіл Мікалаевіч вяртаецца з перакуркі, я гляджу на гадзіннік: а ці не надышоў час прыёму «авія»? І амаль заўсёды гэта так і бывае.

2 кастрычніка

Дзяўчына з КСА (кантрольна-сарціровачны аддзел) часта з'яўляецца ў клопфернай. То лік слоў у тэлеграме няправільны, то адрас недакладны, то напісаны тэлеграмы невыразна — ды ці мала спраў у кантралёра? Аднак Лянок (мне прыгадалася па асацыяцыі жартаўлівая песенька «Ох, і сеяла Ульяніца лянок», і так я ў думках называю кантралёра за колер яе валасоў) не падыходзіць да мяне, хоць ёй і патрэбны часам даведкі і па маіх тэлеграмах. Яна звычайна звяртаецца да Таццяны Сяргееўны, і тая высвятляе непаразуменні, прадстаўляючы такім чынам маю асобу ў зносінах з КСА.

— Яна баіцца вас! — кідае сястрыца пасля аднаго з наведванняў кантралёра.

І мне ізноў сорамна за мой бястактны, недаравальны выбрык. Не, так нельга. Трэба выправіць становішча.

Неяк я прымаў ад Бора пераказную тэлеграму. І сутыкнуўся з арыгінальным скажэннем: у адрасе тэлеграмы было «Нікель Чаркаскі Куйбышаўскай вобласці». Так, звычныя да рознай металургічнай тэрміналогіі, мае ўральскія калегі перайменавалі Кіпель Чаркаскі. Я пасмяяўся і пры зваротнай перадачы дэпешы (на грашовыя пераказы квітанцыя ў прыёме даецца поўным паўторам зместу) даў правільнае найменне. Ніна Ашчэпкава паправіла мяне. Пачаліся спрэчкі.

— Ты, мілка (Ніна ўсё яшчэ не можа прызвычаіцца, што я не мілка. Дарэчы, хто ж я — мілок, ці што?), не дурыся. Як напісана, так і даю. А ты так і пішы. То яшчэ грамацей на маю галаву знайшоўся. Не люблю з табой дзяжурыць.

Гэткая шчырасць пацешыла мяне.

Не ведаю, ці доўга спрачаліся б мы, але не хочучы марнаваць дарэмна часу, я знайшоў найбольш пераканаўчы аргумент:

— Ды ў мяне ў гэтым самым Кіпелі прыяцель жыве. Мы з ім перапісваемся.

— Ну, добра. Наблытаеш — твой адказ, — здалася мілка.

— Згодзен.

Спрэчкі спыніліся. Хацеў было я апусціць дэпешу на канвеер і — затрымаўся. Іду ў КСА.

— Даруйце, — звярнуўся я да дзяўчыны з кудзеркамі. Яна

ўздрыгнула ад нечаканасці, і ў вачах яе мільгнуў спалох. — Будзьце ласкавы, пасадзейнічайце, пасабіце разабрацца... — і я расказаў ёй сутнасць справы.

— Калі ласка, — холадна прагучаў адказ.

Лянок узяла велізарны, як царкоўная Біблія, даведнік. Мы разам гарталі яго, і я расказваў ёй пра кур'ёзныя скажэнні тэлеграм (маскоўскае шасэ Энтузіястаў тая ж Ніна Ашчэпкава перайменавала аднойчы ў масе Эмпузістаў, — ды ці мала бывае кур'ёзу!). Урэшце мне нават удалося рассмяшыць строгага кантралёра.

Зразумела, ніякага Нікеля Чаркаскага ў тэлеграфнай бібліі не знайшлося. Я быў управах.

Карыстаючыся тым жа трафарэтам далікатнасці, дзякую за паслугу. У вачах кантралёра я не бачу ні сполаху, ні халоднай абыякавасці.

Не прайшло і гадзіны, як я быў пакараны за сваю вандроўку ў КСА.

У адной з уваходзячых тэлеграм колькасць слоў была падлічана няправільна. Высветліўшы з Борам (ізноў Бор!) дакладны лік, я звычным, механічным рухам апусціў тэлеграму на канвеер. Наступным, ужо асэнсаваным рухам было — выхапіць тэлеграму назад. Але — позна. Я кінуўся да павароту канвеера, дзе пас яго ідзе па адкрытым жолабе, — тэлеграма на маіх вачах схавалася ў праёме сцяны. А лік слоў у ёй не выпраўлены... Рвануўся ісці ў КСА, але... што магла падумаць Лянок? Вядома, мой прыход яна зразумее як неразумную навязчывасць. І я не пайшоў, апраўдваючы сябе толькі тым, што ўваходзячая тэлеграма закончыла свой шлях і няправільна напісаны лік слоў так не адаб'ецца на яе руху. Аднак жа мне было прыкра. «Так табе і трэба», — казаў я сабе.

Прамінула пяць мінут, дзесяць, раптам чую:

— Можна вас патурбаваць на хвіліну?

Каля мяне стаіць Лянок.

— Вось... Лік слоў...

— Ах! — як мага натуральней спахапіўся я. — Гэта ўжо мая прамашка, — і я паказваю журнал, дзе лік слоў запісан быў правільна, бяру тэлеграму і спраўляю.

— Дзякую.

Лянок адыходзіць. Сястрыца, здаецца мне, хітравата ўсміхаецца. Чаму? Яна ж не ведае, што я сёння выпраўляў сваю памылку — хадзіў да кантралёра.

5 кастрычніка

Работа наша (ужо і «наша» — нібыта я найсапраўднейшы сувязіст) патрабуе вялікай сканцэнтраванасці. Кожны занят сваёй справай. Часам толькі перакінуцца суседзі кароткай фразай — з прычыны ўзнікшага ў рабоце сумнення, непаразумення. І ізноў толькі характэрная трасканіна апаратаў, заглушаная сям-там больш чутным і рэзкім гукам клопфера.

А часам гучнае:

— Маланка!

— Урадавая!

— Авія!

Гэта ўсё дэпешы, якія трэба неадкладна дастаўляць на другія апараты для далейшай перадачы. Іх нельга кідаць на канвеер.

Калі між радамі апаратаў ходзіць разносчык, ён адразу ж спыняе размеркаванне тэлеграм і кідаецца на голас, нясе «маланку» на сарціроўку, па дарозе прыклеіўшы да ражка яе палоску са стужкі — своеасаблівую сігналку, — каб тэлеграма не згубілася сярод іншых, звычайных. Калі няма разносчыка, на дапамогу прыходзіць хто-небудзь з вольных якраз ад работы таварышаў.

А калі ўсе заняты?

Тады пачынаецца аднастайнае і нуднае:

— Маланка...

— Маланка...

— Маланка...

Ёсць досыць вытрыманыя таварышы, якія гатовы разоў 15 галасіць «маланка», ператвараючы гэта галашэнне ў SOS тонучага карабля. Мяне гэтыя воклічы аб дапамозе проста злуюць. Прыняўшы «маланку», я яшчэ раз прабягаю яе вачамі, калі яна прыватная і пусцяковая, я прыклейваю да яе сігналку (у мяне і баначка з клеем на стале стаіць) і кідаю на канвеер. Мой голас у хоры галосячых удзелу не бярэ.

— Што гэта ў цябе «маланак» не бывае? — спытаў неяк у мяне Міхаіл Мікалаевіч.

— Бываюць. І не менш, чым у цябе, — і я кажу яму аб сваёй нялюбасці да нуднага галашэння.

Ён смяецца.

— Ну, а «авія»?

— «Авія»? Іх не так ужо і шмат, — кажу я. — Занесці «авія» на сарціроўку самому — небагата часу патрэбна. А мацыён нашаму брату тэлеграфісту не шкодзіць, — дадаю я. — Хоць бы і на паўмінуты. Разамнешся, кроў хутчэй цыркуліруе, і работа

спрытней ідзе.

— Гэта ты правільна...

У размову ўступіла сястрыца:

— А ў нас адзін час фіззарадка была ўведзена перад дзяжурствам. Пацеха!

— Як сказаць... — задумваецца Міхаіл Мікалаевіч. — Перад дзяжурствам яно, можа, і не варта, а вось гадзінкі праз тры пасля пачатку работы ў чахарду пагуляць не шкодзіла б...

Таццяна Сяргееўна пільна глядзіць на Міхаіла Мікалаевіча і раптам раската, вірліва смяецца. Яна ўявіла сабе строгага і самавітага лорда скачучым у чахарду між апаратамі.

Гэта сапраўды смешна!

8 кастрычніка

Ангел Гаўрылавіч Архангельскі.

Нішто сабе, га?

Гэта — адрасат адной з прынятых мною тэлеграм. Так і патыхнула на мяне ладанам і перагарам васковых свечак. Патомственная духоўная асоба, трэба думаць.

І захаваўся ж такі анахранізм!

А вось іншае. Роо. Прозвішча такое. Вельмі мне спадабалася. Басовая актава — Ро-о-о...

Эстонскае, ці што?

11 кастрычніка

Спяшаюся на абед, разлічваючы выперадзіць магчымую чаргу і, выгадаўшы пару-другую мінут, скараціць перапынак у рабоце.

Па лесвіцы, на два маршы ніжэй мяне, таропкі тупат абцасаў. Ззаду ляскаюць дзверы. З пляцоўкі ў праём лесвічнай клеткі ляціць звонкае:

— Лянок!

Тупат наперадзе сціхае.

Лянок? Што такое?! Я ж нікому не казаў...

Машынальна павяртаюся — мяне абганяе механік радыёапаратнай. З павароткі бачу ўнізе знаёмыя кудзеркі.

«Лянок... Лена... Елена», — здагадваюся я. Якое дзіўнае супадзенне!

Механік дагнаў кантралёра, і яны пайшлі побач, узяўшыся за рукі, як двое свавольных дзяцей, жвава аб чымсьці гутарачы.

Мяне даганяе Міхаіл Мікалаевіч. І мы ідзём побач. Ён дабратліва, з хітрынкай у вачах гаворыць:

— Маладосць! Маладажоны... — і заканчвае сваю думку неакрэсленым жэстам, маўляў: «Што ты скажаш? Іхняя пара!»

Маладажоны. А я хацеў жартаваць з ёй, як з прыгожым дзіцянём!

12 кастрычніка

«Каменны пояс» — так у далёкім мінулым называлі Урал першыя даследчыкі прастораў зямлі рускай. Яны і не падазравалі, што тоіць у сабе гэты, што так здзівіў іх сваёй працягласцю, гіганцкі пояс неабдымнай краіны.

«Арсенал дзяржавы Расійскай і скарбніца каштоўных аздобаў яго», — так казалі пазней дапытлівыя геолагі, здзіўленыя багаццямі нетраў адзінага ў свеце, загадкавага і адмысловага стварэння прыроды.

Але яны не маглі прадбачыць выключнай ролі Урала ў пераўтварэнні адсталай Расіі.

Толькі сацыялістычная наша дзяржава здолела па-гаспадарску скарыстаць незлічоныя багацці Урала — выкрыць іх, падняць з нетраў і павярнуць на ўмацаванне магутнасці краіны, на яе росквіт. І кожны новы дзень паказвае, якой шчодрай была прырода, заклаўшы на Урале невычэрпныя багацці. І колькі яшчэ тоіць ён у сабе нязведанага!

Кожны дзень дае новыя знаходкі.

Часам я хаджу на «базу» КСА. Корпаюся там, шукаю неабходных для даведак дэпеш. І колькі бачу я дэпеш аб новых, самых нечаканых знаходках.

Самыя рэдкія металы, у сплавах з якімі сталь набывае несакрушальную цвёрдасць, непрабойнасць, каштоўныя каляровыя металы, якія патрэбны для ўсіх відаў узбраення, знойдзеныя за гэтыя дні ў самых розных пунктах цудоўнага «каменнага пояса». Новыя россыпы каштоўных каменняў. Але ж гэта не проста зіхатлівыя бразготкі! Гэта — дэталі найдакладнейшых прылад, механізмаў, якія скарыстоўваюцца ў барацьбе з ворагам! Так, у нашы дні Урал — адзіны ў свеце арсенал, які дае ўсё, літаральна ўсё неабходнае для ўзбраення краіны.

Сёння Міхаіл Мікалаевіч пастукаў алоўкам па шклу. Гляджу — прасоўвае над канвеерам тэлеграму: чытай! — маўляў.

Чытаю. У глухой мансійскай вёсцы сяляне знайшлі рэдкую гліну. Ведаючы, што ў нашай краіне нішто не ляжыць марна, яны паказалі сваю знаходку мясцоваму спецыялісту — настаўніку сярэдняй школы. Па думцы настаўніка, гэта — шамотная гліна. А недалёка — завод, ён варыць сталь. Шамотную цэглу для домнаў дастаўляюць яму паяздамі. А вагоны патрэбны для

падвозкі боеприпасаў фронту. Усё ўзважылі і ўлічылі гэтыя следапыты-патрыёты. Яны паведамлялі аб сваёй знаходцы Уральскаму філіялу Акадэміі навук.

— Ну як? — красамоўным рухам галавы пытаецца Міхаіл Мікалаевіч. І працягвае руку — ён хоча сам апусціць дэпешу на канвеер.

«Як? Выдатна. Дзівосна!» — мімікай выказваю я сваё захапленне.

Міхаіл Мікалаевіч асцярожна апускае дэпешу на канвеер.

У канцы дзяжурства я пастукаўся да майго прыяцеля. Таксама працягнуў яму дэпешу. У Боры ёсць алюмініевы камбінат. Калектыў рабочых, ведаючы, што краіне патрэбны дзесяткі тысяч баявых самалётаў, падвоіў здабычу алюмінію. Размешчаныя паблізу камбіната баксітавыя капальні ўжо не задавольвалі яго патрэбнасці сваім звужаным фронтам здабычы, яны лімітавалі магчымасці электралітных цэхаў. Як быць? Прывозіць руду здалёк? Не! І тут знайшліся следапыты. Толькі былі яны больш узброеныя, чым мансі з глухой вёскі. Яны пайшлі па адгалінеННях эксплуатуемых месцанараджэнняў баксітаў і за дзевяць кіламетраў знайшлі новыя, яшчэ больш багатыя. Вывады былі зроблены на месцы: у вольны ад работы час рабочыя камбіната ішлі ў поле і браліся за нязвыклую для іх работу. За кароткі час яны праклалі сем кіламетраў чыгуначнай каляі да новай капальні. Хутка будзе гатова ўся каляя. Кіраўніцтва камбіната патрабавала вызначыць яму паравоз для падвозкі руды.

— Ну, як? — пытаюся я ў Міхаіла Мікалаевіча.

— Здорава! Слаўна! — чую прыглушанае шклом.

То-та, што здорава.

14 кастрычніка

Пасля начнога дзяжурства сёння быў зменны сход. Адно пытанне разглядалася толькі. Непрыемнае, праўда. Наша змена адстае. На Бадо і Юза не выконваецца заданне па апрацоўцы тэлеграм. Несамавітыя справы і ў клопфернай. Часта бываюць выпадкі, калі мы не спраўляемся з прыёмам і тэлеграмы прыходзяць поштай. Ганьба!

Дакладвала дыспетчар Наркамата сувязі. Прыгадвала рад лічбаў. Перш аб перадавіках, потым аб адстаючых. Раптам назвала маё прозвішча.

— Ён у вас клапферыст першага разраду.

— Марзіст!

— Марзіст! — паправілі з месц.

— Ну, марзіст. Няхай так. А заданне выконвае толькі на 85 працэнтаў.

Сястрыца памыкаецца нешта сказаць. Відаць, апраўдваць мяне хоча. Я бяру яе за руку:

— Спакойна, Таццяна Сяргееўна.

— Ды яна не ведае...

Яна, канешне, не ведае, што я — навічок з дванаццацігадовым перапынкам у рабоце, яна не ведае і таго, што я збіў руку. Апошнім я, праўда, не хваліўся і сястрыцы.

— Не трэба! — кажу я. — Яна ўправах...

— Дык як жа...

Я сціскаю мацней яе руку. На нас пачынаюць азірацца. Сястрыца нездаволена хмурыцца і адварочваецца ад мяне.

Так. Наконт задання трэба падумаць. Першаразраднік і — у хвасце!

Я не прывык быць горшым.

17 кастрычніка

Як дамагчыся выканання нормы? Над гэтым я задумаўся сур'ёзна. Выкананне нормы — гэта павелічэнне апрацоўкі тэлеграфнай карэспандэнцыі, гэта не толькі своечасовая перадача, але і рост колькасці прынятых тэлеграм. А гэта таксама неабходна: Бор не спраўляецца з работай і штодзённа прысылае поштай 50, а то і больш тэлеграм. Праўда, поштай ідуць спецыяльна адабраныя, не спешныя тэлеграмы, але якая ж гэта тэлеграма, калі яна, хоць і частку свайго шляху, ідзе нароўні з пісьмом!

Аб паскарэнні тэмпу работы гаварыць не прыходзіцца. Вядома, справа ў мяне ідзе на папраўку. Работаючы павальней, плаўна, я не нацэльваюся так сутаргава на кропку ў пачатку літары, як яшчэ некалькі дзён назад. Але нельга фарсіраваць працэсу выздараўлення. Сарвацца і зрабіцца назаўсёды калекам я не хачу.

Прыглядаюся. Шукаю. І знаходжу рад дробязей, кожная з якіх дапаможа мне выгадаць мінуты. А з мінут, як вядома, складаюцца гадзіны.

Стаўлю сабе законам: мець два-тры заточаныя алоўкі, а не адзін, — не буду траціць часу на заточку ў часе працы.

Заступаючы на дзяжурства, забяспечыць сябе запасам бланак. Адначасова наліць фарбай чарніліцу апарата, — менш будзе затрымак у часе работы.

Прымаючы дэпешы, не хапаць пачак бланак — то ўваходзячых, то праходзячых, а, адарваўшы па штук дваццаць тых і другіх,

скласці разам, тварам наверх. Тады — толькі пераварочвай гэты здвоены пачак — не будзе лішніх рухаў.

Вось дробязі. Гэтыя знойдзены. Знойдуцца і іншыя.

19 кастрычніка

Пазаўчора прыбыло поштай 45 тэлеграм. Учора я змяніў сістэму работы з Борам. Правілы тэлеграфнай эксплуатацыі рэкамендуюць весці абмен па адной тэлеграме: адну прыняў, адну перадаў. Гэта нязручна. Адбірае час хоць бы на ўмоўныя НП і ПО. Звычайна, па ўзаемнай дамоўленасці, абмен праводзіцца па пяць або нават па дзесяць тэлеграм. Так я работаю з Марцьянавам. Там добрыя работнікі, і сістэма «па дзесяць» паскорвае апрацоўку, значыць — больш можна зрабіць за паўгадзінны сеанс. Марцьянава ні разу не прыслала тэлеграм поштай.

У Боры работнікі слабыя. Ніна Ашчэпкава стараецца больш перадаць і менш прыняць. Яна і спрачаецца, як мастак, — знойдзе дваццаць прычын, каб адмовіцца ад прыёму. А вынік? Ніякага. І прыме мала, і перадасць не шмат. Спрэчкі з’ядаюць шмат часу. Усе намаганні мілкі гінуць марна.

Паспрабаваў я работаць з Нінай па пяць. Нічога, выходзіць. Не трэба толькі зачэпліваць самалюбства ўпартай дзяўчыны. Стараюся размаўляць з ёй, як з роўнай, нічым не выпінаючы сваёй перавагі. Гэта, бачу, ільсціць ёй. У канцы дзяжурства я, нібы ненарокам, кажу:

— А добра працавалася сёння, Ніна.

— Ага. Добра. Мне падабаецца ўжо з табой рабіць, мілок.

То-та. Ну, вядома, я — мілок!

Адначасова я, нарэшце, ліквідаваў пытанне аб бораўскіх «маланках». Галоўная цяжкасць яго была ў тым, што тут я ішоў супраць правілаў. Бачыў я: жыццё абвяргае правіла аб «маланках», выяўляе ўсю яго негрунтоўнасць у ваенных абставінах.

«Маланка», незалежна ад яе зместу, толькі таму, што за яе кліентам заплочана значна больш, чым за звычайную тэлеграму, перадаецца без чаргі, без графіка. Работаю я з Марцьянавам, дэпешы ў нас сур’ёзныя і спешныя па зместу, але вось урываецца Бор:

— Маланка, — гаворыць Ніна Ашчэпкава.

І мы павінны спыніць абмен, я мушу прымаць «маланку» ад Бора. Усё б яшчэ нічога, але звычайна пачынаюцца доўгія і бязглуздыя спрэчкі.

— Я канчаю перадачу, — гаворыць Марцьянава.

— У мяне маланка, — ізноў перабівае Бор.

— Ды ты чытай, у мяне важная, — не здаецца Марцьянава.

— Не дурыся. «Маланка», — налягае Ніна.

— Дай хоць скончыць дэпешу, — увязваюся ў спрэчкі я, не хочучы адкладваць убок пачаты бланк, парушаць чарговасць нумарацыі бланак у журнале.

— Не ведаеш правіл? Пакліч брыга (брыгадзіра), — страшыць Бор.

І так мінут пяць і больш цягнецца дурная перапалка. А за дзяжурства яна паўтараецца разоў восем. Колькі ж часу траціцца марна?

Я ўчора зрабіў інакш. Калі ўварваўся Бор і заявіў «маланка», я адразу ж прыняў яе. Дэпеша была пусцяковая: «Калі маеш пісьмы Тосі, перашлі мне. Соня». Падумаеш, якая спешка! Нічога не станецца, калі прыйдзе гэта дэпеша на гадзіну пазней. А перадачай яе адсунуты звычайныя дэпешы, якія вызначаюць заводам новую, павышаную праграму выпуску прадукцыі. Тут ужо кожная гадзіна каштоўна!

Прыйшла мая чарга работы з Борам. Перадаў я Ніне такую вось тэлеграму і пытаюся:

— Скажы, мілка, якая дэпеша важней: твая «маланка» ці гэта?

— Гэта, — гаворыць.

— А якую раней трэба перадаць?

— Ды адчапіся ты, — зразумела мэту майго запытання Ашчэпкава.

— Ну, а ты ўсё ж скажы, — не адступаюся я.

— У мяне была «маланка», — ухіляецца яна ад простага адказу.

— «Маланка, маланка». Што ты так баішся гэтага слова! Ты тэкст чытай і сама мяркуй.

— Буду я меркаваць, дык мне ж і нагарыць потым за затрымку.

— А ты не бойся, і не нагарыць, — падбадзёрваю я Ніну. — Вось у мяне чатыры «маланкі» такіх, як у цябе, ляжыць, а я іх перадам толькі ў канцы сеанса. Не будзеш спрачацца, і яны хутчэй дойдуць да адрасата.

— Жартуеш, — сумняваецца Ніна.

— А вось паглядзіш, — і я даю ўзапар некалькі звычайных, але важных тэлеграм, а ў канцы — чатыры пусцяковыя «маланкі».

Прыклад быў, відаць, пераканаўчы.

Ніна больш не перашкаджала мне работаць з Марцьянавам. «Маланкі» яна перадавала ў свой сеанс, хоць і ў самым пачатку

яго. Першы крок быў зроблен. Работа ішла спрытней, без бязглуздых спрэчак.

Я ўрачыставаў, калі пачаў запісваць абмен на чацвёртай старонцы журнала. Звычайна запісы мае змяшчаліся на трох старонках. Пазіраў на гадзіннік, чакаў змены. Вось і час яе надышоў. Чатыры поўныя старонкі! Падлічваю колькасць перапрацаваных слоў — 96 працэнтаў нормы. То-та ж!

20 кастрычніка

У мансійскую вёску выязджала экспертыза Акадэміі навук. Вясковыя следапыты не памыліліся: яны знайшлі шамот. Пачынаецца разработка. Міхаіл Мікалаевіч урачыстуе.

А мне пахваліцца няма чым... Паравоз у Бор яшчэ не дастаўлен, хоць і быў напамінак дырэкцыі камбіната.

21 кастрычніка

Крыкнем, Леанід Сяргеевіч (ну, нягучна, хоць бы нават самі сабе), ура! Выпрацавалі сёння 104 працэнты нормы. Малайцы мы.

А выправім руку — і не тое будзе.

23 кастрычніка

Работаў шпарчэй. Нічога. Выходзіць. Рука ўпэўненая, цвёрдая. Кропкі выразныя, усе на месцы.

112 працэнтаў.

24 кастрычніка

Яшчэ смялей паскорваю тэмп. Ніна Ашчэпкава крытычна ацэньвае «маланкі», глядзіць не на магічны штамп, а на сутнасць справы. Малайчына, мілка! Дарэчы, з Бора, гаворыць мой брыг, учора прыйшло поштай толькі 25 тэлеграм.

25 кастрычніка

Яшчэ адна «маланка» пайшла сёння з Бора ў Глаўк. Наконт паравоза для падвозкі баксітаў. Каляя пракладзена, думпкары ёсць. Але самі яны па рэйках не бегаюць. А электралітны цэх не загружан. Колькі самалётаў трацім мы...

Рыб'я кроў, напэўна, у работнікаў Глаўка!

26 кастрычніка

Усё ў парадку. З Бора няма поштатэлеграм, усё ідзе па дроце. Я выпрацаваў 123 працэнты нормы.

27 кастрычніка

— А ці нельга хутчэй? — такім пытаннем агарошыла мяне сёння Марцьянава.

Звычайна лінейныя пункты патрабуюць павольнай перадачы. І раптам...

З Марцьянавам у мяне няма адзінай змены: адна з тамашніх тэлеграфістак мае грудное дзіця і ўначы не дзяжурыць. У Марцьянаве нейкі складаны графік дзяжурстваў — ніколі не ведаеш, з кім ты сёння будзеш работаць.

Хто ж гэта так расхрабрыўся там сёння!

— Чаму? — пытаюся я.

— Ды вы раней работалі павольна, пачалі работаць шпарчэй. А яшчэ шпарчэй не можаце?

Значыць, мяне гэты храбрэц ведае. Яго пытанне здалося мне падкопам.

— Магу, — уваходжу я ў раж. І думаю: «Я ж табе пакажу!» Пачынаю работаць шпарчэй, як запраўскі сыпач. «Заш’ешся, галубок!» — прадчуваю я сваю ўрачыстасць. Канчаю перадаваць пяты пераказ і кажу — «звычайныя», але мяне перабіваюць:

— Квіт НП.

Што?! Няўжо Марцьянава прымае ўслед?

— ПО.

Так. Марцьянава дае квітанцыі, паўтараючы цалкам усе пяць пераказаў. Усе тэлеграмы прыняты ўслед. Са мной працуе добры прыёмшчык.

— Вы на слых бераце? — не сцярпеў я.

— Не, са стужкі. На слых не ўмею.

Здорава! Прымаць жа ўслед са стужкі цяжэй, чым на слых.

Пачынаю прыём і бачу, што Марцьянава і перадае выдатна: працяжнікі роўныя, доўгія, кропкі акуратныя. Ясны, выразны, вельмі прыгожы шрыфт. Прыемны і гук работы. Ён музыкальны (гэта правільна, хаця і зразумела толькі тэлеграфісту; некаторыя марзісты дасягаюць меладычнага, сапраўды музыкальнага гучання сваёй работы). Адчуваецца ўпэўненая рука, якая панастацку валодае тэлеграфным ключом. Мой загадкавы партнёр — артыст сваёй справы.

Але мне работаць з гэтым артыстам нялёгка. Я не паспяваю браць услед, адстаю. Не хочацца ўпасці тварам у гразь. Я напружваю ўсе сілы. І ўсё ж у канцы прыёму прыходзіцца заяўляць «міг», а потым дапісваць тэлеграмы.

Настае 10 гадзін. У гэты час (а яшчэ а 20 і 24 гадзіне) тэлеграфныя пункты звяраюць вынікі работы — колькі кожны прыняў і перадаў тэлеграм ад пачатку сутак. Так высвятляецца — ці не перадана якая тэлеграма на вецер, ці ўсе тэлеграмы прыняты.

Правільнасць вынікаў сцвярджаецца прозвішчам дзяжурнага.

— Арцёмава, — гаворыць марцьянаўскі віртуоз.

Ага. Цяпер я ведаю, хто мацнейшы за мяне. З Арцёмавай я дзяжурыў вельмі мала. Усё ж... Як гэта я раней не прыгледзеўся да яе работы?

Для мяне ўстае новая праблема. Перадаваць я змагу і шпарка, а вось з прыёмам — спасаваў перад Арцёмавай...

Трэба нешта рабіць.

28 кастрычніка

Борскія алюміншчыкі звярнуліся непасрэдна ў Наркамат. Рэйкі марна ржавеюць у полі... Самаадданая праца рабочага калектыву, яго патрыятычны подзвіг сутыкнуўся з бяздушнасцю, інертнасцю Глаўка. І гэта ў такі час, калі дораг кожны дзень, ды не дзень — гадзіна!

Як гэта крыўдна і абураюча!

31 кастрычніка

Міхаіл Мікалаевіч пытаецца:

— Што з паравозам?

А я сказаць не магу. Прыкра.

1 лістапада

— Вы што — надумаліся выперадзіць мяне? — спыталася сёння пасля дзяжурства Таццяна Сяргееўна. Яна толькі што адышла ад дошкі, на якой штодзённа фіксіруецца працэнт выпрацоўкі нормы кожным работнікам. Сястрыца часценька праглядвае гэтыя лічбы — правярае работу сваіх сапернікаў з другіх змен.

Зайздрасці (які чорт зайздрасці!), непакойства ў яе словах я не адчуваю.

— Дзе там нашаму цяляці ды ваўка спаймаці, — адказваю я ёй прымаўкай. — Шмат трэба папрацаваць, каб дабрацца да вашых хаця б звычайных 150 працэнтаў.

— Такімі крокамі, як вы пайшлі, не шмат засталося, — смяецца яна. — І потым, хіба вы цялё? — хоча яна ўкалоць мяне.

— І потым, хіба вы — воўк? — у тон ёй кажу я.

Тут пачаўся сход змены. Ізноў аб выкананні норм.

І зноў гаварыла дыспетчар Наркамата сувязі.

К канцу месяца наша змена палепшыла работу. Месячны вынік — 102 працэнты. Прабралі адстаючых, потым гаварылі аб лепшых. І раптам:

— У вас ёсць клапферыст (называе мае прозвішча).

— Марзіст!

— Марзіст! — папраўляюць з месц.

— Ну, марзіст. Няхай так. За першую палову месяца меў 85 працэнтаў, а за другую — 125.

Ну і пайшлі тут дыфірамбы. Мне было страшэнна няёмка.

Бачу — Таццяна Сяргееўна расквітнела ўсмешкай. Нябось, калі пра яе гаварылі, пра лепшага работніка змены, — і чырванела, і патупіўшыся сядзела.

4 лістапада

Тэлеграфісты — народ нервовы. Але чаму больш нервуюць, зацята спрачаюцца маладыя работнікі?! Ці то гэтым зухвальствам яны кампенсіруюць сваю непаўнацэннасць, ці то не прывучылі іх паважаць таварышаў па рабоце? Бадай, і тое і другое.

Мне абрыдалі заўсёдныя спрэчкі з Борам, бязглуздая грызня і лаянка. Быць не можа, каб барчан нельга было перайначыць. Уладзіў жа я з Нінай невырашальнае, здавалася, пытанне адносна «маланак». Уладзім і гэта. Патрэбна вытрымка. Я вырашыў уздзейнічаць на маіх маладых калег спадціха.

— Хто робіць? — гэта звычайнае пытанне ў пачатку дзяжурства. Называю сваё прозвішча, партнёр называе сваё і гаворыць: — Прывітанне.

Вось і добра. Я лагічна прадоўжыў гэту традыцыю. У канцы дзяжурства я кажу:

— Ну, дпбч (да пабачэння).

Для гэтага «дпбч» я не лянуюся спецыяльна выклікаць Бор. Аднойчы Ніна мяне ашарашыла:

— Толькі і ўсяго? Варта было для гэтага выклікаць!

— А чаму ж? Мы ж пачуемся толькі заўтра.

Так мы пачалі развітвацца пры здачы дзяжурства. Наладзілася нейкая агульнасць у рабоце, — агульнасць, адчуваць якую як быццам і не дазваляе адлегласць.

Я пайшоў далей. Папрашу, да прыкладу, даць якую даведку і пасля кажу:

— Дзк (дзякую).

Пачаў і мне дзякаваць Бор: і як бы я ні быў нездаволен сваім партнёрам, я ніколі не дазваляю сабе размаўляць з ім рэзка, груба. Непрыкметна пачала фарміравацца таварыская спайка, — тое, што называецца калектыўным пачаткам у рабоце. Мы ўжо не «дзве высокія стараны, якія варожы і імкнуцца насаліць адна адной», а людзі, якія робяць адну справу і разам цікавяцца яе поспехам.

Мы пачынаем бліжэй пазнаваць адзін аднаго — знаёміцца

завочы. Складваюцца прыяцельскія адносіны. І (гэта было для мяне зусім нечакана) Ніна Ашчэпкава перайшла са мной на «вы». Трэба думаць, фамільярнае «ты» было адной з рыс напускной грубасці маладога яшчэ работніка. Першыя крокі дружбы далі ёй адчуць недарэчнасць гэтага «ты». Бо гэта ж — толькі першыя крокі дружбы, калі «ты» не сарвалася з вуснаў, не паспела.

— Хто робіць? — пытаецца Ніна. Назавеш прозвішча і чытаеш у адказ: — Гэта вы? Вось добра. Вельмі рада. Прывітанне.

Хіба не прыемна гэта?

Часам (калі няма нагрузкі) пара мінут аддаецца на асабістую размову. Гэта як быццам незаконна. Але колькі мінут ідзе звычайна на неразумныя спрэчкі, лаянку? Ды яшчэ ў самыя гарачыя гадзіны работы! Ці лічылі хоць калі іх? І ці законныя яны? Дапраўды, няма шкоды для справы ад гэтых асабістых размоў.

Ага. Я і забыўся: з Нінай Ашчэпкавай, як з «салідным» тэлеграфістам, я работаю «па дзесяць» ужо. Не памятаю нават, калі з Бора тэлеграмы прыходзілі поштай. Брыгадзір мой здзіўлен:

— Што сталася з Борам? Работнікі новыя?

— Не! — кажу я. — Па-сапраўднаму ўвайшлі ў тэмп. Працуюць па-ваеннаму.

*5 лістапада**

Авія, урадавая, «маланка» — гэта ўсё тэлеграмы, якія ідуць без чаргі. Мы да іх звычны. Але ёсць адзін від тэлеграм, які не часта сустракаецца і які прыкоўвае да сябе ўвагу ўсіх. Абвяшчае аб ім тэлеграфіст з асаблівай падкрэсленасцю, значнасцю:

— Масква, Крэмль! <...>

Я прымаў тэлеграму і хваляваўся хваляваннем патрыётаў алюміншчыкаў, мне блізкай і зразумелай была іх справа, іх крыўда, іх надзея на дапамогу.

6 лістапада

Сёння я перадаваў у Бор кароткую тэлеграму Старшыні Дзяржаўнага Камітэта Абароны.

Будзе ў борскіх алюміншчыкаў паравоз! Загрымяць па рэйках да капальні колы поўна нагружаных баксітамі думпкараў, весела і заклікальна будзе гудзець паравоз, спяшаючыся да цэхаў камбіната. Патроіцца выпрацоўка алюмінію, узрасце выпуск самалётаў.

7 лістапада

---

* Запіскі друкуюцца з некаторымі скарачэннямі.

Раніцаю я ішоў на дзяжурства. Свежы марозны ветрык абярожна надзімаў чырвоныя палотнішчы транспарантаў, шарасцеў у сцягах. Калоны рабочых ішлі да цэнтра горада — на традыцыйную дэманстрацыю. Перабіраю ў памяці адзін за другім мінулыя гады. Так. Гэта, бадай, першы Кастрычнік, што я не іду ў калоне дэманстрантаў...

Уваходжу ў апаратную. У руках таварышаў бачу лісты тэлеграфнай схемы. Заглядваю праз плячо Міхаіла Мікалаевіча, — схема для раённых газет. <...>

8 лістапада

Увечары ўчора — яшчэ адна радасная навіна. 7 лістапада ў Маскве быў парад.

Як заўсёды, як усе гады — кастрычніцкі ўрачысты марш. Ішлі міма Маўзалея Леніна батальёны абветраных, у змаганні загартаваных пехацінцаў, імчалі грозныя, выпрабаваныя ў агні бою танкі. <...>

А Гітлер? Яшчэ зусім нядаўна бахваліўся, істэрычны вырадак, крыклівы пігмей, імя якога абразлівай мянушкай будзе нават для валацужных, шалудзівых псоў, што не хто іншы, як ён, будзе 7 лістапада прымаць у Маскве парад сваіх азвярэлых малойчыкаў. Не! Не быващь вам у нашай сталіцы, не апаганіць вам нашай Масквы.

У Маскве ўчора быў парад нашай Чырвонай Арміі. Парад прымаў Сталін. <...>

9 лістапада

У Бор прыбыў паравоз. Рабочыя камбіната абавязаліся даць 300 працэнтаў звычайнай нормы выпуску прадукцыі. Колькі гэта будзе новых самалётаў? Канешне, я не ведаю! Але будзе шмат. Гэта мне зразумела. <...>

10 лістапада

Будзем працаваць не пакладаючы рук... Я таксама павінен працаваць лепш. Сёння паспрабаваў прымаць на слых. Вядома, не работу Арцёмавай — гэта для мяне пакуль што недасягальна. А вось работу Ніны Ашчэпкавай я браў на слых досыць спраўна. Перад прыёмам папярэдзіў яе, каб не крыўдзілася, калі буду перабіваць (гэта калі не ўпраўлюся, адстану), але перабіваць прыйшлося мала.

Клопфер я не ўключаў, — не хацеў, каб заўважылі, — сорамна будзе, калі правалюся.

— Ну як? На слых? — спыталася Ніна ў канцы перадачы.

— На слых.

— Малайчына, мілок.

Вядома, малайчына: 135 працэнтаў нормы даў.

12 лістапада

Пацешыла мяне сёння марцьянаўская Надзенька Федароўскіх.

Перадаю ёй тэлеграму з Ленінграда: «Здароў. Беражы сябе, хадзі асцярожна».

— Чаму «хадзі асцярожна»? — пытаецца Надзенька.

— Эх вы, жанчына! — абураюся я. — Гэта будучы татка клапоціцца аб будучым сваім дзіцяці.

— Так? — здзівілася Надзенька. — Ага...

Гэтае наіўнае «так?» рассмяшыла мяне.

— Ха-ха-ха, — выбіваю я ключом і доўга смяюся.

Між іншым, тэлеграфнае «ха-ха-ха» найбольш блізкае па гучанні да жывога чалавечага смеху.

Ну і Надзенька Федароўскіх!

Федароўскіх, Елаўскіх, Малых — тыповыя для Урала прозвішчы.

17 лістапада

Дакладна высветлена: Роо — эстонскае прозвішча. Не, не дарэмна я зацікавіўся ім! Мая скарбонка цікавых дробязей, кур’ёзаў зрабіла мяне відавочцам, ды і не відавочцам, а ўдзельнікам хвалюючай жыццёвай гісторыі. Тры дні я аддаў ёй, але не шкадую гэтых дзён і ніколі іх не забуду.

Вось як усё адбылося. Пасля ранішняга дзяжурства мы засталіся на суботнік. Зашыўся КСА. Калі мы прыйшлі на яго «базу», амаль усе ў адзін голас прамовілі:

— Та-та-ак...

— Вось гэта та-ак...

— Ну і ну...

Было чым здзівіцца! Усе сталы загрувашчаны стосамі паперы — кіпы неразабраных і неадсартаваных пасля перадачы па дроце тэлеграм. Абмен павялічыўся амаль што ўтрая, а работнікі КСА працавалі па-звычнаму, з прахладцаю. Патануўшы ў горах паперы, яны загаласілі аб дапамозе. Так арганізаваўся наш суботнік.

Мы селі за сталы і пачалі падбіраць тэлеграмы. Падабраныя і падшытыя за кожны дзень і па кожным дроце асобна, яны складваліся ў стаяўшыя радамі паліцы-клятушкі — своеасаблівыя тэлеграмныя соты.

Я падбіраў зыходзячыя тэлеграмы. Зусім выпадкова ўбачыў подпіс на адной з іх: «Яўгенія Роо».

Знаёмае прозвішча! Яно падабалася мне сваёй кароткай выразлівасцю. Чытаю тэкст: «Дапамажыце знайсці майго дарагога Аўгуста. З дня эвакуацыі з Таліна не маю вестак аб ім». Кавалачак чалавечай драмы, крык збалелага сэрца...

Я задумаўся: дзе ж сустракаў я гэта прозвішча? Вядома, у тэлеграме! Зрокавая памяць у мяне добрая, я ўспомніў: Роо — гэта быў подпіс тэлеграмы. Але якой тэлеграмы?.. Перадаваў я яе, прымаў? Калі перадаваў — я не памятаю, з якога горада яна ішла, калі прымаў — не ведаю ад каго. «Дапамажыце знайсці Аўгуста... дарагога Аўгуста...» — нібы да мяне звярталіся гэтыя словы.

Я падзяліўся сваёй турботай з Тацянай Сяргееўнай. Яна вельмі зацікавілася гэтай загадкай. Меркавалі мы, гадалі, але... нічога прыдумаць не маглі.

— Ведаеце, Алена Уладзіміраўна можа вам дапамагчы, — гаворыць раптам сястрыца.

Я імчу да дзяўчыны з кудзеркамі.

— Цяжка. Нават немагчыма... — разводзіць яна сумна рукамі. — Вы бачыце, якія тут горы?.. Трэба ведаць хаця б дату падачы, калі тэлеграма ад нас зыходзіла, ці прыёму, калі яна была праходзячая...

— Дату? Будзе дата. Я ведаю дату! — узрадаваўся я.

— Ну, якога? — загарэліся іскаркі ў шэрых вачах кантралёра.

— Зараз не скажу... — збянтэжыўся я. — Увечары, калі прыйдзем на начное дзяжурства... — І хутчэй рэціраваўся.

Здзіўленая, яна глядзела мне ўслед. Якім дзіваком лічыла яна мяне!

Прыбег я дадому, схапіў мой сшытак — ёсць. Тэлеграма праводзілася восьмага кастрычніка.

Вядома, мне не ўдалося заснуць перад дзяжурствам. За паў-

гадзіны да змены я падыходзіў ужо да ЦТ. Лянок таксама прыйшла раней часу.

— Ну? — сустракае яна мяне.

— Восьмага кастрычніка.

— Ідзём у КСА.

Мінут за дзесяць мы перагарталі ўсе зыходзячыя за восьмае число — няма.

— Пэўна, праходзячая... — гаворыць Алена Уладзіміраўна. — Але з якой лініі? — і яна задуменна глядзіць на безлічныя соты паліц, поўныя пачак тэлеграм.

— А можа, я прымаў яе? — усё яшчэ стараюся ўспомніць я.

— Бор, Марцьянава, тысяча дзесяты дрот... — скорагаворкай прамовіла Лянок і шукае на паліцах патрэбную нам клетачку.

— Восьмае число... Так. Ёсць.

Гарталі мы нядоўга. Знайшлася тэлеграма! Прынята з Марцьянава. Чытаем:

«Паранен, папраўляюся. Непакоюся аб жонцы, дзіцяці. Выехалі з Таліна на цеплаходзе «Сібір». Вельмі прашу адшукаць. Роо».

Ён! Ёсць Роо. Ён у марцьянаўскім шпіталі. А жонка яго ў нашым горадзе, адрас яе мне вядомы — ён напісан унізе тэлеграмы Яўгеніі Роо.

Я гатоў імчаць у горад. Але — праз пяць мінут я павінен быць ля апарата...

— Дзякую, Алена Уладзіміраўна.

— А скажыце, як вы дазналіся пра дату? — затрымала яна мяне.

— Дату?.. — мне прыйшлося прызнацца. Кажу пра свае запіскі, пра скарбонку цікавых дробязей, пра прозвішча, якое зацікавіла мяне сваёй ракочучай музыкальнасцю.

— Кажуць, вы кампазітар? — яна глядзіць мне проста ў вочы.

— Кампазітар? Не-е... Хаця кампазіцыя іграе вялікую ролю ў маёй справе.

Яна нездаволена маім адказам. Схлусіць пад яе ўпорчывым позіркам я не змагу. І я паказваю на гадзіннік, прашу прабачэння і спяшаюся ў апаратную.

Дзяжуру. З галавы не выходзіць гісторыя з тэлеграмамі Роо. І вось... закрадваецца сумненне — а ці той гэта Роо? У подпісе ж няма імя. Але абедзве тэлеграмы гавораць пра Талін — пярэчу я сам сабе. Але, гэта так. Але ж... магчыма простае супа-

дзенне — не паддаецца голас сумнення. Як быць? Вядома, я не маю права ісці да Яўгеніі Роо. Як быць?..

Тут мой апарат падказаў мне выхад. Я работаў з Арцёмавай. Расказваю ўсё ёй.

— У нашым шпіталі ёсць капітан Роо. На днях ён павінен выпісацца, — гаворыць яна.

— Адкуль вы ведаеце?

— Я бываю часта там.

— А імя яго?

— Не ведаю. Я заўтра буду там і ў наступную ноч скажу.

Прашу Арцёмаву не забыць. Яна перабівае:

— Вядома, не забудуся.

У наступную ноч я перш за ўсё выклікаў Марцьянава:

— Прывітанне.

— Прывітанне.

— Вы хадзілі...

— Аўгуст, — не дае мне закончыць пытання Арцёмава.

— Ён! — і выбіваю і крычу я.

Проста з дзяжурства, не заходзячы дадому, накіроўваюся па вядомым мне адрасе Яўгеніі Роо. У фортцы я стыкнуўся з высокай стройнай жанчынай. Русыя пышныя валасы ўзбіты ўгору, рукавы яе паліто з буфамі — заходняя мода. Яна трымае за руку прыгожую дзяўчынку шасці-сямі год. Я не сумняваўся — гэта яна.

— Прабачце, Яўгенія Роо тут жыве? — усё ж пытаюся я.

— Гэта я... — гаворыць яна, дапытліва глядзіць на мяне, і раптам празрыстая бледнасць разліваецца па яе строгім, смутным твары.

Я не памятаю, што казаў ёй. Памятаю, яна схапіла мяне за рукі, да болю сціснула іх.

— Жывы... Здароў! — усміхаюся я, сам узрушаны да глыбіні душы.

Яна бачыць — я не маню. Яна нешта ляпеча, яна плача. Мне цяжка стрымаць маё хваляванне.

— Марыя! Наш татка жывы! — ускрыквае яна і пакрывае твар дзіцяці гарачымі пацалункамі.

Праз паўгадзіны мы былі на паштамце. Я пісаў тэлеграму Аўгусту Роо: ад хвалявання пяро вывальвалася з пальцаў Яўгеніі.

Перадаваў тэлеграму не я. Адказ прымаць мне таксама не давялося. Я быў вольны ад дзяжурстваў гэтыя паўтара дня. Але адказ я бачыў — я ведаў ужо, дзе яго адшукаць у КСА. Яўгенія

знайшла Аўгуста. Аўгуст знайшоў Яўгенію.

А «віною» ўсяму — выпадковы запіс у маёй скарбонцы. Адзін скупы радок прынёс столькі радасці, шчасця.

Вось як я даведаўся, што Роо — сапраўды эстонскае прозвішча.

20 лістапада

Кожныя пяць дзён алюмініевы камбінат паведамляе тэлеграфнымі зводкамі ў Главк аб выпуску прадукцыі. Заступаючы на дзяжурства, я сёння даведаўся ў маёй зменшчыцы. Яна гаворыць: 254 працэнты. Няўхільны рост.

21 лістапада

З цікавасцю назіраю я за нашым брыгадзірам — Сымонам Іванавічам. Гэта досыць флегматычны, роўны ў абыходжанні і паводзінах чалавек. Ён, як гаворыць Міхаіл Мікалаевіч, — тэлеграфіст з вялікім размахам: выдатна работае на апаратах Морзе, Бадо, Юза, на тэлетайпе, ён мае вялікія тэхнічныя веды і нават вядзе нейкую дысцыпліну ў мясцовым тэхнікуме сувязі. Гледзячы на яго шчуплую, знешне нічым не выдатную постаць, цяжка ўявіць яго змясцілішчам такога тэхнічнага багажу. Як брыгадзір ён мае адну, вельмі сімпатычную мне (пэўна, і ўсім), якасць. Ён — незаўважны. Спакойна і роўна, без крыку і афектацыі робіць ён сваю справу, нікога не турбуе, ні да каго без дай прычыны не чапляецца, ніяк не выпінае свайго главенства. Нават па тэлефоне гаворыць ціха, не ўрываючыся ў аднастайнае цурчанне апаратаў клопфернай. Поўная процілегласць некаторым іншым брыгадзірам, адно з'яўленне якіх адразу ж сведчыць, што прыбыў брыгадзір: сумятлівасць, нервозны крык па тэлефоне, прыўзняты тон у размовах з тэлеграфістамі.

Не такі Сымон Іванавіч. Часам ён здаецца староннім чалавекам у клопфернай. Але я меў не адзін выпадак пераканацца, што ён вельмі добра ведае аб рабоце змены і ў цяжкія мінуты з'яўляецца там, дзе гэта неабходна.

Сёння Сымон Іванавіч, правяраючы пакінутыя папярэднімі зменшчыкамі за апаратамі тэлеграмы, падышоў да майго стала.

— Асабліва важных няма? — пытаецца ён і бярэ пачак тэлеграм.

— Няма. Я там, Сымон Іванавіч, падабраў для перадачы ў парадку спешнасці.

— Бачу. А як вы «маланкі» перадаяце?

Ага. Напэўна, ён вывучыў мае журнальныя запісы. Прызна-

юся ў парушэнні ўсталяванага парадку. Кажу і думаю: «Што ж скажа брыгадзір?»

— Вы маеце рацыю, — гаворыць ён. — Жыццё прыносіць свае папраўкі ў правілы. Вядома, кожная прыватная «маланка» менш важна, чым дырэктыва заводу, хоць яна і не «маланка».

Я быў рады, пачуўшы гэта пацверджанне маёй думкі.

Ага. Успомніў пару дэталей да пытання аб тэлеграмах Роо.

Калі гэта досыць заблытаная гісторыя стала вядомай усёй змене, мне прыйшлося не адзін раз расказваць яе ва ўсіх падрабязнасцях. І тут я заўважыў, што Міхаіл Мікалаевіч дуецца на мяне. Здарылася так, што ён не быў на суботніку ў КСА, з якога ўсё пачалося, а пасля я неяк недаўмеўся падзяліцца з ім сваімі сумненнямі (у ноч сумненняў маіх ён выхадны акурат быў). Прыяцель пакрыўдзіўся. Я выклікаў яго на размову.

— Знайшоў дарадчыкаў, — бурчыць ён, — я б табе за паўгадзіны ўсе канцы звязаў. А ты бегаў, хваляваўся немаведама чаго. Дзівак!

— Ну і як бы ты звязаў? — узяла мяне за жывое самаўпэўненасць прыяцеля.

— Вельмі проста. Ты запомніў прозвішча? І нават, што яно подпісам ішло? Ну, вось. А чаму? Чытаў са стужкі, пісаў на бланк ды яшчэ раз потым вачамі тэлеграму прабег. Таму і запомніў. Значыць, з праверкі прыёму і трэба было пачынаць.

Тлумачэнне прыяцеля, хоць і досыць арыгінальнае, здалося мне не зусім пераканаўчым. Але важна не гэта: выказаўшы сваё недавольства, Міхаіл Мікалаевіч утаймаваўся і дуцца пакінуў.

Што і патрабавалася.

Другое. Арцёмава, прыняўшы ўдзел у маіх росшуках, абмовілася, што яна часта бывае ў шпіталі. Успомніўшы аб гэтым, я зацікавіўся: — Чаму? — спытаўся ў яе.

Вось аб чым даведаўся я. Арцёмава — прафорг тэлеграфнага цэха марцьянаўскай канторы сувязі. Па яе ініцыятыве тэлеграфісты сталі частымі наведнікамі шпіталя. Яны чытаюць параненым байцам газеты, кнігі пішуць пад іх дыктоўку пісьмы на радзіму, ну і, вядома, — тэлеграмы. Яны самі дастаўляюць у шпіталь адказныя тэлеграмы, а заадно і пісьмы. Яны там жаданыя госці. Цудоўная ініцыятыва! Чулыя, цёплыя клопаты аб параненых, карысная і каштоўная грамадская работа.

21 лістапада

Дзяжурыў гэту ноч з Арцёмавай. Яшчэ звечара я адчуў — з ёй нешта няладнае. Няма звычайнай плаўнасці ў работе, яна нервуецца, перабіваецца (у яе рабоце я ніколі не заўважаў памылак, перабояў), часта я чую шпаркае і ўзбуджанае: НННННН — што з мовы тэлеграфістаў, нікім не ўстаноўленай, а неяк само сабой выпрацаванай, можна перакласці красамоўным «вон».

У чым справа?

Арцёмава заўсёды была роўнай у абыходжанні, калі можна так сказаць, — карэктнай. Пачынаю сачыць за сабой, успамінаць — чым я мог пакрыўдзіць яе, выклікаць недавольства? Не, нічога як быццам не было такога. Дзіўна.

Канчалася шостая гадзіна работы. Я крыху адстаў у прыёме. Пасля хвіліннага націску ключа чую гук шпаркай нераздзельнай работы — так гавораць тэлеграфісты ад сябе. Чытаю:

— Гэту тэлеграму, калі ласка, не затрымлівайце. Гэта мая тэлеграма. Вельмі прашу вас.

— Дбр (добра), — адразу ж кажу я.

— Дзк.

Я падхопліваю стужку:

«Натачка цяжка хварэе на адзёр. Прыязджай, мамуся. Ася».

Вось і разгадка сённяшняй нервознасці Арцёмавай. У яе гора. Натачка, відаць, яе дачка. А гэтае «прыязджай, мамуся» гучыць як просьба аб дапамозе, абароне слабага, самотнага чалавека.

Я быў усхваляваны. Занёс тэлеграму Алене Уладзіміраўне і папрасіў не затрымліваць яе. Апарат быў якраз не загружан, тэлеграма хутка пайшла далей.

Выклікаю Марцьянава.

— Тэлеграма перадана.

— Вельмі ўдзячна.

Прапаную свае тэлеграмы.

— Колькі? — пытаецца Арцёмава.

— Дзесяць.

— ПО.

Перадаю. Бачу — дзве тэлеграмы не менш сумныя па змесце, чым тэлеграма Асі. Мне не хочацца расстрайваць таварыша, груба датыкнуцца да яго душэўнай раны. Гляджу на гадзіннік. Да змены ў Марцьянава засталося паўтары гадзіны (там раніцаю змена бывае на гадзіну раней, чым у нас). Гэтыя дзве тэлеграмы я змагу перадаць другому марцьянаўскаму работніку, — акурат паспеюць да ранішняй разноскі. Я рашуча адкладваю ўбок

сумных веснікаў і выбіваю ключом:

— Усё.

— Вы далі толькі восем, — гаворыць Арцёмава.

— Я памыліўся, — схлусіў я. — Восем і было. Мне хочацца сказаць што-небудзь цёплае, харошае, мне хочацца выказаць Асі сваё спачуванне. Але як? Сухі трэск апарата — не жывая размова, калі інтанацыя, позірк гавораць больш, чым словы. На тэлеграфнай стужцы словы цьмяныя і халодныя, яны бяздыханыя.

Што ж сказаць? Якія падабраць словы? Яна ж там, ля апарата, адна. Адна ў гэтую доўгую чорную ноч, воддаль ад хворага дзіцяці.

Але... Ці патрэбна ёй маё няпрошанае спачуванне — чужога ёй чалавека? Ці не зраблю я бястактнасці сваім умяшаннем у яе гора? Я вагаюся.

— Мне цяжка сёння, — раптам гаворыць Арцёмава.

Так. Яна чакае маёй падтрымкі. І, не задумваючыся больш, я кажу:

— Не бядуйце, Ася. Усе дзеці хварэюць на адзёр. Гэта непазбежна. Вы хварэлі на адзёр?

— Хварэла.

— І я хварэў. І нічога. А колькі год Наташы?

— Паўтара годзіка.

— Зусім малышка. Колькі ж год яе маме?

— Дваццаць два.

— Ая-яй, якая салідная мамаша, — спрабую я жартаваць.

— Я не салідная. Я як дзяўчынка, — раптам чытаю я.

Гэтае наіўнае прызнанне вельмі кранальна. Перад маімі вачамі ўстаюць словы «прыязджай, мамуся».

— Дзіця, дзіця, — зрываецца ў мяне. — Ну, нічога. Усё будзе добра. Не расстрайвайцеся. Заўсёды трэба спадзявацца на лепшае.

— Дзк, — гаворыць яна. — Мне ўжо неяк лягчэй. — І яна на міг змоўкла. — І на дварэ развідневае ўжо.

Так. Чорная, глухая і маўклівая ноч палохала яе.

— Хутка ўзыдзе сонца. Будзе лёгка і радасна.

— Так, — коратка згаджаецца яна.

Передае яна дэпешы ўжо спакойна, роўна. І я рад, што адклаў сумныя дэпешы, што неяк, хоць і не зусім складна, пагаварыў з Асяй, крыху разважыў яе гора.

— Прыйшла змена. Даруйце мне. Я была грубай сёння з вамі, — гаворыць Ася ў канцы перадачы.

—Хіба? Калі? Не. Я нічога не заўважыў, — адказваю я. — Ну, усяго добрага. Бяжыце да дачуркі. Усміхніцеся ёй і ад мяне.

— Дзк. Дпбч.

— Дпбч.

25 лістапада

Калі я прымаю зводку борскага камбіната, я кажу:

— Алюміній! — і працягваю яе Міхаілу Мікалаевічу. Ён не менш за мяне цікавіцца справамі алюміншчыкаў.

Сёння я пахваліўся — 274 працэнты!

А праз пару мінут (трэба ж — такое супадзенне!) мне прынеслі дэпешу для Бора. Урад даў новае заданне камбінату: да 1 студзеня выпрацаваць 400 працэнтаў ад норм мірнага часу.

Ці справяцца? Паказваю Міхаілу Мікалаевічу.

— Дадуць! — падымаецца ён да шкла. — Гэта ж уральцы. Савецкі народ!

Шмат, шмат нам трэба самалётаў.

І я таксама веру: будзе сыравіна для авіязаводаў! Не падкачаюць алюміншчыкі.

27 лістапада

«Здарова, непакоюся тваім маўчаннем» — гэта другая тэлеграма ў адрас ленінградскага таткі, які так клапаціўся аб будучым сваім дзіцяці.

Чаму ж ты маўчыш, татка? Вось табе і «хадзі асцярожна»...

28 лістапада

Сёння зменам паведамлена распараджэнне дырэктара: прыватныя «маланкі» адпраўляць па канвееры — з сігналкамі.

Адразу скарацілася галашэнне, якое так абурала мяне.

Хоць і палавінчатае вырашэнне пытання, але — ліха бяда пачатак. Адмяніць правілы аб «маланках» сам дырэктар, вядома, не можа. Гэта справа Наркамата.

А чаму, дарэчы, з'явілася гэта распараджэнне? Ці не Сымон Іванавіч пастараўся?

29 лістапада

— Як Ната? — спытаўся я сёння ў Арцёмавай.

— Блага. Вочкі не расплюшчвае, не есць, — коратка адказала яна.

— Гэта крызіс. Цяпер павінна настаць паляпшэнне, — заспакойваю я яе.

— А доўга крызіс працягнецца?

Што магу сказаць Асі?..

— А што гаворыць доктар? — адказваю запытаннем.

— Дзень, два.

— Ну вось. Верце доктару. Ён ведае лепш за нас.

— Я веру, але ўсё ж...

— Верце. Усё будзе добра.

Сёння Ася работае гладка. Я стараюся нічым ёй не назаляць. Яна таксама ўважліва да мяне. Гэта прыкметна па адной дэталі — па адказе на выклік.

Ёсць у Марцьянаве тэлеграфісты, якіх трэба выклікаць некалькі мінут узапар.

Мрц, Мрц, Мрц, — выбіваеш без ліку і меры, пакуль даб’ешся адказу. Асю не прыходзіцца доўга выклікаць. Яна вельмі акуратная і ўседлівая ў працы. А сёння, толькі я выб’ю адзін раз Мрц, — яна ўжо адказвае:

— Я тут.

Гэта паскорвае работу. І само гэта «я тут», замест афіцыйнага «я Мрц», неяк зближае работнікаў, што нават не бачаць адзін аднаго.

Часам, перадаўшы дэпешу, Ася скажа колькі слоў ад сябе — ёй хочацца пагутарыць. Адной жа цэлы дзень з бясслоўным апаратам — нуднавата!

Перадавала яна мне дэпешу, адрасаваную ў вайсковую часць:

«Выклік прымаю. Даю слова: мой адбойны малаток не схібіць перад тваім аўтаматам. Абавязваюся сутачнае заданне выконваць на 200 працэнтаў. Прывітанне ад шахцёраў, ад сям’і. Чакай пісьма. Сцяпан».

— Яны і ў шахце спаборнічалі, — гаворыць Ася, — Сцяпан меншы брат, Мікалай-старэйшы. Добрыя хлопцы. Пісьмо Мікалая надрукавана ў газеце.

Мяне зацікавіла гэта перапіска. Дома я знайшоў у газеце пісьмо Мікалая.

«Добры дзень, Сцёпа, — піша ён, — жыву добра, чакаю лепшага, таму што хутка мы паедзем на фронт біць нямецкіх сцярвятнікаў. Рыхтуемся мы дзень і ноч — вучымся. Я вучуся добра, аўтаматам валодаю на «выдатна». Запэўняю цябе і ўсіх таварышаў шахцёраў, што буду біцца адважна, умела, з дастоінствам. Будзьце ўпэўнены, жыццё свайго я задарма не аддам. Не трэба думаць, брат, аб тым, што Гітлер нас заняволіць. Колькі ён ні скача, але мы яму дадзім дзёру з лупам, вышвырнем з нашай зямлі.

Пішы, як працуе шахта. Давайце пабольш антрацыту нашым уральскім заводам. Працуйце моцна, памятайце аб тых, хто ў баі,

хто не спіць дзень і ноч, таму што ім даручылі партыя і ўрад абараняць радзіму. Значыць, трэба і вам выконваць свой абавязак перад радзімай, узяцца за справу абедзвюма рукамі.

Выклікаю цябе, Сцяпан, на спаборніцтва: дысцыпліна, палітпадрыхтоўка, баявая падрыхтоўка, страявая падрыхтоўка — на «выдатна». За перыяд службы ў Чырвонай Арміі абавязваюся спагнанняў не мець.

Прывітанне таварышам шахцёрам. Прывітанне родным. Мікалай Кочын».

Браты Кочыны ўступілі ў спаборніцтва. Іх разлучаюць тысячы кіламетраў, але змагаюцца яны за агульную справу. І абодва яны перамогуць.

30 лістапада

Над борскімі зводкамі схіляюцца ўжо некалькі галоў. Нават флегматычны Сымон Іванавіч — і той загараецца, пачуўшы маё:

— Алюміній!

Сёння было 332 працэнты. Алюміншчыкі зразумелі, што дапушчальная магутнасць электралітных цэхаў — гэта не ёсць «магчымая». Яны знаходзяць новыя магчымасці. Яны змагаюцца за выкананне пачэснага ўрадавага задання.

1 снежня

Таццяна Сяргееўна ў апошнія дні нервуецца. Дзе яе звычайная вытрымка, ураўнаважанасць? Твар спахмурнеў, рэдка з'яўляецца на ім слаўная яе ўсмешка.

Яна адмоўчваецца.

Я прыглядаюся. Бачу — апарат зашыты. Гэта ў лепшага работніка змены! Ды і ў іншых зменах на гэтым апараце працуюць ліхачы. Не-не ды забіраюць з апарата тэлеграмы і адпраўляюць іх поштай.

Вядома, самалюбства Таццяны Сяргееўны гэтым моцна зачэплена. Я прагледзеў яе выпрацоўку за апошнюю дзесяцідзёнку. Кожны дзень павышэнне, яна напружвае ўсе сілы — дасягнула ўжо 170 працэнтаў. А накапленне не змяншаецца...

Учора ля апарата сястрыцы досыць часта з'яўляўся Сымон Іванавіч. Ён браў дэпешы, праглядваў іх, потым хадзіў да другіх апаратаў, зноў вяртаўся, зноў перабіраў дэпешы, нешта падлічваў на паперцы. Сястрыца перш пазірала на яго недружалюбна, на яго пытанні адказвала адрывіста. Ён нешта доўга гаварыў ёй, пераконваў. Бачу — павесялела, усміхаецца.

Пад канец дзяжурства ля апарата Таццяны Сяргееўны з'явіліся начальнік змены, Сымон Іванавіч, зменны механік — цэлы кан-

сіліум. Зноў нешта доўга абмяркоўвалі. А потым над апаратам павесілі таблічку з новай нумарацыяй правадоў.

«Крызіс» у Таццяны Сяргееўны мінуў. І я даведаўся пра гісторыю хваробы сястрыцы. У яе за апаратам — «шпакоўня». Яна абслугоўвае дзве лініі сувязі. У мірны час гэтым дасягалася поўная загрузка рабочага часу. А ў апошнія дні ў абодвух пунктах, з якімі працуе Таццяна Сяргееўна, пачалі працаваць эвакуіраваныя абаронныя прадпрыемствы. Узрасла яшчэ больш колькасць тэлеграм. Усе прыватныя тэлеграмы залежваліся, потым адпраўляліся поштай. Апошняя акалічнасць і нервавала Таццяну Сяргееўну — у яе ды раптам пошта-тэлеграмы. Яна намагалася выцягнуць работу. Але гэта было звыш магчымага. Цяпер адна з ліній у яе заменена менш нагружанай. Работа ўвайшла ў норму.

Я ўшчуняў яе за залішнюю самалюбнасць. Яна і сама разумее цяпер, што гэта было неразумна, нават шкодна для справы.

Так. Нагрузка ліній мяняецца. Звычайныя ўяўленні аб іх рабоце ломяцца. Сымон Іванавіч вывучае нагрузку, асабліва на апаратах са «шпакоўнямі».

2 снежня

Зноў: «Хвалююся, непакоюся тваім маўчаннем».

А следам — другая тэлеграма: «Малю паведаміць, што з мужам». Гэта — у адрас начальніка цэха ленінградскага завода, на якім працуе будучы тата.

Пад Ленінградам зацятыя баі, да горада прарываюцца зграі фашысцкіх коршунаў... Эвакуіраванай у тыл жонцы не соладка яе бяспека, яна пакутліва хвалюецца за лёс мужа. І гэта перад родамі. Як жа гэта ўсё для здароўя яе, дзіцяці...

Я памятаю: раней па адрасе «суддзі Маторынай для Колесавай» у Марцьянава рэгулярна ішлі дэпешы — кожныя пяць дзён. А вось ужо больш як два тыдні дэпеш гэтых няма. Што здарылася з Колесавым?

Я пачынаю блізка да сэрца прымаць хваляванне невядомай мне жанчыны.

4 снежня

З Ленінграда было некалькі тэлеграм. Прыняты не па дроце, як звычайна, а па радыё. Відаць, недзе сувязь парушана...

А Колесавай тэлеграмы няма.

І проста нажом рэзала мяне дэпеша на імя дырэктара завода: «Малю, паведаміце, не тоячы, што з мужам маім Колесавым, які працуе ў цэху № 17».

Прымаў я яе ў канцы дзяжурства. І нават, прыйшоўшы дадому, не мог пазбавіцца цяжкага адчування трывогі.

Чужыя мне людзі. Не ведаю я іх. А не магу...

5 снежня

Балельшчыкамі алюмінію стала ўся змена.

— Зводка была? — пытаецца Таццяна Сяргееўна.

Міхаіл Мікалаевіч усміхаецца.

А я ў Бора пытаюся:

— Як зводка камбіната?

— Бач, і яны цікавяцца, — здаволена Ашчэпкава.

У Боры таксама, значыць, цікавяцца. А чаму, уласна, ім не цікавіцца? Што гэта, наша толькі прывілегія?

Дала Ніна доўгачаканую зводку — 362 працэнты.

— Я ж казаў табе... — заяўляе мой прыяцель.

Ён казаў! А мы маўчалі хіба? Усе мы ведаем: «Фронту трэба — будзе зроблена». Такі цяпер закон усіх савецкіх людзей.

6 снежня

— Што з Колесавым? — я пытаюся ў дзяжурыўшай ноч тэлеграфісткі.

— Не. Маторынай для Колесавай тэлеграмы не перадавала, — гаворыць яна.

А можа, учора была. Чакаю змены.

— З Ленінграда наогул не было тэлеграм, — гаворыць мая зменшчыца, якая дзяжурыла ўчора.

Што з Колесавым?..

7 снежня

Прыбыло распараджэнне Наркамата сувязі: прыватныя «маланкі» не прымаюцца зусім, размер усіх прыватных тэлеграм абмяжоўваецца дваццаццю словамі.

Тэлеграф пайшоў нарэшце ў нагу з жыццём. Інтарэсы дзяржавы, прамысловасці, якая працуе цалкам для фронту, — вышэй прыватных спраў.

Я меў рацыю, калі пачынаў самавольнічаць з прыватнымі «маланкамі».

Арцёмава вясёлая. Дачушка яе папраўляецца.

— Я вам больш верыла, чым доктару, — прызналася Ася сёння.

— Чаму?

— Дактары заўсёды суцяшаюць.

— Але ж і я суцяшаў!

— Вы — іншая справа. Не ведаю чаму, але толькі вашы словы падтрымлівалі мяне.

Прыемна было чуць гэта.

Дзеля жарту, замест звычайнага Мрц, я неяк выбіў кароткае А. Гэта — першая літара і прозвішча і імя Арцёмавай. І раптам чую таксама кароткае: «Я».

— Вы не абразіліся? — збянтэжыўся я.

— Не. Так прасцей і прыемней.

Яна мяне выклікае таксама кароткім Л. Я адказваю. Дружба гэта? Пэўна, дружба. Працуецца мне з Арцёмавай добра і лёгка.

Ася, відаць, зразумела, што мне цяжка ўгнацца за ёю пры прыёме, і пад канец дзяжурства пачала работаць павольней. Я браў услед, сёе-тое лавіў на слых. І што ж выявілася?! Прымаючы ўслед больш павольную работу, я прыняў больш, чым пры спісванні «ўслед з-пад стала» шпаркай работы.

— Добра так? — спыталася Ася.

— Дбр. Дзк. Але гэта вам цяжка.

— Зусім не. Мне ўсё адно — шпарка ці павольна работаць.

Гэта правільна. Арцёмава вельмі лёгка мяняе тэмп работы, і гэта аніяк не адбіваецца на выразнасці яе і яснасці. Так, яна тэлеграфіст-віртуоз.

8 снежня

Папрасіў Алену Уладзіміраўну прасачыць: ці не будзе тэлеграм для Колесавай. Яна ж чытае амаль усё, што праходзіць праз наш тэлеграф.

Лянок абяцала не забыць і адразу прынесці мне, калі такая тэлеграма з’явіцца.

Пасля гісторыі з дэпешамі Роо ў мяне з Аленай Уладзіміраўнай наладзіліся прыяцельскія адносіны. Яна спачувае маім хваляванням і, вядома, ужо не баіцца мяне.

Толькі...

— Бадзісты гавораць, што вы — артыст. Гэта праўда? — пытаецца яна.

— Які артыст? — нібы не зразумеў я.

— Ну... акцёр.

— А-а... Не. Я не акцёр.

Яна надзьмула губкі.

Як бы гэта непатрэбная цікаўнасць не разладзіла нашага сяброўства.

А дэпешы Колесавай так і не было да канца дзяжурства.

10 снежня

Нарэшце!

«Ваш муж жывы, здароў. Знаходзіцца за горадам адказным заданнем», — чытаю тэлеграму, якую моўчкі падала мне Алена Уладзіміраўна. Тэлеграма пахне свежым гуміярабікам, наклееная на ёй стужка вільготная, — яна толькі што прынята па радыё.

— Дзякую, Алена Уладзіміраўна! — кажу я так, нібы тэлеграма адрасавана мне.

Вось ён, доўгачаканы адказ. Як жа будзе рада Колесава! Хацелася зараз жа перадаць тэлеграму ў Марцьянава. А я работаў з Борам... І да канца сеанса яшчэ пятнаццаць мінут. Перабіць? Не. Нельга. Я ж адвучваў Бор ад спрэчак, лаянкі. Не варта самому даваць повад для іх.

Мне не церпіцца. Сяк-так заканчваю сеанс з Борам. Выбіваю:

— А.

Зараз жа чую адказнае:

— Я.

— Для Колесавай з Ленінграда, — таропка кажу я Арцёмавай.

— Нарэшце! — узрадавана і яна. — Спакутавалася, бед... — і пайшлі раптам па стужцы куцыя, няроўныя працяжнікі. Ніводнай кропкі.

Гэта ў Арцёмавай!

?

?

?

?

?

Пытальнікі мае — з пстрыкатымі кропкамі і пасечанымі працяжнікамі. Я не атрымліваю на іх адказу... Потым зноў з’яўляюцца працяжнікі. Адны недарэчныя працяжнікі. Нешта здарылася з акумулятарамі.

— Току! — крычу я. — Дабаўце току!

Далі мне току. Усё адно. Ключ ледзьве вытрымлівае мае нер-

вовыя рыўкі. Кідаю яго і сяджу пануры, злосны. Мяне, відаць, клічуць — на стужцы не-не ды з'явяцца працяжнікі. А што я магу зрабіць?

Ненавісная марзянка... Яна бяссільна перад раптоўна налянцеўшай магнітнай бурай.

Магнітная бура — частая з'ява на Урале, якая дэзарганізуе работу сувязі. Яна захоплівае часам усе лініі. Гучанне апаратаў раптам глухне, робіцца заіклівым. На стужцы ідуць адны працяжнікі. Кропкі віснуць недзе на далёкіх слупах. Ды і працяжнікі даюцца насілу. А якая з іх карысць?

Тэлеграфісты нервуюцца. Толькі і чуеш:

— Току!

— Току дабаўце!

— Ніч-чога не выходзіць...

Сымон Іванавіч кідаецца ля размеркавальнай дошкі. Але і новыя порцыі току не могуць перамагчы магнітнай буры. Брыгадзір наш, вопытны тэхнік, бездапаможны перад стыхіяй.

Цэлую гадзіну сядзеў я абібокам ля апарата. А перада мной невялікі лісток паперы з андулятарнымі іерогліфамі. Чытаю я іх ужо даўно зусім добра, без дапамогі накладнога лістка. Ды гэту тэлеграму мне і чытаць не трэба — на памяць ведаю, ад нумара да подпісу.

Слаўныя загагулінкі, якія нясуць столькі радасці стомленаму сэрцу.

Гляджу — павесялелі мае таварышы, схіліліся над апаратамі. Выразны, чысты гук нясецца з усіх бакоў. Хапаюся за ключ — ёсць! Адступіла бяссэнсная стыхія, утаймавалася магнітная бура.

— Вы мяне разумееце? — чытаю ясны шрыфт Арцёмавай.

— Разумею!

— Ну, што там у вас? Не ведаю, як быць. Яна сама тут. Ішла міма, яе паклікалі.

— Жывы, здароў, — выбіваю я і, як магу, хутчэй перадаю тэлеграму.

— Яна плача, — гаворыць Арцёмава.

— Няхай паплача. Лягчэй стане. Разрадка для напружаных нерваў, — тут я спахапіўся: што гэта за ўсеагульны суцяшальнік, навязчывы тэлеграфны аракул! Я нездаволен сабой.

Работае Арцёмава. Работа нервовая і няроўная. Перабоі. Як тады. Ці не плача і яна?

— А вы чаго? — груба вырвалася ў мяне.

— У мяне муж таксама месяц не піша.

Вось табе і маеш. Ну, вядома, і яна плача. Адну парадаваў,

другую расстроіў.

— А ён дзе?

— На фронце.

— Напіша. Бачыце — Колесавай тэлеграфуюць, — кажу я і — асекся. Хаця — што ж тут такога? Але я ведаю, і за маё спачувальнае слова яна не будзе крыўдзіцца.

— А вы чаму не на фронце? — атрымліваю нечаканае і рэзоннае пытанне.

— Прыйдзе і мая пара, — кажу. — Падыдуць нашы войскі да маіх родных краёў, там і я згаджуся.

— Ага. Зразумела.

Мы канчаем работаць.

— Прывітанне Наташы, — кажу я Асі на развітанне.

12 снежня

Не, дапраўды, гэты Ангел пачынае мяне злаваць... Той самы Ангел, прозвішча і імя якога так здзівілі мяне. Яны і ў запіскі мае трапілі — разам з гучным і музыкальным прозвішчам Роо. А не было б Ангела Гаўрылавіча Архангельскага, бадай, я і не запісаў бы пра Роо?! Праўда ж! Запіс праз яго ж рабіўся. Вось яно, дзіўнае супадзенне, роля сляпога выпадку!..

Аднак я аніколькі не ўдзячны гэтаму Архангельскаму. Часта прымаю я падпісаныя ім дэпешы — адзін прыехаў, другі ад’ехаў, той уладзіўся на работу, гэты прагне работы, таму прыслалі грошы, а гэты сам высылае. І да ўсяго гэтага ёсць інтарэс Архангельскаму, усім ён пасярэднічае, — проста нейкае бюро абслугоўвання і найму. Чымсьці буржуазна-дзяляцкім, спекулянцкім так і патыхае ад карэспандэнцыі Архангельскага.

Што гэта за тып? І прозвішча, і імя, і дзейнасць яго — усё з нейкага чужога, не нашага свету.

Ну, чорт з ім, з гэтым Ангелам. Ёсць справы больш цікавыя.

13 снежня

Сёння было багата работы. Да паловы дня я нават і не курыў. Сяджу, перадаю дэпешы. Раптам адчуваю — нешта перашкаджае мне, нешта непакоіць. Нават перабівацца пачаў. Доўга не магу зразумець — што са мной. Потым здагадваюся: гэта нехта глядзіць на мяне, — я заўсёды адчуваю староннi позірк, ён перашкаджае, паралізуе мяне.

Падымаю галаву — проста перада мной, за спіной Міхаіла Мікалаевіча, стаіць дырэктар і ўпрост глядзіць на мяне. Толькі ўзняў я галаву, ён зараз жа адвёў вочы ўбок, потым пайшоў.

У чым справа? Што за ўвага такая?

Пасля змены табельшчыца гаворыць мне:

— Дырэктар прасіў вас зайсці да яго.

У чым справа? Не разумею.

Іду ў кабінет дырэктара. Я не быў тут з таго, памятнага мне, дня паступлення на работу.

Дырэктар сустракае мяне сваёй звычайнай кволай усмешкай.

— Сядайце...

Перасунуў на стале паперы.

— Я прасіў вас зайсці да мяне... Справа вось якая: я хачу вас прызначыць брыгадзірам клопфернай.

Заўважыўшы маё здзіўленне, ён растлумачвае:

— Вы неяк ладзіце з лінейнымі пунктамі. Адвучылі іх ад спрэчак... Я неяк гутарыў з начальнікамі кантор. Наконт Марцьянава і наконт Бора далі вельмі добры водгук аб вас...

Пахвалу дырэктара, вядома, прыемна слухаць. Але які з мяне брыгадзір! Я — новы работнік, працаваў толькі на апараце, да работы брыгадзіра нават не прыглядаўся. Я разгубіўся адразу ля аднаго толькі размеркавальнага шчыта, на якім так упэўнена варожыць Сымон Іванавіч. Ёсць людзі з большым стажам, вопытам...

Усё гэта я кажу дырэктару.

— І потым, — заключаю я, — працую я тут часова, ну — два месяцы, тры — і толькі. Ці варта на такі тэрмін вылучаць мяне?!

— Дык вы адмаўляецеся? Шкада, вельмі шкада! — на твары дырэктара з’яўляецца незнаёмая мне сухасць. Такім я яго не бачыў.

Развітваюся, выходжу. Мне нават неяк няёмка. Брыдкае нейкае адчуванне. І чаго, дапраўды?

Вось дык аказія...

18 снежня

Я падымаўся па лесвіцы ў вестыбюль ЦТ. Яшчэ не даходзячы да пляцоўкі, бачу знаёмыя мне фігуры стройнай жанчыны і дзяўчынкі. З імі высокі вайсковы.

Дзяўчынка першая заўважыла мяне. Яна кідаецца да мяне, хапае за руку.

— Тата! — крычыць яна. — Вось гэта той дзядзя!

Я акружан сям’ёй Роо. Мне моцна паціскаюць руку.

Я вельмі замяшаўся...

На мужным твары Роо прабіваецца чырвань кволага румянцу.

— Я карыстаўся тэлеграфам, але я ніколі не думаў аб яго

людзях, — гаворыць ён. — Тэлеграф для мяне быў чымсьці адцягненым, неадухоўленым... Я ўспрымаў яго як дакладны, але, даруйце мне, бяздушны механізм і — толькі.

Я слухаю яго і думаю: вось жа амаль так глядзеў на тэлеграф нядаўна і я, хоць у мяне ўжо быў вопыт работы тэлеграфістам. Тады, у юнацтве, я шмат чаго не заўважаў, недадумваў...

Выявілася, — капітан Роо збіраецца зноў на фронт.

— Маё месца там, пад Ленінградам. — Твар яго робіцца суровым. — Я павінен і я буду змагацца за свабоду маёй дарагой Эстоніі, маёй радзімы, за шчасце майго народа.

Ён прыхіляе да сябе Марыю і гаворыць далей:

— А за гэтыя дні пабачання з сям'ёй, якія даюць мне новыя сілы, я яшчэ раз дзякую вам...

Я доўга гляджу ўслед выходзіўшай на шумлівую, яркую ад свежавыпаўшага снегу вуліцу сям'і Роо. І цяжка перадаць пачуцці, якія авалодалі мною.

19 снежня

— А ці нельга шпарчэй? — сказаў я сёння Арцёмавай, — павольную яе работу я ўжо лёгка бяру на слых.

— Ха-ха-ха... — чую я ў адказ: я спытаў той яе фразай, з якой пачалося наша знаёмства, дружба. — Уключайце клопфер, вам будзе лягчэй браць.

Уключаю клопфер. Арцёмава работае шпарчэй. Бадай, каб усе мае партнёры работалі так выразна, я даўно быў бы слыхачом. Прымаю, не адстаю.

Таццяна Сяргееўна здзіўлена ўзнімае бровы:

— На слы-ых?

— А што ж! Досыць на кожным сходзе тлумачыць, што я марзіст. Цяпер дыспетчар Наркамата не будзе памыляцца.

— Эй, эй! Слыхач! — крычыць праз шкло Міхаіл Мікалаевіч. — Ай жа слаўна! Нічё, нічё, старайся. Ведай нашых! — ён урачыстуюча пазірае на рады схіленых над апаратамі тэлеграфістаў.

Мая радасць — радасць новаспечанага клапферыста — стала радасцю ўсіх маіх таварышаў.

У сталовай Таццяна Сяргееўна гаворыць:

— Ну, брацік, досыць у хованкі гуляць. Падпісваем дагавор на сацспаборніцтва.

Я браў на сябе рад абавязацельстваў. І я выконваў іх. Але я ні з кім не спаборнічаў. Лічыў, што гэта мне не па сілах.

Сённяшні поспех акрыліў мяне. Мы складаем дагавор. І... усё ж я задумаўся. Наконт затрымак, скажэнняў — не баюся, тут я выцягну. Дысцыпліна? Я не быў зрыўшчыкам і не буду. А вось даць 160 працэнтаў — гэта складаней... Але Тацяна Сяргееўна абавязваецца даць 180 працэнтаў! Добра. Я падпісаў дагавор.

— Я — арбітр, — заяўляе Міхаіл Мікалаевіч. — Трымайцеся ў мяне. За невыкананне буду караць сурова.

Я кажу Арцёмавай аб маім дагаворы і дзякую ёй, пасабіўшай мне стаць слыхачом.

— Ведаеце, — гаворыць яна, — я таксама пачала браць на слых. Ленавалася раней, ці што. А цяпер убачыла — са стужкі ж цяжэй.

Я рад быў чуць гэта. Цяпер Арцёмава — сапраўды першакласны работнік.

— Атрымлівайце за гэта дэпешу Кочыну.

— Сцяпану? Ай, як добра!

Перадаю: «Абавязацельства выконваю. Удзельнічаў у баях. Прабуравіў аўтаматам 48 фашыстаў. Буду весці лік і далей. Як з антрацытам? Колькі рубаеш? Прывітанне сям'і. Мікалай».

— Малайчына старшы брацік. Вось які наш Мікалай. Ну і Сцяпан не адстае.

Арцёмаву таксама цікавіць спаборніцтва землякоў-шахцёраў.

—Што ж Сцяпан не паведамляе аб сваіх поспехах?

—Ён да Новага года сюрпрыз рыхтуе.

Яна і гэта ведае.

Перад зменай Ася гаворыць:

— Нашы войскі занялі Валакаламск і Вайбакала.

Немцы коцяцца ад Масквы, расціскаецца варожае кальцо пад Ленінградам. Добрыя навіны! Пра гэтыя навіны я заўсёды даведваюся ад Арцёмавай. Ад яе я пачуў аб узяцці Растова, Ельца, Калініна.

Калегі мае жартуюць:

— Добрага палітінфарматара знайшоў!

Праўда, гэта крыху дзіўна: пра навіны мы даведваемся ад... Марцьянава. Арцёмава ўключае рэпрадуктар, і неўзабаве я чую:

— Л.

І тады ўключаемся ў навіны і мы. Згрудзіўшыся ля апарата, чытаем Асіну палітінфармацыю.

20 снежня

«Бюро абслугоўвання» Ангела Гаўрылавіча Архангельскага

за апошні час вельмі дбае аб лёсе нейкага Аляксея. Толькі аб ім і вядзе яно сваю тэлеграфную перапіску. Проста нейкі пяшчотны татуля, які апякуе маладога, неспрактыкаванага ў жыцці юнака. А мне не падабаецца...

21 снежня

«Страляю адбойным малатком па 230 працэнтаў.

Будзе і больш. Уся сям'я рада тваім поспехам. Віншуем цябе з Новым годам. Жадаем новых баявых поспехаў. Не давай жыцця фашысцкім сцервяцам, бі трапна і моцна».

Не сцярпеў-такі Сцяпан! Адказаў брату. Абавязацельства сваё ён перавыконвае. Які ж ён рыхтуе сюрпрыз? Адзін «буравіць аўтаматам», другі «страляе адбойным малатком». Шахцёры!

А і праўда: зброя іх і з выгляду мае шмат агульнага і ў рабоце дзейнічае аднолькава — страляе і падрыгвае.

22 снежня

Які сёння цудоўны дзень! Ва ўсёй нашай змены прыўзняты, святочны настрой.

Я прымаў тэлеграму з Бора. Ад калектыву алюмініевага камбіната. Сціслай тэлеграфнай мовай калектыў рапартаваў ураду: заданне выканана датэрмінова. 21 снежня дано 402 працэнты нормы мірнага часу.

Я раздзельна і выразна прамовіў:

— Алюміній — чатырыста два.

У мяне адабралі тэлеграму. Яе чытаў Міхаіл Мікалаевіч, але да яе цягнуліся ўжо нецярплівыя рукі другіх таварышаў. Усім хацелася сваімі вачыма прачытаць гэты рапарт. У ім мала было слоў. Ён быў кароткі, амаль сухі. Але кожнае слова яго гучала, спявала.

Перамога! Якая атрымана перамога!..

Я ўяўляю сабе, якая ўрачыстасць цяпер на камбінаце, які новы ўздым ахапіў яго калектыў. Мне так хочацца хоць на міг апынуцца там, хоць адным вокам глянуць у твары гэтых людзей, хоцьаднаму з іх пацісnуць руку.

— Эх... — гаворыць Міхаіл Мікалаевіч. — Туды б на гадзінку, ну — на хвіліну туды б...

Бачу я — усе так думаюць. Усе ахоплены ганарлівай радасцю за перамогу алюміншчыкаў.

Іх подзвіг — не бачны нам, але кроўна блізкі, нібы адлюстраваным магутным ззяннем сваім асвечвае і наш невялікі калектыў, ён кліча да барацьбы і перамог.

Усе ўжо за апаратамі. Усе работаюць. Але ўсе абярожна нясуць у сабе і перажываюць самае чыстае, самае цудоўнае чалавечае пачуццё — радасць.

І на тварах ва ўсіх такія харошыя, такія прамяністыя ўсмешкі.

24 снежня

Здаецца, я пачынаю крыху разумець пана Архангельскага. Чым чорт... цьфу! — Ангел не жартуе! Калі я не памыляюся...

Не, пачакаем да заўтра! Будзе вольных пара гадзін, і я праверу свае здагадкі.

25 снежня

Вось такое адчуванне, нібы я стаю на мінным полі і — вось-вось — адбудзецца выбух.

Няўжо гэта праўда? Няўжо я не памыліўся ў сваіх здагадках?

Хадзіў я сёння ў КСА, праглядваў стосы тэлеграм майго апарата. І — чым далей у лес, тым болей дроў... Рукі ў мяне дрыжалі, у вачах усё пярэсцілася, я глытаў ваду шклянку за шклянкай.

«Аляксей атрымаў 335 рублёў» праз два дні пасля таго, як алюмініевы камбінат даў 332 працэнты нормы. 400 рублёў той жа Аляксей атрымаў праз дзень пасля выканання камбінатам задання на 402 працэнты. І так, адна за другой, уражалі мяне сваім падабенствам шмат якія тэлеграмы з Бора.

Я хапаў з паліцы ўсё новыя і новыя стосы тэлеграм. І што ж? Паравінскі прыехаў у Бор у дзень прыбыцця туды паравоза для алюмініевага камбіната. Дэкавільскі ўладзіўся на работу ў дзень пуску камбінацкай вузкакалейкі.

Зразумела. Усё зразумела! Дэкавількай часта называюць вузкакалейныя чыгункі лёгкага тыпу, Паравінскі сугучны паравозу. А Аляксей? А чаму б Аляксею не быць псеўданімам алюмінію?!

Вось яны, «зезеры» і «яклакі» паважанага Ангела Гаўрылавіча Архангельскага. Не «яклакі», а іклы. Іклы драпежнага звяругі, які прабраўся за агароджу абароннага прадпрыемства.

Адчуваю, цвёрда ўпэўнены — я не памыліўся.

27 снежня

Усё больш прыкметна набліжэнне Новага года. Нескантальным патокам ідуць віншавальныя тэлеграмы.

І якіх толькі не чытаем мы тэкстаў! Ёсць звычайныя, трафарэтныя, але ёсць і такія, па якіх відаць, чым жывуць іх падацелі, якія надзеі ўскладаюць на Новы год.

Лесаводу з далёкай ускраіны нашай вобласці тэлеграфуе яго прыяцель, доктар шпіталя:

«Віншую з поспехам. Піхтавы бальзам, які ты здабыў ва ўмовах Паўночнага Урала, выявіў выдатныя лекавыя якасці, якія садзейнічаюць хутчэйшаму зажыўленню ран, аблягчаюць пакуты параненых байцоў. У Новым годзе жадаю новых творчых поспехаў. Абдымаю цябе, сям’ю».

Гадзіны праз тры я чытаў адказную тэлеграму лесавода:

«Усхваляваны тваёй тэлеграмай. Рад, ганаруся поспехам. Пачынаю распрацоўку пытання вытворчай здабычы піхтавага бальзаму. Усе свае сілы аддам хутчэйшаму ажыццяўленню захапіўшай мяне задачы».

Я ў думках жадаю поспеху скромнаму лесаводу, які знайшоў такое выдатнае прыстасаванне сваім сілам у суровыя дні, што перажывае краіна.

Паказваю тэлеграму Міхаілу Мікалаевічу. Яго вочы загарэліся, ён нібы скідвае з сябе футляр «лорда».

— Як слаўна! Ах, як слаўна... Ты разумееш... Ты разумееш: гартаванае жалеза ворагам, жыватворчы бальзам нашым героям! А? Вось якія мы, уральцы! — і ён, горда падняўшы тэлеграму, патрасае ёю над галавой.

А ў самым канцы дзяжурства Надзенька Федароўскіх перадае: «Віншую з сынам. Здаровы, моцны, цудоўны хлапчук. Каця адчувае сябе добра. З Новым годам, з новымі перамогамі, дарагі Паша. Маторына».

Гэта Колесаву, у Ленінград.

«Ну вось, атрымлівай навагодні падарунак, таварыш Колесаў. Працуй па-баявому — для шчасця сям’і, для шчасця радзімы», — думаю я.

Раптам Надзенька, з нечаканым для яе жыццёвым вопытам і апломбам старой бабулі, рэзюміруе:

— Ва ўсіх яны цудоўныя. У кожнай матулі яе дзеткі — лепшыя за ўсіх. Яшчэ і пячатку да дэпешы прыхлопнула, ха-ха.

— Па-першае, матуля не Маторына, а Колесава, а па-другое, калі пячатка ёсць, дык на тое Маторына і суддзя, каб усё па закону рабіць, — ашарашваю я Надзеньку.

— А вы адкуль ведаеце, што яна суддзя?

— Я ж не адну дэпешу передаў у яе адрас.

— Як вы гэта памятаеце?

— А вы не памятаеце, як татуля клапаціўся аб гэтым цудоўным хлапчуку, калі яго яшчэ не было на свеце?

— Як гэта? Не памятаю.

— А «хадзі асцярожна» памятаеце?

— Ай, верна! Я і забыла. І як вы ўсё памятаеце? — зноў здзівілася Надзенька.

— Калі любіш сваю справу, кожную драбязу будзеш памятаць.

— Ну, ПО, — як быццам пакрыўдзілася мая партнёрша.

ПО — дык ПО. І я перадаў ёй яшчэ некалькі навагодніх тэлеграм.

1 студзеня 1942 года

Новы год я сустракаў на дзяжурстве. У 24 гадзіны падышоў да апарата і адразу пачуў:

— Л.

Выбіваю:

— Я.

— З Новым годам, Леанід Сяргеевіч. Жадаю вам хутчэй вярнуцца ў родныя краі. Жадаю здароўя, шчасця, кіпучай работы, і каб гэтая работа давала вам заўсёдную радасць.

Што сказаць мне маёй прыяцельцы?

— Жадаю і вам вялікага шчасця, Анастасія Пятроўна. Жадаю спаўнення ўсіх вашых жаданняў, нават самых скрытых, аб якіх вы думаеце нясмела і ў якіх баіцеся самой сабе прызнацца.

Віншаваннямі абменьваюцца ўсе таварышы па змене. Цудоўныя, чуллівыя мінуты.

Потым мы пачынаем работу. А работы багата. Усё яшчэ ідуць навагоднія тэлеграмы. І сярод іх я сустракаю знаёмыя мне, блізкія імёны.

Ад ленінградца Колесава я перадаваў у Марцьянава пераказную тэлеграму — сынішку на малачышка. Былі ў пераказе гэтым і словы шчаслівага бацькі:

«Страшэнна рад. Беражы сябе, сына. Працую з падзесяцяронай энергіяй. З Новым, шчаслівым годам, дарагія мае».

Мікалай Кочын паведамляў брату:

«Лік прадоўжваю. 94 гітлераўскія мярзотнікі склалі галовы пад маімі кулямі. Берагу аўтамат, міма не страляю. Сям'ю, шах-

цёраў-дружбакоў віншую з Новым годам — годам вялікіх перамог нашай радзімы».

— Малайчына Коля, — гаворыць Ася. — Малайчына і Сцёпа. Я званіла на шахту толькі што. 350 працэнтаў ужо даў. Вось змянюся, разам Мікалаю напішам.

— Чаму разам? — не сцярпеў я.

— Як чаму? Яны ж браты.

— Ну так, вы казалі — Мікалай старшы, Сцяпан малодшы.

— А я сярэдняя сястра, — гаворыць яна.

Я ўтаропеў.

— Сястра?

— Ну так, сястра. Я ж казала вам.

Мне нават крыўдна.

— Нічога вы не казалі. Вы толькі сказалі,што яны браты, а не сказалі «мае».

— Хіба? Ха-ха-ха, — заліваецца смехам апарат. — А я думаю: што гэта ён гаворыць пра братоў маіх, як пра чужых мне, — і зноў гучыць вясёлае Асіна «ха-ха-ха».

Бываюць жа такія непаразуменні...

Але якая сямейка? Тры віртуозы сваёй справы! Ніводнага адстаючага.

Пад раніцу Ася паведаміла аб навагоднім падарунку краіне ад нашай слаўнай Чырвонай Арміі.

— Узята Калуга.

Завяршыўся бой за Маскву! Разгромлен Гудэрыян. Не бачыць паганай немчуры нашай Масквы, не пагасіць ім прамяністага зіхацення крамлёўскіх зор — гранёных уральскімі гранільшчыкамі з рубінаў, здабытых уральскімі гарнякамі.

Прыемна прайшло гэта начное дзяжурства, якое завяршала дні хвалюючай пераклічкі. На фронце і ў тыле — усе працавалі не пакладаючы рук. І з гонарам дзяліліся ў гэтыя пераднавагоднія дні сваімі перамогамі савецкія людзі, якія сваімі рукамі будуюць шчасце і сваімі рукамі бароняць яго.

З перамогамі ўступаем мы ў новы год — год канчатковай урачыстасці над ворагам.

3 студзеня

Гадзіны праз тры пасля пачатку дзяжурства ў дзвярах клопфернай з'явіўся Міхаіл Мікалаевіч і паклікаў мяне пальцам. Тут толькі здумаў я, што сёння ж у яго не выходны.

— Ты дзе гэта загуляў, Міхаіл Мікалаевіч?

Ён не адказаў і пацягнуў мяне ў курылку.

— Закурым апошні разок разам, — дастае ён партсігар.

Я не разумею.

— За разлікам прыйшоў, — зноў загадкава гаворыць ён.

— Ды што ты... Кажы да справы.

— Еду ад вас, — не зменьвае ён тону.

— Ды ну цябе, кінь! — узлаваў я.

Ён здаволена смяецца.

— Ага. Узлаваў?

Я з прыкрасцю махнуў рукой.

— Еду на фронт, у аднаўляльную калону сувязі, — горда гаворыць ён. — Бачыў на карце, колькі адбілі ў паганага немца нашай зямлі? Ну, вось. Сувязь наладжваць буду. Хопіць ключом забаўляцца.

— Віншую. Ад душы віншую, дарагі Міхаіл Мікалаевіч! — Я моцна цісну яму руку.

— І цябе хутка выклічу! А?

— Ды ўжо чакаю. Рад буду.

— То-та. Ну, бывай.

— Пісаць будзеш?

— Ды ўжо напішу, — і ён ідзе да дзвярэй. Потым спыняецца. — Чорт пабяры, нязручна ў часе дзяжурства. Робяць людзі. Але і так пайсці нядобра...

І ён вяртаецца ў залу, ідзе па радах апаратаў і паціскае рукі таварышам. Харошыя, светлыя ўсмешкі праводзяць яго да дзвярэй.

— Шчасліва, Міхаіл Мікалаевіч. Давай моцную сувязь!

— Дадзім! — падымае ён руку на адвітанне.

Эх, Міхаіл Мікалаевіч... Сусед па апараце і партнёр мой па курылцы. Сумна мне будзе без цябе.

Ну, нічога. Можа, сустрэнемся яшчэ!

7 студзеня

А бюро абслугоўвання Архангельскага не загружае тэлеграф. Відаць, дзейнасць яго перасечана ў самым разгары.

8 студзеня

Сёння я на тры гадзіны затрымаў перадачу адной тэлеграмы. Нават Таццяна Сяргееўна не пярэчыла і абяцала не лічыць гэту затрымку зрывам нашага дагавору. Не было нашага строгага арбітра. Але, я думаю, Міхаіл Мікалаевіч таксама не ўшчуніў бы мяне за гэта.

За гадзіну да маёй змены павінна была заступіць на дзяжурства Арцёмава. І я адклаў гэту тэлеграму да яе прыходу. Мне хацелася перадаць дэпешу самому адрасату.

Прыйшла Ася. Мы прывіталіся.

— Адну самую тэрміновую НП, — сказаў я ёй.

— Адну?

— Так, — адну, больш няма.

— ПО.

—Арцёмавай, — кажу я, — з фронту, — і перадаю: «Выйшаў з акружэння. Здароў. Прывітанне ўсім вам, родныя».

— Дзк., Леанід Сяргеевіч, за навагодні падарунак. Цяпер я шчаслівa зусім. Вашы пажаданні пачынаюць здзяйсняцца.

Так. Гэта быў навагодні падарунак Асі. Крыху спознены, але самы каштоўны. Я не ведаю падрабязнасцей, але я ўпэўнены, што Асін муж, лейтэнант Чырвонай Арміі, выканаў баявое заданне.

11 студзеня

Уразіла мяне сёння Таццяна Сяргееўна, названая мая сястрыца. Заўсёды сустракае яна мяне дабрадушнай, ветлівай усмешкай, а сёння...

Яна стаяла за сталом брыгадзіра. Уваходжу, яна глядзіць на мяне — сур'ёзная, маўклівая — і незнаёмыя мне злыя агеньчыкі бегаюць у яе вачах.

Я было ўтаропеў.

— Добрага дня, сястрыца!

— Добры брацік! — не вітаючыся, гаворыць яхідна яна. — Не чакала... — і адвярнулася.

Нічога не разумею.

— Дзе Сымон Іванавіч? — пытаюся ў таварышаў па змене.

— Эге! Ён і не ведае? Сымон Іванавіч — брыгадзір юзістаў. Будзе там наладжваць работу. А ў нас брыгадзір — вось ён, — паказваюць мне на Таццяну Сяргееўну.

Тут я пачаў разумець.

— Віншую, сястрыца, — падыходжу я зноў да яе.

— Як не сорам! Яшчэ віншуе. Гэта ж вас хацелі прызначыць брыгадзірам!

Ага. Яна ведае пра маю размову з дырэктарам. Мяне гнеў сястрыцы пачынае ўжо забаўляць.

Мала-памалу я разгаварыў яе.

Яна любіць работаць на апараце. Яна не ўмее і не хоча камандаваць. Яна не хоча быць начальнікам. Яна не разумее, чаму адмовіўся я.

Пачынаю пераконваць. Вядома — не мне, а ёй трэба быць брыгадзірам. І Сымон Іванавіч ніколі не камандаваў, а змену вёў умела і спраўна. І работа гэта вельмі цікавая. І ўсе яе паважаюць, падтрымаюць.

— А наша спаборніцтва? Рады, што не трэба даганяць?

Я зноў даводжу. У яе ўжо 178 працэнтаў, у мяне 156. Значыць, дагавор быў дзейсным. І можна яго нанова скласці: і ў брыгадзіра ж ёсць паказчыкі работы, па якіх можна спаборнічаць. Але... ці захоча яна спаборнічаць з радавым тэлеграфістам?

Яна смяецца.

За працай Таццяна Сяргееўна адышла. Звычайная ціхая ўсмешка прасвятляе яе твар, разгладзіліся зморшчынкі недавольства на лбе.

Ну, вось і добра.

14 студзеня

Сёння ў мяне была цікавая размова. Не на тэлеграфе. Пра Ангела Гаўрылавіча Архангельскага. Усё спраўдзілася. Я не памыліўся. Ядавітыя іклы фашысцкай гадзіны абломаны. Вось табе і сляпы выпадак!

З гордым пачуццём здаволення ішоў я на дзяжурства.

17 студзеня

У клопфернай цяпер часта можна пачуць словы: «па метаду Сымона Іванавіча». Гэта гавораць тады, калі ў «шпакоўнях» мяняюць лініі сувязі.

Выпадак з Таццянай Сяргееўнай, калі Сымон Іванавіч адхіліў затрымкі тэлеграм, умела пераключыўшы лініі, нібы адкрыў вочы на нашы тэхнічныя магчымасці. Цяпер часта, калі заўважаецца накапленне, тэлеграфіст заяўляе брыгадзіру:

— Трэба ўжыць метад Сымона Іванавіча.

Хоць і працуе Сымон Іванавіч не ў нас, а ў вялікай апаратнай зале, але пра яго не забылі ў клопфернай.

Добрыя справы добра помняцца!

Таццяна Сяргееўна ўдасканаліла гэты метад. Яна часам не пераключае загружаныя лініі, а часова вылучае адну з іх. Вось, да прыкладу, закончу я работу на сваім апараце, яна перасаджвае мяне на гадзіну, дзве на запасны апарат і ўключае ў яго адну з загружаных ліній ад апарата са «шпакоўняй». Глядзіш — за пару гадзін і расшыты абедзве лініі. А за маім апаратам гэтыя дзве гадзіны назірае сусед.

Так да метаду Сымона Іванавіча дабавіўся ў нас яшчэ «метад Таццяны Сяргееўны».

А яна баялася быць брыгадзірам. Цяпер не скардзіцца. Разгрузіць, расшые лініі і здаволена. Бачыць, вядома, што зрабіла больш карыснага, чым дзяжурачы на адным апараце.

24 студзеня

Выпадаюць часам узапар такія дні, калі кожны з іх прыносіць шмат прыемнага і не ведаеш, які з іх лепшы. Апошнія дні былі для мяне акурат такімі днямі.

Выдатныя справы на фронце. Чырвоная Армія гоніць вашывую немчуру так, што толькі абмарожаныя пяткі мігцяць. Горад за горадам вяртаюцца ў сям'ю савецкіх гарадоў.

У зводцы Савецкага Інфармбюро я прачытаў аб снайперскім аддзяленні сяржанта Мікалая Кочына. Ён прабуравіў сваім аўтаматам 180 фашыстаў. Кожны баец яго аддзялення справай гонару лічыць не адставаць ад свайго камандзіра. Яны вядуць свае асабістыя рахункі смяртэльнай помсты нахабнаму ворагу. Іх прыкладу паследавалі шмат падраздзяленняў фронту. Шахцёр Мікалай Кочын стаў на чале снайпераў-аўтаматчыкаў вышэйшага класа.

Брат яго Сцяпан стаў дзесятнікам участка шахты. Ася Арцёмава хвалявалася — ці справіцца Сцёпа? Сёння гаворыць:

— Нічога. Спраўляецца.

На шахце ўзрастае здабыча вугалю. Будзе мясцовы антрацыт для ўральскіх домнаў, усё менш і менш будзе клопатаў аб дастаўцы на Урал коксу: антрацыт заменіць яго.

Учора Таццяна Сяргееўна прымчала ў апаратную з газетай у руках.

— Вось... Борскія алюміншчыкі...

Мы не чакалі, пакуль яна перадыхне. Выхапілі газету з яе рук.

Указ Прэзідыума Вярхоўнага Савета!

За паспяховае выкананне задання ўрада рад борскіх патрыётаў узнагароджаны ордэнамі і медалямі.

І зноў мы перажывалі светлую радасць. Як тады, калі алюміншчыкі рапартавалі аб датэрміновым выкананні задання. І, як тады, мы з новай энергіяй браліся за работу, стараліся зрабіць лепш, больш.

Неўзабаве я прымаў ад Бора тэлеграму.

Мітынг алюміншчыкаў звярнуўся да таварыша Сталіна, да ўрада з падзякай за ўзнагароду. Даючы ўжо 450 працэнтаў звы-

чайнай выпрацоўкі, яны абавязаліся апраўдаць узнагароду і давесці выпрацоўку да 600 працэнтаў.

Дастойны адказ на дастойную ўзнагароду!

Не было з намі Міхаіла Мікалаевіча. Але ён даведаецца аб урачыстасці алюміншчыкаў з газет. Як рады будзе ён за сваіх землякоў-уральцаў!

Я ўспамінаю. Найбольшай каштоўнасцю Урала расійскія прамыслоўцы-капіталісты лічылі ізумруды. Гэтыя каштоўныя каменні здабываліся толькі ў пойме ракі Рэфты.

У нашай сацыялістычнай дзяржаве найкаштоўнейшым капіталам Урала з'яўляюцца яго людзі. Яны працуюць на заводах і палях паблізу славутай ракі Рэфты, на заводах і палях паблізу рэк Чусавой, Камы, Тагіла, Пышмы, Туры, Ісеці. <...>

А сёння прымаў я тэлеграму Колесавай да мужа:

«Горача віншуем з высокай урадавай узнагародай. Ганарымся табой, дарагі Паша. Будзь здароў і дужы. Жадаем новых поспехаў у тваёй рабоце».

Колесаў узнагароджан!

Перабіраю газеты. Знаходжу.

«За паспяховае выкананне заданняў урада па асваенні і вырабу ўзбраення і боепрыпасаў, якія ўзнімаюць баявую магутнасць Чырвонай Арміі, і па будаўніцтву абаронных збудаванняў вакол Ленінграда...

Ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга...

Колесава Паўла Ігнатавіча... канструктара завода...»

Колесаў — ардэнаносец.

У тыя дні, калі так хвалявалася яго жонка, калі яе хваляванне востра перажывалі невядомыя ёй людзі, муж яе выконваў адказнае заданне. Ён таксама зрабіў уклад у справу абароны роднага горада, калыскі пралетарскай рэвалюцыі.

Вось якія гэтыя дні. Які з іх лепшы? Усе добрыя. Усе лепшыя. Як справы людзей, пра якія даведаўся я ў гэтыя дні.

26 студзеня

Слаўна, Міхаіл Мікалаевіч, слаўна!

Парадаваў мяне прыяцель пісьмом. Стрымаў сваё слова.

«Рушым наперад следам за наступаючымі нашымі часцямі. Яшчэ зямля гудзіць ад блізкай кананады, яшчэ не закапаны трупы паганых фашыстаў, а мы ўжо мяняем разбітыя слупы, зрошчваем парваныя выбухамі бомб драты. У лінію ўключаюцца вайсковыя часці. Ты разумееш, як рады мае хлопцы, калі пачуюць у тэлефонную трубку:

— Ало! Хто гаворыць?

А потым:

— Дзякуй, сувязісты! Працуеце па-баявому!

Не трэба нам лепшай узнагароды, чым гэтыя словы. Дзейнічаюць лініі, працуе сувязь.

Мы ідзём і ідзём наперад. Учора папалі пад бамбёжку. Нічога! Хлопцы мае не злезлі са слупоў. Не спалохалі іх і кулі сцярвятнікаў. Няма часу, браток, хавацца. Бо байцы ідуць наперад, і ім патрэбна сувязь са штабамі.

А сёння дайшлі да лагчыны, бачым — бягуць, уцякаюць немцы. Тут і я не сцярпеў. Сам жа верхалазам быў! Когці на боты і палез на слуп. Ведай нашых! Вядзём лінію да перадавых часцей. Працуем на слупах, а бой перад вачыма. Мы ведаем — перамога наша будзе, і смела вядзём лінію наперад, усё наперад!»

Слаўна, Міхаіл Мікалаевіч. Слаўна. Пісьмо яго чытала ўся змена. Пасля дзяжурства мы напісалі яму калектыўна пра нашы справы. Усё прыгадалі. І новы «метад Тацяны Сяргееўны». Напісалі і пра борскіх алюмінщчыкаў — а можа, газета за гэты дзень не трапіць яму. Няхай парадуецца разам з намі.

30 студзеня

Прыйшоў ён, доўгачаканы дзень.

— У армію, таварыш! — сказалі мне сёння ў ваенкамаце.

І прыгадаліся мне вершы земляка-паэта Максіма Танка «Дарогай на захад»:

С зарей знамен к тебе вернусь,
Она блеснет в полях раздольных.
И вновь ты будешь, Беларусь,
Цвести в семье народов вольных.

Я буду браць удзел у вызваленні ад нямецкіх акупантаў маёй рэспублікі, маёй роднай Беларусі. Я ганаруся гэтым.

Я іду на тэлеграф, заходжу ў апаратную. Выклікаю Марцьянава, Бор. Я чую ўсхваляваны адказны стук клопфера, — са мной гаворыць мае завочныя прыяцелі. Потым падыходжу да Тацяны Сяргееўны — маёй названай сястрыцы.

— Добры з вас тэлеграфіст выйшаў, — гаворыць яна. — Жадаю поспеху і ў баявых справах.

Я дзякую ёй за ўсё — за ўвагу, за дапамогу, за чуласць, за дружбу.

Праходжу па радах апаратаў і моцна пацінскаю рукі таварышам па рабоце, з якімі дзяліў я гэтыя месяцы і прыкрыя цяжкасці і бадзёрую радасць.

У трасканіне і шуме вялікай залы, ля аднаго з апаратаў Юза,

я знайшоў Сымона Іванавіча. Мы ідзём з ім па зале, і ён роўным сваім, не парушаючым рытму работы голасам гаворыць:

— Галоўнае, Леанід Сяргеевіч, тэхнікай авалодвайце. І ў тыле, і на фронце — тэхніка вырашае ўсё.

Ён мае рацыю, мой першы брыгадзір, вопытны і ўпэўнены ў сабе тэхнік, гледзячы на якога я вучыўся вытрымцы і спакойнасці ў рабоце.

Алены Уладзіміраўны я не бачу за сталом кантролю.

— Яна ў сталовай, — гавораць мне.

Штурхнуў дзверы на лесвіцу і...

— Ай! — кароткім ускрыкам сустрэла мяне Лянок і, скрывіўшыся ад болю, шпарка махае рукой — я адчыніў дзверы, калі яна працягнула да іх руку...

— Пакуль жаніцца — загаіцца! — ужо смяецца яна.

— Ну, вам не падыходзіць гэта дзіцячая пагаворка. Замужняя жанчына і...

— Калі вы паспелі мяне замуж выдаць? — разгублена глядзіць яна на мяне.

Я таксама замяшаўся. Нешта кажу.

— Ды не ж! Я... Ды я ж незамужняя!

Выходзіць, Міхаіл Мікалаевіч прадгадваў падзеі? А я, памятаю, хацеў было жартаваць з ёю, як з дзіцёнкам. Ну, што ж! Справа мінулая.

Лянок жадае мне баявых подзвігаў. Потым, замяўшыся, няўпэўнена прамовіла:

— Кажуць, вы інжынер?

Што ж, няма чаго ўжо таіцца. Я здавольваю нарэшце цікаўнасць гэтага дзіцяці з пухнатымі кудзеркамі.

— А вы напішаце кнігу пра тэлеграфістаў? Праўда? — зазірае яна мне ў вочы.

— Напішу. Яна ўжо амаль гатова, — кажу я і думаю: «Такі праўда. Кончан мой запісны сшытак. Трэба пачынаць новы».

Я выходжу на вуліцу. Гляджу на блакітны франтон будынка са строгімі зіхатлівымі накладнымі літарамі.

Пяць месяцаў працаваў я тут. Як непрыкметна, як шпарка прамінулі яны ў вірлівай, захапіўшай мяне працы...

Не! Не шкадую я гэтых дзён. Яны не страчаны для мяне. Я ўбачыў, я пераканаўся, што тэлеграф — гэта не толькі дакладны механізм. Тэлеграф — гэта людзі, якія робяць вялікую, хоць і непрыкметную справу. І хіба толькі электрычны ток струменіць па туга нацягнутых, мерна гудучых тэлеграфных дратах? Не! У іх б’ецца, пульсуе шматграннае, творчае, такое дзівоснае жыццё

маёй радзімы.

Я гляджу на франтон высокага блакітнага будынка. Там, за яго сценамі, схіліліся над апаратамі прыяцелі мае, якія адчуваюць магутнае біенне гэтага жыцця.

— Бывайце, дарагія прыяцелі... Не! Да пабачэння!

Дпбч, любыя мае, дпбч!

Люты 1942 г.

ДЗЁННІК СУВЯЗІСТА

6 красавіка 1942 года

Цікавае відовішча — агульны строй роты. Я быў сёння днявальным і назіраў збоку за новымі сваімі таварышамі, якія стаялі шчыльна плячо ў плячо. Як выразна вылучаецца ў шарэнгах строю ўсё індывідуальнае, асабліва тое, што належыць толькі гэтаму вось курсанту.

На правым флангу — малайцаваты, стройны Львоў. Як ёмка аблягае яго моцную постаць вайсковая форма! А вось сутулаваты, хударлявы, як жэрдка, Сінельнікаў. Недарэчна доўгае паліто звязвае яго рухі. Ён хутчэй падобны да пастара, які выпадкова трапіў у строй, чым на воіна.

Пільныя блакітныя вочы старшага сяржанта Саладоўнікава, усміхаючыся, паглядаюць на курсантаў. Ён нібы прыцэльваецца да ўсіх гэтых інжынераў, журналістаў, педагогаў, механікаў. А можа, проста ўгадвае шляхі іх перараджэння, станаўлення — як ваенных, як камандзіраў? Яму, у мінулым данбаскаму электрамеханіку, гэта відней!

Рота рушыла на вучэбны пляц. Каманда: «Кругом!» І строй раптам пайшоў кепска, запінаючыся, выгінаючы рады. Гляджу — невысокі, у акулярах, цывільны Розенберг, які ішоў ззаду, воляй каманды стаў накіроўваючым. Падвязаныя вяровачкамі галёшы (снегу вунь колькі на ўральскіх лагчынах!) шархалі па льдзінах, Розенберг цягнуў нагу і ламаў строй усёй роты.

Усміхнуўся Львоў:

— Та-ак... Страявік з яго будзе не надта які...

А праз паўгадзіны роту падзялілі на ўзводы. У першы трапілі франтавікі, кадравікі. Я залюбаваўся імі. Вось гэта шарэнгі, вось гэта выпраўка. Як дружна адбіваюць яны гулкі страявы крок! З зайздрасцю і разам з тым з павагаю паглядаюць на іх курсан-

ты, якія ўпершыню сталі ў рады арміі. Адчуваю я: з гэтай зайздрасці павінна нарадзіцца законнае і здаровае жаданне дагнаць, стаць упоравень. Гэта ж і тыя і другія прыйшлі сюды з адзінай мэтаю. І тых і другіх радзіма паклікала ажыццявіць пачэсную задачу: разграміць, задушыць фашысцкую гадзіну.

Увечары мы паўзводна размяшчаліся ў пакоях, прыглядаліся, кажучы мовай статута, да суседзяў справа і злева. Непадалёку ад мяне, сагнуўшыся вострым трохкутнікам, сядзеў цыбаты Кацнельсон. Ён працягнуў руку і дастаў з палічкі стос вялікіх аркушаў з прамавугольнікамі друкаванага тэксту.

Я зацікавіўся.

— Карэктурныя адбіткі... Гэта Герберт Уэлс. Неўзабаве выйдзе з друку. Я ж выдавецкі работнік. Вось і ўзяў гэту навінку з сабою.

Ён нерашуча пакруціў адбіткі ў руках, уздыхнуў і паклаў назад. Праз хвіліну ён паглыбіўся ў «Настаўленне па тэлефоннай службе» — сёння нам раздалі вучэбныя дапаможнікі, і ўсе спяшаліся бегла азнаёміцца з імі.

Воддаль сядзеў Харытонаў. Гэты ўчарашні бухгалтар быў на абавязковай службе сувязістам. Дзіўнае гучанне скарочаных назваў апаратуры не вабіла яго. Ён глядзеў у нутро складанай тэхнікі. Зрэдку, быццам сустрэўшы знаёмае, але крыху забытае, ён радасна вымаўляў уголас:

— Бленкер!.. Бленкер!.. Дросельны фільтр. Ага. Сімплексная трансляцыя. Ведаю — вольт-міліамперметр. Ёсць і омметр. Зразумела...

Наогул, курсанцкая вучоба пачалася.

Адзін толькі Дордзін скруціўся ля стала абаранкам і, забыўшыся на ўсё навакольнае, прагна ўпіўся ў радкі вялікага аднатомніка Маякоўскага. З гэтага педагога-літаратуразнаўцы яшчэ не злезла «гражданка».

10 красавіка

Я часта любуюся Львовым. Малады, чырванашчокі прыгажун, поўны нейкай своеасаблівай абаяльнасці, ён карыстаецца сімпатыяй усіх курсантаў. У чым сіла яго абаяльнасці? Я доўга думаў пра гэта і прыйшоў да нечаканага вываду: у патрабавальнасці. У разумнай воінскай патрабавальнасці. Старшы сяржант Львоў патрабавальны да сябе, патрабавальны да таварышаў. Ён не сябруе з неахайнымі, развязнымі, бесталкова гаманлівымі. Яны гэта адчуваюць. Бачаць, што таварышы супастаўляюць іх са Львовым. І яны падцягваюцца, раўняюцца на яго. Львоў выдатна вучыцца, але ён умее і адпачываць. Ён любіць песню —

бадзёрую страявую чырвонаармейскую песню. І хоць голас у яго не вельмі які, ён запявае. І песня лунае над нашай ротай. Суладная, гучная. Усе заўважаюць: рота сувязі спявае лепш за ўсе падраздзяленні курсаў. Адна дзіўная рыса. У яркага брунета Львова над ілбом адмеціна — сівая пасма.

— Перажылі што-небудзь, таварыш Львоў? — спыталіся спагадліва ў яго.

— Ды не! — смяецца ён. — Гэта прыроднае.

У ім усё прыроднае — і прыгажосць дужага, здаровага дзецюка, і воінская сабранасць, падцягнутасць. Цудоўны хлопец гэты Львоў!

14 красавіка

Лепш за ўсё ліняе «гражданка» на страявых занятках, на фіззарадцы. Як старанна робяць страявыя практыкаванні Розенберг, Кацнельсон!

Львоў сёння пахваліў Розенберга:

— А з цябе салдат будзе. Відаць, памыліўся я спачатку, гледзячы на цябе.

Задаволена бліснулі Розенбергавы акуляры. Ён і сапраўды вельмі змяніўся. Памагла тут і форма, у якую цяпер апрануты ўжо ўсе мы.

— Разумееш, я ўнутрана неяк вінавата ўсміхаўся, калі ў цывільным падыходзіў рапартаваць лейтэнанту, — кажа Розенберг. — Скаванасць нейкая, баязлівасць была...

— А цяпер змест адпавядае форме? — з’яхіднічаў Дордзін.

— Але! — цвёрда адказаў Розенберг. — Цяпер я ў сваёй талерцы.

А Кацнельсон паслаў цэлае павучанне свайму сыну: «Не бяры прыкладу з бацькі (вось яно, бацькоўскае самаадрачэнне!) — сістэматычна займайся фізкультурай, будзь сабраным (гэта як дакор сваёй раскіданасці), выпрацоўвай лаканічнасць мовы (і тут удар па сваёй бязладнай гаварлівасці), рыхтуйся быць ваенным з маладосці». Адным словам — перадаў сыну вопыт старога (па ўзросце, вядома) вайскоўца.

Вельмі добра праводзіць страявыя заняткі камандзір аддзялення Саладоўнікаў. Ён жа знаёміць нас з асновамі тактыкі. Талкова, ясна. Гатовы некалькі разоў тлумачыць, але дабіцца, каб усім было зразумела. Гэтай яго якасцю бессаромна карыстаецца Кацнельсон: тысячу разоў перапытае, усё заканспектуе.

З Саладоўнікавым наогул прыемна пагутарыць. Прагная цікаўнасць грызе гэтага чалавека. Што ні трапляе яму ў рукі — усё прачытае. І памяць у яго выключная.

— Гальвані? Каб зразумець яго працы, трэба ведаць, што

зрабіў Вольта. Яны ж і сучаснікі былі...

— Малайскі архіпелаг? Ну, сорамна не ведаць... — так і сыпле ён. Саладоўнікаў можа ўсю роту захапіць сваімі расказамі.

Якія людзі ў нас у роце! Кожны дзень я раблю ўсё новыя і новыя адкрыцці.

17 красавіка

У Розенберга мне падабаецца ўсмешка. Наогул народ у нашай роце вясёлы: жывём мы дружна і вучымся дружна, мы бачым кожны дзень свае поспехі, мы рады ім. І ўсміхаемся самім сабе, таварышам. Красамоўныя, харошыя ўсмешкі. І асабліва ў Розенберга. Мілая, сарамяжная, яна праменіцца цёплым унутраным святлом, што ласкае і грэе субяседніка. Разумна паблісквають у авале цёмнай аправы акуляраў яго вочы.

Сёння ўсмешка здрадзіла Розенбергу. Ён задуменны, змрочны.

Вечарам мы сядзелі ў ленінскім пакоі. Моўчкі ён працягнуў мне ліст паштовай паперы. У левым верхнім кутку гэтага шчыльнага ліста паперы «вержэ» быў укампанаваны адмысловы літарны вензель. Пад ім па-французску: «Атэль Жака Карцье. Горад Сен-Мало».

— Пісьмо ад таварыша з фронту, — растлумачыў Розенберг. — Паперу, відаць, адабраў у якога-небудзь фрыца. Ты разумееш? Ён пісаў на ёй выхваляльныя пісьмы з Сен-Мало. Ён, гэты зверападобны мярзотнік, мог пісаць пра свае подзвігі і са зруйнаванага, крывёю залітага Мінска, і са Смаленска. Пісаць на бланках дзіцячага дома, паліклінікі, тэатра... Гэта ж... кавалак паперы... а... гарыць рука, — голас у Розенберга вібрыраваў на высокай ноце, рука сутаргава камечыла лісток з вензелем. — Ах, як я хачу хутчэй быць там, на фронце. Як я зайздрошчу свайму сябру... Як хачу я пачуць грымоты кананады... Сувязь — гэта разумееш, што значыць? Крываносныя артэрыі... Не! Літаральна за нейкія тыдні мы павінны авалодаць тым, на што ў мірныя часы даюцца гады. Мы павінны быць выдатнікамі. Так? — Ён працягнуў мне руку, і твар яго зноў асвяціла мілая, цёплая ўсмешка.

Я моцна пацiснуў руку прыяцеля.

30 красавіка

Сярод курсантаў вызначылася група, якую камандаванне з поспехам выкарыстоўвае ў якасці выкладчыкаў. Прыкметна вылучаецца Цяцерын — інжынер-электрык. Бачыў я неяк яго ў ролі днявальнага. Метадычна пагрукваў ён бачком з вадою,

паважна завіхаўся з мяцёлкай. Хадзіў цвёрда, упэўнена — каржакаваты, моцны, гэткі ўральскі тытан.

Такі ён і на занятках. Метадычны, паважны, грунтоўна выкладае электратэхніку. Толькі зрэдку паморшчыцца ды з прыкрасцю махне рукою. Гэта — калі належала б прадэманстраваць адпаведны апарат, устаноўку. А ў нас сяго-таго не хапае. Уздыхне Цяцерын, возьме крэйду і рысуе на дошцы. Між іншым: выкладчык Цяцерын бывае вельмі старанным вучнем. Гэта — на ўроках радыётэхнікі: справа для яго малавядомая. А выкладае радыётэхніку Сінельнікаў. Дарэчы, ён ужо зусім не падобны да таго пастара, з якога мы пакеплівалі спярша. Армейская форма, страявыя заняткі змянілі яго воблік. Цяпер ён — тыповы ваенны інжынер.

25 красавіка

Раніцой, калі перадаецца зводка Інфармбюро, Розенберг дзяжурыць ля рэпрадуктара. Рука яго хутка-хутка бегае па паперы — прафесійная натрэніраванасць супрацоўніка ТАСС. Пасля снедання мы слухаем яго інфармацыю. Розенберг стаў агітатарам. Паведамленні ТАСС ён дапаўняе сур’ёзнымі каментарыямі, скарыстоўваючы свае веды спецыяліста па знешняй і ўнутранай інфармацыі.

Розенберг жыве жыццём фронту. Няма таго франтавіка, з якім не пагутарыў бы ён, у якога не вывудзіў бы ўвесь яго баявы вопыт. Розенберг па-сапраўднаму рыхтуецца да рашаючых баёў.

2 мая

Сёння раніцой мы заслухалі загад Наркома Абароны № 130. Але размаўлялі пра яго ўвесь дзень. Мы дасканала вывучылі кожны абзац, кожны сказ гэтага загада.

Яшчэ яснейшай зрабілася наша задача. Яшчэ мацнейшым і больш цвёрдым — імкненне быць вартымі савецкімі афіцэрамі.

7 мая

Сёння — пра неразлучных Кацнельсона і Дордзіна. Нельга без усмешкі глядзець на цыбатага, павольнага, флегматычнага Кацнельсона і невысокага, сабранага, нервова-рухавага Дордзіна. Здавалася б, поўная супрацьлегласць. Што зблізіла іх? Любоў да насценнай газеты. Не дзіва: літаратар і выдавец! Баявая сувязь б’е па цэлі простай наводкай. Напісана літаратурна, пісьменна — стыль майстра слова Дордзіна, аформлена прыгожа — старанні выдаўца Кацнельсона.

Карэктуру Уэлса Кацнельсон моцна-моцна перавязаў матуз-

ком — не да яе пакуль! Дордзін паяўляецца ў сталовай не толькі з томам вершаў: страсны трыбун Маякоўскі суседнічае з бясстрасным вучоным Сакаловым — аўтарам курса фізікі.

Усё больш вызначаецца кола інтарэсаў у курсантаў, мацнее воінская спайка, асабістая дружба.

А вось вучоны наш электратэхнік Цяцерын нешта захандрыў. Зрабіўся нецярплівы, часам ён грубаваты, прыдзірлівы.

Запыталіся ў яго, у чым справа, — махнуў рукою і адмаўчаўся.

12 мая

Цяцерын зачасціў да камандзіра роты. Піша рапарты, дакладныя запіскі. А нам — ні слова, маўчыць, як каменная глыба.

18 мая

Нечакана паехаў Цяцерын. Кажуць — у камандзіроўку. Куды? Навошта? Прабавалі запытацца ў камандзіра ўзвода — той смяецца. Загадка. Сёння курсант Чарноў раптам ляпнуў:

— Чаго нам вучыцца! На фронт трэба хутчэй.

Ну і далі ж яму перцу за гэта зухаватае верхаглядства. Асабліва хваляваўся і прымаў заяву Чарнова за асабістую крыўду Розенберг. Ён прымусіў Чарнова яшчэ раз перачытаць загад Наркома Абароны № 130.

— Сувязь — нерв кіравання. Узаемадзеянне часцей забяспечваецца добра наладжанай сувяззю. Так?

— Так...

— Як жа, не вывучыўшы тэхнікі сувязі, будзеш ты ёй карыстацца? — не адступаў ад Чарнова Розенберг.

Чарноў панура маўчаў. Самалюбства перашкаджала яму прызнацца, што ён неразумна так памыліўся. Але ён, відаць было, усвядоміў гэтую памылку.

Узрушаныя спрэчкамі з Чарновым, мы доўга яшчэ размаўлялі пра скарыстанне ў баі тэхнічных ведаў. Паўстала пытанне: што такое механічнасць дзеяння і што такое аўтаматызм? Некаторыя сцвярджалі: гэта — усё роўна, адно і тое ж. А потым згадзіліся з вывадам Сінельнікава. Дзейнічаць механічна — значыць несвядома, бяздумна паўтараць знешне завучаныя рухі. Ледзь замінка, пабочная перашкода і — упрэшся ў глухую сцяну. Аўтаматызм дзеяння — зусім іншае. Глыбокае веданне тэхнікі, натрэніраванасць у скарыстанні яе, у выкананні асэнсаваных маніпуляцый. Тут у тупік не трапіш.

А Саладоўнікаў падмацаваў франтавым прыкладам: у баях

каля Тарту ён за паўтары гадзіны, замест вызначаных чатырох, наладзіў сувязь са штабам корпуса ды яшчэ выкарыстаў трафейную апаратуру і разбураныя лініі. Вядома, гэта не была механічная работа. Гэта была творчасць савецкага воіна, памножаная на майстэрскае валоданне тэхнікай.

Вывад быў просты: яшчэ глыбей вывучаць справу сувязі, усе віды зброі, давесці валоданне складанай тэхнікай да аўтаматызму.

Так, ад прыватнага — спрэчкі з Чарновым — мы прыйшлі да агульнага.

20 мая

На палявых занятках мы правяраем, наколькі трывалыя, наколькі асэнсаваныя нашы тэарэтычныя веды.

Мы размотваем кабель, пракладаем тэлефонныя лініі ў лесе, па полі, праз балоты. Мы забяспечваем сувязь у батальёне, палку. Кожны курсант пабываў ва ўсіх ролях — ад тэлефаніста да начальніка сувязі палка.

Дордзін сёння паказаў сваё майстэрства. Ён так замаскіраваў тэлефонную лінію, што мы яе доўга не маглі знайсці.

— Проста я выкарыстаў усе дэталі мясцовасці, — збянтэжаны агульнай пахвалой, гаварыў ён.

Розенберг бяскрыўдна пакпіў:

— Што і казаць! Прывык капацца ў дэталях, сюжэтных ходах і паваротах інтрыгі...

А Розенберг жа меў рацыю. Цывільная прафесія кожнага з нас, прышчэпленыя ёю навыкі — згадзіліся і ў ваеннай справе. Яны толькі атрымалі новую афарбоўку, новую накіраванасць. Кожны з нас дапаўняе адзін аднаго, а сума нашага вопыту памагае ўсім нам.

Так што не заўсёды варта пасмейваецца з «гражданкі».

24 мая

Мяне і яшчэ двух курсантаў сёння выклікалі да камандзіра роты.

— Пойдзеце на вакзал. Даставіце ў роту пасылачкі. Тэлеграма прыйшла ад Цяцерына.

— Ёсць даставіць пасылкі! — адказалі мы і накіраваліся на вакзал.

Ідзём, мяркуем: што за пасылачкі, дзе Цяцерын, чаму не сам прывёз — нічога не зразумееш...

Калі пачалі атрымліваць пасылкі, мы разгубіліся канчаткова. Нам падавалі скрыні і скрыначкі, мяшкі і мяшочкі — цэлая процьма! А на многіх надпіс: «Асцярожна». Бярэш яе беражліва

і ледзь не падаеш: да таго важкая. Нішто сабе пасылачкі. Вось дык Цяцерын! Вядома, даставіць за адзін раз гэты груз мы не здолелі. Прыйшлося ўзяць вазок. Стаміліся мы неймаверна, начартыхаліся без меры — адвялі душу.

Мы ўжо, вядома, здагадваліся, што ў пасылках.

25 мая

Прыехаў Цяцерын. Вясёлы. Хандры як не было. Яго абступілі:

— Дзе быў? Што прывёз?

Ён адмахваўся і толькі пасмейваўся. А потым паклікаў Сінельнікава і Аралава — выдатнікаў электратэхнікі, і замкнуўся з імі ў закануку, дзе былі складзены пасылкі. Шамацела папера, парыпвала фанера.

— Тсс... — прашыпеў раптам Львоў, прыпаўшы да знойдзенай шчыліны ў дашчанай сцяне. — Ясна. Тсс... Хвілінку! — і, павярнуўшыся да нас, урачыста прашаптаў: — Зарадны агрэгат, вымяральныя апараты, рэастаты, потым гэта, ну як яе... чортава катушка...

— Катушка Румкорфа, — падказаў Саладоўнікаў, які ўсё ведаў.

— Дакладна. Адным словам, ла-ба-ра-то-ры-я.

Мы шумна рушылі па калідоры. Я ўжо не шкадаваў, што папрацаваў над цяцерынскімі «пасылачкамі».

1 чэрвеня

Пачаў наш Цяцерын прыходзіць на заняткі ўзброены наглянымі дапаможнікамі — данінай прадпрыемстваў і інстытутаў, у якіх працаваў да прызыву. У зумерным класе (гэтая гучная назва ўсім нам вельмі падабалася) стала больш ажыўлена. Здорава сёння атрымалася дэманстрацыя з'яў, што адбываюцца ў тэлефоннай трубцы. Яна так-такі і гаварыла ад дотыку цяцерынскага пальца.

Львова прызначылі старшыной роты. Ён нікольні не заганарыўся. Усё такі ж таварыскі, па-ранейшаму душа кампаніі (гэта гаворачы цывільнай тэрміналогіяй). У яго цяпер вельмі многа клопатаў і турбот, але ён умее ўшчыльніць час і не дазваляе сабе прапускаць заняткаў. Вось яны, патрабавальнасць і дысцыплінаванасць, што зрабіліся арганічнымі якасцямі.

10 чэрвеня

Зумерны клас поўны цяпер складанага абсталявання — як тая лабараторыя (праўда была на баку Львова!). А цяцерынскі заканурак стаў ідэальна абсталяванай майстэрняй. Усё ў ёй можна

зрабіць, зманціраваць, адрамантаваць. Курсанты наперабой просяцца ў памочнікі да Цяцерына. Ён аддае перавагу Сінельнікаву і Аралаву. Заўсёды яны разам. Абмяркоўваюць нешта, спрачаюцца, капаюцца ў схемах, потым замыкаюцца ў майстэрні.

— Што яны робяць у цябе, Цяцерын? — не вытрываў сёння я.

— Што робяць? Працуюць. На пару. Як Ільф і Пятроў.

— Але не раман жа яны пішуць, — нездаволены я адказам Глыбы.

— Не раман. А ўдвух, — спакойна і зусім ужо незразумела адказаў Цяцерын. А ў глыбіні вачэй хітры затоены смяшок.

Зноў загадка. Зноў цяцерынскія штучкі.

14 чэрвеня

Цяцерын падносіць нам розныя самім ім складзеныя задачы. Адна мудрэйшая і цікавейшая за другую. Трэба бачыць, як засяроджана развязвае іх Розенберг.

— Я, калі рашаю задачы, усё думаю: а як было б пры франтавых абставінах. Гэта памагае: я бачу рэльефна, як бы адчуваю на дотык, і рашэнне даецца лягчэй, і ў памяці замацоўваецца больш трывала.

Розенберг упарта ідзе да сваёй мэты. Мілы, разумны прыяцель, сціплы журналіст, які робіцца суровым воінам.

Не нацешымся мы з Львова. Які старшына выйшаў з яго! У сталовай няма бесталкоўшчыны, шуміхі. Курыльшчыкі бесперабойна забяспечваюцца тытунём. Ва ўсіх своечасова адрамантаваны абутак (а зношваем мы яго — у маршах, у паходах — страшэнна хутка). Парадак у роце ўзорны — перад Львовым ніхто не хоча аскандаліцца.

Я сёння на хвілінку спазніўся ў строй. Львоў прабраў мяне. Але зрабіў гэта так тактоўна, хоць і паважна, што я, далібог, зусім не пакрыўдзіўся. Хіба толькі на сябе злаваць. І ўпэўнены: спазняцца ў строй ні я, ні хто другі не будзе.

Мы стараемся зрабіць што-небудзь прыемнае нашаму старшыну. Калі ён вядзе строй, мы спяваем, спяваем несціхана. Старшына наш з удзячнасцю паглядае на нас і падцягвае запявалам.

14 чэрвеня

Раскрылася тайна «Ільфа і Пятрова». Разгадана загадка Сінельнікава і Аралава. Камандзір роты сёння расказаў нам: яны ўнеслі рацыяналізатарскую прапанову, якая мае надзвычай важнае значэнне для работы сувязі на фронце. Яны павялічылі нагрузку

нумарніка камутатара. Спрасцілі, палепшылі і зрабілі таннейшай ходкую і дарагую апаратуру. Геніяльна проста вырашана задача, якую да гэтага часу лічылі невырашальнай. Сінельнікаў і Аралаў працуюць цяпер у галіне тэлефоннай сувязі, якая не парушалася б і пры парваных правадах. Мы разумеем, якое значэнне мае гэта ў баі. І мы ганарымся нашымі таварышамі. Заслужаная пашана, сяброўская ўвага акружае іх.

Вось табе «Ільф і Пятроў». Папрацавалі сябры на славу.

23 чэрвеня

Мы рассталіся сёння са Львовым. Гэта было так нечакана для ўсіх. Яго, як круглага выдатніка, камандаванне выпусціла датэрмінова.

Калі Львоў прыйшоў развітвацца, сотня рук працягнулася да яго, сотня вачэй з прыязнасцю глядзела на постаць любімага старшыны, таварыша. Мы праводзілі яго да прахадной будкі. Не пералічыш усіх пажаданняў, што чуліся ўслед нашаму любімцу.

У казарму вярталіся моўчкі. Нам было сумна. Вядома, мы былі рады за Львова, мы нават зайздросцілі яму. Ён жа раней за нас зможа выканаць свой свяшчэнны абавязак перад радзімай. Але мы расставаліся з таварышам, які сагрэў і звязаў нас дружбай — харошай армейскай дружбай. І нам было сумна.

— Раз! Раз... два... тры!.. Раз... два... тры! — чуваць, як манатонна лічаць у зумерным класе. За тэлеграфным ключом сядзяць курсанты. Шмат якія не дабіліся яшчэ тэлеграфнай «каліграфічнасці» — працяжнікі і кропкі ў іх несуразмерныя. І вось Саладоўнікаў памагае ім у гадзіны самападрыхтоўкі выпрацоўваць выразнасць шрыфту, дабіцца такога рытму ў рабоце, калі працяжнік памерам сваім будзе роўны тром кропкам — не большы, не меншы.

— Пачынаем. Літара Н — працяжнік, кропка. Раз, два, тры! Раз! Так. Літара А — кропка, працяжнік. Раз! Раз, два, тры!

Стукаюць ключы, шліфуецца шрыфт, трэніруецца кісць рукі радыётэлеграфіста.

Вольна, без сутаргавага напружання неспрактыкаваных навічкоў, трымае ключ Шульгін. Плаўна націскае яго, лёгка адпускае.

— Ды гаварыў жа я табе, — падыходзіць да яго Саладоўнікаў, — няма чаго табе тут рабіць. Іграеш жа ключом як сапраўдны піяніст...

Дацэнта кансерваторыі піяніста Шульгіна прывяло ў зумерны клас самалюбства прыкладнага курсанта. І перадае і прымае на слых ён добра — цывільная спецыяльнасць памагла яму

авалодаць майстэрствам тэлеграфіста: тонкі музыкальны слых, гібкая рухавасць натрэніраваных клавішамі пальцаў. Але... добра гэта яшчэ не выдатна!

Шульгін паварочваецца да Саладоўнікава і, хмурачы кусцістыя ільняныя бровы, бурчыць:

— А калі я хачу быць сапраўдным тэлеграфістам?

Саладоўнікаў паціскае плячыма і адыходзіць.

— Літара У. Раз! Раз! Раз, два, тры! — лічыць Саладоўнікаў і скоса жмурыць вока на Шульгіна. Па твары відаць: ён здаволены і апраўдвае ўпартасць сапраўднага піяніста.

Гадзіны самападрыхтоўкі — гадзіны прыдзірлівай самаацэнкі, жорсткай самаправеркі. У гэтыя гадзіны мы ліквідуем недаробкі, правалы ў вучобе. І ўжо гэтак павялося, што Саладоўнікаў штодзень аддае нам свой час.

2 ліпеня

Учора пад вечар мы выйшлі на начное вучэнне. У час паходу пачулася каманда: «Паветра!» Усе кінуліся ўроссып — хто куды. А Саладоўнікаў раптам вярнуў сваё аддзяленне і размясціў яго ланцугом у прыдарожнай канаве. Усе гэта заўважылі.

Неўзабаве мы размясціліся на прывал. Згушчаліся прыцемкі. Надакучліва звінелі камары, прагна ўпіваліся ў шыю, у рукі. Нам дазволілі раскласці агонь. Дым яго прымусіў камароў трымацца на даволі значнай адлегласці. Тут мы і ўзяліся за Саладоўнікава.

— Навошта я вярнуў аддзяленне? — Ён хітравата жмурыць вочы, і адкрыты рускі твар яго асвятляе шырокая ўсмешка. — А вельмі проста. Не хавацца трэба ад самалёта, а біць па ім, біць групавым агнём. Так мы заўсёды на фронце рабілі. І збівалі. Глядзець трэба на самалёт нямецкі спакойна, помніць пра сілу сваю і не прыніжаць сябе. І яшчэ... Пачуў альбо ўбачыў паганца — прыкмець, адкуль заходзіць. Калі злева — кладзіся ў канаву справа і — наадварот. Зразумела? Вось... І вядзі па ім групавы агонь, ды кучна. Саб’еш. Гэта ўжо дакладна.

Размова ажывілася.

— Ну, а калі на машыне едзеш?

— І тут кемнасць трэба мець. Мы так рабілі: нахіліш машыну ў кювет ды скруціш дах шафёрскай кабінкі...

— А-а... — перапыніў нехта Саладоўнікава. — Ён і лічыць яе за разбітую?!

— Дакладна! — усміхнуўся зноў Саладоўнікаў. — А будзе ў цябе хвіліна лішняя — ты запалі пакулле ды пакладзі каля

машыны. Зразумела?

— Зразумела! — адказалі ўсе дружным хорам.

З густой чарнаты бяззорнай ночы, што сціснула нас у шчыльнае кола ля агню, вынырнуў невысокі курсант з пухлым фаліянтам пад пахай. Вядома, гэта Дордзін.

— Пачытай, прыяцель! — папрасіў Саладоўнікаў. — З мяне на сёння хопіць! — і ён адсунуўся, уступаючы месца ля агню.

Дордзін чытаў. Чытаў натхнёна, з уздымам. Яго хвалявалі непрывычныя абставіны, хвалявала так востра адчутая пераклічка паэтычных радкоў з падзеямі нашых дзён.

Глаз на врага.
Рука на наган.
Наши
и склады,
и мосты,
и дороги.
Собственным, кровным,
своим дорожа,
встаньте в караул,
бессонный и строгий,
Сами своей республики сторожа.

Засяроджана слухалі мы чаканныя радкі. Не! Гэта не голас мінулага, аддалены пятнаццаццю гадамі, кожны з якіх — эпоха. З гарачым заклікам да нас звяртаўся сучаснік наш. Не пацямнела, не прытупілася ад часу востра адточанае слова байца-паэта. Як грозная зброя, знаходзіцца яно на ўзбраенні савецкага народа, спадарожнічае яму ў баі з заклятым ворагам.

Моўчкі, як бы яшчэ раз перажываючы ўражанні гэтага вечара, раскідалі мы сваё вогнішча.

Далей мы ішлі па азімуту і дакладна трапілі на вызначанае месца. Мы спрытна і старанна пракладвалі кабель і закончылі тэлефонную лінію ў тэрмін.

Здаволеныя першым сваім удалым начным выхадам, вярталіся мы туманным досвіткам у размяшчэнне роты.

8 ліпеня

І зноў мы праводзілі сяброў... На гэты раз Сінельнікава і Аралава, нашых «Ільфа і Пятрова». Іх выклікаў штаб акругі для сур'ёзнай даследчай і канструктарскай работы. Мы ведаем: яны аддадуць усе свае сілы і веды, каб палепшыць сувязь, кіраванне войскамі. Мы напэўна ўбачым і ацэнім вынікі іх работы на фронце, у грымотах баёў.

Шчаслівай дарогі, дарагія таварышы! Найлепшых поспехаў у вашай працы!

12 ліпеня

Стралковая рота вярталася са страявых заняткаў. Роўныя рады калоны з песняй уваходзілі на двор ваеннага гарадка.

Непадалёку праходзіў батальённы камісар — начальнік палітаддзела курсаў. Ён прыслухаўся да новай песні стралкоў. Гэта была толькі што вывучаная ротай доўгачаканая песня пра курсантаў. Напісаў яе свой жа курсант — паэт Жалязняк. Кампазітар — курсант Войлер — палажыў словы песні на музыку. Лёгка і ахвотна пелася гэтая песня — блізкая жыццю і думам курсанцкім.

Рота падыходзіла да казармы.

— Адставіць песню! — скамандаваў лейтэнант.

Тут яго падазваў да сябе батальённы камісар. Кароткая размова.

— Запявалы, запявай! — скамандаваў лейтэнант. І рота з песняй ішла па двары.

Потым роту спынілі. Запявал выклікалі да батальённага камісара. Праз пару хвілін запявалы вярнуліся ў строй. І рота зноў чаканіла крок пад песню. Але — мы заўважылі — адзін радок гучаў у ёй інакш — больш ярка, мэтаімклівей. Батальённы камісар Прыходзька ўнёс гэту папраўку. Ён зноў услухоўваўся ў гучанне песні і нарэшце задаволена махнуў рукою.

— Рота, стой! Р-разыдзіся! — скамандаваў лейтэнант.

Курсанты абступілі батальённага камісара. Завязалася простая гаворка пра песню — страявую і баявую. Пра песню, што бадзёрыць у цяжкай вучобе, пра песню, што запальвае гневам і нянавісцю да ворага, мацуе адвагу і смеласць. Батальённы камісар расказаў нам пра байцоў, якія з песнямі ішлі ў бой і пакрылі свае імёны нягаснучай славай герояў.

И песня, и стих — это бомба и знамя,
И голос певца подымает класс, —

працытаваў любімага паэта Дордзін.

— Стралкі маюць сваю песню, а мы, сувязісты? — непакоіўся за гонар роты запявала курсаў Шульгін.

— Падумайце аб прыпеве. Песня ж добрая? Толькі прыпеў у ёй стралковы. Вось вы і падумайце аб прыпеве, — раіць батальённы камісар.

Вядома, нам трэба толькі прыпеў. Мы абяцалі батальённаму камісару на бліжэйшым маршы спяваць пра сувязістаў.

17 ліпеня

На палявых занятках мы адпрацоўваем цяпер аператыўную дакументацыю, метады скрытага кіравання войскамі.

Мы бязлітасна прыдзірлівыя адзін да аднаго. Розенберг не выпускае алоўка з рук. Ён абурана запісвае шматслоўныя распараджэнні курсантаў, якія выконваюць ролю камандзіраў, і тут жа надае ім лаканічную форму. Ён адзначае і ўлічвае выпадкі няправільнага афармлення дакументаў — зводак, данясенняў, распараджэнняў. Ён не прапусціць ніводнага выпадку неахайных адносін да кода.

— Куды гэта варта? — кіпіць ён.

І нам сорамна за свае промахі, нам хочацца бачыць Розенберга іншым. І мы стараемся з усіх сіл, дамагаемся Розенбергавай светлай усмешкі. Саладоўнікаў хвалюецца не менш, чым Розенберг. Ён не адыходзіць ад нас ні на крок і выпраўляе нас на хаду.

— Памятаю, — кажа ён у перапынку, — давялося мне неяк перадаваць загад, каб адыходзілі... Лепш бы не быў я сувязістам, не стаяў ля тэлефона. Такая туга, такая крыўда сціскае сэрца. А перадаць жа трэба... Голасу няма! І словы не ідуць з горла... Няма лепшага, сябры, як перадаваць загад аб наступленні — наперад, граміць! Як радуешся за сувязь тады. Ганарышся сваёй работай. Гаворыш — быццам бы сам камандуеш войскамі, сам вядзеш іх у бой — да перамогі. Ты ж першы чалавек, які вымаўляе ўголас словы загада!

Глядзім мы на Саладоўнікава і ў думках бачым тыя дні, калі і мы перажывём гордае хваляванне сувязіста.

З заняткаў рота ідзе з курсанцкай песняй. Прыпеў у ёй свой — сувязісцкі. Ён не ўстаяўся яшчэ, ён ствараецца калектыўна. Як фальклор. Вось хутка прыйдзе змена нам — першаму збору курсантаў. Яна падхопіць, запяе нашу песню. Можа быць, унясе ў яе і сваю творчасць. Мы спяваем:

По скалам высоким и чащам лесистым
Мы тянем свои провода.

Мы силы утроим и славу связистов
В бою закрепим навсегда.

Ля ваеннага гарадка нам сустрэўся батальённы камісар Прыходзька. Мы ўпіліся ў яго вачыма: ён слухаў наш прыпеў. З усмешкай адабрэння ён прывітаўся з намі. Ну, значыць прыпеў ухвалены.

23 ліпеня

У роце прыўзнятае, нервовае ажыўленне. Гэтымі днямі — залікі. Не за гарамі выпуск. Няцяжка падлічыць гадзіны, што асталіся да дня, якога так чакалі мы ўсе гэтыя напоўненыя ўпартай вучобай месяцы, што так хутка прамчаліся.

Неўзабаве мы будзем камандзірамі, неўзабаве мы паедзем на фронт.

Ні на хвіліну не расстаёмся са статутамі, настаўленнямі. Чытаем, перачытваем, кансультуемся адзін у аднаго, у камандзіраў. Да вялікай урачыстасці — экзамену на сталасць — сур'ёзна, напружана рыхтуецца ўся наша рота.

30 ліпеня

Вось і адышлі залікі. Я нічога не запісваў усе гэтыя дні. Дзе там! Не да таго было.

Мы сядзелі ля сваіх ложкаў — стомленыя, шчаслівыя, поўныя новага, дзіўнага і непрывычнага адчування. Мы яшчэ курсанты, але мы ўжо і не курсанты. Мы падняліся на новую ступень. Нялёгка было зрабіць гэты крок. Цяжкі і круты быў пад'ём.

Горда аглядалі мы адзін аднаго і (гэта так ясна відаць па ўсіх!) унутрана аглядваем свой шлях, шлях сваіх таварышаў.

Першы не вытрываў Кацнельсон:

— Дордзін! Памятаеш? Хадзіў ты першыя дні ў асенняй палітожыне, падкручваў пад яго коўдру...

— Але... Мерзнуў я страшэнна. Нялюбы мне быў тады слаўны сівы Урал.

— А шалік? А? Дордзін!

Нам успомніўся поўны разгубленасці, нават жаху твар Дордзіна, калі яму абвясцілі, што ваенная форма вопраткі не дапускае ніякіх шалікаў.

— А вось жа ні разу не кашлянуў... — здзіўлена пацепвае плячыма Дордзін.

Успомнілі мы і пра кацнельсонаўскі наказ сыну. Сапраўды — парады сыну нядрэнна апраўдваў справай сам бацька — сягоняшні добры сувязіст і страявік.

Нагадаліся і падвязаныя вяровачкамі галёшы ў Розенберга, парушаны і знявечаны ім строй. А вось ён і сам — лёгкі на ўспамін.

Розенберг уваходзіць у казарму, са звычайнай сваёй, сёння крыху хітраватай, усмешкай падыходзіць да Кацнельсона.

— Дарагі сябра! — патэтычна і ўзнёсла вымаўляе ён. — У знак пашаны да вас, вартага высокай узнагароды і сапраўды чалавека стаічнага, дазвольце мне ўручыць гэты сціплы прэзент! — і ён працягвае невялікую, акуратна выдадзеную кнігу.

«Герберт Уэлс», — чытаем мы на вокладцы.

Бурны выбух рогату скалануў казарму.

Кацнельсон ці то збянтэжаны, ці то разгублены. Машынальна працягвае руку да палічкі і бярэ перавязаны матузком пажаўцелы, бляклы скрутак адбіткаў. Спрабуючы патушыць наш нязлосны смех, ён гаворыць:

— На, Розенберг...

— На чарнавікі для насценнай газеты? — выручае Дордзін прыяцеля.

— Іменна. Аддасі новай рэдкалегіі.

Мы ўхваляем падказанае Дордзіным рашэнне.

Потым мы акружаем Саладоўнікава, дзякуем чуламу, цудоўнаму таварышу, які прынёс у нашу казарму гарачае дыханне агнявых пазіцый фронту, перадаў нам свой баявы вопыт, навучыў нас хадзіць цвёрдым страявым крокам.

Так, мы моцна стаім на нагах, мы ходзім цвёрда.

І мы даём адзін аднаму слова, слова савецкіх афіцэраў: там, на фронце, крочыць упэўнена наперад, толькі наперад.

1942 г.

АПОВЕСЦЬ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

ПЕТРЫК-ЗАВАДАТАР
Урыўкі

Петрыкава гаспадарка

Зыркі сонцавы прамень смела зазірнуў праз шыбу, тонкім джалам уперыўся ў медзяны рондаль, што вісеў на сцяне разам з іншым кухонным начыннем. Распырскалася, зайграла джала тое слепячым зайкам. Адкінуты рондалем, трапіў зайка проста на заплюшчаныя Петрыкавы павекі.

Адчуў Петрык нібы свавольнае казытанне сонцавага зайкі, заварушыўся, прыжмурана і недаўменна зірнуў, не зусім яшчэ ачнуўшыся ад сну, на рондаль.

«Няўжо гэта ўжо восем гадзін?..» — падумалася. І апошнія чары салодкага сну скінуў з сябе Петрык. Ён ведаў — як кругабегам сваім ранішнім дойдзе сонца да кухні і пашле блазнапромня на рондаль — акурат на дзевятую гадзіну паварот. Як не хмарны дзень, дык і на гадзіннік глядзець не трэба.

— Ці не час, пасажыр, злазіць ужо? — заўважыла Петрыкава маці, адышлася ад печы, ласкава зірнула ўгару, на палок.

Кватэра ў Габрыэльчыкаў невялікая, усяго адзін пакойчык і куханька. Цесна, павярнуцца няма дзе. І ложкаў няма як на ўсіх паставіць. Татка ёмка такі надумаўся: уладзіў ён у кухні да сцяны высока палок — акурат як у вагоне. І не замінае палок той, і спаць дзе Петрыку ёсць. Міколка з Манькай аж зайздросцяць Петрыку: дзіўная ў яго пасцель і спіць ён на ёй, як той пасажыр у спальным вагоне.

Петрык схіляе галаву з палка, ціха, сонным яшчэ голасам гаворыць да мамы:

— А што, таткі няма ўжо дома?

— Уга! Даўно пайшоў ужо... У яго сёння пагрузка вялікая. Казаў, каб ты падскочыў.

— А я ж і заспаў акурат... Ай-яй!

Петрык уміг, ледзь дакрануўшыся нагой да прымайстраванай на сцяне прыступкі, скочыў уніз.

«І трусоў даглядзець трэба... І да сібількоў скокнуць не шкодзіла б... — мігацела ў думках, як умываўся. — Трэба ж было так заспаць...»

Хуценька пабег Петрык у гародчык нашчыпаць націння. Празрыстым было бясхмарнае блакітнае неба. Перамагала ўжо сонца ранішнюю свежасць, падсушвала апошнія кроплі расы.

«Ладны дзянёк сёння будзе. Трэба як-небудзь пакупацца выправіцца...» — думаў Петрык і поркаўся на градках між капусты і буракоў.

Як ішоў з гародчыка, на ганку капашыўся ўжо Міколка. Чысціў чаравічкі, так старанна ўвіхаўся, што аж кончык языка высунуў і напятымі губамі прыціснуў.

Пасміхнуўся Петрык хітра, гледзячы на брата. Міколка акурат пачаў умывацца.

— Ты ж не саромейся, Коль! Вушы як след памый. От так, так... А то які ж з цябе піянер будзе? Пэцкаляў у піянеры не прымаюць.

— Я заўсёды, Петрык, чыста мыюся... Петрык! Я хачу з табой трусікам есці даваць, га?

— Ну, пойдзем! — згадзіўся Петрык.

Падскокам пабег ля Петрыка Міколка. Адчынілі хлевушок. Роўненька ля сценак стаялі ў ім клеткі. Дзверцы ў іх — з драцяных сіткаў. А ў клетках, важнецка намуружыўшыся, злёгку стрыгучы доўгімі вушамі, сядзелі сур'ёзныя такія старыя трусы. Далей — па некалькі маладых у адной клетцы. Маладыя — дык тыя вясёлыя, жвавыя. Хапаліся яны лапкамі за драцяныя пераплёты, узнімаліся на задніх лапках, адштурхвалі адно аднаго. Убачылі ўраз, пэўна, што прынеслі ім паесці.

Міколка прыглядаўся да адной паважнай трускі, якая нібы і не бачыла гасцей. Зацікаўлены Міколка некалькі разоў бразгануў рукой па сетцы. Труска схамянулася, спуджана зірнула вялікімі чырвонымі вачамі на недалікатнага госця і неахвотна, пакрыўджаная, кульганула ў глыб клеткі.

— Ты што, звар'яцеў? — абурыўся Петрык. — Нашто пужаеш? У яе, можа, малыя скора будуць, котная яна...

— Труска котная? — засмяяўся зняважліва Міколка. — Ты б яшчэ цельная сказаў?! Труска — значыць трусная.

— Ну хай сабе трусная... — на адчэпнае згадзіўся Петрык. Не хацелася яму спрачацца з Міколкам — не да таго было, часу не хапала...

А Міколка перамогу сваю адчуў і зняважліва так глянуў на Петрыка. Вельмі не любіў Міколка, калі Петрык пасміхаўся з яго ды даводзіў, што Міколка — зусім яшчэ малы і, бадай, мала што разумее. А Міколка лічыць сябе зусім не малым. Ён ужо чытае, піша, добра ўмее плаваць, рыбу вудзіць, заўжды мамцы дапамагае. Мала што Петрык ходзіць на станцыю і там нешта з таткам робіць. Падрасце Міколка, дык і ён будзе татку дапамагаць. А што пад сілу — і цяпер ён робіць. І мамка хваліць, любіць яго за гэта.

Петрык не заўважыў зняважлівага Міколкавага зірку.

— Глядзі, Міколка, якая ангорская труска прыгожая! — як бы і нічога, казаў ён. — Поўсць чысценькая, бялюткая... доўгая якая! Толькі галоўка з яе вытыркаецца.

— Бачу... — безуважна мармыча пад нос Міколка.

Петрык зноў нібы нічога не заўважае. Ён нешта надумаў, здалёк падыходзіць да Міколкі.

— От як пачне яна аблазіць, дык мамка вычаша яе, пуху назбірае, нітак напрадзе, а з тых нітак Коліку рукавічкі цёплыя зробіць...

Зморшчынкі паважнасці разгладжваюцца на Міколкавым лобіку, вочкі карыя запальваюцца. Ён ужо і забыў, што от толькі хвацка так перамог старэйшага брата.

— І Маньцы таксама рукавічкі? Га, Петрык?

— І Маньцы! — велікадушна згаджаецца Петрык.

— А як малыя ангорачкі падрастуць і таксама пачнуць ліняць, дык тады і табе рукавічкі будуць, і татку з мамкай, праўда?

— Будуць. Усім будуць! — упэўнена гаворыць Петрык. Ён хавае пахмылку: задуманае ўдаецца. Міколка сам унадзіўся.

У суседнім хлевушку зарохкаў кабанчык.

— Пойдзем, Петрык, маленькага паглядзім. Ён такі смешны, — запрашае Міколка. — Мама есці ім прынесла.

У Петрыка — трусіная гаспадарка. У мамы — кабанчыкі. Адзін ужо досыць вялікі. А нядаўна мамка яшчэ маленькага купіла. Петрык казаў, што хопіць і аднаго, што будзе мяса і з трусоў. А мама смяялася. Яна Петрыкаву гаспадарку за забаўку лічыць, зневажае.

— Глупства гэта, — кажа.

Таму Петрык не вельмі што любіць кабаноў. Навошта ж ім перавагу перад трусамі даваць? Трусы ж, можа, не менш карысныя.

А Міколку ўсё адно. Ён ахвотна ходзіць і да Петрыкавых трусікаў, і да мамчыных кабанчыкаў. І трусікі цікавыя, і кабанчыкі не менш за іх. Асабліва маленькі. Ён такі чысценькі, пацешны. Так цікава пятачок свой выстаўляе, есці просіць.

— Ну, трусіны тата, — выяўна кпіць мама, — як твая гаспадарка?

— Нічога... — унікліва адказвае Петрык і абыякава працягвае руку праз загарадку да малога Ваські. Аж тут стары Міцька з пагражаючым рохканнем кідаецца да загарадкі і прыкрывае лычам Ваську. Ён абнюхвае Ваську і настойліва кіруе таго далей ад загарадкі, — каб не пакрыўдзіў хто часам малога. Хвост у Міцькі кручком, маленькія злосныя вочы закрывянеліся.

Хлевушок поўніцца рогатам. Смяюцца і мама, і Міколка, і нават Петрык забыў на сваю непрыязнасць да мамінай гаспадаркі — гэтак смешна абараняе Міцька Ваську! Ніколі яшчэ не кідаўся ён так.

— Бач, як пасябраваў з малым! — здзіўляецца Петрык і зноў заліўчата смяецца. — Аднаму, мусіць, нудна было...

На станцыі грымяць буферамі вагоны. Чуцен глухі, праз натугу крык:

— О-ой! Стой! Годзе... у самы раз...

Грузяць збожжа. Гэта некалькі вагонаў загрузілі ўжо і адагналі далей, а на іх месца парожнія паставілі.

Петрык спахапіўся, занепакоіўся. Трэба ісці на станцыю, а ён яшчэ сібількоў не наведаў.

Да хлевушка ідзе Маня — Петрыкава і Міколкава сястрычка. Яна меншая за Петрыка, большая за Міколку. Смешна, як мышыны хвосцік, матляецца ззаду касічка. Стрыжаныя раней валасы яе яшчэ зусім мала адраслі. Але Маньцы нешта прыспічыла насіць касу.

Петрык злёгку пацягнуў Маньку за касічку.

— Ну? — незадаволена павярнулася яна.

— А чаравічкі хто за цябе чысціць будзе? Пушкін з Гогалем хіба?

Маня пачала апраўдвацца:

— Я намерылася чысціць, аж вы нечага так голасна смяяліся. Я і пайшла паглядзець.

— А ты не будзь такая цікавая! — паважна, як Петрык гэта робіць, гаворыць Міколка.

— Ну, і ты яшчэ, малое... — зняважліва кідае зіркам па ім Маня.

Дзеці гатовы завесціся лаяцца. А Петрыку гэта акурат нецікава.

— Слухайце, вы! — перапыняе ён. — Мне трэба ісці да таты, а сібількам есці яшчэ не дадзена. Дык, можа, вы ўдваіх праходку зробіце на мост, га?

— Добра! — у адзін голас згаджаюцца тыя.

— Там у сенечках, у бляшанцы, трошкі скарынак ёсць і варанага гароху. Дык вы кіньце ім. Скарынкі толькі добра пакрышыце.

— Пакрышым! — дзеці подбегам падаліся дадому.

— А пасля, як прыйдзеце, можна і чаравічкі будзе зняць! — наўздагон крычыць Петрык. — Цёпла ўжо будзе, у самы раз, і зямля не вільготная...

Мама ідзе ззаду, ухмыляецца. Яна рада бачыць, які сур'ёзны Петрык, як ён сябе пільнуе і малодшых парадку навучае. Добры хлопчык з Петрыка расце, разумны і гаспадарлівы.

Таткава падмога

Петрык хуценька крочыць па платформе да пакоя дзяжурнага па станцыі. Праз расчыненае акно відаць бацьку. Ён нешта піша пад капірку ў вялікай і тоўстай кнізе.

«Дакументы на вагоны», — вызначае Петрык.

З мядзянага, бліскучага і зграбнага тэлеграфнага апарата, пад мерны і гучны трэскат, выпаўзае вузенькая папяровая стужка. Канца-краю няма ёй. Закручваецца стужка адмысловымі круцялямі, не затрымліваецца на стале — так багата круцялёў тых — і скочваецца на падлогу. Перадаюць тэлеграмы, а татку няма часу і прымаць іх.

— А-а-а, памочнік! — заўважыў Петрыка бацька. — Што ж так спазніўся сёння?

Петрыку крыху ніякавата. Ён хуценька садзіцца за тэлеграфны апарат і пачынае перабіраць у спраўных руках стужку. Вокам прыкідвае кучу круцялёў — на гадзіну, паўтары работы.

— Ты б пайшоў паглядзеў ля вагонаў, татка. Мо яшчэ не так дзе загрузяць. А я тут хутка з тэлеграмамі ўпраўлюся.

— І то праўда! — бацька выходзіць з пакоя.

Петрык нахіляецца над сталом, перабірае стужку, чытае з яе і піша на тэлеграфных бланках. З кучы пад сталом стужка раз за разам пераходзіць пад рукой Петрыка на зграбнае кальцо — тамбур.

Петрык неўпрыкмет, гуляючы, налаўчыўся тэлеграфнай рабоце. Набегаецца за дзень, абабегае з сябрукамі і лес, і поплаў, і рэчку. Стоміцца. Абрыдае ўсё. Тады прыбяжыць да бацькі на вакзал, з няма работы цікавіцца: што гэта за значкі такія — рыскі і кропкі на стужцы, якая паўзе мерна з апарата.

— Кропка і рысачка — гэта літара А. Рысачка і тры кропкі — гэта Б, — тлумачыць бацька.

Петрык запамінае. А калі скончыцца перадача тэлеграм, спыніцца адмысловае гучнае патрэскванне апарата, тады кладзе татка Петрыкаву руку на галачку ключа, а на Петрыкаву руку — сваю, прыціскае і пачынае кратаць ключ. На стужцы набіваецца кропка з рысачкай. І яшчэ. І яшчэ. Кропка грубая, рысачка доўгая. Літара выходзіць нязграбная.

— Нічога! — суцяшае бацька. — Напрактыкуешся, дык літары ёмкія і зграбныя будуць.

Потым пакідае на ключы адну Петрыкаву руку. І Петрык сам ужо выбівае літару «а». Пасля дадае да гэтай літары яшчэ адну рыску, выходзіць кропка і дзве рыскі — літара В. Так адну за адной вывучае Петрык усе літары азбукі Морзе. Выходзяць літары ў яго яшчэ не зусім зграбныя, але ўжо досыць чытэльныя. А чытаць тыя літары, што прыбеглі па драцяных правадах у Рудню, Петрык і зусім лоўка можа.

— Э-э-э!.. Дык ты, сынку, можаш ужо і тэлеграмы прымаць! — здзіўлена і радасна казаў праз колькі дзён татка. — От гэта дык так, от гэта лоўка!

Петрык важна ўзяў бланкі і амаль без ніводнай памылкі перапісаў тэлеграму.

— Ну і малайчына! — аж не дае веры тата.

А Петрык адчувае сябе зусім за хвацкага і спрактыкаванага тэлеграфіста. Стараецца, пільна да літар прыглядаецца. Каб памылак не было, каб не стала сорамна пасля пахвалы бацькавай.

Так Петрык стаў бацькавым памочнікам — тэлеграфістам. А пасля пакрысе і да іншых мудрагеляў чыгуначных дайшоў — білеты пасажырам выдаваць, дакументы на вагоны гружаныя складаць. Бацька з пацехі дазваляе яму рабіць гэта, навучае. А Петрык усё хутка так разумее і робіць спраўна, без хібін.

Пацяшаўся раней бацька. А потым і не да пацехі стала. Рады быў ужо, што памочнік неўпрыкмет выгадаваўся, — і сказаць цяжка. Вельмі на восень пагрузкі шмат стала. Збожжа пайшло з калгасаў і саўгасаў, гародніна, бульба ранняя ў Ленінград для заводскіх і фабрычных рабочых. Вагонаў пятнаццаць, а то і ўсе

дваццаць пяць грузіцца штодня. І тэлеграм стала багата, як пагрузка тая ўзрасла. Як дзяжурыць бацька на станцыі, дык ужо і цяжкавата, няўпраўка часам бывае. Кінецца адно рабіць — у другім месцы замінка, кінецца ў другое — трэцяе цябе чакае. От тут — жарт не жарт, а папрасіў бацька і найсапраўднай Петрыкавай дапамогі.

Хоць у Петрыка і свая гаспадарка немалая была і клопату з ёй хапала па самае горла, але не мог жа ён і татку пакінуць без дапамогі. Нездарма ж Петрык піянер... Грузы вельмі затрымліваюцца, позняцца. То завод новы нельга ў час пусціць, бо не ўсе машыны прыбылі (недзе, як той смоўж, цягнік іх марудна вязе), то трактары не паспяваюць да часу ворыва, то камбайны спазняюцца на ўборку ўраджаю. Бывае, што прадукты рабочым заводскім у дарозе доўга затрымаюцца. І піянер павінен усё, што можа, зрабіць, каб палепшыць работу чыгунак. Гэта яго абавязак як свядомага хлопца, камсамольскай змены.

— Не лепш, браточак, і ў нас. Мала што павуцінне пазграбалі, дык зараз мяцёлкі возьмем, каб чысцей падлогу пападмятаць. А то каторыя падмецены для прыклёпу проста, а насыплюць збожжа — і нячыстае будзе. Люк адзін дрэнна прыгнаны... Гэта мы дзяжурнаму па станцыі скажам, каб уладзілі. А то яшчэ дзве шчыліны знайшлі. Адразу і непрыкметныя яны зусім. А потым з іх збожжа не менш павысыпалася б, як з той дзіркі, што кулак Шардыка ўчора прасвідраваў.

— А яно так часта і бывае! — падхапіў Міколка. — От, як ідзём на рэчку па калеях, дык сцежачкай такой усцяж калей збожжа парассыпана бывае...

— Гэта ты правільна скмеціў, — пахваліў Петрык. — От добра мы надумаліся. Глядзі, колькі збожжа ад глуму выратуем. У калгасах усе піянеры на дазор ураджаю ходзяць, каб збожжа не гінула і не раскрадалі яго — я чытаў у газетах пра гэта, — ну і мы дазорам будзем. Бо і на чыгунцы, выходзіць, ураджай зглуміць няцяжка. Ну, гайда па цвікі і дошчачкі, шчыліны пазабіваць. А ты, Міколка, з Мішкам мяцёлку дзе пашукай.

Бегма кінулася дзятва. Праз колькі часу з вагонаў ляскат дробны пачуўся — забіваліся шчыліны. Прыйшоў са станцыі вартаўнік, падпраўляў люк у вагоне, поркаўся ля буфера з гаечным ключом.

— Ну і малыя! Няўрымсцікі гэтыя... Дадумаліся ж! А потым, глядзі, гуляючы, забаўкамі, такую карысць робяць. Ну і дзеці пайшлі цяпер! Да ўсяго ім свой нос паткнуць трэба. Ну і ну...

Петрык урачыстуе

— Хто тут Петрык Габрыэльчык? — запытаўся нейкі незнаёмы мужчына, калі дазорныя падыходзілі да платформы.

— Во ён, Петрык! — паказалі дзеці.

— Я Петрык Габрыэльчык, — запытальна паглядзеў той на незнаёмага.

— Я — з АРЗа*. Прывёз вам клеткі і трусоў пару блакітных венскіх. Вы тэлеграму атрымалі?

— Атрымаў. — Петрык ледзь не сказаў «сам прыняў».

Сціхамірыліся дазорныя, з цікаўнасцю пазіралі на незнаёмага, што да Петрыка прыехаў. Разам з ім да вакзала падышлі. Стаялі тут пяць прыгожых, лоўка зробленых клетак. А ў адной з іх пара трусоў.

Аж сэрца заскакала ў Петрыка. Такія ж былі гэта прыгожыя трусы! Вялікія, ладныя. От пра такіх акурат і марыў.

— Дык, можа, вашы сябрукі і перанесці дапамогуць нам?

— А мы ўміг! — з радаснай ахвотай падхапіла дзятва клеткі.

— Асцярожна з трусамі каторая! — занепакоена замітусіўся Петрык.

— Будуць цэлыя, Петрык! Мы ж асцярожненька.

Падбег Міколка да адной клеткі, да другой — няма дзе і руку прыкласці. Зноў не паспеў Міколка... Пайшоў сумны бачком, на прыезджага дзядзю прыжмурана пазіраючы. Потым нешта надумаўся.

— Дзядзя, а дзядзя! — тузануў ён прыезджага за руку. — Гэта вы ўсім клеткі прывозіць будзеце, хто трусоў гадуе?

— Усім! — сур'ёзна адказаў прыезджы.

— І трусікаў блакітных таксама?!

— І трусікаў...

— Дык і я, дзядзя, трусікаў гадаваць буду. Папрашу ў Петрыка парачку на развод.

— Гадуй, гадуй, хлопчык, — ухвальна адказаў прыезджы.

Міколку ўяўляліся ўжо блакітныя трусікі, якіх прывязуць яму, як наладзіць ён сваю гаспадарку. Не ведаў, чым аблашчыць і парадаваць такога харошага дзядзю.

— Дзядзя! — раптам праказаў Міколка. — А ў нас партызанскі калодзеж будуецца. Вы бачылі?

— Не, — прыслухаўся больш уважліва прыезджы. — Не бачыў. А што гэта за калодзеж такі партызанскі?

---

* РайАРЗ — раённы аддзел рабочага забеспячэння.

— А вунь! — паказаў Міколка, задаволены, што знайшоў чым здзівіць харошага дзядзю.

Дзядзя ўбачыў высокую драўляную вышку.

— Чаму партызанскі? — не разумеў ён.

— А от так, партызанскі, — міла пасміхаўся Міколка.

— Ды што ты, Міколка, усё глупства рознае гаворыш? Не партызанскі, а артэзіянскі!

От гэты Петрык! І заўсёды ён Міколку гумор сапсуе...

Прыезджы дзядзя весела засмяяўся. Цяпер ён зразумеў, які гэта быў калодзеж: прасвідраваны глыбока ў зямлі.

Засмяяліся і ўсе хлопцы. Аканфужаны Міколка хацеў моцна на ўсіх узлавацца, нават з крыўды ледзь не наважыўся заплакаць. Аж тут дайшлі да месца. Забыліся ўсе на Міколку.

— Дзе ж ты з сваёй гаспадаркай падзенешся цяпер? — ківала галавой Петрыкава маці. — Куды ж столькі клетак у твой хлевушок? Ая-яй!

Але зусім не так, як заўсёды, казала гэта маці. Без нездаволенасці. І не кпіла. Бачыў гэта Петрык, і весела яму было — зусім ужо ўмацавалася гаспадарка ягоная.

— Дзе падзенем? А во! — Петрык адчыніў наросхліст дзверы ў хлевушок, што быў побач з трусіным. Стаялі ў ім клеткі Петрыкавы з трусікамі.

Аж войкнула маці.

— Калі ты перацягнуў? І хто ж табе дазволіў? Гэта ж станцыйная дрывотня. Што ж ты нарабіў? А-яй-яй...

Не чакала яна такога ад руплівага і гаспадарлівага Петрыка.

— Гэта ўжо не дрывотня, а мой хлевушок на трусоў! — ганарыўся Петрык. — А дрывотня будзе там, дзе мой хлевушок быў.

Не! Не разумела Петрыкава маці...

— Ты, мамка, кінь непакоіцца. Я ж не дурань які, самавольна не палез сюды. Сам начальнік станцыі абяцаў мне хлевушок гэты. Тады як тэлеграма прыйшла. Ён жа разумее, што трусоў трэба, канечне, гадаваць. І сам у мяне пару возьме. От што.

Толькі галавой ківала маці, слоў ніяк дабраць не магла. Пазносілі ў хлевушок клеткі, пастаўлялі. Упаўнаважаны АРЗа выцяг з кішэні дзве паперкі.

— От вам нарад на кармы трусам, — падаў ён адну паперку Петрыку. — А тут, калі ласка, распішыцеся, што атрымалі трусоў, клеткі і нарад.

Петрык ураз пасур’ёзнеў, натапырыліся зблізаныя бровы. Прыклаў Петрык паперу да дзвярэй хлевушка і як мага раўнейшымі і прыгажэйшымі літарамі выпісаў:

«Атрымаў Петрык Габрыэльчык».

Зазіраў з-пад рукі на пісанне Петрыкава Міколка. От жа і яму распісвацца некалі давядзецца.

Міколка задаволены

Новая работа знайшлася Петрыку з дзятвой. Штодня, як прыходзяць вагоны пад пагрузку, выпраўляюцца дазорныя на калеі — на агляд. Калі-нікалі даводзіцца і грузчыкам заўвагу зрабіць, каб грузілі асцярожней, не рассыпалі збожжа. Аднаго разу, як раздажджылася, цэлы гармідар узнялі дазорныя: збожжа цягалі грузчыкі па дажджы, намакалі мяхі і зерне. Тут жа паказалі дазорныя, як лёгка і проста можна абараніць збожжа, — перакінулі колькі дошак з даху вагона на страху пакгауза, а з навятранага боку мяшкамі завесілі.

— Ну і дазорныя гэтыя!.. — дзівіліся грузчыкі. — Усё-такі разумныя. Стары, нязвыклы лічыць дзяржаўнае збожжа за сваё, ніколі і не дадумаўся б да такога...

І, абароненыя самі ад дажджу, насілі ўжо ў вагоны сухое, непадмочанае збожжа.

Даведаліся пра дзяцей-няўрымсцікаў і кандуктары са змазчыкамі, што ездзілі праз Рудню. Пільнаваліся, каб няспраўных вагонаў не адчэпліваць. Змазчыкі перад Рудняй буксы дбайна аглядалі.

— Адчэпіш вагон з недагледжанай буксай, дык праз тых дазорных жэўжыкаў клопату не абярэшся. Што, каб іх цягнікі вадзіць пусціў — от ужо навялі б парадку пацаняты тыя!

Дні міналі хутка. Не было нават часу на рэчку збегаць. Ды і не так цікава было ўжо на рэчцы. Пахмурная такая стала. Вада пацямнела, халадэчай і чужасцю павявала ад яе. Сібількі недзе пахаваліся, не відаць іх. І берагі не такія раскошныя ўжо.

Пажоўкла, выпетрылася трава, пясочак халодны, колкі. Неба засумавала чагось і хмарнае такое стала. А з хмарын тых часцей і часцей сее спорны дожджык, а часам і зацяты дождж пойдзе.

Надышла неўпрыкмет нечаканая і нежаданая восень. Петрыку восень гэтая прынесла вялікую змену ў жыцці. Вучыўся Петрык ужо чатыры гады ў школе, што была кіламетры за два ад станцыі, у невялічкім мястэчку. Петрык акурат сёлета ўвесну скончыў чацвёртую групу. А пятай у Руднянскай школе не было. І Петрык на восень мусіў ехаць у Трубін — на вялікую чыгуначную станцыю, дзе была ўжо і сямігодка. Петрыку кло-

пату мала прыпадала з пераезду ў незнаёмае месца. У Трубіне дзед Петрыкаў жыў, стары машыніст, цяпер ужо інвалід. Адпрацаваў сваё Сымон Вікенцевіч, дзед Петрыкаў, адпачываў, дажываючы веку. Запрашала Петрыкава маці дзеда з бабкай да сябе — спакайней на старасці дагледжанымі быць. Не згадзіліся аднак.

— Пакуль ногі носяць мяне і старую маю, дык не хачу каму на шыю цяжарам скідацца, — так казаў дзед. — От, калі сабачая старасць надыдзе, тады мо і сам да дачкі папрашуся на печы сядзець, косці парыць. Ды і што ў Рудні той вашай? Дэпо — няма. Гудкоў паравозных нават не пачуеш. Адно што ўдзень пара цягнікоў праскочыць? Не! Не людское гэта жыццё...

А бабка дадавала:

— Потым хаціна ў нас... Сякая ні якая, ды ёсць. От у сваёй хаце і спакайней неяк. Нікому не замінаючы.

Так казалі старыя. Дзіўна было слухаць іх. Спрачаліся з імі Петрыкавы бацькі, даводзілі. Але не пераборалі ўпартых. Так і кінулі. Хай, маўляў, яшчэ пастарэюць ды разумнейшымі стануць!

А тут акурат Петрыку ў Трубіне вучыцца прыпала. Старыя ажно з гонарам такім казалі:

— А што, хіба і не добра, што ў Трубіне мы? От унука акурат дагледзім. І нам, старым, радасць у ціхую хату, і вам, бацькам, за дзіця спакайней будзе. Не то што ў інтэрнаце якім...

І тут даводзілася паспрачацца са старымі. За інтэрнат. Не за тое, каб Петрыка ў інтэрнаце пакінуць, — згаджаліся бацькі, каб у старых жыў на пацеху іхнюю, — а за тое, што ганілі інтэрнат той. Але і слухаць старыя не хацелі. Багата, пэўна, чулі пра даўнейшыя інтэрнаты чыгуначных школ, што толькі дзяцей псавалі. Новых, цяперашніх, яны не бачылі, а як малых дзяцей не мелі — дык пра інтэрнаты і школы не цікавіліся.

З Петрыкам у Трубін вучыцца Сымонка ехаў. Весялей трохі Петрыку было. Усё ж не адразу ў незнаёмую школу, да незнаёмых дзяцей. Будзе і свой хлопец, з якім чатыры гады ў школу разам бегаў. Хоць будзе Сымонка жыць у інтэрнаце, але бачыцца будуць штодня. І ў Рудню разам у якія выхадныя дні ездзіць будуць.

Збіраліся Сымонка з Петрыкам у дарогу. Петрык давёў да парадку сваю гаспадарку. Каторых трусоў можна было на адкорм узяць, каб спажываць потым, Петрык перасадзіў у асобныя клеткі — пад мамчын нагляд. Рэшту падзяліў на дзве часткі. Адну пад Міколкаў нагляд, а другую — Маньцы.

— Ты, мамка, за імі назірай тут. Каб даглядалі трусоў як след. А то, ведама, малыя, неразумныя...

Міколку вельмі карцела паспрачацца з Петрыкам. Памыляўся ж той і крыўдзіў дарэмна Міколку. Які ж ён малы і неразумны, калі ў школу сёлета ўжо выпраўляецца і акцябронкам будзе? Але стрымаў сябе Міколка. Не варта было назаляць Петрыку. Ён у Трубін едзе. Сумна, пэўна, яму з дому выязджаць, трусоў сваіх пакідаць. А потым... Раззлуецца яшчэ Петрык гэты, возьме ды трусоў не вылучыць Міколку. Скажа от, што зусім жа малы Міколка і неразумны вельмі. От і спрачайся тады колькі хочаш! Не, лепш перапусціць на гэты раз.

— Аз ангорскім жа як трусікам? Што на рукавічкі? — усяго і наважыўся запытацца Міколка.

— Я ж казаў, што табе першыя рукавічкі будуць, — зусім не падманваючы, відаць, казаў Петрык.

Дзе ж тут з ім спрачацца!..

— Я памятаю, Петрык... А от... даглядаць хто будзе?

— А гэта ўжо мама. Бо ты ж не ведаеш, як пух вычэсваць трэба з яго.

І тут не выпадала спрачацца. Бо Міколка і сапраўды не ведаў, як гэта ўсё робіцца.

— Але мы з Манькай дапамагаць маме будзем? — выгаварыў Міколка хоць частачку з таго, што яму так жадалася.

— А як жа інакш? Вы ёй і тых трусоў будзеце дапамагаць даглядаць. Бо мамцы работы і так хапае.

Міколка зусім заспакоіўся. Выявілася — клопату яму з трусамі хопіць, абы ахвота. Ён быў дарэшты задаволены.

Шмат хто прыйшоў выпраўляць Петрыка з Сымонкам у дарогу — і старыя, і малыя. А яны сябе так паважна трымалі. Сур'ёзныя такія былі. Вядома, як вучні не з Руднянскай, а з Трубінскай школы. Дзе вялікая станцыя, сумятлівае і гармідарнае дэпо з безліччу прарэзліва свішчучых паравозаў, дзе вялікая школа, што сёлета будзе ўжо нават не сямігодкай, а васьмігодкай.

Занеслі пакуначкі свае ў вагон Петрык з Сымонкам. Потым выйшлі на пляцоўку вагона, каб яшчэ раз з усімі развітацца. Як падышоў Петрык да Міколкі, дык той важнецка так праказаў:

— Ты ж вучыся, Петрык, добра. І не сваволь вельмі.

А счакаўшы трохі, падбадзёрваюча дадаў:

— А за трусоў не трывожся, Петрык! Мы іх тут у самы раз дагледзім. І ангорскага таксама.

Дзедаў качагар

Петрык у школу выправіўся на гадзіну раней. Пайшлі разам з дзедам, каб па дарозе збочыць да дэпо.

Як павярнулі ад станцыі на каляі, нецярплівасць падшпільвала ажно Петрыка. Увесь час ён пазіраў у твар дзеду. А дзед спакойна клыпае сабе так — от, здаецца, дапамог бы ісці яму, каб хутчэй хаця!

На калеях тлумна. Сноўдаюць манеўровыя паравозы (а на іх літары «Ов» — заўважыў Петрык), перастаўляюць вагоны, платформы, цыстэрны. Счапляюць тыя вагоны счэпшчыкі, камандуюць усім складальнікі цягнікоў. Так, вагон за вагонам, ладзяцца саставы. З-пад дэпо падыходзіць, важна так папырхваючы, відная «шчука», становіцца на чале саставу. Узнімаецца крыло семафорнае ўгору, цвірчыць у дудачку галоўны кандуктар, «шчука» адгукаецца гучным гудком і, пыхкаючы ў бакі белымі клубамі пары, пачынае набіраць ходу. Паляскваюць на стыках рэек вагонныя колы, усё часцей і часцей, гучней і задзірысцей — і от ужо апошні вагон з падскокам мінае Петрыка. Далёка, на кругаглядзе, доўгай шызай пасмай віецца дым паравозны.

Пайшоў цягнік!

Тут на слупу раптам заверашчаў званочак.

Складальнік падбег, уторкнуў у адмысловую дзірачку канец провада, выняў з кішэні тэлефонную трубку, прыклаў да вуха.

— Слухаю, таварыш дыспетчар... Трыста пяты рыхтаваць? Добра... На шаснаццатай каляі? Ага! Яна вольная акурат. Арбелі і цыстэрны ў галаву ставіць?.. Ну, вядома...

— А ты ведаеш, Петрык, што гэта за арбелі? — спытаў дзед, пачуўшы словы складальніка.

— А як жа! Гэта вялікія вагоны сістэмы Арбеля. Яны не двухвосныя, як звычайныя, а на чатырох восях... Іх трэба ў галаву цягніка заўжды стаўляць, яны важкія. А лёгкія, звычайныя вагоны — за імі, у хвост.

— Правільна! Ты ж у мяне эксплуатацыйнік важнецкі, бацькаву работу ведаеш... Я і то запамятаваў зусім.

— Эксплуатацыйнік то эксплуатацыйнік, — нечага засаромеўся Петрык, — а от чаму гэта, дзедусь, дыспетчар манеўрамі загадвае?

— Дыспетчар? Праўда, дыспетчар. Гэта ты ў Рудні прызвычаіўся, што дыспетчар распарадкуе рухам цягнікоў на ўчастку. А от, бачыш, на вялікіх станцыях ёсць яшчэ манеўровыя дыс-

петчары. Тут дзяжурны па станцыі загадвае толькі адпраўкай і прыёмам цягнікоў. А работу ўсю з імі на станцыі плануе дыспетчар.

— Бач ты... — бярэ да памяці Петрык новыя веды. — А складальнік як па тэлефоне размаўляе, чуў? От у Рудні не так. Там пагана. Як манеўруе цягнік, дык і стрэлачнік набегаецца, бо складальнікаў жа і счэпшчыкаў там няма, ды і татку хапае беганіны, крыканіны. «Стаўляй пад пакгауз!» — крычыць. «У тупік давай!» А тут — дзвынь! — і: «Слухаю, таварыш дыспетчар!» От гэта дык так...

Да таго захапіўся Петрык назіраннем сумятлівай работы на калеях, што не заўважыў, як дабрылі яны з дзедам да дэпо.

Дэпо Петрык уяўляў сабе як вялікі хлеў. Ну, накшталт таго, як у Руднянскай МТС для трактараў, толькі куды большы, умястоўнейшы. Аж пабачыў іншае. Як прыгледзеўся да дэпо, дык убачыў, што камяніца гэтая мае нейкую адмысловую форму. Два паўкругі злучаны былі прастакутным доўгім будынкам. Дэпо абрысамі сваімі вельмі нагадвала літару «З». Паўкругі гэтыя дзед назваў «веерамі». У іх, казаў ён, рамантуюць паравозы.

На двары, пасярэдзіне кожнага веернага паўкруга, выкапана была круглая вялікая яміна. Праз яе праходзіла, як той мост акурат, чыгуначная каляя. Збудаванне гэтае называлася паваротным кругам. Узыходзіў на той круг паравоз, у будачцы ля круга ўключалі ток, і круг з роўным гудам паварочваўся.

— За маім часам не тое было! — сказаў дзед, гледзячы, як паварочвалі паравоз. — Тады не было на кругу электрыкі. Прымацаваны былі да круга дзве таўшчэзныя кроквы і напіналіся ля іх павяртальшчыкі. Зімой дык проста згуба для павяртальшчыкаў была: ледзь не ўсіх рабочых збіралі, каб павярнуць круг. Ходзяць, упрошваюць дапамагчы. Цьфу, а не работа!

Спыніўся акурат круг. Вукнуў паравоз і пайшоў з круга праз адны з шматлікіх варотаў веера — у стойла. Ад круга, і праўда, цэлым веерным жмуком разыходзіліся калеі ў стойлы.

На калеях ля дэпо чарадой стаяць паравозы. Адпачываюць ад цягніка да цягніка. Паравозныя брыгады самі спраўляюць сякі-такі дробны рамонт паравозаў. Каб быў рамонт значны, дык конь сталёвы пайшоў бы ў хлеў — у стойла веера.

Лёгенькі дымок віецца з дымароў — машына жыве, дыхае, гатова ўміг скінуць сон, рынуць у дарогу на чале грымотнага цягніка.

Ідучы паўз гэтыя паравозы, пачаў дзед свае тлумачэнні. Расказаў ён унуку пра «шчук», пра «авечак». Зганіў нават крыху

«шчуку» — хоць мацнейшая яна за «авечку», але збудавана не зусім удала, таму натурлівая бывае і працаваць на ёй не так лёгка. Паказаў дзед порсткіх, шпаркабегіх «сокалаў».

— А дзе ж «тацяны»? — канечне, хацелася ўбачыць Петрыку машыну, на якой пачынаў працаваць машыністам дзед.

— Няма, Петрык, тут «тацян». Нядэшлыя яны зусім на наш час. Не пад іхнюю сілу шматгрузныя цягнікі. Працуюць дзе на адгаліненнях з невялікім грузаабаротам, а то на манеўрах на меншых за Трубін станцыях. А вунь! Бачыш?

Дзед паказаў на смешны маленечкі паравозік, усяго на трох невялічкіх колах, нават без тэндэра. Паравозік задзірыста чучухкаў, цягнучы пад дэпо вялікую, нібы нежывую, «шчуку».

— Бачыў? Гэты яшчэ слабейшы за «тацяну». Гэта «мяккі знак», яго «кукушкай» дражняць.

На контрбудцы ў паравозіка ля нумара і сапраўды пастаўлена была адзнака серыі — «Ь». Тут акурат як закукуе паравозік, аж Петрык зарагатаў.

— Але ж праўда «кукушка»! Сапраўдная зязюля.

— А тэндэра няма ў яго, бо запас апалу невялікі патрэбны, а вада, бачыш, у «кішэнях» з бакоў катла. От такі бястэндэрны паравоз называецца «паравоз-танк».

— Сымону Вікенцевічу вітанне! — гукнуў да дзеда нейкі малады паравознік.

— Здароў, Васіль, здароў!

— Каму вы тут пра паравозы гаворыце? Што гэта за курсант такі?

— А гэта ўнук мой, Петрык.

— А-а! Гэта той, з Рудні, што ў «Рэйках» пра яго пісалі?

— Ён самы! — лагодна глянуў на Петрыка дзед.

Петрык крыху засаромеўся. Не ведаў ён, што не адзін раз прыходзіў дзед да дэпо з памятным нумарам газеты і выхваляўся ўнукам.

— Ну дык здароў, Петрык! — ласкава сказаў незнаёмы яму Васіль. — Вучыся, вучыся! Будзеш інжынерам-цягавіком.

— А што ты думаеш? — падхапіў дзед, нібы жарт у словах Васілёвых пачуўшы. — Цяпер дзецям нашым на любы шлях семафоры адчыненыя.

— Я ж і кажу! — сур’ёзна адказаў Васіль.

Дзед супакоіўся.

— Ну, як ездзіцца, Васіль?

— Так яно б і нічога, Сымон Вікенцевіч. І машына ў мяне дагледжаная, прыбраная. Як лялька ходзіць. Шаную яе, часу не

шкадую. І працаваць потым люба. А от не шанцуе часам, ліха яго ведае, — ніякавата скончыў Васіль.

— Што ж так? — занепакоена запытаўся дзед.

— А от хоць бы і ўчора сабе. Набіраў ваду з гідраўлічнай калонкі. Пакуль уладзіў састаў — вялікі дужа быў — напакутаваўся. А пасля крануў ехаць — на табе! Састаў парваны... І трапіла неяк жа...

— Парваў, кажаш? — задумаўся дзед і для падмацунку нюхнуў табакі. — Парваў... А скажы папраўдзе, Васіль, праскочыў ты калонку, а пасля асаджваў?

— Ага! Верна! Пераехаў і асаджваў.

— Ну, дык яно і ясна. Ты лепш не даязджай калонкі, калі яшчэ не прылаўчыўся акурат ля яе спыняцца. А пасля падцягвай састаў. Так ніколі адцяжкі вагонаў не будзе і не парвеш. А пераедзеш — ну, тады і праўда, клопату нямала будзе...

— Што вы кажаце, Сымон Вікенцевіч? А я ж думаў-думаў: з чаго б то яно... От не сказаў бы ніколі. Ну і дзякуй жа вам, Сымон Вікенцевіч! Цяпер я ўжо не парву ніколі! — радаваўся Васіль.

Моцна пацiскаў ён старому руку, развітваючыся.

— Пайду да дзяжурнага па дэпо. Калі ехаць, даведаюся.

— Ну, ну, ідзі! — спагадна казаў стары і дадаў да Петрыка: — Гэта Васіль Дайнека. Як ішоў я на інваліднасць, дык за качагара са мной ездзіў. А цяпер, бач, машыніст ужо... Цяжкавата хлопцу: малады яшчэ, неспрактыкаваны... А так — лоўкі з яго машыніст будзе. Галоўнае — машыну любіць ён... А ўмельства з часам назапасіцца.

Глянуў Петрык услед Васілю. Хацелася і яму пайсці ў дэпо, паглядзець, што і як там робіцца, але час было ў школу. З жалем уздыхнуўшы, пайшоў Петрык з дзедам ад дэпо.

Крыўда

Кожны дзень, абы не чула бабка, назаляў Петрык:

— Пойдзем, дзед, у дэпо! Мы ж не заходзілі ў веерны яшчэ, не бачыў я і такарні. Пойдзем, дзедусь...

Дзеду самому цікава было лішнюю праходку ў дэпо зрабіць. Апрыкрала цалюткімі днямі дома сядзець. Адно што «Гудок» пачытаеш, «Рэйкі» свае раённыя. Але ці надоўга тых газет хапае? Гадзіны на дзве якіх, а пасля хоць ты памірай з нуды.

Скарыўся дзед, выправіўся з унукам у дэпо.

Доўга хадзіў Петрык у вееры ля ўзнятых угору на дамкратах, расхрыбустаных «шчук» і «авечак». Лязгалі выкіданыя з катла дымагарныя трубы. Напружваў слых і зрок Петрык, усё хацеў пачуць і пабачыць, тузаў дзеда раз-пораз, распытваў. Цярпліва тлумачыў дзед Петрыку працэс рамонтных работ, праклыпаў праз увесь веер, прывёў у такарню. Доўга глядзеў Петрык тут, як свідраваліся на станках дзіркі ў грубых кавалках жалеза, як кавалкі гэтыя абточваліся на другіх станках, набывалі формы розных паравозных частак. Мерна і роўна гулі станкі, несціханы скрогат поўніў цэх. Уразіла Петрыка, як на вялікім станку паволі круціўся скат паравозных колаў. Паслухмяна і роўна калаўротам паварочваўся скат, а вострыя разцы гналі з абодвух шынаў-бандажоў пакручастую стружку. Бліскаў на здзёртых месцах роўны, абгладжаны метал, раўнялася ад выбаін паверхня бандажа.

— От гэта табе абточка скатаў! — сказаў дзед.

Але Петрык і сам здагадаўся, што рабілася на станку.

Прайшоўшы ўсе цэхі, трохі інакш разумеў Петрык паравоз, яго часткі, складаны механізм, работу. Цяпер ужо паравоз не здаваўся яму незразумелым склёпкам награмаджанага металу. Але ніколькі не паменшала ў Петрыка павага да гэтай вялікай, дужай машыны.

Назад ішлі зноў праз веер. Тут напаткаўся ім Васіль Дайнека.

— Зноў з экскурсіяй? — як стары знаёмы, вітаўся ён з Петрыкам.

Потым заклапочана звярнуўся да дзеда:

— Сымон Вікенцевіч! Вы ўжо даруйце... Ці не паглядзелі б вы штукі адной? Машына мая ў рамонце, акурат цэнтравы падшыпнік заліваюць. Але нешта не так, думаю я.

Дзед Сымон з ахвотай паклыпаў да станка. Ён такі рад быў дапамагчы былому свайму Васю-качагару. Пілаваў на станку слесар верхнюю частку падшыпніка. Адставала заліўка з бакоў, сыпаліся ў розныя бакі пласткі бабіту. Паківаў галавой дзед Сымон. Напружана ўзіраўся на яго Дайнека. Раптам стары адхіліў рукой слесара — на падшыпніку выяўна ззяла трэшчына.

— Так і паставіш? — адрывіста кінуў Сымон Вікенцевіч.

— А як жа? — нібы і нічога адказаў слесар.

— Ты што, хочаш, каб выплавіўся, каб заўтра зноў паравоз на рамонт стаў?

— А гэта ўжо не мая справа! Мне дадзена прыгнаць падшыпнік — я і прыганяю.

— Мазгі ў цябе ці да месца прыгнаны! — ускіпеў дзед. — Не бачыш, што на шкоду робіш?

— А твая якая справа? — агрызнуўся злосна слесар. — Шмат вас тут, абібокаў, з мазгамі швэндаецца, замінаеце толькі. Адыдзі прэч, пакуль не выкінулі!

Васіль матнуўся да слесара на абарону старога. Петрыку стала неяк няёмка. Крыўдзілі дзеда, і немаведама за што. За тое, што добраму навучае?..

Узрушаны дзед Сымон адчуў сябе нібы за гаспадара машыны. Забыўся і на інваліднасць сваю. Забыўся, што не яму тут камандаваць. От, нібы яго машыне шкоднае хочуць зрабіць. Яго — спрактыкаванага, з вялікім умельствам машыніста — абдурваць?! Ды яшчэ гэтак выслаўляцца!

— Майстар! — ускрыкнуў дзед гучна, моцным і незвычайным для яго, страціўшым старэчую нядэшлую рыплівасць галасам. — Майстар! Сюды!

Праз цэх ішоў у сінім камбінезоне пажылы майстар. З кішэнек камбінезона высоўваліся розныя лінеечкі, цыркулі — адзнакі майстравай годнасці.

— У чым справа? — недаўменна пазіраў ён то на слесара, то на Васіля. Нібы і не бачыў ён дзеда Сымона.

— Я не хачу, каб на мой паравоз ставілі гэтую ламачыну! — цвёрда заявіў Васіль.

— Чаму? — прыжмурыў майстар вочы.

— Таму што падшыпнік гэты заўтра выплавіцца, і машына выйдзе са строю.

— Скуль гэта ты ведаў такіх набраўся? — не раздымаў звужаных павекаў майстар. Пытаўся, хоць добра ведаў і сам, з чаго спрэчка пачалася, чуў і голас — не Васілёў, — што гукаў яго.

— А от запытайцеся ў Сымона Вікенцевіча, у старога машыніста! — сек Дайнека.

— У Сымона Вікенцевіча? Ён мне не ўказчык, інвалід гэты. Ён — староння для дэпо асоба, якой сюды і хадзіць няма чаго. Я прасіў бы вас, грамадзянін Вэйс, не ўтыкацца не ў свае справы, калі вы ўжо сюды прыйшлі. А ты, — павярнуўся ён да слесара, — рабі, што я загадаў!

Порстка павярнуўся і пайшоў прэч майстар. Не адстаў ад яго Васіль, не кідаў спрачацца.

— З’еў? — яхідна кінуў слесар і зноў узяўся за рашпіль.

Дзед Сымон не чуў яго.

— Ах, ты так?.. Гнаць мяне? — аж задыхаючыся, сіпеў ён. Твар яго пакрыўся сіняватым колерам. Трэсліся рукі, няпэўна

коўзаў па зямлі кіёк.

Узяў за руку дзеда Петрык і, спахмурнелы, сумны, павёў з дэпо.

Маланка

Дайнека быў сёння ў паездцы; у дэпо Петрыку з дзедам не трэба было ісці. Пайшоў Петрык у будынак, што ганак быў з калонкамі.

Спаткалі Петрыка тут вельмі ветліва.

— А! Маё шанаванне, таварыш Габрыэльчык! — жартаваў таварыш Кукліцкі.

Узнялі галовы ад паперак і астатнія, хто быў у пакоі, усміхнуліся.

— Гэта завадатар той твой? Петрык?

— Ён самы.

— Ну, дык здароў, Петрык!

— Госцем будзеш!

— Заходзь, завадатар!

Абступілі ўсе Петрыка, прыглядаюцца.

— Маленькі ты, Петрык, аднак... — нібы расчаравана праказаў адзін.

— Малы ды ўдалы! — засмяяўся другі.

Петрык азірнуўся па баках.

— А газета ж дзе робіцца? — адразу да справы прыступіў ён.

— Які ж ты спрытны! Газета, браток, не тут робіцца. Ці то — робіцца яна і тут, матэрыял праглядаецца, выпраўляецца, перапісваецца, а потым у друкарню яго адносяць. Там ужо і газета друкуецца.

Петрык гатоў быў расчаравацца.

— А зараз мы і ў друкарню з табой сходзім, — падбадзёрыў яго Кукліцкі. — «Маланка» гатова ўжо? — павярнуўся ён да старэйшага, што менш за ўсіх быў вясёлы, — пэўна, сам рэдактар.

— На! Можна друкаваць, — падаў той аркуш паперы.

— Ну, от і добра акурат. Пойдзем, Петрык!

Петрык ураз і да дзвярэй падаўся.

— Дык ты ж заходзь яшчэ, Петрык! — наўздагон гукнулі яму.

— Зайду! — адказаў Петрык. — Мне і тут цікава паглядзець будзе.

Ён бы, можа, і цяпер астаўся ў рэдакцыі, але не хацелася адстаць і ад знаёмага яму таварыша Кукліцкага, што пра трусоў яго калісь у газеце пісаў.

У друкарні, і праўда, значна цікавей было. Стаялі тут наборшчыкі ля высокіх спадзістых сталоў з пляскатымі скрынкамі. А ў скрынках тых багата гняздзечкаў. У гняздзечках дробныя металічныя палачкі, на канцах палачак — пукатыя літары. У кожным гняздзечку — асобныя літары. Наборшчык браў са скрыні — «касы» — літары тыя і хутка-хутка складаў адна да адной у бліскучую формачку — «вярстатку». З літараў складаліся радкі, з радкоў — цэлыя слупкі набору.

Акурат адзін наборшчык скончыў набіраць з рукапісу, абвязаў слупок набору шпагатам, змазаў фарбай з мяккага валіка. На набор потым паклаў кавалак паперы і пракаціў поверху цяжкім валікам. Як знялі паперу — на ёй было аддрукавана якраз усё, што набраў наборшчык. Таварыш Кукліцкі ўзяў гэты адбітак, сеў за столік і пачаў стаўляць нейкія закаручкі на наборы і збоку на чыстым краі паперы.

— А гэта навошта? — здзівіўся Петрык.

— Гэта — карэктура. У наборы могуць памылкі быць. Іх трэба выправіць.

«Відаць, усё гэта не так лёгка і проста», — падумаў Петрык.

— І кніжкі гэтаксама робяцца? — запытаўся ён.

— Гэтаксама. Што кніжкі, што газеты — усё адно.

— Бач ты...

Наборшчык узяў адбітак і, гледзячы на закаручкі, шылам падчэпліваў і выцягваў з набору непатрэбныя, памылкова пастаўленыя літары, ставіў замест іх другія. А калі выправіў, раздзяліў набор на два роўныя слупкі і паміж іх уціснуў тонкую лінеечку. Потым прыклаў зверху нешта набранае вялікімі грубымі літарамі і зноў закруціў шпагатам.

— От «маланка» і завярстана! — сказаў Петрыку Кукліцкі.

Набор спусцілі на металічную гладкую дошку ў машыне, сціснулі ў рамцы, падкруцілі ключом.

«Як у класных вагонах ключ», — параўнаў у думках Петрык.

— Ну, от і заключылі... Нам трыста штук, — казаў Кукліцкі да машыніста.

Той матнуў галавой, пакруціў ручку выключальніка. Загуў

перасцерагаюча маторчык, тарганиуў пас, закруцілася кола машыны. Дошка з наборам, уладжаная на невялічкіх колах, што соўгаліся па гладкіх вузенькіх рэйках, падалася хутка ў нутро машыны. Па наборы крутануў валік з фарбай, пасля другі — з паперай. Дошка з наборам падалася назад, а з другога канца машыны выкінулася гатовая надрукаваная «маланка». Яе падхапіў Кукліцкі, яшчэ раз уважліва перачытаў для пэўнасці. А пасля аддаў Петрыку. Была гэта маленькая газецінка са звычайным, толькі паменшаным, загалоўкам — «Рэйкі гудуць», а побач стаяла слова «маланка», падкрэсленае рыскай, падобнай да зігзага сапраўднай маланкі.

Пісалася ў «маланцы», што дэпо да зімы дрэнна падрыхтавана, не ацеплены цэхі і паравозы.

— Правільна! — ухваліў газетку Петрык. — От і Дайнека, дзедаў падшэфны, скардзіўся, што дзверцы на паравозе лямцам не абабіты, вецер прадзімае. Хоць танцуй з холаду. А ўжо і зіма скора.

Прыгледзеўся Петрык да руху друкарскай машыны. Было ўсё ў ёй звонку, не то што ў паравозе, тут ураз можна было скеміць, як яна пабудавана і як працуе. Было гэта цікава. Але Петрык усё ж падумаў:

«Паравоз куды складанейшы. І магутнейшы. Гэтакі асілак! Не, на паравозе машыністам быць цікавей, чым ля такой шоргаўкі...»

Пакуль Петрык прыглядаўся да машыны ды разважаў, адрукавала яна ўсе «маланкі». Падхапіў іх Кукліцкі, набраў на паперку клею.

— Ну пойдзем, Петрык! — сказаў ён.

— Чаму гэтая газета называецца маланкай? І чаму яна на адзін бок усяго надрукавана? — засыпаў пытаннямі Петрык.

— Таму маланка, што выходзіць яна хутка, праз гадзіну-паўтары. І меры па ёй хутка прымаюцца, як маланкай усё роўна. От ты з дзедам сваім дапамагаеш дэпо, і мы таксама друкаваным словам, вострым і трапным, дапамагаем. Разумееш?

— Дзіва што разумею!

— А на адзін бок друкуецца таму, што расклейваем мы яе на сценах, на паравозах, на платах.

— Дык вы ўсе трыста штук самі і клеіць будзеце?

— Ну, а як жа? От пайду зараз — і раз-раз-раз...

— А ведаеце? — хутка надумаўся Петрык. — Дайце мне з палову, я пайду пад дэпо, наклею па дарозе і ў самім дэпо. Я быў там і ведаю дарогу ва ўсе цэхі. А часу ў мяне да школы яшчэ

хапае.

— Праўду кажаш, Петрык! — ухваліў Кукліцкі і перадаў Петрыку частку «маланак» і кавалак паперы з клеем.

— Я і заўтра прыйду! — крыкнуў Петрык ужо трохі адышоўшы. — І Сымонку прывяду. Разам будзем клеіць. Добра?

— Добра, завадатар! — весела гукнуў Кукліцкі ў адказ.

Петрык выканаў абяцанае. Назаўтра ён прывёў з сабой Сымонку і яшчэ трох піянераў. Паглядзелі хлопцы, як робіцца газета, і падаліся з «маланкамі» ў дэпо, майстэрні. Потым часта ў вольныя часіны па чарзе прыбягалі яны па «маланкі». Цікава і прыемна было з лістоўкамі прыбегчы ў цэх і пачуць спагаднае і нецярплівае:

— Маланка бліскае!

— А ну, хлопчыкі, дайце сюды...

— Каго там сёння ўдарыла маланкай?

Хлопцам цікава і весела. А рэдакцыі — вялікая падмога.

— Толькі глядзіце, хлопчыкі, — папярэджваў Петрыкаву брыгаду Кукліцкі, — каб не шкодзіла гэта заняткам. Каб лекцыі рыхтавалі як след.

— Вядома... Мы ж ведаем! От зараз расклеім маланку і — гайда лекцыі рыхтаваць!

Нечаканы госць

Як ветрам унесла Петрыка ў хату — спяшаўся з навіной да дзеда: абсталёўваўся ўрэшце ў школе трусятнік. І пад ягоным, Петрыкавым, загадам.

Бразнуў дзвярыма, ускочыў у кухню.

— Ммяў! — не сваім голасам вяўкнула кошка. — Петрык прыціснуў чаравікам ёй лапу.

— Не хадзі босая! — як яно і нічога, выгаварыў да кошкі Петрык.

— А хто там абуты ходзіць? — пачуўся раптам з зальчыка чыйсьці гучны незнаёмы, а здаецца, трохі такі і знаёмы голас.

Петрык сцішыўся. Як тым ветрам, што ў хату Петрыка ўнесла, і ўціхамірыла яго.

Дзвынкліва, чулася, бразгалі лыжачкі.

«Чай п’юць... Каго ж гэта да старых прынесла?..»

Ціхенька прыадчыніў дзверы Петрык і асцярожна, цікуючы, прасунуў галаву. Але Петрыка заўважылі.

— А ну заходзь, хлопча! Цябе Петрыкам, здаецца, клічуць.

От цяпер Петрык, як убачыў госця, дык і голас яго ўраз пазнаў: быў госцем у дзеда Сымона сам таварыш Грамовіч. Прыспеў акурат да вячэрняга чаю. Сядзеў Сымон Вікенцевіч насупраць госця, урачысты такі, узбуджаны. Бабка, дык тая зусім не ведала, што рабіць. То чаю сербане, то падскочыць, цукар госцю падсоўвае.

— Ну дык як, Петрык, справы ў школе? Раскажы, як ты кулака з-пад вагона выцягнуў, га? — аж не даваў дыхнуць Петрыку з роспытамі сваімі госць.

От гэты дзед! Зноў вытыркнуўся, пэўна, не сцярпеў, павыхваляўся. Апавядай тут цяпер, выстаўляйся, нібы герой ты які. Ну і спаймалі кулака, ну і прэмію за трусоў далі. Дык хіба хто, які піянер гэтага не зробіць?

Але давялося-такі Петрыку апавядаць, бо не вінаваты ж начальнік палітаддзела, што дзед у Петрыка такі ўскрутны, хвалько.

— Так, так... Малайчына, Петрык. Можаш ганарыцца, Сымон Вікенцевіч, унукам!

Ну і таварыш Грамовіч! А дзед, дзед! Нібы і падрос. Бач, бараду сваю куртатую пагладжвае. А як жа... І табакі нюхнуць трэба. На яе дык ніколі не забываецца. Бяда з дзедам гэтым...

Узяў свой партфель таварыш Грамовіч і звярнуўся да Петрыка:

— Піць чай будзеш?

— Пі, Петрык, я наліла вунь, — паказала бабка.

— От і добра. Пакаштуй майго пячэння! — выцяг госць з партфеля пачак.

Бабка здзіўлена зірнула на госця. А самой думалася: «От якое начальства пайшло цяпер... Ці ж бачыў свет калі, каб такі начальнік вялікі ў госці прыходзіў? Да старога майго, да інваліда нядэшлага прыйшоў! Ну, каб да машыніста, дык той жа працуе, патрэбны на рабоце. А Сымон — ён жа адпрацаваў сваё. От гэта начальнік! Ды і на малога не забыўся. Не іначай як пра яго думаючы, і пячэнне гэтае купляў...»

Бабка неўпрыкмет для самой уздыхнула. Нешта ласкатала ў грудзях, вочы нібы чым зацярушыліся, здрадліва маргнулі. А госць да яе акурат гаворыць:

— Дык вы хаткай сваёй задаволены, значыцца? Уласную на старасць агаралі? Гэта нядрэнна. Маленькая хатка, але і сямейка ў вас невялікая...

Пахаджвае госць, аглядае кватэру.

— Нішто, нішто... Жыць можна. А як, цёплая хатка?

— Нельга ганіць, праўду сказаўшы, — абыходліва, забыўшыся на нясмеласць, адказала бабка. — Але от стары мой дроў не прыдбаў яшчэ. Казала ўжо яму, бабоніла, дык — не, нібы і зіму для яго сёлета скасуюць!

Бабка пачынала ўжо ўсходзіцца. Сымон Вікенцевіч няёмка сябе адчуў, валтузнуўся, схапіўся за табаку. Петрык напружыўся, думаў: «Як бабку гэтую ўціхамірыць? А то ўсходзіцца, пойдзе і пойдзе бурчаць, не спыніш яе пасля...»

Сорамна аж неяк пры госцю. А той сціху так пахмыльнуўся, дзеда Сымона бароніць:

— Ну, Сымон Вікенцевіч, пэўна, у падман зіме не дасца, прыстараецца дроў...

— Ну, а як жа? Ведама, — падхапіўся, рады з слова, за яго замоўленага, дзед, — на ўсё свой час. І няма чаго скардзіцца табе, старая! — звярнуўся ён да бабкі.

Зірнула тая на яго зняважліва, рукой нават махнула:

— Акурат мне бегаць на пільню па аполкі давядзецца!

І зноў госць выручыў дзеда, на другое павярнуў:

— Дык мы, значыць, Сымон Вікенцевіч, дамовіліся наконт нагляду за якасцю? І каб вы іншых старэйшых і вопытных да гурту сабралі? Ну і добра. Добра. А калі што якое, дык вы цяпер дарогу да мяне знойдзеце? — усміхнуўся госць і пачубіў ласкава Петрыка. — Ах ты, завадатар! Лоўкі ты, Петрык, хлапчына...

З гэтай пахвалы ўнуку ўкрасіліся пахмылкамі твары дзеда і бабкі. Бабка і з галавы выпусціла сваё бурклівае злаванне. Як і дзед, ветліва і хвалюючыся развіталася з нечаканым і такім паважаным госцем.

Бабка выхваляецца

— Набегаўся, Петрык? — спаткаў дзед унука.

Прыбег той акурат з чарговай сваёй разноскі «маланак».

— Лоўка, дзедусь, нагуляўся. Аж замарыўся!

— От гэта і пагана, што замарыўся, — расчараваўся дзед. — А я толькі хацеў работку адну табе даць.

— А якую?

— Ды от пачытаць трохі з кнігі гэтай пра паравоз. Заўтра

Васілёва машына на рамонт сякі-такі стане, будуць акурат брыгады вольныя, дык наладзім гутарку пра паравую машыну. З практыкі я багата ведаю, але тут і без тэорыі не абыдзешся. Хацеў пачытаць я, аж кніга старая, пацёртая, літараў не бачу. Ну, але калі замарыўся, то...

— Ды не, дзедусь, я бегаць стаміўся, а чытаць — уга! Давайце толькі...

Петрык бярэ кніжку, голасна чытае. Але мала чаго разумее. Не чытаўшы спачатку, дык пасярэдзіне не ўсё і скеміш.

Зрэдку дзед перапыняе Петрыка, загадвае перачытаць яшчэ раз.

— Ага! Так, так... Ну, далей!

Так чыталі з якую гадзіну.

— Кінь, Петрык! — перарваў раптам дзед. — Чуеш?

Петрык прыслухаўся. З-пад дэпо чуцен быў адменны гуд Васілёвай машыны.

— Дайнека прыехаў!

— То-та ж... Дык схаджу пад дэпо, пагляджу, як у стойла стане, дамоўлюся на заўтра.

— І я, дзед.

— Ты ж стаміўся.

— О! Калі тое было?

Дзед разважае. Потым хітруе:

— Толькі скоч раней за мяне на двор, каб бабка не бачыла, а то дасць яна перцу нам!

Як ні хітравалі дзед Сымон з Петрыкам, але не схавацца было ад бабкі. Застукацеў дзед кійком сваім, а старая ўжо глянула ў зальчык — няма Петрыка.

«Ускруціліся ўжо абодва», — напускала на сябе злосць у думках старая. Але не давялося як след раззлавацца, не хапіла часу. Забразгацеў нехта моцна так і напорыста ў дзверы, нібы жывых людзей у хаце няма і не пачуе ніхто.

— Каго прынесла там? — знайшла выйсце для злосці бабка.

— Тут механік Вэйс пражывае? — пытаўся зусім незнаёмы голас з-за дзвярэй.

— Тут! Чаго грукаціш, як з п’янага розуму?

Не звяртаў увагі той на злосць бабчыну, не ўступаў у спрэчкі, казаў сваё далей:

— Ну дык выходзьце, хто там... Дровы прымайце!

— Якія дровы? — расчыніла хуценька дзверы бабка.

Ля ганка стаялі дзве падводы дроў, метраў з тры было іх там.

— Якія, якія! — перадражніў нязлосна падводчык. — Бяро-

завыя. Палітаддзел загадаў даставіць, от і даставілі. Вэйсам дзеда твайго, бабка, гукаць? Інвалід ён? Ну дык правільна патрапілі. Куды складаць?

Ашаламілася проста бабка.

— А бацюхны!.. Трэба ж такое? Ніколі не спадзявалася... — мармытала яна, дрыжачымі рукамі адчыняючы дрывотнік.

— Не чакала, бабка? — лагодна перапытваў падводчык. — Такіх дзялоў палітаддзел гэты самы нарабіў, што ўсім наўздзіў. Не адна ты, старая, не чакала. Усё нанава, іншым тропам пайшло цяпер. Як скажа палітаддзел той — уміг усё зроблена. Віхурыць работа проста! — не сціхаў падводчык, скідаючы дровы з падводы. — А стары твой заслугу якую мае, што пашана такая да яго?

— Пэўна што мае! Сам начальнік палітаддзела ў госці да яго прыходзіў, чай разам п'юць.

— Скажы ты!.. — дзівіўся ўжо і падводчык.

— Ага! Яны ж, стары мой з унукам, у дэпо ўсё ходзяць. Шэфы яны. Парадкі там нейкія наводзяць... Вельмі ўжо іх начальнік той упрошваў дапамагаць. Харошы такі. І без гонару. Унука пячэннем частаваў, знарок у партфелі прыносіў...

— Дык што, бабка, выходзіць, унук гэты твой малы яшчэ?

— Ды малы ж... Трынаццаты гадок усяго! У школу ходзіць. Але і ён заслужаны. Бандыта спаймаў, потым прэмію яму спецыяльна за трусоў прывозілі...

— І вучань яшчэ? Ну і ўнук жа, бабка, у цябе! Скажы ты... — дзівіўся ўсё падводчык.

А бабка аж захліпалася, заслужанымі работнікамі сваімі ганарылася.

Як паехаў падводчык з двара, завіхалася бабка ля печы.

«Стомяцца там ходзячы... — думала яна пра шэфаў сваіх з любасцю і ўжо без ніякай злосці. — Згатаваць чаго смачнейшага на вячэру завадатару таму маломy. Аладку от спячы...»

Пабегла ў кладоўку бабка. Аж тут зноў бразгае нехта клямкай. Ды ціха так, асцярожна і далікатна. Адчыніла бабка — стаіць на парозе сухарлявы і высокі стары, механік — відаць па абліччы. Акурат Сымону Вікенцевічу аднагодак.

— Дзень добры ў хату!

— Дзень добры... — неахвотна так, як падарункам абдзяліла, адказала бабка, падазрона на госця зіркаючы.

— Сымон Вікенцевіч дома? Расціснуць пляшачку нам бы... — падмаргнуў стары і цопнуў хітравата сябе рукой па кішэні.

— І ніякіх пляшак тут! — раззлавалася бабка. — Каб не было гэтага больш. Выходзь! Мае, можа, па справах пайшлі ў дэпо, людзі занятыя. А ты шлындаеш тут. Няма дзела табе. Звадыяш стары! Думаеш — інвалід, дык табе і дзела адно, што брыдоту гэтую смактаць? Майго зводзіць? «Пля-шач-ку», — перакрывіла яна. — Да Сымона Вікенцевіча сам начальнік палітаддзела прыходзіць, чай п’юць і пра справы розныя гамоняць. А ён — з пляшачкай тут. Выходзь, выходзь! Няма чаго тут!

— На якую ж работу, Ганна Паўлаўна? — збянтэжана сказаў госць.

— А от схадзі пад дэпо, паглядзі. Усё роўна бадзяешся. Мо і для сябе справу якую людскую знойдзеш. А то соўгаешся, баламуціш. Каб і не бачыла больш я з пляшачкамі тымі!..

— Ды я што... Я, Ганна Паўлаўна, як звычайна, па добрай знаёмасці... — унурыў галаву зусім ужо ашаломлены наведвальнік і пайшоў з хаты, недаўменна ківаючы галавой.

«Бач, ускіпела старая... Справамі яе Сымон заняўся. Сходзім, паглядзім, што за справы такія там. І што гэта на свеце робіцца?»

Бабка зусім задаволена была. Раз — што дроў нечакана амаль не на ўсю зіму здабылося. Потым — добра, што старога дома не было, як той з пляшачкай з’явіўся. Мо і звадыяшаваў бы, спакусіў на бяду гэтую. А так — не! Не паткнецца больш з пляшкамі лайдак стары той!

Дзедава спрактыкаванасць

Калі Петрык з дзедам прыйшлі ў дэпо, Васіль акурат ставіў машыну ў стойла. Пыхкаючы ўехала «шчука» ў веер, дайшла да канца канавы і ўраз, затарможаная, стала. З будкі, абціраючы пакуллем рукі, злазіў Дайнека.

— Ну, ты от што: агледзь машыну, а мы цябе ў дзяжурнага пачакаем! — спаткаў яго дзед.

Зайшлі да дзяжурнага па дэпо, пасядзелі. Нюхнуў дзед Сымон пару разоў табакі, прыйшоў тут і Васіль.

— Агледзеў машыну?

— Усё ў парадку. Як лялька, Сымон Вікенцевіч! — задаволена адказаў Дайнека.

— А сорамна не будзе табе, як я хібіну пакажу?

— Быць не можа, Сымон Вікенцевіч!

— Ну добра. Даю... — Сымон Вікенцевіч паглядзеў, маргаючы, на гадзіннік, — даю пяць хвілін. Глянь яшчэ раз!

Паціснуў плячыма Дайнека, пайшоў з памочнікам да паравоза.

Дзяжурны па дэпо запытальна глянуў на старога.

— Не знойдзе, паскуднік... — упэўнена праказаў дзед. — Але хай пашукае. От, пойдзем, пасля пакажу...

З нецярплівасцю ўсе зіркалі на гадзіннік. Мінула пяць хвілін. Сымон Вікенцевіч цяжка ўзняўся з лаўкі, пакрочыў да дзвярэй. А ў дзвярах акурат і Дайнека.

— Нічога, Сымон Вікенцевіч! Усё ў парадку.

Ён, відаць, вельмі хоча, каб стары, смеючыся, сказаў, што ён жартуе, што Васіль — ёмкі хлопец і ўмее даглядаць машыну. І ўраз пахмурнее, калі дзед моўчкі крочыць далей і здымае з крука пераносную электрычную лямпу на доўгім шнуры. Дзед Сымон кіруе да тэндэра, крэкчучы нагінаецца, працягвае між тэндэрных цялежак лямпу і кажа:

— А ну, паглядзі!..

Васіль ахкае. Усе ўраз кажуць:

— Згубіўся валік тормазнага тэндэрнага цыліндра. Ну і Сымон Вікенцевіч!..

— Хібіна ёсць? Га, Васіль? То-та ж! Калі аглядаеш машыну — не лянуйся злазіць у канаву, памацаць і пад тэндэрам. Яна і не вельмі пашкодзіць, хібіна гэтая, але ж...

Далей казаць і не трэба. Васіль і сам разумее. Ён сарамліва гаворыць:

— Ведаю ж сваю машыну во як! Каб хто сказаў, што гэтак, — не даў бы веры... От ліханька!

— А ты веры не давай, ды схадзі паглядзі! — павучальна гаворыць Сымон Вікенцевіч.

Пасля дзед тлумачыць: як станавілася машына і затармазіла — тормазныя калодкі да тэндэрных колаў не прыціснуліся. Значыць, тэндэрны тормаз не дзейнічаў. Павёў паказваць хібіну стары наўздагад. І не памыліўся.

ЛІСТЫ*

29 марта 1942 г.
Челябинская обл.

1. Дорогие мои!

Вот уже три дня, как я курсант «такой-то» — и только. Попал в стрелковую часть, так как не имею никакой воинской подготовки. Хоть дальше и больше надо учиться, но зато больше знать буду. А использование (в какой род войск или на какую работу) определят после выпуска, когда явлюсь в штаб округа. Попал в очень хороший взвод, есть милые и приятные ребята. Режим строгий (хотя это и до настоящего начала учебы, которое будет 1 апреля). Подъем в 6 часов, отбой в 23. Нашему Юрке[1] с его копаньем и вставанием была б беда — по два наряда, не меньше, в день. Вот, сынок, тренируйся на скорость во всем и на четкость — пригодится.

Питание прекрасное. На обед — жирный суп с мясом — миска, затем каша с маслом. Утром — миска супа и чай (настоящий) с сахаром. Вечером — каша с маслом и чай. Хлеб — на обед 350 г., утром и вечером по 200 г. Каша — пшенная... Или лапша. Готовят вкусно, как дома, не в пример любым свердловским ресторанам. При себе иметь продуктов нельзя, пришлось всё ликвидировать, кончаю сегодня сухари. Очень мне больно было, когда нашел солонину. И зачем ты, Ксеня, это сделала? Чтобы мне неприятно было, что ли? Отдала последнее, когда оно здесь не нужно совсем.

Обмундирование дадут на днях. Хорошо, что поехал в обычном, а то промерз бы.

Буду налегать на учебу, чтобы толком всё постичь. Говорят, будет отсев. Не все справятся (кто постарше) с режимом. Ну, я надеюсь на себя, должен выдержать.

Увидимся, наверно, в конце июня, а может, повезет, и раньше — не знаю. Местность здесь <...> приятная. Горы, озера — вот когда увидел настоящий Урал.

Очень прошу, Ксеня, брать обеды, не экономить. Деньги буду высылать. Питайтесь как следует. Береги мою золотую Ану-

* Усе лісты адрасаваны жонцы — К. І. Шынклер.

Кики[2]. Наблюдай за Юркой, пусть не балуется. Если будет в чем затруднение <...>, обращайся к Кантар. Она очень милый человек и поможет тебе вместе с Рождественской.

Буду писать часто. Пишите и вы мне. Без вас мне скучно и не совсем по себе.

Целую вас крепко, дорогие мои. Привет знакомым.

Дюка[3].

11 апреля 1942 г.
Челябинская обл.

2. Дорогая Ксеничка!

Вчера и сегодня получил твои письма. А я было беспокоился. Все получили по несколько писем, а мне всё не было. Ну, теперь успокоился. А почта, как видишь, работает неплохо — всего два дня идет письмо. Был у комиссара с телеграммой. Она, конечно, теперь ничего не стоит. Буду писать Михасю[1]: нужно форсировать, если он сможет это сделать.

Ты пишешь как-то наспех, и мне не всё ясно. Что с Юркой: недомогал он или имел бюллетень — так я и не понял. И со столовой: берешь ли ты обеды, и каковы они по качеству? Я напишу рапорт пока в деликатной форме, не поможет — и до Москвы дойду. А ты с патронессами не стесняйся, требуй всё, что бывает... Неясно мне и насчет распределителя — где ты прикрепилась? Неужели и оттуда выперли писателей?

У меня вот какие дела. 8/IV получил наконец обмундировку. Это был первый день, что у меня были сухие и не замерзшие ноги. Зато стал мерзнуть вообще: обмундирование летнее, и шинель из гимнастерочного суконца. Приятна только пилотка — суконная, да две пары портянок — беленькая двусторонняя фланелька, прямо жалко было мять. Ну, а сегодня совсем тепло, и я оттаял.

А на дворе мы часов по 7–8. Загорел, как черт. Правда, столько было испытаний на закалку, что дома давно свалился б, а тут — ничегусеньки. Может оттого, что сыт. Ем с аппетитом, но голоден не бываю, хотя с 1/IV хлеб уже по летним нормам — на 100 граммов меньше (650). Вот только от холода стало неладно с грыжей, побаливает сильнее и выпирает. Не хочется мне идти в санчасть, а, видно, придется.

15 обещают дать жалованье за апрель (полностью) и с 24 марта по 1/IV. Сразу же вышлю тебе. А с мая будешь получать по аттестату 250 руб. Считают тут так: питание 100 р. (вот это дешёвка!), коммунальное обслуживание 15 р., воен. налог 55 р., заем 55 р., и, мол, нужны карманные деньги. А расходовать

некуда. Так что остачу я сберегу и перешлю тоже. Вещи обещали на днях разрешить отправить, но некоторые толкуют, что задержат их до конца учебы. Как будет — не знаю. Пока лежат на складе. Пусть Юрка носит ботинки без теплого чулка, не будут жать, а уже ведь потеплело.

С учебой у меня неплохо. Имею оценки «хорошо». Это — на глаз, потому что меня почти не спрашивают, — даже как-то неловко. Но начинаются зачеты за пройденную часть курса. Надеюсь вытянуть на «отлично», чтобы быть неплохим штабистом, как тут говорят о некоторой группе курсантов. Выбрали меня в редколлегию, сегодня кончаем 1 № газеты. Писал сегодня выступление для одного курсанта (по радио), по заданию комиссара. В общем, втягиваюсь в работу.

Читал письмо Алёксы[2] и завидовал: хорошо ему, лейтенанту. А мы ведь на положении рядовых, да еще и пожестче в десять раз, только и гляди в оба. Как я ни люблю и знаю военное дело, а промахи подстерегают на каждом шагу.

Постигаю много новых истин, чувствую, что и это всё очень пригодится. А для наблюдений (типы, характеры) материал богатейший. Будет, видно, еще книга. Со временем, конечно. Мой свердловский коллега ходит пришибленным. Я против него — молодец. Спим в десяти метрах друг от друга, а видимся редко. Мы в разных ротах.

Пиши мне подробнее о себе, о ребятах. Береги мою малютку... Смотри за ней, чтоб не ушибалась, не тянула на себя вещей. Ведь теперь у нее лапки ко всему тянутся. Что это «саля» — сахар, да? Вот у меня сахару много — 25 грамм в день (750 в месяц), пью очень сладкий чай, а оставить нельзя — выбросят. Мы ведь как институтки — ничего лишнего не должно быть. <...>

Пишу беспорядочно, отрывают часто. И на колене, и на столе. Это не за письменным столом. Прошу еще раз: пиши чаще обо всем. Как с питанием? Меня это очень беспокоит. Привет всем.

Целую всех крепко.

Дюка.

19 апреля 1942 г.
Челябинская обл.

3. Дорогая Ксеничка!

Вчера написал тебе письмо, а сегодня «отменил» — пишу второе, из гор. больницы. В последние дни стало невмоготу ходить, и я обратился в санчасть. Меня направили на операцию.

Говорят, что продлится недели две, а может, и месяц (с заживлением). Лелею надежду, что на это заживление отпустят домой, но, как будто, это не так легко.

Вчера вечером был на приеме у врача больницы. Симпатичная, чуткая женщина. Говорит, что детально ознакомится с моим здоровьем, выяснит — можно ли меня оперировать. По подтекам под глазами бросила мельком, что сердце, видно, нездоровое.

Вот сегодня и лег в палату на это испытание... Снова другая обстановка, менее приглядная, но я как-то смотрю поверх всего, безразлично. Хуже будет с питанием, ну и черт с ним.

Беспокоит то, что отстану в учебе, а это угрожает задержкой на второй сбор, что не весьма приятно. Шел я неплохо, на одном из зачетов обратил на себя внимание, и вот — перерыв. Хотя — легче будет брать все сначала, если останусь на второй сбор. Будет сноровка, а отсутствие ее и было основной преградой для всех подобных.

Пока постараюсь отсыпаться, а то в последние дни спали мы мало и плохо. Буду читать. Взял рукопись, сделаю отрывок для «Вестника связи». Здесь есть один журналист, сотрудничавший там. <...>

Вчера ходил за жалованием, но не было денег, обещали через пару дней доставить сюда. Сразу же вышлю.

С 24/III по 1/V выписали мне 691 р. Вычеты: питание 111 р., обслуживание 14 р., воен. налог 65 р. Да взяли 150 р. в счет майского удержания, что-то вроде перестраховки, на случай ошибки в подсчете вычетов (так толкуют у нас). На руки — 357 р. Я вышлю 300 р., а остальные придержу. Может, будут неожиданные расходы. Заготовляют уже аттестаты на май, и даже на днях вышлют их по местам. Думаю, будут скоро деньги и от Профиздата, так что я очень прошу тебя не экономить. Бери обеды без пропуска дней, бери всё, что можно, в ларьке. Кантар я написал, сообщи, изменилось ли отношение к тебе. Пиши по старому адресу. Это отнимет у тебя минут 15–20 времени, а мне принесет большую радость. Мне очень скучно без вас и хочется знать подробно, как вы там живете, как ведет себя мой солидный механик, что поделывает и чем новым радует моя дорогая Ана. Смотри за девчуркой. Попроси... достать еще рыбьего жиру. Теперь потеплело, ходи с дочуркой на кварц. Надо всё использовать для укрепления ее здоровья. Пусть Юрась не очень увлекается своей кавалерией, а больше отдыхает.

Опасайтесь эпидемических заболеваний. Чаще мойте руки, лицо. Не ходите в комнату в пальто, избегайте трамваев. Пусть

Юра по дороге домой от ул. Ленина идет пешком. Не будет лишний раз тереться в трамвае, а для здоровья прогулка не помешает.

Если есть какие письма — перешли. Сохраняй мне «Литературу и искусство». Надеюсь, что прочитаю их. Тут пробавлялся «Челябинским рабочим» да очень редко «Правдой» и «Известиями». Стосковался по чтению. Грыз уставы, а они изложены до того сжато, что пропуск одного слова равен проигрышу операции, маневра. Уставов же этих уйма. Хватило мне и ходьбы — по 7–8, а то и 10 часов. Всё это, конечно, не помешает знать и при гражданском положении (в будущем). Ведь писать про войну и военных надо будет много. Неплохо будет осмысленнее смотреть на материал.

Не знаю, что ответят Лыньков и Крысько. Я писал им о перемене моего положения. Письма в Москву идут долго, ответ тоже. Правда, времени на ожидание результата у меня теперь хватает.

Ну, на этом закончу.

Всего хорошего, мои дорогие.

Целую всех крепко, привет знакомым.

Ваш *Дюка.*

23 апреля 1942 г.
Челябинская обл.

4. Дорогая Ксеничка!

Вчера меня выписали из больницы. Главврач заявила, что оперировать меня теперь нет смысла, так как на излечение пойдет почти всё оставшееся для учебы время. Таким образом, должен выясниться вопрос о моей годности вообще. Готовя к операции, мне сделали рентгеноскопию легких и сердца. Она показала, что я имею склероз сердца и миокардит. Одним словом — союз не весьма приятных болезней. Сегодня получил назначение на гарнизонную комиссию. Видимо, числа 25/IV она будет созвана. Дали мне на 3 дня освобождение от строевых занятий. Не сдаваясь всё-таки болезням, я сегодня ходил на занятия. Результат плачевный — боль и трудно ходить, задыхаюсь: печальна перспектива — получать эти освобождения — отставать в учебе. Ведь больше, чем на 3 дня, сразу не освобождают! Не знаю, чем это кончится...

В больнице поспал вволю, почитал. Но и поголодал. Теперь с жадностью ем наш курсантский обед и благословляю сытое житие.

Крепко целую всех вас.

Дюка.

Смотри за моей дочуркой... Да, если с распределителем ка-

кая-либо заминка, пойди в военкомат и возьми справку для прикрепления к Военторгу. Всё же лучше, чем нигде не прикрепленным быть.

Вот уже почти месяц, как я не дома. Кажется, это первый раз такое длительное отсутствие.

14 мая 1942 г.
Челябинская обл.

5. Дорогая моя Ксеничка!

Почти полмесяца нет от вас писем. Я страшно беспокоюсь, есть минуты, когда места себе не нахожу. Почему вы молчите, лишаете меня единственной радости? Хоть пару слов — и мне легче будет, дни будут скрашены.

Пишите, дорогие мои, не забывайте меня.

Был я 9/V на комиссии, вчера узнал результат — оставлен в строю. Что ж, буду бороться с немощами, а лечиться начну после конца учебы. А говорят, что это не за горами. Да и по ходу занятий видно: овладели уже очень многим, сглаживаем недоделки. Живу надеждой, что на формирование поеду мимо дома и смогу побыть с вами хоть немного, почувствовать тепло семьи и домашнего очага. Ведь 50 дней уж, как я не дома — первый в жизни моей случай!

Посылаю справку, по которой можно получить пропуск и прикрепление в Военторг через военкомат. Ты присмотрись — может, стоит всю семью прикрепить (ведь в нашем распреде, наверно, ничего нет), или прикрепи какую-либо расходную (в столовой) мясную и крупяную (к примеру, Надину[1]) и будешь тогда иметь оформленный пропуск, может, что и получишь когда-либо по нем.

Очень меня мучит ваше продовольственное положение. Я знаю, что теперь очень трудно. И мне хочется знать, как вы выходите из положения? Сменяй полуботинки моего № на картошку, всё равно они лежат без пользы. Оставь те, что я носил. И желтые мои летние тоже ликвидируй. Что получаете в молочной кухне на Иринку? Добивайся увеличения ее рациона, корми девчурку мою славную. Что ест Юрка, хватает ли ему? Как здоровье бабушки? Пиши мне обо всем подробно.

Вот написала про новые Иринкины словечки и не пояснила: что такое краля и кто такой Коля? Что еще говорит моя малютка? Не забыла папу? Очень больно было узнать, что Юра забывает о своей роли в доме. Надо, мальчик мой, быть взрослее и вдумчивее. Будь серьезным мужчиной. Время суровое, надо это понимать. Прошу Надю написать не пару строчек, а больше — как дела ее служебные, общественные? Что думаете насчет огорода, хватит ли у вас сил на это дело? Пишу в поле на

противогазе, урывками. Извините за путаность мыслей. Пишите, любые мои.

Ваш *Дюка.*

26 мая 1942 г.
Челябинская обл.

6. Дорогая Ксеничка!

Долго же вы заставили меня волноваться. Только через 5 дней после моей телеграммы получил твое письмо. И это после трехнедельного молчания. Никогда больше так не делай, не усугубляй настроения, не выбивайте меня из равновесия.

Сегодня у меня большой день — книги от тебя и от Мандельцвайга[1], бандероль и письмо от Шуры. Но не было главного — письма от тебя. Перекопал всю бандероль, — не обнаружил. Из письма Шуры[2] узнал, что ты занята огородом, видно, нет времени. Освободишься, напиши. Да пришли письма, что прибыли для меня. Дойдут еще сюда.

Перечитал книгу, и нет радости[3], один горький осадок: еще подсократили, и остался сумбурный набор бессвязных клочков. Впустую в общем всё пошло. Разве только, что по-белорусски удастся видеть работу в полнокровном виде. Напиши, сколько прислали книг? Из Свердловска Профиздат сообщил, что расчет мне даст Москва, туда авиапочтой переслали мою карточку авторскую. Думаю, получишь на днях около тысячи.

Выслал я тебе 300 р., получил 335, отчислено 100 р. питание, 55 воен. налог и 60 р. заем. Апрельский вычет в 150 р. остался, как аванс за питание. При полном расчете получу и его. На днях напишу заявление в Москву — в Литфонд. Должны оказать тебе денежную помощь. На что-нибудь пригодится. Ты всё же пиши подробнее, как у вас с продуктами, что и как удалось с огородом.

Имел почтовку от Лынькова. Он пишет: «Шкада, што гэтак бязглузда атрымалася з табой[4]. Што-небудзь паспрабуем зрабіць, але каб сказаць тут што-небудзь пэўнае, дык не бяруся». Я ему написал еще письмо. <...>

Щеглов на днях сдавал предварительный зачет, готовится к выезду отсюда. Надо полагать, скоро и мой черед придет. С нетерпением ожидаю этого дня, тем более что чувствую себя подготовленным не хуже многих. Хочется стоять твердо на своих ногах и поработать со своей инициативой — крепко и в полное удовольствие...

Спасибо Иринке, что помнит папу и пишет регулярно. Ну, на сегодня довольно (начал писать вчера, кончаю 27/V в столовой перед чаем), сдам письмо и — на занятия. Сегодня — 2 месяца

ровно, как я тут.

Привет всем!

Целую вас крепко, дорогие.

Дюка.

23 июня 1942 г.
Челябинская обл.)

7. Дорогие мои, золотые!

<…> Много пережито за этот месяц, не опишешь всего. Надеюсь всё же на встречу, расскажу. Михась пишет[1], чтобы я просился на Зап. фронт. Этот чудак не понимает, что мне наверняка потребуется еще и стажировка где-то здесь. Тимоша пишет[2], что у них много говорят о Дюке, делают всё необходимое, чтобы забрать к себе, и это определенно будет сделано... Просит Дюку написать Горбунову[3] (он редактирует газету «Сав. Беларусь» и помнит Дюку, хочет иметь его своим сотрудником, внес в очередной список ЦК на вызов).

Газету мне шлют регулярно. Есть письмо от Миши. Зинаида Ивановна с детьми уже у него. Там много фруктов, и живут они неплохо.

На днях тут был лит. вечер. Меня (пополненный из рукописи отрывок о семье Роо) читал артист Ленинградского ТЮЗа — тоже курсант. Утерли мы нос всем, даже москвичам. Пришлось на аплодисменты выйти и автору. Собрали (вечер был в горсаду) 3000 р. на танковую колонну «Работник печати».

Заполнил я все документы на аттестацию. Она уже идет. Вот-вот и на поезд. У всех приподнятое настроение. Где буду — не знаю. Но, вероятнее всего, некоторое время в этом округе, для практики. Это неплохо бы. Нужно и осмотреться, укрепить командный голос и осанку.

Получили ли вторые мои 300 р. и деньги из издательства? Получил я еще жалованье, но придержал — может, дорога потребует расходов. Вернули почти весь аванс, — расходовал порядком на курево, стало невмоготу, и у меня не хватило выдержки. За это извините меня... Ты всё же напиши мне, возможно, я еще на неделю задержусь, точно ведь ничего не известно, а без писем ваших я буквально сумасшествую. Пиши обо всех, обо всем, об огороде <...> о помощи тебе <...>

Ну, дорогие, целую вас всех крепко, нечуткие, злые вы мои.

Ваш *Дюка.*

1 июля 1942 г.
Челябинская обл.

8. Дорогие мои!

Всем сердцем и всеми помыслами своими сегодня я с вами. Два годика моей славной дочурке. Так хочется крепко-крепко прижать ее к груди, расцеловать милую золотую головку. Надеялся, что это осуществится, оказалось — задержался. Поцелуйте дорогую мою за меня. Берегите, лелейте Ану мою, на радость себе и мне — постаревшему, учерневшему и сопсевшему папаше. Ксения мельком писала, что Иля многое говорит уже. Так хотелось бы знать, что же она говорит, послушать, поболтать с ней. Надеюсь, скоро получу эту возможность, хоть на часик: повидаюсь с вами, отведу душеньку.

Вчера и сегодня сдавал зачеты, завтра — последний день. Имею и пятерки, и четверки, но есть и пару троек — по строю и ружейным приемам, но они традиционные и меня не волнующие. Старику о лучшем и не надо думать в этих дисциплинах.

Недавно был у нас генерал, на смотре первый раз услышали мы: «Здравствуйте, товарищи командиры!» Вот и пошли наши командиры покупать уголки на рукава, берегут их и ждут дня, когда можно будет пришить. Я — отстал тут, не так меня это занимало. Успею! А в общем — на днях нас отсюда попрут. В случае выезда не пассажирским, я с какой-либо станции... дозвонюсь к Наде, и она узнает у коменданта время прибытия и стоянки, чтобы повидаться и взять мои вещи (пусть извинит за эту нагрузку!). Если комендант скажет длительность стоянки — подойди, Ксения, с дочуркой. Был такой случай, что часть наших ребят были даже в Свердловске и повидались со своими проездом. А может, будет иначе и я сам смогу вас навестить. Это было бы, конечно, лучше.

Прошу Надю призапасить мне несколько карандашей черных и, если удастся, красный, синий, зеленый и коричневый (или желтый)... Может, достанете что-либо вроде записной книжки? Верхом удовольствия было бы увеличительное стекло (зажигалка — на солнышке) и курительная бумага. Вот и всё. Больше ничего не надо. <...>

У меня теперь страшная жадность на книги. Малость читал, а завтра только этим и начну заниматься. Последние дни мне везло, часто бывал в городе, наловчился по нюху находить шамовку и уже имею выгодные стационары. Прихожу сытым парсюком и мечтаю о следующих поисках. Но я их честно зарабатываю работой в газете и прочее. А есть ребята, что ни разу не были за воротами.

Пишу в лесу на прикладе. Маршалы когда-то писали на барабанах. Буду я маршалом?! Может, жезл маршала и лежит в будущем моем ранце?

Кругом начался галдеж отдохнувших от зачета, мешают, и я закончу на сегодня. А писем от вас всё нет, и мне тоскливо без них. Эх вы, неумолимые и неуломимые!

Целую вас всех, родные мои.

Дюка.

9 сентября 1942 г.
Свердловская обл.

9. Дорогая Ксеничка!

Каждый день собираюсь написать большое письмо, а времени — ни минуты. Это — не кыштымское отдохновение последних дней[1]. Работы уйма, некогда передохнуть. В готовности и верчении и день и ночь. Много забот, хлопот, есть и обидные неудачи. Но я научился за эти месяцы всё переносить, хотя и тяжело на душе, т. к. не всегда я причина этих досадных случайностей.

Пишу пока открытку, чтобы сообщить тебе адрес. Востребовательные тут плохо доставляются. Напиши мне сейчас по домашнему адресу. Очень хочу подкрепиться вашим письмом. Что дома, как ребята? Всё пиши подробно.

Я уже обмундировался довольно сносно. Старое еще у меня. Ношу его. Говорят — останется. Вот было бы хорошо, подмога Юрке. Питание даже улучшилось. Табак дают пачку на 5 дней, могу и сэкономить. А ходить трудно. Как лучше питаюсь, так хуже с моим недугом. Пойду на днях к хирургу. Пусть даст бандаж или поможет чем другим.

Пишите, дорогие.

Целую всех крепко.

Дюка.

26 сентября 1942 г.

10. Дорогая Ксеничка!

Посылаю Юрке «мундирование».

Немедленно отдайте хорошему сапожнику сапоги. Пусть просмотрит подметки, а главное, — ступни от каблуков: они где-то дают протекцию. Заплатите больше, но сделайте получше. Будет хлопцу обувь на осень, на грязь. Неплохо бы поставить на каблуки железные косяки, это сохранит подольше обувь. Костюм

на работу даже жаль. Перешей его, залатай нитками воротник — будет как выходной. Обязательно надо пришивать подворотнички, не будет салиться и грязниться воротник. Пуговицы вшей свои: эти (я посылаю) режут нитки в два счета. Пальтишко надо перелицевать, снизу оно совсем ворсистое. Как жаль, что оно в дырьях. Но можно укоротить, оно длинновато. Тогда и куски на латки будут. Можно изменить фасон. Возможно, с ватой, будет для работы, очередей всем вам. Обязательно перемойте его, оно пропитано грязью. Табак пустите на обмен. Для этого же и тетради, их теперь трудно достать. Это еще кыштымские, зря вез сюда.

У меня особых новостей нет. Просился на операцию, по заключению врача, но хотят послать на комиссию. Не знаю, как оно повернется. Написал вам 3 письма, а от вас пока ничего. Это меня очень беспокоит. Пробовал вчера заказать по телефону разговор с Надей, да вышло куцое время, отведенное Курьи, а сегодня и совсем не приняли заказ. Попробую еще в понедельник.

Видел Макарова, на днях устраивали литературный вечер. <…>

Ну, дорогие мои, целую вас крепко.

Пишите!

Ваш *Дюка.*

30/IX – 1942 г.
Проездом, Дружинино

11. Дорогие мои, любенькие!

Началась моя походная жизнь. Неожиданно выехал. Надеялся забежать, обнять вас[1]… но проскочили вокзал на ходу, а яркое утреннее солнце (было 9 ч.) превратило дома в блестящие кубы, и я даже дом, ставший родным, не смог рассмотреть. Обидно, так жаль, что не повидался с вами. Но — не теряю надежды на встречу. Буду писать с дороги.

Это — первое письмо.

Целую всех крепко-крепко.

Обнимаю.

Дюка.

4 октября 1942 г.
Проездом, Пенза

12.

Четвертый день я в пути. Встречались раньше поезда с над-

писью «Москва — Свердловск». Мысленно посылал с ними вам привет. Теперь эта призрачная ниточка связи осталась на севере. Любуюсь природой, более мягкой, приятной. Знакомые по прошлогоднему странствованию места[1]. Тепло, спокойно, безветренно.

Интересует меня — дошла ли в целости посылка? Послал я пальто, костюм, сапоги, пару белья, полотенце, метра $1^1/_2$ материи, шапку летнюю, табак, тетради. Вложил письмо. Сообщи, всё ли получили. Сделал заявку на аттестат (на 500 руб.), проверю исполнение.

Думаю о вас, о ребятах. Береги малетю мою славную, почаще убеждайте Юрку, он должен понять свою ответственность перед семьей... Будет время — напишу ему сам.

Адрес Миши[2]: Джизак, Самаркандской обл., Такшликский с/с, школа им. Стаханова. Но не верю я в возможность посылок. Письмо твое (одно) получил за 2 ч. до выступления. Пиши мне чаще, коротенькие открытки. Адрес: полевая почта <...>. Это — вторая моя открытка.

Целую всех, дорогие мои, желаю здоровья.

Дюка.

Ехать мне хорошо — удобно, светло.

18 октября 1942 г.

13. Дорогая Ксеничка!

Вчера послал открытку. Сегодня — снова село с почтовым отделением. Пользуюсь счастливой оказией и пишу снова. Всё еще в походе. Здоров, хотя сильно устаю. Но ничего. Послал 275 р., в дальнейшем будешь получать по аттестату 500 руб. в месяц.

Повторяю адреса: 1) Джизак, Самаркандской обл., Такшликский с/с, школа им. Стаханова. М. Ленько. 2) Действующая армия, полевая почта 736, п/я 206, ред. газеты «За Советскую Белоруссию» М. Лыньков.

Пишите мне, славные мои. Трудно мне без вас, привык быть с семьей. И всё время в мыслях я с вами. Берегите моих ребяток, напоминайте им о папке, и ему будет легче.

Не стесняйся, требуй помощи в союзе, если равнодушно относятся — обратись в ЦК союза к Урину (4 этаж), он обещал всегда поддержать.

Обнимаю, крепко целую всех.

Дюка.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Сяргей Грахоўскі

ЯК ТОЙ ЯВАР

Колькі ні гляджу на здымкі Хвядоса Шынклера, кожны раз думаю: «Ён і не ён». Не, здымкі прыстойныя, яны даюць уяўленне пра адметныя рысы аблічча, а ўсё жывое, светлае, іскрыстае засталося дзесьці там, у далёкім мінулым, адышло назаўжды з чалавекам.

У дачыненні да Шынклера, мне здаецца, самае дакладнае азначэнне — прамяністы. Гэтае ўражанне не мянялася ад першае да апошняе сустрэчы. Такі ў памяці ён і застаўся.

Калі ж была тая першая сустрэча?

У 1929 годзе я выправіўся з Глуска ў першае вялікае падарожжа — у акруговы цэнтр Бабруйск. Там выходзіла газета «Камуніст», была філія «Маладняка», выдаваўся альманах «Уздым» і літаратурны дадатак да газеты — «Вясна». Там быў Міхась Лынькоў. Да яго я і кіраваўся. Міхась Ціханавіч выбраў з майго сшытка два вершы, на ражку чырвоным чарнілам напісаў «У друк» і сказаў: «Ідзі, хлопча, у суседні пакой і аддай Шынклеру. Ён якраз рыхтуе чарговую «Вясну».

Імя Шынклера я добра ведаў па апавяданні «Ічэ», па навелах у бабруйскіх выданнях. А цяпер убачу і самога. Вось хто, выходзіць, робіць «Вясну». Яна зімой і летам была сапраўднаю вясною для кожнага аматара літаратуры, для кожнага пачаткоўца на Бабруйшчыне. З «Вясны» пачынаўся шлях у літаратуру многіх маіх аднагодкаў, старэйшых і маладзейшых сучаснікаў.

У даволі прасторным пакоі, ушчыльную застаўленым пісьмовымі сталамі, пры акне сядзеў малады чалавек з маленькімі вусікамі, з роўным бакавым праборам чарнявых валасоў. Стаячы каўнерык вышыванай чорным узорам кужэльнай кашулі расплікнуты зверху, у руцэ доўгія вузкія палоскі спісанай паперы з незразумелымі зігзагамі перад кожным радком. Вечаровае сонца чырваніла прыгожы смуглявы твар. А вочы! Такіх ясных, іскрыстых і добрых вачэй раней ніколі не сустракаў.

Першыя свае апавяданні Шынклер падпісваў псеўданімам Хв.

Явар. У ім сапраўды нешта было светлае ад лагоднага і статнага явара. Побач з Шынклерам сядзеў ружовашчокі, з каронаю залацістых валасоў юны Барыс Мікуліч. Я ведаў з друку імёны Шынклера і Мікуліча, не прапускаў іх публікацый. У тую пару надрукаванае прозвішча мела нада мною нейкую магічную сілу. Таму, мабыць, ад разгубленасці, не павітаўшыся, праз стол падаў Шынклеру дзве свае шчаслівыя старонкі. Хвядос Сяргеевіч засмяяўся, нібыта не мне, а яму пашанцавала:

— Якраз упару паспеў. І месца на твaё шчасце засталося. Глядзіце, Барыс, от тут і паставім. Так што чытай у наступным нумары свае вершы.

Не падзякаваўшы і не развітаўшыся, я не выбег, а вылецеў ад радасці з рэдакцыі. А на вуліцы пашкадаваў, што так мала пабыў сярод такіх вядомых на Бабруйшчыне пісьменнікаў.

Увосень я прыехаў у Бабруйск і пайшоў рабіць у беладрэўны цэх дрэваапрацоўчага камбіната. Пасля змены часта хадзіў каля друкарні, глядзеў праз акно, як металічныя пальцы машыны падхопліваюць і складаюць у стосікі свежыя аркушы «Камуніста». Памногу разоў шнураваў каля рэдакцыі: расчыненыя ў пусты цьмяны пад’езд дзверы цягнулі мяне, як магніт, а зайсці не адважваўся. Здалёк пазіраў, як з іх выходзілі Цімох Крысько (Вітка) і Рыгор Суніца (Р. Лынькоў), паспешна выбягалі і знікалі ў натоўпе нейкія незнаёмыя людзі.

Аднойчы дажджлівым кастрычніцкім днём выйшаў на чарговую спробу зайсці ў рэдакцыю, хоць і ведаў, што ў апошні момант зноў не адважуся, і раптам твар у твар сустрэўся з Хвядосам Сяргеевічам. У цёмна-сінім «бобрыкавым» паліто і ў шэрай кепцы ён некуды спяшаўся. Пазнаў мяне, спыніўся і запытаў:

— Што ты тут робіш?

— Працую на камбінаце.

— І даўно?

— З жніўня.

— А-я-яй! І не сорамна. Чаму ж да нас не заходзіш?

— Усё няма часу. Другая змена, — схлусіў я.

— У суботу а пятай гадзіне сход філіі БелАППа. Прыходзь абавязкова. А дзе жывеш?

— У прыбіральшчыцы камбінацкай амбулаторыі.

— Добра, што блізка да работы. Глядзі ж, прыходзь. Можа, і кватэру лепшую пашукаем.

І сапраўды, пасля таго сходу філіі я перабраўся ў своеасаблівы літаратурны інтэрнат да Крысько і Кохана, на Мінскую вуліцу, у дом, які некалі належаў бацькам Барыса Мікуліча.

Пасля ад’езду ў Мінск Міхася Ціханавіча Лынькова неаспрэч-

ным аўтарытэтам у нашай філіі заставаўся Хвядос Шынклер. Ён тонка адчуваў нават непрыкметны фальш у апавяданні і ў вершаваным радку, моўныя і стылістычныя агрэхі лавіў на слых, не цярпеў штукарства і ненатуральнасці, але гаварыў пра іх далікатна, мякка, каб дапамагчы, каб не зняважыць маладзейшага таварыша. А як ён радаваўся самай маленечкай удачы, жывому радку, трапнаму слову, нечаканаму павароту думкі!

Аднойчы пасярод вуліцы я ўбачыў, як стары, з'езджаны конь ледзьве цягне воз грабовых дроў. Вазак папіхае, упіраючыся ў пярэдняе біла, не крычыць, не хвошча лейцамі. Прыгледзеўся і пазнаў Шынклера. Падбег да яго, павітаўся, пайшоў побач, час ад часу памагаючы змардаванаму каню. Хвядос Сяргеевіч запэўніваў, што давязе сам, гаварыў, каб ішоў, куды выправіўся. Я ж бачыў, што мая дапамога не лішняя. Звярнулі ў бакавыя вуліцы і сяк-так даехалі да кватэры ў чыгуначным доме каля станцыі Бабруйск. Хоць Шынклер і аднекваўся, я памог скласці ў хляўчук сырыя грабовыя метроўкі. Глядзеў, як спрытна ўпраўляецца Хвядос Сяргеевіч, і дзівіўся, што сапраўдны пісьменнік, які друкуецца ў «Маладняку», выдае кніжкі, сам возіць дровы, цягае іх у хлеў, хлюпае па калюжынах у двары, і ніхто не звяртае на гэта ўвагі. Мне ж уяўляліся пісьменнікі тады амаль незямнымі істотамі. А ён вунь які: жыве сярод чыгуначнікаў, сябруе з імі, бо змазчыкі і машыністы, праходзячы міма, віталіся, як з даўнім знаёмым, перакідваліся жарцікамі, набіваліся ў памагатыя. І жонка яго, Аксення Ігнатаўна, таксама працавала на чыгунцы. І нязменнай любоўю яго была чыгунка, людзі мужнай, адказнай і неспакойнай прафесіі. Чыгунка была крыніцай яго творчага натхнення, грунтам яго літаратурнай працы.

Неўзабаве ў Жлобіне пачала выдавацца газета палітаддзела чыгуначнага вузла. Не доўга думаючы, Хвядос Сяргеевіч паехаў на пасаду сакратара рэдакцыі новай газеты і звёз з сабою лепшых бабруйскіх паэтаў Цімоха Крысько і Яўхіма Кохана.

У 1935 годзе Шынклер перасяліўся ў Мінск і пачаў працаваць у рэдакцыі газеты «Літаратура і мастацтва». Мы часта сустракаліся ў Доме пісьменніка, але ён заўсёды быў заклапочаны, некуды спяшаўся, яго апаноўвалі неадкладныя справы. Кватэрных тэлефонаў тады ні ў кога не было, і работнікам рэдакцыі прыходзілася трымаць сувязь з аўтарамі пешым ходам. Хвядос Сяргеевіч не любіў перадаручаць заданняў. Ён звычайна казаў: «Калі зраблю сам, дык ведаю, што зроблена». І рабіў усё сам.

Першая яго кніжка, якую я атрымаў ад аўтара, была «Сонца пад шпалы». На вялікі жаль, яна знікла ў полымі ліхалецця.

Праз некалькі гадоў пасля вайны я даведаўся, што добраахвотнік

Чырвонай Арміі Хвядос Сяргеевіч Шынклер, баронячы Радзіму, загінуў пад Сталінградам. Не вярнуўся з вайны і яго сын Юрка. На сэрцы запяклася яшчэ адна зарубка балючай памяці.

Бачу на мемарыяльнай дошцы ў Доме літаратара імя Хвядоса Шынклера і ўяўляю яго маладым, адкрытым, шчырым і светлым, як той явар.

20 лютага 1982 г.
Мінск

Яўхім Кохан

ВОБРАЗ ЧЫСЦЕЙШАЙ ДАБРЫНІ

Заўсёды, калі я аглядваюся далей, чым за паўвека назад, у свой малады час напрыканцы 20-х і пачатку 30-х гадоў, мне абавязкова ўспамінаецца жывое, выразнае аблічча Хвядоса Сяргеевіча Шынклера. Яно дасюль захоўваецца ў памяці непамутнелым, нязрушаным, як бы нейкім галаграфічным адбіткам. Хай асобныя рыскі нашых бліжэйшых узаемаадносін ужо непазбежна так ці інакш зрушыліся і ў нечым страціліся, але зусім не ў галоўным. І мо таму іншым часам успамінаю яго проста сам для сябе, незалежна ад якіх-небудзь дат, абрадаў, а як бы для ўнутранага дыялога. Успамінаць пра яго мне ўсё роўна, як чапаць адзін з шчымлівых клавішаў маёй маладосці, жыцця, лёсу. Перадаць словам гучанне гэтага клавіша не простая, а радасная і хвалюючая справа.

Упершыню я ўбачыўся з ім увосень 1929 года ў Бабруйску на куставым злёце літгурткоўцаў, скліканым мясцовай філіяй БелАППа. Яго знешнасць здалася не ў маім тагачасным гусце, схільным да светларусасці, сінявокасці, ружовашчокасці і да т. п. Гэта быў досыць смуглатвары, выразны брунет з карымі іскрыстымі ветлівымі вачыма, апрануты, як усе мы, не з іголачкі, проста, але, можа быць, у чымсьці зграбней, акуратней, інтэлігентней. Позірк яго вачэй, прыязны і прыцягальны, запамінаўся адразу. У той час ён працаваў адказным сакратаром рэдакцыі газеты «Камуніст», галоўным рэдактарам якой быў Міхась Лынькоў. На гэтым злёце ён як першы памочнік рэдактара і кіраўніка філіі выконваў гаспадарчыя абавязкі па забеспячэнні дэлегатаў гасцініцай і харчаваннем. Асабістай якой-небудзь гаворкі з ім у мяне пры гэтай агульнай сустрэчы не помніцца. На пасяджэнні ён як прамоўца не выступаў, але падаваў асобныя рэплікі ў ходзе абгаварэння нашых твораў ці рабіў аб’явы аб парадку работы злёту.

Вясною 1930 г. па выкліку з Бабруйска мне разам з Хвядосам

Шынклерам, Цімохам Крысько (Віткам), Кандратам Уласюком і іншымі давялося ўдзельнічаць у літаратурным вечары, праведзеным у асіповіцкім клубе чыгуначнікаў. У тым жа годзе пасля аднаго з літаратурных вечароў ён падарыў мне на памяць свой першы зборнік апавяданняў «Стрэлачнік Мігай» з даравальным надпісам: «Яўхіму Кохану — самабытнаму паэту ад зусім несамабытнага празаіка — Хвядос Шынклер». Свавольніца-самаіронія тут выступала як верная ахоўніца яго чалавечай шчырасці, сціпласці, годнасці. Ён умеў дзяліцца сваёй асабістай радасцю з таварышам, мабыць, так, як мала хто, калі яна ставала ўзаемна і тваёй радасцю.

Завяршаліся 20-я гады, азначаныя новымі добрымі дасягненнямі ў краіне, рэспубліцы і ў маёй асабістай творчай працы. <...>

Пачыналіся незабыўныя, нялёгкія трыццатыя гады. Мне яны зараз уяўляюцца як бы своеасаблівай, неймаверна складанай рэпетыцыяй невядомых нікому яшчэ тады саракавых гадоў — векапомных і звышцяжкіх для ўсёй краіны, для кожнага савецкага чалавека. Падзеі ў часе рухаліся так, як хвалі і крыгі ў бурлівы веснаход. У канцы лютага 1931 г. па сканчэнні прафтэхшколы ў Слуцку я трапіў на працу ў Бабруйск па атрыманай спецыяльнасці столяра. І тут я апынуўся як бы на разбезе жыццёвых чалавецкіх маршрутаў выдатнага літаратурнага вузла Бабруйшчыны, але ўжо без галоўнага аб’ядноўваючага яго раней стрыжня — Міхася Лынькова. Ён працаваў ужо ў Мінску. У рэдакцыі газеты «Камуніст» з ранейшых літаратурных сіл засталіся пакуль што Шынклер, Мікуліч, Крысько, Жукоўскі. Па-ранейшаму працавалі на лесакамбінаце А. Зарыцкі і С. Грахоўскі.

Апошняй памятнай падзеяй для гэтых літаратараў стала аднатыднёвая работа — выезд рэдакцыі пад кіраўніцтвам Шынклера на чыгуналіцейны завод. Дапамагаючы ліквідаваць «вытворчы прарыў», мы штодня выпускалі баявыя насценныя лісткі, у якіх вершамі і прозай расказвалі пра поспехі і недахопы, пра іх канкрэтных носьбітаў. Пра добры вопыт гэтага рэйду выязной рэдакцыі быў змешчаны справаздачны нарыс у «Маладняку». Арганізатарам і душой рэйду быў Хвядос. Гэта была для нас гарачая, цікавая, жывая работа якраз «у масць» чыгуналіцейнаму заводу. Тут кожнаму з нас хапіла працы. <...>

У пачатку 1932 г. у Жлобіне пачала выходзіць газета чыгуначнікаў «Ударнік», куды неўзабаве перайшоў на працу Шынклер, а затым Крысько. Мне ж тым часам пасля лесакамбіната давялося папрацаваць сакратаром і стыльрэдактарам у рэдакцыі газеты «Камуніст», праўда, нядоўга. Хвядос прапанаваў мне перайсці на працу да яго. Хаця ён лічыўся афіцыйна сакратаром «Ударніка», але фактычна

вёў усю практычную работу як самы вопытны газетны спецыяліст у рэдакцыі. Мне ён даручыў аддзел чыгуначнага будаўніцтва. На збор матэрыялу я часта ездзіў у розныя чыгуначныя пункты Беларусі, дзе вялося будаўніцтва розных аб'ектаў. Ездзіў калі адзін, а калі падарожнічаў і з Хвядосам. Так, мне давялося працаваць разам з ім у адной рэдакцыі, у адным пакоі пры штодзённым блізкім сутыкненні з вясны да кастрычніцкіх свят 1932 г., пакуль я не выехаў у Мінск на працу пры Арганізацыйным камітэце СП БССР па прапанове М. Лынькова. Гэту нечаканую прапанову я ўрэшце прыняў дзякуючы пераканаўчай парадзе Шынклера, аднак не без шкадавання.

Мне вельмі падабаўся рэдакцыйны мікраклімат добразычлівасці, садружнасці, на што найболей уплываў, безумоўна, Хвядос сваёй уласнай дакладнай працай, вытрыманай натурай, ураўнаважаным характарам — без афіцыйнага «выпінання» пры ўсялякіх сітуацыях. З ім працавалася дружна, плённа і прыемна, але гэта не азначае, што ўся праца ў нас праходзіла гладка, бесканфліктна. Былі і непаладкі, пралікі, якія выпраўляліся без разносаў, без нетактоўнасці, без галавамыйкі.

Правяраючы мае ўласныя матэрыялы да друку, ён звяртаў увагу на асобныя няўдалыя выразы і радзіў замяніць іх на лепшыя без дапамогі пракатнай тэхнікі газетнага штампу.

Занадта блізка патаварышкаваць з ім мне не прыйшлося пры ўсёй яго даступнасці для гэтага, мабыць, таму, што адчувальнай была розніца ў нашым узросце, у сямейным становішчы, а практычны вопыт яго самастойнага жыцця быў разоў у дзесяць большы, чым мой. І таму, відаць, у службовых рэдакцыйных дачыненнях будучы з ім вонкава на «ты», я заўсёды быў унутрана з ім на «вы», хаця з ім нельга было адчуваць сябе бедным сваяком. Гэта былі прыхільныя ўзаемаадносіны старэйшага з малодшым без усялякага самападкрэслівання і панібрацтва.

Збольшага ведаючы маё вельмі складанае ў той час жыццёвае становішча з-за няшчаснага выпадку з бацькамі, якія сталі ахвярай лявацкіх перагібаў на сяле, ён усяляк імкнуўся яго аблегчыць. Расказваў пра сябе: «Калі мне часам бывае да немажлівасці цяжка і горка ад якой-небудзь нечаканай напасці, я шукаю сабе ратунку ў добрай кнізе. Учытаюся і як бы апынуся ў іншых абставінах. Супакоюся. Увайду ў раўнавагу. І з такім настроем саджуся пісаць. Пішацца нялёгка мо таму, што матэрыялу шмат. Пачнеш разбірацца ў ім з пяром на паперы і бачыш: то адно не так, то другое не гэтак. Усё чаго-небудзь не хапае — то факта належнага, то прыдумкі адпаведнай. Патрэбен час. Яго ж з'ядае штодзённая мітусня. Яна для

літаратурнай творчасці не самая лепшая памочніца. Газетны артыкул спішаш з гатовага факта, мастацкае апавяданне так не спішаш. У ім факт трэба пераўтварыць». Такімі абагульнена помняцца мне яго размовы сам-насам.

Пасля Жлобіна па жыццёвых абставінах болей мне не давялося сустрэцца з Хвядосам Сяргеевічам. Сумную вестку пра яго гераічную смерць пад Сталінградам я ўпершыню пачуў толькі пасля Перамогі. Гэтая вестка, адна з мільёнаў падобных, звычных у дні вайны, пасля яе заканчэння ўразіла мяне нейкай нязвычнай нечаканасцю, — як раптоўны выбух варожай затоенай міны сярод мірнай цішыні.

Гэты чалавек, пісьменнік, старшы таварыш, бачыцца мне сёння па-ранейшаму нязменна, як дарагі вобраз чысцейшай чалавечай дабрыні, якая асвятляла і мой жыццёвы шлях у часіны змрочнага настрою, калі слова «дабрыня» не было ў модзе, хаця сама з’ява існавала і тады, непадуладная модзе, каб не стаць фальшам. Існавала, можа быць, у большай меры, чым у іншыя часы, калі гэта слова ставала модай.

Аглядваючыся з вышыні сённяшняга дня, лепш бачыш гэтага чалавека з яго душэўным нешматслоўным далікацтвам, сапраўднай сціпласцю, які меў дачыненне да самага запаветнага ў маім жыцці, лёсе. Ён асабіста незабыўны мне, як незабыўны нам тыя людзі, што мелі дачыненне да самага запаветнага ў краіне, у народзе, у нашай мірнай шчаснай сучаснасці. За такімі людзьмі заўсёды застаецца будучыня. Такіх людзей нямала загінула ў Вялікай Айчыннай вайне, што, мабыць, непазбежна заканамерна, лагічна. І таму яшчэ так адчувальна ў нашым жыцці іх адсутнасць, так не хапае нам іх.

Ён творча сам быў яшчэ зусім маладым пісьменнікам, але з такім сталым клопатам і прыхільнасцю ставіўся да малодшых, што і сёння застаецца бездакорным спадчынным урокам для нашчадкаў.

9 лютага 1982 г.
Багародзіцк

Мікола Лобан

РАДАСЦЬ СПАТКАННЯ

Знаёмства з Хвядосам Сяргеевічам Шынклерам прыпадае на гады майго літаратурнага маленства: я рабіў першыя і пакуль што няўдачныя крокі ў прозе. У «Чырвоным сейбіце», літаратурным дадатку да газеты «Беларуская вёска», куды я дасылаў свае першыя спробы ў

мастацкім слове, друкаваліся масцітыя паэты і пісьменнікі. Як ні прывабна было надрукавацца на старонках гэтага дадатку, побач з гэтымі масцітымі, але чатыры апавяданні — і ўсё няўдача — пахіснулі маю ўпэўненасць.

Я пачаў шукаць іншых магчымасцей. Неўзабаве такія знайшліся: пры бабруйскай акруговай газеце «Камуніст» пачаў выходзіць літаратурны дадатак «Вясна». Там друкаваліся зусім незнаёмыя, яшчэ не чутыя аўтары, такія, як Апанас Атава, Юрка Рудзько, Кандрат Уласюк, Яўген Зомерфельд і ўжо досыць вядомыя Хвядос Шынклер, Барыс Мікуліч... Там жа надрукавалі свае першыя вершы мае сябры Цімох Крысько і Яўхім Кохан. Вядома, было зайздросна: мае таварышы друкуюцца, а ў мяне і ні блізка. «Вясна» мне здавалася — ды гэта так і было — першай прыступкай, нейкім выпрабаваннем перад скачком у вялікую літаратуру. І я вырашыў перакінуцца сюды: тут меншыя патрабаванні, і таму лягчэй надрукавацца. Напісаў я спецыяльна для «Вясны» апавяданне «Трактарыстка». Прафесія трактарыстаў тады была вельмі актуальнай і моднай: толькі-толькі паявіліся першыя «фардзоны», на адным з такіх «фардзонаў» за рулём я ўбачыў вясковую дзяўчыну. Не жарты! Леанідандрэеўскія матывы, за якія крытыкаваў мяне Кузьма Чорны, сышлі ў нябыт. Я даў самую гарачую сучаснасць, і тэматычна, і ідэйна, і па матэрыяле. Спадзеючыся, што дапяў да патрэбнага ўзроўню ва ўсіх адносінах, я звярнуўся ў рэдакцыю з пісьмом наступнага прыблізна зместу: «Паважаная рэдакцыя, дасылаю вам сваё апавяданне, паглядзіце, калі ласка, можа, яно чаго варта. Калі яно па нейкіх прычынах не можа быць надрукавана, то скажыце, ці варта мне пісаць наогул?» Здаў на пошце заказным пісьмом і пачаў чакаць. Пакутліва праходзіць тыдзень, другі, трэці, праходзіць месяц, а адказу няма. Пішу рэзкае пісьмо, не ведаючы, хто яго будзе чытаць, у пісьме абвінавачваю рэдакцыю ў абыякавым стаўленні да маладых: «Можна памерці, чакаючы, а вам хоць воўк траву еш».

Праз тыдзень мне прынеслі ў прадаўгаватым канверціку пісьмо з Бабруйска. Хвіліна замяшання — хто мне мог з Бабруйска напісаць? — і прыліў гарачай крыві да галавы. Пад рысачкай, дзе пішацца адваротны адрас, стаяла: «Хв. Шынклер». Страшна было ўскрываць канверт. Я ж Шынклера ўжо ведаў: чытаў апавяданні, сустракаў про-звішча ў літаратурнай хроніцы часопісаў, у газетах. У нейкім нумары «Вясны» быў нават і здымак прыгожага і ўжо, здавалася, сталага мужчыны. Яму ішоў 26-ты год. Лёс зводзіў нас да больш блізкага знаёмства. Пісьмо пякло мае рукі: у ім, канечне ж, было чарговае адмаўленне надрукаваць мае мастацкія спробы. Але не гэта галоўнае. Галоўнае тое, што я праявіў нетактоўнасць, і, канечне

ж, мне робяць вымову за гэта. І мне ўжо няёмка. Іду як ачумелы па калідоры тэхнікума. Перада мною высокія дзверы. Я тузаю іх. Адчыняюцца. Актавая зала. Ні чалавечка. Забіваюся ў куточак. Чытаю. «Паважаны таварыш Лобан! Прашу прабачэння, што так затрымаў з адказам. Я толькі пачаў працаваць у рэдакцыі і яшчэ не паспеў не толькі адказаць на ўсе лісты, але і перачытаць іх. Ваша апавяданне «Трактарыстка» яшчэ слабое, але мы вырашылі яго надрукаваць, каб падтрымаць Вашу ўпэўненасць у здольнасцях. З Вас будзе пісьменнік, і не малы. А слабое гэта апавяданне ад таго, што ў Вас яшчэ не хапае жыццёвага вопыту. Дарэчы, колькі Вам гадоў? Калі будзеце пісаць нам, не забудзьце паведаміць і новую назву апавядання: «Трактарыстка» — назва дрэнная. Усяго Вам добрага! Хв. Шынклер».

Такое было першае пісьмо Хвядоса Сяргеевіча ў прыблізным і скарочаным пераказе. Цяпер, праз пяцьдзесят гадоў, я не здольны перадаць усю цеплыню, якую я адчуў тады ў гэтым пісьме. Галава ў мяне ходырам захадзіла. Я перайшоў на другое месца і пачаў чытаць нанава, падоўгу спыняючыся на тых месцах, дзе гаварылася пра здольнасці, пра талент, пра «назірклівасць» — гэта яго слова. Пісьмо было поўнае зацікаўленасці і клопату.

У наступных пісьмах той жа клопат аб маёй упэўненасці ў сваіх сілах. У адным з наступных нумароў «Вясны» за 1930 год надрукавалі невялічкі артыкул Юркі Рудзько. Не памятаю яго назвы. У ім разглядалася проза «Вясны» апошніх нумароў. Крытык зрабіў некалькі заўваг пра апавяданне Апанаса Атавы і пра маю «Веснавую радасць». Каб хаця гэта бяскрыўдная заўвага ў друку не параніла маёй уражлівай душы (адна справа заўвага вусная або ў пісьме — і зусім іншая справа заўвага ў друку), Хвядос Сяргеевіч спяшаецца напісаць мне: «Калі паспееў атрымаць «Вясну» і прачытаць артыкулец Юркі Рудзько, то не звяртай на яго ўвагі. Мы не поўнасцю згодны з заўвагамі Рудзько. Чаму змясцілі? Па дзвюх прычынах: першае, што такая дробная заўвага шкоды табе не зробіць, а крытык адчуе нейкую самастойнасць, другое, што табе трэба прывыкаць да крытыкі: у вялікай літаратуры крытыкі б'юць з пляча, не мацаючы пульса. Таму карысна загадзя адаптавацца».

Непасрэдная сустрэча з Хвядосам Сяргеевічам адбылася ў маі таго ж 1930 года на пленуме БелАППа, на які я быў запрошаны ад літаратурнага гуртка Слуцкага педтэхнікума. Першы раз у жыцці ехаў я што называецца ў камандзіроўку. Ніхто мне не сказаў, што для гэтага трэба справіць камандзіровачнае пасведчанне — чалавек павінен быць пры дакуменце. У тэхнікумаўскай бухгалтэрыі далі грошай на дарогу і сказалі: «Едзь!» Прыехаў я з лубяначкай у знаёмы

мне ўжо Мінск, у Дом пісьменніка, які быў на Савецкай паміж вуліцамі Леніна і Камсамольскай па правы бок, ідучы з вакзала. Адтуль мяне накіравалі ў Дом селяніна, што стаяў на месцы цяперашняга дома ЦК камсамола. Кажуць, трэба зарэгістравацца. Станаўлюся ў чаргу да стала рэгістратара ў невялікім пакойчыку на першым паверсе. Шумна, прываліла за мною цэлая ватага маладых хлопцаў, і ўсе з партфелямі, з чамаданамі. Я не ведаю, дзе мне дзець з вачэй маю лубяначку. Прыслухоўваюся, прыглядаюся, што робіцца вакол мяне. У гамане чую — называюць імя «Хвядос». Чалавек, што стаіць за плячамі, азываецца на гэты голас. Ага, значыць за мною стаіць Шынклер. Другога ж Хвядоса ў літаратуры, здаецца, няма? Чую яго прыемны, густога тэмбру голас, яго дыханне. Азірнуцца не адважваюся. Тым часам чарга набліжаецца. Рэгістратар патрабуе камандзіровачнае пасведчанне — а я ведаць не ведаю, што за ліха такое «камандзіровачнае пасведчанне», у якім магазіне яго купляюць. Пачуўшы, што я з Слуцкага педтэхнікума, сусед ззаду адразу азываецца:

— Мікола Лобан? Зараз мы нешта прыдумаем. Тут, здаецца, праходзіў Міхась Ціханавіч. — Шынклер выбягае на калідор і праз хвіліну прыводзіць Міхася Ціханавіча Лынькова. Той на хаду гаворыць, каб было чутна ўсім:

— Не дадзім пакрыўдзіць юнашу, не дадзім, — на твары добрая міратворная лынькоўская ўсмешка, — і левая рука на плячы ў мяне. — Пішыце, — і пачаў з маёй дапамогаю дыктаваць рэгістратару мае анкетныя дадзеныя. — Вот і ўсё. Бяры, хлопча, квіток, а то ў гасцініцу без такога квітка не пусцяць. Са мною было такое. Ведаю. — І тут жа расказаў смешны выпадак, як ён сам нядаўна некуды ездзіў, не ўзяўшы сам у сябе камандзіровачнага пасведчання, і як яму давялося паўночы пакутаваць у вестыбюлі на тапчане, пакуль пад раніцу ён не абмацаў у сябе ў кішэні пячатку і не дагадаўся напісаць сабе пасведчанне. Пад канец гэтага апавядання Міхась Ціханавіч рассмяяўся і дадаў: — Так што, хлопча, без камандзіровак, бывае, і мы спрабуем ездзіць.

Мне тады падумалася, што нічога падобнага з Міхасём Ціханавічам не здарылася, што ён гэту гісторыю на хаду прыдумаў, каб падняць мой дух, каб раздзяліць са мною маё смешнае і нялоўкае становішча. Але тым не менш мне стала весялей. Уладкоўваючыся ў гасцініцы, я нават падумаў, што добра, што такое са мною здарылася: выпадак дапамог пазнаёміцца з такімі харошымі людзьмі.

Назаўтра Хвядос Шынклер узяў мяне пад поўную сваю апеку. Ён глядзеў на мяне, як скульптар на вывернуты пад ногі воз дзікай гліны, з якой, прылажыўшы рукі, можна было б нешта зрабіць. У зале пася-

джэнняў Дома пісьменніка, калі пленум пачаў сваю працу, Хвядос Сяргеевіч пасадзіў мяне каля сябе і пачаў адукоўваць:

— Гэта ж Серафімовіч, пазнаеш? А гэта Ісакоўскі, смаленскі паэт, а гэта Уладзімір Лідзін, а гэта Агнёў.

Я ад радасці аж перапытаў. Усіх папярэдніх я ведаў, чытаў, яны былі вельмі папулярныя ў тыя гады. А Агнёў мяне асабліва зацікавіў, бо ўсё яшчэ не змаўкала размова ў друку пра яго аповесць «Дзённік Косці Рабцава». Гэты твор быў, гаворачы сённяшняй мовай, сапраўдным бестселерам канца дваццатых гадоў, як «Ціхі Дон» Міхаіла Шолахава, «Брускі» Фёдара Панфёрава, «Прыгоды бравага салдата Швейка» Яраслава Гашака, як крыху пазней «Педагагічная паэма» Антона Макаранкі, «Цусіма» Новікава-Прыбоя.

— А гэта во, побач з Міхасём Ціханавічам, польскі пісьменнік Бруна Ясенскі.

Паўз нас праходзіў у карычневым касцюме яшчэ зусім малады, бадай, адных год з Міхасём Ціханавічам, вельмі інтэлігентнага аблічча чалавек. Здаецца, такім і ўяўляўся мне аўтар рамана-памфлета «Я палю Парыж». Потым я ўжо даведаўся, што гэты пісьменнік за апублікаванне рамана «Я палю Парыж» высланы з Францыі і цяпер жыве ў Савецкім Саюзе.

У дні пленума Хвядос Сяргеевіч з настаўніцкім клопатам і вялікай зацікаўленасцю ледзь не за руку трымаў мяне каля сябе, дапамагаў «жаўтаротаму» хутчэй асвойтацца ў літаратурным асяроддзі.

Вяртаўся я ў Слуцк намнога пасталеўшым, паразумнеўшым: не жартачкі, тры дні пабыць у пісьменніцкім асяроддзі ды з такім павадыром, як Хвядос Шынклер. Я адчуваў сябе з ім як са старэйшым братам. З ім надзіва было лёгка гаварыць. Ён ніколі не заціскаў багажом сваіх ведаў, ён умеў выклікаць прыхільнасць субяседніка і, можа, самае галоўнае, умеў з вялікай непадробленай цікавасцю і павагай слухаць яго.

Калі Хвядос Сяргеевіч пераехаў у Мінск, а я, працуючы настаўнікам, падблізіўся да Мінска, я пачаў прыязджаць у сталіцу ледзь не кожны выхадны. Мы ніколі не дамаўляліся пра сустрэчы, яны здараліся нечакана. Пры кожнай такой выпадковай сустрэчы ён стараўся як можна больш распытаць мяне, як я жыву, што раблю, што пішу, ці скора дам што пачытаць. А ў мяне тое самае, — ні кроку ўперад... Мы абыходзілі адзін-другі ціхі квартал і развітваліся. Пра адну такую сустрэчу мне, аднак, хочацца расказаць падрабязней.

Гэта было позняй цёплай вясною, а можа, і ў пачатку чэрвеня 1935 ці 1936 года. Выйшаўшы з поезда, я паспеў ужо справіць некалькі лёгкіх пакупак і ішоў па Савецкай у кнігарню, што была па вуліцы Леніна, паглядзець, што новага паступіла ў продаж. І раптам бачу:

ідзе мне насустрач Хвядос Сяргеевіч. Я рэзка паварочваю ўправа, каб перайсці Савецкую на процілеглы бок. Што мною закамандавала ўхіліцца ад сустрэчы? Дыстанцыя, якая ўтварылася паміж намі? З аднаго боку, шырока вядомы ўжо пісьменнік, адзін з вядучых празаікаў беларускай літаратуры, з другога боку, графаман, бездар, што гадамі не можа выціснуць ніводнага апавядання. Якая тут можа быць дружба на грунце творчых інтарэсаў?

Але міла знаёмы шынклераўскі голас спыняе мой намер. Перада мною дабрэйшы твар Хвядоса Сяргеевіча. Хіба можна ўцякаць ад такога чалавека? — дакараю сябе. — Не, больш гэтага не будзе. Мы ішлі туды, куды ішлося: ні мне, ні яму ў гэтым баку не было ніякай патрэбы, але мы ішлі, бо разгаварыліся. Я павіншаваў яго з надрукаваннем твораў для дзяцей, непрыкметна для сябе самога я пачаў звяртацца да яго на «ты». Размова нас абодвух зацікавіла. Мы шукалі месца, каб схавацца ў цень і каб быць без людзей. Зайшлі ў гарадскі парк, селі на лаўцы каля самай ракі. На мяне — маўчуна — найшоў стых гаварэння — і ўсё пра раман «Сонца пад шпалы». Трэба было бачыць, з якой увагай і спакойнай зацікаўленасцю, з якой вытрымкай слухаў ён мае па-школьнаму прымітыўныя заўвагі пра яго раман. А я на правах сябра стараўся выкласці ўсё, што я думаў пра яго творы, прама і шчыра, — і прыемнае і непрыемнае. Тым не менш мы рассталіся сябрамі.

У сувязі з паступленнем у інстытут мне даводзілася месяцамі жыць у Мінску і многа разоў сустракацца з Хвядосам Сяргеевічам. Але гэта былі ўжо сустрэчы на хаду, і яны не захаваліся ў памяці. Наступілі гады — ні сустрэч, ні пісем.

У 1944-м даведваюся пра пагібель друга. У маім жыцці, мне здаецца, не было другога чалавека, смерць якога б я так перажываў. Загінуў выдатны чалавек і таленавіты празаік, які толькі-толькі пачынаў распраўляць крылы, распрацоўваць сваю літаратурную дзялянку.

24 лютага 1982 г.
Мінск

Ян Скрыган

НЯДОЎГАЯ СУСТРЭЧА

Прагледзеў усе здымкі ў энцыклапедыях і даведніках за шмат гадоў — усюды ён з брытым тварам. А я памятаю яго з вусамі. Што ж гэта можа быць? Або здымкі не тыя, або не тая ўжо памяць? І тады,

ведама, ніякімі ўспамінамі займацца не варта?

І ўсё ж такі паверу самому сабе, бо, памятаю, увесь час я дзівіўся, што праз тыя вусы ён быў не зусім падобны да самога сябе. Яны былі кароткія, даволі густыя і рабілі яго намнога старэйшым, а яшчэ больш — намнога стражэйшым. Што старэйшым, то няхай бы сабе, бо ў нас і напраўду было розніцы на цэлыя два гады, а што стражэйшым, то гэта было падобна на злосную выдумку. Бо з першых жа дзён, як ён паявіўся ў нас у «ЛіМе», мы ўбачылі, што гэта вельмі добры, чулы і мяккі чалавек. І голас у яго быў нямоцны, мяккі, і вочы, не так і вялікія, можна сказаць, проста нармальныя, але шырока расплюшчаныя, як бы загадзя гатовыя вас слухаць. Мы з ім адразу і паразумеліся, ад першае гаворкі. Напрыклад, ён адразу сазнаўся ў сваёй бядзе: што не ўмее папраўляць чужых допісаў.

— Як так? — здзівіўся я.

Папраўдзе, як жа так: рабіць у газеце і не ўмець паправіць чужога допісу? Ды гэта ж самая найпершая рэч! Бадай што кожны допіс у газету пішацца або спешна, або чалавекам, не надта ў грамаце падрыхтаваным. Тут жа адразу відно, што трэба апусціць, а што паправіць, каб хоць нармальна чыталася.

— Не тое, што не ўмею, а — не магу, — паправіўся Шынклер. — Мне ўсё здаецца, што калі я папраўлю чужы допіс, то ў ім ужо не будзе аўтара. У ім ужо будзе нешта ад майго голасу, а значыцца, і ад мае думкі.

Я не ведаў, як пасупярэчыць гэтаму, бо нейкая ж слушнасць у тым была.

Ён пераехаў да нас са Жлобіна з сям’ёю, дзе сакратарстваваў у райгазеце «Ударнік». Незадоўга перад гэтым выйшла з друку яго аповесць «Сонца пад шпалы», яна ўжо многа нашумела, галоўным чынам тым, што паказвала рабочы клас — чыгунку. Прыехаў ужо даволі вядомым пісьменнікам, і здавалася, што такая акалічнасць павінна была б пакінуць на ім пэўны след, скажам, фанабэрыі ці зазнайства. Аднак жа нічога гэтакага не было. Наадварот, лішняя ўвага ці абачлівасць бянтэжылі яго.

На першым часе ён асабліва добра чуўся ў кампаніі з Барысам Мікулічам, які рабіў тут жа. Натуральна, абодва, можна сказаць, землякі, з Бабруйскам звязана цэлая літаратурная эпоха: Міхась Лынькоў, газета «Камуніст» з яе дадаткам «Вясна», дрэваапрацоўчы камбінат, што пусціў у свет Шынклера і Мікуліча, Вітку і Грахоўскага, Зарыцкага і Казеку. Сяброўства заўсёды грунтуецца на нейкай далёкай духоўнай агульнасці. Але Мікулічаў клопат быў куды шырэйшы. Ён мог падоўгу недзе прападаць, улятаў у рэдакцыю як на крылах, шумна, порстка, з паэтычна развеянаю светла-русаю

шавялюраю, з вечна ахвочаю ўсмешкаю, і тут жа, на хаду ўспомніўшы тую Бабруйшчыну, знікаў.

Часамі пасля работы Шынклер аставаўся папрацаваць над нечым сваім. Я быў упэўнены, што пішуцца «Запіскі інструктара Томана», пра іх мы гаварылі не раз. Аказалася, не: пісаліся папраўкі да «Сонца пад шпалы». Гэта таксама здзівіла, бо аповесць даўно хадзіла па чытацкіх руках. Тлумачэнне было слушнае: калі настане патрэба выдаць кніжку другі раз, то папраўкі не пашкодзяць. Ён жа разумее, што яго аповесць пакуль што яшчэ далёка не тое, што трэба.

— Хіба так людзі пішуць! — сказаў ён з горкім папрокам самому сабе.

Пасля доўгіх маіх блуканняў па розных навацыях таго часу накшталт Літкамуны; пасля шарахання ў розныя чужыя манеры то Ісака Бабеля і Юрыя Алешы, то Андрэя Белага і Барыса Пільняка; пасля сваіх кніжак «Шугае сонца» і «Недапісаны профіль», якія нічога цяпер не давалі, апроч гаркаты, — вельмі хацелася душэўнага спакою, а ад Шынклера якраз гэтым і веяла.

Мы часта з работы ішлі разам. Ён жыў недзе за Прафінтэрнаўскім садам. Паволі гаворачы, мы міналі ціхія вулкі і завулкі, перасякалі той сад, пераходзілі Правіянцкую вуліцу, што шырока жаўцела на самай гары глыбокім сыпучым пяском, і пападалі ў яшчэ большую цішыню Архірэйскай слабады.

Шынклер вельмі рэдка ўсміхаўся. Ён быў добры, спакойны, разважлівы, але на ўсмешку вельмі стрыманы. Толькі тут, у сям’і, бачыў я ўсмешку, калі ў двары падбягаў да яго хлапчынка гадоў, мабыць, васьмі і пытаўся:

— Дзе ж вы гэтак доўга бавіліся, татка?

Ці калі маладая невысокая жанчына ў простай зграбнай сукенцы, у мусліновай танюсенькай хустачцы ў бобачкі, завязанай па самым версе валасоў вельмі фацэтным вузлікам, што вострымі ражкамі тарчаў над ілбом, калі гэтая жанчына неўзабаве запрашала:

— То перастаньце ж вы хоць цяпер гаварыць, мужчынкі, ідзеце да стала. Хвядоска, запрашай чалавека.

Па доме плавалі пахошчы найдзіўнейшай у свеце стравы — капусты, згатаванай у душнай варыстай беленай печы. Строга падсечаныя Шынклеравы вусы і тут не маглі ўтаіць нясмелай, ціхай усмешкі.

Напісаўшы ўсё гэта, я не ўтрываў, каб не пазваніць Сяргею Грахоўскаму, колішняму бабруйчаніну, які на фуговачным варштаце таго дрэваапрацоўчага камбіната калісь пакінуў кончык мезенага пальчыка на левай руцэ.

— Ты пішаш праўду, — сказаў Грахоўскі. — На ўсіх фотакартках таго часу Шынклер быў толькі з вусамі.

Выходзіць, што нават самому сабе яшчэ можна трохі паверыць. Калі гэта надта трэба.

4 красавіка 1982 г.
Мінск

Наталля Раманава

ДАРАГІ МОЙ ЧАЛАВЕК

Калі пры мне называюць імя — Хвядос Сяргеевіч Шынклер — я заўсёды крыху дзіўлюся. Канечне ж, гаворка ідзе пра дзядзю Хвядоса, малодшага брата маёй маці, і ўсё ж гэтыя словы гучаць для мяне неяк нязвыкла, холадна афіцыйна, адчужана.

А звыклае, блізкае — «дзядзя Дзюка», наогул «Дзюка», як называлі яго ўсе блізкія. І ён, помніцца, заўсёды адзываўся на гэты зваротак як на ўласнае імя, і не бянтэжыўся, калі яго так называлі пры незнаёмых людзях.

Дзядзю Дзюку я памятаю з ранняга дзяцінства, бачу яго заўсёды з намі, дзецьмі: мной і ягоным старэйшым сынам Юрам.

Ён быў заўсёды роўным удзельнікам і завадатарам нашых гульняў і свавольстваў, рупліва цікавіўся ўсімі дробязямі нашага дзіцячага, а потым і школьнага жыцця — з тактам сапраўднага выхавацеля. Як цяпер, бачу яго адкрыты твар, добрыя, даверлівыя вочы.

Ці не таму кожная сустрэча з ім для мяне была святам? Ці не таму я з радасцю прыходзіла ў сціплы драўляны дамок на ціхай вуліцы, у засені бэзу, падоўгу сядзела ў пакоі, дзе зачароўвала мноства кніг і дзе быў куток кніг для дзяцей.

Ён вучыў мяне чытаць і назаўсёды прывіў любоў да кнігі, літаратуры, роднай мовы. Ушчуваў за памылкі ў пісьме, гаварыў, што трэба пісаць правільна, акуратна і прыгожа.

Ён хадзіў з намі ў кіно, на пляж. У дні святочных дэманстрацый мы з маці заўсёды выходзілі на вуліцу Свярдлова і чакалі, калі будзе ісці калона Саюза пісьменнікаў. Дзядзя Дзюка ведаў, што мы яго чакаем, дзесьці тут стаім. Нашы позіркі абавязкова сустракаліся, і ён прыветна махаў нам рукой. Пасля ўсе збіраліся за святочным сталом. Дзядзя прыносіў з сабою жарты, смех, радасць.

Па-дзіцячаму тонка і дакладна я заўважала і ўспрымала яго беражлівыя, спагадлівыя адносіны да людзей, здольнасць зразумець чужую бяду, жаданне дапамагчы.

Апошні раз я бачыла дзядзю Дзюку 23–24 чэрвеня 1941 года, калі нашы сем'і вырашылі разам пакінуць ахоплены полымем Мінск. Мы з маці пайшлі дадому па рэчы і дакументы. Думалі, што расстаемся на нейкую гадзіну, а рассталіся на ўсё жыццё.

Трагедыя вайны для мяне асабіста звязана з незваротнай стратай дарагіх і любімых людзей — дзядзі Хвядоса і брата Юрыя. Ксенія Ігнатаўна Шынклер падзяліла лёс мільёнаў жанчын-салдатак, двухгадовая Ірына — дзяцей-сірот Вялікай Айчыннай.

У маім сямейным альбоме асабліва дарагі мне адзін фотаздымак. У аб'ектыў глядзяць трое: дарослы чалавек з ціхай добрай усмешкай і двое гарэзных дзяцей — хлопчык і дзяўчынка.

Я гляджу на здымак і адчуваю, як ува мне ажывае даверлівая радасць гэтай дзяўчынкі ад цёплага дотыку пляча настаўніка і сябра.

10 снежня 1981 г.
Мінск

Марыя Шынклер

НЯЗГАСНАЕ

Відаць, ёсць свая праўда ў прымаўцы: «Час — самы лепшы лекар». Змяншаецца з часам вастрыня болю, але сам боль жыве, пакуль жыве сам чалавек. Бываюць хвіліны, калі асабліва відавочнай становіцца несуладнасць розуму і сэрца.

Прайшло ўжо сорак гадоў, як няма майго брата Хвядоса, а я вось пішу гэтыя радкі і плачу. Мне так шкада яго: ён пражыў такое кароткае жыццё... Прыемна, канечне, усведамляць, што імя яго не забыта не толькі сваякамі і блізкімі...

Я была самай малодшай у сям'і. Да мяне нарадзіліся сястра Зінаіда і брат Хвядос. Розніца ва ўзросце з братам (10 гадоў) была спачатку адчувальнай, і таму аб яго дзяцінстве і юнацтве я ведаю галоўным чынам ад старэйшых.

Не раз я чула сямейнае паданне пра яго мянушку «Дзюка» (так называлі брата не толькі ў нашай сям'і, але і некаторыя знаёмыя, таварышы, супрацоўнікі). Маці і бацька аднойчы сустрэлі вельмі прыгожага і ветлівага хлапчука па імені Феадосій і па мянушцы «Дзюка» і вырашылі, што калі ў іх народзіцца сын, то і назавуць яго толькі так...

Хвядос апраўдаў спадзяванні бацькоў: рос спагадлівым, шчырым, паслухмяным, цікаўным, хаця і хваравітым.

Наш бацька, Сяргей Канстанцінавіч Шынклер, служачы-чыгуначнік, неўзабаве пасля нараджэння сына быў прызначаны начальнікам станцыі Рудзенск. Хвядос быў неразлучны з бацькам, дапамагаў яму, чым мог, у працы. Асабліва зацікавіў хлопчыка тэлеграф. Будучы яшчэ вучнем мінскага рэальнага вучылішча, ён самастойна авалодаў прафесіяй тэлеграфіста.

Адданасць чыгунцы вызначыла многае ў творчым і асабістым жыцці Хвядоса.

Ён і нявесту сабе прыгледзеў на чыгунцы: яго зачаравала сваім віртуозным майстэрствам Ксенія, дзяўчына-тэлеграфістка, якая ўспрымала азбуку Морзе на слых.

З дзіцячых год Хвядос быў вялікім кніжнікам. Садзейнічалі таму бацькі, якія вучылі нас, дзяцей, цаніць найперш духоўныя каштоўнасці, чалавечую дабрату і высакародства.

У нашым доме, памятаю, была даволі багатая бібліятэка з твораў айчыннай і зарубежнай класікі. Маці да таго ж прывівала нам любоў да музыкі, тэатра. У яе быў цудоўны голас, яна ўдзельнічала ў аматарскіх спектаклях. У вольны час мы ўтраіх (мама, старэйшая сястра

і я) спявалі пад акампанемент гітары. Атрымлівалася, здаецца, у нас няблага. Далучаўся часам да нас і Хвядос. Ён таксама вельмі любіў музыку. Добра маляваў. У брата рана выявіліся здольнасці філолага. Яго сачыненні былі аднымі з лепшых у класе. З цікавасцю і даволі паспяхова вывучаў Хвядос замежныя мовы, пасля рабіў пераклады са славянскіх моў.

Перагортваючы ў памяці старонкі мінулага — двух дзесяцігоддзяў майго свядомага даваеннага жыцця, я заўсёды бачу побач з сабой Хвядоса, і бачыцца мне ён найбольш, і гэта зразумела, у нашых штодзённых добрых дачыненнях брата і сястры. Цяпер, з гэтай далечы асабліва прывабнымі здаюцца мне яго сумленнасць, працавітасць, высокая культура, дабрата. Згадваюцца мне яго ласкавасць, чуласць, яго «ранимость» — уласцівасці, што, як правіла, хутчэй звязваюць з жаночым, а не з мужчынскім характарам. Такім ён быў са сваімі дзецьмі, жонкай, сваякамі, знаёмымі і, відаць, з усімі людзьмі, з якімі зводзіў яго лёс.

Вайна разлучыла мяне з братам назаўсёды.

Я наведала Валгаград, мемарыял на Мамаевым кургане, потым пасёлак Бекетаўку, узышла на вышыню-ўзгорак, дзе абарвалася жыццё Хвядоса. Я не магла не прыйсці сюды, не ўбачыць гэтага месца, гэтага неба, што ў апошнія свае імгненні бачыў ён...

Не заўважылі мы (я і мая пляменніца Наташа), як сонца зацягнулі хмары. Плакалі мы — і з намі неба. А калі спускаліся з узгорка, зноў выглянула сонца, усё навокал ажыло. І нечакана на душы стала таксама святлей...

Я жыву ў Бабруйску — горадзе, дзе ў маладосці жыў і сталеў як пісьменнік мой брат. Шмат гадоў я працавала ў мясцовым лясгасе, цяпер працую на лесакамбінаце, які ў свой час нярэдка наведваў ён, дзе працавалі і яго таварышы — цяпер вядомыя беларускія пісьменнікі.

З гэтым горадам мяне звязвае трывалая духоўная сувязь. Я іду па яго вуліцах, і мне здаецца, што вось тут недзе сустрэну Хвядоса — маладога, прыгожага, узрушанага і разам з тым засяроджанага. Ён спыніцца, цёпла і прыветна паглядзіць на мяне, загаворыць са мной...

20 лістапада 1981 г.
Бабруйск

Барыс Рабінін

УСПАМІНАЮЧЫ ТЫЯ ДНІ...

Як хутка многае адыходзіць у мінулае. Прынамсі, сорак гадоў — не такі ўжо малы тэрмін у чалавечым жыцці.

...Нас злучыла вайна. У трывогах і клопатах тых дзён, у плыні людзей, што няспынна прыбывалі ў Свярдлоўск, неяк не прыкмецілася, не прыкмецілася і не запомнілася — ды, відаць, і цяжка было гэтага патрабаваць: надта імкліва нахлынулі падзеі! — калі з'явіўся ў нас гэты сціплы, нешматслоўны чалавек, які, аднак, нечым адразу ж выклікаў да сябе прыхільнасць.

Восень сорак першага. Саюз пісьменнікаў нагадваў тады растрывожаны вулей: размовы, натоўпы самага markнага люду, няспынна прыбываюць шырока вядомыя чытачу, знакамітыя таварышы. Здавалася, на Урал наважылася перабрацца ўся пісьменніцкая Масква: Марыета Шагінян, Анна Караваева, Фёдар Гладкоў, Агнія Барто, Леў Касіль... *Эвакуіраваныя*, як гаварылі тады.

Кожны — старонка, а магчыма, і цэлы раздзел гісторыі роднай літаратуры (як, напрыклад, Гладкоў з яго «Цэментам» або драматург Рамашоў, аўтар вядомай у той час п'есы «Байцы»), кожны прадстаўляў якісьці жанр ці пэўны этап жыцця савецкага перыяду...

Хвядос Шынклер, як згадваецца цяпер, быў прадстаўніком перш за ўсё Беларусі, свайго бацькоўскага краю, адкуль яго вырвала бязлітасная вайна. Ён цяжка перажываў адрыў ад роднай зямлі, хаця ніколі не гаварыў аб гэтым. Газеты, радыё ўвесь час паведамлялі аб тым, што нёс ёй фашызм, — смерць, гора, розрух, крывавы жах, — а там жа засталіся карані, фізічныя, маральныя... Не ведаю, дзе быў Шынклер да прыезду на Урал. Беларусь была акупіравана ворагам у першыя ж месяцы вайны, ёй давялося асабліва цяжка, і, вядома, Шынклеру прыйшлося блукаць яшчэ дзесьці, а ў Свярдлоўску ён з'явіўся ўжо на зыходзе лета, на парозе восені, якая быццам вырашыла папесціць прыезджых, што баяліся суровага ўральскага клімату, нязвыкла доўга была цёплай, прыветнай. Зрэшты, ці да таго было: пэўны клімат фарміраваўся цяпер у чалавечых душах — клімат ваенных выпрабаванняў, барацьбы, няўтольнай нянавісці да вераломства і жорсткасці ворага.

Заўсёды ветлівы, заўсёды стрыманы і маўклівы, з пастаяннай журбінкай, прытоенай у глыбіні выразных чорных вачэй, — Хвядос Сяргеевіч у гэтым сэнсе прыкметна адрозніваўся ад іншых. Ён нічога не патрабаваў для сябе, я не памятаю, каб ён звяртаўся з якой-небудзь просьбай у Саюз, да мяне асабіста (нейкі час я быў адказным сакра-

тарам Саюза і ўвесь самы напружаны перыяд заставаўся старшынёй бытавой камісіі: таварышы выбралі мяне, як толькі ўзнікла патрэба ўладкаваць прыбыўшых), але менавіта гэтым ён і вылучаўся.

Мы рэгулярна сустракаліся ў сталовай ля паштамта, ён не прапускаў ні аднаго творчага абмеркавання і сходу ў Саюзе пісьменнікаў, у Доме друку, сам выступаў рэдка, больш слухаў, а калі і гаварыў, то толькі па справе.

Урал жыў сваім жыццём, празмерна напружаным, гераічным, напоўненым працай да знямогі, літаральна да апошняга дыхання (людзі паміралі ля станкоў). Ён каваў зброю фронту. «Урал — апорны край дзяржавы...» І Шынклер хутка знайшоў сваё месца. Ён не мог быць бяздзейным сведкам таго, што адбывалася навокал. Тэлеграфіст у мінулым, ён прыйшоў на Свярдлоўскі Цэнтральны тэлеграф, што змяшчаўся ў добра вядомым усім нам будынку паштамта.

З гэтага часу мы сталі бачыць яго радзей, іншы раз не бачылі тыднямі, а калі прыходзіў, выглядаў стомленым: бяссонныя, неспакойныя начныя дзяжурствы нагадвалі аб сабе. Работа тэлеграфіста і ў мірны час патрабуе вялікага напружання, ну, а калі ідзе вайна і, здаецца, гіне ўвесь свет... Напэўна, да канца зразумець гэта можна, толькі папрацаваўшы самому.

Колькі чалавечых лёсаў, трагічных падзей раскрываюцца ў сціслых радках, якія размерана адбівае апарат! — а ты сядзі і прымай, прымай як належнае... І тым не менш у гэты неверагодна ўшчыльнены час, паміж дзяжурствамі, ён піша кніжку (пісьменнік застаецца пісьменнікам, а тэлеграф даваў невычэрпны матэрыял). І неўзабаве, дзесьці прыкладна ў сярэдзіне сорак другога, Прафвыдат, што знаходзіўся тады ў Свярдлоўску, выдае яго «Пульс жыцця» ў серыі «Байцы працоўнага фронту». Тоненькія сціплыя кніжачкі невялікага фармату, у стандартным някідкім афармленні — як радавалі яны нас тады! У Беларусі аб існаванні гэтай кнігі даведаюцца значна пазней, а для нас усіх гэта быў яшчэ адзін рапарт народу, сведчанне таго, што пісьменнікі таксама не сядзяць склаўшы рукі...

Аднойчы нечакана для ўсіх Шынклер з’явіўся ў пілотцы, у поўным вайсковым абмундзіраванні. Здавалася, што ён ураз неяк памаладзеў, пасвяжэў, усмешка стала больш шырокай і адкрытай. Растлумачыў: прызваны ў дзеючую армію, расстаўся з тэлеграфам. Быў ён у гэту апошнюю нашу сустрэчу ўсё такім жа нягучным і сціплым. Ён цярпліва чакаў свайго часу і дачакаўся. Развітаўся з усімі сябрамі (а за гэтыя ўральскія месяцы ў яго іх стала значна больш) — усё з той жа звычайнай стрыманай і ціхай усмешкай, за якой адчувалася чыстая і светлая душа чалавека, і з тым адбыў. Ён

паехаў, і больш мы не бачыліся. Праз нейкі час прыйшла горкая вестка: загінуў пад Сталінградам, пахаваны ў Бекетаўцы. За бацькам пайшоў і сын, пайшоў добраахвотнікам і таксама не вярнуўся...

30 студзеня 1983 г.
Свярдлоўск

Ірына Максімовіч-Шынклер

МНЕ ЗАСТАЛАСЯ СПАДЧЫНА

Я належу да малодшай узроставай групы дзяцей вайны і таму мірнага даваеннага жыцця не памятаю. 24 чэрвеня 1941 года мяне гадавалым дзіцем вынеслі з ахопленага полымем Мінска. З тысячамі бежанцаў наша сям'я пакінула горад і дзвесце кіламетраў пешшу дабіралася да Магілёва. Неслі мяне мой бацька, пісьменнік Хвядос Шынклер, і ягоны таварыш паэт Анатоль Астрэйка... Вайна ўвайшла ў маё жыццё найперш фізічнымі адчуваннямі холаду, недахопам ежы, хаця, вядома, мне аддавалі лепшы і апошні кавалак. У Свярдлоўск мы дабраліся напярэдадні нязвыкла суровай для беларусаў і снежнай зімы. Бацька ўладкаваўся па сваёй ранейшай прафесіі тэлеграфістам на Цэнтральны паштамт, маці — на чыгунку, цёця, Лідзія Ігнатаўна Ярышка, у НДІ, брат Юра, вучань, — на завод. Дома заставаліся я і бабуля.

З болем гляджу на фотаздымак бацькі той пары, зроблены, відаць, для дакументаў: як вязень канцлагера — дарэшты схуднелы, засталіся толькі ранейшыя вялікія прамяністыя вочы. «Галодны» — так гаварыла пра гэты здымак заўсёды маці. (Чамусьці менавіта ён пры наяўнасці іншых, лепшых найчасцей уключаецца ў розныя, у тым ліку энцыклапедычныя, даведнікі.) Як стала мне пасля вядома, бацька ў вольны ад працы час пісаў на мясцовым матэрыяле сваю дакументальную аповесць «Пульс жыцця», да таго ж займаўся грамадскай работай.

Хворы, «белабілетнік», ён пайшоў добраахвотнікам на фронт у сакавіку 1942 года. Сям'і стала яшчэ цяжэй. Цьмяна помню, як хтосьці ў нейкай шурпатай вопратцы трымае мяне на руках, я заходжуся ў плачы. Мяне суцяшаюць, перад вачыма гойдаюцца чырвоныя яблыкі... Гэта бацька забег на хвіліну дадому ў час прыпынку вайсковага эшалона, што імчаў пад Сталінград. Апошнюю паштоўку, датаваную 18 кастрычніка, маці атрымала пасля ягонай гібелі. 25 кастрычніка лейтэнант Шынклер, паводле вайсковага паведамлення, «паў смерцю Героя» на вышыні 95,9 (паўднёвы раён

Сталінграда). Праз некалькі месяцаў пайшоў у армію і 17-гадовы брат Юра, пайшоў і таксама не вярнуўся... Пайшла на вайну і цёця Лідзія: стала партызанкай у родных мясцінах. 9 лютага 1943 года самалётам быў дастаўлены яе апошні ліст: яна загінула ў час прарыву блакады, параненая, у партызанскім шпіталі. Засталіся мы ўтрох — бабуля, мама і я, слабыя, нямоглыя. Вайна вырвала з сям'і мужчын, пазбавіла нас апоры, перакрэсліла ўсе планы, адабрала надзею. Расла я кволай, ціхай, негаваркой, рана пачала працаваць, змагла скончыць толькі сярэднюю школу. Ад непамерных пакут маці стала інвалідам першай групы, цяжкахворай, прыкаванай да ложка. У 1958 годзе мы вярнуліся ў Мінск. Шчырае слова ўдзячнасці за дапамогу ў гэтым найперш былой бібліятэкарцы Саюза пісьменнікаў Беларусі Марыі Канстанцінаўне Хайноўскай. Галоўны цяжар жыццёвай ношы пасля ўзяў на свае плечы мой муж Уладзімір Максімовіч.

Азіраючыся назад, узважваючы пройдзенае і пražытае, усведамляю асабісты лёс кроўна знітаваным з лёсам свайго народа, дакладней, з найбольш пацярпелай яго часткай. І думаю: ці не занадта бяды выпала на долю адной сям'і? У 1920 годзе, яшчэ ў час грамадзянскай вайны, быў беспадстаўна расстраляны мой дзед — Сяргей Канстанцінавіч Шынклер, начальнік станцыі Рудзенск, крыштальна сумленны чалавек, па водгуках усіх, хто яго ведаў, загінуў у выніку правакацыі, як гэта нярэдка здаралася ў тыя віхурныя гады. Гэта азмрочыла творчы лёс майго бацькі. Я не ведала свайго дзеда, не ведаю па сутнасці бацькі, брата. Толькі па яго́ных кнігах ды ўспамінах родных ведае дзеда-пісьменніка і мая дачка Вольга. Загінула на пачатку вайны ў час бамбардзіроўкі варожай авіяцыяй Асіповіч і мая бабуля Марыя Іосіфаўна Шынклер...

Мой сямейны архіў змясціўся ў невялікай шкатулцы. Тут захоўваюцца дарагія рэліквіі, тое, што засталося ад родных людзей: дакументы, лісты, фотаздымкі, «пахаванкі». Раз-пораз я перагортваю ўсё і быццам чую далёкія дарагія галасы, адказваю ім... «Дарагая мая Ана» — гэта ў кожным з трынаццаці бацькавых лістоў. Мяне ахоплівае, атуляе пяшчота і клопат выключнага сем'яніна, ягоны клопат, трывогі, высілкі дапамагчы хоць чымсьці здалечы, нават з пярэдняга краю («Ана» — так называў мяне бацька). «Залатая мая дзяўчынка», «маленькая мая птушачка» — гэта голас цёці з заснежанага беларускага лесу... А гэта глядзіць на мяне запытальна-пранікнёна брат Юра... І я адчуваю, як у адказ ува мне ўздымаецца хваля пяшчоты. «Я люблю вас таксама, дарагія мае, — гавару я. — І ганаруся вамі ўсімі, цудоўнымі, высакароднымі людзьмі. Вы пакінулі мне ў спадчыну не нейкі матэрыяльны скарб (адкуль ён у сумленных сціплых працаўнікоў?), але галоўную каштоўнасць жыцця — добрае

імя і чалавечую годнасць.

У маёй шкатулцы захоўваюцца таксама лісты бацькавых паплечнікаў сяброў-пісьменнікаў: М. Лынькова, Я. Маўра, В. Віткі, Ю. Рудзько, А. Жукоўскага, У. Луцэвіч (па даручэнні Я. Купалы). У кожным з іх — подых суровага часу, адзіны боль за родную зямлю, жаданне падтрымаць, не страціць адзін другога — агульнае спадзяванне выстаяць і перамагчы. Мая спадчынная скарбонка дапамагае мне і сёння трымацца, у наш нялёгкі, смутны час.

Зноў блакіт неба зацягваецца навальнічнымі хмарамі. Зноў ірвуцца на зямлі, знішчаючы ўсё жывое, бомбы. Штодня ў «гарачых кропках» гінуць сотні людзей, зноў пачынае ўзнімаць галаву, здавалася б, назаўжды пераможаны прывід ваеннай пачвары. Адна са сведак, дзяцей-сірот мінулай вайны, я кажу ёй рашучае «Не!». Нізка схіляю галаву перад нашымі абаронцамі, загінуўшымі і жывымі, уплятаючы асабісты лісток у агульны вянок усенароднай нязгаснай памяці. Няхай жа будзе яна сёння пільным, надзейным вартавым міру ва ўсім свеце!

Міхась ЮДЭЛЕВІЧ

Міхась Львовіч Юдэлевіч нарадзіўся 20 красавіка 1914 г. у м. Смалявічы Мінскай губерні.

Пасля заканчэння сярэдняй школы ў Мінску (1929) працоўную дзейнасць пачаў рабочым на гуце (шклозаводзе). Затым быў акцёрам у Мінскім тэатры рабочай моладзі (1929–1931). З 1931 па 1935 г. вучыўся ў Дзяржаўным інстытуце мастацтва ў Маскве. У 1935–1940 гг. — працаваў у рэдакцыі газеты «Літаратура і мастацтва», ва Упраўленні па справах мастацтва пры Саўнаркоме БССР. З 1940 г. — у арміі. Удзельнік савецка-фінляндскай вайны 1939–1940 гг. і Другой сусветнай вайны. Загінуў у 1941 г. на фронце.

Друкавацца пачаў з 1929 г. Выступаў як драматург і тэатральны крытык. Адзін з аўтараў калектыўнай п’есы «Першы штандар» (паст. у 1930 г., па іншых звестках у 1929). У 1932 г. напісаў драму «Зямля гарыць», стварыў інсцэніроўку паводле рамана М. Астроўскага «Як гартавалася сталь» (паст. у 1937 г.), лібрэта оперы «Паўка Карчагін» (музыка П. Падкавырава, пастаўлена пасля вайны ў кансерваторыі як студэнцкі спектакль). Рэцэнзіі і водгукі на тэатральныя пастаноўкі друкаваў у 30-я гг. на старонках газеты «Літаратура і мастацтва».

Склаў зборнік «Аднаактныя п’есы» (1937). На рускую мову пераклаў асобныя драматургічныя творы. Пісаў таксама вершы і прыпеўкі.

КРЫТЫКА

«ЯК ЯЕ ЗАВУЦЬ»*
Прэм’ера ў БДТ-1

У спектаклі «Як яе завуць» шмат прыемнага, радаснага. У першую чаргу гэта стасуецца да работы акцёраў.

Артыст Л. Рахленка ў ролі француза — архітэктара Рэне Пардэсу раскрывае свае сцэнічныя здольнасці вельмі поўна і арыгінальна. У ранейшых ролях Рахленка вельмі часта быў аднастайны, вельмі часта паўтараўся, пэўныя вобразы яго (скажам, у «Велікадушшы») былі зроблены вонкава. Вобраз Рэне Пардэсу зроблен тонка, з вялікім тактам, без прымусу, лірычна і скупа. Тэкст ролі не пазбаўлен таннасці, ён нясе ў сабе небяспеку вульгарнай трактоўкі вобраза. Рахленка перамагае «аперэтачнасць» ролі, яго Рэне Пардэсу авеян сапраўднай лірычнай цеплынёю.

У такім жа плане зроблена роля маладога архітэктара Жэні актрысай Ірынай Ждановіч. Унутранай абаяльнасцю і такім жа, як у Рахленкі, сур’ёзным падыходам да ролі Ждановіч перамагае «дубовасць», надуманасць і часам фальшывасць тэксту. Вобраз, створаны актрысай, жывы, дзейны, радасны.

Яшчэ большая небяспека скаціцца да дурной «аперэтачнасці» была ў акцёра Глебава, выканаўцы ролі Сверхсметкіна. Ад гэтай небяспекі часткова папярэдзіў яго рэжысёр, выкрасліўшы з ролі асабліва «сногсшибательные» мясціны, але і ў тым, што асталося, было багата магчымасцей для стварэння вобраза пашлаватага аперэтачнага коміка. Вялікая заслуга акцёра Глебава ў тым, што ён зрабіў гэты вобраз змястоўным, сапраўды сур’ёзным. Ён стварыў яркі гратэск, маску бюракрата, які моцна запамінаецца. У маналогу перад заслонай (І акт) Глебаў падымаецца да сапраўднай палітычнай сатыры. Мякка, праўдзіва выконваюць ролі акцёры Крыніца, Шапко і Кісель — вобразы Смелага, Пішы, Меці.

Яркія гратэскі стварае Гђліна, заслугоўвае ўвагі работа пастаноўшчыка, заслуж. арт. рэспублікі Л. М. Літвінава. У БДТ-1,

* Рэцэнзія напісана ў сааўтарстве з Б. Мікулічам.

у якім яшчэ так нядаўна было шмат натуралістычнай «тяжеловестности», мы бачым лёгкі, рытмічны культурны спектакль.

І нарэшце, радуе ў гэтым спектаклі мастак. Яшчэ нямала ў нас на сцэнах шэрага, аднастайнага, невыразнага афармлення. Работа засл. арт. рэспублікі В. В. Рындзіна — вельмі маляўнічая, свежая і яркая. На сцэне багата прастору і святла. Асабліва ўдалае афармленне трэцяга акта. Праўда, не ўсе сцэны аднолькава ўдаліся мастаку, напр., у сцэне карнавалу шмат малазразумелых і непатрэбных фігур і заслон і мала змястоўнага, звязанага з тэкстам афармлення.

Але, адзначаючы ўсе станоўчыя якасці пастаноўкі, мы, на вялікі жаль, не можам не канстатаваць, што работа тэатра ў значнай ступені ішла на «халастым ходу», таму што ў аснове спектакля ляжыць п’еса, па меншай меры, бяззмястоўная. Калі мы гаварылі вышэй пра аперэтачнасць п’есы Адуева «Як яе завуць» (майстэрскі пераклад тэксту зрабіў Кандрат Крапіва), дык мы мелі на ўвазе не аперэту як жанр, а тую пошласць, зубаскальства, трафарэты, якія былі ў дарэвалюцыйнай аперэце і якіх няма ніякай патрэбы перацягваць на савецкую сцэну.

Драматург, які бярэцца за цяжкую справу стварэння савецкае аперэты, заслугоўвае ўсялякай падтрымкі, але справа ў тым, што Адуеву такой савецкай аперэты стварыць яшчэ не ўдалося. Як мы ні спачуваем жаданню стварыць «вясёлы» вобраз нашага савецкага героя, мы не можам у Ірыне Норк прызнаць савецкага дырэктара. Яна ўсё ж такі асталася старой аперэтачнай гераіняй, якую штучна паставілі ў новыя савецкія «рамкі». Не можна таксама ўсур’ёз верыць вобразу Рэне Пардэсу і спачуваць яго тром раманам у трох актах п’есы. Нам вельмі патрэбен лёгкі, вясёлы спектакль, аднак мы не можам лічыць, што Адуеў напісаннем свае аперэты вырашыў гэта пытанне. Савецкія словы і факты прышыты да п’есы, іх лёгка аддзяліць, і п’еса ператворыцца ў звычайную дарэвалюцыйную аперэту.

Л. Літвінаў выкрасліў з п’есы асабліва «аперэтачныя» элементы. Але ў спектаклі астаўся вобраз, дзе акцёр не толькі не змяшчае, а ўсугубляе фальшывае гучанне тэксту. Мы маем на ўвазе актрысу Рубанаву, выканаўцу ролі дырэктара Курбудтрэста Ірыны Норк. Актрыса падышла да ролі яўна няправільна, вобраз выйшаў куды больш фальшывы, нежыццёвы і манерны, чым ён

мог бы выйсці пры іншым выкананні.

Не задавальняе таксама другая палова ролі Татачкі (Станюта), асабліва сцэна з Пардэсу, «таргсінаўскі» скок на авансцэне. Каму цікава гэтае дэманічнае самавыкрыванне «девицы сомнительного поведения»? Тут густ здраджвае і рэжысёру і актрысе.

Абагульняючы ўражанні ад спектакля, міжвольна паўстае пытанне — ці варта было тэатру працаваць над п'есай Адуева? Ці варта яна была тае работы, якую затрацілі на яе акцёры, рэжысёр, кампазітары, мастак? Адказ напрошваецца сам сабою. Мы не можам не аценіць вялікай работы калектыву тэатра, не можам не бачыць росту акцёраў (у прыватнасці, шмат карысці прынесла акцёрам работа над вершаваным тэкстам). Але ўсё гэта не выратоўвае спектакля, калі ў яго аснове ляжыць п'еса пустая, каб не сказаць больш.

Будзем гаварыць, што тэатр сваё майстэрства накіруе на стварэнне сапраўды паўнацэнных, жыццёва праўдзівых і хвалюючых спектакляў.

«СЁСТРЫ»

Тры дачкі было ў старой удавы Соры: Трайна, Рыўка і Хана. Не вельмі шмат патрабавалі сёстры ад жыцця: жыць з каханым чалавекам, працаваць, не галадаць. Але як трагічна склаўся іх лёс! Простыя жаданні аказаліся неажыццявімымі.

Класік яўрэйскай літаратуры І. Перэц прысвяціў шмат выдатных твораў горкай долі яўрэйскай працоўнай жанчыны ў яго эпоху. Сацыяльны і нацыянальны гнёт, мярцвячыя традыцыі патрыярхальнага быту, рэлігія і фанатызм асяроддзя — усё сышлося разам, каб душыць, ламаць і псаваць жыццё гэтых маладых, поўных імкнення да жыцця дзяўчат і жанчын. 19-гадовая Рыўка, выдадзеная замуж за 70-гадовага багацея Зайнвла, вар'яцее і гіне. Вечны голад і нястачы разбураюць сям'ю Трайны, яна застаецца адна, без працы, няшчасная і хворая на сухоты. Не менш трагічна склаўся лёс самай юнай — Ханы, якую імкнецца зрабіць сваёй наложніцай пашляк Герман, сын багацея. Толькі выпадак выратаваў яе ад страшнага шляху, на які штурхнула жыццё.

Апрача трох сёстраў, ёсць у п'есе яшчэ адзін жаночы вобраз, чый лёс не менш павучальны, — гэта сама старая Сора. Нешчаслівае жыццё многаму навучыла яе. Перажываючы гібель

дзвюх сваіх старэйшых дачок, яна ад стыхійнага пратэсту супроць несправядлівага лёсу даходзіць да ўсведамлення ілжывасці і нежыццёвасці адвечнай маралі, якой яна жыла, пачынае сумнявацца, ці ёсць гэты справядлівы Бог, які ўсіх судзіць. «Дык чаму ж ён не дапамог старэйшым дочкам?» — пытаецца Сора.

І калі клікуша Двойра, якая выражае грамадскую думку патрыярхальнага яўрэйскага асяроддзя, адкрывае Соры, што яе Ханя цалуецца з масцеравым і нават смяецца, — Сора не асуджае дачку, і суд, людскі і боскі, якім пагражае Двойра, ёй цяпер не страшны.

Спектакль заканчваецца карцінай, якая носіць амаль сімвалічны характар: шчаслівыя маладыя, Хана і Зорах, абдымаюць старую маці, і яе змучаны твар асвятляецца радаснай усмешкай. Праз вялікае гора прыйшла Сора да гэтага, няхай першага, кроку к вызваленню ад мёртвага грузу, які навален на чалавека і не дае яму жыць і дыхаць свабодна. Ідэя Перэца аб сілах, якія тояцца ў народзе, акцэнтавана ў гэтай апошняй сцэне.

П'еса «Сёстры» з'яўляецца кампазіцыяй вялікай колькасці асобных навел, драматычных сцэн, песень І. Перэца. Перад інсцэніроўшчыкам Л. Рэзнікам стаяла вельмі цяжкая работа — ператварыць гэтыя творы ў п'есу з цэлым сюжэтам, з праўдзівым ходам развіцця вобразаў. Трэба аддаць належнае Л. Рэзніку, які аддаў шмат працы цяжкай, але благароднай задачы — прымусіць гучаць са сцэны гарачыя ідэі вялікага пісьменніка. У плане перамагання ўзнікаючых тут цяжкасцей Рэзнік дасягнуў многага.

Але глядач падыходзіць да п'есы не з меркай — наколькі аўтар п'есы ўдала перамог тыя ці іншыя цяжкасці, звязаныя з інсцэнізацыяй Перэца, а ацэньвае п'есу як п'есу, і гэта яго права, паколькі інсцэніроўка пачала самастойнае мастацкае жыццё. І тут нельга не сказаць аб вялікіх недахопах, якія ёсць у п'есе «Сёстры». Аўтару так і не ўдалося ператварыць сплаў асобных кавалкаў у адзіны самастойны твор. Клей і нажніцы відаць у кожнай сцэне, і героі жывуць не столькі самастойным жыццём у п'есе, колькі тымі штучнымі штуршкамі, якія яны атрымліваюць кожнай новай сцэнай, новым «кавалкам». Таму аб кожным герої застаецца шмат няясных пытанняў.

Але гэта было б яшчэ паўбяды. Горш тое, што і падзеі, якія адбываюцца на вачах гледача, не вельмі яго пераконваюць, бо не раскрыты псіхалагічныя матывы, падрыхтоўка таго ці іншага ўчынку. Пры перакладзе з мовы прозы на мову драмы Л. Рэзніку не ўдалося ў радзе адказнейшых сцэн знайсці тыя новыя формы выражэння, якіх патрабуе сцэна. Старыя, празаічныя, страчаны,

а новыя, сцэнічныя, не знойдзены. Застаюцца тырчаць шкілеты з фраз і ўчынкаў, якія не становяцца сапраўдным жыццём герояў на сцэне.

Ёсць у спектаклі выдатная сцэна. Стары Зайнвл, які ўжо давёў да магілы трох жонак, страшыць няшчасную Рыўку словамі свяшчэннай кнігі: «Скрозь шчыліны жалезнага неба глядзіць Бог... А кахаць ён не дазваляе... За кожную секунду шчасця ён помсціць, помсціць...» І калі падыходзіць каханы Меер, з якім Рыўку разлучыла галеча, яна аглушаная словамі... <...> Але пачуцці кахання перамагаюць страх, Рыўка ў абдымках Меера. Уваходзіць Зайнвл. Павольна, змрочны, як сама смерць, набліжаецца ён да сваёй афяры — забіўшыйся ў кут бледнай Рыўкі... <...>

Тут цудоўна сцэнічна паказана, як цёмныя сілы грамадства душаць чалавека.

Ці многа падобных удач у спектаклі? На жаль, вельмі мала.

Зусім загінула ў п’есе і ў спектаклі трагічная сцэна, калі Іосл, даведзены да надзвычайнага нервовага патрасення галечай, голадам і сорамам за сябе, што не можа пракарміць каханую жанчыну, збівае да крыві жонку і, у жаху зробленага, уцякае з дому, каб больш не варочацца. Складанейшую гаму перажыванняў трэба раскрыць, каб лагічна давесці Іосла да гэтай страшнай сцэны. Аўтар п’есы не знайшоў сцэнічнай мовы для гэтага эпізоду, а ў той жа час не захацеў адмовіцца ад яго, таму ён «назваў» пачуцці герояў, не раскрыўшы іх. Некалькі абрывістых фраз не могуць пераканаць гледача, ён так і не можа зразумець, чаму пяшчотны муж Іосл раптам страў грубіяніць, а потым біць жонку. Таму і ўцяканне Іосла і далейшы лёс Трайны не ўзрушае, бо ва ўсю гэтую гісторыю ўнутрана не верыш.

Таксама толькі названы, але не раскрыты ўзаемаадносіны Меера і Рыўкі. Глядач можа толькі здагадвацца, калі пачне рабіць вывады з тых умоў, якія «дадзены» ў п’есе, аб перажываннях Меера. У спектаклі гледачу «сказалі», што Меер бедны і таму не хоча ажаніцца з Рыўкай, каб не жыць з ёю галодным жыццём. Потым ён знікае, каб з’явіцца ў доме Зайнвла: ён хоча забраць Рыўку ад ненавіснага ёй мужа. Паяўляецца Зайнвл, і Меер уцякае, пакідаючы Рыўку на расправу старому садысту. Што ён — спалохаўся Зайнвла? Ці намер забраць Рыўку быў у яго несур’ёзным? Ці, можа, ён задумаў новы план выратавання Рыўкі? Няясна, неакрэслена. А дзе неакрэсленасць — там няма мастацкага вобраза, там акцёру, па сутнасці, няма чаго іграць.

Акцёр павінен аднавіць цэлае чалавечае жыццё, незалежна

ад таго, маленькую ці вялікую ролю ён выконвае. А абрывістыя фразы і нематывіраваныя ўчынкі не даюць для гэтага матэрыялу. <...>

Толькі натхнёная, напоўненая гарачай страсцю і драматызмам ігра акцёраў здолела б перамагчы гэту штучнасць п’есы і вярнуць героям спектакля, хоць бы часткова, сілу і пераканаўчасць, уласцівую вобразам Перэца. Гэтага не здарылася.

Меер-Бярозкін нібы пазбаўлен якіх бы там ні было чалавечых пачуццяў. Сцэны свае ён праводзіць са здзіўляючай абыякавасцю да лёсу каханай Рыўкі. Ды і ці кахае ён яе — невядома.

Акцёр Левін, які звычайна ўмее знаходзіць праўдзівыя і мяккія фарбы для вобраза, у ролі Іосла яўна збянтэжан. Ён не знайшоў праўды сваіх паводзін на сцэне і кідаецца ад надзвычайнай пяшчотнасці да ўнутрана неапраўданай жорсткасці ў адносінах да Трайны. Ён імкнецца за істэрычным крыкам схаваць ілжывасць сваіх паводзін на сцэне. <...>

Арончык праводзіць ролю Рыўкі з майстэрствам і пачуццём драматызму, які не здраджвае ёй у любой ролі.

Рыўка стала ў цэнтры спектакля, толькі яе лінія завершана. Гэта, так сказаць, плоць спектакля, у той час як гісторыя Трайны — яго сацыялогія (аб няшчасным лёсе работніцы), а Ханы — яго сімволіка (аб маладых сілах). У гэтым вобразе менш ілюстрацыйнасці, больш жыццёвай праўды. І многае тут залежала ад актрысы, здолеўшай знайсці характэрнасць Рыўкі-дзяўчыны і ўсхваляваць яе нешчаслівым далейшым лёсам. Але і ў ігры Арончык нярэдка жывыя пачуцці саступаюць месца ўмоўным, даўно знойдзеным двайнікам іх — завучаным інтанацыям і праверaным эфектам. Меладраматычныя эфекты, з якімі праводзіць Арончык сцэну ля ракі, штучная аднатоннасць у сцэне ў Зайнвла, калі нічога ад такой «плотскай» ранейшай Рыўкі не відаць у актрысе, — наглядны доказ гэтага. Калі б Арончык ставіла сабе за мэту стварыць псіхалагічна праўдзівы, жывы, адзіны (г. зн. асобны, адметны ад другіх, як адрозніваецца, скажам, Рыўка Перэца ад іншых вобразаў, што мелі аднолькавы з ёю лёс) вобраз, яна знайшла б і гэта асобнае, адзінае вырашэнне для названых сцэн. І яно б правільна перадавала сутнасць вобраза.

У добрым тоне праводзіць ролю маці актрыса Пікельчык. Усё ж і гэтаму вобразу не хапае сілы, напружанасці. Гэта асабліва добра адчуваецца ў фінале. Вялікі пералом, які адбыўся ў свядомасці Соры, актрыса не здолела паказаць так, каб ператварыць яе апошнія словы ў лагічны фінал спектакля.

Уражанне такое, што тэатр не адчуў навізны і адказнасці

задачы, якая стаяла перад ім у спектаклі Перэца, і што многае зроблена па трафарэту. Перэц і Шолам-Алейхем абсалютна розныя пісьменнікі, а многія сцэны ў спектаклі выклікаюць адчуванне, што ты ўжо бачыў гэта раней. Ды і дочкі Соры ўвесь час асацыіруюцца з дочкамі Тэв'е-малочніка, настолькі сцёрты ў спектаклі карэнныя сацыяльныя і стылёвыя асаблівасці герояў Перэца...

<...> Але галоўная віна рэжысёра, што ён не ўдыхнуў жыцця ва ўсе гэтыя вобразы — і Трайны, і Іосла, і Меера, і многа другіх, што ён зрабіў не страсны, хвалюючы спектакль, а цяжкую, мёртвую рэстаўрацыю на тэму: як жылі яўрэйскія пралетарыі пры царызме.

Запомнілася рэпліка сядзеўшай у зале жанчыны. Пасля другой карціны яна цяжка ўздыхнула і сказала:

— Ну, капіталістычная сістэма...

Тэатр нібы толькі да таго і імкнецца, каб выклікаць у свядомасці гледача гатовыя сацыялагічныя схемы. У спектаклі няма прасторы жывым чалавечым пачуццям і страсцям, гледачу не даецца магчымасці палюбіць герояў, пахвалявацца разам з імі, зацікавіцца іх лёсам. На яго абрушваюцца адзін за другім прыклады на тэму: «капіталістычная сістэма», — прыклады, у якіх павучальны элемент пераважае над элементамі паэзіі.

Ці ж не натуральна таму, што спектакль, які расказвае аб гэтулькіх разбітых чалавечых жыццях, спектакль, які па замыслу свайму, а мы пераказалі яго ў пачатку артыкула, павінен пасапраўднаму хваляваць, — усё ж не выклікае гэтага хвалявання?.. Агульнае ўражанне, якое пакідае спектакль: цяжка. Цяжкае жыццё гэтых людзей, цяжка і сачыць за гісторыяй іх жыцця. Тэатр нібы стараўся, каб гледачу было цяжка. Ясна, што гэтым не дасягаецца задача ўздзеяння на гледача.

У спектаклі няма адзінай эмоцыі, цэнтра прыцягнення, ён не прымушае пачуццё гледача расці ад сцэны к сцэне. У памяці застаюцца абрывачныя сцэны, а не ярка запамінаючаяся карціна. Адсюль і сіла ідэйнага ўздзеяння спектакля значна знікае. <...>

Аб усім гэтым тым больш неабходна пісаць, што грэх нарачытай павучальнасці, сухой ілюстрацыйнасці ўласцівы не толькі гэтай рабоце Яўрэйскага тэатра. Тэатр часта нібы забывае, што глядач ідзе да яго не толькі глядзець, пазнаваць, але і перажываць, хвалявацца, і што ў гэтым, эмацыянальным, уздзеянні — галоўная сіла тэатра. <...>

Наглядаючы, як тэатр ад спектакля да спектакля паўтарае сябе, круціцца ў зачараваным коле знойдзеных прыёмаў, як застываюць яркія акцёрскія таленты, якімі так багаты тэатр, хочацца

пажадаць яму адысці ад чыста галаўнога, схематычнага прынцыпу ў вырашэнні многіх спектакляў, напоўніць іх жыццём і гарачым чалавечым пачуццём.

Нам застаецца сказаць нямногае аб спектаклі. Вядома, ёсць акцёрскія дасягненні ў гэтым спектаклі, аб некаторых мы гаварылі вышэй. Трэба яшчэ назваць артыста Круглянскага, які мякка і паэтычна выконвае ролю Зораха. Своеасаблівую фігуру свата рысуе артыст Шык. Найбольшай акцёрскай удачай у спектаклі з'яўляецца выкананне ролі Зайнвла М. Сокалам. Ён нарысаваў яркую і закончаную фігуру, вельмі «сокалаўскую»: сцэнічныя сродкі акцёра аказаліся надзвычай падыходзячымі для стварэння гэтага вобраза.

Таленавітае афармленне зрабіў мастак М. Аксельрод. Ёсць удалыя мелодыі ў музыцы, напісанай к спектаклю М. Крошнерам. <...>

«ПАРТЫЗАНЫ»
Заметкі аб п'есе і спектаклі

<…> Вобразы партызанаў, выведзеныя ў п'есе, разнастайныя і характэрныя. Мужны і скромны начальнік партызанскага атрада, былы матрос Даніла Дрыль. Дзед Бадыль — выдатны мастацкі вобраз і ў п'есе і ў спектаклі, увасабленне народнага свабодалюбства, сілы духу, адвечнай нянавісці працоўнага народа да сваіх прыгнятальнікаў, — вобраз, насычаны цудоўным народным гумарам. Характэрная і фігура бежанца Батуры, гармонік і песенька якога добра дапамагаюць барацьбе партызанаў. Характэрныя фігуры партызанаў Халімона і Міхаля.

<…> П'еса дае вобраз народа, паказвае яго аптымізм, веру ў перамогу над ворагам, паказвае, як лепшыя маральныя якасці выкоўваюцца ў працэсе рашучай і смяротнай барацьбы з ворагам.

Без гэтай унутранай тэмы п'еса звялася б да апошняга паказу барацьбы партызанаў з белапалякамі.

Але ці дастаткова поўна і ярка даносіць К. Крапіва гэтую ўнутраную тэму п'есы? Тут хочацца хоць бы коратка адзначыць недахопы драматургічнай п'есы, якія ў значнай ступені зніжаюць яе мастацкую сілу.

Крапіва добра адчувае кожную асобную сцэну, ён знаходзіць яркі сцэнічны эфект для кожнай сцэны, умее зрабіць цікавым, дасціпным і праўдзівым дыялог дзеючых асоб. Але, калі праса-

чыць за развіццём усяго сюжэта п’есы, можна лёгка пераканацца, што ён слаба прадуман у цэлым. Сцэна жыве сваім самастойным жыццём і мае свой уласны «матор» замест таго, каб атрымліваць рух ад агульнай спружыны дзеяння п’есы. Возьмем для прыкладу IV карціну. На сцэне партызанскі атрад у лесе. Аўтар не паказвае дзеяння гэтай сцэны ў сувязі з дзеяннем папярэдніх і наступных карцін п’есы, а выдумляе спецыяльныя сітуацыі, каб «паказаць» жыццё партызанскага атрада.

Такой сітуацыяй з’яўляецца гісторыя з запіскай, патрэбнай для вызвалення партызанаў, якім пагражае кара смерцю. Але гэта — выпадковая для гледача сітуацыя, ён не ведае арыштаваных партызанаў, не ведае акалічнасцей іх арышту. Для непасрэднага эмацыянальнага ўздзейнічання на гледача драматычная сітуацыя павінна праходзіць на яго вачах і лагічна развівацца. Таму калі ў наступнай карціне Батуру прыносяць вестку, што партызаны загінулі, — у гледача ў свядомасці не нараджаюцца словы, якія гаворыць Батура: «Сотні стануць на іх месца». Паведамленне гэта для яго — факт па-за п’есай, не ў ходзе развіцця п’есы. Такі ж характар другой сітуацыі — смерць партызана Антона. Як ён памёр і чаму? У п’есе (і ў спектаклі) няма нават намёку на бой ці іншыя абставіны, у якіх мог бы загінуць Антон. Гэта смерць таксама па-за п’есай, — сітуацыя, якая звалілася на гледача невядома адкуль. Гэта толькі повад для прамовы Данілы.

Ва ўсёй п’есе няма аб’ядноўваючага, прадуманага сюжэта. А майстэрства драматургіі ў тым і заключаецца, каб добрую ідэю, цікава задуманыя вобразы п’есы, думкі і замыслы аўтара выразіць у так пабудаваным сюжэце п’есы, у якім бы яны знайшлі найбольш сцэнічнае выяўленне, дзе ўсе сітуацыі былі б разлічаны на поўнае, дзейснае раскрыццё характараў, дзе дзеянне было б разлічана так, каб паслядоўна, псіхалагічна праўдзіва раскрываліся героі. Дакладны разлік, майстэрства пабудовы неабходны драматургу не менш, чым глыбіня пачуцця, глыбіня назіранняў. Усякая неахайнасць формы б’е перш за ўсё па змесце.

І сапраўды, хіба не траціць вобраз Данілы Дрыля ад недахопаў сюжэта п’есы? Няма лагічна дзейснага раскрыцця вобраза, і адсюль аднафарбнасць, некаторы прымітывізм Дрыля і рада іншых вобразаў.

Была ў аўтара магчымасць стварыць моцны вобраз павятовага начальніка Яндрыхоўскага, але з-за бяздзейнасці эпізоду ў другой карціне, недадуманасці гісторыі з запіскай, якая вісне

ў паветры, вобраз атрымаўся схематычны, неарыгінальны, — гэта паўтор шмат разоў паказаных на сцэне тыпаў польскіх афіцэраў.

Мы гаварылі вышэй, што кожная сцэна ў паасобку пабудавана сцэнічна, але характар гэтай сцэнічнасці не заўсёды можа выклікаць адабрэнне. Праўда, сцэны выклікаюць вострую і патрэбную рэакцыю глядзельнай залы, нянавісць да ворага, хваляванне за лёс сваіх герояў. Але злоўжыванне гэтымі прыёмамі, якімі поўны ўсе сцэны, псуе п'есу. Часта ва ўгоду эфекту аўтар парушае псіхалагічную праўду вобраза, прыклад — канец V карціны, дзе Рыгор «пад заслону» марыць аб 15 тысячах, якія абяцаюцца ў аб'яве за галаву Данілы. Гэта накіроўвае гледача на няправільныя адносіны да Рыгора, глядач чакае ўжо ў VI карціне здрадніцтва Рыгора. Між тым, аўтар рысуе Рыгора ў гэтай карціне зусім інакш. Так ва ўгоду большаму сцэнічнаму напружанню парушаецца псіхалагічная праўда вобраза. Думаецца, што злоўжыванні сцэнічнымі эфектамі — недахоп драматургічнага майстэрства аўтара.

Пасля «Канца дружбы» К. Крапіва вельмі значна вырас як драматург. Гэта паказвае, што драматургія для яго не выпадковы жанр, што ён сур'ёзна працуе і будзе прадоўжваць работу над драматургічнымі творамі. Але з новай п'есы Крапівы відаць, што ён пакуль што ідзе ў авалоданні драматычнай формай не па шляху найбольшага супраціўлення. І задача крытыкі, тэатра — арыентаваць Крапіву на больш паглыбленае авалоданне вопытам сусветнай драматургіі, на стварэнне больш глыбокіх, больш арыгінальных і майстэрска пабудаваных п'ес.

Абмяжоўвацца выхваленнем п'есы Крапівы, якая мае вельмі моцныя бакі, якая карыстаецца заслужаным поспехам у гледача, і не ўказваць на сур'ёзныя недахопы — значыць затрымліваць рост драматурга, які абяцае ўзбагаціць беларускую савецкую драматургію высокакаштоўнымі п'есамі.

Вельмі добра, што маладыя акцёры атрымліваюць адказныя ролі ў новых пастаноўках Белдзяржтэатра.

Большасць выканаўцаў у «Партызанах» — маладыя акцёры. Ролю дзеда Бадыля выконвае А. Бараноўскі, выконвае добра, з вялікім тактам, мякка і жыццёва праўдзіва. Акцёр пазбавіўся ад празмернай шаржыроўкі, якой вызначаліся яго папярэднія работы. На гэтай рабоце А. Бараноўскі вырас і абяцае ў будучым, пры ўмове сур'ёзнай работы над сабой, многае. Поспех маладога акцёра яшчэ раз паказвае, што трэба смела выхоўваць здольную

моладзь на вялікія ролі.

Другую цэнтральную ролю — ролю Данілы Дрыля — выконвае таксама малады акцёр Ю. Пекур. Ён не зусім падыходзіць да ролі. У акцёра добрыя даныя, але мала вопытнасці, мала ўнутранай сілы і пераканаўчасці. Яго Даніла — занадта стары, схематычны, а ён павінен быць больш гераічным і цікавым. Акцёру не ўдаецца праўдзіва перадаць перажыванні Данілы ў IV карціне — пры ўспамінах аб маці; цікавай павінна быць яго сцэна з Рыгорам: акцёр іграе занадта знешне, скавана; лепш за ўсё яму ўдалася прамова над трупам Антона. П. Пекуру трэба прадоўжваць працаваць над роллю.

Добра справіліся са сваімі ролямі акцёры: Счэнсновіч — Маргун, Шапко — Шмігельскі, Ямпольскі — Батура, Краўцоў — Скіба, Міронава — маці; добра выконваецца роля Кацярыны. Запамінаюцца Халімон і Міхаль у выкананні акцёраў Глебава і Пушкевіча.

Рыгору ў выкананні акт. Шацілы не хапае жыццёвай, бытавой праўдзівасці; ён часта больш нагадвае персанаж меладрамы, чым жывога вясковага хлапца, бедняка. Глядач недастаткова адчувае і верыць у яго неадольнае каханне да Кацярыны, таму і перажыванні яго губляюць канкрэтнасць і жыццёвасць. Гэты недахоп яшчэ ў большай меры ўласцівы К. Былічу (Яндрыхоўскаму). Не ўдаецца стварыць вобраз пані Яндрыхоўскай артыстцы Васкевіч.

Пастаноўшчыкі спектакля Л. Рахленка і рэжысёр К. Саннікаў надалі спектаклю патрэбную прастату, натуральнасць і шчырасць. Перададзены ў спектаклі і высокагераічны сэнс барацьбы народа за сваю свабоду… <…>

Мастак Б. Малкін, які ўпершыню выступае як тэатральны мастак, стварыў добрае ўвогуле мастацкае афармленне спектакля. Добрыя I карціна, сцэны ў лесе. Але хата занадта абстрактная, і прытым чамусьці адна і тая ж хата для III і VI карцін. З добрым густам і вялікай стараннасцю выканана апошняя карціна — у замку Яндрыхоўскага. Але залішняя аддзелка гэтай сцэны мала апраўдана, гэта толькі адцягвае ўвагу гледача, да таго ж замак гэты — па-за часам і прасторай, ён не характэрны для данай абстаноўкі. У афармленні гэтай карціны сказваецца схільнасць мастака да эстэтызацыі прадмета.

Добрыя ў спектаклі песні, напісаныя кампазітарам А. Туранковым.

Спектакль «Партызаны» заслужана карыстаецца вялікім

поспехам у гледача. Гэта добры і хвалюючы спектакль. <…>

АБ П’ЕСЕ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

Кузьма Чорны напісаў праўдзівую і хвалюючую п’есу «Ірынка». Верны сваёй мастацкай манеры, К. Чорны і на гэты раз не пагнаўся за вялікімі маштабамі і эфектнымі сітуацыямі. Аб вялікіх гістарычных падзеях у п’есе расказана вельмі проста і задушэўна. На лёсе нямногіх дзеючых асоб п’есы драматург дае пераканаўчую і ўразлівую карціну ўнутранай гніласці панскай Польшчы і страшэннага становішча беларуса-працаўніка ў ёй.

Калі знясіленая голадам Ірынка, асірацелая, нікому не патрэбная, пад выццё восеньскай непагоды застаецца адна на вуліцы, без прытулку, у глядзельнай зале няма абыякавых. І разам з Ірынкай глядач перажывае вялікае шчасце, калі ў фінале ўваходзіць чырвонаармеец, абнімае змучаную Ірынку і гаворыць такія простыя і выдатныя словы: «Тут больш ніколі не будзе паноў!»

На адной сям’і Міхалковічаў драматургу ўдалося з вялікай сілай паказаць, што прыход Чырвонай Арміі выратаваў народ Заходняй Беларусі ад страшэннага лёсу, што з’яднанне беларускага народа — акт найвялікшай справядлівасці.

П’еса К. Чорнага — не ілюстрацыя падзей, яна адносіцца да ліку тых п’ес, дзе хвалююць не вобразы, створаныя драматургам, а самі па сабе жыццёвыя падзеі. Тут хвалюе лёс вобразаў. П’еса адухоўлена жывой мысляю, усхваляваным пачуццём драматурга. Вобразы і сюжэт узяты не «на пракат», відаць, што яны нарадзіліся арганічна ў працэсе асэнсавання падзей драматургам. Адсюль паэтычнасць п’есы ўжо ў самым замысле сваім. Зернем гэтага замыслу, вядома, з’яўляецца Ірынка, нездарма ж яе імем названа п’еса. Вобразам гэтай кволай і нешматслоўнай дзяўчынкі драматург абвінавачвае душыцеляў беларускага народа, польскіх паноў, мацней, чым гэта можна зрабіць патэтычнымі маналогамі. Вось да чаго давялі народ і надзею народа — дзяцей! Якая мера помсты здольна акупіць дваццаць год пакутванняў народа.

Вобраз Мікалая належыць да ліку мацнейшых у п’есе, ён выпісан аўтарам з вялікай любоўю. Гэта не новы вобраз у творчасці К. Чорнага. Вельмі многімі рысамі ён нагадвае Гушку з «Бацькаўшчыны» (выкананне ролі Мікалая Уладамірскім, які

ў свой час стварыў незабыўны вобраз Гушкі, яшчэ больш нагадвае нам гэта падабенства). Чорны любіць і ўмее рысаваць (а Уладамірскі іграць) такіх герояў. Мікалай — сумленны працаўнік, чалавек вялікага душэўнага благародства і сапраўднай мужнасці. Ён цярпліва нясе свой крыж; як ні цяжка жыццё, нічога не зробіш, гэткая доля селяніна. І трэба ў гэтых умовах не траціць прысутнасці духу. Ён не бунтар: «яны былі ціхія, і ў працы заўсёды», — гаворыць аб Міхалковічах асаднік Лямэнт. Але вядома, ён хавае таварыша, які забіў паліцэйскага, як хавае Гушка бальшавіка. І, як Гушка, ён ніколі не дапусціць прыніжэння сваёй чалавечай годнасці. У першай жа яго сутычцы з панам Чарноцкім у Мікалая гучыць такая перакананасць у сваёй не толькі маральнай роўнасці, але і перавазе над жорсткім польскім панам, што Чарноцкі не без павагі заўважыў: «Ён са мною так гаворыць, нібы гэта я жыву на яго зямлі, а не ён на маёй».

<…> У яго адносінах з панам больш пагарды, чым нянавісці. Як можа быць чалавек такім жорсткім? — гэта мысль хвалюе яго больш, чым пытанне аб тым, як скінуць з сябе ненавіснае іга. «Гэтулькі ў ім злога, гэтулькі неміласэрнага, — гаворыць ён, — што, здаецца, гэта не чалавек... На дне магілы, мусіць, ясней, як у яго на душы... Як гэта, каб усё гэта было ў чалавеку?»

<…> Мы бачым яго вярнуўшымся ў родную хату разам з Чырвонай Арміяй, разумеем яго вялікую радасць, але ці выспеў ён у гэтых падзеях? У падзеях апошняга акта страціўся вобраз Мікалая. Гэта вельмі шкада, і вось чаму. Вядома, не прыходзіцца папракаць драматурга за тыя альбо іншыя рысы ў створаных ім вобразах, але ў даным выпадку канструкцыя п’есы гэткая, што Мікалай успрымаецца як сімвал, як мастацка-абагульнены вобраз беларускага народа, які знаходзіўся пад гнётам польскіх паноў... А калі так, дык кожная рыса Мікалая набывае характар абагульнення, тыпізацыі. У якасці такога абагульнення хацелася б бачыць Мікалая больш актыўнай фігурай, чалавекам, які не абмяжоўваецца, так сказаць, маральным судом над панамі з абстрактных агульначалавечых пазіцый.

П’еса не свабодна ад некаторай сентыментальнасці, гэткай спагадлівасці. Прыгадайце расказ Мікалая Чарноцкаму аб тым, як раніцой трэба будзіць слабенькую Ірынку на работу, а яна просіцца хоць крышачку даць ёй яшчэ заснуць, і як у бацькоў сэрца крывёю абліваецца. У другім акце гэта ўсё паказана наглядна. Дэталь сама па сабе праўдзівая і сцэнічна выйгрышная, але тон, якім усё гэта напісана ў аўтара, не гнеўны, а жаласлівы.

Паўтараю, вобраз Мікалая мог бы і павінен быў бы, думаецца, уносіць у п'есу больш актыўную сілу. Гэта было б бліжэй да жыццёвай праўды і павысіла б мастацкую сілу ўздзеяння п'есы.

Вялікую цікавасць уяўляе другая сюжэтная лінія п'есы: Лямэнт — Юзя — Зыгмусь. Веданне людзей, тонкае разуменне іх псіхалогіі дало магчымасць К. Чорнаму ў паказе гэтага «трохкутніка» скупымі штрыхамі дабіцца вялікай пераканаўчасці. Пакаёўка Юзя, выпешчаная ў доме асадніка, спачатку здаецца адарванай ад народа. Але пакуты Ірынкі знаходзяць у ёй глыбокі водгук, адраджаюць яе душу, і к моманту прыходу Чырвонай Арміі перад намі ўжо другі чалавек... Вобраз Юзі, напісаны гранічна праўдзіва, — вялікая ўдача драматурга. Увогуле, амаль аб усіх вобразах п'есы можна сказаць, што драматург дасканала ведае сваіх герояў і рысуе іх эканомнымі, але дакладнымі фарбамі.

Гэтага нельга сказаць толькі аб вобразе Чарноцкага, які напісан вельмі «прыблізна». Відаць, што аўтар імкнуўся зрабіць свой вобраз пераканаўчым, надаць яму рысы «ўнутранай праўды». Чарноцкага душаць спазмы аб забраным бальшавікамі маёнтку, ён пакутуе аб лёсе Польшчы і здзекуецца з Мікалая. Але ва ўсім гэтым не знойдзена мастацкай меры, замест ведання вобраза тут ёсць толькі здагадка аб ім.

Вялікай пахвалы заслугоўвае мова, якой напісана п'еса. К. Чорны — майстар дыялогу, ён валодае адным з самых цяжкіх сакрэтаў драматургіі — уменнем рысаваць характар чалавека пры дапамозе мовы.

Пры ўсіх значных вартасцях п'есы яна не свабодна ад недахопаў. Аб некаторых з іх мы гаварылі вышэй, у сувязі з вобразам Мікалая. Цяпер жа хочацца адзначыць, што, пазбегнуўшы ілюстрацыйнасці ў замысле і асноўных вобразах п'есы, К. Чорны не ўстаяў перад гэтай спакусай у ходзе разгортвання сюжэта. Трэці акт п'есы цалкам ілюстрацыйны. Глядач яшчэ ў першым акце не прапусціў, вядома, міма вушэй, што там, на савецкім баку, у былым доме пана Чарноцкага жыве аднагодка Ірынкі, іграе на раялі і безумоўна шчаслівa. Навошта ж было ўводзіць сцэну з гэтай савецкай дзяўчынкай, раяль і самога дзеда, бацьку Мікалая Міхалковіча? Усё, аб чым мы даведваемся з гэтай сцэны, мы ўжо ведаем, нарысавалі сабе сілай свайго ўяўлення. І гэта мела большую сілу ўздзеяння, чым сцэна, напісаная «нейтральна», як ілюстрацыя пэўнага тэзіса п'есы. Вельмі шкада, што «Ірынка» стала «п'есай з варыянтамі». Не будзем

гаварыць аб дапісанай для абвастрэння сюжэта сцэне пераходу граніцы, сам тэатр пераканаўся, што гэта чужароднае цела ў п’есе. Але такім жа чужародным целам з’яўляецца і фінал п’есы, прыдуманы тэатрам. Апошні акт, які адбываецца ў доме Міхалковіча, разбіт на дзве сцэны. Відаць, баючыся, што прыход аднаго чырвонаармейца ў хату Міхалковіча не перадасць «маштабнасці» падзей, тэатр вынес апошні эпізод на вуліцу. Змяненні ідуць па лініі знешняй.

А ў тэатра былі добрыя намеры: перамагчы некаторую пасіўнасць герояў п’есы, паказаць волевую, дзейсную сілу, якая жыла ў народзе, змагалася супроць прыгнятальнікаў, што, як мы адзначалі, недастаткова зроблена ў п’есе аўтарам.

Кінуты тут папрок тэатру не павінен захаваць другое: тэатр сур’ёзна, настойліва працаваў над спектаклем, і пры наяўнасці адзначаных недахопаў «Ірынка», ці «У апошнюю ноч», — патрэбны, хвалюючы спектакль.

РОСКВІТ БЕЛАРУСКАЙ ДРАМАТУРГІІ

Ніколі драматургічны жанр не займаў такога значнага месца ў беларускай савецкай літаратуры, як за апошнія некалькі год. Амаль усе нашы пісьменнікі сталі прабаваць свае сілы ў галіне драмы: Колас, Бядуля, Чорны, Крапіва, Самуйлёнак, Глебка, Броўка (оперныя лібрэта), Клімковіч, Шынклер, Вольскі, Маўр, Аксельрод, Каган, Левін, Ушакоў, Жаўрук, Шапавалаў, а зараз працуюць над п’есамі і опернымі лібрэта Якімовіч, Агняцвет, Куляшоў, Блісцінаў, Мальцінскі, Платнер і інш. Калі дадаць да іх, так сказаць, драматургаў па спецыяльнасці — Рамановіча, Гурскага, Ільінскага, — дык атрымліваецца вельмі салідная армія.

Думаю, што такая вялікая цікавасць пісьменніка да драмы — невыпадковая з’ява. Яна з’яўляецца вынікам росту нашага тэатральнага мастацтва з аднаго боку, росту і пашырэння кругазору нашых пісьменнікаў — з другога.

Яшчэ некалькі год назад было зусім інакш. Паміж літаратурай і драматургіяй быў вялікі водараздзел. Для тэатра пісалі спецыяльныя людзі, якія манапольна валодалі так званай спецыфікай драматургіі. Спецыфіка гэта, асаблівасць драматургіі як жанру, многімі разумелася як абасобленасць ад агульных патрабаванняў, якія прад’яўляюцца да мастацкай літаратуры... Драматургія, па сутнасці, калі не лічыць некалькіх удалых п’ес

сапраўдных драматургаў, ператваралася ў драмаробства.<...>

<...> Перад актывам ССПБ паўстала задача — стварыць поўнакаштоўны рэпертуар для тэатраў БССР, задаволіць па-сапраўднаму тыя патрабаванні, з якімі глядач прыходзіць у тэатр. А патрабаванні гэтыя ўзрасталі з кожным днём. Тады ў тэатр пайшлі старэйшыя паэты і празаікі — Колас і Бядуля, Чорны і Крапіва. За імі паследавалі і другія. Былі створаны п'есы «У пушчах Палесся» Я. Коласа, «Салавей» З. Бядулі, «Бацькаўшчына» К. Чорнага, «Партызаны» К. Крапівы.

Своеасаблівa драматургія гэтага перыяду! Ва ўсіх гэтых п'есах, напісаных рознымі аўтарамі, ёсць ярка выражаныя агульныя рысы. Гэта амаль заўсёды інсцэніроўкі раманаў — «У пушчах Палесся», «Салавей», «Бацькаўшчына», «Сяржант Дроб». Гэтыя п'есы пачалі новы этап у развіцці беларускай савецкай драматургіі. Іх стварылі новыя ў драматургіі людзі. Першым словам хочацца выказаць самае важнае. Адсюль тэматыка п'ес. Ніхто не піша, скажам, бытавой камедыі ці п'есы на «любоўную тэму» і г. д. <...>

Новыя драматургі яшчэ мала асвоіліся са спецыфікай жанру. Адсюль схільнасць да інсцэніроўкі сваіх раманаў як пераходнай ступені ад прозы да драмы. Адсюль жа значныя недахопы фармальнага парадку ў гэтых п'есах.

Аб недахопах гэтых пісалася і гаварылася не раз. І здаецца мне, за гэтымі размовамі часта пераставалі заўважаць вялікія вартасці гэтых першых драматургічных твораў. П'есы «Салавей», «У пушчах Палесся», «Партызаны» да гэтага часу не сыходзяць са сцэны нашых тэатраў, да гэтага часу яны горача хвалююць і выхоўваюць гледача. Гэта лепшы доказ мастацкай сілы гэтых твораў. П'еса «Салавей» сведчыць, што драматургія — не выпадковасць у багатай і разнастайнай жанрамі творчасці З. Бядулі. Бядуля — драматург, і моцны драматург, які ўмее будаваць вострую і напружаную сітуацыю, умее ў мове героя выявіць яго характарыстыку; ён павінен пісаць п'есы, захапляючыя і хвалюючыя п'есы.

Нельга недаацэньваць сілы драматурга Я. Коласа. Я маю на ўвазе не толькі «У пушчах Палесся», але і «Вайну» з цудоўным першым актам і сцэнай у паліцэйскага ў другім акце.

Хто бачыў «Бацькаўшчыну» К. Чорнага, той назаўсёды запомніў Леапольда Гушку, Паўлу Няміру, бальшавіка Евеля Цывіна. Выдатным майстрам псіхалагічнай драмы паказаў сябе К. Чорны ў гэтай п'есе.

Аб «Партызанах» Крапівы шмат пісалася. Дастаткова адной

сцэны ў Рыгоравай хаце, каб бачыць вялікі драматургічны талент Крапівы, які ўвесь час развіваецца. <...>

Крапіва як драматург расце наглядна ад п’есы да п’есы. Першая — «Канец дружбы» — была п’еса з тыповымі для драматургіі тых год недахопамі — раней зададзены ідэйны тэзіс, які ілюструецца сцэнічнымі падзеямі, анёльска-чысценькі станоўчы герой, які для «ажыўлення» надзяляецца «чалавечымі» рысамі, адарванымі ад яго «вытворчых функцый», і вымазаны ў сажу адмоўны герой і т. д. Але і тады скрозь агульнапрынятую схему прарываўся жывы струмень творчасці Крапівы. Такая была сцэна ў вёсцы, пралог, ды і ў абмалёўцы Карнейчыка было многа жывога і моцнага. Другая п’еса — «Партызаны» — ясна паказала, што схематызм і надуманасць першай п’есы не ўласцівы Крапіве як драматургу. Поўная натуральнасць інтанацыі п’есы, прастата, праўдзівасць і ў той жа час мастацкая эканомнасць у паказе падзей характарызуюць «Партызан». Гэта сапраўдны драматургічны дакумент аб гераічным 1920 годзе. <...> Але разам з тым востра адчуваецца буйнейшы драматургічны недахоп «Партызан» — няма сапраўднага драматургічнага сцержня, сцэны не з’яўляюцца неабходнымі звеннямі строга прадуманай лініі развіцця п’есы ў цэлым, як гэта павінна быць у драматургіі. Гэта ёсць ужо ў трэцяй п’есе Крапівы. Камедыя «Хто смяецца апошнім» пабудавана так, што крок за крокам раскрывае замысел аўтара. Яна напісана з сапраўдным драматургічным майстэрствам. П’еса, якая выкрывае паклёпнікаў і палітычных прахадзімцаў, напісана з усім бляскам таленту Крапівы-сатырыка. <...>

Нельга тут не ўпамянуць, што наша драматургія справілася яшчэ з адной адказнай і новай для яе задачай: стварэння лібрэта для беларускіх опер. Чатыры лібрэта напісаны тт. Броўкам, Рамановічам, Клімковічам, а таксама Глебкам і Броўкам («Кветка шчасця»).

Асобна хочацца адзначыць лібрэта Броўкі. Ён першы кінуўся ў гэта незнаёмае плаванне, і таму яму так многа прыйшлося перапрацоўваць тэкст лібрэта, але паэт з гонарам выйшаў з гэтага выпрабавання. Лібрэта ў яго цяперашнім выглядзе мае вялікія дадатныя якасці.

<...> Што хочацца адзначыць у гэтых беглых нататках аб характары развіцця нашай драматургіі? Усё ж яшчэ аднастайна тэматыка. Большасць п’ес — аб грамадзянскай вайне, аб барацьбе з ворагамі народа. Шмат важнейшых тэм не ўзнята. І яшчэ

адна асаблівасць. Сюжэты п’ес вельмі агульныя, у іх мала прыватнага, індывідуальнага, мала асабістага — ад драматурга. Між тым, чым нечаканей, індывідуальней сюжэт, тым ярчэй можна ў ім раскрыць агульную ідэю. У нас драматургі адштурхоўваюцца больш ад агульнага: імперыялістычная вайна, акупацыя, і ўжо на фоне гэтага знаходзяць месца для сваіх герояў. А цікава было б асаблівы «прыватны» лёс паказаць і праз жыццё людзей, паказаць гістарычныя падзеі. Напрыклад, надзвычай ярка абмалёвана імперыялістычная вайна праз лёс і ўзаемаадносіны людзей у першых актах «Бацькаўшчыны». А ў апошніх актах паказаны самі падзеі рэвалюцыі, і ў гэтых падзеях аўтар шукае месца для сваіх герояў. І часта не знаходзіць...

Рад новых работ драматургаў адрозніваецца свежасцю тэматыкі і жанру (Вольскі — добрая казка для ТЮГа на матэрыяле народных казак, Маўр — п’еса, якая паказвае рост калгасніцы-стаханаўкі і высмейвае мяшчанства, Ушакоў і Жаўрук — музычная камедыя на сучасным калгасным матэрыяле).

<...> З многіх пытанняў, якія паўстаюць, калі думаеш аб развіцці нашай драматургіі, хочацца тут выдзеліць яшчэ адно. З лёгкай рукі вульгарызатараў устанавілася ганенне на героя ў драме. Яго, маўляў, павінна замяніць маса. Невыпадкова ж атрымалася, што ў «Салаўі» няма Салаўя як героя п’есы, тэатр адцясніў яго на задні план «палітруком» пры ім Язэпам. У «Кацярыне Жарнасек» няма гераіні п’есы — Кацярыны. Таксама ў лібрэта Броўкі клопат аб «палітруку» прывёў да таго, што функцыі героя раздвоіліся паміж Міхасём і бальшавіком Анішчуком, ад чаго ні аднаго героя — цэнтральнага вобраза — не атрымалася і назва зноў-такі аказалася неапраўданай.

Сапраўднае мастацтва — у вялікім абагульненні. <...>

КЛІМЕНТ ЯКАЎЧЫК

Клімент Марцінавіч Якаўчык нарадзіўся 7 лістапада 1898 г. у в. Дольная Свіслач Гродзенскага павета (цяпер в. Свіслач Гродзенскага раёна).

Вучыўся ў Свіслацкім двухкласным вучылішчы. Пасля заканчэння Нова-Вілейскай настаўніцкай семінарыі жыў і працаваў у Самары (з 1918 г.). Пазней пераехаў у Маскву, дзе скончыў Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут імя В. Брусава (першы выпуск). У 20–30-я гг. працаваў рэдактарам у Маскоўскім дзяржаўным выдавецтве. З пачаткам вайны — у шэрагах маскоўскага народнага апалчэння. Загінуў у лістападзе 1941 г. на фронце, абараняючы Маскву. Яго імя было занесена на мемарыяльную дошку ў Цэнтральным Доме літаратара (г. Масква).

Пісаў вершы па-руску, друкаваў іх у газетах Масквы і Ленінграда. Пад псеўданімам К. Кундзіш выступаў як літаратурны крытык на старонках часопіса «Узвышша».

Адзін з першых перакладчыкаў беларускай літаратуры на рускую мову. У 1929 г. ён пераклаў «Повести и рассказы» З. Бядулі і «В глуши Полесья» Я. Коласа. Выйшлі ў яго перакладзе зборнік апавяданняў Я. Нёманскага «На изломе» (1930) і раман З. Бядулі «Язеп Крушинский» (1931). Асобнымі выданнямі ў Маскве пабачылі свет яго пераклады твораў П. Галавача — «Переполох на межах» (1933) і «Сквозь годы» (1935). Перастварыў на рускую мову творы К. Чорнага, К. Крапівы, А. Звонака і інш.

КРЫТЫКА

SINE IRA ET STUDIO

Агляд паэзіі Цішкі Гартнага
Урыўкі з артыкула

<...> Перада мною два яго зборнікі вершаў: «Песні працы і змагання» і «Урачыстасць». Кола тэматыкі іх невялікае. Яно падзяляецца на тры асноўныя моманты: на матывы працы, матывы пейзажнай лірыкі і матывы чыста рэвалюцыйныя. Як на пабочны элемент, можна паказаць яшчэ і на матывы гарадскія.

Самымі характэрнымі для Ц. Гартнага, як я ўжо сказаў, лічацца матывы работніцкія, ці, як я іх называю, абагульняючы, — матывы працы. Пераходжу адразу да іх.

Сагнуўшыся, я ля вярстата стаю, —
Скуру ўвесь дзень без прастанку я гну,
Я скуру ўсё гну,
Нядолю кляну —
І песню пяю...[1]

Раз, другі — і сашнік
Можа ў поле ўжо браць
Гарацешны мужык
Сваю ніву гараць[2].

Такіх прыкладаў можна было б падаць вельмі шмат, але абмяжоўваюся гэтымі. Думаю, што выстарчыць. Цэнтральнае месца між вершаў гэтага цыкла займаюць «Песні гарбара». Цяжкая і вельмі шкодная на здароўе работа — вырабляць скуры, няма чаго і казаць. Малая аплата і цяжкасці ў падшуканні нават і такой работы стаўлялі гарбароў у нясцерпныя ўмовы. Усё гэта ў вершах Ц. Гартнага ёсць, трэба адзначыць, але дзе тут тое *аснаўное* ў гэтых матывах, што вылучала б яго з шэрага іншых паэтаў? Аджа ж падобнае можна знайсці і ў А. Гаруна. Як і ў яго, у Ц. Гартнага гэтыя работніцкія матывы канчаюцца звычайна надзеяй на лепшую будучыню:

І на шчасця прыход
Не заплюшчвай вачэй!..

Па сутнасці справы, гэтыя матывы нельга назваць цалкам работніцкімі. Нікому і на думку не ўспадзе сцвярджаць, што Ц. Гартны адлюстраваў работніцкую працу больш буйных прадпрыемстваў, як, напрыклад, фабрык і заводаў, якія на Беларусі існавалі і да рэвалюцыі (узяць тыя ж шкляныя гуты, пільні, тэкстыльныя і папяровыя фабрыкі і г. д.). А дзе ўсё гэта ў Ц. Гартнага? Яно прайшло міма яго. Адзінае, што пападала ў поле яго зроку, — гэта праца *саматужнікаў*; менавіта яе Ц. Гартны і адлюстраваў.

Але ж гэтыя матывы краналіся не толькі ім, не толькі А. Гаруном, але і Я. Купалам і Я. Коласам. Усё ж, калі прызнаць, што пасля двух апошніх паэтаў у беларускую літаратуру дзе што новае ў гэтым сэнсе і ўнесена, дык трэба па справядлівасці аддаць належнае А. Гаруну, але толькі не Ц. Гартнаму. Менавіта А. Гарун першы ўзняў з асаблівай яскравасцю гэтыя матывы, і Ц. Гартнаму толькі заставалася працягваць пачатае. <...>

Цяпер пра вершы рэвалюцыйныя. Як і іншыя вершы зборнікаў, яны не вызначаюцца ніякімі годнасцямі. Гэта з большага штампаляваныя агіткі, наскрозь рытарычныя, у якіх ні кроплі мастацкасці, але затое высакамоўнасці, псеўдапафасу і прэтэнзіі на трыбуннасць — колькі хочаш:

Сочаць руінай масты,
Шлях да звароту адрэзан —
Квіта.
...Хто перапыніць наш шаг,
Толькі паходняю рушым
Ўпарта[3].

Міжнароднае свята працоўных — Першае траўня — Ц. Гартны дае самымі зацёртымі словамі, тэму бярэ прымітыўна і так развівае да канца:

Першае мая — то дзень вызвалення!
Слаўны ваяка прад бойкай гарачай

---

[1] Песні працы і змагання. С. 9.
[2] Тамсама. С. 16.

Сілам падцятым, ждучы аднаўлення,
Цяжкім змаганнем яго абазначыў[4].

Такімі агульнымі месцамі нікога не задзівіш. І гэта яшчэ палова бяды была б, каб не мова да немагчымасці зацвілая. Узяць хоць бы верш «Хто мы?»:

Мы сыны
Новых дзён!
Мы прарокі-ваякі за волю,
Пяруны з бліскавіцамі
Значаць наш шлях...[5]

І так далей. Як і ў папярэдніх прыкладах, тут ніводнага жывога слова, не кажучы ўжо пра цэлыя радкі. Гэта нейкая суздромная мярцвячына, узведзеная ў прынцып, і нават усё, што хочаш, але толькі не вершы. Паэзія ў іх і не начавала. <...>

...Я перайду да лірыкі ва ўласным значэнні гэтага слова, г. зн. чыстай лірыкі. Апошняя сама па сабе, як вырашэнне асабістасці, спатыкаецца ў Ц. Гартнага рэдка. Больш за ўсё яна разгортваецца на фоне прыроды. Прычым узыходзіць яна да ўзораў далёкай старасветчыны:

Белым матылёчкам,
Лёгкім ды вяртлявым, (?!?)
Па зялёных травах,
Па густых кусточках,
Ў руцяных лісточках
Ясным днём і ночкай
Я б хацеў лятаці,
Я б хацеў лятаці[6].

Аджа ж гэта вельмі падобна, шчыра кажучы, на «мотивчик» з аднае оперы:

Если б милые девицы
Так летали, будто птицы,
И садились на сучках...

І гэтак далей. За дакладнасць не паручуся, бо ў мяне няма зараз, на жаль, пад рукою Дзяржавіна. Пэўна, гэты «мотивчик» вельмі падабаецца Ц. Гартнаму. Але ці мала што можа спадабацца, хоць бы нават і вельмі. Гэта яшчэ не дае права перажоўваць яго. Як пародыю гэта яшчэ можна дапусціць, але як сталую лірыку — ні ў якім разе. Гэты прыклад не адзінкавы. <...>

[3] Урачыстасць. С. 33.

Ведаю, што на гэты артыкул будзе шмат нападкаў з боку штатных прыхільнікаў паэзіі Ц. Гартнага. Даю ім поўнае права перакуліць мае палажэнні і давесці адваротнае...

6 ліпеня 1927 г.
Масква

[4] Урачыстасць. С. 31.
[5] Тамсама. С. 35.
[6] Тамсама. С. 70.

ПЕРАКЛАД

Кондрат КРАПИВА

СИГНАЛЬЩИК ИВАНОВ
Басня

С тех пор прошел который год —
Учебную стрельбу вела пехота.
Так вот, стрелял однажды взвод,
А может быть, и рота.
Тут военком верхом внезапно — шасть!
Взглянуть занятно, как стреляет часть,
Как верен глаз и как тверда рука
У красного стрелка?
Команда — «попади!»,
И скрылся красный флаг,
Стрелки — на линию. Застыли на упорах.
Вот выстрелил один,
Вот разом — трах-тах-тах!
Щекочет нос и отдает в ушах
(Когда-то военком наш тоже нюхал порох).
Вот кончили. Отбой...
Довольны все начальники стрельбой:
Тот три попал, тот пять,
И редко, редко промах.
Тут вспыхнула у военкома
Охота пострелять.
Мишень себе он подсмотрел,
И, лежа на упоре,
Прижав ружье, напрягши взоры,
Навел прицел.
И — бах!
Под носом землю взрыло.
Еще раз. Пуля вдаль завыла.
Еще за ними три, —
И все — «за молоком».

— Ах, черт их побери! —
Рассержен военком.
Какой позор, какое пораженье!
Но уж бегут сигнальщики к мишени,
И машут торопливо
(У них хороший нюх!):
«Две, три, четыре, пять! Да это просто диво!
Легли все пули в круг».
Тут осенило командира:
Пять холостых патронов он берет
И тех же шлет сигнальщиков вперед.
И что б вы думали? «Ни разу не промазал», —
Как доложил, не шевельнувши глазом,
Сигнальщик Иванов:
«Все пули в самый центр загнали вновь».
Комдив же Иванова похвалил:
— Ты, Иванов, примерный подхалим».

Всем подхалимам сей прием знаком:
Бьет ли начальство в цель иль шлет «за молоком»,
Всегда найдутся Ивановы,
Что услужить ему готовы.

Уладзімір ЯСЮЧЭНЯ

Уладзімір Мікалаевіч Ясючэня нарадзіўся 17 лістапада 1925 г. у в. Станькі Капыльскага раёна на Міншчыне.

Вучыўся у Ванелевіцкай сямігодцы, затым — у Доктаравіцкай СШ. Пасля вызвалення Беларусі ад фашысцкай акупацыі быў прызваны ў армію. Малодшы сяржант У. Ясючэня загінуў 12 сакавіка 1945 г. у баях на р. Одэр, пахаваны ў мястэчку Грапфенхаген (Германія).

Узнагароджаны ордэнам Славы III ступені і медалём «За адвагу».

Першыя допісы і вершы надрукаваў у газеце «Піянер Беларусі». У 14-гадовым узросце быў адзначаны Ганаровай граматай гэтай газеты. У асноўным пісаў для дзяцей. Падчас акупацыі і на фронце не расставаўся з паэзіяй, пісаў вершы. У гады вайны загінулі два родныя браты У. Ясючэні, адзін з вершаў паэта мае назву «Адпомшчу за братоў». Падборкі яго вершаў апублікаваны ў газеце «Літаратура і мастацтва» ў 1971 г. і калектыўным зборніку «Дзень паэзіі» (1980). Аўтар апавядання «Бацькаў сын».

Паэзія

ПРЫЙДЗІ НА МІЛАЕ СПАТКАННЕ

Прыйдзі на мілае спатканне,
Дзяўчынка любая мая!
Прабудзем разам да світання
І будзем слухаць салаўя.

Нас стрэнуць першыя праменні,
Узыдзе сонца за гарой,
І папаўзуць даўгія цені, —
Тады расстанемся з табой...

Рака дыміцца у тумане,
Шуміць пад ветрам вербалоз.
Дзяўчынка, сэрца не трывож,
Прыйдзі на мілае спатканне.

НОЧ НА РЭЧЦЫ

Кінуў месяц на рэчку святло,
Заблішчэла, бы люстра, вада.
Каля поплава спала сяло.
Над вадою драмала вярба.

Кучаравы спавіў вербалоз
Бераг рэчкі — круты, як абрыў.
Спала ўсё. Толькі вецер між лоз
Безумоўку шаптаў-гаварыў...

Бор за рэчкай маўкліва стаяў,
Як той дзед-вартаўнік ля гумна.

І туман у нізіне апаў, —
Панавала наўкол цішыня.

НА НАЧЛЕЗЕ

Рассыпаліся ў небе зоры,
Нібы сярэбраны пясок.
Ўзлятаюць іскры-метэоры,
І дрэмле месяц-каласок.

За рэчкаю пасуцца коні.
Туман валокны разаслаў.
Цямнее лес. На бабкі ў полі
Адзела пацеркі раса.

Алешнік стыне над ракою.
Звіняць музыкі-камары
І не даюць спачыць нікому
Ля куста свежае травы.

Усход ружовасцю палае,
І песню драч сваю вядзе...
Чакаць нядоўга — рассвітае,
Настане новы ў шчасці дзень.

У ВЯНОК ПАМЯЦІ

Мікола Гіль

НА ДВАЦЦАТАЙ ВЯСНЕ

Аб чым расказаў экспанат саўгаснага музея

Калі вы прыедзеце ў Доктаравічы — мінскім, слуцкім альбо капыльскім аўтобусам, дык якраз насупраць канцавога прыпынку, на цэнтральнай сядзібе саўгаса, убачыце малады сквер з высокім шэрагранітым абеліскам, справа ад яго — Дом культуры, злева — будынак пошты і гасцініцы, а ў глыбіні — невялікі белацагляны дамок. Падыдзіце вузкай асфальтаванай сцяжынай бліжэй, да яго высокага ганка. Шыльда ля дзвярэй скажа вам, што ў гэтым дамку — саўгасны «Музей баявой і працоўнай славы».

Пра гэты музей газета «Літаратура і мастацтва» не так даўно ўжо расказвала сваім чытачам — пра яго арганізацыю, пра сабраныя ў ім матэрыялы і дакументы, і таму я наўрад ці рашыўся б гаварыць пра яго зноў, калі б не адна акалічнасць. Зрэшты, я не зусім пра гэта...

Тыдні тры назад, будучы ў камандзіроўцы ў Капылі, трапіў я ў Доктаравічы. Абмінуць музей не мог. І не таму, бадай, што спадзяваўся знайсці там штосьці асаблівае, невядомае, не заўважанае раней нашым братам-газетчыкам, тым больш, што музей адчынены гады чатыры назад. Зайшоў туды хутчэй па прычыне чыста чалавечай цікаўнасці — што там і як на самой справе, бо, шчыра кажучы, не так і шмат яшчэ ў нас калгасных ды саўгасных музеяў, ды яшчэ от такіх, што размешчаны ў спецыяльна выбудаваным для такой справы доме. Зайшоў — і не пашкадаваў. Нечакана пашчасціла мне дакрануцца, а мо і крышачку далучыцца да аднаго надзіва чыстага, светлага, натхнёнага жыцця, на жаль — кароткага...

У першым пакоі, а, па сутнасці, у калідорчыку на сцяне вісяць партрэты тых жыхароў Доктаравіч і іншых саўгасных вёсак — воінаў і партызанаў, якія не вярнуліся з вайны, якія аддалі свае жыцці ў змаганні з фашызмам. Сярод іх кінуўся ў вочы партрэт юнака, амаль падлетка. Прачытаў надпіс: Уладзімір Ясючэня. Пад ім даты: 1925–1945. Гэтыя даты найбольш запынялі позірк: усяго дваццаць. Потым,

пільней ужо, узіраўся я ў прыгожы, малады, амаль дзіцячы твар: багатая і, відно, непадатлівая чупрына, высокі лоб, прамы, вастраваты нос, тонкія, нервовыя вусны, праніклівы, нейкі самотна-трывожны пагляд вачэй. І ці то таму, што больш ні пад адным з партрэтаў даты жыцця і смерці не збягаліся так блізка, ці таму, што ў паглядзе юнака было сапраўды штосьці балесна-трывожлівае, твар Валодзі Ясючэні (называць яго сталым імем Уладзімір нейк не хацелася) доўга яшчэ стаяў перад маімі вачыма.

У мемарыяльнай зале музея маю ўвагу прыцягнула папка з надпісам: «Пісьмы з фронту». Разгарнуў яе. Пажаўцелы ад часу лісток у лінейку калісьці быў складзены салдацкім трохкутнікам, а цяпер старанна разгладжаны. Уверсе дата: 20 снежня 1944 года. Вочы прабеглі радкі: «Лёс вырашае жыццё. Хай загіну і я ў будучых рашаючых баях, але за кроў сваіх любімых братоў я клянуся сурова адпомсціць праклятым фрыцам...»

Перавярнуў лісток і — не паверыў сваім вачам: гэта быў ліст Валодзі Ясючэні, яго пісьмо ў родную вёску Станькі, адрасаванае маці, бацьку, сястры і брату.

У папцы аказалася больш дзесяці Валодзевых пісем. Наступнае было датавана *10 студзеня 1945 года*:

«Дарагі Ваня! Вельмі буду прасіць цябе, прагледзь харашэнька ўсе мае папяровыя архівы, але нічога не выкідвай, асабліва мае вершы (сшыт. «Раннія творы», «Першыя крокі», «Мара» і ліст з пяццю вершамі пад псеўданімам Б. Каліна). Там ты сустрэнеш шмат чаго цікавага з літаратуры — прачытвай і зноў акуратна зберагай, як і розныя дзённікі, выразкі, а таксама газеты...»

Стоп. Вось яно што. «Мае вершы? Сшыткі «Раннія творы», «Першыя крокі», «Мара»? Малады паэт? Няўжо? Няўжо гэта ўгадвалася мне ў тым незабыўна-праніклівым паглядзе юнака?

Я прысеў да стала і стаў хутчэй гартаць астатнія пісьмы...

«14 студзеня 1945 года

Наступнага пісьма чакайце ўжо з-за Віслы, калі лёс не здрадзіць і я шчасліва фарсірую раку...

26 студзеня 1945 года

Не крыўдуйце, што доўга не пісаў — мы ідзём усё далей на захад, так што пошта не паспявае нас дагнаць. Мне ўжо вядома, што 27 снежня 44 года прыехаў дадому Ваня. Я гэтаму вельмі рады. Дарагі Ваня! Глядзі па карце гор. Бромберг (яго мы ўжо даўно ўзялі), Віслу перайшлі з 16 на 17 студзеня ўначы. Прасоўваемся імкліва...

28 студзеня 1945 года

Паведамі, Ваня, ці атрымалі вы мае вершы, дакументы, хусцінку і інш., якія я выслаў у пачатку студзеня...

30 студзеня 1945 года

Дарагія мае! Паведамляю, што я жывы і здаровы, знаходжуся ўжо на тэрыторыі Германіі...

3 лютага 1945 года

Дарагі Ваня! Хачу табе паведаміць, што мяне прадставілі да ўзнагароды Славай трэцяй ступені. Гэта мяне радуе, я буду біць ворага яшчэ лепш. У апошні час мы прынялі шмат баёў, магчыма, скора пойдзем на адпачынак...

13 лютага 1945 года

Чытаў сваю заметку «Блізкі час расплаты». Яе прыслалі мне з рэдакцыі «К. К.»...

16 лютага 1945 года

Пасылаю падзяку за ўдзел у баях за горад Дойч-Кроне. Зберажы, Ваня, усё, што я перасылаю, зберагай, дарагі брат... З навін скажу, што я ўзнагароджаны медалём «За адвагу»...

22 лютага 1945 года

Да Берліна засталося кіламетраў 50...

25 лютага 1945 года

Дарагі Ваня! Літаратуру беражы, асабліва мае рэчы — вершы і апавяданні. Напішы, ці атрымалі мае вершы, якія я паслаў яшчэ ў студзені. Зберажы іх...

3 сакавіка 1945 года

Яшчэ раней я паслаў вам падзяку за г. Дойч-Кроне, зараз высылаю другую — за сталіцу Польшчы Варшаву...»

Наступны ліст напісаны іншаю рукою:

«22 сакавіка 1945 года

Паважаныя бацькі! Цяжка пісаць, але ўсё ж напішу і паведамляю, што Ваш сын Уладзімір адважна загінуў у жорсткіх баях 12.III.45 г. з нямецкімі захопнікамі, а скора пасля гэтага пісьма вы атрымаеце і пахавальную запіску і дакументы і даведаецеся, дзе ён пахаваны. Быў узнагароджаны медалём «За адвагу». Вось што я вам хацеў паведаміць. Гэта пісаў пісар роты Ільін Міхаіл Мацвеевіч».

І яшчэ адно пісьмо аказалася ў папцы:

«Добры дзень, тав. Ясючэня!!!

У першых радках прашу вас прабачыць мне за маё пісьмо да вас. Але я вырашыў паведаміць вам пра лёс Вашага сына Уладзіміра. Я яго баявы таварыш, з ім я ўдзельнічаю ў баях са жніўня 44 г. Спачатку былі ва ўчэбным батальёне. Валодзя быў курсантам, а я быў яго камандзірам аддзялення. Ён быў лепшым курсантам майго аддзялення. Пасля, як яму прысвоілі званне сяржанта, мы з ім трапілі на перадавую, дзе ўдзельнічалі ў баях да ракі Одэр. Разам фарсіравалі р. Віслу, бралі гарады. Заўсёды ў цяжкую хвіліну памагалі адзін

аднаму. Былі разам узнагароджаны медалямі «За адвагу». І вось у адным гарачым баі на р. Одэр мне давялося страціць лепшага таварыша па зброі Валодзю, дзе яго забіла мінай, а мяне параніла ў нагу. Пахаваны Вова ў мястэчку Грайфенхаген на беразе р. Одэр. У мяне застаўся яго аўтамат № 526, з якім ён фарсіраваў р. Віслу і ўдзельнічаў ва ўзяцці Варшавы. З яго аўтаматам я фарсіраваў р. Одэр, быў у баях за Берлін, за што атрымаў падзяку і ордэн Айчыннай вайны II ст., і выйшаў на р. Эльбу...

Валодзеў друг *Аляксей Гімпель*».

Вось і ўсё. Я машынальна перагортваў папку, нібы спадзеючыся адшукаць яшчэ што-небудзь, але больш там нічога не знаходзілася. Жанчына, якая адчыніла мне музей, не магла нічога ні дадаць, ні растлумачыць. Праўда, яна дазволіла мне пакорпацца ў шафе, дзе ляжала тое, што не трапіла на музейныя стэлажы і стэнды. Знайшоў дзве кніжкі, прысланыя рэдакцыяй газеты «Піянер Беларусі» лепшаму дзяткору Валодзю Ясючэню, грамату, якой Валодзя быў узнагароджаны гэтай жа рэдакцыяй за актыўны ўдзел у літаратурнай гульні, некалькі газетных выразак з яго допісамі і некалькі вершаў — таксама газетныя выразкі — з подпісам: «В. Ясючэня. Доктаравіцкая СШ».

І ўсё? А сшыткі, пра якія Валодзя турбаваўся ў пісьмах, а вершы, якія ён дасылаў дадому з фронту?

— Больш у музеі нічога няма, — адказала жанчына.

— А бацькі яго жывуць?

— Хто яго ведае. Гэта ж у Станьках. А брат яго, той, што ў пісьмах упамінаецца, — Ваня, жывы. Бухгалтарам у саўгасе робіць.

Назаўтра я сустрэўся з Іванам Мікалаевічам Ясючэнем. Ён шмат расказваў пра Валодзю, пра тое, з якой ахвотаю ён вучыўся — спачатку ў Ванелевіцкай сямігодцы, а пасля, адзін год перад самай вайной, у Доктаравіцкай СШ, з якой прагнасцю чытаў кнігі; пра тое, як хораша — з самых малых гадоў — маляваў, пра Валодзеву дружбу з Аляксеем Коршакам (цяпер іх партрэты ў музеі — побач); пра тое, з якой сур'ёзнасцю ставіўся Валодзя да сваіх літаратурных спроб...

— Міша, старэйшы брат, прыахвоціў яго да чытання, да літаратуры. Брат настаўнікам быў. Не прыйшоў з вайны, як і Федзя, трэці мой брат Міша быў разумны хлопец, а Валодзя, відаць, абскакаў бы і яго. Чыталі пісьмы, бачылі, як ён піша? Ніводнай памылкі! А почырк які?.. Ды што цяпер казаць... Каб жыў, а то... На дваццатым годзе галаву злажыў...

— Іван Мікалаевіч, а сшыткі Валодзевы? Дзе яны? Захаваліся?

— Няма сшыткаў. Толькі тое, што ў музеі. Было шмат папер, але ж — такое жыццё было, хай яно спрахне. Бацька і маці ад гора

зайшліся, памёрлі, потым — сястра-гаротніца... Хату перацягваў на новае селішча... Каб жа тое ведаць было, што зацікавіцца хто. А мо і аддаў каму. Помню, пасля вайны прыязджаў да мяне адзін з газеты раённай. Мо ў яго што захавалася...

У той жа дзень мне ўдалося сустрэцца з тым чалавекам, які працаваў у капыльскай раённай газеце неўзабаве пасля вайны. Але ў адказ пачуў:

— Памятаю, быў у Ясючэні, і сшыткі тыя бачыў, нават гартаў. Але ж я нічога, ніводнага сшытка не браў...

Значыць, загінулі. А шкада. Тая настойлівасць, з якой Валодзя наказваў у пісьмах з фронту берагчы яго сшыткі, сведчыць, што пісанне вершаў было яго душэўнай патрэбай, што ён вельмі даражыў сваімі спробамі пяра і звязваў свой лёс з будучай сур'ёзнай літаратурнай працай. Чамусьці хочацца думаць, што, каб не тая фашысцкая міна, якая абарвала яго жыццё на дваццатай вясне, сярод імён сённяшніх нашых паэтаў было б і імя паэта Уладзіміра Ясючэні — юнака (ён назаўсёды застаўся юнаком) з чыстай душой, гарачым сэрцам патрыёта і светлымі, высокімі помысламі. Гэта, мне думаецца, пацвярджаюць і тыя яго вершы, якія выпадкова ацалелі. І таму да гэтай згадкі пра светлы воблік юнака з капыльскай вёскі Станькі хочацца далучыць і ягоныя — няхай сабе няспелыя яшчэ — паэтычныя радкі. Будзем памятаць і тое, што напісаны яны рукой вучня сёмага-восьмага класа, і тое, што пісаў іх падлетак, які праз нейкія тры-чатыры гады аддаў жыццё за Радзіму.

КАМЕНТАР

УЛАДЗІМІР ПАХОМЕНКА

Паэзія

Отомстим за муки Юрия Смирнова (с. 5)

Друкуецца паводле газ.: Магіл. праўда. 1985. 14 лют.

Месть за друга (с. 5)

Друкуецца паводле газ.: Магіл. праўда. 1985. 14 лют.

Письмо (с. 6)

Друкуецца паводле газ.: Магіл. праўда. 1985. 14 лют.

У вянок памяці

Васіль Леўчанка
Штыком і пяром (с. 7)

Леўчанка Васіль — журналіст.

Артыкул друкуецца з невялікімі скарачэннямі паводле газ.: Магіл. праўда. 1985. 14 лют.

ПЁТРА ПРОСТЫ

Проза

Слёзы (с. 11)

Друкуецца паводле выд.: Беларуская дакастрычніцкая проза / Склад. В. В. Барысенка. Мінск: Навука і тэхніка, 1965. С. 116.

Упершыню: Наша ніва. 1907. 25 студз.

Воля (с. 12)

Друкуецца паводле выд.: Беларуская дакастрычніцкая проза. С. 117.

Упершыню: Наша ніва. 1907. 2 лют.

Абразкі (с. 13)

Друкуюцца паводле выд.: Дэкляматар / Рэд.-выд. М. Гарэцкі. Вільня, 1921. С. 24.

Упершыню: Наша ніва. 1909. 7 мая.

Абразкі друкаваліся ў «Першым беларускім календары «Нашае нівы на 1910 год» (Вільня, 1910), «Беларускім дэкляматары» (Вільня, 1928).

Драматургія

Свякроўка (с. 15)

П'еса друкуецца паводле час. «Сьвіцязь» (Гродна), 1995, № 1, дзе апублікавана ўпершыню, пад рубрыкай «З архіваў».

Публікацыя і падрыхтоўка тэксту Я. Трацяка і Ю. Пацюпы.

Рукапіс твора захоўваецца ў аддзеле рэдкай кнігі і рукапісаў ЦНБ НАНБ (Ф. 5, воп. 1, адз. зах. 114).

Гэты тэкст і наступныя публіцыстычныя творы П. Простага падаюцца згодна з нормамі сучаснай арфаграфіі, граматыкі і пунктуацыі, пры гэтым пэўныя асаблівасці аўтарскай лексікі і мовы захоўваюцца.

Публіцыстыка

У калядны, ціхі вечар… (с. 37)

Друкуецца паводле газ. «Biełarus», 1913, 19 снеж., пад псеўданімам Piotra Prosty, адкуль перадрукоўваецца ўпершыню.

[1] *...маестатычная павага...* — Тут: велічная, усемагутная, годная.

[2] *надусё* — тут: перш за ўсё, перадусім.

Навагоднія думы (с. 39)

Друкуецца паводле газ. «Biełarus», 1914, 3 студз., пад псеўданімам Piotra Prosty, адкуль перадрукоўваецца ўпершыню.

«Ойча наш» беларуса (с. 41)

Друкуецца паводле газ. «Biełarus», 1914, 22 студз., пад псеўданімам Piotra Prosty, адкуль перадрукоўваецца ўпершыню.

У вянок памяці

Янка Трацяк
«Чалавекам быў ён простым...» (с. 43)

Друкуецца паводле час.: Сьвіцязь. 1995. № 1.

[1] У кнізе «Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя» (Аўт.-уклад. Ю. Гарбінскі), выдадзенай у 1999 г., змешчаны «Метрычны выпіс пра нараджэнне і хрышчэнне Ільдэфонса Бобіча», дзе гаворыцца пра дакладную дату і месца нараджэння пісьменніка: «…родившійся 1890 года января 10 дня въ дер. Дзедзинка…» (с. 553).

АЛЕСЬ ПРУДНІКАЎ

Паэзія

Зацвітуць бялявыя вербы… (с. 51)

Друкуецца паводле аўтографа, які захоўваецца ў БДАМЛіМ (Ф. 55). Матэрыялы фонду на момант падрыхтоўкі каментара не былі цалкам апрацаваны.

Памяці Паўлюка Труса (с. 52)

Друкуецца паводле машынапісу, які захоўваецца ў БДАМЛіМ (Ф. 55).

На вуліцы конь заірзаў… (с. 53)

Друкуецца паводле машынапісу, які захоўваецца ў БДАМЛіМ (Ф. 55).

Усё так спакойна, усё адмірае… (с. 53)

Друкуецца паводле машынапісу, які захоўваецца ў БДАМЛіМ (Ф. 55).

На вакзале (с. 54)

Друкуецца паводле аўтографа, які захоўваецца ў БДАМЛіМ (Ф. 55).

Ноч глухая… (с. 54)

Друкуецца паводле выд.: Крывёю сэрца. Мінск, 1967. С. 116.

Упершыню — газ. «Літ. і мастацтва», 1967, 13 чэрв., з прадмовай П. Пруднікава.

На рускую мову пераклаў В. Ліпневіч.

Звіняць абшары (с. 55)

Друкуецца паводле выд.: Крывёю сэрца. С. 117.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1967. 13 чэрв.

На рускую мову пераклалі П. Жур і В. Ліпневіч.

Малады плытагон (с. 56)

Друкуецца паводле час.«Чырв. Беларусь», 1931, № 10, дзе апублікаваны ўпершыню.

Абрабаваны Стронг (с. 58)

Друкуецца паводле выд.: Крывёю сэрца. С. 119.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1967. 13 чэрв.

Верш таксама друкаваўся ў «Анталогіі беларускай паэзіі» (1993. Т. 2).

Зямныя зоры (с. 61)

Урывак з паэмы друкуецца паводле выд.: Пруднікаў А. Зямныя

зоры: Паэма. Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1932. С. 3.

Упершыню: Полымя. 1931. № 6. Пад творам пазнака: *Вясна 1931 г., г. Менск.*

Круг дарог (с. 62)

Урыўкі з паэмы друкуюцца паводле час. «Заклік», 1933, № 2, а таксама аўтографа і машынапісу (раздзел «Гадќ»), якія захоўваюцца ў БДАМЛіМ (Ф. 55).

У вянок памяці

Павел Пруднікаў
Яго забыць нельга (с. 65)

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Дзень паэзіі–71. Мінск: Беларусь, 1971. С. 245.

Упершыню — газ. «Літ. і мастацтва», 1967, 13 чэрв., пад назвай «Недапетая песня».

УЛАДЗІМІР РАГУЦКІ

Паэзія

Праходжу я... (с. 69)

Друкуецца паводле час. «Полымя рэвалюцыі», 1938, № 1, адкуль передрукоўваецца ўпершыню.

Паштальён (с. 70)

Друкуецца паводле час. «Полымя рэвалюцыі», 1938, № 7–8, адкуль передрукоўваецца ўпершыню.

Незабудкі (с. 71)

Друкуецца паводле час. «Полымя рэвалюцыі», 1938, № 12, адкуль передрукоўваецца ўпершыню.

Намі апушчана 5 страфа:

Як на плошчы воінам жалезным
Пасылала з песняю прывет.
Як на свята стужкамі і бэзам
Убірала Сталіна партрэт.

Хвоя (с. 72)

Друкуецца паводле выд.: Крывёю сэрца. Мінск: Беларусь, 1967. С. 124.

Упершыню: Полымя рэвалюцыі. 1938. № 10.

У гэтай публікацыі апушчаны два апошнія слупкі (радкі 46–53), якія ёсць у першай публікацыі і тэксце, змешчаным у зб. «Мы іх не

забудзем»:

Бо растуць у нас таланты
Пад зарніцамі Крамля,
Бо савецкім музыкантам
Рукаплешча ўся зямля!

І авацый дружных хвалі
Будуць доўга не змаўкаць...
А з Крамля вялікі Сталін
Выйдзе песню сустракаць.

Верш на рускую мову пераклалі І. Бурсаў і А. Дракахруст.

М. А. Някрасаву (с. 73)

Друкуецца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1938, 10 студз., пад назвай «Н. А. Некрасаву», адкуль передрукоўваецца ўпершыню.

Пад вершам зацемка «Вечар памяці Н. А. Некрасава»: «8 студзеня ў Доме пісьменніка адбыўся літаратурны вечар, прысвечаны памяці вялікага рускага паэта-дэмакрата Н. А. Некрасава». У 1938 г. адзначалася 60-годдзе з дня смерці М. А. Някрасава.

17 верасня (с. 74)

Друкуецца паводле выд.: Мы іх не забудзем. Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1949. С. 206.

Упершыню: Полымя рэвалюцыі. 1940. № 9–10.

Верш друкаваўся ў зб. «Крывёю сэрца» (1967), «Покліч долі адзінай» (1979), «Анталогія беларускай паэзіі» (1993. Т. 2), час. «Першацвет», 2000, № 5.

На рускую мову пераклалі І. Бурсаў і А. Дракахруст.

На ўспамін (с. 75)

Друкуецца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1940, 17 чэрв., адкуль передрукоўваецца ўпершыню.

Чайка (с. 76)

Друкуецца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1940, 17 чэрв., адкуль передрукоўваецца ўпершыню.

На рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

У вянок памяці

Мікола Аўрамчык
Паэт і чайка (с. 77)

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Дзень паэзіі–71. Мінск: Беларусь, 1971. С. 243, дзе апублікаваны ўпершыню.

РУВА РЭЙЗІН

Паэзія

Фанька (с. 81)

Пераклад на беларускую мову зроблены Р. Барадуліным спецыяльна для гэтага выдання паводле зб.: Лира: Венок стихов. Москва: Сов. писатель, 1985. С. 307.

Гэта адзін з першых вершаў Р. Рэйзіна, які, на думку Р. Рэлеса, «стаў хрэстаматыйным» (Беларускія пісьменнікі: Біябібліягр. слоўнік: У 5 т. Мінск: БелЭн, 1995. Т. 5. С. 195).

У агнях усміхаецца горад… (с. 83)

Друкуецца паводле выд.: Дзень паэзіі–71. Мінск: Беларусь, 1971. С. 200.

На беларускую мову пераклаў А. Зарыцкі.

У вянок памяці

Рыгор Рэлес
Паэт-салдат (с. 84)

Успаміны друкуюцца паводле аўтарскага рукапісу.

Упершыню — газ. «Літ. і мастацтва», 1971, 10 снеж., з падзагалоўкам «Да 60-годдзя з дня нараджэння паэта Рувы Рэйзіна».

Артыкул дапрацаваны аўтарам спецыяльна для гэтага выдання.

РЫГОР СУНІЦА

Паэзія

Эх вы, думкі… (с. 89)

Друкуецца паводле альманаха «Уздым» (літ. зб. Бабруйскай філіі «Маладняка»), Бабруйск, 1926. С. 83, дзе ўпершыню апублікаваны разам з іншымі вершамі пад агульнаю назвай «Вершы Рыгора Суніцы».

Раніца (с. 89)

Друкуецца паводле альманаха «Уздым», 1926. С. 83, дзе апублікаваны ўпершыню.

Рытмакапытаму другу (с. 90)

Друкуецца паводле выд.: Крывёю сэрца. Мінск, 1967. С. 132.

Упершыню — час. «Вясна» (літ. дадатак да газ. «Камуніст»), 1930, № 8, пад псеўданімам Рыгор Суніца.

На сконе дзён (с. 94)

Друкуецца паводле час. «Вясна», 1930, № 6, дзе апублікаваны ўпершыню пад псеўданімам Рыгор Суніца.

Змешчаны ў перакладзе на рускую мову ў зб. «Кровью сердца» (1985).

Пераклады

Аляксандр Пушкін
У Сібір (с. 96)

Друкуецца паводле газ. «Камунар Магілёўшчыны», 1936, 11 чэрв., дзе апублікаваны ўпершыню пад уласным прозвішчам.

Пад вершам спасылка: *«Верш адрасаваны дэкабрыстам, сасланым на катаргу. Пушкін пераслаў яго праз жану дэкабрыста Н. М. Мураўёва, якая ездзіла да мужа ў Сібір. Зварот Пушкіна выклікаў адказны верш паэта-дэкабрыста А. Адоеўскага».*

Адам Міцкевіч
Блыха і равін (с. 96)

Друкуецца паводле газ.: Літ. і мастацтва. 1940. 23 лістап.

26 лістапада 1940 г. мінула 85 год з дня смерці А. Міцкевіча. У гэтым жа нумары «Літ. і мастацтва» змешчаны пераклады твораў паэта, зробленыя Я. Купалам і М. Танкам.

Байку таксама пераклаў К. Крапіва.

Уладзімір Маякоўскі
Вайна абвешчана (с. 97)

Друкуецца паводле выд.: Маякоўскі В. В. Выбр. тв. / Пад рэд. П. Броўкі. Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1940. С. 31.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1937. 30 ліп.

Мама і забіты немцамі вечар (с. 98)

Друкуецца паводле выд.: Маякоўскі В. В. Выбр. тв. С. 32.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1937. 30 ліп.

У вянок памяці

Васіль Вітка
Наша вясна (с. 100)

Вітка Васіль (Цімох Васільевіч Крысько; 1911–1996) — паэт і дзіцячы пісьменнік, заслужаны дзеяч культуры Беларусі (1970), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1972), лаўрэат Міжнароднага ганаровага дыплома імя Х.-К. Андэрсена (1978).

Урывак з артыкула «Цераз выпрабаванні часу» друкуецца паводле выд.: Вітка В. Урокі: Арт., выступленні, нататкі. Мінск: Маст. літ., 1982. С. 13.

Васіль Вітка
Суніцы (с. 102)

Друкуецца паводле выд.: Вітка В. Случчына: Вершы, паэмы, казкі. Мінск: Маст. літ., 1981. С. 131.

Янка Казека
На пачатку шляху (с. 103)

Казека Янка (Іван Дарафеевіч; 1915–1999) — крытык і літаратуразнаўца, заслужаны работнік культуры Беларусі (1975), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1976).

Успаміны друкуюцца з невялікімі скарачэннямі паводле выд.: Казека Я. Падарожжа ў маладосць: Арт., літ. партрэты, успаміны. Мінск: Маст. літ., 1984. С. 60.

Упершыню: Полымя. 1978. № 5.

Мікалай Лынькоў
Слова пра брата (с. 118)

Лынькоў Мікалай Ціханавіч (нар. у 1915 г.) — малодшы брат Рыгора Суніцы (Лынькова), жыве ў Санкт-Пецярбургу.

[1]*Пелагея Ціханаўна Лынькова* (у замужжы Шалабодава; 1905–2000) — сястра Рыгора Суніцы (Лынькова).

[2]*Барыс М-ч* — Барыс Мікуліч.

Успаміны друкуюцца з невялікімі скарачэннямі паводле аўтографа, які захоўваецца ў БДАМЛіМ (Ф. 189 Я. Казекі), у перакладзе А. Бельскага. Матэрыялы фонду на момант падрыхтоўкі каментара не былі цалкам апрацаваны.

МІКОЛА СУРНАЧОЎ

Паэзія

Наказ (с. 123)

Друкуецца паводле выд.: Сурначоў М. Акопны спеў: Вершы. Лісты. Успаміны / Склад. П. Пранузა. Мінск: Маст. літ., 1986. С. 3.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1938. 6 ліп.

2 Разгубіла ў мурах.

Верш на рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Зноў яны, драбнюткія сняжынкі... (с. 124)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 6.

Упершыню: На сурмах баравых. Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1946. С. 28.

Верш на рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Пра цябе не сніў і не гадаў... (с. 124)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 7.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1940. 3 жн.

6 Сонца не страчала і не грэла
8 На баянах баяла капела

Верш уключаны ў зб. «Зорка Венера» (1972).

На рускую мову пераклалі І. Бурсаў, Р. Вінонен.

Барвовая зара (с. 125)

Друкуецца паводле выд.: Сурначоў М. Барвовая зара: Вершы. Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1959. С. 3.

Упершыню: Полымя рэвалюцыі. 1940. № 12.

Наростані (с. 127)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 8.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1941. 12 крас.

Апушчана 2 страфа:

Цяпер з самотай надаедлівай
Дружы і радуйся, як хочаш, —
Адходзячы, глядзіць прыветліва
Не кажучы: «Спакойнай ночы».

У стоптаным жыце (с. 127)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 9.

Упершыню: На сурмах баравых.

Ва ўспамінах «Недаспяваная песня» пісьменнік М. Аўрамчык адзначае: «Улетку 1941 года, калі мы з Міколам служылі ў запасным артылерыйскім палку, гэты верш упершыню быў апублікаваны ў нашай палкавой насценгазеце» (Маладосць. 1969. № 6. С. 121).

Верш таксама друкаваўся ў шматлікіх анталогіях і зборніках паэзіі: «Мы іх не забудзем» (1949), «Крывёю сэрца» (1967), «Анталогія беларускай паэзіі» (1961. Т. 2; 1993. Т. 2), «Дзень добры, мама!» (1977), «Беларуская балада» (1978), «Сэрцам табе прысягаю» (1978), «Такія сэрцы ў нас» (1980), «На сцягу і ў сэрцы» (1982) і інш., а таксама ў шматлікіх перыядычных выданнях: «Полымя», 1975, № 5; «Чырв. змена», 1971, 2 верас.; «Вясёлка», 1984, № 7; «Маладосць», 1985, № 5; «Беларусь», 1995, № 5; «Роднае слова», 1995, № 5; «Звязда», 1986, 9 мая і інш.

Верш перакладзены на розныя мовы свету. На рускую мову пераклалі А. Твардоўскі, М. Браўн, І. Бурсаў, Д. Кавалёў, Г. Пагіраў, Б. Спрынчан, на ўкраінскую — Д. Паламарчук, Д. Грыгараш, на балгарскую — Н. Вылчаў, на польскую — Я. Гушча, К. Гансяроўскі, на малдаўскую — К. Кондра, на англійскую — У. Мэй і інш.

Ты мне патрэбна, як глебе вада... (с. 128)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 9.

Упершыню: На сурмах баравых.

На рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Старонка мая, у смутку... (с. 128)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 10.

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш на рускую мову пераклаў Д. Кавалёў.

Друкаваўся ў газ. «Чырв. змена», 1971, 2 верас.; час. «Маладосць», 1985, № 5.

Месяц знізіўся... (с. 129)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 11.

Упершыню — зб. «На сурмах баравых», пад назвай «Месяц ранены...».

1 Месяц ранены знік у карчы

На рускую мову пераклалі А. Твардоўскі, І. Бурсаў, Р. Вінонен.

Паштоўка (с. 130)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 12.

Упершыню: На сурмах баравых.

На рускую мову пераклаў В. Смірноў.

Друкаваўся ў газ. «Бел. ніва», 1994, 31 мая; час. «Маладосць», 1985, № 5.

Словы помсты (с. 130)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 13.

Упершыню: На сурмах баравых.

На рускую мову пераклалі М. Браўн, Д. Кавалёў.

Як неба рассякла ракета... (с. 131)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 14.

Упершыню: Барвовая зара.

Апушчаны наступныя радкі:

34–35 Той горад, за каторы Сталін
Начэй не спаў, таварыш мой...

Ён не хацеў здавацца нам... (с. 132)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 15.
Упершыню: На сурмах баравых.
На рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Ні шчыры мароз, ні сівыя бураны... (с. 133)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 16.
Упершыню: На сурмах баравых.
На рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Прысяга ў акопах (с. 134)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 17.
Упершыню: На сурмах баравых.
На рускую мову пераклалі М. Браўн, Д. Кавалёў, Н. Кіслік.

Паходная (с. 134)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 18.
Упершыню: На сурмах баравых.
Верш таксама друкаваўся ў час. «Роднае слова», 2000, № 5.
На рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Штодзень вялі мяне шляхі... (с. 135)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 19.
Упершыню: На сурмах баравых.
На рускую мову пераклаў Д. Кавалёў.

Новы мост (с. 136)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 20.
Упершыню: На сурмах баравых.
На рускую мову пераклаў Д. Кавалёў.

Ліст да маці (с. 137)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 21.
Упершыню: Беларусь. 1944. № 3.

6 Уяві: ты іх маці
18–19 За юнацтва сваё залатое,
Плацяць кроўю сваёй, ваякі

Верш друкаваўся ў зб. «Крывёю сэрца» (1967), «Дзень добры, мама!» (1977), «Мы іх не забудзем» (1979), «За цябе, Радзіма!» (1984); час. «Маладосць», 1985, № 5, « Беларусь», 1992, № 5; газ. «Чырв. змена», 1964, 30 чэрв.

На рускую мову пераклаў Д. Кавалёў.

Што пісаць і чым парадаваць... (с. 137)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 22.

Упершыню: На сурмах баравых.

На рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Роздум (с. 138)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 23, пад назвай «Раздум'е».

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш друкаваўся ў зб. «Мы іх не забудзем» (1949), «Крывёю сэрца» (1967); газ. «Чырв. змена», 1971, 2 верас., «Бел. нива», 1994, 31 мая і інш.

На англійскую мову пераклаў У. Мэй, на рускую — М. Браўн, Д. Кавалёў.

Смага (с. 139)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 23.

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш на рускую мову пераклаў Д. Кавалёў.

Зямлянка (с. 139)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 24.

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш на рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Стаіць над попелам хаціны... (с. 140)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 25.

Упершыню: На сурмах баравых.

На рускую мову пераклалі М. Браўн, Д. Кавалёў, на ўкраінскую — Д. Паламарчук, на англійскую — У. Мэй.

Вея кідаецца, кружыцъ... (с. 141)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 26.

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш друкаваўся ў газ. «Вяч. Мінск», 1969, 24 крас., «Звязда», 1986, 9 мая.

На рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Вяселле (с. 142)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 27.

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш на рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Дума пра казака Чубатага (с. 144)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 30.

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш на рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Запавет салдата (с. 145)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 31.

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш на рускую мову пераклаў І. Бурсаў.

Сон (с. 146)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 34.

Упершыню: На сурмах баравых.

Верш друкаваўся ў зб. «Мы іх не забудзем» (1949), «Анталогія беларускай паэзіі» (1961. Т. 2), «Крывёю сэрца» (1967), «Сэрцам табе прысягаю» (1978), «На сцягу і ў сэрцы» (1982), «За цябе, Радзіма!» (1984), а таксама ў перыядычных выданнях: «Полымя», 1985, № 5, «Маладосць», 1985, № 5; газ. «Чырв. змена», 1980, 9 верас. і інш.

На рускую мову пераклалі І. Бурсаў, Д. Кавалёў.

З румынскіх эцюдаў (с. 147)

Урыўкі з нізкі друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 35.

Упершыню — газ. «Чырв. змена», 1944, 30 верас., пад назвай «Румынскія эцюды».

У артыкуле «Такім ён быў» П. Пранузa піша:

«Частку вершаў, якія прысылаў мне Мікола, я захаваў.

У 1959 годзе мне давялося ўкладаць яго зборнік «Барвовая зара». У яго я ўключыў і вершы, узятыя з лістоў да мяне. Але не ўсё, напісанае паэтам, уключана ў зборнік. Пасля доўгіх пошукаў мне ўдалося знайсці верш «Румынскія эцюды»... Напісаны ён у франтавых умовах» (Полымя. 1966. № 6. С. 124).

Лісты (с. 148)

Друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 38.

Упершыню: Беларусь. 1967. № 6.

[1] Публікацыя П. Пранузы пад загалоўкам «З дарог вайны». Ва ўступным слове ён піша: «У час Вялікай Айчыннай вайны мне давялося перапісвацца з маім баявым сябрам паэтам Міколам Сурначовым. Некалькі яго пісем захавалася ў маім архіве. У іх раскрываецца воблік Міколы Сурначова як паэта і воіна, які любіў сваю Радзіму, аддаў за яе свабоду і шчасце сваё жыццё. Прапаную ўвазе чытачоў некалькі пісем свайго сябра».

У вянок памяці

Мікола Аўрамчык
Недаспяваная песня (с. 157)

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 91.

Апублікаваны ў зб. «Дзень паэзіі» (1965), пад назвай «Памяці сяброў»; «Дзень паэзіі» (1969), пад назвай «Мае сустрэчы»; час. «Маладосць», 1969, № 6, пад назвай «Недаспяваная песня».

Мікола Аўрамчык
Памяці Міколы Сурначова (с. 162)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 47.

Упершыню: Полымя. 1948. № 6. Датуецца 1947 г.

Мікола Аўрамчык
Адкуль бы ні вярнуўся ў горад родны... (с. 163)

Друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 49.

Упершыню: Маладосць. 1967. № 8. Датуецца 1965 г.

Анатоль Вялюгін
Песня паўшага друга (с. 164)

Вялюгін Анатоль Сцяпанавіч (1923–1994) — паэт, заслужаны дзеяч культуры Беларусі (1969), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1968), удзельнік Другой сусветнай вайны.

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 67.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1946. 27 ліп.

Рыгор Бярозкін
Таварыш загінуў на вайне (с. 167)

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 71.

Упершыню: Беларусь. 1960. № 3.

Паўлюк Пранузa
Такі ён быў (с. 170)

Пранузa Паўлюк (Павел Кузьміч; нар. у 1918 г.) — паэт, склаў зборнік вершаў і ўспамінаў пра М. Сурначова «Акопны спеў» (1986), удзельнік Другой сусветнай вайны.

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 102.

Упершыню: Полымя. 1966. № 6.

[1] Маецца на ўвазе зборнік «Акопны спеў».

Феня Шапавалава
Некалькі штрыхоў (с. 176)

Шапавалава Феня — настаўніца Слабадской пачатковай школы.

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 114.

Упершыню: Маладосць. 1969. № 6.

Андрэй Кордзікаў
Мае сустрэчы (с. 177)

Кордзікаў Андрэй — зямляк М. Сурначова, сябар літаб'яднання «Натхненне» пры рагачоўскай раённай газеце «Камунар». У кнізе «Памяць: Рагачоўскі раён» (1994) у артыкуле М. Янчанкі «Наша натхненне» пра А. Кордзікава гаворыцца наступнае: «Ветэран нашага аб'яднання Андрэй Кордзікаў пачаў пісаць яшчэ ў даваенныя гады разам з Міколам Сурначовым, і да гэтага часу ён плённа працуе як празаік і гумарыст. У свой час А. Кордзікаў быў пераможцам рэспубліканскага конкурсу на лепшае апавяданне» (с. 521).

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 112.

Упершыню: Маладосць. 1969. № 6.

Дзмітрый Кавалёў
Адна любоў (с. 178)

Кавалёў Дзмітрый Міхайлавіч (1915–1977) — паэт, перакладчык, удзельнік Другой сусветнай вайны. Разам з І. Бурсавым выдаў у Маскве кнігу паэтычных перакладаў М. Сурначова «Одна любовь» (1971).

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 115.

Змешчаны ў зб. «Наедине с жизнью» (Масква, 1979).

Кастусь Кірэенка
Песня баявых шляхоў (с. 180)

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Кірэенка К. Заўсёды з Радзімай: Літ. успаміны, эсэ, дзённікавыя запісы, крытыч. выступленні, нататкі з падарожжаў, публіцыстыка. Мінск: Маст. літ., 1980. С. 60, з праўкамі і дапаўненнямі.

Упершыню апублікаваны ў зб. «Мы іх не забудзем» (1949), пад назвай «Мікола Сурначоў».

Іван Плахатнюк
«Ляжыць ён, як віцязь...» (с. 183)

Плахатнюк Іван — удзельнік Другой сусветнай вайны, быў салдатам узвода, якім камандаваў М. Сурначоў.

Успаміны друкуюцца паводле час. «Маладосць», 1994, № 5.

Упершыню: Во славу Родины. 1993. 1, 2, 3, 4 июня.

Анатоль Вярцінскі
Тры сустрэчы з Сурначовым (с. 187)

Вярцінскі Анатоль Ільіч (нар. у 1931 г.) — паэт, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1988).

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 86.

Упершыню — газ. «Літ. і мастацтва», 1962, 8 мая, пад назвай «Сэрца салдата».

А л я к с е й   П ы с і н
У сястры паэта (с. 190)

Пысін Аляксей Васільевіч (1920–1981) — паэт, заслужаны работнік культуры Беларусі (1980), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі (1968), удзельнік Другой сусветнай вайны.

Успаміны друкуюцца паводле выд.: Акопны спеў. С. 121.

Упершыню: Работніца і сялянка. 1974. № 6.

А л я к с е й   П ы с і н
Вершы Міколы Сурначова (с. 194)

Верш друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 51.

Упершыню: Полымя. 1981. № 8.

М і х а с ь   Д а н і л е н к а
На сурмах баравых (с. 196)

Даніленка Міхась (Міхаіл Пятровіч; нар. у 1922 г.) — празаік, удзельнік Другой сусветнай вайны.

Артыкул друкуецца паводле выд.: Акопны спеў. С. 130.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1977. 9 снеж.

МІКОЛА СЯМАШКА

Паэзія

Эх, пашто… (с. 199)

Друкуецца паводле газ. «Чырв. Полаччына», 1927, 16 сак., дзе апублікаваны ўпершыню.

Верш таксама змешчаны ў літаратурна-мастацкім альманаху «Росквіт» Полацкай філіі Усебеларускага аб’яднання «Маладняк» (Полацк, 1927. С. 141).

Вясны ў грудзёх я не згублю (с. 200)

Друкуецца паводле газ. «Чырв. Полаччына», 1928, 23 лют., дзе апублікаваны ўпершыню.

Пайду ўперад (с. 200)

Друкуецца паводле газ. «Чырв. Полаччына», 1927, 12 лют., дзе апублікаваны ўпершыню.

З вершаў аб Радзіме (с. 201)

Друкуецца паводле выд.: Сямашка М. Шчырасць. Менск: Дзяржвыд. БССР, 1939. С. 7–8, дзе апублікаваны ўпершыню.

Пастух (с. 202)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 33, дзе апублікаваны ўпершыню.

Дзявочая (с. 203)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 54–55.

Упершыню: Літ. і мастацтва. 1938. 10 крас.

У першапублікацыі адсутнічае 5 страфа:

Не адолею я гэтага:
Ці мне цешыцца, ці не,
Што люблю яго, зарэчнага,
Што далёка ад мяне?

Верш друкаваўся ў зб. «Мы іх не забудзем» (1949), «Анталогія беларускай паэзіі» (1961. Т. 3), «Крывёю сэрца» (1967).

Чаканне (с. 204)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 52–53, дзе апублікаваны ўпершыню.

Студэнтцы (с. 204)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 47, дзе апублікаваны ўпершыню.

Жыццё нам б'е сваім чалом (с. 205)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 39.

Упершыню — час. «Полымя рэвалюцыі», 1937, № 11, пад назвай «Жыццё».

У кніжнай публікацыі апушчаны наступныя радкі пасля 4 страфы:

Таму і гоман вод крутых,
І ззянне зор у ціхі вечар
Так безгранічна любіш ты
Любоўю шчыра-чалавечай.

Вечар на возеры (с. 206)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 35–36, дзе апублікаваны ўпершыню.

Ты выйдзі ў сад (с. 207)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 41–42.

Упершыню: Полымя рэвалюцыі. 1939. № 4.

Дзе ты (с. 208)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 43, дзе апублікаваны ўпершыню.

Пачатак лета (с. 208)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 30, дзе апублікаваны ўпершыню.

Дождж прайшоў (с. 209)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 31, дзе апублікаваны ўпершыню.

Непарушнае слова (с. 210)

Друкуецца паводле выд.: Шчырасць. С. 45–46, дзе апублікаваны ўпершыню.

У вянок памяці

Станіслаў Шушкевіч
На Аршанічыне ля сіняе ракі (с. 211)

Друкуецца паводле выд.: Шушкевіч С. Выбр. тв.: У 2 т. Мінск: Маст. літ., 1978. Т. 1. С. 84.

ЛЕЎ ТАЛАЛАЙ

Паэзія

Развітанне (с. 215)

Пераклад на беларускую мову зроблены Р. Барадуліным спецыяльна для гэтага выдання паводле зб.: Лира. М., 1985. С. 201.

Тэўе-малочнік (с. 217)

Пераклад на беларускую мову зроблены Р. Барадуліным спецыяльна для гэтага выдання паводле зб.: Талалай Л. У паходзе. Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1940. С. 72.

Упершыню: Штэрн. 1939. № 3–4.

У палявым штабе (с. 218)

Друкуецца паводле выд.: Мы іх не забудзем. Мн., 1949. С. 195.

На маршы (с. 218)

Пераклад на беларускую мову зроблены Р. Барадуліным спецыяльна для гэтага выдання паводле зб.: У паходзе. С. 46.

У вянок памяці

Рыгор Рэлес
Леў Талалай (с. 221)

Успаміны друкуюцца паводле аўтарскага рукапісу.

Упершыню: Мы іх не забудзем. С. 192.

Артыкул дапрацаваны аўтарам спецыяльна для гэтага выдання.

АНДРЭЙ УШАКОЎ

Паэзія

Зімой у ліцейнай (с. 225)

Друкуецца паводле выд.: Ушакоў А. Наша маладосць: Выбр. вершы / Скл. А. Зарыцкі. Мінск.: Дзяржвыд. БССР, 1962. С. 25–26.

Упершыню — час. «Узвышша», 1930, № 9–10, пад назвай «Зімою ў ліцейным». Агульны загаловак паэтычнай падборкі: «З нізкі вершаў «Зарава вагранак».

Вечар спіць. Навокал цішыня… (с. 226)

Друкуецца паводле газ. «Віцеб. пралетарый», 1930, 23 жн., дзе апублікаваны ўпершыню пад псеўданімам Андрэй Бязмежны. Агульны загаловак вершаванай падборкі: «З цыкла «Зарава вагранак».

Вятроў ліхія табуны... (с. 227)

Друкуецца паводле выд.: Ушакоў А. Голас Радзімы. Менск: Дзяржвыд. БССР, 1938, дзе апублікаваны ўпершыню.

Дзяўчыну бачыў я, такую, як і ты… (с. 228)

Друкуецца паводле выд.: Голас Радзімы. С. 59, адкуль перадрукоўваецца ўпершыню.

Праз кісейную фіранку… (с. 228)

Друкуецца паводле час. «Полымя», 1989, № 11, дзе апублікаваны ўпершыню.

У гэтым нумары «Полымя» змешчана ліставанне А. Ушакова з Э. Самуйлёнкам і П. Глебкам «Пісьмы да сябра», дзе, у прыватнасці, гаворыцца наступнае: «А пра вершы — я ў некаторых мясцінах сам адчуваю недахопы, але не хапае мужнасці, настойлівасці без указанняў выправіць. Напрыклад, «Правады прызыўніка». Я адчуваю, што апошнія 2/3 верша — агітка, я яго пісаў спецыяльна для газеты (надрукав[аны] быў у «Ч[ырвонай] змене»), проста абрыдзела доўга не друкавацца. Ну а пра астатнія — Вы напішыце. «Радасць» і «Праз кісейную фіранку» я адаслаў у «П[олымя] Рэвалюцыі» — пакуль пра лёс іх нічога невядома. «Нач[альнік] лётнай школы» — сухаваты. Я яго перарабляў з празаічнага нарыса» (Полымя. 1989. № 11. С. 166).

Як многаму ім ты ў жыцці абавязан (с. 230)

Друкуецца паводле выд.: Голас Радзімы. С. 48, дзе апублікаваны ўпершыню.

У 1947 г. верш пад назвай «Многаму ім ты ў жыцці абавязан» друкаваўся ў час. «Полымя» (№ 2).

Верш уключаны ў зб. «Мы іх не забудзем» (1949), «Анталогія беларускай паэіі» (1961. Т. 3), «Крывёю сэрца» (1967), «На сцягу і ў

сэрцы» (1982); друкаваўся ў газ. «Вяч. Мінск», 1969, 2 кастр.; час. «Вясёлка», 1984, № 7.

На імперыялістычнай вайне (с. 230)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 57–58

Упершыню: Голас Радзімы. С. 25.

Верш таксама друкаваўся ў зб. «Крывёю сэрца» (1967); час. «Першацвет», 2000, № 5.

Радаслоўная (с. 231)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 62–63.

Упершыню: Полымя рэвалюцыі. 1937. № 3.

Першапачатковы варыянт:

25–45 На мяне глядзіць у строгай раме
Маршал Варашылаў са сцяны.
Я стаю, прад ім і дактарамі,
Чалавек з узростам прызыўным.
Грудзі — звон, высокі, станам статны,
Будуць рады дзядзькі і дзяды,
Не падвёў здароўем, а астатнім,
Самі знаюць — хлопец хоць куды.
Мне над грэбнем хваль, пад золкім ветрам
Несці вахту ў форме марака.
З хлебам-соллю, з шчырым словам, ветла
Ў армію праводзяць земляка.
Аднакашнікі! Вадзіў камбайны
Колькі летаў разам з імі я.
Так радзіма ўся рукамі дбайных
Працавала, як адна сям'я.
Над зямлёю сталінскія справы
Зацвітаюць, як сады вясной.
Ганаруся я пачэсным правам,
Што даручан мне граніц спакой.

У гэтым жа вершы, які надрукаваны ў зборніку А. Ушакова «Голас Радзімы», 37–40 радкі апушчаны, зроблены асобныя праўкі.

Дзе ты, чарнавокая?.. (с. 232)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 68–69.

Упершыню: Голас Радзімы. С. 55.

Развітанне з лагерам (с. 233)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 86–87.

Упершыню: Чырв. змена. 1940. 20 лістап.

Парашутыстка (с. 234)

Друкуецца паводле выд.: Голас Радзімы. С. 43.

Упершыню: Чырв. змена. 1936. 11 сак.

Верш таксама друкаваўся ў газ. «Віцеб. пралетарый», 1936, 28 ліп.

Пагранічнік (с. 235)

Друкуецца паводле выд.: Голас Радзімы. С. 37–38.

Упершыню: Чырв. змена. 1937. 21 мая.

На шаўковыя травы пала раса (с. 236)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 93.

Упершыню — газ. «Літ. і мастацтва», 1940, 23 ліп., пад агульным загалоўкам «Песні».

З душнай хаты ў сад я выйшла (с. 237)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 94.

Упершыню — газ. «Літ. і мастацтва», 1940, 23 ліп., пад агульным загалоўкам «Песні».

Калыханка (с. 237)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 97–98, дзе апублікаваны ўпершыню.

А можа быць (с. 238)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 100.

Упершыню — час. «Полымя», 1962, № 5, з прадмовай А. Зарыцкага.

У артыкуле «Голас незабыўнага друга» А Зарыцкі піша наступнае:

«Працуючы над складаннем кнігі выбраных вершаў паэта Андрэя Фёдаравіча Ушакова, які загінуў у час Айчыннай вайны на фронце, я адшукаў адрас яго жонкі Таццяны Сяргееўны Падабедавай. Яна даслала мне вершы паэта, якія ён не паспеў апублікаваць, і некаторыя біяграфічныя звесткі аб ім. У біяграфічных даведках аб Ушакове, надрукаваных пасля Айчыннай вайны, гаворыцца, што паэт загінуў у 1942 годзе на Ленінградскім фронце. Але Таццяна Сяргееўна піша, што Андрэй Ушакоў у кастрычніку 1939 года быў прызваны на абавязковую службу ў Чырвоную Армію, яго прызначылі сакратаром дывізіённай газеты «За Советскую Родину», служыў ён у Гомелі. Вайна застала Ушакова на вайсковых манеўрах. Жонка атрымала ад яго толькі тры пісьмы. Апошняе было ад 9 ліпеня 1941 года з Гомеля, куды часці яго дывізіі прыбылі на папаўненне пасля цяжкіх баёў пад Баранавічамі, каля станцыі Лясной. У кожным з гэтых пісем, нягледзячы на складаныя абставіны (фронт, адступленне, пошукі

штаба), Андрэй Ушакоў гаворыць аб тым, што піша франтавыя вершы, што скора прышле іх у Маскву. Відаць, ён загінуў у ліпені 1941 года ў баях на подступах к Гомелю…» (Полымя, 1962, № 5. С. 125).

Як вясною смугою пакрыліся далі… (с. 239)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 101, дзе апублікаваны ўпершыню.

З паэмы «Крылатае сэрца» (с. 239)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 102–104, дзе апублікаваны ўпершыню.

У вагонным акне... (с. 241)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 107.
Упершыню: Полымя. 1962. № 5.

Як шмат і лёгкіх і суровых… (с. 241)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 108–109.
Упершыню: Полымя. 1962. № 5.

Дождж (с. 242)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 110.
Упершыню: Полымя. 1962. № 5.

Ранак (с. 243)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 112–113.
Упершыню: Полымя. 1962. № 5.

Разведчык (с. 244)

Друкуецца паводле выд.: Крывёю сэрца. С. 165–166.
Упершыню: Полымя. 1962. № 5.
Варыянт у зб. «Наша маладосць»:

5 Ірвах крутых
9 Шышка упадзе на дол

Дзень мінуў, і сонца круг патух… (с. 244)

Друкуецца паводле выд.: Наша маладосць. С. 116.
Упершыню: Полымя. 1962. № 5.

Пераклад

Міхаіл Лермантаў
Прадказанне (с. 245)

Друкуецца паводле газ.: Літ. і мастацтва, 1941, 24 мая, адкуль перадрукоўваецца ўпершыню.

Казка для дзяцей

Пра муху Буркуху і дзяўчынку Гразнуху (с. 246)

Друкуецца паводле час. «Іскры Ільіча», 1939, № 8, дзе апублікавана ўпершыню. Сааўтар — А. Жаўрук.

Проза

Абкрадзенае жыццё (с. 250)

Апавяданне друкуецца паводле газ. «Віцеб. пралетарый», 1936, 28 ліп., пад псеўданімам Андрэй Бязмежны, дзе апублікавана ўпершыню.

Твор таксама друкаваўся пад назвай «Вярнуўся» ў час. «Работніца і калгасніца Беларусі», 1936, № 17 пад уласным прозвішчам. Імя галоўных герояў зменены — Павел Няжданаў і Зося. Апавяданне ўяўляе адрозны ад першапублікацыі варыянт. Магчыма, тэкст перапрацоўваўся рэдактарам. Так, канцоўка ў апавяданні «Вярнуўся» аптымістычная, галоўны герой мяняе адносіны да Зосі, якая нарадзіла дзіця:

«Зося і не заўважыла, як рыпнулі дзверы. Хтосьці паціху сеў на маленькі ўслончык, што стаяў ля ложка.

— Павел, ты? — амаль ускрыкнула яна.

— Зося, сёння купаць яго будзем?

— Будзем, будзем, дзівачок ты мой!

І радасная ўсмешка асвятліла свежы, шчаслівы твар юнай жанчыны» (Работніца і калгасніца Беларусі. 1936. № 17. С. 15).

Шырокая радасць (с. 253)

Урывак з аповесці «Зялёная вада» друкуецца паводле газ. «Віцеб. пралетарый», 1930, 23 жн., дзе апублікаваны ўпершыню пад уласным прозвішчам.

У вянок памяці

Аляксей Зарыцкі
Андрэй Ушакоў (с. 256)

Артыкул друкуецца паводле выд.: Ушакоў А. Наша маладосць. С. 3, з невялікімі скарачэннямі.

Мікалай Цюпенкін
Андрэй Ушакоў, ваенны журналіст (с. 261)

Цюпенкін Мікалай — капітан першага рангу запасу, былы рэдактар дывізіённай газеты «За Савецкую Радзіму».

Успаміны друкуюцца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1965, 9 снеж.

ВЕРА ХАРУЖАЯ

Дакументальная проза

Письма из подполья (1924–1925) (с. 267)

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа: Письма, статьи В. Хоружей и воспоминания о ней. Минск: Госиздат. БССР, 1962. 2-е изд. С. 37.

Письма на волю (с. 271)

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 60–83, 86–101.

Упершыню — у кн. «Письма на волю». Москва: Молодая гвардия, 1932, пад псеўданімам Польская комсомолка.

Письма из Витебского подполья (октябрь – ноябрь 1942 г.) (с. 302)

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 212.

Упершыню: Сов. Отчизна. 1957. № 2.

Лісты ваеннага часу В. Харужай змешчаны таксама ў зб. «Говорят погибшие герои» (1963. 2-е изд.).

Публіцыстыка

Светозарная моя Беларусь (с. 313)

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 203, у раздзеле «Записки В. Хоружей (1942)».

Тры артыкулы В. Харужай «Светозарная моя Беларусь», «Лучше быть вдовой героя, чем женой труса», «Коммунисты отвечают за всех детей на свете» апублікаваны ў газ. «Правда», 1959, 25 нояб.

Лучше быть вдовой героя, чем женой труса (с. 314)

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 205.

У вянок памяці

Любовь Хоружая
В семье (с. 317)

Харужая Любоў Захараўна — сястра Веры Харужай.

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 229.

Вера Тризно

Школьные годы (с. 321)

Трызна Вера Мікалаеўна — педагог, выкладала рускую мову і літаратуру ў жаночай гімназіі, дзе вучылася В. Харужая.

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 235.

Мария Давидович
В тюрьме «Фордон» (с. 323)

Давідовіч Марыя — былы вязень жаночай турмы «Фордан».

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 287.

Упершыню ўспаміны надрукаваны ў «Лит. газете», 1960, 21 мая, з прадмовай М. Златагорава.

Генрих Вагнер
Нас познакомила музыка (с. 334)

Вагнер Генрых Матусавіч (1922–2000) — кампазітар, педагог, народны артыст Беларусі (1986).

Друкуецца паводле выд.: Жизнь, отданная борьбе / Сост. Н. А. - Селедиевская, А. И. Селедиевский, А. П. Ярохин. Минск: Беларусь, 1983. 2-е изд. С. 176.

Василий Корж
В первые дни войны (с. 335)

Корж Васіль Захаравіч — адзін з кіраўнікоў партызанскага руху, генерал-маёр (1943), Герой Савецкага Саюза (1944).

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 306.

Анна Иванькова
С верой в победу (с. 339)

Іванькова Ганна Пятроўна — былая падпольшчыца, якая ў складзе групы Харужай была накіравана ў акупіраваны Віцебск.

Друкуецца паводле выд.: Славная дочь белорусского народа. С. 316.

Ніна Дарафеенка
Аб Веры Харужай — новае слова (с. 343)

Дарафеенка Ніна Іванаўна (нар. у 1923 г.) — кандыдат гістарычных навук, заслужаны работнік вышэйшай школы БССР (1978).

Артыкул друкуецца паводле час.: Полит. собеседник. 2001. № 5.

У прадмове да публікацыі гаворыцца:

«Аўтар артыкула, яна ж адзін з аўтараў кнігі «Віцебскае падполле», шмат гадоў займаецца вывучэннем дзейнасці Веры Харужай у

Віцебскім падполлі. На некаторыя пытанні адказы атрыманы: раскрыты новыя сувязі з патрыётамі горада, дакладна ўстаноўлена дата гібелі, знойдзены сведкі апошніх дзён жыцця Веры і яе сяброў. Новыя пошукі, новыя знаходкі…»

Г а л і н а   А й з е н ш т а т
«Усе гавораць — я сэрца раскінуў…» (с. 351)

Айзенштат Галіна — журналістка.

Друкуецца паводле час.: Беларусь. 1990. № 8.

М а к с і м   Т а н к
Дума пра Веру Харужую (с. 356)

Танк Максім (Скурко Яўген Іванавіч; 1912–1995) — народны паэт Беларусі (1968), удзельнік нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі і Другой сусветнай вайны.

Друкуецца паводле выд.: Танк М. Зб. тв.: У 6 т. Мінск: Маст. літ., 1978. Т. 2. С. 327.

А л е с ь   Б а ч ы л а
Лісты Веры Харужай (с. 358)

Бачыла Алесь (Аляксандр Мікалаевіч; 1918–1983) — паэт, заслужаны дзеяч культуры Беларусі (1967), удзельнік Другой сусветнай вайны.

Друкуецца паводле выд.: Бачыла А. Выбранае: У 2 т. Мінск: Маст. літ., 1978. Т. 1. С. 61.

М і х а с ь   К а л а ч ы н с к і
Чырвоныя ружы (с. 359)

Калачынскі Міхась (Міхаіл Іванавіч; 1917–1990) — паэт, заслужаны работнік культуры Беларусі (1974), удзельнік Другой сусветнай вайны.

Друкуецца паводле выд.: Калачынскі М. Суквецце: Выбр. вершы. Мінск: Маст. літ., 1977. С. 357.

А д а м   Р у с а к
Веры Харужай (с. 360)

Русак Адам Герасімавіч (1904–1987) — паэт-песеннік, заслужаны дзеяч культуры Беларусі (1964).

Друкуецца паводле выд.: Русак А. Засцілайце сталы: Выбранае. Мінск: Маст. літ, 1984. С. 175.

ІВАН ШАПАВАЛАЎ

Паэзія

О валенках и о геройстве (с. 363)

Друкуецца паводле выд.: Шаповалов И. Дзержинцы: Стихи. Менск: Госиздат. БССР, 1934. С. 20.

Упершыню: Напагатове. 1933. № 3.

«Напагатове» — ваенна-абаронны літаратурна-мастацкі часопіс, які выдаваўся ў Менску ў 1932–1933 гг.

Верш І. Шапавалава на беларускую мову пераклаў В. Гардзей спецыяльна для гэтага выдання.

Пра валёнкі і геройства

Ох, не хочацца
пакідаць пасцель,
Дзе целу так цёпла
і ўтомна.
Патрэсквае лес
ад марозу часцей,
І вецер скуголіць
сукай бяздомнай.
Яшчэ б хоць гадзінку,
хоць дзесяць мінут...
Кунежыцца, дрыхнуць —
то не пост каравульны.
Ды голас дзяжурнага,
у кожны заляцеўшы кут,
Зрывае з пасцелі,
што стала адразу няўтульнай.
Гадзінніка стрэлкі
па крузе ішлі,
Зліліся, як лічбу «12»
дасталі.
Прапалі ў завеі,
у белай імглі
Вартавы
і сяброўка яго
з варанёнае сталі.

*

З прыпухлых веек сон
марозным здзьмуты ветрам.
Як дома, вартавы
ў глухой, панурай нетры.
Ён знае,

як шуміць вунь той дуб
і вось гэты.
Дарогу
чуе ён
па цьмяных сілуэтах.
Абрысы дрэў і шум
тут, у дазоры,
Павысяць пільнасць,
зрок абвострыць твой.
...Направа куст
падрос,
як быў учора,
З чупрынаю
занадта ўжо густой...
— Стой!
Мільгануўся цень
чужы,
І бліснуў ствол
далёка,
на мяжы.

*

Хоць выкалі вока —
чарнее змрок.
Толькі з кардону
праз снегу заслону
Чуцен прыглушаны крок.
Хутка ніводнага
гуку не стала.
Бойся, аднак,
начных завірух!

На сцежцы дабро ляжала —
Валёнкі і кажух.

*

Закон граніцы
непарушны і строгі.
«Не прапусціць!» —
сэнс тут прамы.
(На снезе
пакінулі босыя ногі
след,

Вельмі ж незвычайны для зімы.)

Ногі гараць...
— Уцячэ?..
...Не ўцячэ нябось!!
Хлусіш, гад!..
Шпіёнская морда!..
Чакай жа...
На табе...
В-вось!
(Стогн слабы наводдаль.)

*

Зорка па-над плёсам,
Ля граніцы бліз,
Як сляза,
па шчацэ нябёсаў
Скацілася ўніз.
І ў барадзе ракіт
Знік ейны цень.
На ледзяны ракі аксаміт
Упаў прамень.

*

Калі ж у шпіталь
яму, бязногаму,
Прынеслі ордэн
Чырвонага Сцяга,
Вымавіў:
— Гэта ж надта многа!..
За што?..
Якая ж тут адвага?..
Разетку ўзяў
у схуднелыя
пальцы,
Сказаў сам сабе
(аб усім здагадаўся):
— Але ж як інакш?..
Ён бы мог...
зматацца?!
А у валёнках...
у валёнках
не дагнаць яго, гада.

*

На ўсім памежжы
вы спаткаеце іх!
Усюды,
дзе чырвона-зялёныя
слупы высяцца.
Знаць хочаце, колькі іх?
Т ы с я ч ы!..

Там, где война (с. 366)

Друкуецца паводле выд.: Дзержинцы: Стихи. С. 25, дзе апублікаваны ўпершыню.

Верш І. Шапавалава на беларускую мову пераклаў В. Гардзей спецыяльна для гэтага выдання.

Там, дзе вайна

Замалёўка

Чорная ноч.
Сон
не ідзе да воч.
Граніца.
Тэлефон.
Званок.
За радком радок
кладзецца на ліст
пры газніцы.
...Ля N-скіх слупоў,
дзе абрыў,
Рыхтуецца прарыў —
Чуваць
падазроны шорах...
— Дазор...
У ружжо!
За мяжой
(блізка ўжо)
Сунецца вораг.

Украдкай,
з аглядкай
(Маўзеры — на ўзвод),
па адным

У змроку начным
сочыцца зброд.
Вокрык кароткі,
рэзкі і жорсткі:
...«Стой!»
Бляск...
Ляск...
— О-о-о-ой!
Таварыш начальнік,
Я... па...мі...ра...а...ю!..
Стогн
рэжа вушы.
Ноч стрэлы глушыць.
Уцяка-юць!
«Стой».
Залп.
З чатырох бакоў
Ля N-скіх слупоў —
На банду
аблога...
Разбіта.
Змята.
Неразраджанаю
ўзята
Зброі многа.

Ветру свіст.
На стале чысты ліст.
Газніца
міргае часта.
Каменданту участка
Рапарт:
«...месяца
...у ... гадзін».
Зусім
Сакрэтна.
«...ліквідавана...
...У саставе...
...Затрыманы...
...Дастаўлены на заставу...»

Ясна, канкрэтна.
Ды пасярод радка

задрыжала рука:
«З нашага
составу...
Забіты 1 (адзін).
Паранены 1 (адзін).
Подпіс:
Начальнік N-скай заставы.

26 студзеня 1930 г.

Проза

Большевики границы (с. 368)

Урыўкі друкуюцца паводле выд.: Шаповалов И. Большевики границы: Повесть. Минск: Госиздат. БССР, 1936. С. 39–46; 73–78.

Урыўкі і раздзелы з аповесці друкаваліся ў альманахах «Атака», 1934, № 1; 1935, № 4; «Бойцы», 1936, № 2; «Антологии белорусской литературы», Москва, 1934; газ. «Літ. і мастацтва», 1934, 12 сак.; 13 жн.; «Чырв. змена», 1934, 23 сак.; час. «Полымя рэвалюцыі», 1936, № 1 і інш.

Письмо подруге (с. 381)

Друкуецца паводле выд.: Шаповалов И. Ненадуманные рассказы. Минск: Госиздат. БССР, 1939. С. 92.

Апавяданне на беларускую мову пераклаў В. Гардзей спецыяльна для гэтага выдання.

Ліст сяброўцы

Апавяданне

Мілая Галя!

Вось ужо болей за год, як я на заставе, а ты за ўвесь гэты час сабралася напісаць толькі адзін ліст, і той зусім кароценькі. Я хацела на цябе засердаваць і не адказваць, але... як бачыш, адказваю. Такая ўжо я, не трымаю доўга злосці.

Ты ў мяне пытаешся, як я жыву, ці не сумую, які чалавек — Сямён. Паспрабую задаволіць тваю цікаўнасць, але гэта ўжо зусім не таму, што я люблю пісаць. Справа ў тым, што я схапіла ангіну і трэція суткі не выходжу з пакоя. Такім чынам у мяне з'явілася шмат вольнага часу, які я проста не ведаю дзе падзець. Вось я і ўзялася за ліст да цябе. Усё ж лішняя гадзінка змарнуецца. Чытаць ужо не магу, у вачах мільгаціць. Вырашыла напісаць. Калі б не хварэла, ні за якія грошы не стала б гэтага рабіць, ну, самае вялікае — чырканула б пару слоў.

Увогуле, табе пашанцавала, а таму ўзбройвайся цярпеннем і слухай, дакладней, чытай.

Найперш аб тым, што мяне больш за ўсё хвалюе і радуе.

Галька! Я хутка буду... мамай. Гэта трошачкі страшна, але ты падумай толькі, як гэта цудоўна. Зрэшты, што я табе кажу? Ты ж яшчэ зусім дзяўчынка і нічога ў гэтых справах не цяміш. Па маіх разліках (доктар таксама так сказаў), гэта будзе, мабыць, на пачатку лістапада. Ты разумееш, што гэта значыць? Да дваццатай гадавіны я падару вам усім чалавека, новага, зусім новага, які раней не жыў на свеце.

Праўда, здорава?!

Ты пытаешся пра Сямёна. Ён добры. Толькі я рэдка яго бачу. У яго няма розніцы паміж днём і ноччу і яго рабочы час ненарміраваны. (Вось напісала аб нарміраванні рабочага часу і міжволі ўсміхнулася, так не пасуе гэтае слова да ўмоваў граніцы.) Вельмі рэдка здараецца так, што пад вечар нам удаецца разам паблукаць паўгадзіны ў лесе. А лес тут, Галя, асаблівы. Чалавеку, які ніколі не быў на граніцы, цяжка ўявіць, як ціха тут вечарам і ўночы. Такой цішыні ты нідзе болей не пачуеш. Яна, гэтая цішыня, як нацягнутая струна: здаецца, зачапі — і лопне. Кожную секунду чакаеш, што яе расколе гук стрэлу, іншы раз далёкага і прыглушанага, іншы раз — блізкага і рэзкага. Гэтае напружанне мяне спачатку вельмі стамляла, зараз — нічога, прывыкла, мусіць.

Потым, ведаеш яшчэ што? Мною авалодвае вельмі дзіўнае пачуццё, калі Сямён сыходзіць з кардона. Кожны раз назойліва даймае пытанне: можа быць, я яго болей не ўбачу? Напачатку гэтае пачуццё таксама было вастрэйшым, цяпер трохі прытупілася, але пазбавіцца яго, па-мойму, не ўдасца ніколі, таму што не знікнуць прычыны, якія мой страх выклікаюць. Разумееш, калі Сямёна няма, кожны пачуты, можа, выпадковы стрэл аддаецца ў галаве думкай: «Хоць бы не па ім!» Халастымі патронамі тут не страляюць. Я не скажу, што гэта прыгнятае; не, гэта проста спараджае пастаянны стан якойсьці напружанасці, гатоўнасці да ўсялякіх неспадзяванак. Я сказала б, што мы тут прывыклі чакаць нечаканасці.

Калі мы бываем разам, нам вельмі добра. Калі паасобку — чакаем сустрэчы, і гэта таксама добра, апрача таго, клопатаў так многа, што тваё пытанне аб маркоце мяне зусім рассмяшыла. Па-першае, у мяне восем чалавек хлопцаў-пагранічнікаў, якіх я на адказнай нарадзе жонак начсастава абавязалася падрыхтаваць за чатыры групы, а ў іх з граматай тугавата было. Але зараз яны ў мяне ўжо чытаюць і пішуць, як сапраўдныя грамацеі. Адзін толькі — з ім проста бяда. Вечна блытае «е» і «і», абавязкова напіша наадварот. Я яму пачала

задаваць па цэлай старонцы такіх слоў, на якіх ён бы мог практыкавацца. Ён вельмі добрасумленна ўсё выконвае і страшна бянтэжыцца, калі я ўсё яшчэ знаходжу ў яго памылкі. Але ў яго вучоба пойдзе абавязкова. А калі ён бянтэжыцца і чырванее, мне робіцца надта весела. Ён такі велізарны, дужы і смелы (мае ўжо 6 затрыманняў), а я перад ім зусім дзяўчынка.

Потым — кветкі. Я іх вакол кардона многа-многа пасадзіла. Насенння ў калгасе дастала і трошкі з Мінска выпісала. Толькі вельмі крыўдна — нідзе не змагла дастаць нарцысаў. А так шмат розных дастала. Хлопцы ў мінулы выхадны зрабілі цудоўныя клумбы. Нярэдка бывае, што я падымуся на золаку (я рана падымаюся), а кветкі ўжо нехта паліў. Самі хлопцы паліваюць. Да мяне яны ўсе адносяцца вельмі добра. Неяк асабліва беражліва. Называюць мяне «таварыш Марозава», а я спачатку ніяк не магла да гэтага прывыкнуць, да 23-х год Сяргеевай была. Цяпер ужо прывыкла. Калі ты зможаш дастаць насення нарцысаў, вышлі абавязкова. Я іх наступнай вясной пасаджу, а гэтым летам як-небудзь абыдземся.

Ну, затым я навучылася ездзіць вярхом (зараз пакуль не езджу — доктар забараніў). Спярша я вельмі баялася каня. Мне чамусьці здавалася, што ён мяне абавязкова ўкусіць за галаву. А цяпер я дужа палюбіла нашага Грамабоя і ён мяне ўжо ведае — калі я яго клічу, падыходзіць і сунецца храпай да маіх рук. Я яму скарынкі прыношу. Мінулай восенню я ўдзельнічала ў кожным пераходзе. Нас па 10 чалавек ад кожнага атрада ў Мінск ездзіла. Зорны прабег быў. Прайшоў наш атрад добра. Мы ўсе атрымалі граматы ад начальніка Упраўлення пагранаховы.

Потым мяне Сямён навучыў страляць з пісталета і з баявой вінтоўкі (з дробнакалібернай, ты помніш, я і дома нядрэнна страляла). Таксама напачатку баялася аддачы вінтоўкі і толькі міргала вачыма.

У мінулую восень я назбірала вельмі шмат грыбоў. Мы іх сушылі, а частку замарынавалі. Апошнія грыбы даядалі на 1 Мая. Дарэчы, на Першага мая ў нас было надта весела. Я з хлопцамі развучыла некалькі новых песень, потым тут ёсць два вельмі здольныя дзецюкі і любяць літаратуру. Мы з імі дэкламавалі Пушкіна. Адзін, Цішкін па прозвішчы, так чытае «Скупога рыцара», што толькі рот разявіш, а прыехаў на граніцу — ледзь распісацца ўмеў. Пасля скакалі проста на беразе рэчкі, на паляне, і ўся справа скончылася важнецкім абедам. Мы з Сілуновым (гэта наш кухар) рыхтаваліся да гэтага абеду тры дні і вельмі баяліся, што ён не ўдасца, нават два разы пасварыліся, але ўсё абышлося як нельга лепш. Толькі я ледзь было не сапсавала піражкі. Разумееш, дрожджы нясвежыя былі. Іх прывезлі яшчэ 25 красавіка. Не падыходзіць цеста, хоць ты плач. Але ўсё абышлося

добра. Цеста ў рэшце рэшт падышло, абед атрымаўся слаўны, і нам хлопцы дзякавалі.

Я, між іншым, пасля аднаго выпадку жартам сябе называю нам кухара. Гэта так была справа. На заставе ўсчалася баявая трывога. Людзей мала. Мой Сілуноў (кухар) катлеты рабіць пачаў, а тут чалавек дазарэзу на трывогу патрэбны. Давялося мне яго катлеты дасмажваць, а ён — за вінтоўку і на граніцу ўцёк. Засталася я тады, можна сказаць, начальнікам гарнізона. Я ды адзін чырвонаармеец ля кардона — вось і ўсё. Мне на кухню хлопцы таксама вінтоўку прынеслі, «на ўсялякі выпадак». Ну, яна так і правісела на цвіку, не спатрэбілася гэтым разам. Я катлеты дасмажыла, сяджу чакаю. Яны ўжо сохнуць пачалі, а хлопцаў усё няма, так крыўдна. Толькі вечарам вярнуліся. Насварылася я на іх, маўляў, знайшлі калі час палуднаваць прыйсці, а яны з такім апетытам елі мой абед, як быццам ён і не перастаяўся зусім.

Яшчэ быў выпадак, калі мне за тэлефаніста давялося працаваць, а неяк вартавым ля кардона стаяць, але я і так ужо шмат напісала і табе, напэўна, абрыдла чытаць маю балбатню. Можа быць, хутка прыедзе Сямён. Ужо світаць пачынае.

Пішы мне часцей.

Моцна цалую. Твая *Вара*.

P. S. Абавязкова прышлі насенне.

В.

Мяне прасілі напісаць нарыс пра жанчын нашай граніцы, пра нашых баявых сябровак.

Замест нарыса я прыводжу гэтае пісьмо жонкі савецкага пагранічніка, якім яно было ці якім магло быць.

Ів. Ш.

У вянок памяці

Васіль Феранц
Пясняр граніцы (с. 385)

Феранц Васіль (нар. у 1947 г.) — пісьменнік і журналіст.
Артыкул друкуецца паводле газ. Книга и мы. 1995. № 5.

ГЕНАДЗЬ ШВЕДЗІК

Паэзія

Я вечарам бачыў… (с. 391)

Друкуецца паводле выд.: Шведзік Г. Матчына сляза: Вершы, лісты; пер. з ідыш / Уклад. Б. Рубінай. Мінск: Маст. літ., 1989. С. 16.

Зіма, зіма — ў снягах двары… (с. 392)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 32.

На катку (с. 392)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 33.
Упершыню: Штэрн. 1930. № 1.

На лыжах (с. 393)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 35.

Даспявае жыта ўлетку... (с. 394)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 37.

Бяздумна ты пайшла ў яго абдымкі… (с. 395)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 38.

Шчаслівай хвіліны чакаю з журбой… (с. 396)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 39.

Паглынаюць далеч колы… (с. 396)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 22.

Вечар (с. 397)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 73.

Ці бачыў ты жыты густыя… (с. 398)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 41.

Прыход вясны (с. 398)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 42.

Памяці брата (с. 399)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 51.

Ноч. Ды з якой сінечай! (с. 400)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 74.

Мора і зямля (с. 401)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 59.

Мора і птушка (с. 402)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 58.

Мора (с. 403)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 60.

Песня — што птушка… (с. 404)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 53.

Ля вечна сіняга возера (с. 404)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 12.

Матчына сляза (с. 407)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 78.

Каля акна (с. 408)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 78.

Спяваюць пеўні (с. 408)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 84.

Запявала (с. 409)

Друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 85.

Лісты (с. 410)

Лісты, адрасаваныя з фронту жонцы — Б. Б. Рубінай, друкуюцца паводле выд.: Матчына сляза. С. 87–92, са скарачэннямі.

У вянок памяці

Эдзі Агняцвет
Маладосць не згінула... (с. 414)

Агняцвет (Каган) *Эдзі* Сямёнаўна (1913–2000) — паэтэса, перакладчык, узнагароджана міжнародным Ганаровым дыпломам імя Х.-К. Андэрсена (1986).

Успаміны друкуюцца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1964, 3 сак., дзе апублікаваны ўпершыню.

Публікацыя мае падзагаловак: «Да 50-годдзя з дня нараджэння Генадзя Шведзіка».

Станіслаў Шушкевіч
Яго голас абарваўся на першай лініі траншэй (с. 416)

Успаміны друкуюцца паводле час. «Полымя», 1964, № 3, дзе апублікаваны ўпершыню.

Публікацыя мае падзагаловак: «Да 50-годдзя з дня нараджэння Генадзя Шведзіка».

Іван Кудраўцаў
Лірычны голас (с. 418)

Кудраўцаў Іван Фёдаравіч (1922–2004) — літаратуразнавец, крытык, празаік, удзельнік Другой сусветнай вайны.

Артыкул друкуецца паводле час. «Беларусь», 1964, № 3, дзе апублікаваны ўпершыню.

Публікацыя мае падзагаловак: «Да 50-годдзя з дня нараджэння Г. Б. Шведзіка».

Рыгор Бярозкін
Слова пра друга (с. 419)

Артыкул друкуецца паводле выд.: Матчына сляза. С. 3, з невялікімі скарачэннямі.

Упершыню надрукаваны як прадмова да кнігі Г. Шведзіка «Лірыка» (1962).

ХВЯДОС ШЫНКЛЕР

Проза

Стрэлачнік Мігай (с. 423)

Друкуецца паводле выд.: Шынклер Х. Апошні рэйс / Скл. А. Лысенка. Мінск: Маст. літ., 1984. С. 22.

Упершыню — час. «Вясна» (літ. дадатак да газ. «Камуніст»), 1928, № 5, пад псеўданімам Хв. Явар.

Сонца пад шпалы (с. 428)

Урывак з аповесці друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 81.

Упершыню: Маладняк. 1929. № 11–12.

Дзённікі

Пульс жыцця (с. 438)

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 283.

Упершыню — асобнай кнігай у перакладзе на рускую мову «Пульс жизни: Записки телеграфиста». Москва: Профиздат, 1942; на беларускай мове — час. «Полымя», 1949, № 2.

Дзённік сувязіста (с. 503)

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 353.

Упершыню: Полымя. 1957. № 10.

Аповесць для дзяцей

Петрык-завадатар (с. 519)

Урыўкі з аповесці друкуюцца паводле выд.: Шынклер Х. Петрык-завадатар: Аповесць. Мінск: Маст. літ., 1973. С. 3–34; 52–57; 59–62; 70–84.

Упершыню: Петрык-завадатар. Менск: Юндзетсектар ДВБ, 1935.

Лісты (с. 547)

Друкуюцца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 390.

Усе лісты адрасаваны жонцы — Ксеніі Ігнатаўне Шынклер (1901–1983). Асобныя з іх друкуюцца са скарачэннямі.

Сям’я Х. Шынклера на той час жыла ў г. Свярдлоўску, адкуль пісьменнік пайшоў у армію.

Пры каментаванні лістоў пісьменніка мы абапіраемся на звесткі і тлумачэнні з каментара А. Лысенкі да кнігі «Апошні рэйс».

1 ліст ад 29 сакавіка 1942 г.:

[1] *Нашему Юрке…* — Х. Шынклер гаворыць пра свайго сына Юрыя (1925–1943).

[2] *Береги мою золотую Ану-Кики...* — так пісьменнік называў малую дачку Ірыну.

[3] *Дюка* — такім іменем-мянушкай падпісваў Х. Шынклер свае лісты да сваякоў і блізкіх.

2 ліст ад 29 красавіка:

[1] *Буду писать Михасю…* — М. Лынькову.

[2] *Читал письмо Алексы…* — Жукоўскі Аляксей Аляксандравіч (1906–1979), пісьменнік, заслужаны настаўнік РСФСР, сябар Х. Шынклера.

5 ліст ад 14 мая:

[1] *…(к примеру, Надину)...* — Сяляўка Надзея Ігнатаўна, сястра К. І. Шынклер, якая ў час вайны жыла разам з сям’ёй пісьменніка.

6 ліст ад 26 мая:

[1] *Мандэльцвайг* Р., рэдактар кнігі Х. Шынклера «Пульс жыцця».

[2] *…бандероль и письмо от Шуры...* — Захарава Аляксандра Іларыёнаўна, свярдлоўская суседка Х. Шынклера.

[3] *Перечитал книгу, и нет радости...* — Так Х. Шынклер выказвае сваё ўражанне пра першае выданне кнігі «Пульс жыцця».

[4] *Шкада, што гэтак бязглузда атрымалася з табой...* — Аўтар цытуе М. Лынькова, які выказаў шкадаванне, што не атрымалася адклікаць Х. Шынклера на пастаянную работу ў Маскву.

7 ліст ад 23 чэрвеня:

[1] *Михась пишет…* — М. Лынькоў.

[2] *Тимоша пишет...* — Маецца на ўвазе *В.* Вітка .

[3] *Гарбуноў* Цімафей Сазонавіч (1904–1969), дзяржаўны і палітычны дзеяч, на той час сакратар ЦК КПБ.

9 ліст ад 19 верасня:

[1] *Это — не кыштымское отдохновение последних дней...* — Перад адпраўкай на фронт выпаў невялікі адпачынак пасля заканчэння вайсковых курсаў.

11 ліст ад 30 верасня:

[1] *Надеялся забежать, обнять вас...* — Пісьменнік ехаў на Сталінградскі фронт праз Свярдлоўск.

12 ліст ад 4/X:

[1] *Знакомые по прошлогоднему странствию места...* — Х. Шынклер, відавочна, прыгадвае эвакуацыю на Урал летам 1941 г.

[2] *Адрес Миши...* — Пісьменнік мае на ўвазе сваяка Міхаіла Сяргеевіча Лянько.

Лісты Х. Шынклера да жонкі Ксеніі Ігнатаўны, а таксама да беларускіх пісьменнікаў Я. Купалы, М. Лынькова, В. Віткі і іншых захоўваюцца ў БДАМЛіМ (Ф. 300, воп. 1, адз. зах. 21).

У вянок памяці

Сяргей Грахоўскі

Як той явар (с. 559)

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 412.

Яўхім Кохан

Вобраз чысцейшай дабрыні (с. 562)

Кохан Яўхім Іванавіч — паэт, журналіст, родам са Случчыны, з 1977 г. — у г. Багародзіцк Тульскай вобласці. У 20–30-я гг. яго вершы друкаваліся ў газ. «Чырв. сейбіт», «Літ. і мастацтва», альманаху «Вясна» (літ. дадатку да газ. «Камуніст»), час. «Маладняк».

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 415.

Мікола Лобан

Радасць спаткання (с. 565)

Лобан Мікола (Мікалай Паўлавіч; 1911–1984) — пісьменнік, заслужаны работнік культуры Беларусі (1974), удзельнік Другой сусветнай вайны.

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 420.

Ян Скрыган

Нядоўгая сустрэча (с. 570)

Скрыган Ян (Іван Аляксеевіч; 1905–1992) — пісьменнік, заслужаны работнік культуры Беларусі (1985).

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 426.

Наталля Раманава
Дарагі мой чалавек (с. 572)

Раманава Наталля Міхайлаўна (нар. у 1930 г.) — пляменніца Х. Шынклера, медык.

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 428.

Марыя Шынклер
Нязгаснае (с. 574)

Шынклер Марыя Сяргееўна (1912–1990) — малодшая сястра пісьменніка, эканаміст.

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 430.

Барыс Рабінін
Успамінаючы тыя дні... (с. 576)

Рабінін Барыс Сяргеевіч — рускі пісьменнік, член Свярдлоўскага аддзялення СП РСФСР.

Друкуецца паводле выд.: Апошні рэйс. С. 432.

Ірына Максімовіч-Шынклер
Мне засталася спадчына (с. 578)

Максімовіч-Шынклер Ірына Хвядосаўна (нар. у 1940 г.) — дачка пісьменніка.

Друкуецца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1999, 2 ліп., з падзагалоўкам «Згадкі Ірыны Максімовіч-Шынклер пра бацьку, родных, блізкіх, сяброў…».

У прадмове да гэтай публікацыі А. Лысенка піша:

«Усё далей адыходзяць, паглыбляючыся ў гісторыю, дні Вялікай Айчыннай вайны. І ўсё больш відавочнай становіцца патрэба ўмацавання нашай памяці аб іх. Каб не сталі яны і для нашых нашчадкаў, як для многіх на Захадзе, «невядомай вайной», каб не зараслі іх шляхі-дарогі травой забыцця… Па закліку трывожнага грамадзянскага сумлення за пяро бяруцца людзі, апаленыя смерчам вайны, які не ведаў межаў паміж фронтам і тылам.

Сваё слова пра перажытае вырашыла сказаць і Ірына Хвядосаўна Максімовіч-Шынклер. На пачатку 80-х гадоў яна была маім галоўным кансультантам пры падрыхтоўцы кнігі «Хвядос Шынклер. Апошні рэйс» — першай у серыі, прысвечанай выдавецтвам «Мастацкая літаратура» творчай спадчыне загінуўшых беларускіх пісьменнікаў-франтавікоў. У сціплай кватэры-«хрушчоўцы» на вуліцы Альшэўскага я пазнаёмілася з дачкой і цяжкахворай удавой Х. Шынклера Ксеніяй Ігнатаўнай. З першых хвілін мяне агарнула тут сапраўды мемарыяльная атмасфера душэўнай скрухі і разам з тым —

высокай чалавечнасці…

Успаміны Ірыны Хвядосаўны працягваюць традыцыю кнігі «Ніколі не забудзем», напісанай пасля Перамогі беларускімі дзецьмі па ініцыятыве Я. Коласа і пры ўдзеле Я. Маўра. Але яе аповед, як і вядомая кніга «Апошнія сведкі» С. Алексіевіч, вызначаецца «падвойным зрокам»: вопыт сталага чалавека-сучасніка тут перакрыжоўваецца з непасрэднасцю ўражанняў, вастрынёй дзіцячай інтуіцыі. Дакладнасць узнаўлення фактаў, спавядальная шчырасць інтанацыі надаюць успамінам пераканаўчасць дакумента — праўдзівасць асабістага штрыха ў агульным пачварным малюнку вайны».

МІХАСЬ ЮДЭЛЕВІЧ

Крытыка

«Як яе завуць» (с. 583)

Рэцэнзія друкуецца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1936, 28 сак., дзе апублікавана ўпершыню.

Напісана разам з Б. Мікулічам. З 1930 г. пісьменнік Барыс Мікуліч (1912–1954) жыў у Мінску, працаваў у газеце «Літ. і мастацтва», у 1936 г. быў рэпрэсаваны.

Спектакль М. Адуева «Як яе завуць» пастаўлены ў 1936 г. (рэжысёр Л. Літвінаў). Ролі выконвалі Л. Рахленка, І. Ждановіч, Э. Шапко, С. Станюта і інш.

«Сёстры» (с. 585)

Рэцэнзія друкуецца з невялікімі скарачэннямі паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1940, 2 лістап., дзе апублікавана ўпершыню.

П’еса «Сёстры» паводле твораў І. Перэца была пастаўлена ў Дзяржаўным яўрэйскім тэатры БССР, які існаваў з 1926 па 1949 г. у Мінску. Сярод акцёраў тэатра заслужаныя артысты БССР Ю. Арончык, М. Сокал і інш.

«Партызаны» (с. 590)

Рэцэнзія друкуецца з невялікімі скарачэннямі паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1938, 1 мая, дзе апублікавана ўпершыню.

П’еса К. Крапівы «Партызаны» апублікавана ў 1937 г. Пастаўлена Беларускім 1-м дзяржаўным тэатрам (БДТ-1) у 1938 г. (рэжысёр К. Саннікаў). У спектаклі былі заняты акцёры Г. Глебаў, А. Бараноўскі, П. Пекур, Э. Шапко, К. Міронава, Б. Янпольскі, В. Краўцоў і інш.

Аб п’есе Кузьмы Чорнага (с. 594)

Артыкул друкуецца з невялікімі скарачэннямі паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1941, 31 мая, дзе апублікаваны ўпершыню.

Спектакль «У апошнюю ноч» па п'есе К. Чорнага «Ірынка» быў пастаўлены БДТ-1 у 1941 г. Ролі ў гэтай пастаноўцы выконвалі акцёры У. Уладамірскі, В. Пола, Г. Глебаў, Л. Ржэцкая, І. Шаціла, Б. Дакальская, З. Браварская і інш.

Росквіт беларускай драматургіі (с. 597)

Артыкул друкуецца з невялікімі скарачэннямі паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1939, 3 кастр., дзе апублікаваны ўпершыню.

Даследчык І. Багдановіч адзначае, што М. Юдэлевіч «падыходзіў да ацэнкі п'ес з агульнапрынятых на той час ідэйна-класавых пазіцый. Развіваў канцэпцыю росквіту сучаснай яму драматургіі, адзначаў прыход у яе вядомых пісьменнікаў. Драматургічная канцэпцыя М. - Юдэлевіча спалучала ў сабе супярэчлівыя рысы…» (Беларускія пісьменнікі: Біябібліягр. слоўнік. Мінск, 1992–1995. Т. 6. С. 451).

КЛІМЕНТ ЯКАЎЧЫК

Крытыка

Sine ira et studio (с. 603)

Артыкул друкуецца са скарачэннямі паводле час. «Узвышша», 1927, № 3, дзе апублікаваны ўпершыню пад псеўданімам К. Кундзіш.

У кнізе «Пра нашы літаратурныя справы» (1928) Тодар Глыбоцкі (Алесь Дудар) дае крытычную ацэнку гэтай публікацыі К. Кундзіша, называе «хуліганскім выступленнем супраць Ц. Гартнага» (С. 188).

У загаловак вынесена лацінскае выслоўе, якое перакладаецца як «Без нгеву і прадузятасці».

Пераклад

Кондрат Крапива
Сигнальщик Иванов (с. 607)

Друкуецца паводле выд.: Антология белорусской литературы / Сост. С. Левман и Н. Огнев; под общ. ред. В. Бахмета и М. Климковича. Москва: Гос. изд-во худож. лит., 1934. С. 123.

УЛАДЗІМІР ЯСЮЧЭНЯ

Паэзія

Прыйдзі на мілае спатканне (с. 611)

Друкуецца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1971, 29 кастр.; перша-

публікацыі гэтага і іншых вершаў не выяўлены. У артыкуле «На дваццатай вясне» пісьменнік М. Гіль адзначае, што ў Доктаравіцкім музеі Капыльскага раёна захоўваецца «некалькі газетных выразак з яго допісамі і некалькі вершаў — таксама газетныя выразкі — з подпісам: «В. Ясючэня. Доктаравіцкая СШ» (Літ. і мастацтва. 1971. 29 кастр.).

Ноч на рэчцы (с. 611)

Друкуецца паводле газ.: Літ. і мастацтва. 1971. 29 кастр.

На начлезе (с. 612)

Друкуецца паводле газ.: Літ. і мастацтва. 1971. 29 кастр.

У вянок памяці

Мікола Гіль

На дваццатай вясне (с. 613)

Гіль Мікола (Гілевіч Мікалай Сымонавіч; нар. у 1936 г.) — празаік, перакладчык, журналіст.

Артыкул друкуецца паводле газ. «Літ. і мастацтва», 1971, 29 кастр., дзе апублікаваны ўпершыню.

ЗМЕСТ

У вянок памяці

Паэзія

Скрыжалі памяці: З творчай спадчыны пісьменнікаў Беларусі, якія загінулі ў гады Другой сусветнай вайны. У 3 кн.
С 89 Кн. 3 / уклад., біягр. давед. пра аўт. і камент. А. Бельскага. — Мн.: Бел. кнігазбор, 2005. — 672 с.
ISBN 985-504-016-3.

У трэцяй кнізе «Скрыжаляў памяці» сабраны творы пісьменнікаў Беларусі, якія загінулі ў гады Другой сусветнай вайны. Успаміны і артыкулы даюць магчымасць даведацца пра жыццё і творчасць гэтых літаратараў.

Выданне прысвячаецца 60-годдзю Вялікай Перамогі над фашызмам.

УДК 821.161.3.09(092)+821.161.3-8
ББК 83.3(4 Беи)+84(4 Беи)

Літаратурна-мастацкае выданне

Скрыжалі памяці

З творчай спадчыны пісьменнікаў Беларусі, якія загінулі ў гады Другой сусветнай вайны

У трох кнігах

Кніга трэцяя

Адказны за выпуск *Г. Вінярскі*
Рэдактары *А. Бельская, І. Коваль*
Камп'ютэрны набор *Я. Нікалаенка*
Вёрстка *Я. Мальдзіс, Л. Ваўчок*
Карэктары *А. Бельская, Н. Давыдзенка*

Падпісана да друку з гатовых дыяпазітываў заказчыка 17.07.2005.
Фармат 84x108 $^{1}/_{32}$. Папера афсетная. Гарнітура Times New Roman.
Афсетны друк. Ум. друк. 35,28 арк. Ул.-выд. 32,02 арк.
Наклад 1000 асоб. Зак. 1760.

МГА «Беларускі кнігазбор».
Ліцэнзія ЛВ № 02330/0056929 ад 1.04.2004 г.
220034, Мінск, вул. Фрунзе, 5.
тэл/факс: (017) 200-70-27,
E-mail: kniha@bk.lingvo.minsk.by
http://knihazbor.cjb.net

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства
«Выдавецтва «Беларускі Дом друку».
220013, Мінск, пр. Ф. Скарыны, 79.